SÍK ENDRE

VIHAR A LEVELET...

SÍK ENDRE

VIHAR A LEVELET.

SÍK ENDRE

VIHAR A LEVELET...

MÁSODIK, JAVÍTOTT KIADÁS

ZRÍNYI KIADÓ
BUDAPEST, 1988

Utószó:

MILEI GYÖRGY

A fedélterv

SZABÓ ÁRPÁD

munkája

© Sík Endre jogutóda, 1988

ELŐSZÓ

Ebben a könyvben arról számolok be, hogy a szovjet emberek és a Szovjetunióban élő emigránsok hogyan állták meg a helyüket és élték át a háborút megelőző nehéz éveket s a négyéves háború szörnyűségeit.

A könyvben szereplő szovjet emberek és kommunista emigránsok élményei és magatartása – amiknek szemtanúja és részese voltam – meggyőzően mutatják, hogy az igazi kommunisták a legnehezebb körülmények közt is kitartottak eszméik mellett, és szocialista hazájukért mindenüket, még életüket is készek voltak feláldozni, s hogy a kommunista emigránsok nemcsak szóban vállalták a szolidaritást a szovjet néppel. A testvéri segítséget, amit tőle kaptak, tettekkel is viszonozták.

Az eseményekben részvevőit mint objektív szemlélő mutatom be, anélkül, hogy tetteiket szépíteném vagy ítéletet mondanék felettük.

A múlt viszontagságainak és a háború szörnyűségeinek fájó emléke szolgáljon intő példaként: tegyünk meg minden tőlünk telhetőt, hogy azok soha többé meg ne ismétlődhessenek.

1970

Fükrudre

I. RÉSZ

MIKOR AZ ERDŐT IRTJÁK

A VIHAR MEGINDUL

REPÜL A NEHÉZ KŐ

1934. december 1-én Leningrádban végzetes dolog történt. Egy diák merényletet követett el a párt egyik vezetője, Szergej Mironovics Kirov ellen. Az a revolverlövés, amely Kirovot megölte, két évtizedre megmérgezte a Szovjetunió légkörét.

A Kirov-gyilkosság részletei és háttere még ma sem tisztázottak. Akkor úgy tudtuk – ez volt a hivatalos verzió –, hogy a merénylet trockista terroristák műve, s ezért a párton belüli ellenzék vezéreit, Zinovjevet és Kamenyevet is felelősség terheli. Hamarosan bíróság elé állították, és öt-öt évi börtönre ítélték őket.

Az ügy hullámai azonban ezzel nem ültek el. A pártszervezetek országszerte taggyűléseket tartottak, amelyeken lángoló beszédek hangzottak el. A párttagok egy része – azok, akik politikailag feddhetetlennek érezték magukat, vagy ilyennek akartak látszani – kötelességének tartotta, hogy villámokat szórjon „a társadalom szemetei", a trockista terroristák és azok „aljas vezérei" ellen. Mások, akiknek múltját a legkisebb politikai hiba vagy tévedés terhelte, felszólaltak (a közvélemény ezt meg is követelte tőlük), hogy múltbeli bűneiket vagy tévedéseiket (amelyeket már számtalanszor beismertek) mellüket verve, most újra nyilvánosan elmondják.

Abban az időben én a Komintern szerkesztői és kiadói osztályán dolgoztam. Azt a részleget vezettem, amely az elméleti művek és a párttankönyvek kiadását irányította és ellenőrizte a moszkvai Idegennyelvű Kiadónál, valamint a külföldi testvérpártok kiadóinál. Bár a Komintern pártszervezetéhez tartoztam, részt vettem a kiadó rendkívüli taggyűlésén. Nem szólaltam fel,

mert sem az uszító beszédeket, sem az önkorbácsolásokat nem tartottam helyénvalónak. Ez a gyűlés mégis különösen élesen maradt meg emlékezetemben, mert olyasmit tettem, amit akkor kötelességemnek éreztem, de azután utólag szégyenkeznem kellett miatta.

A kiadó egyik munkatársa, aki valamikor trockista volt, felszólalásában beszámolt erről. Fogadkozott, hogy teljesen szakított a trockistákkal, semmilyen kapcsolatot nem tart velük, és elítéli őket. Nem győztem csodálkozni, mert az illető elvtársnőt csaknem mindennap együtt láttam a Komintern éttermében Vujovics Sztipóval. Vujovics néhány évvel ezelőtt a Kommunista Ifjúmunkás Internacionálé főtitkára, s a Komintern elnökségének tagja volt, Trockij kitartó híve és követője. Az utolsó plénumon, amelyen Trockij még részt vett, egyedül Vujovics volt az, aki nem ellene, hanem mellette szavazott. Ismertem, sőt kedveltem Vujovicsot, és úgy tudtam, hogy már évek óta nem folytat aktív trockista tevékenységet, de mégis furcsának találtam, hogy az a nő, akit sülve-főve együtt látok vele, felszólalásában említést se tegyen róla. Úgy gondoltam, hogy erre fel kell hívnom a párttitkár figyelmét.

– Mikor láttad őket együtt utoljára? – kérdezte a párttitkár csodálkozva.

– Pontosan nem tudnám megmondani, de majdnem mindennap láttam őket.

– Nyugodj meg, ezt mindenki tudja. Kivel is lett volna együtt, ha nem a férjével. Tudniillik azt is mindenki tudja – úgy látszik, rajtad kívül –, hogy Vujovics a férje, s hogy őt néhány nappal ezelőtt letartóztatták. Az elvtársnőt viszont jól ismerjük, és a történtek ellenére megbízunk benne.

Megnyugodva – de saját magam előtt is szégyenkezve – kullogtam a helyemre.

KIADÓI GONDOK

A megváltozott légkör számomra különleges következményekkel járt. Az általam vezetett részleg munkája teljesen megbénult. Néhány nappal a Kirov-gyilkosság után utasítást kaptam felsőbb

helyről, hogy valamennyi, feldolgozás alatt álló anyagot sürgősen át kell vizsgálni.

A szövegekben szereplő nevek, illetve egyes személyek (Zinovjev, Kamenyev stb.) a Kirov-gyilkosság után más elbírálás alá estek.

A könyvek szerzői és fordítói közül többen politikailag lehetetlenné váltak az új helyzetben, s ezért műveiket nem lehetett kiadni.

Végül – de nem utolsósorban – valamennyi művet át kellett nézni tartalmi szempontból, hogy a szerzők, fordítók, illetve szerkesztők nem csempésztek-e bele politikailag helytelen, a párt vonalától elhajló nézeteket.

Az utasításnak megfelelően körlevelet intéztem a kiadó valamennyi nyelvi szekciójához, melyben elrendeltem, hogy az előkészületben levő kiadványokon végzett minden munkát le kell állítani abban a stádiumban, amelyben éppen van.

Egyidejűleg a legmegbízhatóbb szerkesztők utasítást kaptak az összes kéziratok sürgős revideálására.

Ez a „sürgős" munka természetesen több hónapot vett igénybe.

Mondanom sem kell, hogy mindezzel a rendelkezéssel szelet vetettem és vihart arattam. Intézkedéseim valamennyi szekció számára lehetetlenné tették tervük teljesítését, a kiadónak több milliós veszteséget, a dolgozók részére pedig jelentékeny keresetcsökkenést eredményeztek. A kiadó vezetői és dolgozói szemében egyaránt a leggyűlöltebb emberré váltam. Bár mindenki tudta, hogy a dolog nem rajtam múlik, mégis én voltam a bűnbak. A legtöbb ember úgy tekintett rám, mint személyes ellenségére, mindenki engem szidott, nem zajlott le gyűlés vagy értekezlet anélkül, hogy ne hangzottak volna el ellenem heves támadások. A feszültség olyan nagy volt, hogy amikor a Kirov-gyilkosság utáni hónapok során párttisztítás folyt és annak menetében az én ügyem került tárgyalásra, nagy vihar keveredett. Voltak, akik engem tettek felelőssé személyesen a kiadónak és a dolgozóknak okozott károkért, és nem kevesebbet követeltek, mint a pártból való kizárásomat. A pártból persze nem zártak ki, de éppen elég gondom, konfliktusom akadt. A kiadóban a kéziratok revideálása minden különösebb fennakadás nélkül folyt, mert a kiadó apparátusa nem tagadhatta meg az utasítások végrehajtását. A köny-

vek szerzőivel nekem kellett megtárgyalnom, hogy vagy maguk végezzék el a szükséges változtatásokat, vagy ha erre nem hajlandók, az általunk kidolgozott módosításokat hagyják jóvá. Ez a procedúra nem egy esetben elég bonyolult volt. Popov kétkötetes párttörténetében például, amelynek kiadása számos idegen nyelven előkészületben volt, egész részeket át kellett dolgozni. A szerző – az ukrán párt egyik vezetője –, aki Kijevben lakott, engem kért meg, hogy a szükséges változtatásokat végezzem el, és az átdolgozott kézirattal utazzam hozzá Kijevbe néhány napos megbeszélésre.

Több hasonló eset is előfordult, s így ez a munka sok időt és energiát igényelt, de különösebb nehézség vagy komoly fennakadás nélkül valamennyi könyvet sikerült átdolgoztatnunk.

Legnagyobb gondom nem is a szerzőkkel és a kiadó apparátusával, hanem a külföldi testvérpártokkal volt. A nálunk feldolgozás alatt álló kéziratok közül jó néhányat egyik-másik testvérpárt is átvett ottani kiadásra. A munka ideiglenes felfüggesztéséről szóló rendelkezést még december elején megküldtem az érdekelt testvérpártok kiadóinak is, és egyben megígértem, hogy a változtatásokat sürgősen eljuttatom hozzájuk.

Popov fent említett kétkötetes párttörténetének kéziratát többek között a Spanyol Kommunista Párt is átvette. Mikor a letiltó rendelkezést megkapták, már mind a két kötet ki volt nyomva. A párt nem akarta a nagy költséggel készült kiadványt megsemmisíteni, és a tilalom ellenére könyvárusi forgalomba bocsátotta. Mikor Moszkvába ennek híre jött, illetékes helyen nagy felháborodást váltott ki, engem pártvonalon felelősségre vontak, fegyelmi eljárást indítottak ellenem, amely kizárással fenyegetett. Szerencsére utolsó percben sikerült előkerítenem a Madridba küldött letiltó távirat másolatát, úgyszintén egy másik táviratét, mellyel a könyv forgalomba hozása ellen előzetesen tiltakoztam. Ezzel az ügy végül is számomra következmények nélkül zárult le. Hasonló ellenállással több másik testvérpártnál is találkoztam, de más ilyen kirívó eset nem fordult elő.

A politikai okból kiesett fordítókkal kapcsolatban a kiadó eredeti megoldást talált. Utasítás született, hogy ezentúl az oroszból vagy más nyelvből fordított műveket szerzőik neve alatt, a fordító megjelölése nélkül kell megjelentetni.

Sok nézeteltérést eredményezett a könyvek tartalmi ellenőrzése. Nem a szerzőkkel, ők megértették a változtatások szükségességét, és készséggel álltak rendelkezésünkre, vagy legalábbis nem akadályozták a munkát. Annál több gondunk volt a bizottságokkal. Annak megállapítására ugyanis, hogy az egyes könyvekben milyen változásokra van szükség, bizottságok működtek. Ezekben a bizottságokban nem egy esetben túlzó, szektás elemek ültek, akik mindenütt politikai hibát szimatoltak. Tipikus példa erre az a bizottság, melyet két vörös professzor, Tirin és Volgin személyében a párt Központi Bizottsága küldött ki részlegünk évi programjának ellenőrzésére. E két ideológus munkamódszerére jellemző a következő eset. Tervünkben szerepelt többek közt Rudas László elvtárs két politikai vitairata, valamint a moszkvai egyetem cseh származású filozófiatanárának, Jurenyecnek a könyve. Tirin és Volgin javasolta ezeknek a kihagyását, hivatkozva a két szerző súlyos politikai elhajlására. Kértem, hogy részletesen tájékoztassanak ezekről az elhajlásokról. Ez számomra rendkívül fontos – mondtam –, mert e két szerzőnek már több könyvét kiadtuk s további műveik is előkészítés alatt állnak. A professzorok erre kijelentették, hogy ez nem áll módjukban, mert e két szerző személyében olyan ravasz emberekkel van dolgunk, akik gondosan vigyáznak, hogy írásaikban téves nézeteiknek nyomát se lehessen felfedezni. Mondanom sem kell, hogy kívánságukat nem voltam hajlandó teljesíteni, de azokban az időkben a marxizmus–leninizmus ilyetén bajnokainak és védnökeinek sok hasonló orvtámadását kellett visszavernem.

MAGYAR LAJOS BUKÁSA

Magyar Lajos az első világháború előtt nem volt szocialista, de a háború alatt, mint haditudósító, rendkívül hasznos munkát végzett. A Magyar Tanácsköztársaság idején együttműködött a kommunistákkal, s amikor ezért bíróság elé állították, azonosította magát velük. Súlyos börtönbüntetésre ítélték, de a szovjet kormány az elítélt kommunistákkal őt is kiváltotta. Így került ki a Szovjetunióba, ahol már kezdettől fogva párttagként szerepelt. Moszkvában néhány évig az Oroszországi Távirati Ügynökség

központjában dolgozott. A húszas évek közepén, amikor kibontakozott a trockisták elleni harc és a felelős állásokból mindenütt leváltották őket, Magyart is eltávolították a távirati ügynökség központjából, s kiküldték Kínába, ottani kirendeltségükhöz. A kínai forradalom időszakában kitűnően megállta a helyét. Tanulmányozta odakinn a kínai agrárkérdést, és hazatérése után – a húszas évek végén – tanulmányai alapján komoly tudományos művet írt és publikált *Az ázsiai termelési rendszer*ről.

Ez a könyve heves és hosszan tartó vitákat váltott ki, ő maga viszont ennek ellenére – részben éppen ezzel kapcsolatban – mind tudományos, mind politikai vonalon nagy tekintélyt szerzett és gyors karriert csinált. 1929–1930-ban a Nemzetközi Agrár Intézet gyarmati részlegének vezetője volt, majd a Nemzetközi Lenin Iskola magyar osztályán politikai gazdaságtant adott elő. Később a Komintern Keleti Osztályának közel-keleti alosztályát, s egy ideig ezzel párhuzamosan a Keleti Dolgozók Kommunista Egyetemének külföldi részlegét vezette.

Amilyen gyors volt ez a második felemelkedése, olyan hirtelen jött második – most már végleges – bukása. Arról a fiatalemberről, aki Kirovot meggyilkolta, kiderült, hogy valamikor tagja volt egy politikai tanulókörnek, amelyet Magyar Lajos vezetett.

Ezzel kapcsolatban a Komintern pártszervezete vizsgálatot indított ellene, amelynek során kizárták a pártból. Kizárási ügyét a Komintern pártszervezetének 1934. december 30-án tartott rendkívüli taggyűlésén tárgyalták.

Számos olyan pártgyűlésen vettem részt életemben, amelyről keserű szájízzel távoztam, de kevés tett rám olyan visszataszító hatást, mint ez.

A gyűlésen az a két vezető elvtárs elnökölt – egyik szovjet, másik magyar –, akik alig három hónappal azelőtt ugyanennek a pártszervezetnek a párttisztítás során tartott egyik gyűlésén Magyar Lajosról olyan dicshimnuszokat zengtek, hogy émelygett a gyomrom. Most súlyos vádbeszédeket tartottak. A kizárását követelő felszólalók is többnyire ugyanazok voltak, akik az előző alkalommal agyba-főbe dicsérték.

Kizárását komolytalan, kitalált vádakkal indokolták. Hivatkoztak polgári származására, szemére vetették, hogy egyszerre több állást töltött be – amit azelőtt érdemének tulajdonítottak –,

bűnül rótták fel neki, hogy barátjának, Szafarovnak – aki a Komintern Keleti Osztályán az indiai részleget vezette – nemrég történt letartóztatása után ruha- és élelmiszercsomagot küldött be a börtönbe. Sok mindent felhoztak ellene, de az igazi okot, amiért kizárták, senki sem említette.

Maga Magyar fölényesen viselkedett, amivel támadóit még jobban megvadította. Nem védekezett, nem mentegetőzött. Az ellene kialakult ellenséges hangulatot azzal magyarázta, hogy magasabb intelligenciája és képességei sokakban kisebbségi érzést keltenek, „úri modora" pedig felbőszíti őket ellene.

Emlékszem két jellemző epizódra. Amikor egyik ilyen magyarázkodását az elnök „nevetségesnek" minősítette, Magyar Lajos pózba vágta magát és lebiggyesztett ajkkal jegyezte meg: „Gondolom, az elvtársnak tudni illenék, hogy temetési gyászszertartáson rendes emberek nem szoktak nevetni."

A második pillanatkép, amely megmaradt emlékezetemben, a szünetben játszódott le. Magyar, aki a gyűlés egész ideje alatt a pódiumon állt, a szünetben sem hagyta el a helyét, elővett a zsebéből egy jókora szendvicset, s ott egy helyben állva fogyasztotta el. Én tudtam, hogy gyomorfekélye van, ezért ezt teljesen érthetőnek és rendben levőnek találtam. Nem úgy a többiek, akik már amúgy is a végletekig fel voltak uszítva ellene. Ők ebben is kihívó viselkedést, pártellenes magatartást láttak. Felháborodás moraja zúgott végig az egész termen.

Egy percig sem volt kétes, hogy a gyűlés mivel fog végződni. Ezzel Magyar is tisztában volt, kihívó magatartását nyilván ennek tudata váltotta ki.

A kizárási javaslatot egyhangúlag elfogadták.

Másnap tudtam meg, hogy akkor éjjel, mikor a gyűlésről hazaért, már a lakásában várták az állambiztonsági szervek emberei.

Harmincöt év telt el azóta. További sorsáról sok ellentétes, kósza hír keringett, de máig sem tudok róla semmi biztosat.

JEROME-OT ELVISZI A FÖRGETEG

Jerome Lipsic orosz zsidó szülők gyermeke volt. Az 1905-ös oroszországi forradalmat követő pogromok elől családjával együtt kivándorolt Amerikába. Ott részt vett az IWW* nevű szindikalista forradalmi mozgalomban, ezért börtönbe került, de óvadék ellenében szabadon bocsátották. Az óvadékot William Bullitt tette le helyette, aki akkor még együttérzett a munkásmozgalommal.

Jerome-ot később elítélték és egy ideig börtönben ült, majd kiszabadult, és az októberi forradalom után visszatért a Szovjetunióba. Néhány évig angol tolmács volt Leningrádban, a húszas évek végén Moszkvába költözött, s a Keleti Egyetemen dolgozott mint angol fordító. Még Leningrádban belépett a pártba. Őt bízták meg orosz nyelvű előadásaim angol fordításának elkészítésével, így közeli ismeretségbe kerültem vele. Az angol szövegek szerkesztését együtt végeztük s így sokat beszélgettünk. Rendkívül gyorsan és jól dolgozott. Szellemes, művelt partnernek találtam, és rokonszenveztem vele, bár politikai nézetei, ismeretei zavarosak voltak. Nagy tisztelője volt Trockijnak, de elméleti és politikai nézeteiről, a trockisták gyakorlati politikájáról nem sokat tudott. Még a húszas évek végén is azt a kiemelkedő forradalmi vezetőt látta Trockijban, akit a polgárháború idején a forradalmi tömegek úgy emlegettek Lenin mellett, mint a forradalom másik vezérét. Amikor a párt harcban állott a trockista ellenzékkel, Jerome a trockistákkal szimpatizált. Egyes elejtett szavaiból rájöttem, hogy nemegyszer részt is vett trockista frakciós összejöveteleken. Sokat vitatkoztam vele. Próbáltam meggyőzni a trockisták helytelen politikájáról, és rábírni arra, hogy szakítson velük, de igyekezetem hiábavaló volt. Ő kitartott álláspontja mellett, amely szerint a trockisták nem ellenségei a pártnak, sőt azt követelik, hogy a párt következetesen valósítsa meg Lenin tanításait.

Jerome még Leningrádban feleségül vett egy csinos, fiatal zsidó lányt. Fiúgyerekük kétéves lehetett, amikor Moszkvába jöttek. Kicsit furcsállottam ezt a házasságot, mert Jerome közel járt az

* Industrial Workers of the World.

ötvenhez, Eszter pedig alig múlt húszéves. No, és az én Jerome barátom – kissé gnómszerű ember lévén – mindenhez inkább hasonlított, mint egy tizennyolc éves lány álomlovagjához. Gyanítottam, házasságuknak – legalábbis a lány részéről – nem szerelem volt a kovácsa. A rejtvény megfejtése nem sokáig váratott magára. A harmincas évek elején Jerome több ízben panaszkodott, hogy a felesége megcsalja. Egy ilyen alkalommal aztán azt is megtudtam, hogy a csinos, fiatal lány miért kötötte életét a jóval idősebb, púpos férfihoz.

– Így hálálja meg ez a szégyentelen – sopánkodott Jerome –, hogy hajlandó voltam magamhoz venni más gyerekével a hasában, és nevet adni neki meg a gyerekének is. Hogy megmentettem a szégyentől és gondtalan életet biztosítottam neki.

Ám Jerome házasságának igazi kisiklása csak ezután következett.

Egy nap azzal állított be hozzám, hogy elváltak. Eszter kijelentette: már nem szereti és nem tud tovább vele élni. A szobájukat funérfallal két részre osztották, egyik részben Eszter lakik a gyerekkel, a másikban ő. Eszter valami munkát vállalt, a gyerek óvodai költségeit majd ő, Jerome fizeti.

Néhány nap múlva újabb panasszal jelentkezett.

– Képzeld, az a kurva behozta a szeretőjét a lakásba. Egész éjjel nem tudok aludni, állandóan hallgatnom kell, ahogy kuncognak, vihognak ott órák hosszat a funérfal mögött. Panaszt tettem a házgondnokságnál, de azt mondták: semmit se tehetnek, a szobára mindkettőnknek egyforma jogunk van, ha kétfelé osztottuk, a saját részébe azt engedhet be, akit akar.

Néhány nappal a Kirov-gyilkosság után újra benézett hozzám, ezúttal teljesen feldúlt lelkiállapotban. Halálra rémült attól, amit a trockisták terrorista tevékenységéről olvasott a lapokban.

– Hidd el nekem, hogy minderről halvány sejtelmem sem volt. Most már látom, hogy rútul megtévesztettek. Soha többé szóba nem állok velük. De mi lesz, ha megtudják, hogy közéjük jártam – pedig holtbiztos, hogy megtudják –, és azzal vádolnak majd, hogy én is terrorista vagyok?

– Azt ajánlom, előzd meg a vádakat. Fordulj beadvánnyal a Központi Bizottsághoz, írd meg őszintén mindazt, amit itt most nekem elmondtál. Nagyon fontos, hogy Trockijtól és a trockiz-

mustól élesen elhatárold magad, saját trockista múltadat pedig semmiképpen ne igyekezz mentegetni, inkább ítéld el határozottan.

Tanácsomat megköszönte és azzal ment el, hogy a beadványt sürgősen elkészíti.

Másnap már el is hozta megmutatni. Mindent megírt őszintén, beismerte, hogy téves úton járt, el is ítélte a múltját, de azzal mentegette magát, hogy a trockisták megtévesztették őt, elhitették vele, hogy jót akarnak, a lenini eszmék következetes megvalósításáért harcolnak. Hiába figyelmeztettem, hogy hagyja ki a mentegetőzést, ő ragaszkodott hozzá.

– Meg akarom győzni a vezető elvtársakat arról, hogy én nem vagyok és nem is voltam trockista, csak tévedésből szimpatizáltam velük – a legutóbbi események kapcsán ezt most már tisztán látom. Ha ezt kihagynám, olyan látszata lenne az egésznek, mintha egy beijedt trockista lennék, és a megérdemelt büntetést szeretném elkerülni.

Próbáltam megértetni vele, hogy éppen a mentegetőzés kelti ezt a látszatot, de hiába.

– Nyugodj meg – mondta –, jó lesz ez így.

Jerome beadványának hamarabb meglett az eredménye, mint várta. Egy hét sem múlt el, mikor levelet kapott a Központi Bizottság káderosztályának egyik előadójától, hogy mikor fogadja.

A kihallgatás három óráig tartott, és Jerome nagyon elégedetten tért haza. Egyenesen hozzám jött, hogy beszámoljon róla.

– Nagyon megnyugtató beszélgetés volt. Az előadó részletesen kikérdezett mindenről, amiről csak említést tettem, s azon túl is nagy érdeklődést mutatott irántam. Nyugodtan és bátran beszélhetek – mondta –, akármiről és akármennyit. Éltem is a felhatalmazással, s ő mindent figyelmesen végighallgatott és nagy megértést tanúsított, egész idő alatt egyetlenegyszer sem szakított félbe. És ami számomra legmegnyugtatóbb: egyáltalán nem úgy viselkedett, mint valami nyomozó vagy vizsgálóbíró. Az egész beszélgetés során egyetlen szót sem jegyzett fel. Nagyon örülök, hogy erre a lépésre rászántam magam. Most már nyugodt vagyok. „Dixi et salvavi animam meam."*

* „Megmondtam, és megmentettem lelkemet."

Örültem, hogy Jerome megnyugodott, de a beszélgetés értékelését illetőleg nem voltam olyan optimista, mint ő.

Sajnos, az események engem igazoltak. Harmadnap reggel bejött hozzám Eszter, Jerome elvált felesége, és sírva adta tudtomra, hogy Jerome-ot az éjjel elvitték.

Soha többé nem láttam őt.

A következő hetekben Eszter gyakran benézett hozzánk, hogy elsírja bánatát. Nagyon megváltozott. Szeretője még a Jerome letartóztatása utáni héten otthagyta, de ő nem bánta, mert mióta Jerome-ot elvitték, súlyos lelkiismeret-furdalások kínozták. Gyakran járt be eredménytelenül az NKVD tudakozójába, a Matrozkaja Tisinára, hogy megtudjon valamit férjéről (hivatalosan nem váltak el). Végre – néhány hónap múlva – örömmel közölte velünk, hogy Jerome él és egészséges. Egy munkatáborban van, és már levelet is kapott tőle. Közölte a címét és azt, hogy háromhavonként küldhet neki csomagot. Az első csomagot a napokban postára adja.

– Megírtam neki, hogy egyedül vagyok és visszavárom, senkivel nem állok többé össze. Kértem, bocsásson meg nekem és vigyázzon magára.

Ígéretét be is tartotta – a csomagokat rendszeresen küldte –, ami annál inkább becsületére válik, mert a gyerekét egyedül kellett ellátnia. Különmunkát vállalt, és rengeteget dolgozott.

Szolid életet folytatott, minden szabad idejét a gyereknek szentelte, és időnként bejárt az állambiztonsági szervekhez, sürgetve kérelmének elintézését. Kérte ugyanis, engedélyezzék, hogy férjét időnként meglátogathassa.

Nem tudom, sikerült-e megvalósítania szándékát, mert egy idő múlva váratlanul és nyomtalanul eltűnt. Másoktól tudtam meg, hogy szobájukba új lakók költöztek. A házgondnok állítása szerint Eszter lakást cserélt. Ez számomra hihetetlenül hangzott, mert ez esetben Eszter bizonyára benézett volna hozzánk búcsúzni. Valószínűleg őt is elvitték, és a gyereket állami gondozásba vették. Ki tudhatja?

Mindenesetre nem volt célszerű kérdezősködni utána.

SZÉLCSEND
KÉT VIHAR KÖZÖTT

A KOMINTERN HETEDIK KONGRESSZUSA

A Kirov meggyilkolása után kitört vihar 1935 elején csillapodni látszott, sőt, mintha szélcsend váltotta volna föl. Ennek egyrészt gazdasági, másrészt politikai okai voltak. A második ötéves terv teljesítése sikeresen haladt előre, s ez lehetővé tette, hogy 1935 elején elkezdjék a jegyrendszer felszámolását. Január elsejétől a kenyérjegyeket már megszüntették, ami kedvezően hatott a lakosság hangulatára. Ugyancsak jelentős változás körvonalai rajzolódtak ki a politikában. A németországi fasiszták hatalomra jutása, a Reichstag felgyújtása, s az ezzel kapcsolatos fasiszta provokáció, valamint az 1933-as lipcsei per következményeként a Kommunista Internacionálé, a megváltozott viszonyoknak megfelelően új, rugalmasabb politikát készített elő. Az új politika kidolgozásában nagy szerepe volt Georgi Dimitrovnak. Miután a lipcsei per Dimitrov felmentésével végződött, 1934 februárjában Moszkvába érkezett, s mint a titkárság kooptált tagja, megkezdte működését a Komintern vezetőségében. Dimitrov játszotta a fő szerepet az új politika – a proletár egységfront, valamint az anifasiszta és antiimperialista egységfront – kialakításában.

A Komintern hetedik kongresszusa 1935 nyarán véglegesen megformálta és bevezette az új politikát. A kongresszus megtartása a szervezeti szabályzatnak megfelelően tulajdonképpen már 1932-ben esedékes lett volna, de a világesemények alakulása következtében sem 1932-ben, sem 1933-ban nem hívták össze. Úgy volt, hogy 1934-ben végre összeül a kongresszus, de az új politikára való áttérés alapos előkészítést igényelt. Az új stratégia és

taktika részletes kidolgozása érdekében a Komintern vezetői jobbnak látták a kongresszust még egy évvel elhalasztani.

Az 1935-ös év első felében a kiadói munka a kongresszus előkészítésének jegyében folyt. Azt a feladatot kaptuk, hogy a Szakszervezetek Házában – ahol a kongresszus ülésezni fog – a világ összes országaiban megjelent kommunista irodalomról képet nyújtó nagy könyvkiállítást rendezzünk. Ahogyan a Kirov-gyilkosság után valamennyi készülő kiadványunkat szigorú kritikus szemmel kellett megvizsgálnunk, most ugyanezt tettük az új politikai irányelveknek megfelelően.

A változás fő irányát ismertük, s így ezt a munkát már a kongresszus előtt megkezdhettük.

A kiállítás megszervezése és kiadványaink elvi, tartalmi átvizsgálása új, kvalifikált munkaerők bevonását tette szükségessé. A párttankönyvek és elméleti művek osztálya – amelyet vezettem – két képzett kommunistát kapott a magyar Fejős Sándor és a német Karl Bittermann személyében.

A kongresszuson a jegyzőkönyvek szerkesztőségében az orosz, angol, francia és német fordítások egyik ellenőrző szerkesztőjeként teljesítettem szolgálatot. Az ülésterembe állandó szolgálati belépőjegyem volt, bármelyik beszéd alatt jelen lehettem. Ezt a lehetőséget alaposan ki is használtam: a referátumokat és a fontosabb felszólalásokat meghallgattam. A proletár egységfront és a háborúellenes antiimperialista népfront politikájának meghirdetése – bár nekem nem jött váratlanul, hiszen a kongresszus előkészítésében részt vettem – mégis olyan felemelő élmény volt, amilyenben életem során ritkán volt részem. Örvendetes és lelkesítő volt az a tudat, hogy a kongresszus határozatai új utat nyitottak meg a kommunista pártok számára.

A Komintern mintha újjászületett volna. Általános volt az öröm, a lelkesedés. A delegációk azzal a meggyőződéssel indultak vissza a kongresszusról, hogy messze ható történelmi fordulatnak voltak tanúi és részvevői.

Az új politikai vonal helyességéről magam is meg voltam győződve. A régiről az újra való áttérést nemcsak időszerűnek találtam, hanem úgy véltem, hogy az tulajdonképpen alapos késéssel történt. Úgy gondoltam, hogy ha Németországban például a kommunista párt már néhány évvel előbb ezt a politikát követte

volna, aligha kerül sor Hindenburg köztársasági elnökké választására és a nácik hatalomra jutására.

Mint minden kommunista, én is örültem az új politikának, és lelkesedtem érte. De örömöm nem volt zavartalan. Marx és Lenin műveiből azt tanultam, hogy ha valamely eseményről vagy jelenségről ítéletet akarunk mondani, ezt annak összes vonatkozásai figyelembevételével kell megtennünk. A németországi helyzetre gondolva föltettem magamnak a kérdést: hogyan fog reagálni az új politikára a német munkásosztály és hogyan a nácik?

A mozgalom számára kétségkívül nagy lépés előre, mert hozzá fog járulni a munkásosztály antifasiszta egységfrontjának összekovácsolásához. Ugyanakkor azonban bizonyos veszélyt is rejt magában: el kell rá készülnünk, hogy a Hitler-fasiszták demagóg propagandájukban a munkásegység politikáját az egész munkásosztály ellen irányuló terror-rezsimjük igazolására fogják kihasználni s a munkásság újabb ezreit gyilkolják le vagy vetik börtönbe.

Ami a szociáldemokratákkal alakítandó egységfrontot illeti, ezen a sajátos német problémán kívül másik, általános jellegű aggodalom is felmerült bennem. Pártunk eddig is, mindig igyekezett egységfrontot létrehozni a szociáldemokrata munkásokkal – *alulról,* az opportunista vezetők háta mögött. De a hetedik kongresszus határozatában nemcsak erről volt szó, hanem arról is, hogy magukkal a vezetőkkel és rajtuk keresztül egész szociáldemokrata pártokkal és egyéb szervezetekkel kössünk egységfront-megállapodást. Azokkal a vezetőkkel, akiket tegnap még a munkásság árulóinak bélyegeztünk (és nem is ok nélkül), s akik ellen könyörtelen harcot folytattunk. Nem fog-e az új politika végeredményben odavezetni, hogy az egységfront kedvéért lemondunk az opportunista vezetők elleni elvi harcról?

A kongresszus a nagy létszámú végrehajtó bizottságon kívül, amely csak nagy ritkán ült össze, az Internacionálé ügyeinek állandó vezetésére héttagú titkárságot választott, Dimitrovval az élén. Rajta kívül tagjai voltak a titkárságnak: a cseh Gottwald, a német Pieck, az olasz Ercoli (Togliatti), a francia Marty, a finn Kuusinen és az orosz Manuilszkij. Azonkívül tagja volt a titkárságnak a Szovjetunió Kommunista Pártja elnökségének a Komin-

tern vezetőségébe delegált hivatalos képviselője, amely tisztségre Molotov helyére most Jezsovot választották.

A kiadói munka a kongresszus után megsokszorozódott. Az új, megváltozott politikának újfajta propagandairodalomra volt szüksége. A megnövekedett feladatok nagy erőfeszítéseket követeltek az én osztályomtól is.

Szerkesztői és kiadói munkámat felső fokon a Komintern agitációs és propagandaosztályának titkára, Gottwald elvtárs irányította és ellenőrizte, akivel jó személyi kapcsolatom volt, mert mint párttag, ahhoz az alapszervezethez tartozott, amelynek én voltam a titkára. Hathatós támogatást kaptam azonkívül a Komintern három másik titkárától: Ercoli (Togliatti) és Manuilszkij elvtársaktól, akik az európai országok és pártok problémáival foglalkoztak, valamint Kuusinen elvtárstól, a keleti országok és pártjaik kérdéseivel foglalkozó osztályok felelős irányítójától. Pieck és Marty elvtársakkal ugyan ritkán akadt dolgom, de személyes kapcsolatom velük is jó volt.

A kongresszus után még egy évig dolgoztam a Kominternben. Mielőtt az életemben ezután bekövetkezett változások és viszontagságok ismertetésére áttérnék, elmondok egyet-mást új munkatársaimról, Fejszés Sándorról, Karl Bittermannról és feleségéről, Lieslről.

SÁNDOR BARÁTOM HÁROM REGÉNYE

Sándor barátom az 1919-es Tanácsköztársaság idején aktívan részt vett az ifjúsági mozgalomban. Ezért a proletárdiktatúra leverése után nem volt maradása Magyarországon, emigrálnia kellett. Először Bécsben, majd Berlinben próbált letelepedni, minthogy azonban semmiféle képesítése vagy szakmája nem volt, nem tudott magának anyagi egzisztenciát teremteni. A helyi mozgalmakba képtelen volt beilleszkedni, annyira frissen éltek még benne a hazai élmények. Így került ki oda, ahol abban az időben minden ország forradalmi mozgalmának emberei otthon érezték magukat: a vörös Moszkvába.

Moszkvában úgy-ahogy elsajátította a nyelvet, aztán beiratkozott az egyetemre.

Én a Marx–Engels Intézet könyvtárában ismerkedtem meg vele, ahol az 1848-as forradalmi mozgalmak irodalmát tanulmányozta: Meghívtam magamhoz, s miután többszöri beszélgetés során meggyőződtem arról, hogy a történelmet jól ismeri és komoly tudományos tervei vannak, összeismertettem egy orosz történészprofesszor barátommal. Kölcsönösen megkedvelték egymást, és Sándor hamarosan mindennapos vendég lett az orosz professzor házánál.

Ettől kezdve csak ritkán találkoztam vele klubgyűléseken, előadásokon és hasonló alkalmakkal, lakásomon azonban nem látogatott meg többé. Elfoglalt ember lévén ezt nem is vettem rossz néven, sőt inkább örültem, hogy megfelelő szakmabeli barátot talált magának.

Már néhány hónapja nem találkoztam Sándor barátommal, amikor egyszer valamelyik színházban a foyer-ben sétálva megláttam. Egy fekete hajú, feltűnően csinos fiatal hölggyel beszélgetett. Nagyon megörült nekem, és csodálkozásomra, a hölgyet otthagyva, szinte szaladt hozzám.

– Jaj, de jó, hogy találkozunk! Ezer éve nem láttalak. Gyere, bemutatlak a feleségemnek.

Megismerkedtem a bájos kis asszonykával, s mindjárt meg is állapodtunk, hogy színház után hozzájuk megyek vacsorázni.

Vacsora alatt Sándor barátom elmesélte házasságának nagyon is egyszerű történetét. Az orosz professzoréknál lakott a háziasszony húga, egymásba szerettek, és összeházasodtak. Mindketten nagyon boldogok. Anyagilag is jó helyzetben vannak: neki egymás után jelennek meg cikkei tudományos folyóiratokban, felesége okleveles mérnök, jó állása van egy gyárban.

Igazán csak gratulálhattam Sándor barátomnak a jól sikerült házassághoz.

– Most már értem, mért lettél hűtlen hozzám – mondtam nevetve. – Én meg naiv módra azt hittem, hogy tisztára tudományos ambícióid térítettek el tőlem.

Azzal a gondolattal váltam el tőlük, hogy barátom a szerencse fia, a sors szinte az ölébe hullatta a sikert és a boldogságot.

Megbeszéltük, hogy „tartani fogjuk a rokonságot", és időnként majd összejövünk, de sokféle elfoglaltságom mellett megfeledkez-

tem róluk – nyilván ők is énrólam –, és sokáig nem hallottam felőlük.

Eltelt vagy két esztendő, amikor az újságokból tudtam meg, hogy Sándor barátomat Magyarországon letartóztatták, mint a földalatti mozgalom egyik vezetőjét. A rendőrségen megkínozták, aztán bíróság elé állították, és hétévi börtönre ítélték.

Érdeklődtem a feleségéről és megkaptam a címét. Szonya – így hívták az asszonykát – alig egyéves kislányukkal Moszkvában lakott. Felkerestem, hogy hátha segítségére lehetek valamiben, de meggyőződtem róla, hogy nem szenved hiányt semmiben. Különböző forradalmi szervezetek felajánlották neki anyagi támogatásukat, ő azonban köszönettel visszautasította, mert mint mérnök, minden nehézség nélkül megkereste azt, amire magának és kislányának szüksége volt. Annál jobban szenvedett lelkileg. Az egész lakás teli volt Sándor képeivel. Az íróasztalról Sándor komoly arca nézett szembe az emberrel, az asszony ágya fölött a kettőjük közös képe lógott, amint gyöngéden átölelik egymást. Még a konyhaasztal fölött is fénykép függött a falon: hármukat ábrázolta, a kisbabával egy nyaraló kertjében. Szonyának, akárhányszor férje fényképére nézett, könnybe lábadt a szeme. A szenvedő iránt érzett szánalom, a szeretett férfi életéért való állandó rettegés és az a bámulatos hősiesség, amellyel Sándor viselte a sorsát, Szonya szerelmét a szó szoros értelmében az imádásig fokozta.

Meghatottan vettem tőle búcsút, és kértem, hogy ha bármilyen segítségre lenne szüksége, elvárom, hogy mint Sándor őszinte barátjához, elsősorban hozzám forduljon.

Szonyát sokszor hónapokig nem láttam, de olykor-olykor hírt kaptam róla: dolgozik, nincs semmi baja és – még mindig halálosan szerelmes az urába.

Ha valahol véletlenül találkoztunk, megörültünk egymásnak, s néhány szót váltottunk. Szonya elmondta: Sándor egészséges, legutóbbi levelében azt írja, hogy sokat olvas és nagyon vágyik a családja után. Azt is elmondta, hogy ő minden héten ír Sándornak, de onnan levelek ritkán jönnek, és jaj, bizony meg nagyon sokáig kell várniuk a viszontlátásra. De egyszer majd eljön a szabadulás ideje, és akkor megint nagyon boldogok lesznek.

■

Múltak az évek. Sándor barátom büntetése már a vége felé járt – talán még egy éve lehetett hátra –, amikor eljutott hozzám az a furcsa hír, hogy Szonya férjhez ment. Először el se akartam hinni, pletykának véltem.

Bármilyen hihetetlenül hangzott is a hír, igaznak bizonyult. Szonya beleszeretett egyik mérnök kollégájába, és feleségül ment hozzá. Akkor éppen kisbabát várt.

Hogy és mint történt a dolog, ez rejtély volt számomra, és jó ideig az is maradt, mert ezután jobbnak tartottam nem keresni Szonyával a találkozást. Nyilván kínos lett volna neki velem beszélnie.

Nagy tragédiaíró az élet – gondoltam magamban. – És talán még nagyobb a forradalom. De hát, aki embernek született, és hozzá még a maga jószántából forradalmár is lett, annak fel kell készülnie a tragédiákra.

Sándor büntetése letelt, hallottuk, hogy valóban kiszabadult, és Budapesten él, rendőri felügyelet alatt.

Aztán néhány hónap múlva sikerült kijutnia a Szovjetunióba. Már az első napokban felkeresett. Rendkívül megörültünk egymásnak, és együtt töltöttük az estét nálam – helyesebben: az éjszakát, mert reggelig se fogytunk ki a mondanivalónkból.

Sándor mindenekelőtt elmesélte lebukásának részletes történetét, beszélt a börtönben töltött évekről. Ezzel kapcsolatban rátért személyes tragédiájára is. Elmondta, hogy hosszú ideig Szonya levelei tartották benne a lelket. Szonya hetenként pontosan beszámolt a maga és kislánya életének minden apró mozzanatáról, újra meg újra biztosította őt soha el nem múló szerelméről és arról, hogy életének egyetlen vágya, célja és értelme: megérni a napot – bármilyen messze legyen is az –, amely visszaadja őket egymásnak.

Így tartott ez csaknem öt esztendeig. Az ötödik év vége felé Szonya levelei ritkábban jöttek. Hónapok teltek el anélkül, hogy egy sort is írt volna. Sándort persze elgondolkoztatta ez a változás, de minthogy a levelek hangja továbbra is a régi volt, nem tulajdonított a dolognak különösebb jelentőséget.

Szegény kis asszonyka, nyilván egyre felelősebb munkakört tölt be a gyárban – vigasztalta magát. – No meg a gyerek is nő, fej-

lődik, lassan már iskolába kerül, azzal is több gondja-baja van szegénykének.

Ő maga továbbra is kihasznált minden megengedett – és meg nem engedett – levélírási lehetőséget, s ugyanolyan meleg, szenvedélyes leveleket írt Szonyának, mint fogsága legelején.

A hatodik év közepe táján aztán Szonya levelei teljesen elmaradtak.

Sándor nem értette a dolgot. Természetesen felbukkant agyában a gondolat, hogy Szonya talán belefáradt a várakozásba, vagy beleszeretett valaki másba. Hiszen az egész asszony alig harmincéves, nem kívánhatja tőle, hogy fiatalságának legszebb éveit elpocsékolja. Sándor nemegyszer maga fejtette ki leveleiben Szonyának, hogy ne tekintse magát lekötöttnek, ő nem követeli, hogy kitartson mellette addig, amíg visszatér hozzá – hiszen az se biztos, hogy visszatér-e valaha. Csak egyet kért Szonyától: bármi történnék is, bármire határozná el magát, írja meg neki őszintén, ne hallgassa el előtte a valóságot hamis szánakozásból.

Ezért nem tudta mire vélni Szonya hallgatását.

Írná meg egyszerűen, hogy nem bírta tovább. Hiszen nem haragudnék rá, és akkor is jó barátok maradhatnánk – tűnődött magában szegény Sándor nap nap után.

Gondolatait többször megírta Szonyának, de választ nem kapott.

Végre is kerülő úton tudta meg, hogy mi történt. Egyik fogolytársának a nővére Moszkvában élt, őt kérték meg levélben, hogy érdeklődjön Szonyáról.

Néhány hét múlva meg is jött a válasz: Szonya férjhez ment egy kollégájához, és nemrégiben kisfiuk született.

A hír nem érte váratlanul Sándort. Tulajdonképpen már régen sejtette, hogy valami ilyesminek kellett történnie, csak éppen nem volt biztos benne, s ez a bizonytalanság, Szonya makacs, érthetetlen hallgatása, rettenetesen kínozta.

Amikor végre biztosan tudta, hogy áll a helyzet, fokozatosan megnyugodott.

Életemnek egy fejezete lezárult – állapította meg magában. – Tetszik vagy nem tetszik, ezen már nem lehet változtatni. Filozófus vagyok, sőt forradalmár, elég erősnek kell lennem ahhoz is, hogy egyéni tragédiámat kiheverjem.

A rászabott hétévi büntetésből már csak pár hónap volt hátra. Minden figyelmét és energiáját a rendszeres testgyakorlásra és szellemi foglalkozásra összpontosította, hogy a lehető legjobb testi és szellemi kondícióban érje meg a szabadulás napját.

*

Kiszabadulásának történetét Sándor barátom különös élvezettel mesélte el. Szinte újra végigélte életének „ezt a legboldogabb élményét" – így mondta –, amikor egy gyönyörű verőfényes tavaszi reggel megnyílt előtte a szegedi Csillagbörtön kapuja, és ő, kis táskával a kezében, az utcán találta magát, azzal a boldog tudattal, hogy arra megy, amerre akar. Egy percre megállt, mély lélegzetet vett és gyönyörrel szívta be a friss májusi levegőt.

Egyszerre kellemetlen, édeskésen gúnyos hang riasztotta vissza a valóságba.

– Az állomáshoz tetszik? Jöjjön, majd én elkísérem.

Köpcös, rövid bajszú, keménykalapos emberke állt előtte, szürke ruhában, hatalmas sétabottal a kezében.

Sándor első gondolata az volt, hogy felháborodással utasítja vissza a tolakodót, de amint jobban megnézte, azonnal megértette, miről van szó: az a „szabadság", amelyet visszakapott, csak viszonylagos. A börtönből ugyan kiszabadult, de a rendőrség továbbra is rajta fogja tartani a szemét. Ezt a detektívet nyilván azért küldték utána, hogy minden lépését ellenőrizze.

– Köszönöm, egyedül is odatalálok – mondta közömbös hangon. – De ha maga is oda tart, tőlem mehetünk együtt is.

A detektív – meg kell adni – udvariasan viselkedett. A legcsekélyebb célzást sem tette Sándor múltjára vagy jövőjére, semmit sem kérdezett, ellenben valóságos kis tudományos előadást tartott a tavaszi időjárásról és az alföldi éghajlatról, dicsérte a szekereikkel a városból kifelé igyekező szeged-rókusi parasztok lovait és dicshimnuszt zengett a magyar parasztmenyecskék szépségéről.

Sándor már belenyugodott a gondolatba, hogy egész Pestig ezzel az emberrel kell utaznia, de mikor beszállt a vonatba, csodálkozva látta, hogy a detektív csak a vasúti kocsi lépcsőjéig kísérte.

Mégsem érzett különösebb megkönnyebbülést, hogy megszabadult a kéretlen kísérőtől.

Pesten bizonyára már egy másik vár rám a pályaudvaron – gondolta kedvetlenül.

Ez a feltevése csak félig vált be. A Nyugati pályaudvaron nem detektív várta, hanem az a szociáldemokrata ügyvéd, aki annak idején védője volt a tárgyaláson.

Az ügyvéd közölte, hogy Schweinitzer rendőrfőnök beszélni óhajt vele, és a pályaudvarról egyenesen hozzá kell mennie, csak azután mehet haza a szüleihez.

Az ügyvéd is vele tartott, és a rendőrfőnök az ügyvéd társaságában fogadta őt.

– Nézze, barátom – mondta neki Schweinitzer. – Maga mától fogva újra szabad ember. Ajánlom, hogy becsülje meg a szabadságát, és vigyázzon magára. Politikával ne foglalkozzék, mert abból megint baj lesz. És adnék egy jó tanácsot. Magának, fiam, itt Magyarországon nincsenek perspektívái. A kommunizmust itt nálunk sikerült teljesen megsemmisítenünk, a kommunisták számára itt többé fű nem terem. Én a maga helyében igyekeznék minél előbb kijutni Oroszországba. Feltételezem, hogy maga is ezt akarja. Hát, ha ez a szándéka, nekem ez ellen semmi, de semmi kifogásom nincsen. A beutazási engedélyeket – úgy tudom – Bécsen keresztül szokták megszerezni, az ottani szovjet misszió útján. Ha magának is sikerül, csak forduljon hozzám bizalommal, én rövid úton elintéztetem, hogy kimehessen.

Sándor a legteljesebb visszavonultságban élt Budapesten. Édesanyján és testvérhúgán kívül senkivel sem érintkezett, nehogy bárkit is kellemetlenségbe sodorjon.

Egész nap a szobájában ült, olvasott vagy tanult, közben egy-egy órára lement a Duna-partra vagy a Margitszigetre sétálni, de csak egyedül.

Megfelelő társaság hiányában, délutánonként a húga társaságához csatlakozott. Icához csaknem mindennap eljött egy-két barátnője, és Sándor unalmában elbolondozott velük.

Így ismerkedett meg Alice-szal, egy gazdag budapesti ügyvéd lányával. Kezdettől fogva feltűnt neki, hogy ez a lány valahogy különbözik a többitől, sokkal komolyabb náluk. Azokat csak a tánc és a ruha, a tenisz és a korcsolyázás érdekelte, de Alice-szal

irodalomról, művészetről, sőt még tudományos kérdésekről is lehetett beszélgetni.

Egyszer Alice olyankor állított be, amikor Sándor egyedül tartózkodott a lakásban.

Ő, mint udvarias házigazda, a szokásos módon beszélgetni kezdett vele. Ekkor azonban váratlan dolog történt. Alice néhány mondat után félbeszakította:

– Tudtam, hogy egyedül van itthon. Régen vártam a kedvező alkalmat, hogy elmondjak valamit, amin nagyon fog csodálkozni. Én két éve párttag vagyok és részt veszek a földalatti munkában. Mondanom sem kell, hogy sem az én családomnak, sem a magáénak erről halvány sejtelme sincs. A központban tudják, hogy barátságban vagyok a húgával. Utasítást kaptam, hogy alkalomadtán adjam át a következő üzenetet: semmilyen körülmények között ne is próbálkozzék az elvtársakkal kapcsolatot keresni, mert minden lépését figyelik. Ha bármilyen kísérletet is tenne arra, hogy bekapcsolódjék, ebből csak baj származnék. A párt tud Schweinitzer javaslatáról, és azt is tudja, hogy maga ebben az irányban még semmit sem tett. A központ helyesnek tartaná, ha hivatalos úton – az ügyvédjén keresztül – fordulna a bécsi szovjet misszióhoz beutazási engedélyért. Velem, mint a húga barátnőjével, szabadon érintkezhet, és én állandóan tájékoztatni fogom mindarról, ami szükséges. Ha valami üzennivalója van az elvtársaknak, rajtam keresztül azt is eljuttathatja. Csak az a baj, hogy itt maguknál nemigen lehet ilyen alkalomra számítani, mint a mai. Azt hiszem, legokosabb volna, ha úgy tenne, mintha udvarolna nekem. Ezzel az ürüggyel elmehetnénk időnként együtt sétálni anélkül, hogy a rendőrség gyanút fogna.

Sándor azt se tudta, hova legyen a boldogságtól, de arra sem volt ideje, hogy örömének kifejezést adjon, mert a következő pillanatban megérkezett Ica, és nagy robajjal rontott be a szalonba.

– Hát már annyira vagytok, hogy nélkülem randevúztok itt egymással – mondta jóakaratú iróniával Sándorhoz fordulva. – Gratulálok! Gratulálok!

Sándor mindjárt felhasználta a kedvező alkalmat, hogy megtegye az első lépést:

– Mit tagadjuk, ha egyszer már rajtakaptál – mondta mosolyogva. – Így van. Sőt éppen most beszéltük meg Alice-szal, hogy

holnap, ha jó idő lesz, kimegyünk együtt Óbudára. Megígérte, hogy megmutatja nekem Aquincumot. Még sose láttam.

Ica kissé csodálkozott, váratlanul érte ez a fordulat, de örömét nem tudta eltitkolni. Mikor Alice elment, nyakába ugrott bátyjának és összevissza csókolta.

– Ha tudnád, mennyire örülök, hogy végre kezd megjönni az eszed!

Ezzel a nappal teljesen új szakasz kezdődött Sándor budapesti életében.

– Egy szó mint száz: nagyon megszerettük egymást – folytatta elbeszélését Sándor barátom. – Rövidesen férj és feleség lettünk. Sajnos, nagyon kevés időt tudtunk zavartalanul együtt tölteni. Otthon nálunk nagy ritkán sikerült egy-egy félórácskát kettesben maradnunk, néha kirándultunk, három ízben kétnapos kirándulást is tettünk, eldugott kis falvakban, parasztházakban éjszakáztunk. Még így bujkálva is nagyon boldogan töltöttük el azt a pár hónapot, amíg a beutazási engedélyre vártam. Azzal váltunk el, hogy amint kiérek a Szovjetunióba, kérelmezni fogom az illetékes pártszerveknél: engedjék őt is kijönni utánam. Kérésemet kedvezően fogadták és ígéretet kaptam, hogy ha lehet, elintézik a dolgot. Ha Alice-nak sikerül kijönnie, én leszek a világ legboldogabb embere.

*

A véletlen úgy hozta, hogy Sándort hozzám osztották be. Nagyon örült, hogy újra komolyan dolgozhat, és teljesen belemerült a munkába. Munkáján kívül csak egy kérdés érdekelte: mikor jön meg Alice?

Az illetékes szervek hamarosan közölték vele a kedvező döntést, de Alice kiutazásának technikai megoldása meglehetősen bonyolultnak bizonyult, hosszú időt vett igénybe, a levelezés is nagyon körülményes, közvetett úton történt.

Az első időben hivatalon kívül is sokat beszélgettem Sándorral. Délután négyig dolgoztunk, utána mindketten a hivatali étkezdében ebédeltünk, ezenkívül esténként is gyakran összejöttünk a Puskin téri Moszkva Kávéházban.

Egyik este odajött az asztalunkhoz a pincér, és közölte Sándorral, hogy „egy hölgy" óhajt vele beszélni, és kéri, menjen ki a kávéház bejáratához.

Sándor arca fehér lett, mint a fal. Rögtön tudta – mint ahogy én is –, hogy a „hölgy" nem lehet más, csak Szonya.

Sándor természetesen rögtön kiment, én pedig izgatottan vártam, hogy mi lesz ebből.

Egyik cigarettát a másik után szívtam el, de barátom csak nem jelentkezett.

Eltelt egy negyedóra, már azt gondoltam, hogy elment valahova Szonyával és talán vissza sem jön, amikor a kávéház ablakán kitekintve megpillantottam őket a járókelők között. Lassan, sétálva haladtak egymás mellett, és Szonya izgatottan magyarázott valamit Sándornak. Néhány perc múlva ugyanígy láttam őket visszafelé jönni.

Kíváncsian vártam, mit mond majd Sándor, ha visszajön hozzám. Újabb negyedóra elteltével Sándor valóban visszajött és leült mellém, de egy árva szót sem szólt arról, ami történt, én pedig semmit sem kérdeztem.

Egy ideig szótlanul ültünk egymás mellett, aztán – mintha mi sem történt volna – beszélgetésünk visszatért régi medrébe.

Néhány nap múlva, amikor megint együtt ültünk a Moszkva Kávéházban, Sándor maga tért rá a történtekre, és mindent elmondott.

Szonya elmondta neki, hogy most is szereti és vele akar élni. Sírva kérte, hogy bocsássa meg, amit tett és fogadja vissza, ő kész vele menni most mindjárt, anélkül, hogy csak vissza is menne a férjétől és a gyerekeitől elbúcsúzni.

Sándor számára rettentően kínos volt Szonya vallomása, de igyekezett megőrizni nyugalmát. Higgadtan megmagyarázta neki, hogy elkésett; ő már a börtönben – amikor megtudta, hogy mi történt – elfojtotta érzését, és azóta már valaki mást szeret, akinek a megérkezését várja. Azt is elmondta Szonyának, hogy neki nincs mit megbocsátania, soha nem haragudott rá, természetesnek, érthetőnek találta, hogy Szonya nem tudott annyi évig várni, és mást választott helyette. Csak azzal okozott neki végtelen fájdalmat, hogy mindezt nem írta meg őszintén.

Szonya kijelentette, hogy ő nem tud és nem is akar nélküle élni, és ha Sándor nem fogadja őt vissza, öngyilkos lesz. Sándor emlékeztette arra, hogy sem mint kommunistának, sem mint anyának nem szabad így beszélnie, erre Szonya kijelentette: ő azt se bánja, ha Sándor mást szeret és megnősül, de fogadja el őt barátnőjének, és legalább olykor-olykor találkozzon vele. Sándor megmagyarázta neki, hogy ez lehetetlen, mert komolyan szereti Alice-t, Szonya ezért még csak nem is panaszkodhat, hisz ő maga okozta. Szonya újra sírva fakadt, és rimánkodni kezdett neki, hogyha nem is szereti már, fogadja el szeretőjének, amíg az a másik nő megérkezik.

– Végül is kénytelen voltam neki megmondani – fejezte be elbeszélését Sándor –, hogy ha évekig kellene várnom Alice-ra, és ezalatt viszonyt kezdenék valakivel, ez a valaki minden nő lehetne, csak ő nem, mert ha ő volna az egyedüli nő a világon, vele akkor se kezdenék. Talán aljas bosszúérzés diktálta szavaimat és szégyellem is magam érte, de ez a leplezetlen érzéki fölajánlkozása még fájdalmasabb volt nekem, mint amikor hűtlen lett hozzám. Mindenesetre örültem, hogy fájdalmat okozhattam neki.

Alice kihozatala elhúzódott. Bár továbbra is együtt dolgoztunk Sándorral, hivatalon kívül egyre ritkábban találkoztunk. De ha mégis összejöttünk a Moszkva Kávéházban, úgyszólván egyébről sem beszélt, mint Alice-ról, és arról, hogy milyen türelmetlenül várja a megérkezését.

Egy nap Sándor nagy késéssel, teljesen feldúlt állapotban jött be a hivatalba. Korán reggel behívták az illetékes pártszervekhez, ahol megtudta, hogy Alice-t letartóztatták, a rendőrségen rettenetesen megverték és jelenleg börtönben ül.

Alice lebukásának híre annyira megviselte Sándort, hogy képtelen volt bármivel is foglalkozni, csak ült az íróasztala előtt és bámult a levegőbe. A kiadó vezetősége tudomást szerezve az esetről felajánlotta neki, hogy utazzon el néhány napra valahová pihenni, de ő kérte, hogyha egyelőre komoly munkát nem is tud produkálni, engedjék, hogy bejárhasson, mert képtelen egyedül maradni.

Jó néhány napig tartott, míg annyira összeszedte magát, hogy újra normálisan munkához látott, de még ezután is valósággal kedélybeteg volt. Különösen azért gyötrődött, mert Alice további

sorsáról semmit sem tudott, leveleket sem válthatott vele, és még csak kilátása sem volt rá, hogy hírt kaphasson felőle. A letartóztatás óta figyelte a magyar lapokat, de azok semmit sem írtak az ügyről.

*

Két vagy három hónap elteltével a Vörös Segély útján végre jó hír érkezett. Alice a rendőrségen nagyszerűen viselkedett, mindent tagadott, sem veréssel, sem más kínzással nem tudták vallomásra bírni. Bizonyítékok hiányában minden valószínűség szerint kénytelenek lesznek hamarosan szabadon bocsátani.

Magam is nagyon megörültem, mikor ezt a hírt meghallottam. Elképzeltem, milyen boldog lehet Sándor, mert ha Alice kiszabadul, a történtek után minden bizonnyal hamarosan kiutazhat a Szovjetunióba.

Ebben az időben ritkán találkoztam Sándorral. Annyira lefoglalta a könyvkiállítás megszervezése, hogy már hetek óta nem járt be a szerkesztőségbe.

Amikor megláttam őt a kiadó éttermében, nem volt egyedül, Tatjána Kurszkajával beszélgetett.

A szép barna lány nemrég végezte el az egyetem irodalomszakát, huszonkét éves lehetett. A kiadó egyik folyóiratánál dolgozott, mint a szerkesztőség titkárnője. Ő volt az ifjúsági szervezet titkára, így mindenki ismerte, szerették és becsülték őt a kiadóban.

Nem akartam zavarni beszélgetésüket, messziről üdvözöltem őket, és a terem másik részében egy üres asztalnál foglaltam helyet. Tatjána fejbólintással viszonozta üdvözlésemet, Sándor gépiesen bólintott felém.

Már a levest kanalaztam, amikor Sándor odajött hozzám.

– Szervusz. Ezer éve nem láttalak – mondta szemrehányó hangon. – Már észre se veszed a szegény embert. Tányával ketten ülünk egy asztalnál, gyere oda hozzánk.

Eleinte szabadkoztam, de ő nem hagyott nyugtot, amíg át nem költöztem az ő asztalukhoz.

Tatjána bájos és szellemes volt, mint mindig, és én nagyszerűen éreztem magam a társaságukban, egy zavaró körülménytől eltekintve. Alig néhány percig ültem velük együtt, máris az a be-

nyomásom alakult ki, hogy ezek ketten nem véletlenül kerültek egy asztalhoz. Tatjána egyformán fesztelenül beszélgetett mindkettőnkkel, de abból a néhány sokatmondó pillantásból, amelyet időnként váltottak, olyan érzésem támadt, hogy az én Sándor barátom és a szép Tatjána nem közömbösek egymás iránt.

Szegény Sándor! – gondoltam, amikor hárman együtt távoztunk az étteremből. – És szegény Alice! Micsoda tragédia lesz ebből!

A következő napokban Sándor viselkedése már semmi kétséget sem hagyott: a fiú annak rendje és módja szerint beleszeretett a szép és okos kis titkárnőbe.

Tudtam, hogy ebből tragédia lesz, és már előre sajnáltam őt.

Te jó isten! – meditáltam magamban. – Mi lesz itt?! A másik szerelem nyilván csak futó idill volt, bár abban a helyzetben, amelyben Sándor kiszabadulása után élt, őszintén hitte, hogy komoly szerelemről van szó. Alice volt az egyetlen olyan nő, akivel bizalmas barátságot engedhetett meg magának, és ez elég volt ahhoz, hogy női gyengédségre éhes szívét lángra gyújtsa. Éppolyan természetes viszont az is, hogy a térben és időben való eltávolodás következtében ez a tűz lassan már kialvóban volt, amikor Tatjána megjelent a láthatáron.

A bajt nem ott láttam, hogy Sándor „hűtlenné" lett Alice-hoz, de ismerve barátomat, tisztában voltam azzal, milyen szörnyű lelkiismeret-furdalások kínozzák.

Amikor elhívott a kávéházba, mindjárt sejtettem, hogy miről lesz szó. Csaknem sírva közölte velem a titkot, amelyet már tudtam.

– Lehet, hogy megvetsz – kezdte patetikusan. – Lehet, hogy felmondod nekem a barátságot. Sokszor magam is úgy érzem, hogy aljas, becstelen ember lettem, de el kell mondjam neked, mi történt, mert egyedül nem bírom már elviselni. Halálosan szerelmes vagyok Tatjánába.

Itt megállt, és kis szünetet tartott. Aztán ijedt, szinte bocsánatkérő hangon tette hozzá:

– Mit szólsz hozzá? Feltételezted volna ezt rólam?

Én elmosolyodtam.

– Nem mondtál semmi újat, Sándor. Én ezt már jó ideje tudom, hiszen csak rátok kell nézni. Sőt, én jóval többet tudok,

mint amit most elmondtál. Tudom, hogy Tatjána is szeret téged, és hogy össze akartok házasodni. És ha kíváncsi vagy a véleményemre, hát én teljes mértékben helyeslem a szándékotokat.

– Csodálom, hogy így beszélsz – mondta szinte kiábrándultan. – És Alice-ra nem gondolsz? Nem érted a sorsnak ezt a kegyetlen iróniáját, hogy ugyanolyan helyzetbe hozott most engem, mint aminőbe annak idején szegény Szonyát sodorta? Nem – tette hozzá rövid szünet után –, amíg Alice börtönben ül, szó sem lehet arról, hogy Tatjánával egybekeljek.

– Badarság – feleltem. – Egy bolsevik nem lehet szentimentális. Úgy kell vennie a dolgokat, ahogy vannak. Semmi kétség, te őszintén szeretted Alice-t, és valóban ki akartad hozatni. Viszont ugyancsak kétségbevonhatatlan tény, hogy ma már nem őt, hanem Tatjánát szereted és el akarod venni feleségül. Gondolom, szeretnéd Alice-nak minél kíméletesebben tudomására hozni a történteket. Ő viszont pillanatnyilag börtönben ül. Véleményem szerint legokosabb ezt a közlést egyelőre elhalasztani. Minden valószínűség szerint hamarosan kiszabadul, és akkor becsületesen megírsz vagy megüzensz neki mindent. Semmi okod nincs arra, hogy Tatjánával kapcsolatos szándékaidat megváltoztasd, sem arra, hogy lelkiismeret-furdalással gyötörd magadat.

Sándor mélyet sóhajtott, de nem tett több ellenvetést. Nyilván az egész beszélgetést – anélkül, hogy ennek tudatában lett volna – csak azért kezdeményezte, hogy segítsek neki megnyugtatni a lelkiismeretét.

*

Röviddel ezután Sándor és Tatjána egybekeltek, és egy hónapra leutaztak a Kaukázusba nászútra.

Mikor újra találkoztam Sándorral Moszkvában, ragyogó arccal mesélte, hogy milyen boldog Tatjánával. Mindjárt meg is hívott magához vacsorára.

Tatjána apja – régi vágású hivatalnokember lévén – nem volt párttag, de mint haladó értelmiségit és kiváló szakembert, az új rendszerben is megbecsülték. Az Állami Tervhivatalban dolgozott vezető beosztásban. A család abban a nagy, ötszobás lakásban lakott, amelyet még a forradalom előtt béreltek, Tatjána azonban

önállóságra törekedett, és már házassága előtt sikerült egy parányi kis különszobát szereznie.

A kis szállodai szobában valóságos dáridót csaptak tiszteletemre. Tatjánával eddig is kölcsönösen rokonszenveztünk egymással, de most még az eddiginél is kedvesebb volt hozzám, úgy beszélt velem, mintha a testvérbátyja lennék.

Sándor élete ettől kezdve újra zavartalan boldogságban telt. Alig múlt el hét, hogy ne jöttünk volna össze legalább egyszer a Moszkva Kávéházban, és ilyenkor csakúgy áradozott boldogságáról, nem győzte magyarázni, hogy milyen nagyszerű élettársat talált.

Olykor-olykor Tatjána is vele jött. Minden egyes ilyen alkalom valóságos ünnep volt mindazok számára, akik közös barátaink közül asztalunkhoz jártak. Tatjána nemcsak Sándort, de valamennyiünket elbűvölt.

Amikor egy évvel a házasságkötésük után kisfiuk született, első gondolatom az volt: hogy fognak ezek ott most élni abban a parányi szobában a gyerekkel? És mi lesz Tatjána sokat ígérő karrierjével? (Tatjána ugyanis ekkor már hónapok óta a Tudományos Akadémia Irodalmi Intézetében dolgozott mint tudományos munkatárs, ahol – értesüléseim szerint – nagyra értékelték tudását, és nagy jövőt jósoltak neki.)

A gyerek érkezését kommunista módra „Oktobrina-estély"-jel ünnepelték meg, amelyre persze engem is meghívtak. A meghívó nem a volt szállodai szobába, hanem Tatjána szüleinek a lakására szólt.

Ott az estélyen tudtam meg, hogy a gyerek születésével kapcsolatban csak nekem voltak problémáim. Ők már mindent megoldottak. Tatjána engedett édesanyja rábeszélésének, és férjestől-gyerekestől visszaköltözött a szüleihez. A nagymama és a család öreg Maruszjája – aki annak idején még Tatjánát dajkálta – gondjaiba vette a gyereket. Maga Tatjána és Sándor úgy éltek ott az öregeknél, hogy még a gondolataikat is ellesték.

– Szerencsés ember vagy te, Sándor – mondtam neki egyik koccintás alkalmával. – Úgy látszik, a sors jóvá akarja tenni, amit ellened vétett.

– Angyal szóljon belőled! – mondta Sándor elgondolkozva, majd koccintott és kiürítette a poharát.

Feltűnt nekem, hogy Sándor sohasem beszél a kislányáról. Sokszor szerettem volna megkérdezni, hogy van a kis Jolocska, és látja-e néha, de minthogy ő soha még egy szóval sem tett említést Szonyáról és a kislányukról, jobbnak láttam nem kérdezősködni.

Tatjána kisfia már egyéves lehetett, amikor egy látogatásom alkalmával tíz-tizenkét év körüli szép kis szöszke lány nyitott nekem ajtót.

– A papát tetszik keresni? Mindjárt szólok neki – mondta, és beszaladt a lakásba.

Sándor már jött is elém.

– Bemutatom neked a kislányomat, Jolocskát. Tudom, hogy már találkoztál vele, csak azóta egy kicsit megnőtt a lelkem.

Hát bizony, kissé nehéz is lett volna ráismernem ebben a szép nagy lányban arra a kis csecsemőre, akit annak idején még a bölcsőben láttam.

Mikor magunkra maradtunk, Sándor az ebédlőszekrényhez lépett, vodkásüveget, poharakat vett elő és töltött.

– Emlékszel – mondta –, amikor a kis Danit „keresztelték", arról beszéltél, hogy milyen szerencsés ember vagyok én. Akkor nem akartam ellentmondani, bár valami még nagyon hiányzott a boldogságomhoz. Mióta Moszkvába visszajöttem, folyton bántott a gondolat, hogy a kislányomat elszakították tőlem. Az anyjához nem akartam följárni, így csak akkor láthattam, amikor havonként egyszer-kétszer ellátogatott hozzám. Most Szonyát a férjével együtt áthelyezték valahová messzire, ahol a kislány iskolába se járhatna, ezért Jolocskát itthagyják nálunk. Tatjána már régen ismeri és szereti, mintha a saját lánya vagy húga lenne. Most már én mondom neked: nincs többé mit kívánnom a sorstól. Tatjána mellett élni, a kisfiunkkal és Jolocskával, szívem szerinti munkán dolgozni – mi kell még több az embernek a boldogsághoz? Hát erre akarok most inni veled. Szervusz!

Felhajtottunk egymás után három pohárkával – közben persze harapnivaló is került.

– Bevallom neked, barátom – folytatta Sándor az előbbi témánál –, most már egy kicsit szinte félni kezdek. Emlékszel még a gimnáziumból „Polikratész gyűrűjére"? *„Des Lebens ungemischte Freude wird keinem irdischen zuteil . . ."* Egyre gyakrabban megfordul az eszemben, hogy nem volna-e jobb, ha most va-

lami kisebbfajta baj vagy szerencsétlenség érne, nehogy még belepusztuljak a sok szerencsébe.

– Ne légy gyerek, Sándor – intettem le. – Ilyesmi csak a mesékben meg a bibliában fordul elő.

KARL ÉS LIESL

Mikor Karl Bittermannt hozzám osztották be, némi aggodalommal fogadtam. Karl ugyanis nemrég még a német pártban töltött be felelős posztot, könyvet írt és adott ki a marxizmus filozófiájáról, s könyvében több kérdésben elméletileg helytelen nézeteket fejtett ki. A könyv körül nagy viták voltak, Karl igen kemény bírálatot kapott, ami az első időben heves ellenállást váltott ki nála, később azonban ő maga is belátta tévedéseit. A történtek után a német párt jobbnak látta őt eddigi munkájáról leváltani és egy időre kiküldeni a Szovjetunióba.

Aggodalmam Karlt illetően alaptalannak bizonyult. Kezdettől fogva rokonszenvesnek találtam. Szorgalmasan és jól dolgozott, szerényen, elvtársiasan viselkedett. Néhány heti közös munka meggyőzött, hogy Karl nemcsak kitűnő munkaerő és képzett marxista, hanem politikailag is teljesen megbízható ember, jó elvtárs és odaadó pártmunkás.

Osztályunkon összetorlódott a munka, rengeteg német, francia és angol anyag feküdt rendezetlenül, amelyeket saját erőinkkel képtelenek voltunk gyorsan feldolgozni. Karl váratlanul segítségemre jött. Megkérdezte, nem vonhatnánk-e be ebbe a munkába a feleségét, aki több nyelvet tud és dolgozott már hasonló szerkesztőségben. Kérésemre másnap elhozta a feleségét.

Liesl csinos, karcsú, barna nő volt, nagy égő fekete szemekkel. Nála értelmesebb, lelkiismeretesebb, pontosabb és gyorsabb munkaerőt keresve se találhattunk volna.

*

Liesl apja aktív mozgalmi ember volt, ő maga is már kislánykorától dolgozott, előbb egy nagy textilgyárban végzett fizikai

munkát, később hol szakszervezeti, hol pártszervezeti irodákban alkalmazták. Közben szorgalmasan tanult. Magántanulóként négy középiskolát és hároméves kereskedelmi szakiskolát végzett; közben úgy megtanult franciául és angolul, hogy mindkét nyelvet csaknem tökéletesen bírta.

Állandó alkalmazottnak – minthogy a férje nálunk dolgozott – nem vehettük fel, de egyre több feladatot bíztunk rá és lassanként teljesen nélkülözhetetlenné vált a kiadónál.

Nekem – bevallom – kezdettől fogva nemcsak munkatársi minőségben nyerte meg a tetszésemet, hanem elragadó nőnek is találtam.

*

Esténként gyakran ültünk együtt Karllal a Moszkva Kávéházban. Azok közé tartozott, akiket minden érdekel, akik mindenről tudnak és szeretnek vitatkozni. Irodalom és művészet, filozófia és politika váltogatták egymást beszélgetéseinkben.

Egy alkalommal az ő balsikerű filozófiai könyvére terelődött a szó, és Karl elpanaszolta, hogy bár a könyvében levő tévedésekre ő maga is rájött, de mióta a nyilvánosság előtt „leleplezték", mindenki úgy tekinti őt, mint „eretneket". Akármilyen jó cikket ír, nem tudja elhelyezni, a szerkesztők egyszerűen félnek tőle. Ha nem is találnak kifogásolnivalót az írásaiban, nem merik leadni, gondolván, hogy „ami biztos, az biztos", „az ember sose tudhatja".

Megpróbáltam pesszimizmusát eloszlatni, de ő leintett:

– Nem, barátom, itt csak egy dolog segít. Írnom kell egy másik könyvet, ezúttal valóban jót, amely alkalmas lesz arra, hogy rehabilitáljon. Elárulhatom neked, hogy már hónapok óta dolgozom is rajta. Nagyobb tanulmányt tervezek a német kispolgárság helyzetéről és szerepéről az osztályharcban. Az anyagot még Németországban gyűjtöttem össze hozzá.

Sokáig és nagy lelkesedéssel beszélt új munkájáról és közben – anélkül, hogy észrevette volna – nemegyszer átsiklott a tervezett új könyvről a régire, hol egyik, hol másik részét magyarázgatva igyekezett új elgondolásait a régiekhez kapcsolni.

Nem állhattam meg, hogy erre vonatkozólag ne tegyek néhány megjegyzést.

– Ezen igazán nincs mit csodálkozni – nyugtatott meg Karl. – Úgy vagyunk ezzel, mint a nőkkel. Az ember szerelmes egy nőbe és elveszi feleségül. Évekig csak rá gondol, vele foglalkozik, aztán egy szép napon kiábrándul belőle, otthagyja és beleszeret egy másikba. Most már a másik izgatja és foglalkoztatja, de azért az elsőre is szívesen gondol vissza és állandóan összehasonlítja új szerelmét a régivel. Ha közben rá is jött arra, hogy milyen hibái és fogyatékosságai voltak annak, akit szeretett, a múlt, az emlék mégiscsak kedves marad neki.

Később Lieslre terelődött a beszélgetés. Én dicsértem, hogy milyen jól dolgozik, és tettem egy-két hízelgő megjegyzést személyére vonatkozólag is. Karlnak ez láthatóan jólesett, és maga is büszke, szinte rajongó hangon beszélt feleségéről, csakhogynem olyasféleképpen nyilatkozott, hogy ilyen nő, mint Liesl, nincs több a világon.

Eszembe jutott, amit kevéssel előbb a könyvek és a nők közti analógiáról mondott, és félig tréfásan, félig komolyam megjegyeztem:

– Csak aztán vigyázz, Karl, nehogy Lieslel is úgy járj, mint a filozófiai könyveiddel.

Karl elkomolyodva válaszolt:

– Ilyen veszély nem fenyeget. Ez egészen más, itt biztos vagyok a dolgomban.

– És amikor azt a könyvet írtad, akkor talán nem voltál ugyanilyen biztos?

– Dehogynem. Csakhogy ott nem én döntöttem el, hogy helyes-e az, amit írtam. Az ember nem mindig tudja elgondolásait kormányozni, de érzelmeinek ő maga az egyedüli ura.

Jobbnak láttam nem feszegetni ezt a témát, bár alapos kételyeim voltak: valóban az embertől függ az, hogy kit szeret és meddig?

VOLOGYA LÁTOGATÁSA

Harmincöt nyarán váratlanul betoppant hozzánk Vologya, feleségem „fogadott testvére". Kerek tizenkét esztendő óta hírt se hallottunk róla.

Kátya anyja, Marija Pavlovna az első világháború elején fő-

ápolónő volt egy irkutszki hadikórházban. Vologya súlyos sebesüléssel került oda, lázálmában édesanyjának képzelte anyósomat, s úgy is szólította, Marija Pavlovna pedig viszonzásul nevezte a fiatal tisztet fiának. Vologya már lábadozott, amikor megérkezett Kátya anyjához látogatóba. Megismerkedtek és „testvérré fogadták" egymást. Mikor Vologya visszakerült a frontra, egy ideig leveleztek, mint „testvérek", aztán Vologyától évekig nem jött hír, már azt hitték, hogy elesett. 1919 tavaszán Kátya – akkor már a feleségem volt – sürgönyt kapott tőle, hogy átutazik Hilokon, és kérte, hogy jöjjön ki hozzá az állomásra. Sürgönyében azt is közölte, hogy a fehérek távol-keleti stábjához utazik – oda küldték ki adjutánsnak –, ezért én próbáltam Kátyát lebeszélni a találkozásról. Ő mégis kiment, azzal a szándékkal, hogy megpróbálja rábírni, hagyja ott a fehéreket. A vonat a jelzettnél előbb ment át Hilokon, így nem találkozhattak.

Négy évvel később, 1923 tavaszán, mikor Csitában laktunk, Vologya váratlanul beállított hozzánk. Kiderült, hogy a vörösök beépített embereként szolgált a fehéreknél, aztán a távol-keleten partizánkodott, majd a polgárháború befejezése után hazatért családjához. Apja jómódú középparaszt volt egy Vlagyivosztok környéki faluban, és azt akarta, hogy fia dolgozzon mellette a gazdaságban, mint a birtok későbbi tulajdonosa, de ő erre nem volt hajlandó. Vologya a katonaságnál vadászrepülőként teljesített szolgálatot, ezt tekintette hivatásának, és ezen a pályán szeretett volna magasabb képesítést szerezni. Apja hallani se akart erről, így nem értették meg egymást. Vologya jobbnak látta otthagyni a szülői házat és Csitába jött azzal a szándékkal, hogy egyelőre munkát szerez, s innen próbálkozik majd felvételt nyerni Szovjet-Oroszország valamelyik magasabb fokú repülőiskolájába. Feleségét, Anna Kazimirovnát, sikerült rábeszélnie az öregnek, hogy ne menjen Vologyával, mert az úgyis elválna tőle, sőt egyenesen azért megy el hazulról, hogy feleségétől megszabaduljon. Anna hitt apósának, ott maradt nála, és dolgozott tovább a gazdaságban.

Segítettem Vologyának elhelyezkedni. Műszaki rajzolóként kapott állást a csitai városi tanácsnál. Később felesége is utánajött és kibékültek. Mikor Csitából visszaköltöztünk Moszkvába, lakásunkat és bútorainkat otthagytuk nekik. Vologya kérésére meg-

próbáltam Moszkvában elintézni, hogy felvegyék egy magasabb fokú katonai repülőiskolába, de eredménytelenül. Abban az időben volt cári tiszt számára ilyesmi egyszerűen lehetetlen volt.

Mindez még 1923 végén történt, azóta nem hallottunk róla. Körülbelül tíz esztendeje levelezésünk is megszakadt, amikor egy nyári délutánon beállított hozzánk.

– Jó egészséget! – köszöntött kedélyesen. – Gondoltam, ideje már egyszer megnéznem, hogy érzik magukat, és hogyan élnek a legkedvesebb barátaim ebben a fenenagy városban.

Mondanom sem kell, hogy Kátya is, én is nagyon megörültünk neki, és az első meglepetésből magunkhoz térve elhalmoztuk kérdésekkel. Hol él? Mit csinál? Mi járatban van itt Moszkvában? Honnan, hogyan tudta meg, hogy hol lakunk?

– Csak sorjában – mondta Vologya, miután kényelmesen elhelyezkedett a díványon. – Minden kérdésre kimerítő választ fogok adni, csak előbb hadd nézzelek meg jól benneteket. Semmit, de semmit nem változtatok, amióta nem találkoztunk.

– Az igaz – jegyezte meg a feleségem –, csak éppen tíz évvel öregebbek lettünk, aminthogy te is megférfiasodtál azóta.

– Csak nem azt akarod mondani, hogy tíz éve láttuk egymást utoljára? Te jó isten! Mintha csak tegnap lett volna. De egy és más persze történt azóta. Ami engem illet, én már jó néhány éve az egyik kaukázusi köztársaság fővárosában élek, és jelenleg – már több mint egy éve – a köztársaság polgári légiflottájának helyettes parancsnoka vagyok. Hogy vitte fel az isten így a dolgomat? Annak elég kuriózus története van. Azután, hogy ti elmentetek, én se sokáig maradtam Csitában, hamarosan elkerültem Novo-Nyikolajevszkbe, a mai Novoszibirszkbe. Két évig az ottani repülőtéren dolgoztam mint mechanikus, aztán előléptettek fedélzeti repülőszerelőnek. Novo-Nyikolajevszk és az említett köztársaság között közlekedtem. Amikor a köztársaság saját polgári légiflottát létesített, hagytam magam beverbuválni, és minthogy a köztársaság nem nagyon bővelkedett káderekben, előbb műhelyfőnök, aztán repülőtér-parancsnok és a végén az egész flotta helyettes főparancsnoka lettem. Moszkvai utamat annak köszönhetem, hogy sok bajunk van a repülőgépek javításával, nagy a hiány alkatrészekben. Most végre megígérték a központnál, hogy a legszükségesebbeket megkapjuk. Azért küldtek fel,

hogy magam válogassam ki, amire szükségünk van, mert a múltban meglehetősen keserű tapasztalatokat szereztünk ezen a téren. Ha kértünk valamit, és olyan szerencsénk volt, hogy meg is adták, még véletlenül se azt küldték, amit kértünk. Egy szó, mint száz, most itt vagyok, járom a raktárakat naphosszat, és srófokat válogatok. Hogy találtam ide hozzátok? Az igazán egyszerű. Tudjátok, vannak madarak, amelyek télire melegebb tájakra költöznek. Dél felé röptükben fölöttünk húztak keresztül, és megsúgták, hova költöztetek.

– Ha nem is öregedtél a tíz esztendő alatt – jegyezte meg csípősen a feleségem –, de azért egy kicsit megkomolyodhattál volna.

– Igen – vágott vissza Vologya. – Nektek viszont ebben a korban már több tapasztalatotok lehetne, és tudhatnátok, hogy a milícián potom húsz kopejkáért megkaphattam volna a címeteket – ha nem lennék takarékos ember. Minthogy azonban az vagyok, felnyitottam a telefonkönyvet és kikerestem belőle a neveteket.

Szerettem volna érdeklődni Anna Kazimirovnáról, de ismerve Vologyát, jobbnak láttam közvetve kérdezni: hogyan él, mióta nem találkoztunk, van-e családja, gyerekei? Ki tudja, hányadik feleségnél tart már azóta! – gondoltam magamban.

– Ó, majdnem elfelejtettem – kiáltott fel Vologya. – Anna Kazimirovna kért, adjam át mindkettőtöknek legmelegebb üdvözletét.

Aztán arról mesélt, hogy milyen jól megvannak a feleségével, bár gyerekük máig sincsen. Anna Kazimirovna maga is dolgozik, jó állása van egy gyár igazgatósági irodájában.

– Csendesen, békében élünk együtt – magyarázta –, ahogy rendes emberekhez illik. Nem mintha én az évek során megváltoztam volna – folytatta felém fordulva –, de az én Annám már annyira hozzám szokott, hogy jó vagyok neki úgy, ahogy vagyok, én meg már el sem tudnám képzelni az életet nélküle.

Alig tudtam hinni a fülemnek. Ha valaki ott Csitában megkérdezett volna: mit gondolok, meddig fog kitartani ez a két ember egymás mellett? – néhány esztendőnél többet nem adtam volna rá.

Aznap persze egész estére ott tartottuk Vologyát, együtt vacso-

ráztunk, aztán jött a vég nélküli teázás, és úgy belemelegedtünk a beszélgetésbe, hogy abba se hagytuk éjfélig.

Ettől kezdve Vologya csaknem mindennap ellátogatott hozzánk. Hol délután állított be, és ilyenkor nem maradt sokáig, mert estére mindig volt valami programja: színházba készült, vagy találkozója volt valakivel – máskor este jött, néha velünk vacsorázott, de rendszerint csak későn, vacsora után jelentkezett. Ilyenkor persze mindig sokáig elbeszélgettünk. Olykor-olykor a régi emlékekről, néha mirólunk, Moszkváról, a nagyvilág dolgairól, de legtöbbször Vologya mesélt magáról, az elmúlt évek élményeiről, jelenlegi életéről és munkájáról.

Egyszer-egyszer, ha Kátya éppen nem volt otthon, tea helyett vodkával kínáltam. Vologya barátunk ilyenkor még a szokottnál is beszédesebbnek bizonyult.

– No látod – mondtam neki egy ilyen alkalommal –, te se panaszkodhatsz a sors ellen; beteljesült, amiről mindig álmodoztál: karriert csináltál, és pontosan úgy, ahogy kívántad.

Vologya hirtelen felkapta a fejét, és úgy nézett rám, mint aki nem érti, hogy mondhat valaki ilyen ostobaságot.

– Hát így ismersz te engem? – mondta aztán fejét csóválva. – Ennyire félreértettél? Hát azt hitted, hogy nagy állásra, címre meg nagy fizetésre gondoltam, amikor karrierről beszéltem? Ilyen kicsinek láttad az én becsvágyamat? Én, barátom, sokkal de sokkal többre, nagyobbra vágytam és vágyom még ma is. Csak másra! Mit ér nekem a vezető állás, ha csak légi omnibuszokat vezethetek és jámbor civileket szállíthatok? Hát nem érted meg, hogy én katonának születtem? Eh, testvér, ha tudnád, mennyire fáj nekem még ma is, hogy nem folytathatom ezt a pályát! A polgárháborúban és az intervenció idején jó voltam katonai repülőnek – amikor pedig még zöldfülű voltam ebben a mesterségben –, de amióta győzött a forradalom, amiért annak idején annyiszor kockáztattam az életemet, légiomnibusz-sofőrök garázsmesterének kell lennem. És ezt nevezed te karriernek! De tudod mit? Inkább ne beszéljünk róla. Okosabb, pajtás, ha iszunk egyet.

Koccintottunk és Vologya egy hajtásra kiürítette a kétdecis poharat.

Egy nap a sógorom, Kátya fivére, benn járt a városban, és benézett hozzánk, amikor Vologya éppen nálunk volt. Megismerkedtek egymással, és összebarátkoztak. Sura, a volt Bugyonnij-tiszt, és Vologya, az egykori partizán, negyedóra alatt annyira megértették egymást, mintha régi jó barátok lettek volna.

Sura a ljuberci gyárban dolgozott, és családjával együtt a gyár közelében fekvő nyaralóhelyen lakott, nem messze Moszkvától. Feleségem régen unszolt, hogy menjünk ki hozzájuk valamelyik vasárnap, de én sohasem tudtam szabaddá tenni magam.

Sura éppen nyári szabadságát töltötte, és szóba hozta, hogy menjünk már ki hozzájuk, szemünkre vetette, hogy hónapok óta hiába várnak. Velünk együtt Vologyát is meghívta. Feleségem mentegetőzött, hogy ő már régen kiment volna, csak azt várta, mikor tudok én is vele menni.

– Egy nőnek sose szabad várnia egy férfira – jelentette ki Sura oktató hangon. – Ha ez a könyvmoly meg akar penészedni itt a négy fal között, vess rá keresztet, és gyere ki magad. Most a gyerekek sincsenek idehaza, hát szabad vagy. Bármelyik nap jöhetsz, amikor ráérsz, minket mindig otthon találsz. Vagy ami még jobb, gyertek ki ketten Vologyával. Nagyszerűen fogjátok magatokat érezni.

Vologya rögtön csatlakozott hozzá, és együtt igyekeztek Kátyát rábeszélni, de ő egyelőre nem adott határozott választ. Végül is abban maradtak, hogy Vologya valamelyik nap szabaddá teszi magát, és kiutazik hozzájuk, s ha csak lehet, Kátya is vele megy.

Vologya ettől kezdve mindennap szóba hozta a dolgot, de Kátya húzódozott. Nem értettem vonakodásának okát, hiszen alig néhány napja még panaszkodott, hogy egyedül sehogy se tudja rászánni magát az utazásra, és szemrehányást tett nekem, amiért sohasem érek rá. Vologya társaságát szereti, miért nem akar hát vele menni?

Vologya mindennap újra előhozta az utazást, Kátya viszont valamilyen ürüggyel mindig kitért a válasz elől. Viselkedése azt a benyomást keltette bennem, hogy fél huzamosabb ideig kettesben maradni Vologyával.

Önkéntelenül is eszembe jutottak a régi dolgok: az irkutszki kórház... Vologya házassági ajánlata... Az az ingerült hang, ahogyan Kátya velem szemben is védelmezte Vologyát, amikor

rosszat gondoltam róla . . . Ki tudja, nem szerette-e tulajdonképpen mindig ezt a fiút, csak önmagának se akarta bevallani?

De a következő percben már szégyelltem ezeket a gondolatokat, és én magam próbáltam rábeszélni Kátyát a kirándulásra, ami végül sikerült is.

A kirándulás napján késő estig dolgom volt, csak tizenegy óra tájban kerültem haza. Kátya már aludt. Mélyen, egyenletesen lélegzett. Rávilágítottam az arcára, és sokáig, szinte áhítattal figyeltem. Szokatlanul nyugodtnak és szépnek láttam, mintha évekkel megfiatalodott volna.

Reggel teázás közben, csak úgy mellesleg megkérdeztem, hogy sikerült a kirándulás.

– Nagyon kellemes volt – válaszolta Kátya. – Délelőtt fürödtünk a tóban, aztán nagyszerű ebédet kaptunk. Képzelheted, Olja hogy kitett magáért. Délután gombát szedtünk az erdőben – hoztam is egy kosárral. Minden nagyon szép volt, csak a séta egy kicsit kifárasztott. Mire hazaértünk, olyan álmos voltam, hogy enni se bírtam. Úgy feküdtem le, vacsora nélkül.

– No, és Vologya? – kérdeztem csodálkozva.

– Ó, az valóságos atléta! Meg se kottyant neki az egész, este éppen olyan friss volt, mint reggel. Invitáltam, hogy jöjjön be hozzánk vacsorázni, de nagyon örültem, amikor nem fogadta el. Állítólag fél kilencre egy bankettra volt hivatalos – nekem legalább ezt mondta –, de ahogy őt ismerem, ezalatt valami randevút kell érteni.

Megszégyenülten hallgattam Kátyát, és több szó nem is esett köztünk a kirándulásról. Kora reggel órám volt, és indulnom kellett. Homlokon csókoltam a feleségemet, és elmentem hazulról.

Néhány nappal később Vologya még egyszer eljött hozzánk – búcsúzni.

– Mikor legközelebb, úgy tíz-tizenöt év múlva, megint ellátogatsz hozzánk – mondta neki Kátya finom gúnnyal –, remélem, hozol nekünk egy kosárral azokból a csodálatos óriás almákból, amikről beszéltél.

– Bár azt hiszem, hogy hamarosan újra lesz szerencsétek hozzám – felelte Vologya –, de az almára nem kell sokat várakoznotok. Amint hazaérek és kifújom magam, becsomagolok nektek

egy ládával a legjavából. Legalább pár napig, amíg az alma tart, gondoltok majd rám.

Tőlem meleg kézszorítással, Kátyától egy „testvéri csókkal" búcsúzott el.

Elutazása után az első időben gyakran emlegettük.

– Na, mi van Vologya barátunk almáival? – élcelődtem időnként a feleségemmel. – Még mindig nem érkeztek meg?

– Úgy látszik, sokáig tart, amíg kifújja magát – válaszolta nevetve Kátya. – Vologya már ilyen, rajta nem lehet változtatni. De ami késik, nem múlik.

*

Majd egy év telt már el Vologya látogatása óta, amikor egy szép napon hatalmas csomagot kaptunk tőle.

– Na látod – mondta diadalmasan a feleségem, miközben a fadoboz fölfeszegetésével fáradozott –, mégiscsak én ismerem jobban Vologyát. Megmondtam, hogy itt lesz az alma. Ha nagy késéssel, de betartotta a szavát.

A csomagban az ígért, legendás óriásalmák sorakoztak katonás rendben, gondosan szalmába ágyazva. Ám amikor kiraktuk, kiderült, hogy többé-kevésbé valamennyi rohadt, egyetlen ép alma nem volt az egész csomagban.

– No látod – mondtam nevetve –, ez a te Vologyád.

Kátya egyetlen szóval sem reagált gúnyos megjegyzésemre, szótlanul visszarakta a rohadt almákat a dobozba, és kivitte a konyhába.

Másnap, vasárnap délelőtt, sétálni mentem a két gyerekkel. Mire megjöttünk, elkészült az ebéd: sült csirke almapürével.

– Csak nem a Vologya rohadt almáiból? – kérdeztem csodálkozva, és némi gyanúval vizsgálgattam az elém tett tányért.

– De bizony abból – felelte diadalmasan a feleségem. – Előbb kóstold meg, aztán beszélj.

A püré kifogástalan volt.

– Hogy csináltad ezt? – kérdeztem Kátyát. – Milyen varázslattal?

– Ehhez igazán nem volt szükség varázslatra. Egyszerűen ki-

vágtam a rohadt részeket, és a többiből annyi pürét főztem, hogy egy hétig sem fogy el.

Mikor az ebédet befejeztük és a gyerekek kimentek, feleségem – éppen az asztal leszedésével foglalatoskodott – megállt egy percre, kezében az üres kistányérokkal, és hozzám fordult:

– Látod, fiam, úgy vagyunk az emberek legtöbbjével is, mint ezekkel az almákkal. Mindegyikben van sok rossz is, de sok jó is. Vologya erre a legjobb példa. Csak érteni kell hozzá, hogy a rossz közül kihámozzuk a jót . . .

ÁLLAMPOLGÁRSÁGOM TISZTÁZÓDIK

Lándor Béla elvtárs mint menedékjogot élvező külföldi kapott állandó tartózkodási engedélyt a Szovjetunióban. Elhatározta, hogy kéri szovjet állampolgárságát, de a folyamodványhoz két szovjet állampolgár ajánlását kellett mellékelnie. Lándor Lukács Györgyöt és engem kért fel ajánlónak, s mi persze készséggel teljesítettük kérését.

Egy idő múlva mind a ketten idézést kaptunk egy belügyi tiszt aláírásával, hogy jelenjünk meg nála „beszélgetés céljából Lándor Béla elvtárs állampolgársági ügyében".

A belügyi tiszt – történetesen nő volt – éppen tárgyalt valakivel, amikor Lukács elvtárssal együtt megérkeztünk. Miközben az előszobában várakoztunk, Lukács elvtárs aggodalmát fejezte ki, hogy ajánlását esetleg nem fogadják el, mert az ő saját állampolgársága még túlságosan friss.

– Maga már évtizedek óta szovjet állampolgár, de én csak néhány hónapja – mondta.

Megnyugtattam, hogy ne izguljon, nem lesz itt semmi komplikáció, merő formaság az egész.

Komplikáció valóban nem is volt, már ami Lukács elvtársat illeti. Először őt hívták be és öt perc se telt bele, már jött is ki azzal, hogy minden rendben volt. Búcsúzásul kezét nyújtotta és távozott, engem pedig szólítottak.

A tiszt leültetett, elkérte a személyi igazolványomat, és beletekintett. Egy perc múlva csodálkozó tekintetet vetett rám és megkérdezte:

– Hogy ajánlhat az elvtárs valakit szovjet állampolgárnak, amikor maga sem az?

– Mármint hogy én? – kérdeztem ámulva. – Tudtommal több mint tíz esztendeje.

A belügyi nő elmosolyodott.

– Ön téved. Személyi igazolványa utolsó lapján meg van jelölve, hogy azt a külföldiek nyilvántartását végző hatóság igazolványa alapján adták ki. Szovjet állampolgárságot viszont csak az Össz-szövetségi Központi Végrehajtó Bizottság, a VCIK adhat. Az elvtárs akkor lenne szovjet állampolgár, ha személyi igazolványát a VCIK határozata alapján adták volna ki, mely esetben itt az igazolványában ennek a határozatnak a száma és kelte volna megjelölve. Ilyen határozat azonban nyilvánvalóan nem létezik. Folyamodott ön valaha is a VCIK-hez állampolgárság iránti kérelemmel? Vagy ha nem, milyen alapon tartja magát szovjet állampolgárnak?

Elképedve hallgattam a belügyi elvtársnő fejtegetését, amely hideg zuhanyként hatott rám, de összeszedtem magam és elmondtam neki mindent úgy, ahogy volt.

– Mikor 1920 márciusában mint hadifogoly beléptem az Oroszországi Kommunista Pártba és ettől fogva különböző szovjet munkahelyeken dolgoztam, az állampolgárság kérdése nem is merült fel. Akkor nem léteztek olyan személyi igazolványok, mint ma, de igazoló okmányom – mint sok más elvtársnak – három is volt: a párttagsági könyvem, a szakszervezeti könyvecském és a munkahelyi igazolványom. 1923 elején – miután Szovjet-Oroszországból Szovjetunió lett – az újságokban rendeletet tettek közzé, hogy az itt élő külföldieknek hat hónapon belül „nemzeti útlevelet" kell beszerezniük abból az országból, amelynek állampolgárai, ellenkező esetben automatikusan szovjet állampolgároknak tekintik őket. Én örültem a szovjet állampolgárságnak, és természetesen egy lépést se tettem. Még öt évig – 1928 nyaráig – az említett három igazoló okmány birtokában senki nem követelt tőlem egyebet. 1928 nyarán Hágába készültem a világ diákságának nemzetközi békekongresszusára. A kongresszusra a Szovjetunió is meghívást kapott azzal, hogy tizennégy tagú delegációt küldhet, tíz diákot és négy professzort. Az utóbbiak közé engem is beválasztottak, sőt azzal is megbíztak, hogy a kongresszuson

„A faji kérdés és a béke" címen referátumot tartsak. A kiutazáshoz külföldi útlevélre volt szükségem, amelyet a Belügyi Népbiztosság útlevélhivatala az időközben bevezetett személyi igazolvány alapján ad ki. Munkahelyem – a Keleti Egyetem – ajánlólevelével a személyi igazolványok kiadására illetékes hivatalhoz fordultam, s ott megkaptam ezt a személyi igazolványt, amely most az elvtársnő kezében van. Akkor ennek alapján kaptam külföldi útlevelet, mint szovjet állampolgár. (Az útlevelet – sajnos – anélkül adtam vissza, hogy igénybevételére sor került volna, mert sem a németektől, sem a hollandoktól nem kaptam átutazó, illetve beutazási vízumot.) Csodálkozom, hogy ez az igazolvány nem jelent szovjet állampolgárságot, mert feleségemnek – aki itt született mint ukrán parasztok ivadéka és soha nem járt külföldön – meg az összes többi szovjet elvtársnak is ugyanilyen igazolványa van.

– Értem, hogy az elvtárs csodálkozik – mondta a nő –, de a tény az tény. A forradalom első éveiben ilyen dolgokban nagy zűrzavar volt, de most már jó ideje kialakult jogrendben élünk. Különben a dolog nem olyan vészes. Az elvtársnak egyszerűen folyamodnia kell a VCIK-hez szovjet állampolgárságért, és simán meg fogja azt kapni.

– Úgy értsem, hogy a személyi igazolványomat most nem kapom vissza?

– Szó sincs róla. Üljön le ahhoz a másik asztalhoz, ott talál papírt és tollat, írjon egy háromsoros kérvényt a VCIK-hez, hogy kéri a szovjet állampolgárságot. Én azalatt kijegyzek egy és más adatot az igazolványából és mindjárt vissza is kapja. Mikor az állampolgárságáról szóló határozat meglesz, behívjuk, ezt az igazolványát elvesszük és megkapja az újat, amelyiknek a végén ott lesz az utalás a VCIK határozatának számára és keltére. Ennyi az egész.

– Ajánlókra nincs szükség?

– Nincs. Azokat, úgy gondolom, helyettesítik az életrajzi adatok.

Mikor a kérvényt átnyújtottam az elvtársnőnek és igazolványomat visszakaptam, megkérdeztem:

– Lándor barátomnak most új ajánlást kell hoznia?

– Erre nincs szükség. Azt hiszem, mire az ő kérvényének el-

intézésére sor kerül, magának már meglesz az állampolgársága. De ha nem így történne, nekünk a maga ajánlása is jó lesz. Van még valami kérdeznivalója?

Az elvtársnő előbbi szavain felbátorodva, nem állhattam meg hogy fel ne tegyek egy kaján kérdést.

– Hát még egy volna. Feleségemmel tizenhét évvel ezelőtt, 1918-ban kerültünk össze, amikor anyakönyvi hivatalok még nem voltak. Templomban persze nem esküdtünk, csak egy bajkálontúli helység népbírája által kiállított tanúsítvány van arról, hogy házasságot kötöttünk. Nem gondolja, elvtársnő, hogy számítva minden eshetőségre, jobb lenne, ha újra elmennénk az asszonnyal az anyakönyvvezetőhöz összeházasodni?

A nő nem tudta visszatartani mosolyát, de az ujjával megfenyegetett.

– Az elvtárs esete valóban fonák, és egy kicsit humoros is. De a szovjet jogrend komoly dolog, amiből mégsem illik gúnyt űzni.

Két hét múlva kezemben volt az új személyi igazolványom, amely tanúsította, hogy annak rendje és módja szerint szovjet állampolgár vagyok.

MEGISMERKEDEM BRACH DOKTORRAL

Néhány hetes jaltai tartózkodás után Szimferopolon keresztül utaztam vissza Moszkvába.

A fülkében mindössze ketten voltunk. Útitársam – jovális külsejű, középtermetű, kövéres idősebb bácsi – egész idő alatt, míg a vonat a szimferopoli állomásról el nem indult, az ablaknál állt és számos kísérőjével beszélgetett.

Már akkor megbámultam fiatalos, fürge mozdulatait, példátlan élénkségét és vidámságát, sziporkázó szellemességét. Kísérői – férfiak és nők – valamennyien rajongó szeretettel és bámulattal néztek föl rá. Mindez együttvéve engem arra a következtetésre vezetett, hogy valószínűleg valamelyik népszerű színészünkkel vagy humoristánkkal hozott össze a sors egy vonatfülkébe, és már előre örültem a gondolatnak: kellemes társaságban fogom eltölteni azt a kétnapos utat, amely előttem állt.

Feltevésemben tévedtem. Amint vonatunk kifutott a szimfero-

poli pályaudvarról, útitársam odafordult hozzám és bokáját összeütve ezekkel a szavakkal mutatkozott be:

– Doktor Brach, szolgálatára. Orr-, gége-, tüdő- és vodkaspecialista. Rossz nyelvek szerint nem kevéssé ért a nőkhöz is. Ez azonban csak ráfogás, a valóságban nem egyéb, mint poetikus hajlamainak egyik megnyilatkozása.

Miután annak rendje-módja szerint én is bemutatkoztam, az öreg belső zsebébe nyúlt s lapos üveget húzott elő.

– Ne ijedjen meg, fiatal barátom. Az imént már mondtam, hogy vodkaspecialista is vagyok, tehát tudom azt, hogy úton nem tanácsos vodkát inni. Ennek többféle oka is van, de azok fejtegetésébe most nem bocsátkozom, mert épp elegem van a népszerű tudományos előadásokból. Jelenleg szabadságon vagyok és szabadságomat ésszerűen akarom kihasználni, mindenekelőtt ezt a moszkvai utazást, amelyre olyan rég vártam, szeretném kellemesen eltölteni. Parancsol egy kis szlivjankát?

A szilvapálinka jó volt és erős, a doktor pedig kitűnő társalgónak bizonyult. Nem egy szellemes emberrel találkoztam már életemben, de eddigi tapasztalataim alapján a szellemességet inkább a hallgatag emberek sajátjának tartottam. A szellemes embert rendszerint éppen az különbözteti meg az üres fecsegőtől, hogy ritkán szólal meg, de ha kinyitja a száját, veleje van annak, amit mond. Doktor Brach azonban nem tartozott a szűkszavúan szellemes emberek közé. Szimferopoltól Moszkváig – néhány órai alvást leszámítva – ő tartott szóval. Beszéde sziporkázóan szellemes volt, minden témához akadt valami csattanós anekdotája vagy saját rögtönzött szellemes fordulata.

Amellett feltűnt nekem, hogy rögtönzéseit csaknem mindig rímes formába öltöztette.

– Úgy látom, kedves doktor – jegyeztem meg –, hogy ön az orvosi szakma mellett mellékfoglalkozásként még a költészet nemes mesterségét is űzi.

– Miből látja? – kérdezte a doktor csodálkozva.

– Hát abból, hogy folyton rímekben beszél.

– Rímek és költészet – két teljesen különböző dolog, fiatal barátom. Ami a rímeket illeti, nyilván maga is abból a teljesen önkényes hipotézisből indul ki, hogy az ember kezdettől fogva mindjárt prózában beszélt, és csak valamikor később fedezte fel

a rímes beszédet. Ennek a feltevésnek a helyességét azonban éppen úgy nem lehet bebizonyítani, mint az ellenkezőjét: hogy tudniillik, a rímes beszéd a természetes, emberi, az volt előbb és csak később fajult el prózává. Minthogy a két hipotézis közül egyik sincs komolyan megalapozva, én egyiket sem fogadom el. Véleményem szerint a kétfajta beszédmódnak teljes egyenjogúságot kell biztosítani. A rímben való beszéd még nem költészet, hiszen a költészetben legalább akkora szerepe van a prózának, mint a versnek. Dokumentális bizonyítékok ezreit lehet erre felhozni – a bibliától napjainkig. A költészet viszont nem egy külön *szakma.* A költészetre minden szakmának szüksége van. Miért gondolja, fiatal barátom, hogy például az egészségügyi propaganda kevésbé szorul rá, mint mondjuk a politikai propaganda? Ha Majakovszkij vagy Gyemjan Bednij költői remekműveket alkot a politikai propaganda szolgálatában, mért ne tehetné ugyanezt doktor Brach az egészségügyi propaganda terén? Engedje meg, hogy állításomat példával illusztráljam.

Kis füzetet húzott ki a zsebéből és felém nyújtotta.

– Olvassa, fiatalember, és művelődjék.

Mikor a címét elolvastam, kissé meghőköltem.

„AZ ORR-RÓL,

mely – ki ezt olvassa, látja –
az ember legönzetlenebb barátja."

Csudabogár, gondoltam magamban, és azzal nyitottam ki a füzetet, hogy illendőség okából úgy teszek, mintha érdekelne, itt-ott belenézek, aztán néhány banális elismerő szóval kielégítem a hóbortos doktor-poéta szerzői hiúságát.

Mindjárt az első sor elolvasása után kénytelen voltam azonban véleményemet megváltoztatni. A szavak muzsikája, a pattogó rímek, a szellemes fordulatok kétségbevonhatatlanul igazolták, hogy az öreg doktor egyben vérbeli költő is. Még jobban meglepett az, ahogy a doktor az „egészségügyi propagandát" értelmezte és kezelte. A fitogtatott „költői remekmű"-től nem vártam egyebet, mint tisztára semleges anatómiai magyarázatokat és apoli-

tikus jó tanácsokat a higiéniáról. Kellemesen csalódtam. A doktor bámulatosan értett hozzá, hogy még a legszürkébb fiziológiai folyamatokat is (mint például az orrban levő szőrszálak működése) a mindennapi élet jelenségeivel hozza párhuzamba, s azokat ily módon a legegyszerűbb, a tanulatlan ember számára is érthetőkké tegye. Leginkább csodálkoztam azon, hogy a mindennapi élet dolgait nemcsak százszázalékosan lojális szovjet szellemben tárgyalta, hanem felhasználta az „egészségügyi propagandát" a kommunizmus tanainak, a szovjethatalom politikai vezérelveinek népszerűsítésére.

A brosúrát elejétől végig egyre növekvő érdeklődéssel olvastam el, utána lelkes szavakkal adtam kifejezést tetszésemnek.

– Nagyszerű! Pompás! Elsőrangú! Teljesen a dialektikus materialista filozófia szellemében: természet és társadalom dialektikus egysége, összefüggés a világ összes jelenségei között . . .

– Ó, az én filozófiám ennél sokkal egyszerűbb – vágott szavaimba a doktor. – Apámat-anyámat egy pogrom alkalmával rendőri segédlettel mészárolták le Kijevben. A húgom, hogy Peterburgban egyetemre járhasson, kénytelen volt hivatalosan prostituálttá nyilváníttatnia magát, és hetenként kétszer jelentkeznie kellett orvosi vizsgálatra az utcai nők számára létesített rendelőben. Nekem magamnak, hogy tanulhassak, ki kellett utaznom külföldre. Ma a lányom harmincöt éves korára egyetemi magántanár Leningrádban, magam pedig kisisten vagyok Jaltában. Azt a rezsimet, amely pogromokat, gettót és numerus clausust tartott fenn, minden becsületes embernek utálnia, gyűlölnie kellett, és az a rezsim pusztulásra volt ítélve. Azt a rendszert pedig, amely ezt az átkos és szégyenletes rezsimet megdöntötte és likvidálta, minden becsületes embernek szeretnie és tisztelnie kell. S amit ez a rendszer tanít és előír, azt el kell fogadni. A dolog, azt hiszem, világos.

A doktor „filozófiája" számomra kissé túlságosan is egyszerűnek tűnt.

– Már elnézést, kedves doktor – fordultam hozzá. – Ön azt akarja mondani, hogy nem meggyőződésből, hanem csupán azért lojális szovjet állampolgár, mert személyileg lekötelezettje ennek a rendszernek? Ezt esetleg el is hinném, ha nem olvastam volna az ön brosúráját. Ön ebben nem csupán egészségügyi tényeket és

szabályokat propagál, hanem egészen másfajta igazságokat és elveket is, amelyek nem azért igazak, illetve helyesek, mert a szovjethatalom magáévá tette őket, hanem mert valóban azok. Feltételezem, hogy egyetért velem.

– Valószínűleg igaza van – válaszolta Brach doktor –, de az, amiről ön beszél, az már politika. Én politikával nem foglalkozom. Engem, mint egyszerű embert és laringológust, a nagy összefüggések nem érdekelnek. Bevallom, nem is nagyon értem őket. Az én politikai hitvallásom: teljes lojalitás a szovjethatalom iránt, amely szabad életet, munkalehetőséget és jómódot biztosít nékem, családomnak, rokonaimnak, barátaimnak és minden becsületes dolgozó embernek. A további részletekkel foglalkozzanak azok, akiknek ez a hivatásuk, mint például maga, tisztelt barátom. Az én specialitásom: az orr, a fül, a tüdő és a gége. Az én dolgom rendben tartani a rám bízott vagy hozzám forduló emberek hallását, szaglását és légzését. Ezt a feladatomat igyekszem becsületesen és eredményesen ellátni, többet, azt hiszem, nem is kíván tőlem a szovjethatalom. Ez nem az én dolgom.

Erre a témára nem is tértünk vissza többé.

Megint előhozakodott a lányával, és olyan rajongással beszélt róla, amilyenre csak egy költő apa képes. Megtudtam, hogy a lánya is orvos, mégpedig kitűnő orvos. – Százszor többet tud, mint az apja – mondotta büszkén. – Férjnél van Leningrádban, a férje is orvos, és két gyönyörű gyerekük van. Megmutatta a két fiú, és természetesen a lánya arcképét is, aztán nagy csomag levelet vett elő a zsebéből.

– A lányom levelei – mondta, és kiválasztott közülük néhányat, ezeket felolvasta nekem. Akadt köztük olyan levél is, amelyet ő írt a lányának, és személyesen fogja majd átadni.

Apa és lánya – két komoly orvostudós – levélváltása verses formában.

A levelek csak úgy sziporkáztak a szellemességtől, de – ellentétben a brosúrával – egy szem politika sem volt bennük. Két komoly tudású és nagy műveltségű kispolgári intellektuel szólalt meg bennük, akiknek azonban nincsenek nagy igényeik a sorssal szemben: nem akarnak mást, csak lehetőleg jól élni, s ennek fejében becsülettel szolgálni a tudományt és az embereket.

A doktor pálinkakészlete estére szerencsésen kifogyott. – Reggel valamelyik állomáson majd pótlásról kell gondoskodnunk – mondta lefekvés előtt. Minthogy a doktor jó alvó volt, megelőztem és a reggeli teázás előtt már én kínálhattam meg jófajta zubrovkával. Ezzel a „húzással" teljesen megnyertem az öreg rokonszenvét, és a további utazás folyamán még jobban összemelegedtünk.

Ez az új ismeretség rendkívül érdekes és tanulságos volt a számomra. Lám, a szellemi arisztokráciához tartozás egyáltalán nem zárja ki azt, hogy valaki jó szovjetember legyen, de azt sem, hogy ugyanakkor megmaradjon begyöpösödött filiszternek. A jovális doktor erre eleven bizonyíték.

Ez így rendben is volna – gondoltam magamban –, de mi lesz az ilyen emberrel, ha egyszer majd nehéz idők jönnek? Olyanok, amikor a filiszterség nem tud majd megférni a szovjethűséggel? Melyik oldalra áll akkor a szellemnek ez az arisztokratája? Vajon a filiszterséget veti-e majd le magáról vagy a szovjethűségét fogja feladni?

De igyekeztem elűzni magamtól ezeket a sötét gondolatokat. Hol van az megírva, hogy okvetlenül el kell jönniük azoknak a „nehéz időknek"-nek? Mi békében élünk és dolgozunk, senkit nem akarunk bántani. Mért ne hagynának bennünket békén?

Mint láthatja az olvasó, a zubrovka rám is megtette a hatását. Csak így eshetett meg velem, hogy agyam pillanatnyilag ennyire elhomályosodott. Mert különben nagyon is jól tudtam, hogy ez bizony valóban „meg van írva", sőt még azt is pontosan tudtam, hogy hol van megírva.

*

Moszkvába érve melegen elbúcsúztunk egymástól. A doktor egyenesen tovább utazott Leningrádba, szabadságának első két hetét a lányánál készült tölteni. Visszautaztában – mint mondta – betér majd egy hétre Moszkvába. Én természetesen kértem, hogy ha Moszkvában lesz, okvetlen keressen föl, amit ő örömmel meg is ígért.

– Viszontlátásra, mához két hétre – mondta búcsúzóul. – Használja ki jól ezt az időt, fiatal barátom. Szerezzen be megfe-

lelő jófajta italokat, nehogy a moszkvai látogatás kiábrándulást hozzon számomra. Leningrádban ugyanis nagyon el fognak ké nyeztetni.

*

Pontosan két hét múlva, amikorra Brach doktor látogatását vártam, reggel megszólalt nálam a telefon.

– Halló! Itt a jaltai doktor Brach.

– Végtelenül örülök, doktor. Mikor látom?

– Sajnálatomra, fiatal barátom, kizárólag azért hívom, hogy közismert jó hírnevemet mocsok ne érje. Azt akarom ugyanis közölni, hogy rám ne számítson, mert ezúttal nem térhetek be önhöz. Most érkeztem Leningrádból és egy óra múlva már utazom is tovább. Az egész moszkvai tartózkodásom dugába dőlt. Ez az átka annak, ha az ember jó orvos. A betegek nem tudnak nélkülem élni. Ez magában véve még csak fél baj lenne, a bökkenő ott van, hogy meghalni se tudnak nélkülem. Minthogy pedig harmadik út nem adatott a számukra, így mindenképpen szükségük van rám. Alig járt le a szabadságom fele, máris hazarendeltek. Én mondom magának, jól tette, hogy nem az orvosi pályát választotta.

Én persze nagyon sajnáltam, hogy nem találkozhatunk. Kölcsönös ígéretet tettünk, hogy ha ő Moszkvában, vagy én Jaltában járok, feltétlenül megkeressük egymást.

*

A következő hónapok folyamán két ízben is találkoztam Brach doktor nevével a lapokban, mégpedig az „Irodalmi hírek" rovatban. Az egyik közlemény újabb verses brosúrájáról szólt, amelynek címe: „Azokhoz, akiknek fülük vannak a hallásra." A másik hír arról számolt be, hogy doktor Brach népszerű tudományos előadást tartott Jaltában, amely brosúra formájában is megjelent. Az előadás tárgya: „Hogyan kell és hogyan nem kell lélegzeni."

Nem kis utánjárásomba került, míg mind a két brosúrát sikerült megszereznem. Nagy élvezettel olvastam el őket. A fül apoteózisa, éppen úgy, mint az orré, tele volt csattanós poénnal, a lé-

legzés tudományáról szóló traktátusa pedig olyan hamisítatlan művészettel volt megírva, hogy „Az ízlés filozófiája"-nak szerzője elbújhatott mellette.

GLAVLIT**

Nem sokkal a Krímből történt visszatérésem után ajánlatot kaptam a Glavlit külföldi részlegének vezetőjétől, Lassy elvtárstól, hogy a Kominternben végzett munkám mellett vállaljam el a külföldről behozott filozófiai könyvek cenzúrázását.

A Glavlit nem volt egyéb, mint a Szovjetunió cenzori hivatala, melynek külön részlege foglalkozott a külföldön kiadott nyomtatványok (könyvek, folyóiratok, újságok stb.) behozatalának engedélyezésével, illetve megtiltásával. Lassy finn kommunista elvtársat jól ismertem a Kominternből. Évekig dolgoztunk együtt, előbb a húszas évek derekán az agitációs és propagandaosztályon, később a harmincas évek első felében a szerkesztői és kiadói osztályon. A közös munkában az évek során közelről megismertük, megkedveltük egymást, jó, őszinte baráti viszony alakult ki köztünk.

Egyszer már dolgoztam a Glavlitnál, 1924–1925-ben. A Vörös Professzorképző Főiskola filozófiai fakultásának másodéves hallgatója voltam ebben az időben és a külföldi részleg** akkori vezetője, Szabados Sándor, a magyar Tanácsköztársaság volt népbiztosa, meghívott, hogy másodállásként vállaljam el a külföldről érkező filozófiai művek cenzúrázását. Én nagy örömmel vállaltam, mert ennél kellemesebb és hasznosabb munkát elképzelni se tudtam volna magamnak. Hetenként háromszor a külföldi részleg helyiségében töltöttem négy-négy órát, és az említett filozófiai könyveket átnézve, meghatározott irányelvek szerint szortíroztam azokat: *a)* Korlátozás nélkül behozható; *b)* Csak könyvtárak, illetve egyes tudósok vagy felelős közéleti személyiségek számára; *c)* Egyáltalán nem hozható be.

* A rövidítés szó szerinti értelme: irodalmi főhivatal

** A külföldi részleg munkatársai abban az időben többségükben magyar emigránsok voltak. Ott dolgozott többek között: Berei Andor, Andics Erzsébet, Illés Béla, Barta Sándor, Mácza János, Szabó Gyula.

Minthogy a filozófia professzorának készültem, ez a munka számomra fölért egy főnyereménnyel. Kezemen ment át a külföldön legújabban megjelent filozófiai könyvek színe-java. Amelyek érdekeltek, azokat elolvastam, a többit csak futólag néztem át, annyira, hogy azokról is fogalmat alkossak. S ez nemcsak hogy pénzembe nem került, de még én kaptam érte fizetést.

Hogy ilyen körülmények között miért hagytam ott ezt a kellemes, hasznos és hozzá szép mellékkeresetet jelentő munkát? Furcsán hangzik, de azért *kellett* otthagynom, mert túl jól dolgoztam. A Glavlit munkatársai meghatározott havi fizetést kaptak, a szakszervezettel kötött kollektív szerződés azonban megszabta a különböző fajtájú munkák normáit, például: hogy a könyvcenzoroknak fizetésükért havonta minimum hány könyvet kell cenzúrázniuk. Nos, hamarosan kiderült, hogy én a heti háromszor négyórás munkaidőm alatt több könyvet nézek át, mint azok, akik egész héten napi nyolc órát dolgoznak. Munkámnak ez a nagy termelékenysége nem az én érdemem volt. Míg a cenzornak ugyanis sok könyvet – főleg a szépirodalmiakat – elejétől végig el kell olvasnia, nekem a filozófiai művekkel sokkal könnyebb dolgom volt. Először is ezek nagy része olyan szerzők műve volt, akiket egyéb írásaikból vagy hírből már régen ismertem, tudtam mi a világnézetük, politikai vonaluk. De ismeretlen szerző esetében is elég volt felütni a könyv végén levő névmutatót, megállapítani, hol beszél a szerző Marxról, Leninről, Trockijról és más hasonló személyiségekről, s abból, hogy mit ír róluk, megállapíthattam, hogy kivel van dolgom. A kollektív szerződés azonban a filozófiai és szépirodalmi művek közti lényeges különbséget nem vette figyelembe. Így történt, hogy egy szép napon a szakszervezeti bizottság – amelynek a kollektív szerződés volt a bibliája –, valószínűleg az érdekeltek kezdeményezésére panaszt emelt ellenem, hogy normarontó vagyok és veszélyeztetem a többi dolgozó érdekeit.

Hiába magyarázta Szabados, hogy az én munkámnak más a jellege, végül is kénytelen volt engedni munkatársai és a szakszervezet nyomásának, és foglalkoztatásomról lemondani.

Akkor nevettem ugyan a dolgok ilyen fordulatán, de a munka elvesztését nagyon sajnáltam. Amikor több mint tíz év után újra felajánlották ezt a munkakört, örömmel elfogadtam, annál is in-

kább, mert a munkafeltételek számomra jóval kedvezőbbek voltak, mint annak idején.

Se munkahelyem, se határozott munkaidőm ezúttal nem volt. A Glavlitba egyáltalán nem kellett bejárnom, a könyveket időnként a lakásomra küldték, s amikor újakat hoztak, a régieket visszavitték. Ez azt jelentette, hogy amikor délután vagy este a munkámból fáradtan hazatértem, egy nagy könyvcsomagot találtam otthon a filozófiairodalom legfrissebb külföldi újdonságaival. Így kedvenc szórakozásom – az érdekes könyvek között turkálás – biztosítva volt, mégpedig kellemes körülmények között: otthon, a saját íróasztalomnál ülve, házikabátban, egy csésze forró kávé vagy tea mellett.

Jól éreztem magam, csak néha merült fel agyamban a baljós kérdés: vajon tartós lesz-e ez a szélcsend? Nem derül-e ki majd a végén, hogy mégiscsak a költőnek van igaza:

Des Lebens ungemischte Freude
Wird keinem irdischen zuteil.

ÚJRA A KELETI EGYETEMEN

Nem sokkal azután, hogy Lassy ajánlatát elfogadva elkezdtem a számomra oly kellemes munkát, fő tevékenységemben is gyökeres változás állt be. 1936 tavaszán visszakerültem a Keleti Dolgozók Kommunista Egyetemére, amelyhez több éven keresztül szoros kapcsok fűztek.

A Keleti Egyetemen 1924-től tanítottam, többek közt amerikai négereket is. 1928-ban megbíztak az afrikai tanszék és kabinet vezetésével. 1930 őszén – minthogy a Keleti Egyetemen ekkor sem amerikai négerek, sem afrikai hallgatók nem voltak – átkerültem a Nemzetközi Agrárintézethez, s egyidejűleg a Nemzetközi Lenin Iskolához. 1932 őszétől újra tanítottam az afrikai tanszéken, de fő munkám továbbra is az agrárintézetben, majd 1933-tól a Kominternben volt. Az afrikai tanszéket és kabinetet Zuszmanovics és helyettese, Potyehin vezette, de 1935-ben a Kominternkongresszusán – a dél-afrikai kérdésben elfoglalt helytelen politikai állásfoglalásuk miatt – leváltották őket. Munkájukat

Naszonov elvtárs vette át, akit 1936 tavaszán a párt vidéki pártmunkára mozgósított felelős posztra. Helyére, az afrikai részleg élére – amelyet régebben, 1928–1930-ban én vezettem – az egyetem vezetősége újból engem hívott meg, s a párt Központi Bizottságán keresztül kieszközölte, hogy a Komintern hozzájáruljon áthelyezésemhez.

Bármennyire érdekes volt számomra a Kominternben végzett szerkesztői és kiadói munka, nagyon örültem ennek a változásnak, hiszen a Keleti Egyetem afrikai részlegének 1928-ban történt megalakulása óta Afrika történetét tekintettem szűkebb szakmámnak, amelyben az elmúlt nyolc év alatt minden más munkám mellett megszakítás nélkül tevékenykedtem.

Az egyetemen Pokrovszkij prorektor fogadott, akivel régebben éveken át együtt dolgoztam. A jó öreg nagyon megörült jöttömnek.

– Ez a munka való magának, Andrej Alekszandrovics, ez a maga igazi szívügye, nem az a rengeteg mindenféle könyvkiadás. Különben, ami a könyvkiadást illeti, abban itt sem lesz hiánya. Az egyetem eddig is adott ki könyveket, s ezt a kiadói tevékenységünket a közeli jövőben jelentékenyen fokozni szándékozzuk. Tervbe vettük többek között az ön afrikai előadásainak, valamint az 1934-ben tartott Afrika-konferenciánk anyagának kiadását. Ezek sajtó alá rendezése, természetesen, önre vár. No és örömmel várják önt afrikai tanítványai, akiknek eddig is ön volt a fő tanítómesterük. Munka lesz itt az ön számára bőven, afelől nyugodt lehet.

Lelkesen láttam neki a munkának. Az afrikai hallgatóknak nem kellett bemutatkoznom: a fő tantárgyat, Afrika történelmét és problémáit eddig is én adtam elő nekik. A változás mindössze annyi volt, hogy az előadásokon kívül az eddiginél több szemináriumi órát iktattunk be s a tanrend előírta órákon kívül több időt szenteltem a velük való foglalkozásnak.

Más volt a helyzet a kabinetben. Mikor 1930-ban a Keleti Egyetemet otthagytam, az afrikai tanszéket és a tudományos munka vezetését – az egyetem kutatóintézetének afrikai részlegét képező kabinetben – Zuszmanovics vette át, s főmunkatársa mind a két helyen Potyehin volt. 1932-ben, amikor újra meghívtak az egyetemre, kominternbeli elfoglaltságom mellett csak a ta-

nári munkát vállalhattam, s a tanszék adminisztratív vezetője továbbra is Zuszmanovics maradt. A kabinet munkájában nem vettem részt rendszeresen, olykor-olykor látogattam csak be egy-egy vitaülésre. Zuszmanovics külön meghívására egyszer kapcsolódtam csak be a munkába, 1934-ben, mikor az egyetem tudományos konferenciát hívott össze Afrika problémáiról. Most, hogy a kabinet vezetését újból átvettem, sok minden kiderült: a többi között az is, hogy már a konferenciát követő évben alig folyt munka a kabinetben, a Komintern hetedik kongresszusa után pedig – Zuszmanovics és Potyehin kiesésével – teljesen leállt. Tennivaló tehát akadt bőven, s én a tanszék vezetésén kívül minden időmet a kabinet újjászervezésének s a munka megindításának szenteltem. A munkatársak aktív támogatásával három hónap alatt sikerült elérnem, hogy a tanév elejétől mindenki tervszerű munkát végezzen.

VÁLTOZÓ FELHŐZET

Hogy az első vihar utáni szélcsend nem lesz valami tartós, azt kezdettől fogva tudtam. A viszonylag nyugodtabb légkört időről időre új viharok közeledésének előjelei mérgezték meg.

Különösen sűrűsödött a légkör 1935 végétől. Az újságok nap mint nap újabb és újabb összeesküvések, kémkedési és kártevési ügyek leleplezéséről számoltak be. Röviddel azután, hogy visszatértem a Keleti Egyetemre, az illetékes állami és társadalmi szervek itt is – mint általában mindenhol – összeírták azokat a munkatársakat, akiket különböző okokból elbocsátásra javasoltak. Mikor velem, mint a tanszék vezető tanárával és a kabinet vezetőjével közölték a listát, legnagyobb megdöbbenésemre Zinaida Pavlovna Grisin nevét is ott találtam rajta.

Zinaida Pavlovna már a húszas évek második felében mellettem dolgozott a kabinetben, és 1933-tól 1936-ig, amikor ismét részt vettem a tanszék munkájában, ugyancsak gyakran akadt dolgom vele. Alkalmam volt hát közelebbről megismerni és véleményt alkotni róla. Tiszta lelkű, becsületes, őszinte és lelkes embernek tartottam, s az volt a véleményem, hogy nála jobb képességű, szimpatikusabb és szerényebb munkatársat keresve se talál-

hatnék. Amikor az egyetemre visszatértem, nagyon örültem annak, hogy újra ő lesz a legközelebbi munkatársam. Az elbocsátásáról szóló értesítést annyira megdöbbentőnek találtam, hogy azt hittem, valamilyen félreértésről van szó. Érdeklődésemre közölték velem, hogy Zinaida Pavlovna férjét néhány hónappal ezelőtt letartóztatták mint aktív trockistát, felesége pedig kijelentette, hogy ő a vádat alaptalannak tartja, és azonosítja magát a férjével.

Rögtön behívattam Zinaida Pavlovnát, közöltem vele, mivel vádolják, és megkérdeztem, hogy igaz-e ez?

– Mindez valóban így van – felelte habozás nélkül –, bár nem egészen pontosan. Férjemet tényleg letartóztatták, de hogy ki és milyen alapon sorozta be őt a trockisták közé, az rejtély előttem. Tudtommal se Trockijhoz, se a trockistákhoz soha semmi köze sem volt. Hogy én nem vagyok hajlandó őt minden további nélkül megtagadni, és csomagokat küldök neki, az szintén igaz. De hogy én azonosítanám magam bármilyen bűnös, párt- vagy szovjetellenes tevékenységével – ha ilyen lett volna –, ez nem felel meg a valóságnak. Abban a percben, amikor róla ilyesvalami bebizonyosodik, minden kapcsolatot megszakítok vele, de amíg csak arról van szó, hogy valamivel gyanúsítják vagy vádolják, erre nem vagyok hajlandó. Nem látom be, miért kellene nagyobb hitelt adnom tőle távol álló, őt alig ismerő emberek gyanúsításának, mint annak, amit én magam tudok róla, tízéves barátság és együttélés alapján.

– Mivel magyarázza, hogy férjét olyasmivel vádolják, amihez soha semmi köze nem volt? – kérdeztem tőle.

– Ez az, amit nehéz megérteni – válaszolta Zinaida Pavlovna. – Én legfeljebb csak gyaníthatom. Férjem Amerikában élt, mint emigráns munkás, és részt vett az IWW forradalmi mozgalmában. Ezért – az ön által jól ismert Lipsic elvtárssal együtt – börtönbe került, ahonnan őt is, mint Lipsicet, óvadék ellenében engedték szabadon. Az óvadékot Bullitt fizette le értük, s így tudták elhagyni Amerikát. Nos, Lipsicet több mint egy éve letartóztatták, Bullitt pedig – mint tudja – az Egyesült Államok első nagykövete lett a Szovjetunióban. Ezt megelőzőleg itt járt, mint „előkelő amerikai látogató" – nyilván a kormány megbízásából –, amikor is a szovjet kormány kísérő, idegenvezető és tol-

mács gyanánt férjemet rendelte mellé. Tudták, hogy régi ismerősök. Úgy gondolom, hogy férjem letartóztatása összefüggésben van ezzel a dologgal. Persze, ez csak feltevés, de a mai viszonyok között az ilyesmi elég arra, hogy valakit gyanúba fogjanak. Én hiszem, előbb-utóbb meg fognak győződni róla, hogy tévedtek, s akkor majd szabadon engedik és rehabilitálják, de ehhez, sajnos, idő kell. Addig szenvednie kell szegénynek, és nekem vele együtt viselnem kell a következményeket. Tisztában vagyok azzal, hogy el fognak bocsátani, és bármennyire súlyosan érint ez engem és gyermekeimet, elvben el kell ismernem, hogy ez így helyes. Mert a férjem elleni gyanú alaptalan ugyan, de tíz hasonló eset közül nyolc vagy kilenc valószínűleg alapos. Olyan veszedelem ez, mint az árvíz vagy a tűzvész. Akit elér, annak saját hibáján kívül is szenvednie kell.

Zinaida Pavlovnát elbocsátották a kabinetből.

Amikor eljött hozzám búcsúzni, éppen megbeszélés volt nálam, ezért kiüzentem, hogy várjon egy kicsit, mert pillanatnyilag el vagyok foglalva.

Legnagyobb csodálkozásomra a titkárnő azzal jött vissza, hogy Zinaida Pavlovna kéret, engedjem bejönni néhány másodpercre, semmi mást nem akar tőlem, csak búcsút mondani.

Zinaida Pavlovnát ismerve, rögtön megértettem, miről van szó: nem akar engem kompromittálni azzal, hogy négyszemközt beszél velem.

Ilyen körülmények között természetesen nem várakoztattam tovább. Az egész búcsúzkodás annyiból állott, hogy kezet szorítottunk, és minden jót kívántam neki leendő új munkájához. Semmit sem szólt, de tekintete mintha ezt mondta volna:

„Nagyon fáj, hogy el kell innen mennem, de megértem, nem lehet másként."

Ez a búcsútekintet napokig nem hagyott nyugodni. Tudtam, hogy amit „leendő új munkájá"-ról mondtam neki, csupán üres frázis, nyilvánvaló volt, hogy az elbocsátás után nem fog egyhamar munkát kapni.

Néhány hét múlva érdeklődtem utána és megtudtam, hogy munka nélkül van, s még csak kilátása sincsen az elhelyezkedésre.

Abban az időben éppen sok szerkesztői munkám volt. Arra gondoltam, hogy az anyag egy részét kiadom „albérletbe" Zinai-

da Pavlovnának, s én majd utána nézem át a kéziratot, a szerkesztői honoráriumot pedig megfelezzük. Elhívtam őt a lakásomra és közöltem vele a tervemet.

Legnagyobb csodálkozásomra kategorikusan visszautasította ezt a – számára kétségtelenül fényes – ajánlatot.

– Nagyon köszönöm, hogy gondolt rám és segíteni szeretne rajtam – mondotta –, de erről egyáltalán szó se lehet. Abban sem vagyok biztos, hogy helyes volt-e engem ide hívnia. *Én* tudom, hogy teljesen ártatlan és politikailag megbízható ember vagyok, sőt meggyőződésem szerint a férjem is az. Valószínűleg maga se tart bennünket – vagy legalábbis engem – megbízhatatlannak, de az embereknek manapság más a felfogásuk: akit letartóztattak, az minden bizonnyal bűnös, s ha valaki egy letartóztatottal bármilyen kapcsolatot tart fenn, abban nem lehet megbízni. Semmi értelme, hogy miattam maga is kellemetlenségekbe keveredjék. Ha egyedülálló ember volna, esetleg engedném, hogy vállalja értem ezt a kockázatot, de akinek családja van, nem engedhet meg magának ilyesmit. Még egyszer köszönöm az irántam való jóindulatát, és azt hiszem, jobban teszi, ha minden kapcsolatot megszakít velem. Valahogy majd csak sikerül munkát szereznem.

Némi utánjárással sikerült elintéznem, hogy Zinaida Pavlovna egyik tudományos intézettől rendszeres munkát kapjon, másolást és korrektúrajavítást. Ettől kezdve otthon, a lakásán dolgozott, nem kellett bejárnia az intézetbe.

Néhány nap múlva levelet kaptam tőle.

„Köszönöm a segítségét, és azt, hogy olyan jó hozzám. Nem is tudja, milyen jót tett velem. Hozzásegített ahhoz, hogy a gyermekeimnek legyen mit enni adnom, de ami talán még ennél is több, megerősítette bennem a jövőbe vetett hitemet, melyet eddig sem adtam fel, bármennyi rosszban volt is részem az utóbbi időben."

(Férjét a háború után szabadon bocsátották és rehabilitálták.)

A SZELVÉSZ KITÖR

BRACH DOKTOR FILOZÓFIÁT CSERÉL

Ezerkilencszázharminchat nyarán szabadságom egy részét Dél-Ukrajnában, egy kis Bug-parti faluban töltöttem családommal együtt, a nyár végére pedig egy krími üdülőbe kaptam beutalót a keleti partra. Vonaton utaztam Ogyesszáig, majd hajóra szálltam, s úgy mentem tovább Jaltába, azzal a szándékkal, hogy ott töltök egy-két napot, s aztán ugyancsak hajón folytatom utamat.

Az ogyessza–feodoszijai hajóút – főleg annak vadregényes középső szakasza Szevasztopoltól Jaltáig – mindig nagy élmény volt számomra. Ezúttal is, csak most más értelemben, mint az előző alkalmakkor. Vinnyica és Ogyessza között a vonatban olvastam az első hírt a küszöbönálló új Zinovjev–Kamenyev-perről. Rövid bejelentés volt az egész arról, hogy Zinovjev és Kamenyev 1934-ben, amikor Kirov meggyilkolása után bűnrészesség miatt bíróság előtt álltak – amely végeredményben öt-öt évi börtönre ítélte őket* – nem mondtak igazat. A közlemény szerint a valóságban aktív részük volt a gyilkosság megszervezésében.

A hír rettentően fölizgatott, de nemcsak engem, másokat is. A vonatban mindenki erről beszélt. Ogyesszában néhány órát várakoznom kellett a hajóra. Jártam a város utcáit, néztem a szép házakat, de az eszem máshol járt.

Szent egek! – gondoltam magamban. – Micsoda szörnyűségekről fognak hírt adni a legközelebbi lapok!

* A szerző az 1935. januári bírósági tárgyalás ítéletére utal. Ezt 1936-ban újabb, a „trockista–zinovjevista terrorista központ" koncepciós pere követte, amelynek során a bíróság augusztus 24-én golyó általi halálra ítélte Zinovjevet és Kamenyevet, s az ítéletet másnap, augusztus 25-én végrehajtották.

Még az a csodálatos hajóút sem tudott lecsillapítani. Hiába zúgott alattam a tenger, hiába mosolyogtak rám a partról a gyönyörű kastélyok, az a szörnyű hír megülte agyamat, és mindent elsötétített.

Késő este érkeztünk meg Jaltába. Egyik parti szállodában vettem ki a szobát és elmentem vacsorázni. Az úszó vendéglő tömve volt, mint mindig. Vidáman szólt a zene, az asztalok körül sürögtek a pincérek, a vendégek ettek-ittak, koccintgattak, mint máskor. A felületes szemlélő talán semmi változást sem vett volna észre rajtuk. De amikor a zene egy-egy percre elhallgatott, a szomszéd asztaloktól hozzám eljutó szófoszlányokból megállapítottam: mindenütt *arról* beszélnek.

A kimerítő utazás után nagyszerűen aludtam, és reggel kipihenve, frissen ébredtem fel. Gyönyörű, ragyogó nyári nap volt. Gyorsan felöltöztem és siettem le a tengerhez, a strandra.

Mélyen az agyamban még mindig ott settenkedett a tegnapi szomorú hír, de valahogy sikerült visszaszorítanom. Megfürödtem, és leheveredtem a finom parti fövenyre.

A nap melegen sütött, de a hőség még nem volt nyomasztó. Élvezettel szívtam be a friss tengeri levegőt. Istenien éreztem magam.

Eszembe jutott, hogy Jaltába érve föl akartam keresni új ismerősömet, Brach doktort – sőt azt is kiterveztem, hogyan tréfálom majd meg az ő saját stílusában –, a tegnapi hír hatása alatt azonban mindez kiment a fejemből. De a tengervíz lemosta, a napfény fölszítta a sötét gondolatokat. Felöltöztem és elmentem reggelizni. Útközben próbáltam megvenni a friss lapokat, de minden újságárusnál ugyanazt a választ kaptam:

– Sajnálom, csak folyóiratokkal szolgálhatok. A napilapok már mind elkeltek.

Ettől újra ideges lettem. A lapok nyilván részleteket hoznak a küszöbönálló perről, talán már a vádiratot is közlik.

Feltevésem helyesnek bizonyult. A teázóban, ahol reggeliztem, mindenki újságolvasásba merült.

Lestem, nem végez-e valaki az olvasással, hogy esetleg majd elkérem tőle a lapot, de hiába vártam. A közlemény, amely az emberek figyelmét lekötötte, nyilván nagyon hosszú volt.

– Egy okkal több, hogy felkeressem a doktort – gondoltam magamban. – Neki biztosan van újságja.

A teázóban megpillantottam egy nyilvános telefont. Kikerestem Brach doktor számát és felhívtam.

– Halló! Doktor Brach? Van szerencsém. Most érkeztem Jaltába. Azért jöttem, hogy önt fölkeressem. Úgy hallottam, ön kiváló gégespecialista. Én tudniillik gégeszárazságban szenvedek.

– Miben? – kérdezte megrökönyödve a doktor.

– Ahogy mondom: gégeszárazságban. Sürgősen konzultálni szeretnék önnel.

– Ki beszél ott? Micsoda rossz tréfa ez? – kérdezte a doktor felháborodva.

– A név nem fontos, ha az ember jelen van – válaszoltam. – Ön egyszer maga jelentette ki nekem, hogy a gégenedvesítés terén gazdag tapasztalatai vannak.

– Moszkva–Jalta: 1:0 – kiáltotta az öreg nevetve a telefonba, megértve nemcsak azt, hogy miről van szó, hanem azt is, hogy ki beszél. – Azonnali revánsra igényt tartok. Hol és mikor találkozhatunk?

Megállapodtunk, hogy fél óra múlva a parti sétányon, az egyik ismert cukrászda előtt várom.

Az öreg pontosan megjelent. Fehér virágos ukrán ing volt rajta, fején széles karimájú szalmakalap.

– Lefőzött, fiatal barátom. Határozottan lefőzött – mondta a doktor, miközben kezet ráztunk. – Tulajdonképpen bosszankodnom kellene, hogy éppen a saját fegyveremmel vert meg, de én már abban a korban vagyok, amikor az ember örül, ha a fiatalabb nemzedék túltesz rajta.

Mindezt a régi, vidám, örökké élcelődő Brach doktor mondta, de *ahogy* mondta – a hangja, a modora – teljesen idegen volt nekem. Bizonyára ő is az események hatása alatt áll – gondoltam, és vártam, hogy mindjárt szóba is hozza, de hiába.

Eszembe jutott az, amit első találkozásunkkor a politikáról mondott.

Valóban annyira apolitikus lenne az öreg, hogy még ilyen megdöbbentő események sem hatnak rá?

Most már kíváncsi voltam, rátér-e ő maga a politikára. Elhatároztam, hogy én nem hozom szóba.

– Óhajt egyet sétálni, vagy inkább üljünk be valahová? – kérdezte a doktor.

Én a sétát választottam.

Elindultunk a part mentén.

A beszélgetés azonban – várakozásom ellenére – sehogy sem akart megindulni. Az öreg mondott néhány szót az időjárásról, tett egy-két megjegyzést a fürdővendégekre, aztán elhallgatott. Én sem tudtam miről beszélni.

Szótlanul haladtunk egymás mellett. Kezdtem magam kellemetlenül érezni. Ráadásul a hőség is tikkasztó volt már.

Talán ezért olyan rosszkedvű és hallgatag az öreg? – töprengtem magamban.

– Nem volna jobb mégis beülni valami hűs helyre?

– Nem messze innen van a parton egy kis cukrászda – mondta a doktor –, zseniális hűsítőkülönlegességéről nevezetes: fagylalt áfonyaszörppel. Javaslom, menjünk oda.

Beültünk a cukrászdába.

Az áfonyaszörpös fagylalt valóban kitűnő és üdítő volt, a doktor rosszkedvén és hallgatagságán azonban mit sem változtatott.

Látva, hogy a dolog így nem megy tovább, egyenesen föltettem a kérdést:

– Úgy látom, kedves doktor, ma nincs valami rózsás kedvében. Hát nem is tartom fel tovább. Csak éppen látni akartam és megszorítani a kezét, mivelhogy erre jártam . . .

A doktor, mintegy varázsütésre, pillanatok alatt visszanyerte aktivitását.

– Nem erről van szó, fiatal barátom – mondta hevesen gesztikulálva. – Látott már maga olyan embert, aki mosolyog vagy táncol jókedvében, mikor inog lába alatt a talaj?

Először nem értettem, hogy mire céloz, de a következő pillanatban minden világos lett, mert a nadrágzsebéből újságot húzott elő.

– Olvasta a mai lapot, fiatalember? – kérdezte. – Ha igen, akkor tudnia kellene, hogy amíg mi itt élvezzük a napot és a tengert, vagy nyugodtan beszélgetünk és fagylaltozunk, a legkomolyabb veszedelem fenyegeti mindazt, amink csak van és amink még lehet.

A doktor néhány pillanatnyi szünetet tartott, aztán fölugrott a helyéről.

– Ez azonban nem olyan téma, amelyről áfonyaszörp mellett lehet beszélni. Gyerünk át valahová egy pohár borra.

Útközben megmondtam a doktornak, hogy én még nem olvastam a mai lapot, így a részleteket még nem ismerem.

– Majd együtt elolvassuk – mondta az öreg. – Én ugyan kétszer végigolvastam már, de egyébbel úgysem tudnék most foglalkozni.

Betértünk az egyik parti vendéglőbe. A doktor saslikot és bort rendelt. Az újságot két részre szakította, s míg én a vádirat első részét olvastam, ő újra elolvasta a második felét, aztán cseréltünk. Közben ettünk és egyik pohár bort a másik után hajtottuk fel.

Mikor én a végére értem, a doktor beszélni kezdett.

– Nem vagyok mai gyerek – kezdte –, kenyerem javát már megettem, de egy héttel ezelőtt ilyesmit még elképzelni se tudtam volna. Nem tudom, mások hogy vannak vele, de számomra teljesen megváltozott a világ, most már minden másképp lesz, mint eddig volt. Én attól a naptól kezdve, hogy a szovjethatalom megszületett, mindig lojális, szovjethű ember voltam. A szovjethatalom mindent megadott nekem, amit csak kívánhattam magamnak. Minden okom megvolt hát arra, hogy híven szolgáljam munkámmal a szovjet társadalmat, de a politika nem érdekelt. Most ráeszméltem, hogy a dolog nem ilyen egyszerű. Mert mindazt, amit a szovjethatalomtól kaptunk, el is veszíthetjük. Megértettem, hogy a politika nemcsak a politikusok ügye, mint ahogy én eddig gondoltam. Legyünk bár orvosok vagy szántóvetők, egyúttal mindannyiunknak politikusoknak is kell lennünk. Éppen azért, hogy nyugodtan és békén szánthassunk, vethessünk, gyógyíthassunk. Mert ha a szántás-vetésnél vagy akár a gyógykezelésben történik is valami hiba, abba nem pusztulunk bele, azt ki lehet javítani. De ha a politikában komoly baj történik, akkor mindennek vége. Mától kezdve az orvosi mesterséget mellékfoglalkozásomnak tekintem. Fő foglalkozásomra nézve politikus leszek.

– Nagyon örülök, kedves doktor, hogy eljutott ennek fölismeréséhez – vettem át a szót, mikor az öreg elhallgatott –, és szívből gratulálok elhatározásához. De hogy fogja ezt csinálni? Miben látja a feladatát mint politikus?

– Pontosan ez az, fiatal barátom, amit még nem tudok – válaszolta –, de azt már tudom, hogy ilyen feladat az én számomra is létezik.

Mikor elváltunk, azzal búcsúzott el tőlem, hogy valószínűleg hamarosan viszontlátjuk egymást.

– Minden út Moszkvába vezet – mondta. – Különösen az az út, amelyen ezután én is járni fogok.

Lelkére kötöttem, hogy ha feljönne Moszkvába, okvetlenül keressen fel.

– Ebben biztos lehet, fiatal barátom – nyugtatott meg a doktor. – Csak aztán meg ne bánja, hogy magára szabadított. Mert ha magam nem fogok boldogulni az új pályán – előre is megmondom –, eljövök magához protekcióért.

KÁLVÁRIÁM ELKEZDŐDIK

Augusztus végén érkeztem vissza Moszkvába, és szeptember elsejéig még három nap szabadságom volt.

Mindjárt tapasztalnom kellett, hogy vészjósló meglepetések várnak rám.

Megérkezésem utáni napon benéztem a Glavlitba. Lassy azzal fogadott, hogy közben az illetékes fórumok – nyilván az augusztusban lefolytatott per hatása alatt – új határozatot hoztak: mindazoknak, akik cenzori munkát végeznek, külön tüzetes káderviszgálaton kell keresztülmenniük.

Tavasszal, amikor engem erre a munkára meghívtak, semmilyen ajánlást vagy írást nem kértek tőlem. Persze, akkor még a Kominternnél dolgoztam olyan felelős munkán, amelynek ellátása a legszigorúbb előzetes káderviszgálathoz volt kötve.

– Merő formaság – jelentette ki Lassy. – Jól ismerünk téged és egész munkásságodat, de a szabály az szabály, ezt be kell tartanunk. Két tízéves párttag ajánlására van szükség és részletes jellemzésre a pártszervezettől. Az ajánlásokat magadnak kell megszerezned, a jellemzést pedig írásban kérjük a pártszervezetedtől.

– A jellemzést, véleményem szerint, nem a Keleti Egyetem pártszervezetétől kell kérni – figyelmeztettem Lassyt –, hiszen

alig néhány hónapja tartozom oda. A Komintern pártszervezetének viszont négy esztendeig egyik legaktívabb tagja voltam.

– Rendben van – mondta Lassy. – Még ma átírunk a Kominternhez.

Az ajánlásokat másnap megszereztem és bevittem Lassyhoz. Egyik ajánlómmal évekig együtt dolgoztam, öreg bolsevik volt, megalakulása óta tagja a pártnak. A másik, Krebs elvtárs, szintén régi párttag, közvetlen főnököm volt a Kominternben. Mikor az ajánlás ügyében nála jártam, tőle tudtam meg, hogy az a Moses Lourier, aki a Zinovjev-per vádlottai között szerepelt, s akit mint trockista terroristát halálra ítéltek és kivégeztek, azonos a kominternbeli egyik volt osztályvezetővel. Én Emel néven ismertem, és minthogy a Szovjetuniót népszerűsítő kiadványok osztályát vezette, több mint két éven át szoros kapcsolatban kellett dolgoznom vele.

Moses Lourier a harmincas évek elején a német párt agitációs és propagandaosztályának felelős munkatársa volt. Hitler hatalomra jutása után jött a Szovjetunióba, és mint „oroszul is tudó jeles német elvtársat", a Komintern szerkesztői-kiadói osztályára helyezték felelős beosztásba. Hanyag munkájával, fegyelmezetlenségével és szabados viselkedésével hamarosan ellenszenvessé vált mindazok szemében, akiknek dolguk volt vele. 1936 elején a párttisztítás során a taggyűlés a pártból való kizárását javasolta, de a felülvizsgálatot vezető bizottság a javaslatot nem tartotta indokoltnak. Csak megrovást kapott, „figyelmeztetéssel". A bírósági tárgyaláson Lourier ezt vallotta: azért menekült a Szovjetunióba, hogy Sztálint megölje, s erre közvetlenül Trockijtól kapott megbízást. Vallotta továbbá, hogy 1935-ben, a Komintern VII. kongresszusán, mint a kongresszus tiszteletére rendezett kiállítás egyik szervezője, revolverrel a zsebében mozgott, várva Sztálint, hogy ha majd megjelenik és felszólal, agyonlője. (A felszólalás idejét ugyanis nem közölték előre.) Amikor Sztálin beszélt, Lourier – állítása szerint – jelen volt a teremben, de az utolsó pillanatban nem volt bátorsága, hogy szándékát végrehajtsa.

Hogy Lourier vallomása megfelelt-e a valósagnak vagy törvénytelen eszközökkel kipréselt vallomás volt – azt valószínűleg sose fogjuk megtudni.

*

A Czóbel házaspár legjobb barátaim közé tartozott. Czóbel Ernő, Marx és Engels írásainak kiváló ismerője, a Marx–Engels Intézet aligazgatója volt, felesége Lányi Sarolta, a jeles költőnő, a Nemzetközi Lenin Iskolánál dolgozott. Utolsó szabadnapomon korán reggel felhívtam őket, hogy bejelentsem megérkezésemet és hogylétükről érdeklődjem.

– Ki beszél? – kérdezte Czóbelné elhaló hangon. Mikor bemondtam a nevemet, hangosan felzokogott és letette a kagylót.

Rossz sejtelmeim voltak. Néhány percet vártam, aztán újra tárcsáztam.

– Maga az, kedves Sasa? Kérem, ne tegye le a kagylót.

Majd, amikor elcsukló hangon igent mondott, így folytattam:

– Sürgősen beszélni szeretnék magával. Mikor kereshetem fel? Délelőtt otthon lesz?

Sírva felelte:

– Ernőt két héttel ezelőtt elvitték. Én már nem dolgozom a Lenin Iskolánál. Jobb, ha nem jön el hozzám.

– Okvetlen beszélnem kell magával. Ha nem akarja, hogy otthon keressem fel, találkozzunk valahol a városban. Most nyolc óra. El tudna jönni tízre a Kreml-híd folyón túli hídfőjéhez?

– Ott leszek – rebegte alig hallhatóan.

Közlése már nem ért váratlanul, éppen azért sürgettem a találkozást. Elképzeltem, hogy a nagy lelki megrázkódtatás mellett milyen anyagi gondjai lehetnek a jövőt illetően, ha munkahelyéről is elbocsátották és tizenhat éves iskolás lányával együtt támasz és kereset nélkül maradt.

Első pillanatban alig ismertem rá, annyira megviselték az elmúlt hetek élményei.

Elindultunk a parton.

Részletesen elmondta, hogyan történt az eset, majd hozzátette:

– Hogy Ernő teljesen ártatlan, afelől semmi kétség. A búcsúzásnál azt mondta: legyek nyugodt, ez hamar ki fog derülni, és ő rövidesen visszajön. Erről én is meg vagyok győződve, de ettől sem a történtek szörnyűsége, sem a megpróbáltatás nem lesz kisebb.

Igyekeztem megnyugtatni, hogy férje ártatlanságában én sem kételkedem, de hogy ez hamarosan tisztázódik, s ő a közeljövőben kiszabadul – az nem valószínű. Ezért bele kell törődnie a

megváltoztathatatlanba, és valami munkát szereznie, amiből lányával együtt szerényen megélhet. Ezzel kapcsolatban megkérdeztem, hogy áll anyagilag.

– Magam is tudom, hogy sürgősen keresethez kell jutnom, mert ami kis pénzem volt, azt már csaknem teljesen feléltük. Most talán sikerül elhelyezkednem egyik körzeti könyvtárfióknál könyvtárosnak. A fizetés persze csekély, de arra elég, hogy ne éhezzünk. Én továbbra is remélem, hogy ez csak átmeneti állapot lesz, és férjemet hamar visszakapom.

Még egy keveset sétáltunk és beszélgettünk. Sasa láthatóan megnyugodott. Végül kértem, hogy fogadjon el tőlem 200 rubelt „kölcsön gyanánt", amíg helyzete rendeződik.

Eleinte szabadkozott: valóban tudom-e nélkülözni? Nem rövidítem-e meg ezzel a családomat, tekintve, hogy bizonytalan, mikor tudja megadni.

– Nyugodjon meg, kedves – mondtam –, ha nem tudnám nélkülözni, fel se ajánlottam volna. Én ma jól keresek, maga szükséget szenved. Hogy mikor tudja megadni, arra ne is gondoljon. Sőt ha elhelyezkedése elhúzódik, továbbra is számíthat rám. Ha pénzre van szüksége, kérem, ne restelljen szólni. Manapság senki se tudhatja, mit hoz a holnap. Jöhet idő – esetleg nem is nagyon távoli jövőben –, mikor maga lesz rendezett viszonyok közt, én pedig szükséget fogok szenvedni. Milyen jól jön majd, ha visszafizeti a kölcsönt.*

Nem szabadkozott tovább. Könnyek közt mondott köszönetet, majd hozzátette:

– Éppen azért, mert ma minden olyan zavaros és bizonytalan, egyelőre jobb, ha nem látogat meg. Nézzen körül és tájékozódjék, tanácsos-e egyáltalán telefonon is beszélnie velem? Nem hoz-e ezzel bajt magára és a családjára?

Azzal vált el tőlem, hogy ő nem telefonál, amíg én nem hívom, de ha egyáltalán nem hívnám többé, azt is megérti, és nem veszi zokon.

*

* Ezúttal prófétának bizonyultam. Két év múlva, mikor munka nélkül voltam és családommal együtt nyomorogtam, nemcsak ezt a 200 rubelt fizette vissza, hanem még ő adott nekem kölcsönt.

Néhány nap múlva Lassy magához hívatott

– Nem tudom, mire véljem – mondta –, de olyan furcsa jellemzést kaptam rólad, hogy tanácstalanul állok vele szemben. Mi „részletes jellemzést" kértünk. Az ilyen jellemzésben rendszerint röviden vázolni szokták az illető egész múltbeli tevékenységét és jóval részletesebben jellemzik az utolsó időben végzett munkáját, részvételét a pártszervezetben, magatartását. Ez a jellemzés pedig, amelyet rólad kaptunk, mindössze négy-öt sorból áll: valamikor tizenhat, illetve tizenhárom évvel ezelőtt – mikor a párt harcban állott a párton belüli trockista és más ellenzéki irányzatokkal – ingadozó álláspontot foglaltál el a trockistákkal szemben, és 1930-ban kizártak a pártból. A legfurcsább az, hogy a Kominternben végzett munkádról egyetlen szóval sem emlékezik meg a jellemzés. Ami a régi ingadozásaidat illeti, azokról eddig is tudtunk, mert az életrajzodban részletesen beszámoltál erről. Hogy ki voltál zárva a pártból, azt eddig nem tudtam.

A dolog annyira váratlanul ért, és olyan érthetetlennek tűnt az egész, hogy jó ideig nem tudtam szóhoz jutni. Sohasem titkoltam, hogy 1920-ban, a szakszervezeti vita idején, és 1923 őszén voltak bizonyos ingadozásaim.* Viszont azt is mindenki tudta rólam, hogy 1924 eleje óta, tehát több mint tizenkét éve a legkisebb ingadozás nélkül, mindenkor aktívan kiálltam a pártvonal mellett, és hosszú éveken keresztül a pártnak egyik legaktívabb harcosa voltam a trockisták, majd a jobboldaliak és végül az egyesült ellenzéki blokk elleni küzdelemben. Alig néhány hónapja ugyanez a pártszervezet, amely most ezt a furcsa jellemzést adta rólam, ünnepélyesen jegyzőkönyvbe iktatta érdemeimet azzal kapcsolatban, hogy felfedeztem és lelepleztem egy veszedelmes trockista manővereit az ideológiai fronton. Előzőleg az elmúlt évek alatt már három vagy négy ízben volt részem hasonló külön elismerésben, s most minderről még csak egy szó sincs! És honnan vették azt, hogy kizártak a pártból? Nem, itt nyilvánvalóan valami félreértésről van szó.

* Sem 1920-ban, sem 1923-ban semmi közöm nem volt a trockistákhoz. „Ingadozásom" csupán abban állt, hogy a párt és a trockisták közötti politikai ellentéteket nem ismerve nem léptem föl ellenük.

Csodálkozásomnak, felháborodásomnak hangosan is kifejezést adtam, és kijelentettem, hogy ebbe a jellemzésbe nem nyugszom bele. Ami állítólagos kizárásomat illeti, az egyszerűen valótlan, maga a jellemzés pedig egyoldalú és hiányos, tehát helytelen. S minthogy szilárd meggyőződésem, hogy a jellemzést nem a pártszervezet vezetősége, hanem annak megkérdezése nélkül, a párttitkár állította ki önhatalmúlag, tiltakozni fogok a pártszervezet vezetőségénél, és kérem majd új, helyes és a valóságnak megfelelő jellemzés kiadását. Lassy teljes mértékben igazat adott nekem.

Még aznap megírtam és be is nyújtottam tiltakozásomat.

„Elismerem, hogy a múltban követtem el hibákat – írtam többek között beadványomban. – Ezt soha nem is próbáltam a párt előtt titkolni, minden önéletrajzomban részletesen megemlékeztem erről. De a párt előtt ismeretes, hogy az utolsó tizenkét évben a legkisebb elhajlás vagy ingadozás nélkül harcoltam a párt vonaláért. Meggyőződésem, hogy ezzel a tizenkét évi munkámmal és harcommal az elkövetett hibákat jóvátettem. Semmiképp sem érthetek egyet azzal, hogy tizenhárom, sőt még több évvel ezelőtt elkövetett hibák miatt engem ma sárga foltos párttagnak bélyegezzenek."

Egy héttel később a párttitkár – aki a sérelmezett jellemzést írta – magához hívatott és közölte velem, hogy a pártszervezet vezetősége megtárgyalta tiltakozó beadványomat. A kizárás kérdésének utánanéztek, és megállapították, hogy ez az állítás valóban félreértésen alapult. Ezt a Glavlittal külön levélben már közölték. Egyébként azonban a pártvezetőség tiltakozásomat helytelennek és pártellenesnek találta. A Zinovjev–Kamenyev-perrel kapcsolatban sok mindenre fény derült az utóbbi időben. A pártnak életbe vágó érdeke teljesen világosan látni minden egyes olyan párttagnak a múltját, akinek bármikor bárminő köze is volt a trockistákhoz. Ma nem az a döntő kérdés, hogy az elmúlt hetekben vagy hónapokban valaki mennyire volt aktív a pártmunkában, hanem az, hogy hogyan viselkedett, amikor a párt a maga harcát vívta a trockistákkal. Aki nem érti meg, hogy a trockistákkal való bármilyen együttműködés igenis sárga foltot jelent egy bolsevik múltjában – az nem érti meg, vagy nem akarja megérteni a párt vonalát. Aki tiltakozik az ellen, hogy a róla adott

pártjellemzésben pártmunkájának erre a foltjára rámutassanak, az szembehelyezi magát a párttal, tehát pártellenes cselekményt követ el. Ezért a pártvezetőség úgy határozott: „Annak a kérdésnek megvizsgálására, hogy a tiltakozó beadvány összeegyeztethető-e a beadvány írójának párttagságával", ügyemet átteszi a Keleti Egyetem pártszervezetéhez, amelyhez jelenleg tartozom.

A Keleti Egyetem pártszervezetének csúcsvezetősége háromtagú bizottságot küldött ki az ügy kivizsgálására.

Mindhárom elvtárs évek óta közelről ismert engem, tehát tudniuk kellett, hogy a távoli múltban elkövetett tévedéseim valóban csak tévedések voltak, és akkor sem jelentettek pártellenességet, a továbbiakban pedig egyáltalán nem hagytak nyomokat bennem. Ennek ellenére már a bizottság első ülésén úgy tárgyaltak velem, mint ellenséggel. Nem is titkolták céljukat, hogy ezt az „ellenséget" leleplezzék és ártalmatlanná tegyék.

Eleinte megpróbáltam felvenni a harcot. Emlékeztettem őket közösen végzett munkánkra, a harcokra, amelyeket együtt vívtunk. Hiába! Ezek az emberek fejükbe vették, hogy ellenséggel van dolguk, aki valamikor tizenhárom esztendővel ezelőtt magára öltötte a jó pártember álarcát, s azóta egyetlen szava, egyetlen cselekedete sem volt egyéb színlelésnél, cselvetésnél, hogy beférkőzve a párt bizalmába, lehetőséget nyerjen a párt ellen irányuló aknamunkájához.

Nemegyszer a vér elhűlt ereimben, amikor különböző megnyilvánulásaimról – amelyeket eddig mindenki úgy értékelt, mint helyes, pártszerű, harcias magatartást – most kisütötték, hogy az egész csak aljas, provokatív manőver volt a párt megtévesztésére. Kiderült, hogy nincs olyan tény, nincs olyan cselekedet, amelyet ne lehetne – ha megvan hozzá a szándék – a valóságtól merőben eltérő megvilágításba helyezni.

A bizottság második összejövetele után már világosan láttam, hogy egyelőre nincs mentség számomra. Védekezésem csak még jobban feltüzelte ellenem a bizottság tagjait.

Jöjjön, aminek jönni kell – gondoltam. – Igyekezni fogok bolsevik módra szembenézni a vádakkal!

Pártügyem egyre komolyabb fordulatot vett. A bizottság úgy találta, hogy önkritikám nem kielégítő, és javaslatot tett a pártból való kizárásomra. A javaslatot a pártcsoport is, a pártkollektíva

is* – meghallgatásommal ugyan, de – vita nélkül a magáévá tette. Utána itt is, ott is mindössze ketten-hárman szólaltak fel, csak azért, hogy kijelentsék: támogatják a kizárási javaslatot. Felszólalásomra egyikük sem reagált. A javaslatot a csúcsbizottság elé terjesztették.

KÉT TEMETÉS EGY NAPON

Pártügyemben az utolsó szót az egész egyetem összevont taggyűlése volt hivatott kimondani, de ezt megelőzően az ügyet az egyetemi csúcsvezetőségnek kellett megtárgyalnia, s javaslatát a taggyűlés elé terjésztenie. A csúcsvezetőség ülését egy márciusi napon tartották, délután ötórai kezdettel. Ugyanaznap kora délután temették egyik legjobb barátomat és legközelebbi munkatársamat, Krisztofor Szergejevics Arutyunov örmény kommunistát, az egyetem tudományos kabinetjének kutatóját. A gyászszertartás két órára volt kitűzve.

Az elhunytat csak a felesége és néhány barátja kísérte ki a krematóriumba. A koporsót egy teherautón rögtönzött ravatalon helyezték el a kocsi hosszában, kétoldalt a kocsi szélén egyszerű fapadokat állítottak be a kísérők számára.

A krematóriumban tartott gyászszertartás mindig nyomasztóan hatott rám, bár semmi köze sem volt a vallási ceremóniákhoz, nem volt benne semmi az egyházi temetések hókuszpókuszaiból. Mindössze néhány búcsúbeszéd hangzott el, aztán a koporsó lezárult s a megnyíló süllyesztőn gyászzene kíséretében eltűnt a részvevők szemei elől. Ám a helyiség nagy méretei, templomszerű magassága, komorsága és cifrasága, valamint a kísérő orgona-

* A Keleti Egyetem pártszervezetének felépítése a következő volt. A pártszervezet egyrészt pártcsoportokra, másrészt „pártkollektívákra" oszlott. A pártcsoportok nem a mi szóhasználatunk szerinti pártcsoportok, hanem alapszervezetek voltak, amelyek a hallgatók földrajzi csoportjai szerint a hallgatókból, azok tanáraiból és a csoporttal dolgozó alkalmazottakból álltak, a hallgatóknak azonban csak igen kis százaléka volt párttag. (Az afrikaiak közül például egy sem.) A „pártkollektívák" viszont a tanárok és alkalmazottak alapszervezetei voltak, úgyhogy a tanárok és alkalmazottak egy része egyszerre két alapszervezetnek (egy pártcsoportnak és egy „pártkollektívának") volt a tagja.

zene síró akkordjai bennem mindig kellemetlen, nyomasztó érzést és sötét gondolatokat keltettek.

A búcsúztatáson ezúttal a szokottnál is nyomottabb hangulatban vettem részt. Sokan nevezték magukat barátaimnak, de Arutyunov azon kevesek közé tartozott, akiket valóban szoros baráti kapcsok fűztek hozzám. Elvesztése a sors szeszélye folytán egybeesett életem egyik legnagyobb megpróbáltatásával. Krisztofor barátom temetési szertartásának befejezése után alig egy órával már gyülekeztek annak a szertartásnak a részvevői, amely az én politikai elhantolásomról volt hivatva döntést hozni.

A krematóriumból sietnem kellett az egyetemre, hogy idejében odaérjek a pártbizottság ülésére. A villamos peronján Fokin elvtárs állt mellettem, ő is részt vett a gyászszertartáson. Részlegünkön dolgozott a kabinetben mint tudományos munkatárs, és az egyetem tudományos folyóiratának segédszerkesztője. A kabinetben közvetlen munkatársam volt, a szerkesztőségben is sok dolgunk akadt egymással. Már vagy tízéves ismeretség, jó elvtársi viszony volt köztünk. Legutóbb 1936 nyarán Otuziban, az egyetem Fekete-tenger-parti üdülőjében vele laktam egy kétszemélyes szobában. Az együtt töltött hetek során rengeteget beszélgettünk az egyetemi munkáról, politikai kérdésekről – akkor folyt a második Zinovjev-per –, és nagyon összebarátkoztunk. Most ő is oda sietett, ahova én, ő tudniillik tagja volt a pártbizottságnak. Éppen ezért pártügyemet egész úton nem hoztam szóba, nehogy az a látszata legyen a dolognak, hogy befolyásolni akarom. Különben is éppen ebben reménykedtem, hogy ő jól ismer engem, és ki fog állni mellettem. Beszélgetésünk – elhunyt közös barátunkról, a folyóirat ügyéről és hasonló témákról – a megszokott baráti hangnemben folyt. Ez még jobban megerősített abban a hitemben, hogy az előttem álló tárgyaláson legalább egy komoly védőm biztosan lesz.

Az ülésen nem a párttitkár, hanem az egyetem rektora, Petrov elvtárs elnökölt. Bár ő maga nem is volt szabály szerinti tagja a bizottságnak, mert nem az egyetem, hanem a Komintern pártszervezetéhez tartozott, de mint a távol-keleti osztály vezetője, ott végzett munkám kapcsán évek óta jól ismert. Az a körülmény, hogy ő is jelen volt, sőt elnökölt, még jobban fölbátorított.

A párttitkár szenvtelen hangon, minden kommentár nélkül is-

mertette a pártcsoport és a kollektíva határozatát, és javasolta, hogy azok értelmében határozzanak. Elsőnek Fokin szólalt fel. Reménykedni kezdtem: ő, aki olyan régen és közelről ismer engem, nyilván erélyesen kiáll mellettem és a javaslat ellen fog beszélni. Örömöm nem sokáig tartott. Fokin felszólalása elejétől végig útszéli hangú pogromförmedvény volt.

– Miféle ember az – mondta, vagy inkább ordította –, aki ma az imperialistákat szolgálja, mint katonatiszt, aztán egyik napról a másikra átvedlik kommunistává, mert ebben lát lehetőséget arra, hogy jól éljen és karriert csináljon. Báránybőrbe bújt farkassal van dolgunk, akit sürgősen el kell távolítani sorainkból.

Mire a végére ért, már nem is csodálkoztam, sőt megértettem. Éppen azért, mert közelről ismert, együtt dolgozott, sőt a szabadságát is együtt töltötte velem, hangosan el kellett határolnia magát tőlem, nehogy éberség hiányával vádolhassák, hogy nem ismerte fel és nem leplezte le az ellenséget.

Utána egy Szvetlov nevű tanár következett. Rokonszenves elvtárs volt, de kevéssé ismertem, mert nem a mi részlegünkön dolgozott. Hogy ő mit és mennyit tud rólam, milyen véleménye lehet felőlem, arról fogalmam sem volt. Fokin felszólalása után aztán igazán semmi jót sem várhattam. Nem volt kétséges, hogy ő is csak támogathatja a javaslatot, és akármi legyen is a véleménye, a kizárás ellen nem beszélhet. Felszólalása mégis meglepetés volt számomra, bámulatba ejtett és meghatott. Formailag ellenem beszélt, de ezt mesteri módon úgy csinálta, hogy támadó felszólalása lényegileg valóságos védőbeszéd volt mellettem. Sorra vette a vádpontokat, de az egyes vádak taglalásába – mintegy annak igazolására, hogy ügyem kivizsgálásánál pro és kontra mindent objektíven figyelembe vettek – ügyesen beleszőtt olyan tényeket, illetve elgondolásokat, amelyek logikusan gondolkozó ember számára a vád alaptalanságát bizonyították. Beszéde tele volt ilyenfajta mondatokkal: „Tény, hogy polgári származású és mint tiszt, harcolt egy imperialista állam oldalán, s csak több évi hadifogság és a szovjet valósággal való megismerkedés után lett kommunistává." „Sík elvtársat éveken keresztül úgy ismertük, mint egyetemünk egyik legszorgalmasabb dolgozóját, aki éjt nappallá téve tevékenykedik nálunk is, más fontos intézményeknél is, és kitűnő munkát végez. Ugyanakkor igen aktív, kiváló pártmun-

kás. Ha mindezt nem őszintén, hanem önző céllal, karrierizmusból csinálta, akármilyen nehéz is ezt összeegyeztetni, le kell vonni a következtetést."

Derék fiú! Tudta, hogy a mérgezett légkörben egyenesen nem szólhat mellettem, mert csak magát hozná bajba, anélkül, hogy nekem használna vele. Megpróbált hát kerülő úton apellálni a többiek lelkiismeretére. Sajnos, eredmény nélkül.

Utána még ketten szólaltak fel, nem a mi részlegünk dolgozói, engem legföljebb, ha látásból ismertek. Felszólalásuk abból állott, hogy kifejezték egyetértésüket a javaslattal.

A többiek – köztük a bizottságnak azok a tagjai, akik Fokinhoz hasonlóan nagyon jól ismertek – azzal fejezték ki egyetértésüket, hogy hallgattak.

A végén felszólalt Petrov elvtárs. Néhány szóval biztosította a bizottságot egyetértéséről, de rólam egy szava sem volt – se jó, se rossz.

A kizárási javaslatot egyhangúlag elfogadták. Szvetlov is megszavazta. Megértettem. Nem tehetett mást.

Arutyunov barátomat holtan hamvasztották el. Engem elevenen temettek el.

VIHAR A LEVELET . . .

Amilyen mértékben haladt előre kizárási ügyem, úgy maradtak el tőlem a barátaim, kollégáim. Egyesek azért kerültek, mert hitelt adtak az ellenem emelt vádaknak, és nem akartak kapcsolatot tartani egy pártból kizárandó „idegen elemmel". Mások – bár nem voltak meggyőződve bűnösségemről –, tudva azt, hogy „valami baj van velem", jobbnak látták az érintkezést elkerülni. Egyik nőkollégám, Pervuhina volt az egyetlen kivétel. Látva a többiek viselkedését, nemhogy került volna, hanem éppen ellenkezőleg: egyenesen kereste az alkalmat, hogy minél gyakrabban beszélhessen velem.

A taggyűlés márciusban tárgyalta az ügyemet.

Egy nappal a taggyűlés előtt Pervuhina beteget jelentett. Amikor erről értesültem, jóleső érzés fogott el.

Szegényke – gondoltam –, minthogy az ellenem emelt vádak-

kal nem ért egyet, nyilván nem tudná megállni, hogy ne szólaljon fel mellettem. Ez viszont az adott körülmények között teljesen értelmetlen és céltalan volna. Rajtam nem segítene, önmagát viszont kellemetlen helyzetbe hozná. Most így megoldotta a problémát.

Az a tudat, hogy valaki minden látszat ellenére hisz bennem, és legalább ilyen közvetett, hallgatólagos módon kiáll mellettem, új erőt kölcsönzött a küszöbönálló keserű megpróbáltatásokhoz.

A taggyűlés délután ötkor kezdődött. Gyalog indultam el hazulról. Úgy gondoltam, jót fog tenni, ha egy kis friss téli levegőt szippantok, az majd segít abban, hogy végig megőrizzem nyugalmamat, és még a legkínosabb helyzetben se veszítsem el a fejemet.

Az úton furcsa gondolataim támadtak. Eszembe jutott, hogy kisdiák koromban, amikor a nagy francia forradalomról olvastam, gyakran kesereg tem: miért nem születtem azokban a nagy időkben, miért nem láthattam saját szememmel, miért nem vehettem részt a világrengető eseményekben? Ha valaki akkor azt mondta volna nekem, hogy újraszülethetek, és abban a korban élhetek, a legcsekélyebb habozás nélkül vállaltam volna még azt a kockázatot is, hogy esetleg majd a forradalmi törvényszék elé és a guillotine alá kerülhetek. Most arra gondoltam, hogy íme, fiatalkori álmom valósult meg: itt élek egy még nagyobb, még világrengetőbb forradalom kellős közepén, mint annak aktív részvevője. Ez a forradalom most törvényszéke elé idézett. Tudom, hogy tiszta a lelkiismeretem, és nincs bűnöm a forradalommal szemben. Lehet, hogy a forradalom sújtó karja mégis le fog rám csapni. Hát persze: „a forradalomnak nincs rózsaolaj szaga", de panaszra nincs okom. Az, hogy ebben a történelmi korban élhetek, hogy megadatott aktívan részt vennem a világtörténelem legnagyszerűbb és legdöntőbb forradalmában – minden fizetséget megér. És hozzá még csak nem is guillotine-ról van szó. A büntetés, amellyel esetleg sújtani fognak, nemcsak azt a lehetőséget hagyja meg számomra, hogy tovább éljek és dolgozzam, hanem még azt is, hogy ártatlanságomat később bebizonyítsam. Nem, nem, igazán semmi okom sincs arra, hogy ne lépjek teljes nyugodtsággal ennek a forradalomnak az ítélőszéke elé.

Amint a terembe léptem, és megpillantottam azt a százfejű bí-

róságot, amely most itt ítéletet fog mondani fölöttem, izgalom fogott el. De ez az izgalom csak percekig tartott.

A gyűlés megkezdődött, és elsőnek az én ügyem került sorra. Amikor a dobogóra felmentem, megint a francia forradalomra gondoltam. És amikor megadták nekem a szót, hogy elmondjam az életrajzomat, és ami mondanivalóm még van, olyan nyugodt voltam, hogy magam is elcsodálkoztam. Mintha nem is a pártból való kizárásomról lett volna szó, hanem csak azért gyűltek volna össze itt az emberek, hogy engem meghallgassanak és közelebbről megismerjenek.

Amikor bevégeztem a beszédemet, következtek a kérdések. Nem egy közülük olyan volt, hogy máskor valószínűleg halálos sértésnek vettem volna, és felháborodással utasítottam volna vissza. De most, amikor mindenre el voltam készülve, ezekre is olyan nyugodt, minden felindulás és idegeskedés nélküli válaszokat adtam, hogy éppen ezzel a higgadt, szenvtelen, magyarázó hanggal magam ellen ingereltem a hallgatóságot, és amikor a vitára került a sor, egyik szenvedélyes felszólalás a másik után hangzott el ellenem.

Ezeket is nyugodtan hallgattam végig. Tudtam, hogy a lelkiismeretem tiszta, hogy se a párt, se a szovjethatalom ellen szándékosan soha semmit nem követtem el. Ha mégis bűnösnek minősítenek és elítélnek, előbb-utóbb majd rájönnek a tévedésükre.

De volt egy pillanat, amikor kicsibe múlott, hogy el nem vesztettem a nyugalmamat és önuralmamat: Froszja szólalt fel ellenem.

Froszját kislány kora óta ismertem. A harmincas évek elején, mikor a Nemzetközi Agrár Intézetben dolgoztam, engem bíztak meg a fiatalok politikai oktatásának vezetésével. Froszja volt a legszorgalmasabb és legértelmesebb valamennyi hallgatóm közül. Én voltam az egyik ajánlója a Komszomolba, és később, amikor mind a ketten a Kominternben dolgoztunk, ugyancsak én ajánlottam tagjelöltnek a pártba. Froszja teljes mértékben igazolta is a bizalmat. Akárhol dolgozott, mindig a legaktívabb, leglelkesebb tagja volt annak a szervezetnek, amelyhez tartozott. Hivatali munkája mellett elvégezte az egyetemet, és már egy-két éve tudományos munkatársként tevékenykedett a Keleti Egyetemen. Szépségével és kedves közvetlenségével a szó szoros értelmében

mindenkit meghódított, kollégái közül többen beleszerettek. Egyiküket ő is megszerette, és feleségül is ment hozzá. A lakodalmat úgy ültük meg, mint az egész intézet családi ünnepét. Engem közvetlenül a menyasszony mellé ültettek, mint tanítómesterét és legrégibb barátját. Froszjának még ezután is rengeteg udvarlója akadt, de ő ügyet se vetett rájuk, férjén kívül kizárólag a munkának és a pártnak élt. Én voltam az egyetlen idegen férfi, akivel rokonszenvezett, és velem mindig szívesen elbeszélgetett. Az egyetemen már olyasmit rebesgettek, hogy kettőnk között talán több is van a barátságnál. Mikor ez a pletyka a mi fülünkbe is eljutott, anélkül, hogy összebeszéltünk volna, mind a ketten igyekeztünk úgy intézni a dolgot, hogy minél kevesebbet lássanak bennünket együtt, de ha mégis összekerültünk, mindig nagyon megörültünk egymásnak.

Amióta pártügyem elkezdődött, még egyetlenegyszer sem találkoztunk, de a taggyűlés előtt néhány nappal váratlanul összefutottunk a folyosón. Éppen senki se járt arra, így teljesen négyszemközt beszélhettünk. Froszja a megszokott kedves, baráti hangon üdvözölt. Alig váltottunk persze néhány szót, magam tértem rá pártügyemre.

– Megvallom őszintén, úgy vagyok vele – magyaráztam –, hogy minél többet gondolkozom a dologról, annál hihetetlenebbnek tűnik nekem az egész. Te ismersz engem. Hát nem fantasztikus képtelenség, hogy engem „idegen elemnek", „pártellenesnek" igyekeznek feltüntetni?

Hogy Froszja erre mit válaszolt volna, azt sohase tudtam meg, mert egyszerre léptek hallatszottak mögöttünk, és ő egy fejbólintással továbbment.

Mindez pillanatok alatt villant át agyamon, amikor a taggyűlésen Froszjának adták meg a szót.

Ami ezután következett, azt úgy vésték fel emlékezetemben, mint életem egyik legnagyobb csalódását.

Froszja éles, kegyetlen támadó beszédet mondott ellenem. Beszédének lényege az volt, hogy én nem tisztelem, lebecsülöm a pártot. Mindennek bizonyítására elmondta, hogy alig néhány nappal ezelőtt beszélgetett velem, s én „képtelennek" és „fantasztikus"-nak neveztem a pártnak azt a törekvését, hogy az oda nem való elemeket igyekszik soraiból eltávolítani.

– Aki a párttól ilyen hangon beszél, annak nem lehet helye a párt soraiban – fejezte be felszólalását.

Körülöttem forgott a világ, és úgy éreztem, hogy rögtön sóbálvánnyá változom.

A felszólalások tovább folytak, én azonban már nem hallottam azokat. Agyam lázasan dolgozott, de gondolataimat teljesen Froszja szavai foglalták le.

Pedig nem is kellett az agyamat megerőltetni, hogy megértsem, miről van szó. Froszját régen azzal gyanúsították, hogy túlságosan közeli barátság fűzi hozzám. Bár mi mindent megtettünk, mégsem sikerült ezt a gyanút nyomtalanul eloszlatni. Most, amikor engem pártellenes idegen elemnek minősítenek, Froszja nyilván különösen fontosnak tartja, hogy a gyanúnak még csak az árnyéka se maradjon meg. Ez érthető. De ilyen eszközökkel.

Szavaira visszaemlékezve úgy éreztem, mintha hosszú, hegyes tűkkel szurkálnának.

Képtelen voltam a többi felszólalóra figyelni. Ha Froszja így nyilatkozott rólam, mit várhatnék másoktól, akik nem ismernek annyira, mint ő?

Mélyen elmerültem a kínos gondolatokban, és csak akkor eszméltem fel, amikor felszólítottak, hogy az utolsó szó jogán reagálhatok a felszólalásokra.

Úgy éreztem, értelmetlen és céltalan lenne bármit is mondanom. Nem éltem a felszólalás jogával.

A taggyűlés egyhangúlag a kizárás mellett döntött. Az elnök felszólított, hogy adjam le a tagsági könyvemet, és hagyjam el a termet.

Mintha a szívemet szakították volna ki, amikor tagsági könyvemet letettem az asztalra, és kimentem az ülésteremből.

Ahogy az egyetem épületéből kiléptem, olyan érzés kerített hatalmába, mintha egész testem elzsibbadt volna, mintha kiszivatytyúzták volna tagjaimból a vért. Magam sem tudva, mit csinálok, elindultam a bulváron a Puskin tér felé, s ott befordultam a Tverszkajára. A Jeliszejev-féle nagy csemegeüzlet még nyitva volt. Bementem és vásároltam két üveg cinandalit. Csak amikor a palackokat átvettem, akkor ébredtem tudatára, hogy Illés Bélához készülök a Művész Színház utcájába. Előző nap telefonált,

hogy végre sikerült kölcsönkapnia valakitől egy lemezjátszót, és most már meghallgathatjuk az új magyar hanglemezét.

– Ha holnap délután megtörténik az, amit elkerülni nem lehet – mondta –, este, a temetés után gyere el hozzám, itt majd elhúzatjuk a circum dederumot. De ne felejts el hozni egy üveg cinandalit.

Szavaiból csak azt tudtam, hogy valamilyen szomorú magyar nótát fogok hallani. Nagyon illett ez a hangulatomhoz, de hogy Illés mennyire fején találta a szöget, azt csak nála tudtam meg.

Látva a két palackot, egy szót se szólt, megindította a lemezjátszót és felnyitotta az egyik üveget.

Hajnalig ültünk ott ketten szótlanul – amíg a cinandaliból tartott – és hallgattuk újra meg újra a lemezjátszó egyetlen dalát:

Vihar a levelet ide-oda fújja,
Szegény katonának szomorú a sorsa.
Ma még piros élet, holnap fehér álom . . .
Ne sajnáld a csókot tőlem, gyönyörű virágom.

BÉLPOKLOSOK

TAGKÖNYV NÉLKÜL

Semmi kétségem nem volt afelől, hogy tagkönyvem elvesztésével sok minden meg fog változni. A változásokra nem is kellett sokáig várnom. A taggyűlés utáni harmadik napon Pokrovszkij prorektor magához hívatott. Sajnálkozását fejezte ki a történtek miatt, majd hosszas köntörfalazás után „kíméletesen" tudomásomra hozta, hogy ezek után helyzetem az egyetemen belül nem lehet többé a régi. Az Afrika-tanszék és a tudományos kabinet vezetése alól – sajnálatukra – kénytelenek felmenteni. Az afrikai hallgatóknak tartott előadásokat és a velük való szemináriumi foglalkozást abba kell hagyni. Tudományos munkámra azonban az egyetem továbbra is igényt tart, s e célból a tudományos osztály státusába helyeznek át, mint első osztályú tudományos kutatót. Hogy milyen témán vagy témákon dolgozzam, azt előre nem szabják meg, rám bízzák, hogy erre vonatkozóan tegyek javaslatokat. Ami őt illeti, neki volna számomra egy ajánlata. Két évvel ezelőtt az egyetemen rendeztünk egy tudományos szessziót. Afrika problémáiról, amelyen a két fő referátumot én tartottam. Elhangzott azonkívül két másik koreferátum és számos hozzászólás. Szándékukban volt a szesszió anyagának közzététele, az anyag sajtó alá rendezésére azonban mind ez ideig nem került sor. Pokrovszkij véleménye szerint számomra ez megfelelő feladat, az egyetem részére pedig hasznos teljesítmény volna.

Tudomásul vettem Pokrovszkij közlését, köszönetet mondtam neki, és megígértem, hogy egy-két napon belül majd részletes javaslatot teszek további munkámmal kapcsolatban. Csak azt kértem, engedjék meg, hogy afrikai tanítványaimtól elbúcsúzhassam.

– Egy rövid beszélgetésre gondolok mindössze. Ígérem, hogy kizárásomról – annak tényén kívül – nem fogok beszélni.

Pokrovszkij hozzájárult, s a beszélgetés másnap meg is történt. Nem volt könnyű dolgom, mert a fiúk természetesen mindent tudni akartak. – Miért és hogyan? – Sehogy sem tudták megérteni, miért nem lehet ezekről a dolgokról beszélni.

Másnap újra tárgyaltam Pokrovszkijjal, s felajánlottam neki, hogy több éven át tartott előadásaim alapján megírom az egyetem számára Fekete-Afrika országainak történetét.

Pokrovszkijnak tetszett a dolog.

– Nagyszerű gondolat! De ez szerzői munka, a szesszió anyagának sajtó alá rendezése pedig szerkesztői feladat, vagyis mindkettő külön munka, amiért külön díjazás jár. Ezekre tehát szerződést fogunk kötni. Emellett – mint a kabinet állománybeli munkatársának – valami folyamatos, látható, mindennapi munkája is kell, hogy legyen. A következőt ajánlom: egyetemünk könyvtárának ma már egész tekintélyes afrikai részlege van, és ezeket a könyveket maga ismeri legjobban. Ha naponta átnézne két-három könyvet s mindegyikről írna egy rövid ismertetőt, jó szolgálatot tenne egyetemünknek, és diákjaink – főleg az afrikaiak – nagy hasznát vennék ennek a jövőben.

Így történt, hogy beültem könyveket jegyzetelni a kabinetbe, amelynek eddig tudományos vezetője voltam. Nem mondom, érdekes és hasznos foglalkozás volt. A szobában még három íróasztal állt az enyémen kívül, s egyik-másik tudományos munkatárs gyakran betért egy-két órára dolgozni vagy olvasni. Kizárásom óta a külföldi részleg munkatársai Pervuhina kivételével a szó szoros értelmében bojkottáltak. Pervuhina mindennap bejött egy-két órára dolgozni a kabinetbe, és magatartása velem szemben semmit sem változott, sőt szinte tüntetőleg minden alkalmat felhasznált arra, hogy velem szóba elegyedjék. Ez szép volt tőle és nekem nagyon jólesett, de nem lehetett kétséges, hogy ha ezt így folytatja, előbb-utóbb kellemetlenségeknek teszi ki magát. Ezért egy nap, amikor csak ketten voltunk a szobában, egyenesen megmondtam neki: nagyon hálás vagyok baráti együttérzéséért és bátor elvtársi magatartásáért, de kérem, hogy ezt a tüntető kiállását ne folytassa. Nekem nem használ vele, magát pedig – az egyetemen kialakult légkörben – komoly bajba sodorhatja.

Válasz helyett ajkába harapott, szeme elhomályosult a könnytől és hosszan megszorította a kezemet. Aztán összeszedte az asztalon heverő írásait, könyveit, és szó nélkül kiment a szobából. Ettől a naptól fogva nem dolgozott többé a kabinetben.

ELBOCSÁTVA

A kerület még nyár előtt tárgyalta az ügyemet. Szorongó szívvel léptem a kerületi bizottság tagjai elé. Mit várhattam ezektől az ismeretlen emberektől, mikor azok, akik előtt életem nyitott könyv volt, olyan kegyetlenül elbántak velem.

Míg a kerületi bizottság előszobájában várakoztam, a bizottság tagja, Szergejeva ment el mellettem, aki az emlékezetes taggyűlés előtt még barátságosan beszélgetett velem, hiú reményeket ébresztve bennem. Most szóba se állt velem, köszöntésemet csak fölényes fejbólintással viszonozta.

No, gondoltam, itt aztán igazán nincs mit várni.

Sejtésem nem csalt. Az egész tárgyalás percek alatt folyt le. Az elnök megkérdezte, hogy fellebbezésemhez van-e hozzátenni valóm. – Nincs – feleltem –, az ott elmondottak alapján kérem a kizárási határozat hatálytalanítását. – Ezután azonnal kiküldtek, de egy perc sem telt el, máris visszahívtak és közölték, hogy a fellebbezést elutasították.

Másnap Pokrovszkij prorektor magához hívatott, és hosszú bevezetés után közölte, hogy az egyetem állományából elbocsátanak. Ugyanakkor megnyugtatott, hogy ami az anyagiakat illeti, nem fogok hiányt szenvedni, mert a tervbe vett két szerződést – az Afrika története című tankönyvről és az 1934-es Afrika-szeszszió anyagának sajtó alá rendezéséről – napokon belül aláírják, s még a tanév befejezése előtt nagyobb összegű előleget utalnak ki. Ősszel pedig, ha addig befejezem a munkát, mindkét könyv honoráriumának teljes összegét felvehetem.

Megköszöntem hozzám való jóságát, ő pedig azzal búcsúzott tőlem, hogy jöjjek be hozzá másnap délben a szerződések ügyében.

Másnap délelőtt elvégeztem az elbocsátással járó formaságokat, aztán jelentkeztem Pokrovszkijnál. El voltam rá készülve,

hogy a szerződések csak hosszú huzavona után születnek majd meg – ha ugyan egyáltalán megszületnek –, de kellemesen csalódtam. Pokrovszkij már a kész szerződésekkel várt, csak alá kellett írni.

– Jó munkát, elvtárs! És föl a fejjel. A végén minden rendbe jön. Az előleget kiutaljuk. Úgy két hét múlva érdeklődjék a pénztárnál.

LIESL PRÓBÁJA

Mióta a Kominternnek búcsút mondtam és újra a Keleti Egyetemen dolgoztam, Karllal csak nagy ritkán találkoztam, Lieslt pedig, aki kisbabát várt, hónapokon keresztül nem láttam. Mikor újra összetalálkoztunk, Liesl már boldog mama volt. Megkérdeztem, nem hiányzik-e neki a munka.

– Ne gondold, hogy egyáltalán nem dolgozom. Bár a gyerek és a háztartás sok időt elvesz, csak úgy érzem magamat igazán jól, ha a mozgalomnak is csinálok valamit. Karl állandóan hoz haza nekem valami munkát, hogy ne érezzem magam ingyenélőnek.

*

Kora tavasszal Karl szabadságot kapott és egy hónapra leutazott a Krímbe. Közben meglátogattam Lieslt. Vidám, elégedett volt és türelmetlenül várta Karl hazaérkezését, szidta is egy kicsit, hogy ritkán ír.

– No, de már nemsokára itthon lesz, és majdcsak eljön a nyár. Mielőtt szabadságra ment, Malahovkán kivettünk egy dácsát, szép tágas szobával, terasszal. A gyereknek nagyon jó lesz. Ha az idő kedvez, már május végén kiköltözhetünk. Karl onnan jár majd be dolgozni.

*

Egy délután a Moszkva Kávéházban találkoztam Karllal.

– Szervusz, pajtás! Nem is tudtam, hogy megjöttél.

– Bajosan is tudhattad volna, tekintve, hogy ma reggel érkez-

tem. Holnap állok munkába, ma még szabad vagyok. Gyere fel hozzánk.

Csodálkoztam, hogy egyetlen szabad napján vendéget hív, ahelyett, hogy feleségével és kisfiával töltené az estét. Ezt meg is mondtam neki.

Karl legyintett.

– Ugyan, eridj. Igaz, hogy még ifjak vagyunk, de bohók és szentimentálisak nem. Liesl is örülni fog, ha feljössz.

Szavai még jobban megleptek.

Liesl valóban kedvesen fogadott, mint mindig, aztán a vacsora körül szorgoskodott. Karl vitte a szót, lelkesen számolt be a látott szép krími tájakról. Csak akkor érződött némi feszültség, amikor Liesl is asztalhoz ült. Karl továbbra is szinte megállás nélkül beszélt, felesége és én viszont csaknem teljesen szótlanul ültünk.

Amint a vacsora utáni feketével végeztünk, búcsúzni akartam, de Karl egyszerűen nem engedett el. Több ízben is hiába próbálkoztam, míg végre éjfél után sikerült búcsút vennem tőlük.

Legfeltűnőbb az volt, hogy valahányszor én menni készültem, Karl pedig szinte erőszakosan marasztalt, az asszony a maga részéről teljesen passzívan viselkedett, egyáltalán nem avatkozott bele a szóváltásba.

*

Néhány nappal Karl hazaérkezése után Liesl felhívott telefonon és megkérdezett, mikor tudnék vele találkozni valamelyik belvárosi kávéházban. Én készségesen teljesítettem a kérését, és még aznap délutánra megbeszéltük a találkozót.

– Nagyon hálás vagyok, hogy eljöttél – mondta Liesl, melegen megrázva a kezemet. – Baráti tanácsra van szükségem.

Aztán elmondta, hogy Karl a Krímben megismerkedett egy orosz lánnyal, beleszeretett, és viszonyt kezdett vele. Amint megérkezett, közölte Liesllel, hogy elválik tőle, és elveszi azt a lányt. Visszaérkezése óta már nem is élnek házaséletet.

– Hát most mondd meg, mitevő legyek – fejezte be elbeszélését, csaknem sírva.

– Ide hallgass, Liesl – mondtam rövid gondolkodás után. –

Én persze nem tudhatom, mennyi maradt meg Karlban abból a nagy érzésből, amit irántad táplált, sem azt, hogy mennyire komoly ez a hirtelensült új szenvedély, de ha van egy lehetőség arra, hogy Karlt visszahódítsd, az véleményem szerint a következő: fel kell keltened a féltékenységét, úgy kell tenned, mintha neked is volna valakid. Vagy használ ez a taktika, vagy nem, de mindenesetre a helyzet véglegesen tisztázódik.

– Az ötlet nem rossz – kapott a gondolaton az asszony. – De hol vegyek én erre most hirtelenében alkalmas médiumot? Tudtommal egyelőre még a szocializmusban sem létezik olyan intézmény, amely megrendelésre szállítaná az udvarlókat.

– Ez aztán igazán nem probléma – vettem át a szót. – Mire való vagyok én? Ha a legcsekélyebb kétséged volna javaslatom önzetlenségét illetően, hajlandó vagyok becsületszóra kötelezni magamat, hogy udvarlásomat kizárólag Karl számára fogom folytatni.

– Te vagy a világ legaranyosabb embere – mondta Liesl, miközben megragadta és megszorította a kezemet. – Tudtam, hogy rád számíthatok. Zseniálisnak találom az ötletet és köszönettel elfogadom. Meglátjuk, mi jön ki belőle.

*

Megállapodásunk nem sok eredménnyel járt. Elég gyakran találkoztunk, nemegyszer fenn is voltam Lieslnél a lakásán, és megállapodásunk értelmében szorgalmasan udvaroltam neki, csakhamar kiderült azonban, hogy „zseniális" elgondolásom egy fabatkát sem ér. Karl ugyanis, akinek ezt a horgot be kellett volna kapnia, egyszerűen nem mutatkozott a láthatáron. Magam is elég ritkán találkoztam vele ebben az időben, és ha ilyenkor Lieslre tereltem a szót, ő sietve más témára tért át. Liesltől viszont megtudtam, hogy otthon is csak ritkán mutatkozik és egyáltalán nem érdekli a felesége életmódja.

Május közepe táján az asszony kijelentette, hogy ő ezt így nem bírja tovább. Karl az utóbbi időben már úgyszólván sohase tölti otthon az éjszakákat, nyilván azzal a lánnyal van együtt. Ha viszont olykor-olykor mégis hazajön éjszakára, mindennek ellenére férji jogait követeli, és dühöng azért, hogy ő erre nem hajlandó.

Ezt a hadakozást ő már nem bírja. A bérlet május 16-tól szól, ami három nap múlva lesz. Elhatározta, hogy a gyerekkel együtt kiköltözik Malahovkára a nyári lakba, és ily módon végleg szakít Karllal. Vele közölte is már ezt, és megmondta neki, hogy ha három-négy hónap alatt – amíg ő a gyerekkel a nyaralóban lesz – nem szerez más lakást, úgy az illetékes párt- és szovjetszervekhez fog fordulni segítségért.

Úgy láttam, hogy ez végleges elhatározása, és kénytelen voltam igazat adni neki. Hogy házasságuk végleg csődöt mondott, az most már nyilvánvaló volt.

*

Május tizenhatodikán reggel kilenc órára, ahogy megbeszéltük, Lieslhez készültem, hogy elkísérjem az állomásra.

Fél nyolc tájban Liesl felhívott telefonon és kért, hogy jöjjek el azonnal abba a kávéházba, ahol találkozni szoktunk, mert valami fontos és sürgős közölnivalója van.

– No és a költözködés? – kérdeztem, nem értve a dolgot.

– Az elmarad – válaszolta röviden Liesl. – A többit személyesen. – Azzal már le is tette a kagylót.

Amint az asszony arcát megpillantottam, rögtön sejtettem, hogy mi történt.

Az augusztusi nagy per után megindultak a szórványos letartóztatások, tavasztól kezdve pedig – főleg a külföldi emigránsok között – szinte mindennaposak lettek. Az első esetek még óriási szenzációként hatottak és magát a letartóztatás tényét úgy tekintették, mint kétségbevonhatatlan bizonyítékát a letartóztatottak bűnösségének. Mikor aztán a letartóztatások tömegjelenséggé váltak – egymás után tűntek el olyan elvtársak is, akiket az ember hosszú ideje közelről ismert, és semmiképpen se tudta elképzelni, hogy ellenséges elemek lennének – az emberek hite némileg megingott, s kezdtek fenntartással élni a letartóztatottak bűnösségét illetőleg.

Liesl arcáról, amint a kávéházi ajtón belépett, leolvastam, hogy Karl letartóztatását fogja bejelenteni.

Anélkül, hogy kezet nyújtott volna, leült az asztalomhoz, és minden bevezetés nélkül közölte:

– Karlt ma éjszaka elvitték. Tehát igazuk van azoknak, akik úgy vélik, hogy a letartóztatások egy része fatális tévedés. Karl ártatlanságához semmi kétség nem fér. Én aztán igazán ismerem őt. Kizárt dolog, hogy Karl az ellenség embere volna. Amit velem tett, az disznóság, de más lapra tartozik. Ha ez ma éjjel nem történik, már ma örökre otthagytam volna, de most teljesen új helyzet adódott. Ha most kitartanék válási szándékom mellett, ezt mindenki úgy értelmezné, hogy én is bűnösnek tartom őt. Függetlenül attól, ami kettőnk között történt, tisztelem Karlt, mint őszinte kommunistát és becsületes forradalmárt, tehát ki kell tartanom mellette mindaddig, amíg vissza nem jön. Akkor elválásunk majd újra aktuális lesz. Mi a véleményed?

– Nézd, Liesl – válaszoltam –, én sem tartom valószínűnek, hogy Karl olyan bűnt követett volna el, amely letartóztatását indokolná. Ennek ellenére nem vagyok róla meggyőződve, hogy helyes utat választottál-e. Nem tudom, végiggondoltad-e, milyen következményekkel járhat ez, és ne feledkezzél meg arról, hogy gyereked van.

– Mindent végiggondoltam – mondta Liesl határozottan –, és semmiről sem feledkeztem meg. Itt most Karl sorsáról – és ezzel az ügy érdekéről – van szó. Emellett minden más szempontot félre kell tenni.

Liesl hangjából olyan meggyőződést és olyan eltökéltséget olvastam ki, hogy nem lett volna értelme ellentmondanom.

Megkérdeztem, nincs-e valamire szüksége, nem lehetnék-e valamiben segítségére?

– Egyelőre még nem tudom – felelte. – Mindenesetre köszönöm, hogy nem akarod megszakítani velem a barátságot. Most beszélni fogok a német elvtársakkal, megtudom, hogy mi a véleményük a dologról, aztán majd meglátjuk.

Mikor elváltunk, melegen megszorította a kezemet.

*

A német párt képviselője közölte Liesllel, hogy az illetékesek tudnak válási szándékukról, Karl maga bejelentette ezt. Így Lieslnek csak ünnepélyesen ki kell jelentenie, hogy nem tekinti magát Karl feleségének és megtagad vele minden közösséget. Ha ezt

megteszi, Karllal való kapcsolatát nemlétezőnek tekintik és gondoskodnak számára megfelelő munkáról. Liesl kereken kijelentette, hogy erről szó sem lehet. Karl az ő férje – függetlenül attól, hogy jól éltek-e együtt az utóbbi időben vagy rosszul –, ő úgy ismeri Karlt, mint a tenyerét, és tudja, hogy nem vétett sem a párt, sem a szovjethatalom ellen.

Az elvtársak próbálták rábeszélni Lieslt, hogy gondolja meg, mielőtt végleg döntene, de ő erről hallani sem akart.

– Nincs mit meggondolnom – mondta. – Azt hiszem, nem kívánjátok tőlem, hogy meggyőződésem ellenére cselekedjem.

*

Néhány nappal később Liesl ismét találkát kért tőlem, ugyanabban a kávéházban. Beszámolt a fenti beszélgetésről és megkért, hogy segítsek neki munkát szerezni. Mint mondta, jól ért a hímzéshez és úgy hallotta, hogy ebben a szakmában nagy szükség van képzett munkásokra. Mivel az orosz nyelvben még elég gyenge, kért, hogy menjek el vele néhány üzembe.

Naphosszat jártam vele a gyárakat, műhelyeket, mint tolmács. Tíz helyen is elutasították, míg végre egy szövetkezeti „szalon"-ban sikerült otthoni munkát kapnia.

Liesl ügye ezzel lassanként rendbe jött. Munkája már volt annyi, hogy gyermekével együtt szerényen megélt belőle.

TERVEK, REMÉNYEK, CSALÓDÁSOK

Pokrovszkij ígéretére számítva két hét elteltével jelentkeztem az egyetem pénztáránál abban a reményben, hogy a megkötött két szerződés szerint járó előleget felvehetem. A pénztáros kijelentette, hogy a szerződésekről semmit sem tud és semmiféle rendelkezést arról, hogy nekem előleget utaljon ki, nem kapott. Kissé csodálkoztam a dolgok ilyetén fordulatán, mert meg voltam róla győződve, hogy Pokrovszkij komolyan gondolta, amit mondott. Siettem is hozzá tisztázni a helyzetet.

Az öreg rögtön tudta, miért jövök, és nyilván kellemetlenül érintette az eset.

– Nagyon restellem ezt a dolgot – mondta, amint beléptem –, de teljesen váratlan, előre nem látott körülmény jött közbe. Az egyetem nevében kötött szerződések csak a rektor jóváhagyása után lépnek hatályba. Nem kétséges, hogy a rektor ezeket a szerződéseket jóvá fogja hagyni, hiszen előre megbeszéltem vele. Sajnos, az történt, hogy váratlanul, a tervezettnél előbb utazott el nyári szabadságra, s a szerződéseket már nem volt módom vele szignáltatni. Így a szerződésekre csak visszatérése után, szeptember első napjaiban tudunk előleget folyósítani. Megértem, hogy önt ez nehéz helyzetbe hozta, mert nyilván számított a pénzre. Ha meg nem sérteném, szívesen kölcsönöznék önnek szeptemberig néhány száz rubelt, aztán az előlegből majd visszaadja.

Melegen megköszöntem a kedvességét, de elhárítottam azzal, hogy majd csak kijövök valahogy az előleg nélkül is. A valóságban nagyon kapóra jött volna ez a kölcsön, hiszen fogalmam sem volt, hogy miből fogjuk a nyarat átvészelni, de mégsem fogadhattam el. Újabb csalódásomból okulva már nemcsak abban nem voltam biztos, hogy szeptemberben megkapom az előleget, kételkedni kezdtem abban is, hogy a rektor egyáltalán jóváhagyja-e majd a szerződéseket. De a fő ok az volt, hogy nem szerettem volna Pokrovszkijt bajba sodorni.

*

Mikor elbocsátásomról értesítettek, a Keleti Egyetem párttitkára azt tanácsolta, hogy forduljak a kerületi bizottsághoz, ott foglalkoznak a kizárt párttagok elhelyezésével. Azok után, ahogy ügyemet intézték, nem sok jót vártam a kerületi bizottságtól. ezért úgy határoztam, hogy hozzájuk csak végső esetben fordulok.

Éppen ezekben a napokban látogatott meg egy leningrádi ismerősöm és kollégám, Szpiridonov elvtárs. Mikor meghallotta, hogy munka nélkül vagyok, felajánlotta, hogy intézetüknél szerez számomra szerződéses munkákat. Szpiridonov a Keleti Intézetben az afrikai nyelvekkel és az afrikai népek irodalmával foglalkozott. Afrika-könyvtáramat nézegetve felfedezett egy *Csaká*ról – a zulu népek legendás hőséről – szóló angol nyelvű életrajzi regényt.

– Erről a könyvről tudunk és próbáltuk beszerezni, hogy kiad-

juk, de nem sikerült. Tegyen intézetünknek írásos javaslatot a könyv lefordítására, én magammal viszem és biztosan sikerül szerződést szereznem rá.

Megemlítettem, hogy régi tervem egy elbeszéléssorozat írása az afrikai népek tíz-tizenkét legendás szabadsághősének életéről és a gyarmatosítók elleni harcairól. Szpiridonov biztatott, hogy ennek a könyvnek megírására is tegyek ajánlatot a leningrádi intézetnek.

Persze, kaptam az alkalmon, mind a két írásos ajánlatot elkészítettem és elutazása előtt átadtam Szpiridonovnak. Ő megígérte, hogy legkésőbb szeptember első napjaiban értesít, hogy sikerült-e az anyagot elfogadtatni.

Reménykedtem is meg nem is. A témák természeténél fogva logikusnak látszott, hogy ajánlataimat elfogadják, függetlenül pártügyem ilyen vagy olyan kimenetelétől. De ki tudja, hogyan gondolkodnak erről a leningrádi intézet illetékesei?

A helyzet egyelőre az volt, hogy a küszöbönálló két nyári hónapban nem számíthattam arra, hogy állandó munkát kapjak, sőt, még alkalmi – például fordítói – munkára sem volt kilátásom. Ez az idő alkalmas lett volna arra, hogy a leningrádi intézet számára tervezett anyagon dolgozzam, de az anyagi gondok súlyos teherként nehezedtek rám. Miből tartsam el a családomat? Ha annyi pénzem lenne, hogy elmehetnénk valahová nyaralni, vagy legalább Kátyát és a gyerekeket elküldhetném, akkor dolgozhatnék. Le kellene mennünk abba az ukrajnai faluba, ahol tavaly voltunk. Talán ez az utolsó alkalom. Ki tudja, milyen bonyodalmakat hoz még a jövő év?

Ezekben a napokban gyakran meglátogattam egy súlyosan beteg barátomat. Beszélgetés közben szóba került jelenlegi nehéz helyzetem és ez a nyaralási probléma.

– Ha sürgősen pénzhez akarsz jutni – mondta –, próbáld elzálogosítani az állami kötvényeidet. Egy idő óta ezt engedélyezik. Ha az állami banknál letétbe helyezed a kötvényeidet, kölcsönt kaphatsz egy évre névértékük hatvan százaléka erejéig. A kölcsön után természetesen kamat jár. Ha egy év múlva visszafizeted az összeget, kötvényeidet kiválthatod, vagy további egy évre meghosszabbíthatod a kölcsönt, újabb egy évi kamat befizetése elle-

nében. Ha az év elteltével nem jelentkezel, akkor a kötvények odavesznek.

Barátom ötletét nagyszerűnek találtam és tanácsát megfogadtam. A kötvényekért annyi pénzt kaptam, hogy kitelt belőle a kéthónapos braclavi nyaralás.

Ily módon – nehéz helyzetem ellenére – sikerült családommal együtt kellemesen eltöltenem a nyarat, sőt még dolgozni is tudtam. A Csaka-könyv fordításával egyelőre nem foglalkoztam – szerződés hiányában ezt bizonytalannak láttam –, de annál nagyobb energiával kezdtem el az afrikai népek hőseiről szóló elbeszélések írását. Ennek kiadatására ugyanis több lehetőséget láttam. Ha a leningrádi intézet nem köti meg a szerződést, ott vannak a moszkvai kiadók; ilyen érdekes témájú könyvet csak sikerül valamelyiknél elhelyeznem.

A munka jól ment. A két hónap alatt a tervbe vett tizenkét elbeszélés közül hatot sikerült megírnom.

Szeptember elsején nagy reményekkel tértem vissza Moszkvába. Erre az időre ígérték a Keleti Egyetemmel kötött két szerződésre az előlegeket, és vártam a választ a leningrádi intézethez benyújtott két ajánlatra. Ott volt tarsolyomban a hat afrikai elbeszélés, így a leningrádiak kedvezőtlen válasza esetén is remélhettem, hogy erre a könyvre sikerül szerződést kötnöm valamelyik moszkvai kiadóval.

Két hét elég volt arra, hogy valamennyi reményem elszálljon, mint a pára.

Mindjárt a megérkezésem utáni napon levelet írtam Szpiridonovnak, emlékeztetve, hogy várom a válaszát. Ugyancsak már az első napokban bementem a Keleti Egyetemre. Az irodán megtudtam, hogy a rektor már két hete visszaérkezett nyári szabadságáról, így bőven volt ideje a szerződéseket láttamozni. Bizakodva mentem a pénztárhoz, de ott megint csak azt a választ kaptam, hogy semmiről sem tudnak. Ismét Pokrovszkijhoz indultam, ő azonban ezúttal nem volt elérhető, mert a rektor visszaérkezése után megkezdte szabadságát. Csupán titkárnőjével beszélhettem, de a felvilágosítást ő is meg tudta adni: a rektor a szerződéseket nem hagyta jóvá és az anyagot irattárba tétette.

Ez a dolog tehát lezáródott. A következő napokban az afrikai elbeszéléseket gépeltem, és – vártam Szpiridonov válaszát. Egy

hét múlva meg is érkezett: „A leningrádi Keleti Intézet kiadvány-programját leszűkítették, ezért legnagyobb sajnálatára terveink megvalósításáról nem lehet szó."

Hogy valóban ez volt-e a tényleges ok, arról jobbnak láttam nem gondolkozni. A lényeg szempontjából úgyis mindegy. Tény, hogy ez az ügy is lezáródott.

Az elbeszélések legépelését már éppen befejeztem. Írásbeli ajánlatot készítettem az Ifjú Gárda nevű ifjúsági kiadóhoz, javasolva, hogy kössenek velem szerződést *Afrikai hősök* című elbeszéléskötetemre. Ezzel az ajánlattal és a hat kész elbeszéléssel, valamint a másik hat vázlatával beállítottam a kiadóhoz. Az igazgató nagy érdeklődést mutatott és megígérte, hogy sürgősen elolvastatja a kéziratot. Jöjjek el egy hét múlva.

Mikor újra fölkerestem, azzal fogadott, hogy elbeszéléseimet két lektor elolvasta és mind a ketten nagyon jó véleménnyel vannak róluk. A könyv kiadásáról a vezetőség legközelebbi ülésén fognak dönteni, de javaslatomon és a kéziraton kívül részletes írásos önéletrajzomra van szükségük.

Sejtettem, miről van szó. Jobbnak láttam tiszta vizet önteni a pohárba, mintsem a bolondját járni.

– Igazgató elvtárs, engedjen meg egy őszinte kérdést. Kommunista forradalmár vagyok és életrajzom egy kommunista forradalmáré. De hónapok óta folyamatban van a pártból való kizárásom ügye, és a Keleti Egyetemről – ahol tizenkét évig tanítottam, előbb mint docens, majd mint professzor – nemrég elbocsátottak. Ha ez eleve kizárja könyvem kiadását, legyen szíves mondja meg. Nem szeretném hiába elvenni sem az önök, sem a magam idejét.

Az igazgató arca elkomorodott.

– Megértem önt és őszinteségére hasonló őszinteséggel válaszolok. Cserében viszont arra kérem, hogy amit mondok, maradjon kettőnk közt. A szerződés megkötéséről az adott körülmények között – legalábbis egyelőre – nem lehet szó. Sajnálatos, de így van. Lehet, sőt valószínű, hogy később a viszonyok megváltoznak, de jelenleg ilyen a helyzet. Ezért valóban ésszerű, ha javaslatát és a kéziratot egyelőre visszaveszi.

Őszintén megköszöntem, javaslatomat ott előtte széttéptem, a kéziratokat pedig átvettem és búcsút mondtam.

– Nagyon sajnálom – mondta az igazgató és megszorította a kezemet.

Utolsó reményem is semmivé vált.

*

Ezekben a napokban Moszkvában tartózkodott jó ismerősöm, Olderogge professzor, egyiptológus. A Tudományos Akadémia nyelvtudományi osztályán dolgozott Leningrádban. Egyik nap előadást tartott a Tudósok Házában, amelyre – nyilván az ő kezdeményezésére – én is meghívást kaptam.

Az előadás megkezdése előtt Olderogge odajött hozzám, szívélyesen üdvözölt. Elmondta, hogy Szpiridonovtól értesült a dolgaimról, és szeretne nyugodtan beszélgetni velem. Megállapodtunk, hogy másnap délután meglátogat.

A másnapi találkozáson mély sajnálkozását fejezte ki a velem történtek felett, és megkérdezte, mivel lehetne segítségemre. Megköszöntem jó szándékát, de kétségbe vontam, hogy erre bármilyen lehetőség is volna. Röviden beszámoltam neki összes irodalmi tervem teljes csődjéről.

– Mindezt részben már tudtam, részben elképzeltem, mégis azt hiszem, hogy a lehetőségek ezzel korántsem merültek ki. Tegnapi előadásomon – mint láthatta – mellettem ült Jaroszlavszkij elvtárs, a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának titkára. Beszélgetés közben felhívta figyelmemet önre és megkérdezte, hogy az a sápadt, beesett arcú ember azonos-e azzal, akit ő nagyon jól ismer. Mikor ezt megerősítettem, elcsodálkozott: miért olyan sovány, elgyötört? Néhány szóval tájékoztattam az ön dolgairól. A kizárás miatt nem szabad elcsüggednie – mondta Jaroszlavszkij elvtárs. – A kizárás nem jelenti azt, hogy nincs visszaút. Aki jól dolgozik a szakmájában, az végül is bebizonyítja, hogy a pártban van a helye és visszavereksi magát. Pankratova elvtársnő, az ismert történész példájára hivatkozott. Néhány évvel ezelőtt trockista terrorista férje miatt Pankratovát kizárták a pártból. Ő becsületesen tanított tovább egy vidéki egyetemen, egyik kitűnő tudományos munkát a másik után produkálta, míg végre visszavették. Ma is tekintélyes professzor és megbecsült tagja a pártnak. A munkalehetőségtől való megfosztás nem a párt

vonala, legföljebb a gyáva, szemellenzős vezetők módszere. Ezt üzeni önnek, és kért, hogy adjam át jókívánságait. Véleményem szerint a leningrádi Keleti Intézet, vagy az itteni Keleti Egyetem vezetői gyáva, szemellenzős emberek. Hiszem, hogy a mi intézetünk vezetői nem ilyenek. Most készül nálunk régészek, nyelvészek, néprajzosok részvételével egy kétkötetes afrikai gyűjtemény. Kevés a néprajzi cikkünk, s ami van, az is egyoldalú – kizárólag antropológiával és a népek anyagi kultúrájával foglalkozik, elhanyagolva történelmüket, ami helytelen. Nos, javaslom, válasszon ki két különösen érdekes afrikai népet, és írjon róluk egy-egy átfogó tanulmányt. A gyűjtemény szerkesztőségének én vagyok a vezetője. Ha most megmondja, melyikről óhajt írni, hazatérésem után megrendeljük magánál a két tanulmányt.

Bár eddigi tapasztalataim után nemigen hittem abban, hogy Olderogge terve reális, őszinte segíteni akarása nagyon jólesett, és ajánlatát köszönettel elfogadtam. Rövid gondolkodás után megneveztem a szomáli és masai népet, hogy róluk írnék legszívesebben.

– Rendben van – mondta. – Egy vagy legfeljebb két hét múlva megkapja a szerződéseket aláírásra.

Ez a magabiztossága imponáló volt, de számoltam azzal, hogy jóakarata ugyanúgy zátonyra futhat, mint Pokrovszkij és Szpiridonov segítőkészsége. Annál kellemesebb meglepetés volt számomra, mikor – nem is egész két hét múlva – a szerződések valóban megérkeztek. Még aznap aláírva visszaküldtem őket.

A szerződésekben meg volt jelölve a fizetendő ívenkénti honorárium összege, de esetleges előlegről szó sem volt. Ilyesmiről Olderogge sem beszélt. Nekem persze pillanatnyilag ez lett volna a legfontosabb, de én nem említhettem meg. Váratlan nagy eredménynek találtam azt is, hogy a szerződéseket megkötötték. Megtörténhet, persze, hogy a munkát megcsinálom, és a végén nem fogadják el, vagy elfektetik és a pénzt nem fizetik ki, de ezt a kockázatot is nyugodtan vállalhattam: munkám nem lévén, legalább olyasmivel foglalkozhattam, ami érdekelt.

A két tanulmányt hat hónap alatt elkészítettem és Olderogge nevére postára adtam. Egy hét múlva levelet kaptam tőle, melyben értesített, hogy a két tanulmányt elolvasta és nagyon jóknak találta. Pénzről a levélben nem volt szó. Ez 1938 márciusában

történt, éppen azokban a napokban, mikor kizárásomat a Központi Bizottság végleg megerősítette. Ez volt az utolsó hír, amit tanulmányaim sorsáról kaptam. Az afrikai gyűjtemény néhány hónap múlva megjelent, de tanulmányaimat hiába kerestem benne. Hogy mi történt velük, sohase tudtam meg. Egy bizonyos: Olderogge jóakarata mégiscsak zátonyra jutott és Jaroszlavszkij józan álláspontja az én esetemben egyelőre gyakorlat nélküli elméletnek bizonyult. Olderogge nyilván restellte a történteket, és nem tudta rászánni magát, hogy a szégyenletes valóságot velem közölje. Nem is nehezteltem rá ezért. Megértettem.

A MOSZKVAI BIZOTTSÁG ELŐTT

Türelmetlenül vártam a moszkvai bizottság értesítését, mert úgy tudtam, hogy mielőtt egy ügyet megtárgyalnak, kivizsgáltatják. Néhány hét múlva idézést kaptam egyenesen a tárgyalásra.

Mikor néhány óra várakozás után beléptem a terembe, „tizenkét dühös ember"-rel találtam magamat szemben. Az az érzésem volt, hogy esküdtbíróság előtt állok.

Alighogy leültem, mindjárt szólítottak.

– Sík Endre ügye következik – jelentette be az elnök. – Beszéljen.

Úgy gondoltam, jobb ha röviden beszélek. Mondanivalómat néhány tömör mondatban foglaltam össze. Beismertem, hogy a múltban követtem el hibákat és tévedéseket, de az régen volt. Immár tizenöt éve megszakítás nélkül a párt vonalát vallom magaménak, és azért harcolok. Meggyőződésem, hogy nem szolgáltattam okot a kizárásra, ezért kérem, változtassák meg a határozatot.

Szavaimat mély csend követte. Az elnök az előtte fekvő iratok közt lapozgatott, aztán ellenséges hangon megkérdezte:

– A maga bátyja fasiszta?

Kérdése villámként sújtott le. Bátyám, Sík Sándor költő, piarista tanár volt, és abban az időben Szegeden egyetemi tanár, de katolikus volta ellenére haladó szellemű ember. Tudtam róla, hogy ellensége a fasizmusnak, és szemben áll a különböző soviniszta, fasiszta szervezetekkel és azok tagjaival is. Mit mondjak?

Kezdjem el itt magyarázni, hogy a kettő nem ugyanaz? Tudatában voltam, hogy teljesen céltalan volna. Ezért más megoldást választottam.

– Katolikus családból származom – mondtam –, és vallásos nevelést kaptam. Serdülő koromban évekig magam is piarista kispap voltam. Büszke vagyok arra, hogy ilyen előzmények után megtaláltam az utat a forradalomhoz és a bolsevizmushoz.

Szavaim felbőszítették az elnököt.

– Szóval, büszke arra, hogy a bátyja fasiszta.

– Én nem azt mondtam, elvtársak, hogy büszke vagyok a bátyámra. Arra vagyok büszke – azt mondtam –, hogy megtaláltam az utat a bolsevizmushoz.

– Nemcsak én hallottam, amit mondott. – Aztán felháborodott hangon fordult a bizottság egyik tagjához. – Mondta, vagy nem mondta?

Az illető megerősítette, hogy mondtam. Azután az elnök sorra kérdezte valamennyiüket és egytől egyig megerősítették. Ezzel kihallgatásom véget ért. Kiküldtek a teremből, majd két-három percnyi várakozás után újra behívtak és közölték velem, hogy a kizárást jóváhagyták.

MUNKA NÉLKÜL

Látva, hogy magam nem tudok munkához jutni, bármennyire is el akartam kerülni, mégis azt tettem, amit a Keleti Egyetem párttitkára tanácsolt, a kerülethez fordultam. Sikerült bejutnom a kerületi bizottság egyik tagjához. Elmondtam neki, hogy hónapok óta munka nélkül vagyok és a gyerekeim éheznek. Rosszallólag rázta fejét és felvette a telefonkagylót.

A káderosztály vezetőjével beszélt, utasította, hogy foglalkozzék elhelyezésemmel.

A derék káderes nem volt bürokrata, a kapott feladatot késlekedés nélkül teljesítette. Már másnap magához hívatott, meghallgatta panaszomat, aztán megkérdezte, milyen munkára szeretnék elhelyezkedni.

– Természetesen megértem, hogy a történtek után nem alkalmaznak olyan munkára, mint amilyet eddig végeztem – válaszol-

tam a káderesnek. – Legcélszerűbbnek tartanám, ha valamelyik főiskolára küldenének angol nyelvet tanítani, mert abban meglehetősen nagy gyakorlatom van. De ha kell, németet vagy franciát is tudok vállalni.

– Nézze, barátom – mondta rövid gondolkozás után –, maga ki van zárva a pártból. Ez azt jelenti, hogy mostantól nem tagja a pártnak, de ettől maga még továbbra is megmarad feddhetetlen szovjet polgárnak, tehát akárhol joga van dolgozni. Semmi akadálya annak, hogy tanári állást kapjon, ha nem is éppen főiskolán, de akármelyik középiskolában. A középiskolák a kerületi tanácsok hatáskörébe tartoznak. Moszkvának több mint húsz kerülete van. Akármelyik kerületnek a tanácsa – ahol éppen hiány van nyelvtanárokban – szívesen alkalmazza, csak jelentkezzék.

Végigjártam a kerületi tanácsokat. Nyelvtanárhiánya – legalábbis számomra – egyiknek sem volt.

Újra a kerületi bizottság kádereséhez fordultam. Elmondtam neki, hogy tanácsa nem vált be. Fejét rázta, és azt mondta, majd néznek számomra valami mást, jöjjek be három nap múlva.

Mikor három nap múlva újra jelentkeztem, egy kis külvárosi üzem címét adta át nekem azzal, hogy menjek ki, ott már tudnak rólam, s majd alkalmaznak.

Az üzem nagyon messze volt. Az út egy részét autóbuszon, másikat villamoson kellett megtenni kétszeri átszállással. Lakásomtól az üzemig így is másfél órát utaztam. Semmi jót nem várva állítottam be az üzem irodájába. Azzal fogadtak, hogy alkalmazni tudnak a könyvelőségen, megüresedett ott egy számfejtői állás. A fizetés kisebb volt, mint egy háztartási alkalmazott bére.

Az állást természetesen nem fogadhattam el. Számokkal dolgozni külön szakma, amelyhez érteni kell, én pedig mindig irtóztam a számoktól. A parányi fizetés, melyet az oda-vissza utazás költsége még csökkentett, az éhenhaláshoz sok lett volna, de ahhoz kevés, hogy négy ember megéljen belőle. A napi háromórás oda-vissza utazás mellett még csak gondolnom sem lehetett volna arra, hogy bármiféle más különmunkát vállaljak.

Kénytelen voltam megint csak a kerületi kádereshez fordulni, s ezt így elmondani neki. A káderes ezúttal dühbe jött, és hangot változtatott.

– Hja, elvtárs, ha valaki a maga helyzetében még válogat is, azon aztán igazán nem segíthetünk. Magára vessen.

Nem vitatkoztam. Jelentkeztem kihallgatásra annál a kerületi bizottsági tagnál, aki a káderekhez küldött. Két nap múlva fogadott. Elmondtam neki balsikerű kalandjaimat a káderessel, és hivatkoztam a Központi Bizottságnak – néhány napja az újságokban közzétett – határozatára, mely szerint a kizártak munkába helyezéséről a kerületi bizottságok kötelesek gondoskodni. Nem dühöngött, a szeme se rebbent, nem is küldött vissza a káderekhez. Csak annyit mondott: menjek nyugodtan haza, munkába helyezésem ügye el lesz intézve.

Öt nap múlva telefonüzenetet kaptam, hogy menjek be – a káderekhez. No, gondoltam, ettől ugyan nem sok jót várhatok. Úgy fogadott, mintha most látna először. Arról, ami előzőleg történt, egy szó sem esett.

– Az elvtárs az N. utcai fiúiskolában fog dolgozni, mint nyelvtanár. Azonnal menjen oda és beszéljen az igazgatónővel, Ludmilla Petrovnával. Ő már tud a dologról.

Ennek a fordulatnak nagyon örültem. Ha már a szakmámban nem dolgozhatom, legalább olyan munkát végezzek, amihez értek, s ami számomra is érdekes valamennyire. Hadifogoly koromban a Bajkálontúlon egy ideig angol nyelvtanításból éltem, majd Verhnyeugyinszk városában angol nyelvtanárként működtem az ottani reálgimnáziumban, s mind a kettőre kellemesen emlékeztem vissza.

Örömöm, sajnos, korai volt. Az igazgatónő – kedves, szimpatikus, művelt középkorú hölgy – rendkívül szívélyesen fogadott és egyáltalán nem éreztette velem, hogy politikai sérült vagyok, de a nyelvtanári munkához fűzött várakozásom, sajnos, nem vált be. Az első csalódás akkor ért, mikor kiderült, hogy nem angol, hanem német nyelv tanításáról van szó. A német nyelvben ugyan jobban otthon voltam, mint az angolban – annak idején Hilokon német leckéket is adtam –, de a német nyelv tanításában jóval kevesebb gyakorlatom volt. Másrészt – ami ennél súlyosabban esett a latba – az angol nyelv tanításában magam is örömet leltem, viszont a német nyelvoktatást nem szerettem.

Ám ez lett volna még a kisebbik baj. Az igazi hideg zuhany csak később, a beszélgetés további folyamán ért. Mikor az igaz-

gatónő kérdéseire válaszolva elmondtam, hogy legutóbb csaknem tizenöt évig a Keleti Egyetemen más tárgyakat tanítottam, a derék hölgy arca elkomorodott.

– Önnek, barátom, itt nehéz dolga lesz. Más dolog a tanári munka az egyetemen, és más a középiskolában, különösen az alsó osztályokban. Ebben önnek nincs gyakorlata. Az egyéves verhnyeugyinszki praxisának itt aligha veszi hasznát. Először is, maga ott angolt tanított, ami akkoriban rendkívül népszerű volt. Nálunk mostanában a német nyelvet nem nagyon kedvelik. Az iskolánk jellege is megnehezíti a feladatát. Ez az iskola most alakult, a kerület féltucat túlzsúfolt iskolájából helyezték át ide a tanulókat. És minthogy minden szentnek maga felé hajlik a keze, mindegyik iskola felhasználta az alkalmat, hogy a munkát zavaró, fegyelmezetlen, terhelt gyerekektől megszabaduljon. Ezekkel a gyerekekkel még a nagy gyakorlattal bíró pedagógusnak is nehéz dolga van. Nem is tartom helyesnek, hogy önt éppen ebbe az iskolába küldték, de ha egyszer már így van, természetesen a legmesszebbmenően segítségére leszek.

Lesújtó volt, amit mondott, de jóakaratú szavai mégis jólestek.

Köszönetet mondtam neki a korrekt, kollegiális fogadtatásért és biztosítottam: mindent megteszek, ami tőlem telik, hogy megálljam a helyemet.

Négy osztályom volt, s az első órára az igazgatónő mindenhová velem jött, hogy bemutasson. Amíg ő jelen volt, a fiúk rendesen viselkedtek, de amint kitette a lábát, elszabadult a pokol. Mindjárt az első órákon megállapítottam, hogy az igazgatónőnek mennyire igaza volt. Nem iskolásfiúk, hanem kis ördögök közé kerültem. Már az első órán ízelítőt kaptam, a továbbiakban pedig minden órán, valamennyi osztályban ugyanazokat a szörnyűségeket kellett végigszenvednem. Amint beszélni kezdtem, magyarázni valamilyen nyelvszabályt, tüstént megindult a kiabálás. Gúnyolódó replikák hangzottak a német nyelvről, „ronda fasiszta nyelv"-nek, „fritzek nyelvének" titulálták. Ha csitítani próbáltam őket, túlkiabáltak, ordítoztak, daloltak, fütyültek. Aztán kitört az általános őrjöngés: egyesek a padok tetején tornásztak, mások a földön birkóztak ... szerte a teremben csaták dúltak, harci kiáltások harsogtak ... a levegőben tintatartók, könyvek, vonalzók röpködtek ... ahova néztem, tinta és nemritkán vér folyt ...

Mindent megpróbáltam, hogy megszelídítsem, észre térítsem őket. Próbálkoztam szép szóval, ígéretekkel, jutalmak kilátásba helyezésével, fenyegetésekkel. Semmi sem használt. Az igazgatónőhöz fordultam segítségért. Be is jött több ízben és próbált a lelkükre beszélni. Őt viszonylag türelmesen meghallgatták, csak néha hangzott el egy-egy közbeszólás, de amikor kiment, kezdődött minden elölről.

Egy hónapig vívtam a reménytelen, egyenlőtlen küzdelmet. Mikor a hónap letelt, bementem az igazgatónőhöz és közöltem vele, hogy megadom magam, nem bírom tovább. A derék hölgy egészen odavolt.

– Nem mondhatom, hogy váratlanul ér ez az elhatározása. Hiszen emlékszik – megmondtam előre, hogy nehéz dolga lesz, ez a munka nem önnek való. Nagyon sajnálom, hogy itthagy minket, de megértem, nem tehet mást. Együttérzek önnel és kívánom, hogy minél előbb megfelelő munkát kapjon.

A történtek után – úgy véltem – kilátástalan volna újra a kerülethez fordulni. Elhatároztam, hogy megpróbálkozom magánórák adásával. Néhány apróhirdetés segítségével sikerült is tanítványokat szereznem. Az angol nyelv iránt nagy volt az érdeklődés, szép számmal akadt jelentkező, néhánnyal közülük meg is állapodtunk, és elkezdtük a leckéket. Már-már azt hittem, hogy végre sikerült megtalálnom a maszek módon való pénzkeresésnek számomra elfogadható módját, de hamar kiderült, hogy a nyelvleckékhez fűzött várakozásom sem vált be. Egykori tapasztalataim alapján próbáltam a tanítványaimmal olyan megállapodást kötni, hogy a tandíjat vagy egy hónapra előre, vagy óránként fizessék, de ez nem sikerült. Kénytelen voltam beleegyezni, hogy havonként utólag fizessenek. A leckéket elkezdtük. Eleinte mindennap volt néhány órám, de már a második héten elkezdődtek a lemorzsolódások. A tanítványok többsége a hónap folyamán bejelentés – és természetesen fizetés – nélkül kimaradt. Néhányan hónap végéig kitartottak, ezektől várhattam, hogy fizetni fognak, de a hónap utolsó nyelvórájára már közülük is csak egy jelentkezett. Az egyetlen, aki eljött és becsületesen megfizette a tandíjat, egyben ugyanilyen becsületesen bejelentette, hogy a tanulást valamilyen okból nem folytathatja tovább.

Megint teljesen kereset nélkül maradtam. Ebben a kritikus

helyzetben a pénzszerzésnek csak két elkeseredett módja maradt nyitva számomra, amelyeket kipróbálni ugyan nem volt kellemes, de akadályokba nem ütközött. Hogy eredményre vezetnek-e, az viszont kétséges volt.

Először könyveim egy részének eladására gondoltam. Nem volt könnyű rászánnom magamat erre a lépésre. A legtöbb könyv nem véletlenül került hozzám, hanem vagy tárgyánál fogva, vagy valami más okból – érdekelt. Az afrikai tárgyúak eladása eleve nem jöhetett szóba, és sok más könyvem is annyira a szívemhez nőtt, hogy nehezemre esett megválnom tőlük. De nagy úr a muszáj. Hosszas vajúdás után kiválasztottam néhány tucat könyvet, amelyeket eladásra szántam, közülük ötöt-hatot beraktam az irattáskámba, és jártam velük az antikváriumokat. Nem véletlenül használok többes számot, mert három-négy üzletet is végig kellett járnom, míg egyet-kettőt sikerült eladnom. Legtöbbjük egyáltalán nem érdekelte az antikváriusokat, s amelyiket hajlandók voltak megvenni, azért nevetségesen alacsony árat kínáltak. De mert a pénz kenyérre kellett, a könyveket otthagytam annyiért, amennyit adtak értük.

Miután ezt négyszer-ötször megismételtem, be kellett látnom, hogy ennek a majdnem-koldulásnak nincs értelme. Rengeteg időt elvesz, és alig hoz be többet a villamosköltségeknél. A vérző szívvel eladásra szánt könyvek komoly idegen nyelvű tudományos és szépirodalmi munkák is voltak, amelyeket az antikváriumok bevásárlói – minthogy akkoriban már nem is igen akadt közöttük szakember – értéküket nem ismerték fel, szó nélkül visszadobtak. Megpróbálom ezeket a könyveket valamelyik könyvtárnak felajánlani – gondoltam. Eszembe jutott, hogy két ismerős magyar elvtárs – Dobó Pista és Molnár René – a Gorkij nevét viselő irodalmi könyvtárban dolgozik. Felhívtam őket telefonon, és megkérdeztem, érdemes-e náluk megpróbálkoznom? Biztattak, hogy csak jöjjek és hozzak minél több könyvet, éppen ők tesznek javaslatokat az igazgatónak idegen nyelvű könyvek vásárlására. A könyvtárat persze nem mindenféle könyv érdekli, de ők majd kiválogatják a megfelelőket.

Elvittem vagy ötven könyvet, s részben az én jó szimatomnak, részben a két elvtárs jóakaratának köszönhettem, hogy egy-kettő kivételével valamennyit megvették, mégpedig meglehetősen ma-

gas áron. Az összeg, amit kaptam, elég volt arra, hogy két-három hétig megéljünk belőle. De ezzel aztán ez a pénzforrás ki is merült.

Akkor fordultam a másik kétségbeesett lehetőséghez, kölcsönkéréshez. A magyar emigránsok közt sokan voltak olyanok, akiktől kérni lehetett (az, hogy valaki pártügyem miatt nem állt velem szóba, ritka kivétel volt), de közülük vajmi kevéstől lehetett kapni is. Két elvtársra emlékszem vissza, hálával és szeretettel, amíg élek. Ha hozzájuk fordultam, soha meg nem tagadták segítségüket, mindig volt számomra legalább néhány tízesük, ha ugyan nem százasuk. Haló porukban is áldom a nevüket, mert nagy részük volt abban, hogy a legnehezebb hónapokat sikerült családommal együtt végzetes fizikai következmények nélkül átvészelnem. Ez a két elvtárs Gábor Andor és Sorger Ignác volt.

*

Amit ez a két pénzforrás adott, a megélhetéshez persze kevés volt. Éhezni bizony éheztünk, fázni is fáztunk, de valahogy egyik napról a másikra azért csak eltengődtünk.

Pénzszerzési gondom mindennapos apró gond – mindig csak az aznapi és másnapi koszt biztosítása – volt. Ám egyszer Ira lányom azzal a hírrel jött haza az iskolából, hogy a felső osztályban ezentúl tandíjat kell fizetni. Hozott is egy felszólítást az iskola vezetőségétől, hogy rövid határidőn belül fizessem be az ez évre szóló tandíjat.

Ez nem olyan összeg volt, amelyet könyvek eladásából vagy az elvtársaktól kért kölcsönből fedezni lehetett volna. (Gábor Andor nem jöhetett szóba, mert 250 rubellal már tartoztam neki.)

Komolyan fenyegett a veszély, hogy lányom – két és fél éve volt még hátra a középiskola befejezéséig – kénytelen lesz a tanulást abbahagyni. Hogy ez nem következett be, váratlan oldalról érkezett segítségnek köszönhettem. Volt egy kiváló orosz tudós orvosnő ismerősünk, Lia Szamojlovna Geselina. Nagy tisztelettel és hálával tartozunk neki, mert a húszas évek elején, amikor első gyermekünk súlyosan megbetegedett, rendkívüli energiával és önfeláldozással fáradozott kicsinyünk életének megmentéséért. A kétéves gyermek ennek ellenére meghalt. Lia Szamojlovna cso-

dálatos meleg emberiességgel állt szegény feleségem mellett, és mindent megtett, hogy segítsen neki elviselni a szörnyű tragédiát. Azóta is jó barátság volt köztünk, de a későbbi évek folyamán csak nagy ritkán találkoztunk.

Legutóbbi látogatása alkalmával tudomást szerzett nehéz helyzetemről, s amikor a tandíjak bevezetéséről szóló közleményt olvasta, eszébe jutott, hogy ez Irát is érinti, akit ő különösen szeretett. Felhívott telefonon és megkérdezte, nincsenek-e nehézségeim Ira tandíjával. Őszintén elmondtam neki a dolgot, mire kölcsönként felajánlotta a szükséges összeget. „Majd akkor adja meg, amikor a viharok elülnek."

Ez az eset, valamint Gábor, Sorger, Dobó és Molnár elvtársak segítsége nemcsak pénzt jelentett számomra. Nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az akkoriban sok oldalról ért kegyetlen csapások súlya alatt se veszítsem el hitemet az emberekben.*

RÉTI JÁNOS BÖLCSESSÉGE

A metróban Réti Jánossal találkoztam. Kitörő örömmel üdvözölt és hívott, hogy menjek el hozzájuk vasárnap ebédre.

– Régen nem láttuk egymást – mondta –, és sokáig megint nem fogjuk látni. Mi ugyanis elköltözünk Moszkvából. Öreg napjainkra áttelepülünk a Kaukázusba.

Réti Jánost és feleségét 1924-ben a moszkvai magyar emigránsok klubjában ismertem meg, ahol akkoriban politikai tanulókört vezettem. Ő és felesége a tanulókör legszorgalmasabb tagjai voltak.

Réti János kőművesmunkás tevékenyen részt vett a magyarországi tizenkilences proletárforradalomban, ezért annak leverése után néhány évet börtönben ült. Büntetésének kitöltése után feleségével együtt kiszökött az országból, és sikerült kijutniuk a Szovjetunióba. Itt hamarosan országos hírű emberré vált. Úgy is lehetne mondani, hogy ő volt a Szovjetunió első sztahanovistája, jó-

* Itt említem meg, hogy e néhány elvtárs közül hármat – Sorgert, Dobót és Molnárt – roviddel ezután letartóztattak, s közülük csak Dobó került vissza sok esztendő után.

val Sztahanov fellépése előtt. Kitűnően értette a szakmáját és kieszelt egy racionális eljárást a több emeletes épületek stukatúrozására. Az egész munkát számos – ha jól emlékszem 96 – apró műveletre osztotta fel és ugyancsak 96 emberből álló csoportot szervezett, amellyel egy ötemeletes épület stukatúrozását másfél nap alatt végezte el. A Munka Központi Intézete instruktorának alkalmazta őt, azzal a feladattal, hogy módszerét az ország legfontosabb ipari városaiban bevezesse s a kőművesmunkásokat arra kioktassa. Módszeréről két brosúrát is írattak vele, melyeket tömegkiadásban jelentettek meg és terjesztettek; egyiket egyenesen ezzel a címmel: *Réti János módszere.*

Népszerű, megbecsült ember volt Réti János a Szovjetunióban. Feleségét, persze, jóval kevesebben ismerték, mint őt, de Rétiné a magyar emigránsok körében még a férjénél is népszerűbb volt. A Moszkvában élő magyar asszonyok közül ő tudott legjobban főzni. A klubban időnként baráti összejöveteleket rendeztek, magyaros vacsorával egybekötve. A meghívókon jelezték, hogy ez és ez mond beszédet, ez és ez szaval, zongorázik vagy hegedül. De fő vonzóereje nem ezeknek a bejelentéseknek volt, hanem annak, hogy a meghívó alján nagy betűkkel ott díszelgett a varázsige:

Programunk utolsó száma:
Rétiné magyaros vacsorája.

Mindjárt megismerkedésünk után, ott a tanulókörben, nagyon megkedveltem őket. Mind a ketten becsületes, lelkes kommunisták és kedves, szeretetreméltó emberek voltak. A férfi mindig derűs és közlékeny, az asszony csendes, szerény.

A tanulókör befejezése után tovább is tartottuk a kapcsolatot. Réti időnként be-benézett hozzánk – néha az asszonnyal együtt – és beszámolt, hogy mennek a dolgai. Időnként mi is meglátogattuk őket Kátyával. Mikor 1928-ban Zvenyigorodban nyaraltunk két kisgyerekünkkel – Ira öt és fél éves, Igor még kétéves se volt –, Kátya váratlanul megbetegedett és ágynak dőlt. Én éppen Moszkvában a Komintern kongresszusán voltam elfoglalva, háztartási alkalmazottunk pedig nem volt. A legnagyobb bajban lettünk volna, ha Rétiék nem segítenek rajtunk. A jó Rétiné kiköltözött hozzánk, hetekig vezette a háztartásunkat, ápolta Ká-

tyát és gondozta a gyerekeket. Arról, hogy ezért valami díjazást fogadjon el, még beszélni sem engedett.

Természetesen szívesen tettem eleget a meghívásnak, bár kissé feszélyezett az a gondolat, hogy valószínűleg nincs tudomása kizárási ügyemről, s illenék erre figyelmeztetni, de a futó találkozás erre nem adott módot.

Réti szokott szívélyességével fogadott.

– Pont a legjobbkor, öregúr. Olyan ebédet kap, hogy mind a tíz ujját megnyalhatja utána. Paprikás csirkét és diós-mákos rétest!

– Hogy Rétiék vendége rosszul nem járhat, az nem újság. De nem tudom, Réti elvtárs, meghívott volna-e, ha tudná, hogy kizártak a pártból, s a kizárást pont a napokban a Moszkvai Pártbizottság is jóváhagyta.

– Ugyan, ugyan, kedves jó elvtársam, hol él maga? Hát nem tudja, hogy manapság ez a legkevesebb, ami történhet egy magunkfajta emberrel?

Ebből a tőle annyira szokatlan keserű kijelentéséből egyszeriben megéreztem, hogy vele is történhetett valami.

Nem kellett unszolnom, anélkül is mindjárt elkezdett beszélni.

– Vak lennék, ha nem vettem volna észre, hogy már néhány éve nem úgy néznek rám és nem úgy kezelnek, mint azelőtt. A harmincas évek közepéig nem győztem hallgatni a dicséreteket. Nem győztem elhárítani a hatalmas Szovjetunió legkülönbözőbb részeiből kapott csábító meghívásokat, hogy menjek hozzájuk dolgozni kétszer akkora fizetéssel, mint az itteni, vagy legalább vegyek ki szabadságot, és utazzam oda néhány hétre tanfolyamokat tartani a munkásaiknak a „módszeremről", csillagászati összegű – tíz- meg húszezer rubelnyi – honorárium fejében. Nekem az itteni fizetésem untig elég volt. Ha elmentem valahova, csak hivatalból, privát díjazás nem kellett. Majd amikor a külföldieket mindenütt elkezdték kinézni, ellenem is megindultak a furkálások. Hol innen, hol onnan jöttek följelentések, támadások a leghülyébb, legképtelenebb vádakkal. Én persze álltam a sarat és nem volt nehéz az igazamat bebizonyítani. Aztán a helyzet még jobban elmérgesedett, a külföldiekre még jobban rájárt a rúd. Már nemcsak kinézték, de kezdték be is kasztlizni őket. Egyiket a másik után ütötte el a gyászkocsi. Ellenem politikailag semmit

sem tudtak összekovácsolni, ezért egy szép napon közölték velem, hogy koromra és meggyöngült egészségi állapotomra való tekintettel nyugdíjba helyeznek. Hát ami a koromat illeti – igaz, hogy nemsokára a hatodik ikszbe lépek –, nem érzem magam többnek negyvennél. Az is igaz, hogy a gyomrommal régebben voltak némi zavaraim, de már jó néhány éve kutya bajom. No, de mit lehet csinálni, ha ők jobban tudják? Értem én persze, honnan fúj a szél. Azért nem is tiltakoztam. Szégyen a futás, de hasznos. Nem várom meg, míg lefognak, mint kémet, vagy a nép ellenségét. Átadtam ezt a szép kétszobás lakásunkat egyik trösztnek, az kis parasztházat vett nekem érte egy Szuhumi melletti faluban, nagy gyümölcsöskerttel. Odamegyek mandarinnarancsot termelni. Ott talán nem leszünk útjában senkinek. Azért mondom, elvtárs, ne lógassa a fejét. Nincs miért. Kizárták? Hát kizárták. Hogy miért és hogyan? Nem is kérdem. Nem érdekes. El tudom képzelni. Örüljön, hogy a büdösebbet, úgy látszik, megúszta. Nem ilyen szeleket álltunk mi már ki! És valószínűleg fogunk még kiállni. A mi ügyünk útja cikcakkos, de az ügy végül is győzni fog. Nemhiába kertészkedünk, a termés meglesz. Nekünk az a hivatásunk, hogy megtegyük a magunkét és valamennyien járuljunk hozzá a termés beérleléséhez. Most pedig, javaslom, tegyünk úgy, mintha semmi gondunk nem volna, és üljünk le az ebédhez.

PATAKI FERENC FELEMELKEDÉSE ÉS BUKÁSA

Egy délelőtt felhívott telefonon régi barátom, Pataki Ferenc. Kérdezte, mikor jöhetne el hozzám, beszélni szeretne velem. Minthogy egész nap otthon tartózkodtam, aznap délutánban állapodtunk meg.

Pataki Ferenc a hadifogolyból lett magyar kommunisták legkiválóbbjai közé tartozott. 1917-ben egyike volt a krasznojarszki fogolytáborban működő illegális forradalmi mozgalom kezdeményezőinek, majd 1918 elejétől a hadifoglyokból alakult internacionalista csapatok szervezőinek és vezetőinek. Az ellenforradalmárok győzelme után börtönbe vetették és halálra ítélték, de 1919 végén sikerült megszöknie és az Irkutszk környéki Cserem-

hovo bányatelep partizánjai közé állnia, akiknek csakhamar ő lett a vezetőjük, mint a cseremhovói Forradalmi Bizottság elnöke. A kelet felé menekülő Kolcsak admirálist ő ejtette foglyul partizáncsapatával, és az irkutszki katonai törvényszék kezére adta, amely halálra ítélte. A polgárháború befejezése után Pataki Moszkvába került, és a Cseka központjában kapott vezető állást. Néhány évig ő volt a Cseka fegyveres erőinek egyik főparancsnoka. Ettől a posztjától különös okok miatt kellett megválnia.

Valahol a kaukázusi határvidéken elvetemült csempész- és rablóbandák garázdálkodtak. Pataki megbizonyosodott róla, hogy a bűnszövetkezetek a helyi Cseka vezetők pártfogásával és támogatásával működnek. Javaslatot tett a Cseka legfőbb vezetőségének a bűnös csekisták felelősségre vonására. Minthogy javaslatával a vezetőség nem értett egyet, Pataki részletes jelentést tett az ügyről a párt Központi Bizottságának. A Központi Bizottság saját tagjaiból különbizottságot küldött ki, Szolc elvtárs elnökletével, hogy a bejelentést a helyszínen kivizsgálják. A bizottság vizsgálata Pataki állításait százszázalékosan bebizonyította, és ennek következtében nyolc felelős beosztásban levő csekistát bíróság elé állítottak, halálra ítéltek és kivégeztek.

Pataki felettesei szóban elismerték ugyan a párt vezető szerepét, de a gyakorlatban úgy kormányozták a Csekát, mint államot az államban. Ezért nem tudták neki megbocsátani, hogy a Cseka „belső ügyét" „önhatalmúlag" a párt elé vitte. A Csekán belül tarthatatlanná vált a helyzete, így ezt a munkát ott kellett hagynia. A párt különböző más felelős feladatokkal bízta meg.

Néhány év múlva a Keleti Egyetemen találkoztam újra Pataki Ferenccel, ahol az egyetem gazdasági ügyeit vezette rektorhelyettesként. Ettől kezdve, amíg a Keleti Egyetemen dolgoztam, gyakran találkoztunk. Meghívásra egy vasárnap délutánt vele töltöttem a lakásán. Meglepett, hogy mennyi magyar könyvet, képesújságot és irodalmi folyóiratot találtam nála. Hosszú évek óta minden lehetőséget kihasznált, hogy magyar lapokhoz, folyóiratokhoz és könyvekhez jusson.

Aztán néhány évig nem találkoztunk. Úgy tudtam, elkerült a Keleti Egyetemről és komoly, felelős gazdasági feladatot kapott.

Amikor újra jelentkezett nálam, kíváncsian vártam.

Azzal kezdte, hogy kizárták a pártból és állásából elmozdították.

– Azt kérdezed, hogy miért? Azért jöttem, hogy azt elmondjam. De talán el se fogod hinni. Az ember nem tudja, nevessen-e vagy sírjon. Nős ember vagyok. Ha nem tévedek, futólag ismered is a feleségemet. Ez már a második házasságom. Alig néhány éve élünk együtt. Első feleségemmel még a polgárháború éveiben kerültünk össze, és sok esztendővel ezelőtt elváltunk. Helyesebben, nem elváltunk, hanem ő hagyott el engem. Beleszeretett egy magyar csekista kollégámba és feleségül ment hozzá. Azóta nem is találkoztunk. Egyetlenegyszer sem beszéltem sem vele, sem a férjével, akit különben becsületes embernek és jó kommunistának tartok. Nos, ezt az elvtársat kémkedés, népellenesség vádjával letartóztatták, és agyonlőtték.* Feleségét mint „bűntársat" deportálták, és engem, az asszony volt férjét, velük, a „népellenségekkel" való kapcsolatom, illetve „éberség hiánya" miatt kizártak a pártból és állásomból elbocsátottak. Ezt add össze, barátom, ha jó matematikus vagy. Hogy velem szemben hogy jártak el, az más lapra tartozik, de az ellenük emelt vádaknak semmi alapja, erre mérget veszek. Éppúgy, mint minden tíz közül kilenc másik esetben. No, de ettől függetlenül, mi közöm nekem ehhez? Egyszerűen nevetséges!

– No, és most mi a szándékod? Azonkívül, hogy persze fellebbeztél.

– Magától értetődik. De ennek semmi jelentősége nincsen. Nem vagyok olyan naiv, hogy a határozat megmásításában reménykedjem. Manapság ez nem divat. Most ki kell várnom, hogy mi következik ezután. Lefognak-e engem is, vagy ezt talán mégsem teszik velem? Egyelőre megpróbálok elhelyezkedni valami kis segédkönyvelői vagy számfejtői állásba. Feleségemet a munkahelyén egyelőre nem háborgatják, szóval így, vagy úgy, éhen nem halunk.

*Az illető elvtársat és feleségét évek múlva rehabilitálták.

Egy januári reggel, útibőrönddel a kezében, beállított hozzám Hisma Károly.

Hisma Károllyal 1919 tavaszán, sajátos körülmények között ismerkedtem meg Hilokon, a Bajkálon túl. Akkoriban egy japán igazolvány alapján tartózkodtam Hilokon, minthogy azonban tavasszal a japánok elhagyták a helységet, helyzetem bizonytalanná vált. A biztonság kedvéért a hiloki vasutaskórház lengyel főorvosának jóvoltából befeküdtem hozzá operációra. Már mint lábadozó, megismerkedtem egy másik magyar beteggel, aki állítólag a vasútvonalon dolgozó hadifogoly munkásként került a kórházba. Ez volt Hisma Károly.

Nem örültem ennek az ismeretségnek, és láthatólag ő sem. Azokban a napokban nem szívesen ismerkedtünk új emberekkel, akiről nem tudtuk biztosan, hogy kifélék-mifélék. Minthogy közös jóakarónk, a derék lengyel doktor mutatott be bennünket egymásnak, nem kerülhettük el, hogy olykor-olykor össze ne jöjjünk a folyosón és ne váltsunk pár szót. Mindketten gondosan ügyeltünk, hogy beszélgetésünk át ne lépje az oly ártatlan, semleges témák korlátait, mint a saját betegségünk, a fogolytáborban töltött évek élményei és hasonlók. Ő állítólag egy honvédezred önkénteseként esett fogságba, és egyik távoli, Amur vidéki fogolytáborból saját kérésére került munkásnak a vasúthoz. Az volt az érzésem, hogy fél tőlem. Gyanítottam, hogy talán a tizennyolcas magyar vörösök közül való s ez a kórház itt a búvóhelye, az Amur vidéki tábort és a vasúti munkát pedig alibinek találta ki. Talán attól tart – gondoltam –, hogy én mint tiszt, a fehérekkel érzek, és fél, hogy denunciálom. De lehet, hogy a fehérek embere, s azért kelti azt a látszatot, mintha bujkáló vörös volna, mert éppen a vörös magyarok földerítése a feladata. Mindenesetre jobb, ha óvatos vagyok és politikáról nem fogok vele beszélgetni, és ha ő kezdene provokálni, nem hagyom magam.

Néhány nappal megismerkedésünk után kiderült, hogy a kórház betegei között van még egy hadifogoly, egy osztják. Ő maga szólított meg bennünket és csatlakozott hozzánk a folyosón. Elvtársnak szólított minket és elmondta, hogy tizennyolcban egy internacionalista csapatban szolgált. Rögtön arra gondoltam, hogy

provokátorral van dolgunk, akitől óvakodnunk kell. Nyilván Hisma is úgy vélte, mert valamilyen ürügy alatt rögtön otthagyott bennünket. Egy-két perc múlva én is követtem a példáját. Az volt a szándékom, hogy sürgősen elhagyom a kórházat, s tanácsolni fogom a doktornak, hogy amilyen gyorsan csak lehet, adjon túl ezen az emberen. De a doktorral csak másnap reggel tudtam beszélni, amikor is megnyugtatott, hogy a kórház idő előtti elhagyására nincs okom, az osztrák fogoly már teljesen gyógyult és még a nap folyamán elmegy.

Közlése csak részben nyugtatott meg. Bár most már úgy látszott, hogy Hisma részéről nem kell provokációtól tartanom – viszont a történtek után nehezen tudnánk a politikai témákat továbbra is elkerülni. Már a nyelvemen volt, hogy mégis kimegyek a kórházból, amikor a doktor még az előbbinél is meglepőbb hírt közölt velem.

– Apropó. A maga honfitársa váratlanul itthagyott bennünket. Reggel egy cédulát találtunk az ágyán: köszöni az ápolást, de meggondolta magát, bemegy a fogolytáborba, és ha kell, majd ott fogja megoperáltatni magát. Nyilván a hajnali vonattal el is utazott Ugyinszkba.

Mindkettőjük ilyen hirtelen és egy időben való távozását különösnek találtam, és még mindig nem tartottam kizártnak, hogy egyik vagy másik – esetleg mindkettő – provokátor, de az adott körülmények között valóban legokosabbnak látszott egyelőre a kórházban maradnom.

Hisma Károlyról ezután három és fél évig semmit sem hallottam. 1922 őszén, Moszkvából Csitába utazva néhány napot Verhnyeugyinszkban töltöttem. A főutcán egyenruhás férfi jött velem szemben. Amint meglátott, felragyogott az arca, odajött és megölelt.

Hisma Károly volt – az a hadifogoly, akivel 1919-ben együtt feküdtünk Pan Zimmersky kórházában.

– Jaj, de örülök, hogy találkoztunk – mondta ragyogó arccal. – Én mindent tudok rólad, de te énfelőlem valószínűleg semmit se tudsz. Emlékszel, amikor ott a kórházban találkoztunk? Egyikünk se mert nyíltan beszélni a másikkal, mert kölcsönösen gyanakodtunk egymásra. No, de annak örökre vége. Ha ráérsz, gyere velem, van itt a közelben egy kis teaház.

Hisma elmesélte, hogy került 1919 tavaszán Pan Zimmersky kórházába. 1918-ban komisszár volt a Vörös Hadsereg internacionalista csapatainál. Az ellenforradalom győzelme után illegalitásba ment, de mindössze néhány hónapig dolgozott a földalatti mozgalomban, mert a csoport, amelyhez tartozott, lebukott. Neki sikerült elmenekülnie. Egy régi orosz ismerőse – szintén kommunista – kieszközölte, hogy felvegyék a vasúthoz pályamunkásnak, ahol újra a régi hadifogoly-írásai alapján szerepelt. De minthogy ott is feszegetni kezdték, mit csinált előzőleg, kénytelen volt továbbállni. A fogolytáborba nem mert visszamenni, mert tudta, hogy ha a táborparancsnokság a munkahelyéről kér információt, a gyanú is vele megy. Így jött arra a gondolatra, hogy befekszik a kórházba.

– És Zimmersky doktor csak úgy, ismeretlenül felvett? Nem sejtette, hogy miféle szerzet vagy?

– Sőt tudta.

– No és nem félt, hogy bajba kerül miattad?

– Nem. Zimmersky távolról sem volt forradalmár, még csak nem is szocialista, de humánus, megértő ember. És még valami. Emlékszel a feleségére? Arra a szép, madonnaarcú nőre? Annak az öccse, egy diák, elkeseredett forradalmár volt. Ő is a vasúton dolgozott hamis papírokkal. Amikor forró lett a lábunk alatt a talaj, rábeszélte Zimmerskyt, hogy vele együtt engem is fogadjon be. Ott feküdtünk a kórházban, de úgy tettünk, mintha nem ismernénk egymást. Aztán együtt mentünk ki a tajgába a partizánokhoz.

Elmondta még, hogy a fehérek kiverése után a Távol-keleti Köztársaság rendőrségéhez került, és jelenleg ő a verhnyeugyinszki rendőrség parancsnoka.

Azzal váltunk el, hogy adandó alkalommal okvetlen meglátogatjuk egymást.

Találkozásunk után egy évig a csitai törvényszéknél dolgoztam, mint bíró. Ebben az időben többször volt dolgom vele hivatalos ügyekben, de barátilag is összejöttünk, közelebbről megismertük és megszerettük egymást.

Moszkvába való visszatérésem – 1923 ősze – után néhány évig megint nem hallottam róla, míg aztán egy nyári napon váratlanul meglátogatott Moszkvában. Úton volt délre, a Fekete-tengerhez,

ahol szabadságát szándékozott tölteni, s útközben néhány napig Moszkvában tartózkodott. Ottléte alatt mindennap órákat beszélgettünk, helyesebben: ő beszélt és én hallgattam. Ekkor tudtam meg tőle, hogy tulajdonképpen már 1922-ben az állambiztonsági szervek szolgálatában állt, 1923-tól pedig a távol-keleti kémelhárító szolgálat főnöke volt.

Nehéz, idegölő munka volt ez, amely egész embert kívánt. Se éjjele, se nappala, reggeltől estig nem volt egy nyugodt perce, s a felelős szolgálat bonyolult problémái még álmába is elkísérték. Nem is munka volt ez, hanem elkeseredett, szünet nélküli harc a láthatatlan ellenséggel. Az egészben talán az volt a legnehezebb, hogy ezt a harcot egyedül kellett megvívnia, a vele járó lelki vívódásait senkivel nem beszélhette meg. Hiába volt megfelelő végrehajtó apparátusa, határoznia mindig egyedül kellett. Magánélete egyáltalán nem volt. Kedves, bájos kis felesége a bálványozásig szerette és gondosan ellátta a háztartását, de hiába a kölcsönös érzés, együttélésük merő kínszenvedés volt mindkettőjük számára. Ő keveset tartózkodott otthon, s gyötrő gondjait oda is magával vitte. S minthogy azokról a dolog természeténél fogva nem beszélhetett, másra gondolni pedig nem tudott, az asszonyka élete pokol volt mellette. Felesége egyszerű, naiv teremtés lévén azt várta férjétől, hogy vele foglalkozzék, gyöngéd szavakra áhítozott s arra, hogy mindennapi életének apró gondjait megoszthassa vele. Hisma tudta ezt, de képtelen volt megadni neki, s éppen, mert szerette feleségét, nem kevésbé szenvedett ettől, mint az asszony.

Mindezt elpanaszolta nekem, és boldog volt, hogy végre valakinek kiönthette a szívét. Így talán könnyíthetett valamit az évek alatt összegyülemlett lelki terhen, amit viselnie kellett.

De nemcsak panaszkodott, dicsekedett is. Hiszen éveken át nem beszélhetett a munkájáról, annak eredményeiről sem. Pedig igyancsak lett volna miről beszélnie. A szigorú hivatali titoktartáshoz velem szemben is tartotta magát. Hogy hányszor és hogyan leplezett le japán, kínai és egyéb kémeket, hányszor és hogyan derített föl és hiúsított meg ellenforradalmi tiszti összeesküvéseket, tervezett és előkészített kuláklázadásokat, arról nem beszélt. Ezt csak a zsebeiből előszedett aranyérmekből, kitüntető plakettekből sejthettem. Aranyóra, aranyozott revolver, és ki tud-

ja, mi minden került még elő Hisma Károly zsebéből: „Hisma Károly elvtársnak, a köztársaság védelmében szerzett érdemeiért", „A köztársaságnak tett kiváló szolgálatáért" – ilyen és hasonló felírásokkal.

– Ki se tudom mondani, milyen jólesett veled elbeszélgetnem – mondta, amikor elutazása előtt utoljára nálam volt. – Visszafelé jövet újra benézek hozzád, s ha nincs kifogásod ellene, a jövőben máskor is meglátogatlak. Minden második évben veszek ki szabadságot, mert igazán pihenni én csak délen, a tenger mellett tudok, és ilyen hosszú utazáshoz egy hónap nem elég. Két év múlva megint a tengerhez megyek, s akkor újra látjuk egymást.

Ezentúl valóban meglátogatott minden második évben, oda- és visszautaztában.

Hismának ez az idegölő tevékenysége kerek tíz évig tartott a Távol-Keleten. Az első ötéves terv vége felé másik felelős posztra helyezték át: a magnyitogorszki terület állambiztonsági szervezetének élére került. Erről a változásról levélben értesített. A következő években is váltottunk néha egy-egy levelet, de személyesen sokáig nem jelentkezett. A Magnyitogorszkban töltött harmadik év telén levelet és csomagot is kaptam tőle egyszerre. Kitűnő medvekolbászt küldött. A környéki erdőkben sok a medve – írta levelében –, s olykor-olykor, ha sikerül két-három napra szabaddá tennie magát, ő is kijár vadászni, kárpótlásul a már több mint négy év óta nem élvezett szabadságáért. „De idén nyáron feltétlenül szabadságra megyek a Fekete-tengerhez – fejezte be levelét –, s akkor végre újra látjuk egymást."

A következő nyáron be is állított hozzám. Szomorúan állapítottam meg, hogy az öt év – amióta nem láttam – nagyon megviselte, arcáról lerítt a fáradtság. Munkájáról ezúttal keveset beszélt, annál többet arról, hogy szeretne már felhagyni azzal az idegölő foglalkozással, és valamilyen nyugalmasabb szakmára áttérni. Szívesen elmenne valamelyik gazdasági vagy műszaki főiskolára tanulni, ezt már kérte is a fölöttes hatóságától, de elutasították azzal, hogy szükség van rá, nem tudják nélkülözni.

– Hát csinálom, amíg bírom szusszal – fejezte be beszámolóját Hisma.

Visszafelé jövet hiába vártam.

Egy idő múlva levelet kaptam tőle, melyben közölte, hogy sza-

badságáról sürgősen hazarendelték, a Krímből repülőgépen kellett egyenesen Magnyitogorszkba visszautaznia. Hazarendelésének oka pedig az volt, hogy azonnali hatállyal áthelyezték a Volga melléki németek autonóm köztársaságába az ottani állambiztonsági szervek vezetőjének. Közléséhez nem fűzött kommentárt, de szavaiból kiolvastam, hogy nem örül ennek az áthelyezésnek.

Újabb évek múltak. A német köztársaságból nagy ritkán még kaptam tőle egy-egy rövid levelet, de arról, hogy szabadságra készülne, nem tett említést. Végre – jó három vagy négy év elteltével – 1938 januárjában váratlanul betoppant hozzánk.

Nagy örömmel üdvözöltem.

– Csakhogy végre rászántad magad egy kis pihenésre.

– Ezúttal nem szabadságra jöttem – mondta Hisma. – Itt Moszkvában van dolgom, mégpedig nem hivatalból, hanem saját ügyemben. Szállodában éppen ezért bajosan kapnék szobát. Nagyon megköszönném, ha egy vagy két éjszakára befogadnátok.

– Kész örömmel, öregfiú, ameddig csak akarod.

Kávézás közben Hisma elmondta, miért jött.

– Képzeld, mi történt velem tíz nappal ezelőtt. Az autonóm köztársaság Népbiztosi Tanácsának elnöke magához hívatott és közölte velem, hogy felsőbb utasításra nyugállományba helyeznek. Amikor megkérdeztem, hogy miért, azt mondta, fogalma sincs. A központ rendelkezése a munkatörvénykönyvnek arra a paragrafusára hivatkozik, amely így szól: azonnali hatállyal elbocsátható az, aki feladatainak ellátására alkalmatlan. „És te, aki ismersz engem és a munkámat, egyetértesz ezzel?" – kérdeztem. – „Egyetért az ördög – válaszolta dühösen. – Én, fiam, mindig csak jót jelentettem rólad a központnak. A dolog számomra teljesen érthetetlen. Az a paragrafus-hivatkozás meg tisztára halandzsa. Nyilván valami egészen más oka van az intézkedésnek, amit nem akarnak kimondani. Csak egy tanácsot adhatok neked, pajtás. Ülj vonatra, menj föl Moszkvába, és beszélj magad a fejesekkel."

– Hát most itt vagyok. Még ma bemegyek a Ljubljankára, remélem, holnapra sikerül valamelyik fejesnél kihallgatást kapnom.

Amint megkávéztunk, mindjárt el is ment.

Késő délután jött vissza azzal, hogy holnap délelőtt fogadja Jezsov egyik helyettese, N., az állambiztonsági szervek tábornoka.

Másnap déltájban jött haza. Arcáról nem sok jót lehetett leolvasni. Kérdeznem sem kellett, rögtön elmondta, mi történt.

– A tábornok nem valami barátságosan fogadott. Kezet sem adott, ülőhellyel sem kínált. Igaz, maga sem ült. Úgy állt az íróasztal mögött, mint valami szobor, és megkérdezte, miért jöttem. Röviden elmondtam, hogy nem tudom megérteni, miért bocsátanak el, amikor tizenhét évi szolgálatom alatt mindig csak dicséretet és elismerést kaptam. Elővettem és az orra elé tartottam kitüntetéseimet.

– Tizenhét év szolgálat után, azt hiszem, jogot tarthatok arra, hogy szemembe mondják, mi a kifogásuk ellenem.

A tábornok arcán gúnyos mosoly jelent meg.

– A tizenhét éves szolgálat után tudnia kellene, hogy ha bármilyen kifogásunk lenne maga ellen, ma nem állna itt és nem lenne módja velem beszélgetni. Maga, barátom, hadifogoly. Nemde?

– Hadifogoly *voltam* húsz évvel ezelőtt, mielőtt szovjet állampolgár és állambiztonsági tiszt lettem volna. De tudni akarom, miért bocsátanak most el?

– Nos, ha tudni akarja, hát ezért.

Az indulat elragadott. Közelebb léptem, és ökéllel az asztalra csaptam.

– Hát internacionalisták vagyunk mi, vagy nem?

A tábornok arcán egy izom sem rándult meg.

– Jöjjön – mondta nyugodt, közönyös hangon és elindult az egyik ablak felé. Én utána. Az ablak a Ljubljanka térre nézett, amelyet ebben a déli órában szinte elleptek a járókelők.

– Oda nézzen! – kiáltotta a tábornok. – És értse meg, hogy nekünk számolnunk kell a tömegekkel.

Aztán íróasztalához visszatérve, ismét az előbbi nyugodt hangon így folytatta:

– Mi magát, elvtárs, nem elbocsátottuk, csupán nyugállományba, tartalékba helyeztük. Belügyi államvédelmi ezredesi címét továbbra is használhatja és egyenruháját viselheti. Ha nyugállományba akar vonulni, nyugdíj címén teljes eddigi fizetését továbbra is megkapja. Ha tovább akar dolgozni, mondja meg, hol

és milyen munkát óhajt végezni. Kiválaszthatja az ország bármelyik városát – Moszkvát és Leningrádot is beleértve –, s mi gondoskodunk róla, hogy ott rangjának megfelelő állást kapjon, az eddiginél nem alacsonyabb fizetéssel. Mit akar még? Láthatja, hogy nem az ön személye ellen van kifogás, de a mi területünkön külföldiek ma aktív szolgálatot nem teljesíthetnek. Menjen szépen haza, nyugodjék meg, aztán gondolkozzon, hogy mit akar, és közölje velem írásban.

– Kábultan támolyogtam ki a szobájából és most itt vagyok. Megértettem, milyen lelki megrázkódtatást él át szegény barátom és szerettem volna megnyugtatni.

– Nézd, öregem – vigasztaltam –, nem is olyan borzasztó dolog ez. Magad mondtad nemegyszer, mennyire belefáradtál már ebbe a nehéz és idegölő mesterségbe. Ha jól emlékszem, főiskolára szerettél volna menni, és nagyon sajnáltad, hogy nem sikerült. Most beiratkozol valamelyik egyetemre vagy vállalsz valami érdekes munkát itt Moszkvában vagy Leningrádban. Én is azt mondom neked, amit a csekista tábornok: mit akarsz még?

Hisma arca változatlanul komor maradt.

– A dolog nem olyan egyszerű. Nem az a kérdés, hogy nekem kellemes lesz-e az életem. Nyugdíjazásommal elvileg nem értheték egyet, mert politikailag helytelennek tartom. Ezért nem nyugodhatok bele. A Ljubljankától idáig gyalog jöttem, útközben alaposan átgondoltam a dolgot és elhatároztam, hogy mit teszek. Először is írok egy levelet Sztálin elvtársnak. Röviden beszámolok benne 1918–1919-es partizántevékenységemről, tizenhét éves állambiztonsági munkámról, nyugdíjaztatásom tényéről és erről a mai beszélgetésről. Kifejtem a saját véleményemet és megkérdezem, helyesli-e azt, ami itt történik. Negatív válasz esetén megírom a tábornoknak, hogy sem nyugdíjra, sem felelős állásra nem tartok igényt. Ehelyett kérem, segítsenek hozzá, hogy munkát kapjak egy nyomdában – régi szakmámban, mint szedőmunkás –, lehetőleg valahol európai Oroszország déli vidékén.

Próbáltam lebeszélni arról, hogy Sztálinhoz forduljon, meggyőzni, hogy ennek semmi értelme. Kizárt dolog, hogy a külföldiek eltávolítása az állambiztonsági szervekből Sztálin tudta és beleegyezése nélkül történik. Levelével nemcsak hogy semmit sem ér el, hanem még kellemetlenségeket is szerezhet magának. Óva

intettem attól is, hogy a nyugdíjat, valamint a felajánlott felelős munkát visszautasítsa.

– Ezzel, barátom, súlyosan megsértenéd és kihívnád magad ellen az állambiztonsági szervek vezetőségét, ami pedig végzetes következményekkel járhat. De különben sincs erre szükség. Ha délen akarsz élni és valóban nyomdában szeretnél dolgozni, ennek semmi akadálya. Mint nyugdíjas ott telepedhetsz le, ahol akarsz, nyomdászként meg elhelyezkedhetsz minden protekció nélkül.

Hismát nem sikerült meggyőznöm, csökönyösen ragaszkodott elgondolásához. Itt elvi kérdésről van szó – mondta –, és neki, mint kommunistának, egyéni érdekeltségétől függetlenül lelkiismeretbeli kötelessége szót emelni.

Másnap reggel elutazott. A búcsúzásnál megígérte, hogy sorsa további alakulásáról – levélben vagy személyesen – tájékoztatni fog.

Hisma Károlyt soha többé nem láttam, és azóta sem kaptam semmi hírt róla.

ILLÉS BÉLA „UTOLSÓ ÚTJA"

Egy reggel Illés Béla felhívott telefonon.

– Nagyon kérlek, nézz be hozzám déltájban. Fontos dologról van szó.

Mikor pontban tizenkettőkor beléptem a szobájába, furcsa kép tárult elém. Béla barátom az íróasztal mellett ült és fújta pipájából a füstöt, mint egy hajókémény. Az íróasztalon egy üveg vodka, egy üveg cinandali és nagy halom szendvics, de ő nem evett, nem ivott, nem olvasott, nem írt, csak ült komor arccal és pöfékelt.

Amint beléptem, fölugrott és elém jött.

– Azért hívtalak, drága barátom, hogy búcsút vegyek tőled. Amint az várható volt, az én órám is eljött. Olvasd.

Ezt mondván, egy cédulát nyomott a kezembe. Idézés volt aznap délután két órára az Államvédelmi Hatóság ljubjankai épületébe, egyik vizsgálóbíró elé.

– Nem értem, öreg, mit beszélsz. Ez egy idézés. Miért olvasol ki belőle mást, mint ami itt írva van?

– Ne légy naiv. Azért, hogy író vagyok, még olvasni is tudok. Sőt: éppen mint író, a sorok között is tudok olvasni. Az a keringő, amelyre ez a meghívás szól, mostanában szokványos, csupán a formája szokatlan. Lehet, hogy a meghívásnak ezt az új módját éppen az én esetemben alkalmazzák először.

Szavai gondolkodóba ejtettek. Azokban a napokban tényleg semmi sem látszott lehetetlennek. Nem tudtam, mit mondjak, de nem is kellett beszélnem.

– Hagyjuk a találgatásokat – mondta. – Gyere, igyunk. Mit parancsolsz? Vodkát vagy cinandalit?

A vodkát választottam. Ő magának cinandalit töltött.

– Kár, hogy azt a lemezjátszót visszaadtam a gazdájának – mondta az első pohár után. – Most megint aktuális lenne az a jó szomorú nóta, amelynek hangjai mellett tavaly ilyenkor átsírtuk itt az éjszakát.

Előbb újra töltött, aztán halkan dúdolni kezdett:

„Vihar a levelet ide-oda fújja . . ."

Mikor a végére ért, felemelte a poharát, kiitta, aztán szendviccsel kínált.

Evés közben megkérdeztem:

– Holmit nem viszel magaddal? Fehérneműt, szappant, fogkefét, miegymást?

– A feleségem be akart csomagolni, de leintettem. Úgy kell tennem, mintha nem is sejteném, miről van szó. Ha nem jövök vissza, majd érdeklődnek utánam, és beküldenek egyet-mást, ha lehet.

A bor lassan elfogyott, én is fölhajtottam már öt vagy hat stampedlit. Egy-két szendvicset még elfogyasztottunk, aztán Illés készülődni kezdett. Átkopogott a falon a másik szobába, mire bejött a felesége. Néma fejbólintással fogadta köszönésemet, szeme vörös volt a sírástól, de most nem sírt, és egy hang se jött ki a száján. Csak amikor fölsegítette férjére a kabátját és segített belebújni a kalocsnijába, akkor tört ki belőle újra a zokogás. Szokat-

lan volt látni és hallani, ahogy Illés gyengéd szavakkal, csókkal és simogatással próbálta lecsillapítani. Aztán hozzám fordult:

– Ha akarsz, elkísérhetsz egy darabon. Legalább írhatsz majd egyszer egy rövid emlékezést: „Illés Béla utolsó útja."

A Művész Színház utcájának egyenes folytatása a Kuznyeckij Moszt, amely a Ljubljanka térre vezet. Azon mentünk végig. Nem beszélgettünk. Illés egész úton szomorú magyar nótákat dudorászott.

A Kuznyeckij Moszt és a Ljubljanka sarkán megálltunk.

– Itt a határ – mondta ünnepélyes hangon. – Számodra egyelőre nincs tovább. Reméljük, hogy ezután sem lesz. Itt kezdődik az ország, melyről a világ egyik legjobb költője így énekelt:

Per me si va della citta dolente
Per me si va nell' eterno dolore
*Per me si va della perdita gente**

Megszorította kezemet és gyors léptekkel ment át a téren.

*

Órákig ültem otthon izgatottan várva, hogy hátha mégis felcseng a telefon és megszólal Illés hangja. Hat óra körül már nem bírtam tovább a feszült várakozást, én hívtam fel a lakásukat.

Illés vette fel a kagylót.

– Szervusz, Béla – mondtam megkönnyebbülve. – Jaj, de örülök. Hát otthon vagy?

– Hát hol máshol lennék? – mondta a világ legtermészetesebb hangján. – Nem néznél be hozzám egy csésze kávéra?

Fél óra múlva már ott voltam nála.

– Miért nem hívtál föl mindjárt, amikor megjöttél? – mondtam szemrehányóan. – Agyonizgultam magam miattad.

– Márminthogy te? Akkor mit szóljak én? Méghozzá ki is fogsz nevetni, ha meghallod, hogy miért izgultunk. De a téma

* „Én rajtam jutsz a kínnal telt hazába,
én rajtam át oda, hol nincs vigasság,
rajtam a kárhozott nép városába."
(Dante Alighieri: Isteni Szinjáték – Babits Mihály fordítása)

nem telefonba való, azért nem hívtalak föl. Szóval: a vizsgálóbíró elvtárs tanúnak hallgatott ki valami cseh elvtársak ügyében – nevüket nem mondta. Tudod, hogy 1920–1921-ben Csehszlovákiában végeztem pártmunkát. A kérdések az ottani pártszervezetek felépítésére és a pártmunka akkori körülményeire vonatkoztak. Erre megint innunk kell, de most már csak vodkát, mert a cinandalit – minden eshetőségre felkészülve – előre megittam.

– És a kávé, amelyre meghívtál?

– Az majd a végén jön, csak most tette föl a feleségem. Biztosítlak, hogy a kávé kitűnő lesz. A nők akkor főzik a legjobb kávét, amikor boldogok.

Ez Illés Béla „utolsó útjá"-nak tragikomikus története. Ahogy Ady Endre mondta: „Így is történhet."

ZALKA MÁTÉ-EMLÉKEST

December végén a szovjet írószövetség emlékestet rendezett volt tagja, Zalka Máté tiszteletére, aki Lukács tábornok néven kimagasló szerepet játszott a spanyol szabadságharcban, és 1937 nyarán hősi halált halt a csatatéren. Mint Zalka régi jó barátja, én is elmentem az emlékestre.

A közönség soraiban számos magyar emigráns foglalt helyet, köztük Karikás Frigyes és Szabó Ferenc barátaim. Közöttük ültem és várva az ünnepség kezdetét, velük beszélgettem.

A jelzett idő, nyolc óra, már jóval elmúlt, de az előadó, Matejka János még nem érkezett meg.

– Nem szép tőle, hogy megvárakoztatja a közönséget – jegyezte meg Karikás. – Csodálkozom is, mert ahogy őt ismerem, ilyesmi nem szokott előfordulni nála.

– Nem lehet tudni, mi van a késés mögött – vélekedett Szabó Feri. – Manapság mindenkivel történhet valami.

Már fél kilenc is elmúlt. Kezdtünk idegeskedni.

Végre kilenc óra után megjelent a dobogón Barta Sándor, és ő mondta el az emlékbeszédet. Zavarosan és akadozva beszélt, nyilván készületlenül. Utána Mihail Kolcov lépett az emelvényre. Ő több hónapot töltött Spanyolországban Zalkával együtt, s korábban is jól ismerte. Szép, tartalmas beszédet mondott.

Az ünnepség után Karikással és Szabóval együtt távoztam, és jó darabon együtt mentünk. Útközben tanakodtunk, hogy mi történhetett Matejkával. Mindhárman valószínűnek tartottuk, hogy letartóztatták.

Másnap kiderült, hogy sejtésünk nem egészen volt helyes, bár

közel járt a valósághoz: Matejkát nem tartóztatták le, ellenben feleségét, Arvale Ritát előző éjszaka elvitték.

Rita letartóztatása nagyon megrázott. Ismertem forradalmi múltját, és lelkes kommunistának, nagyon jó elvtársnak tartottam őt.

Néhány nap múlva felhívott Gergely Sándor, és kért, hogy látogassam meg.

Sejtettem, hogy Arvale letartóztatásával kapcsolatban akar velem találkozni, Gergely ugyanis az írók házában lakott – ugyanott, ahol Matejkáék.

Sejtésem nem csalt. Gergely elmondta, hogy Matejka levelet akar intézni Sztálinhoz Rita ügyében. Már meg is írta, s arra fog kérni, hogy fordítsam le oroszra.

– Mindjárt lehívom – mondta Gergely és fogta a telefonkagylót.

– Nem hiszem, hogy ez jó lesz – jegyeztem meg, amíg Matejkára vártunk –, de mindenesetre beszélek vele.

Matejka percek múlva megjött.

– Azt hiszem, tudod, miről van szó – mondta, és már nyújtotta is felém a fogalmazványt.

A levélben az állt, hogy több mint tíz éve a legközelebbről ismeri Arvale Ritát és meg van győződve ártatlanságáról. Határozottan tudja, hogy Rita inkább meghalna, mintsem a párt és a szovjethatalom ellen bármit is tenne. Ha Rita népellenség – akit le kell tartóztatni –, akkor ő is az, mert ugyanúgy gondolkozik és érez, tehát vigyék el őt is.

– Nem vagy eszednél, János – mondtam a szöveg elolvasása után. – Ha ezt a levelet elküldöd, biztosan elvisznek. Mondd, mire jó ez? Mit segítesz ezzel Ritán? Ha szabadon vagy, akkor esetleg igen. Talán sikerül megtudnod, hogy hol van, és akkor írhatsz, esetleg csomagot is küldhetsz neki.

– Nagyon kérlek, ne próbálj lebeszélni – mondta Matejka. – A dolgot alaposan meggondoltam. Ha nem vállalod a lefordítását, majd találok mást.

– Nem arról van szó. Ha ragaszkodsz hozzá, én természetesen lefordítom, de mindkettőtök érdekében óva intelek ettől a lépéstől.

Minthogy ő nem tágított, vállat vontam és nekiültem a fordításnak.

– Nagyon köszönöm – mondta, mikor a kész fordítást átadtam neki.

– Inkább ne köszönd. És kívánom, hogy sose kelljen megátkoznod se engem, se magadat ezért a levélért.

*

Egy hét sem telt el a találkozás után, amikor megtudtam, hogy Matejkát letartóztatták.

Ugyanez a sors érte nem sokkal később az itt elmondottakban szereplők közül a két szónokot, Barta Sándort és Mihail Kolcovot, úgyszintén Karikás Frigyes barátomat is.

A véletlen úgy hozta, hogy János és Rita egy táborba került. Matejka súlyosan megbetegedett és ott halt meg felesége karjaiban. Rita tizenhét év után, 1954-ben szabadult. Rehabilitálták és 1955-ben tért vissza Magyarországra. Én akkor külügyminiszterhelyettes voltam. A teljes rehabilitálásáról szóló írás moszkvai követségünk útján hozzám futott be azzal, hogy juttassam el Matejkánénak. Rita hazaérkezése óta a Kútvölgyi úti kórházban fcküdt egészsége helyreállítása céljából. Megrázó találkozás volt. Úgy ismertem őt, mint viruló, lelkes fiatal asszonyt, és most egy lesoványodott, összetört, idős nőt láttam magam előtt. De a szelleme, lelkiereje és lelkesedése töretlenül megmaradt. Elmondta, hogy a táborban a munka mellett éveken át politikai köröket vezetett. Most pedig főleg egy téma érdekelte: milyen munkát fog itthon végezni. Ma is él és lelkesen dolgozik.

MOSZKVA KÁVÉHÁZ

Moszkvában nem voltak pesti típusú kávéházak. Érthető tehát, hogy amikor a harmincas évek közepén a város központjában, a Puskin téren megnyílt a Moszkva Kávéház – amely bármely nyugat-európai fővárosnak becsületére vált volna –, csakhamar a Moszkvában élő magyar kommunisták kedvenc találkozóhelyévé vált. Főleg az értelmiségiek látogatták rendszeresen.

A Moszkva Kávéház törzsvendégei közé tartozott többek között Sándor barátom, Madzsar József*, továbbá Sorger Ignác**, Sütő Géza, a régi szociáldemokratából lett kommunista és jómagam.

Délutánonként rendszerint Madzsar Józseffel találkoztam itt először.

Egy februári délután egyedül ültem az asztalunknál, Madzsarra várva. Már esteledett, de Madzsar nem jelentkezett. Helyette Sütő Géza jött oda az asztalhoz, de nem ült le, csak fölényes mosollyal megkérdezte:

– Madzsart várja, mi? Azt ugyan várhatja, az ide többet be nem lép. Ma éjszaka elvitték.

– Nem tudom elhinni! – hördültem fel önkéntelenül. – Madzsar egyike volt a legtisztább embereknek, akiket ismerek.

– Lehet, hogy maga csodálkozik – mondta Sütő –, én egyáltalán nem. Évek óta tudom róla, hogy rendőrkém.

* Madzsar József orvos és természettudós, a szociálhigiénia úttörője. A huszadik század elején polgári radikális politikus volt, 1914-től a Polgári Radikális Párt alelnöke. Széles körű publicisztikai és előadói tevékenységet folytatott a *Huszadik század*ban, a *Társadalomtudományi Társaság*ban és a *Galilei Kör*ben, majd a szakszervezetekben is. A Károlyi-kormány egészségügyi államtitkára, a Tanácsköztársaság idején a közegészségügy irányítója. 1920-ban, amikor a bécsi *Jövő* című baloldali polgári lapnak küldött tudósításai miatt le akarták tartóztatni, emigrált. 1924-ben hazatért és az SZDP baloldali ellenzékének egyik vezetőjeként harcolt a párt opportunista politikája ellen, ezért kizárták. Az 1920-as évek végén csatlakozott az illegális KMP-hoz. Évekig szerkesztette a KMP 1931-től megjelenő folyóiratát, a *Társadalmi Szemlét*. Többször letartóztatták, 1935-ben a Szovjetunióba emigrált.

** Sorger Ignác kiváló nyelvtudós, Goldzieher Ignác tanítványa, fordító és szerkesztő. Tizenhat nyelven olvasott, beszélt, írt és szerkesztett, köztük törökül, arabul és perzsául. Az első világháború alatt hadifogoly volt Oroszországban, itt lépett be a kommunista pártba. A húszas évek elején Kun Béla személyi titkára. Később az Idegennyelvű Kiadó (régebben: Külföldi Munkások Kiadója) egyik fő munkatársa, mint szerkesztő és fordító. Szenvedélyes könyvgyűjtő. Munka után – ha tehette – mindennap benézett valamelyik antikváriumba, hogy egy-két órát régi könyvek közt böngésszen. Kizárólag háromféle könyvek érdekelték: nyelvtudományi könyvek (főleg keleti nyelvek), „hungarica" (magyar tárgyú idegen nyelvű könyvek) és klasszikus pornográfia. Agglegény lévén minden pénzét ezekre költötte. Az étkezdébe vagy kávéházba csaknem mindig aznap vásárolt könyvekkel degeszre tömött irattáskával állított be. Lakásának – egy óriási szobának – mind a négy falát a mennyezetig könyvpolcok borították, a hozzávaló létrákkal. Értékes könyvgyűjteményének, melyet letartóztatása után a hatóságok elkoboztak, természetesen örökre nyoma veszett.

– Hogyhogy tudta? És nem jelentette föl évekkel ezelőtt? – kérdeztem megrökönyödve.

– Hát ezt maga honnan tudja? – kérdezte cinikus mosollyal, és köszönés nélkül továbbállt.

Később megjött Sorger Náci. Én persze beszámoltam neki Sütővel folytatott beszélgetésemről.

Sorger legyintett.

– Hogy Madzsart lefogták, az lehetséges, mert ez manapság mindenkivel megtörténhet. Hogy Madzsar rendőrkém – az hülyeség. De hogy Sütő egy aljas csirkefogó – az holtbiztos.

Másnap délután ugyancsak egyedül ültem a kávéházban az asztalunknál, majd Sorger Náci lépett be és odaült mellém.

– Ha Sütő Géza tegnap nem csodálkozott, gondolom ma éjjel nagyon is csodálkozhatott, amikor szintén érte jöttek.

Asztaltársaságunk egyre összébb zsugorodott. Néhány hét múlva Sorgert is elvitték. S akik eltűntek, azokról – az egy Sorgert kivéve – sose hallottunk többet.

Letartóztatása után egy évvel levelet kaptam Sorgertől egyik távoli munkatáborból:

„Nem panaszkodom sorsomra, belenyugodtam a megváltoztathatatlanba. Megértem, hogy rosszul választottam meg a gazdámat. Sem a kosztra, sem a munkára nem panaszkodom, csak egyet nem bírok. Maga ismer engem – könyv nélkül nem tudok élni. Könyörüljön rajtam. Nem kérek se pénzt, se élelmiszert. Az isten szerelmére – küldjön könyveket! Mindegy, hogy mifélét. Legjobb volna persze valamilyen arab, török vagy perzsa könyv. Lehet nyelvtankönyv is. De bármi jó, csak könyv legyen. Mustrálja ki a könyvtárából, amire nincs szüksége, amit úgyis kidobálna, és küldje el nekem. Örökre hálás leszek."

Rögtön összeszedtem egy tucat könyvet és elküldtem. Azután is havonta küldtem neki könyvcsomagokat, egészen a háború kitöréséig. Kaptam is tőle több köszönőlapot. A háború vége felé, mikor a posta megint normálisan működött, újra küldtem próbaképpen egy csomagot. Azt is megkapta. Mikor hazatértem Magyarországra, Ira lányomnál meghagytam a címét azzal, hogy helyettem ő küldjön neki időnként könyvcsomagot. Küldött is egyet, de többre nem volt szükség, mert 1946 elején Sorger kiszabadult. Megjelent Moszkvában és felkereste a lányomat. Szaba-

don élt egy Moszkva környéki faluban, de Moszkvában nem lakhatott. Fordítóként dolgozott újra az Idegennyelvű Kiadónak. 1946 júniusában Rákosi Washingtonban járt egy magyar delegációval és egy este nálam vacsorázott. Szóba hoztam neki Sorger ügyét. Haza kellene hozatni – mondtam –, hiszen kevés olyan kiváló szellemi munkásunk van, mint ő. Tizenhat nyelvet tudott felső fokon, és a munkatáborban még kettőt elsajátított. Rákosi jól ismerte Sorgert. Azt mondta, hogy az ügy már folyamatban van, és Sorger hamarosan Budapesten lesz. Washingtonban tartózkodásom alatt semmi hírt sem kaptam róla többé. Hazatérésem után Budapesten tudtam meg, hogy 1948-ban újra letartóztatták és munkatáborba hurcolták, ahol röviddel azután meghalt.

*

Még egy elvtárs esetéről akarok itt szólni, aki nem volt ugyan törzsvendég a Moszkva Kávéházban, de olykor-olykor benézett egy csésze kávéra, egy kis elvtársi tereferére. Sugár Andorról van szó. Annak idején, 1915–1917-ben hadifogoly-társam volt Irkutszkban, majd később, 1920-ban, ő vitt be ugyanott a pártba és az internacionalista szervezetbe.

Nos, egy februári napon valaki elterjesztette a hírt a kávéházban, hogy Sugárt letartóztatták. Én meg voltam győződve ártatlanságáról, és persze nagyon sajnáltam a fiút. Annál nagyobb volt az örömöm, amikor másnap délután találkoztam vele a kávéházban.

– Jaj, de boldog vagyok, pajtás, hogy látlak – üdvözöltem lelkesen. – Azt a pletykát terjesztik rólad, hogy letartóztattak.

– Biztosíthatlak, öregem – mondta –, hogy ez a hír egyelőre nem igaz. Legalábbis én nem tudok róla.

Hogy Sugár precízen fogalmazott, azt hamar beigazolta az idő. Még azon a héten letartóztatták.

Nem sokkal ezután meglátogattam a feleségét. Kizárási ügyem tárgyalása folyamán többek között azzal is vádoltak, hogy meghamisítottam az életrajzomat. Az az állításom, miszerint 1920-ban Irkutszkban a párt tagja, az irkutszki magyar pártszervezet titkára és a *Forradalom* című pártlap szerkesztője voltam, nem felel meg a valóságnak. Rögtön Sugárra gondoltam, aki igazol-

hatna állításom valódiságát, de elkéstem, mert éppen azokban a napokban – letartóztatták. Egy másik magyar elvtársról, Wimmerről tudtam, hogy saját lakása nem lévén, Sugáréknál lakik. Ő annak idején ugyancsak Irkutszkban dolgozott. Számítva arra, hogy a letartóztatottak házastársait egy idő múlva rendszerint deportálják és a lakásukat lefoglalják, késedelem nélkül elmentem Sugár feleségéhez, Vitához, nehogy Wimmert is elszalasszam. Biztosra vettem, hogyha Vitát elviszik, Wimmert is vagy letartoztatják, vagy legjobb esetben kilakoltatják.

Vitát betegen, ágyban találtam. Vigasztalni próbáltam, mire sírva fakadt és sokáig képtelen volt beszélni. Mikor kissé megnyugodott, elmondtam, mi járatban vagyok. Erre újra sírni kezdett. Kiderült, hogy Wimmert az éjjel vitték el.

Vita búcsúzásul szótlanul arcon csókolt. Egyetlen vigasztaló vagy vagy biztató szó nem jött a számra.

Néhány nap múlva megtudtam, hogy Vitát is elvitték.

REJTELMES DOLGOK

Ezerkilencszázharmincnyolc februárjának egyik délutánján Sándor barátommal és Szabó Ferenccel beszélgettem a Moszkva Kávéházban, amikor egyik pincér odajött az asztalunkhoz azzal, hogy engem telefonhoz hívnak. Nagyon csodálkoztam, mert feleségemen kívül senki sem tudta, hogy a kávéházban vagyok, ő pedig itt még sohasem hívott.

Valóban Kátya volt a telefonnál. Közölte, hogy néhány perccel ezelőtt két férfi járt nálunk a kerületi pártbizottságból, engem kerestek. Nem is kérdezték, hol vagyok, csak azt, hogy mikor jövök haza. Kátya azt felelte, hogy nyolcra biztosan otthon leszek. Azzal mentek el, hogy este újra eljönnek. Kátya kért, hogy siessek haza.

Számomra világos volt, hogy csak a belügy emberei lehettek, és valószínűleg értem jöttek. Kátya is nyilván így értelmezte a különös látogatást. A kerületi bizottság ugyanis nem kiküldöttek útján érintkezett az emberekkel.

Siettem haza. Kátya kisírt szemmel fogadott. Biztosra vette,

hogy még aznap elvisznek. Már tele is tömött egy nagy irattáskát fehérneművel és egyéb szükséges dolgokkal.

Kínos esténk és éjszakánk volt. Felöltözve, ébren vártuk hajnalig, hogy mikor jönnek értem. De nem jöttek. Sem aznap, sem másnap, sem később.

Vannak dolgok, amikre nincs magyarázat.

Egyesek úgy vélik, hogy ha valaki végig kihúzta a szovjet emigrációt letartóztatás nélkül, az a megmagyarázhatatlan dolgok közé tartozik. Véletlen dolga az egész. Egyeseknek szerencséjük volt, másoknak – a többségnek – nem.

Szerintem a kérdést nem lehet ennyire leegyszerűsíteni. Vannak esetek, amelyekre sehogy se tudunk magyarázatot találni, de ez még nem jelenti, hogy megmagyarázhatatlanok, csak nem ismerjük az okokat. Lehet, hogy ezeknek az eseteknek egy része valóban a véletlen játéka, de másik, nagyobb részüknek, biztosan megvan a magyarázata, és csupán azért látszanak megmagyarázhatatlannak, mert az eset részletes körülményeit homály fedi.

Nekem például sokan feltették és felteszik a kérdést: hogy lehet az, hogy engem, aki az emigrációban elég aktív szerepet játszottam, nem tartóztattak le, mikor száz mást – köztük kevésbé ismert embereket – elvittek. Válaszolhatnék persze úgy, mint például Ilja Ehrenburg: „Nem tudom, szerencsém volt a lutrin." De nekem megvan a magam magyarázata arra vonatkozólag, hogy ezt a szerencsémet minek köszönhetem. 1936 második felében, amikor pártügyem elkezdődött, személyemmel és tevékenységemmel (tekintve, hogy évekig a Kommunista Internacionáléban és nemzetközi intézeteknél dolgoztam) nyilván a belügyi szervek is foglalkoztak. S minthogy tevékenységemben államvédelmi szempontból semmi kivetnivalót nem találtak, ártatlan emberek letartóztatása pedig akkoriban még nem volt divatban, pártügyemet hagyták menni a maga útján, az államvédelmi hatóságon vezetett dossziémat pedig irattárba helyezték, az „intézkedést nem igényel" jelzésűek közé. Így történhetett, hogy 1938-ban, amikor az emigránsok dolgaival foglalkoztak, az én ügyem már nem került megvizsgálásra.

Ez persze csak az én feltételezésem, amit semmi bizonyítékkal nem tudok alátámasztani, Lehet, hogy így történt, lehet, hogy másképp, lehet puszta véletlen, hogy megmenekültem. Ezért, ha

kérdeznek, én is csak azt mondom: szerencsém volt. Hogy minek köszönhetem a szerencsémet, arról nem beszélek, hiszen nem tudhatok semmit biztosan.

Rejtelmes dolgok ezek, jobb róluk nem beszélni.

UTOLSÓ TALÁLKOZÁSOM BRACH DOKTORRAL

Jaltai találkozásunk után több mint másfél évig nem hallottam Brach doktorról.

Nehéz idők jártak. Az 1936-os Zinovjev-per után, amely Zinovjev, Kamenyev és egy csomó társuk kivégzésével végződött, 1937-ben tanúi voltunk a Radek-pernek. További volt politikai vezetőket ítéltek el szovjetellenes összeesküvés vádjával. Majd – Radek végszavából kiindulva – hozzáláttak a harmadik „összeesküvési bűnper" előkészítéséhez. Ebben Buharinon, Rykovon, Jagodán és más volt vezető politikusokon kívül több híres orvosprofesszor is szerepelt vádlottként, köztük a világhírű Pletynyov belgyógyász.

Harmincnyolc tavaszán – amikor az egész ország feszült figyelemmel leste a Szakszervezetek Háza oszlopos termében folyó Buharin-per tárgyalásáról szóló híreket – egy reggel beállított hozzám Brach doktor.

Nem egyedül jött. Magas termetű, nem szép, de rendkívül kifejező arcú, sötét hajú, fekete szemű, negyvenöt év körüli hölgy kísérte. Rögtön tudtam, hogy a lánya.

– Doktor Rogozina, Szofja Rihardovna – mutatta be Brach doktor. – Tehetséges fiatal neuropatológus és alanyi költő. Mind a két tehetségét apjától örökölte, csak a műfajok megválasztásánál tért el a családi hagyományoktól.

Leültettem őket és megkínáltam vörösberkenye likőrrel.

– Dicsérem az ízlését – mondta a doktor, ahogy a likőrösüveget megpillantotta. – Minden likőrök közül feltétlenül a vörösberkenyét illeti az elsőség. Ez a műfaj azonban a lányom szakmájába tartozik. Maga viszont, mint műkedvelő, valószínűleg nem tartja magát egy műfajhoz. Vodkája van?

Megállapítottam, hogy bármilyen nagy változások történtek is

a világban a másfél év alatt, amióta nem találkoztam Brach doktorral, ő a régi maradt.

Vodkában természetesen nem volt hiány. Szofja Rihardovnának likőrt, a doktornak és magamnak vodkát töltöttem és koccintottunk.

Brach doktorról tett megállapításom csak részben bizonyult helyesnek. A régi stílusához hű fenti bevezető szavak után ugyanis a doktor humorát és beszédes kedvét mintha elvágták volna. Pillanatok alatt teljesen szótlan és komor lett. Helyette a lánya vitte a szót. Ellentétben az apjával, hatalmas termetű, mondhatnám impozáns jelenség volt Szofja Rihardovna. S bár – mint említettem – egyáltalán nem volt szép, de ezt a hiányt kellemes, finom modora és szellemessége bőven pótolta.

A vodka az öregnél is megtette a magáét. A harmadik pohárka után, ha humora nem is tért vissza, de nyelve újra megoldódott. Elmondta, hogy utolsó jaltai találkozásunk óta állandó harcot folytatott azért, hogy több és aktívabb politikai munkát adjanak neki. Ezt azonban csak részben sikerült elérnie.

– Az elvtársak ott nálunk abban látják az én politikai feladatomat – mondta panaszos hangon –, hogy minél több egészségügyi előadást tartsak. Ez nagyon szép, nem mondom, ebben is van némi politika, de engem ez ma már nem elégít ki. A baktériumok ellen már eleget harcoltam életemben, és most, amikor veszedelmesebb férgek ellen folyik a harc ebből is szeretném kivenni a részemet. Az elvtársak nem értik meg – hiába magyarázom nekik –, hogy nekem már nem sok időm van hátra, és a még előttem álló néhány év alatt be kell hoznom azt, amit ezen a téren negyven év alatt elmulasztottam. Azzal az elhatározással jöttem föl Moszkvába, hogy ha kell, a legfelsőbb helyekig is elmegyek. El kell érnem azt, hogy öreg napjaimra mentsenek föl a kuruzslás tisztes mestersége alól, amelyet harmincöt éven át becsülettel folytattam, és helyezzenek át teljesen politikai munkára. De mire ide értem, megváltoztattam az elhatározásomat. Kiderült, hogy nemcsak az elvtársak tévedtek, én is helytelenül láttam a dolgokat. Pletnyov esetéből megértettem, hogy az orvosmesterség és a politika nem két külön dolog, és az orvos, ha akar, a saját mesterségével is tud politikát csinálni. Nekünk orvosoknak elsősorban a kórtermekben és a műtőasztaloknál kell politikai te-

vékenységünket kifejtenünk. Megértettem, hogy én a magam részéről többet adhatok politikailag, ha megmaradok a mesterségemben, mint ha azt otthagyva, jó orvosból átvedlek kontár politikussá. Egy szó mint száz, maradok továbbra is az orr- és gégepolitika területén. Bár tudom, hogy az üdülő munkás gégéjének rendbe hozása éppolyan politikai feladat, mint bárki másé – öreg napjaimra szeretnék olyan emberek gyógyításával foglalkozni, akiknek a közelsége nap mint nap érezni engedné, hogy az én kuruzslótevékenységemmel is politikai munkát végzek. Katona-orvos akarok lenni, vagy esetleg csekista. Kérvényt nyújtottam be a Hadügyi Népbiztossághoz és az államvédelmi hatósághoz egyidejűleg: alkalmazzanak maguknál, bárhol és bármilyen feltételek mellett. Hajlandó vagyok elmenni akár Kamcsatkára, vagy ha kell, az Északi-sarkra, vagy a Góbi-sivatagba. Várom a válaszukat.

Közel egy órát töltöttek nálam, de a beszélgetés csaknem kizárólag politikai témákról folyt. Egész idő alatt egyetlen adomára sem került sor. Az öreg még csak nem is élcelődött.

Mikor elmentek, a doktor azzal búcsúzott, hogy még egy hétig itt lesz Moszkvában, és még egyszer felkeres mielőtt elutazna.

Ezt az ígéretét nem tartotta be. Elutazott Moszkvából anélkül, hogy akár csak telefonon is fölhívott volna.

Két hét múlva levelet kaptam dr. Brachtól. A levél Jaltából jött. A doktor közölte velem, hogy próbálkozásai, amelyekről nekem említést tett – „dacára azok racionális voltának" – teljesen eredménytelenek maradtak, s ezért arra határozta el magát, hogy benyújtja nyugdíjaztatási kérvényét, és ezentúl kizárólag politikai agitációval kíván foglalkozni. „Negyven esztendeig a mások rossz gégéjéből éltem – írta a levélben. – Ideje már, hogy végre egy kicsit a saját gégémet is felhasználjam valamire."

A KÖZPONTI BIZOTTSÁG ELŐTT

Néhány hónapos várakozás után idézést kaptam a pártközpontból egy elvtársnőtől, akinek a névaláírása alatt ez a cím állt: „a Központi Bizottság vizsgálóbírója".

Nem kis izgalommal léptem be a szobájába, de izgalmam fe-

leslegesnek bizonyult. Az elvtársnő nagy jóakarattal, megértően, tapintatosan beszélt velem. Sem származásom, sem a régi dolgok nem érdekelték, csak az 1930-ban megjelent könyvem, a „Marxizmus és faji kérdés". A Moszkvai Pártbizottság határozatának indoklása azt állította, hogy ebben a könyvben ideológiai elhajlások vannak. Tájékoztattam őt, hogy ebben a könyvemben tényleg voltak bizonyos téves állítások, de azokat a Keleti Egyetem folyóiratában 1932-ben publikált tudományos cikkemben én magam felfedtem, megbíráltam és kijavítottam. Önkritikámat az egyetem és a Komintern is alaposnak, kielégítőnek találta.

Az elvtársnő megnyugtatott. Kérte, hogy juttassam el hozzá a cikkemet, mert ha ez a vád alaptalan, egyébként nem lát okot a kizárásra, a többi vádak jelentéktelenek.

A cikket természetesen sürgősen elküldtem neki, és most már nyugodtan vártam a tárgyalást. Közben az egyetem közelében találkoztam Pokrovszkij prorektorral. Amint meglátott, ragyogó arccal sietett hozzám, megrázta a kezemet és azt mondta: gratulál ügyem kedvező intézéséhez. Ő ugyanis jól ismerte azt az elvtársnőt, aki kihallgatott, és tőle magától tudta, hogy kizárásomat hatálytalanítani fogják.

Most már a biztonság érzetével vártam a tárgyalást.

Elérkezett a várva várt nap. Biró Zoltán elvtárssal ketten ültünk a bizottság várószobájában.

– A mi dolgunk, pajtás, reménytelen – mondta Biró Zoltán. – Manapság kizárási határozatokat nem hatálytalanítanak.

– Attól függ – feleltem bizakodó hangon. – Ami engem illet, én nagyon is reménykedem.

– Boldogok, akik hisznek – jegyezte meg ő gúnyos mosollyal.

Először én kerültem sorra. A bizottság tagjai itt kevesebben voltak, mint a Moszkvai Bizottságnál. Hatan vagy heten lehettek.

– Ön Sík Endre? – kérdezte az elnök.

– Igen.

– Joga van előadni fellebbezésének indokait.

Itt is, mint a Moszkvai Bizottságnál, néhány mondatban kifejtettem, hogy a kizárási határozatot miért tartom indokolatlannak, és kérem, hogy azt változtassák meg.

Szavaimra sem az elnök, sem a bizottság tagjai közül senki sem

reagált. Egypercnyi hallgatás következett, aztán az elnök közölte, hogy kimehetek, majd hívni fognak.

Ez a kurta elintézés még jobban megerősített abban a meggyőződésemben, hogy vissza fognak venni. Mikor ezt Biró Zoltánnak megmondtam, ő megint csak legyintett.

– Naiv ember vagy! Várd meg a végét.

Néhány perc múlva behívtak és közölték velem, hogy a fellebbezést elutasították.

A váratlan döntés megdöbbentett. A vizsgálóbírónővel folytatott beszélgetésem és Pokrovszkij közlése után nem tudtam elképzelni, mi okozhatta az ügynek ilyetén fordulatát.

Másnap megértettem. A reggeli Pravda vezércikket közölt a Buharin-ügyben hozott ítéletről, amely ugyanaznap született, mint az én végleges kizárásom. A cikk villámokat szórt és tüzet okádott mindazok ellen, akiknek valaha is bármilyen csekély közük volt valamelyik ellenzékhez, és maximális éberségre hívta fel a párt minden tagját s minden becsületes szovjet embert velük szemben.

SÁNDORT LETARTÓZTATJÁK

Ezerkilencszázharmincnyolc tavaszán, azokban a nehéz időkben, amikor mindennap újabb meglepetések érték az embereket, egy reggel Tatjána hívott fel telefonon.

– Sándort ma éjjel elvitték. Azzal búcsúzott tőlem, hogy legyek egész nyugodt, neki a legparányibb bűn se nyomja a lelkét, s így kétségtelenül csak tévedésről lehet szó. Ez előbb-utóbb ki fog derülni, tehát nyugodtan várjam őt vissza. Kötelességemnek tartom ezt magával, mint Sándor jó barátjával közölni, hogy ne legyenek kételyei. Kizárólag ezért telefonálok. És minthogy Sándor visszaérkezéséig aligha fogunk találkozni, addig is kívánok magának további jó munkát.

– Én pedig magának egészséget és ugyanilyen lelkierőt kívánok a jövőre is. És ha bármire szüksége lenne, Tatjána, hozzám bármikor fordulhat. Érti?

– Értem és köszönöm. De remélem, hogy erre nem kerül sor. Minden jót!

A telefonbeszélgetés után egy teljes évig semmit sem hallottam Sándorról. Tatjánáról is csak annyit, hogy a hivatalában és a pártszervezetében is rendületlenül kiállt Sándor ártatlansága mellett, és semmiképpen sem volt hajlandó őt megtagadni vagy „népellenségnek" nyilvánítani. Az első időben úgy látszott, hogy neki is kellemetlenségei lesznek emiatt.

Már arról is szó volt, hogy Tatjánát kizárják a pártból, ami azt jelentette volna, hogy a munkáját is ott kell hagynia – amelyért pedig úgy rajongott –, de őt még ez sem tántorította el álláspontjától. Kijelentette: mint kommunista, lelkiismeretével összeegyeztethetetlennek tartja, hogy hazudjék a pártnak. Őszintén meg van győződve Sándor párthűségéről és ártatlanságáról. Bűnnek tartaná tehát a párttal szemben, ha e meggyőződése ellenére megtagadná mint népellenséget és szakítana vele csak azért, hogy párttagságát megtarthassa. Határozott és őszinte fellépése végül is mindenkit meggyőzött arról, hogy – még ha tévedne is Sándor megítélésében – ő maga feltétlenül becsületes és párthű kommunista. A kizárási javaslatot elejtették, és munkáját is zavartalanul folytathatta.

STELLA HÁROM FÉRJE

Ismeretségem Stellával még a húszas évek végén kezdődött. Barátom és tanítványom, Bill Thompson, a Keleti Egyetem legkitűnőbb néger hallgatója, akivel az egyetem mellett működő Tudományos Kutató Intézet Afrikai Kabinetjében együtt dolgoztam, egy délelőtt titokzatosan félrehívott és közölte, hogy privát ügyben szeretne beszélni velem.

– Nagyon szívesen, Bill – feleltem kissé csodálkozva.

Bill közölte velem, hogy a legközelebbi jövőben meg fog nősülni. Menyasszonya orosz nő, Stella Vasziljevna Barszovának hívják. Tulajdonképpen férjes asszony, de válófélben van.

A Moszkvában tanuló külföldi diákok által kötött efféle gyors házasságok elég gyakoriak voltak akkoriban. Se maga az illető diák, aki „megnősült", se a nő nem vette túlságosan komolyan a dolgot. Amikor a fiú végzett és visszatért hazájába, csak a legritkább esetekben kerülhetett sor arra, hogy a nő is vele menjen.

A szerelem persze nemritkán következményekkel is járt, és ilyenkor bizony elég komoly problémák adódtak. Ennek ellenére a fiúk – hogy tanulmányaikat zavartalanul folytathassák – nem nélkülözhették a rendszeres szexuális kapcsolatot, a moszkvai nőket pedig érdekelték és vonzották a külföldi diákok. Ha ezeket az állandó viszonyokat az illetékesek hallgatólagos jóváhagyással nem szentesítik, azt érték volna el, hogy a diákok idejük nagy részét lányok utáni szaladgálással töltik és minden héten mással állnak össze.

Bill közlése éppen ezért egyáltalán nem lepett meg, annál kevésbé, mert köztudomású volt, hogy az atlétatermetű néger fiúk majd megbomlanak a fehér nők után.

– Engedd meg, hogy gratuláljak – mondtam Billnek, és megszorítottam a kezét. – Feltételezem, hogy alaposan meggondoltad a dolgot, és kívánom, hogy sose legyen okod megbánni ezt a lépésedet.

– Efelől nyugodt lehetsz – mondta Bill. – Ha Stellát megismered, neked se lesznek kétségeid. De nemcsak azért akartam veled beszélni, hogy ezt közöljem. Van egy nagy kérésem. Stellának sokat meséltem a mi problémáinkról és Afrikáról. Ő nemcsak engem szeretett meg, hanem Afrikát is, és szeretné magát ezekre a kérdésekre specializálni. Egyetemi végzettsége van, szakmája közgazdász, jelenleg egyik könyvtárban tudományos munkát végez. Szeretnénk, ha itt az egyetem tudományos intézetében dolgozhatna. Nagyon kérlek, támogasd ezt a kérésünket.

Én azt válaszoltam, hogy amennyiben menyasszonya erre a munkára alkalmas, szívesen segítségére leszek.

Megállapodtunk, hogy Bill a közeli napokban beküldi hozzám Stella Vasziljevnát „felvételi vizsgára".

*

Néhány nappal később Bill menyasszonya eljött hozzám bemutatkozni.

Gyönyörű, magas barna nő volt, égszínkék szemmel.

Elmondta, hogy közgazdasági egyetemet végzett és egy ideig a berlini kereskedelmi kirendeltségen dolgozott. Ott ismerkedett meg Barszovval, és össze is házasodtak. Barszov nővére – az öreg

bolseviki gárda egyik nagy tekintélyű tagja – ellene volt a házasságuknak, részben a nagy korkülönbség miatt (Barszov húsz évvel idősebb nála), másrészt azért, mert nem tudta elképzelni, hogy egy nő, aki jól öltözködik és tetszeni akar a férfiaknak, egyúttal rendes nő és jó forradalmár lehet. Barszov, bár szerette és tisztelte a nővérét, ebben a kérdésben a saját feje és szíve után ment. De amikor egybekelésük után a nővérével való viszonya meglazult, ez mégis elkeserítette az életét, és önkéntelenül is a nővére szellemében igyekezett befolyásolni a feleségét. Ezzel azt érte el, hogy bármilyen bensőséges és baráti viszony alakult is ki kettőjük között, Stella Vasziljevna elhidegült iránta, beleszeretett egy Berlinben élő fiatal magyar emigránsba, és viszonyt kezdett vele. Ezt meg is mondta Barszovnak, kérve, hogy váljon el tőle, Barszov azonban erre nem volt hajlandó. Kijelentette, hogy ő úgy szereti Stellát, mintha a lánya volna, és nem is akar mást, csak azt, hogy maradjon együtt vele a világ előtt, mint a felesége. Emellett élhet, akivel akar, csak botrány ne legyen belőle. Stella elfogadta ezt az ajánlatot, hiszen maga is nagyon megszerette férjét mint embert és barátot, s bármennyire szeretett volna összeköltözni új szerelmesével, erről – minthogy a fiú illegálisan élt Berlinben – egyelőre szó sem lehetett. Barszovot ezután hamarosan hazarendelték, és visszatértek együtt Moszkvába. Stella Vasziljevna elvesztette új barátját, továbbra is együtt maradt Barszovval, de házaséletet nem éltek. Mikor Bill-lel megismerkedett és megszerették egymást, erről megint rögtön beszámolt Barszovnak, és együtt határozták el, hogy továbbra is jó barátok maradnak, csak nem fognak többé együtt lakni.

Berlinből való hazatérése után Stella Vasziljevna – mint elmondotta – egyik könyvtár tudományos osztályán kapott alkalmazást közgazdászként, de most szeretné specializálni magát az afrikai országokra, valamint az amerikai déli államokra, amire – úgy tudja – a mi intézetünkben volna a legjobb lehetőség.

Stella Vasziljevna minden tekintetben nagyon jó benyomást tett rám. Megígértem neki, hogy támogatni fogom.

*

Stella Vasziljevna kérését egyelőre nem tudtuk teljesíteni, mert nem volt üres helyünk.

Néhány nappal később Bill közölte velem, hogy Stella és ő egybekeltek. Én szerencsét kívántam neki és megkérdeztem, hogy állnak lakás dolgában. Kiderült, hogy Stellának van egy kényelmes szobája a Bolsaja Dimitrovkán, ahol a férjével lakott. A szoba tulajdonképpen Barszové volt, de amikor barátságosan szétváltak, Barszov végleg átengedte neki, ő maga átköltözött a nővéréhez, aki már régen igyekezett rábeszélni, hogy váljék el Stellától és jöjjön hozzá lakni. A lakás az egyetem közvetlen közelében volt, és Bill rögtön odaköltözött.

Meghívott, hogy látogassam meg őket minél előbb.

Hamarosan el is mentem hozzájuk.

Gyönyörűség volt nézni ezt a két nagyszerű embert egymás mellett. Nem mindennap volt alkalmam olyan élvezetes és magas színvonalú beszélgetést folytatni, mint ezzel a két testileg annyira különböző, lelkileg annyira hasonló, magas intelligenciájú emberrel.

Ettől fogva alig volt hét, hogy legalább egyszer együtt ne lettem volna velük. Hol őnáluk, hol nálam, hol meg együtt mentünk el valahova színházba, koncentre vagy kirándulásra.

Bill még jobban a szívemhez nőtt, Stella Vasziljevnáról pedig hamarosan megállapítottam, hogy nálánál vonzóbb egyéniséget nem egykönnyen lehetne találni.

*

Amikor Stella Vasziljevna megbetegedett és hosszú időre kórházba kellett mennie, Bill nagyon kért, látogassam meg minél előbb, esténként mindig otthon van. Megbeszéltük, hogy másnap este nyolc óra felé elmegyek hozzá.

Csöngetésemre töpörödött anyóka nyitott ajtót. Valószínűleg látott már Thompsonéknál, mert kérdezés nélkül közölte velem, hogy Stella Vasziljevna kórházban van, Thompson pedig nincs itthon.

Mikor megmondtam neki, hogy Thompson tud a jövetelemről és megígérte, hogy nyolcra itthon lesz, az öregasszony vállat vont.

– Éntőlem bemehet a szobájukba és megvárhatja. Az ajtót sose zárják be.

Ezekkel a szavakkal már hátat is fordított, és tipegett vissza a szobája felé. Már majdnem eltűnt a hosszú előszoba sötétjében, amikor visszafordult, és bekísért Thompsonék szobájába.

– Ha nem sérteném meg az urat, mondanék valamit – kezdte fontoskodó hangon. – Furcsa ember ez a maga fekete barátja. És nem jó ember. Elcsábította ezt az angyali teremtést, ezt a szépséges Stella Vasziljevnát, rábeszélte, hogy váljon el miatta az urától – pedig nagyon derék ember a férje, tíz éve ismerem mindkettőjüket –, és alighogy Stella Vasziljevna – szegényke – kitette a lábát a házból, ez a gonosz ember mindjárt más nőkkel szűrte össze a levet. Alig két hete, hogy Stella Vasziljevna távol van, de az az istentelen már háromszor is nőt hozott ide magával éjszakára és hozzá még nem is mindig ugyanazt. Megmondanám én neki a véleményemet alaposan, csak beszélni tudnék vele.

Zavarban voltam, hogy mit feleljek, de az öregasszony nem várta meg, hogy reagáljak, szó nélkül kicsoszogott a szobából.

Bill hamarosan megjött, és megszokott vidám modorában elkezdett beszélni önmagáról és a dolgairól. Mikor egyszer hosszabb szünetet tartott, kérdezősködni kezdtem Stella után és félig tréfásan hozzátettem:

– Feltéve, hogy kérdéseim nem indiszkrétek és Stella betegsége, kórházi beutalása nem azt jelenti, hogy valami történt köztetek.

– Megbolondultál? – kérdezte Bill egészen elképedve. – Hogyan támadhatott ilyen gondolatod?

Nem köntörfalaztam tovább, közöltem vele, amit az öregasszonytól hallottam, és alaposan megmondtam neki a véleményemet:

– Nagyon csodálkozom rajtad, Bill. Azt hittem, komolyan szereted Stella Vasziljevnát és sohase gondoltam volna, hogyha néhány hétre valami okból magadra hagy, mindjárt más nővel fogsz összeállni.

– Szó sincs róla – tiltakozott Bill barátom. – Én valóban nagyon szeretem Stellát és eszem ágában sincs mással összeállni. Stella azonban már hetek óta kórházban van és – sajnos – még három-négy hétig benn kell maradnia. Viszont te tudod a legjob-

ban, nekem mennyi és milyen megfeszített munkám van. Ha azt rendesen el akarom látni, nem engedhetem meg magamnak azt, hogy hetekig nő nélkül éljek. Ennek azonban semmi köze a szerelemhez.

Bár távolról sem értettem vele egyet, nem láttam értelmét annak, hogy erkölcsi prédikációt tartsak neki.

– Hogy hogyan élsz és mit csinálsz, az a te dolgod, Bill – mondtam neki. – De arra mindenesetre ügyelhetnél, hogy Stella Vasziljevnát ne hozd kellemetlen helyzetbe a többi lakó előtt.

– Ebben igazad van – ismerte be Bill. – A jövőben ehhez fogom magam tartani.

*

Stella Vasziljevna hatheti távollét után hazatért a kórházból. Teljesen felépült, de munkába még nem állhatott, és egyelőre nemigen mozdult ki hazulról.

Egyik nap felhívott telefonon és kért, hogy látogassam meg. Kora délutánra kérte a látogatásomat, így mindjárt tudtam, hogy négyszemközt óhajt velem beszélni, amikor Bill nem lesz otthon.

– Tudom, hogy maga hogy szereti Billt – kezdte Stella –, és szívén viseli a sorsát. Tudom, hogy engem is kedvel. Éppen ezért azt gondoltam, illik hogy tudjon arról, ami köztünk van. Mialatt én a kórházban voltam, Bill rendszeresen megcsalt. Állandóan nőket hozott ide a lakásba. Ha nem szeretném őt és nem lennék tekintettel arra, hogy kicsoda, egyszerűen kidobnám. De minthogy szeretem és nagyra becsülöm, nem akarom a dolgot elhamarkodni. Beleegyeztem abba, hogy maradjunk együtt mint jó barátok, de az után, ami történt, egyelőre nem tudok együtt élni vele, mint felesége.

– Nézze, kedves – mondtam neki –, bevallom, nem egészen értem magát. Ha azt mondaná, hogy ezek után nem tud vele tovább egy fedél alatt élni – azt érteném. Ha azt mondaná, úgy szereti őt, hogy még ezt is meg tudja neki bocsátani – ez is érthető lenne számomra. De ahogyan maga elképzeli, az nekem magas.

– Pedig a dolog nagyon egyszerű – vette át a szót újra Stella Vasziljevna. – Én szeretem Billt és ő is engem. Másként nem is

kerültünk volna össze. Ha viszont odaadom magam egy férfinak, nem tudom elviselni, hogy az más nőt is akarjon rajtam kívül.

– Na, és hogy képzeli, kedves Stella Vasziljevna, mi lesz tovább?

– Az Billtől függ. Ha velem akar maradni, gyökeresen meg kell változnia. Be kell bizonyítania, hogy a kéjvágynál erősebb kapcsok fűzik hozzám.

– Ez szépen hangzik – jegyeztem meg –, csak éppen nem reális. Mert ha maga megtagadja tőle a szerelmi kapcsolatot, ő máshol fogja azt keresni, s így maga, kedves, éppen az ellenkezőjét fogja elérni annak, amit szeretne.

– Hát erről van szó – folytatta Stella Vasziljevna kissé ingerülten. – Ha a kedvemért nem képes végleg lemondani más nőkről, akkor semmi értelme az egésznek.

Tovább nem folytathattuk ezt a témát, mert megjött Bill.

Mikor Stella Vasziljevna kiment a konyhába teát főzni, megkérdeztem Billt, hogyan látja a kettőjük dolgát.

– Hát igen, a helyzet nagyon kínos – szólt Bill. – De mondd meg nekem: mit csináljak? Amióta Stella hazajött, esküszöm neked, egyetlenegyszer sem voltam nővel, bár nagyon nehezen bírom. És amint látod, Stella most már ezzel sem elégszik meg. Hogyan bizonyítsam be neki, hogy komolyan szeretem? Most már csak egyben reménykedem. Nemsokára eljön hazatérésem ideje. Azt akarom, hogy Stella jöjjön ki velem Amerikába és hivatalosan is legyen a feleségem. Ott kinn majd nyugodt lehet, mert jól tudja, hogy csak a fehér nők veszik el az eszemet, ott pedig más fehér nőhöz úgysem juthatok.

*

Nyár végén Bill hazautazott Amerikába.

Vonatja este indult, de az állomáshoz senki sem kísérhette ki. Elutazása napján ott voltam náluk búcsúzni.

Amikor Stella néhány percre magunkra hagyott, Bill elmondta, hogy Stella egészen a tegnapi napig hajthatatlan maradt és csak utolsó éjjel volt hajlandó vele aludni. Ő még hetekkel előbb kérte, hogy menjen ki vele Amerikába, de minthogy Stella ezt visszautasította, így ő nem tehette meg a szükséges lépéseket. Végre

ma reggel megállapodtak abban, hogy időnként írnak majd egymásnak, és ha Stella úgy látja, hogy Bill valóban képes megváltozni, akkor ki fog menni utána.

Stellával együtt kísértük le a kapuig, ahol taxiba szállt.

Mikor a kapuban Stellától búcsút vettem, megkérdeztem: komolyan gondol-e arra, hogy kimegy majd Bill után Amerikába?

– Meglátjuk – felelte Stella. – Az ember nem mindig tudja előre megmondani, hogyan fog gondolkozni másnap.

*

Közben munkahelyet változtattam. Továbbra is tanítottam a Keleti Egyetemen, de tudományos munkát a Nemzetközi Agrárintézetben végeztem. Rövidesen Thompson elutazása után intézetünk afrikai osztályán szükségünk volt egy értelmes és nyelveket tudó kisegítő munkatársra. Stella Vasziljevna erre éppen alkalmas volt, és javaslatomra az intézet fel is vette.

Stella örült és nagy buzgalommal igyekezett minél gyorsabban elsajátítani az új munkakörrel járó ismereteket. Minden segítséget megadtunk neki, és alig múlt el egy hónap, már annyira beletanult új szakmájába, mintha évek óta mással se foglalkozott volna.

Egyik délután az intézet portása azzal állított meg, hogy a foyer-ban egy férfi Stella Vasziljevnát várja. Stella aznap éppen könyvtárban volt, és már délben eltávozott. Odamentem az ismeretlenhez és megkérdeztem: óhajt-e valami üzenetet átadni Stella Vasziljevna számára.

– Köszönöm, nem szükséges. Majd beszélek vele telefonon. Nevem Barszov – mondta az idegen, és a kezét nyújtotta.

Én is bemutatkoztam és örömömet fejeztem ki, hogy megismerhetem.

– Részemről a szerencse – mondta Barszov. – Régen szerettem volna beszélni önnel, és megköszönni Stella Vasziljevna iránt tanúsított jóindulatát. Engedje meg, hogy megkérjem egy szívességre. Stella Vasziljevna a napokban említette, hogy szüksége lenne valamilyen gyógyszerre, amit sehogy se tud megkapni. Nekem sikerült ezt megszereznem. Legyen olyan kedves, adja át neki.

Még néhány szót váltottunk. Mielőtt elbúcsúzott, arra kért, hogy támogassam továbbra is Stellát.

A rajongó hang, ahogy róla beszélt, minden kétséget kizárólag elárulta, mennyire imádja ezt az asszonyt.

Mikor másnap reggel átadtam az orvosságot, Stella Vasziljevna megköszönte és megkérdezett:

– Nos, hogy tetszik magának a volt férjem?

– Nagyon jó benyomást tett rám – válaszoltam –, és azt hiszem, nagyon szereti magát.

– Ó, Dmitrij Ivanovicsnál nincs rendesebb ember a világon! – mondta Stella Vasziljevna meggyőződéssel.

*

Gyakran megtörtént, hogy munkánk végeztével Stella Vasziljevnával együtt indultunk el hazafelé. Mindkettőnknek az Arbat téren kellett villamosra szállnunk. Útközben leginkább a munkáról beszélgettünk, de nemritkán Bill is szóba jött.

A fiú gyakran írt, és levelei csakúgy áradtak a szerelemtől. Hívta Stella Vasziljevnát, hogy menjen ki utána, ő megtette ez irányban a szükséges lépéseket. Stella Vasziljevnának csak Rigába kell utaznia, ott az amerikai konzulátuson bármikor megkaphatja az útiokmányokat és az útiköltséget.

– No, és mik a szándékai, Stella Vasziljevna? – kérdeztem.

– A dolog nem olyan egyszerű – magyarázta. – Amerikába kimenni, világot látni, érdekes volna. Én persze szeretem Billt. Nagyon szeretem. Nem kételkedem abban, hogy ő is szeret engem. De maga tudja, hogy ő milyen. Ha néhány napig nem voltam mellette, máris megcsalt. Képzelje el, mi lenne, ha kimennék utána és ott tenné meg velem nap mint nap ugyanezt. De van még egy másik, ennél is fontosabb szempont. Itthagyjam azt a munkát, melyet úgy megszerettem? Lemondjak arról, hogy önálló, dolgozó ember legyek, akinek megvan a saját komoly szakmája? Ez nekem nemcsak kereseti lehetőség, hanem szívügyem is. Számolnom kell azzal is, hogy mit jelent az, Amerikában egy néger fehér feleségének lenni! És mit kapnék cserébe? Ha férfit akarok, azt kaphatok itt is, ezért igazán nem érdemes Amerikába menni. Egyelőre még gondolkozom ezen, de azt hiszem, mégsem megyek Bill után Amerikába.

*

Néhány nappal később Stella Vasziljevna közölte velem végleges döntését: marad.

– Hogy az eszével így döntött, azt értem, de mit szól ehhez a szíve?

– A szívemnek ebben az esetben hallgatnia kell.

– És gondolja, hogy a szerelem olyasvalami, amit csak úgy egyszerűen ki lehet kapcsolni?

– Azt éppenséggel nem gondolom – felelte Stella Vasziljevna. – De nem a szerelem a legfontosabb az ember életében. És a szerelem különben se azok közé a dolgok közé tartozik, amelyek nem pótolhatók.

Itt elhallgatott, majd kisvártatva hozzátette:

– Addig is, amíg ezt az érzést annyira kiheverem, hogy újra ilyesmire gondoljak, van egy igazi jó barátom, akire támaszkodhatom – nemde?

*

Intézetünkben átszervezések voltak, és Stella Vasziljevnát – bármennyire meg voltunk elégedve munkájával – kénytelenek voltunk elbocsátani.

Engem a dolog nagyon kellemetlenül érintett. Bár Stella Vasziljevna jól tudta, hogy semmi részem sem volt elbocsátásában – sőt minden igyekezetemmel próbáltam megakadályozni –, mégis szinte lelkiismeret-furdalást éreztem vele szemben. Mert bár saját elhatározásából szakosította magát afrikai kérdésekre, én voltam az, aki az érdeklődését valóságos szenvedéllyé fejlesztettem.

Nagyon fájlaltam Stella Vasziljevna távozását, és mindent megtettem, hogy segítsek elhelyezkednie olyan helyre, ahol továbbra is közös kedvenc szakmánkban dolgozhat.

Fáradozásom sikerrel járt: Stella Vasziljevnát felvették az akadémia egyik kutatóintézetébe tudományos munkatársnak. Munkaköre itt még érdekesebb volt mint nálunk.

Stella Vasziljevna boldog volt és én együtt örültem vele.

Továbbra is jó barátok maradtunk. Néha-néha a munkánk is összehozott bennünket, s ilyenkor mindig szívesen elbeszélgettünk egymással.

*

Egy nap munkából hazamenet valaki meglökött a villamoson, és majdnem leestem a már induló kocsi lépcsőjéről. Az utolsó pillanatban egy ismeretlen fiatalember átölelt, és úgy húzott vissza a kocsiba. Mikor ezért köszönetet mondtam neki, az idegen – legnagyobb csodálkozásomra – magyar nyelven szólalt meg. Mosolyogva hárította el köszönő szavaimat, miközben nevemen szólított.

Csodálkozva kérdeztem tőle, honnan ismerjük egymást, mire ő megmagyarázta, hogy csak ő ismer engem, mert közös ismerősünktől sokat hallott rólam. Ezután bemutatkozott, de a neve – Garai Károly – valóban semmit se mondott nekem. A közös ismerőst viszont nem nevezte meg.

– Ez egyelőre titok – mondta –, de hamarosan meg fogja tudni.

Csudabogár! De úgy látszik, teljesen ártalmatlan – állapítottam meg magamban, ezzel napirendre is tértem a találkozás felett.

Két vagy három nappal ezután felhívott Stella, és szemrehányást tett, hogy olyan régen nem adok életjelt magamról.

Olyan kedvesen invitált, hogy másnap délutánra elígérkeztem hozzá.

– Nagyon örülök, hogy eljött – üdvözölt Stella Vasziljevna, mikor beállítottam hozzá. – Úgy érzem, tartozom magának, mint régi pártfogómnak azzal, hogy az életem fontosabb változásairól beszámoljak. Néhány hete ugyanis újra férjhez mentem, és szeretném, ha megismerkedne a férjemmel. Ez tulajdonképpen pár nappal ezelőtt már meg is történt. A férjem találkozott magával, de a kettőnk dolgáról nem szólt, mert tudta, hogy ezt magam akarom elmondani. Hamarosan ő is megjön, és akkor végérvényesen összeismerkedhetnek.

A rejtély tehát megoldódott.

Kiderült, hogy Stella Vasziljevna új férje tulajdonképpen nem is „új", mert ő az a bizonyos fiatal magyar emigráns, akivel még annak idején Berlinben összebarátkozott. Most ő is Moszkvába került, és a régi szerelem felújult.

– Amint látja, minden jóra fordul. Karcsi és én szeretjük egymást és boldogok vagyunk.

– No, és Barszov?

– Az más fejezet – felelte Stella Vasziljevna. – A nálam beálló időjárás-változások nem érintik őt. Mi ketten olyan közel állunk egymáshoz, hogy az érzéki kapcsolat megszűnése a mi viszonyunkon semmit se változtathat. Mélységes barátság ez, aminek semmi se árthat.

Megjött Stella Vasziljevna új férje és leültünk hármasban kávézni. A velük töltött egy óra minden kétséget kizárólag meggyőzött arról, hogy ezek ketten komolyan szeretik egymást és valóban egymásnak valók.

Stellának eddig két férjét ismertem, ez már a harmadik volt. De bármennyire rokonszenvesnek találtam Barszovot és bármilyen nagyszerű embernek tartottam Bill barátomat, meg kellett állapítanom, hogy a három közül Stella Vasziljevna számára ez a harmadik az igazi.

*

Egy délelőtt telefonon közölték velem, hogy Bill Thompson súlyos tüdőbajjal Moszkvába érkezett orvosi kezelésre. Egyelőre az Alekszandrovszkij pályaudvar közelében levő szállodában fekszik és nagyon szeretne látni.

Siettem hozzá. A beteg ágya mellett az ápolónőn kívül – legnagyobb csodálkozásomra – ott találtam Stella Vasziljevnát. Olyan szerető gonddal etette-itatta, olyan gyöngéd óvatossággal igazgatta feje alatt a párnát, hogy bárki a beteg feleségének nézte volna.

Billnek az orvosok előírták, hogy minél kevesebbet beszéljen. Hálájának és egyéb érzelmeinek így is kifejezést adott, amint csak tehette, megfogta Stella kezét, simogatta vagy a szájához emelve csókolgatta.

Nyolc óra tájban az ápolónő kitessékelt bennünket azzal, hogy a betegnek nyugalomra van szüksége.

Távozóban elragadtatásomat fejeztem ki Stella Vasziljevnának mélységesen humánus magatartását illetően.

– No hallja, ez csak igazán természetes – felelte Stella. – Bill világméretekben is a mozgalom legkiválóbb embereinek egyike. Ami kettőnk között valamikor volt, semmiképpen sem befolyásolhatja azt az őszinte tiszteletet és elvtársi szeretetet, melyet mindazok éreznek iránta, akik csak ismerik őt.

– Én ezt megértem – mondtam –, de kérdés, ugyanígy megérti-e Karcsi is?

Stella Vasziljevna csodálkozó tekintetet vetett rám.

– Látszik, hogy maga csak futólag ismeri őt, különben nem kérdezne ilyet. Ő viszont jól ismer engem és Bill ittlétével kapcsolatban semmiféle problémánk nincs.

*

Egy teljes évig csak közvetve hallottam híreket Billről, a két képeslapot leszámítva, amit ebben az időben kaptam tőle. A legkitűnőbb intézetben gyógykezelték, és annyira talpra állították, hogy egészségesen hagyta el a szanatóriumot.

Másoktól tudtam meg, hogy felgyógyulása után kérte, engedjék meg neki, hogy legalább részben leróhassa háláját azért a gondos kezelésért, amelyben részesítették. Javasolta: rendezzenek előadói körutakat. Eljárt az ország különböző részeibe, városokba, kolhozokba és üdülőhelyekre, hogy – mint mondotta – valamit visszaadhasson abból, amit kapott.

Egy napon Bill felhívott telefonon. Közölte, hogy néhány napot Moszkvában tölt, a Savoyban lakik. Kért, hogy látogassam meg. Persze, még aznap elmentem hozzá.

Billt nem egyedül találtam. Egy csinos fiatal barna lány foglalatoskodott körülötte, és minden jel arra mutatott, hogy ott is lakik vele.

Bill nyilván észrevette csodálkozásomat, mert mindjárt meg is magyarázta a dolgot.

– Mikor a szanatóriumból gyógyultan kikerültem és előadói körútra indultam, Nagyenkát tolmácsnak adták mellém. Megszerettük egymást és összeházasodtunk.

– Úgy értsem ezt, hogy nem szándékozol visszautazni Amerikába? – kérdeztem csodálkozva.

– Ellenkezőleg – felelte Bill. – Még körülbelül egy hónapig van itt programom, aztán megyek vissza.

– És Nagyenka?

– Ő is jön velem. Erre vonatkozólag már minden szükséges intézkedés megtörtént.

Nagyenka pirulva hallgatta Bill szavait, és azzal az ürüggyel, hogy kimegy teát rendelni, magunkra hagyott bennünket.

– Mégiscsak furcsa ember vagy te, Bill – mondtam neki, mikor kettesben maradtunk. – Nemrég még Stelláról beszéltél ugyanilyen rajongással, és őt akartad mindenáron kivinni Amerikába. Hát nálad a szerelem ilyen gyorsan változik?

– Dehogyis – felelte Bill. – Én ma is nagyon szeretem Stellát, amint hogy ő se közömbös irántam – erről azt hiszem, magad is meggyőződhettél. De, mint látod, ő is férjhez ment egy másik férfihoz. Én egész életemre akartam őt feleségnek, de nem volt hajlandó kijönni hozzám. Mit tehetek? Nő nélkül nem élhetek. Amíg kinn voltam, magamfajta néger nőkkel barátkoztam. Ha most egyedül mennék vissza, ugyanazt folytatnám. De hiába, akár helyes ez, akár nem, tény és való, hogy a fehér nők engem sokkal jobban érdekelnek. Például az, hogy Nagyenkával együtt lehetek, valósággal megtízszerezi a munkaképességemet.

Nagyenka közben visszajött, s így persze más témára tértünk át.

Egy hónap múlva Bill újra megjelent Moszkvában. Reggel érkezett és mindjárt telefonált is, hogy jöjjek el hozzá lehetőleg még ma, mert másnap este utazik Amerikába.

Ugyanabban a szobában találtam, ahol egy hónappal azelőtt és Nagyenka is vele volt. De ahogy a szobába lépve üdvözöltem őket, Nagyenka arcáról rögtön leolvastam, hogy valami nincs rendben.

– Mi baj van, Nagyenka? – kérdeztem őszinte szimpátiával.

A lány hangosan elsírta magát, és beszaladt a másik szobába.

– Szóval, mégse viszed ki magaddal – fordultam Billhez, mert rögtön tudtam, hogy erről van szó.

Bill láthatóan zavarba jött.

– Én mindent odaadnék érte, csak velem jöjjön – szólt rövid szünet után –, de ő maga nem akar. Az utolsó órában meggondolta magát. Azt mondja, nem tudna abban az idegen világban élni.

Nagyenka újra bejött a szobába, teljesen lecsillapodva. Percek alatt annyira összeszedte magát, hogy nyugodtan részt tudott venni a beszélgetésünkben. Olykor még mosolygott is.

Mikor elmentem tőlük, megígértem, hogy kint leszek a pályaudvaron.

Másnap este az állomáson ott találtam Nagyenkát és Stellát is. Thompson egyformán érzékenyen búcsúzott mindkettőjüktől. Nagyenka csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudta visszatartani a könnyeit, Stella viszont komolyan és méltóságteljesen viselkedett, semmi jelét nem mutatta az elérzékenyedésnek.

Mikor a vonat megindult, Nagyenka sírva fakadt. Stella átölelve tartotta, és gyöngéd szavakkal igyekezett lelket önteni belé, de nem nagy eredménnyel.

A kijáratnál Stella elbúcsúzott. Felajánlottam Nagyenkának, hogy hazakísérem, amit ő el is fogadott.

Amint egyedül maradtunk, Nagyenka kijelentette, hogy nem akar még hazamenni, mert a szülei ilyenkor még fent vannak és most képtelen lenne beszélgetni velük. Javasoltam, hogy térjünk be valahova egy csésze teára.

Teázás közben kizárólag Billről beszélgettünk.

– Nagyon szeretem Billt – mondta Nagyenka –, és boldog vagyok, hogy amíg itt volt, szebbé, kellemesebbé tehettem az életét. De neki az ügy érdekében vissza kell mennie Amerikába. Tudom, hogy van neki ott egy néger nője, akivel tulajdonképpen már évek óta mint férj és feleség éltek együtt, csak nem voltak megesküdve. Szavát vettem, hogy ha most hazamegy, összeházasodik vele. Neki is jobb lesz így – fejezte be Nagyenka és újra elsírta magát.

– Maga még fiatal – próbáltam vigasztalni. – Majd megismerkedik mással, akit éppúgy fog szeretni, mint ahogy Billt.

– Soha – jelentette ki Nagyenka könnyeit törölgetve. – Én olyan boldog voltam ővele, hogy más férfira ránézni se tudnék.

*

Évek múltak.

Nehéz időket éltünk. Ezerkilencszázharmincnyolc eleje volt. Egyik „nagy per" a másikat érte. Szerte az országban tömegével folytak a letartóztatások.

Eszembe jutott Stella és Garai. A német nyelvű lap szerkesztősége, ahol Karcsi dolgozott, tele volt külföldiekkel. Nem történt-e neki is valami baja?

Telefonáltam Stellának. Ő persze rögtön invitált, hogy jöjjek el hozzájuk.

El is mentem még aznap este.

Stella – szokása szerint – rögtön kávét főzött.

Először általános témákról, világpolitikáról, irodalomról és hasonlókról folytattunk eszmecserét, de a beszélgetés nehezen indult. Mind a hármunknak egész más járt az eszében, csak nem tudtuk, hogy térjünk át a kényes témára.

Végül is Karcsi törte meg a hallgatást.

– Nem vitás, hogy a világban nagy dolgok vannak készülőben, és már itt nálunk is alaposan érezni lehet az előszelüket. Én megértem, hogy óvintézkedésekre szükség van, de ami itt végbemegy, az már egy kicsit sok. Olyan emberek tűnnek el nap nap után, akikhez – szerintem – a gyanúnak még csak árnyéka sem férhet.

Stella közbevágott.

– Az utolsó napokban sokat vitáztunk erről a kérdésről Karcsival. Szerintem ő kissé egyoldalúan látja a dolgokat. Nem tudja megérteni, hogy amikor olyan óriási tétről van szó, mint ebben a grandiózus játékban . . .

Garai nem hagyta végigmondania a mondatot.

– Én ezzel teljesen egyetértek – szakította félbe Stellát –, de mindez nem változtat azon, hogy ártatlan embereknek mégsem szabadna áldozatul esniük. Azoknak az intézményeknek, amelyek ezzel foglalkoznak, éppen ez volna a feladatuk, hogy megállapítsák: ki bűnös és ki nem.

– Ez igaz – vette át a szót újra Stella –, csak az a baj, hogy a gyakorlat sokkal bonyolultabb, mint az elmélet. Van egy régi orosz közmondás: „Mikor az erdőt irtják, röpköd a forgács." Az erdőt feltétlenül irtani kell. A röpködő forgács olykor ártatlanokat is megsebez. Ez sajnálatos, de elkerülhetetlen velejárója a műveletnek.

– Tudod mit – mondta Karcsi Stellához fordulva –, tölts nekem még egy csésze kávét, és beszéljünk másról.

Furcsa gondolatokkal mentem el az este tőlük. Stella okfejtését teljesen logikusnak találtam, de Karcsival is egyetértettem: nem szabadna megelégedni a gyanúval, hanem meg kellene állapítani, hogy ki bűnös és ki nem.

*

Néhány nappal később felhívtam Stellát. A telefon az előszobában volt, a lakók közösen használták. – Idegen női hang jelentkezett. Kérdésemre azt a választ kaptam, hogy már három napja sem ő, sem a férje „nem lakik többé ebben a lakásban".

Szomorúan tettem le a kagylót.

Stella okoskodása – sajnos – teljes mértékben beigazolódott.

FROLOVÉK HÁROM KÁLVÁRIÁJA

Egy délután váratlan látogatónk jött.

– Jelena Joszifovna Frolova! Isten hozta! Micsoda meglepetés! – kiáltott a feleségem, miközben tárt karokkal sietett a vendég elé.

Jelena Joszifovna Frolova úgy élt az emlékezetemben, mint aki mindig mosolyog. Most is mosollyal – de ezúttal zavart, szinte ijedt mosollyal – állt a küszöbön, és alig hallható hangon, szinte suttogva viszonozta feleségem üdvözlését.

– Kerüljön beljebb, kedves Jelena Joszifovna – invitáltam örömmel. – Csakhogy egyszer végre itt láthatjuk. De miért néz olyan komoran? Csak nem beteg talán? És hogy van az én jó Grigorij Sztyepanovics barátom?

Jelena Joszifovna felelet helyett hangosan felzokogott.

Leültünk és próbáltuk megnyugtatni. Feleségem melléült a díványra, megfogta a kezét és gyengéd szavakkal igyekezett lecsillapítani. Én egy pohár hideg vizet hoztam neki.

Jelena Joszifovna ivott egy-két kortyot, elővette a zsebkendőjét, letörölte a könnyeit és valamennyire megnyugodott. Feleségem próbálta rábeszélni, hogy feküdjék le a díványra, pihenje ki egy kicsit magát, addig ő főz jó forró teát. Jelena Joszifovna nem akart lefeküdni. Már nem sírt, csak csöndesen szepegett és el-elcsukló hangon kért bocsánatot, amiért nem tudott uralkodni magán.

Mi egyelőre nem kérdezősködtünk izgatottságának okáról. Nyugodjék csak meg, gondoltuk, aztán majd elmondja.

Nem kellett soká várnunk. Miután az egész pohár vizet kiitta, csendesen megszólalt:

– Borzasztó dolog történt – mondta. – Grigorij Sztyepanovi-

csot letartóztatták és Moszkvába hozták. Jelenleg a Butirszkaja börtönben van.

Saját szavai újra annyira felzaklatták szegényt, hogy megint elsírta magát.

Feleségem most már szinte erővel fektette le a díványra és nem engedte tovább beszélni. Kimentem a konyhába teát főzni, hogy Kátya Jelena Joszifovna mellett maradhasson.

*

Frolovékkal még 1922-ben ismerkedtem meg Csitában. Nem sokkal megérkezésem után régi ismerősömmel, Zimmersky doktorral találkoztam az utcán. A hilokí vasúti kórház lengyel főorvosa, akinek a kórházában a Kolcsak uralom alatt 1919 tavaszán egy ideig rejtőzködtem – nagyon megörült nekem, és elvitt magával csitai rokonaihoz.

A doktor húga, Jelena Joszifovna tipikus szőke lengyel szépség volt, férje pedig szép, magas barna orosz fiú – Grigorij Sztyepanovics. Rögtön megállapítottam, hogy ez a két ember nagyon szereti egymást.

Grigorij Sztyepanovics politikai tiszt volt a Vörös Hadseregben. A háború előtt, már diák korában tagja volt a földalatti bolsevik pártnak. 1916-ban végezte el a közgazdasági egyetemet, onnan bevitték katonának. A fronton, mint praporscsik (zászlós), aktívan részt vett a forradalomban, végigharcolta a polgárháborút és utána is a hadseregnél maradt, mint politikai munkás.

Sógora, Pan Zimmersky, nem volt kommunista. Azért jött be Hilokról Csitába, hogy utánajárjon a repatriálási ügyének. „Haza" akart menni Lengyelországba.

Ezzel kapcsolatban heves vita támadt közöttük. Grigorij Sztyepanovics meggyőző érvekkel és nagy lelkesedéssel fejtegette a doktornak a polgári demokrácia rothadtságát és a szocialista rendszer fölényét, próbálta megmagyarázni neki, hogy saját maga és családja ellen követ el bűnt, ha a szocializmus országából visszatér a tőkések és földesurak országába.

A doktor türelmesen végighallgatta sógora érvelését, de valahányszor az elhallgatott, azonnal megismételte a maga álláspontját: ő olyan helyen akar élni, ahol teljesen távol maradhat min-

den politikától, nyugodtan megkeresheti a kenyerét és félretehet valamit öreg napjaira.

Jelena Joszifovna nem vett részt a vitában, de úgy hallgatta férje szavait, mint isteni kinyilatkoztatást.

Aztán a beszélgetés más témákra terelődött. Jelena Joszifovna felterített a teához. Frolov is, a doktor is képzett, művelt ember lévén, öröm volt velük beszélgetni. A teához jóféle füstölt halat, olvasztott sajtot, áfonyadzsemet kaptunk. Egyszóval kellemes estét töltöttem el náluk.

Mikor búcsúzásra került a sor, Frolovék szívélyesen invitáltak, hogy jöjjek el minél gyakrabban hozzájuk, és ha majd megjön a feleségem, hozzam el őt is. Jelene Joszifovna már ismeri a helyi viszonyokat és biztosan összebarátkoznak majd.

Én köszönettel elfogadtam a meghívást és megígértem, hogy élni is fogok vele, de az első hetekben az új munka és az elhelyezkedés gondjai túlságosan lefoglaltak. Aztán megjött az asszony a kisgyerekkel – a gondok még jobban megszaporodtak. Mi tagadás, Frolovéknak tett ígéretem teljesen kiment a fejemből.

Talán el is felejtettem volna őket, ha egyszer az utcán véletlenül nem találkozom Grigorij Sztyepanoviccsal.

Ő szólított meg, civilben meg se ismertem volna. Elmondta, hogy nézeteltérése volt egyik följebbvalójával, ezért most vizsgálat folyik ellene pártvonalon s annak befejeztéig a hadseregben is felfüggesztették az állásából. További részleteket nem mondott, én meg persze nem kérdeztem. Hívott, hogy látogassuk meg őket a feleségemmel együtt.

Néhány nappal ezután egy este elmentünk hozzájuk. Kedvesen fogadtak, Jelena Joszifovna rögtön felállította a szamovárt. A két asszony gyorsan összebarátkozott. Grigorij Sztyepanovics elmondta, hogy „ügye" közben végleg elintézést nyert. Az ellene emelt vádak alól teljesen tisztázták, de a hadseregbe nem vették vissza, ellenben mint közgazdász, komoly, felelős állást kapott az Állami Banknál.

– Én persze szívesebben maradtam volna a politikai munkán – mondta Grigorij Sztyepanovics, hangjában némi keserűséggel –, de hát az ember nem mindig teheti azt, amit szeretne.

– Jól van ez így – szólt közbe Jelena Joszifovna. – Politikával

foglalkozzon az ember társadalmi munkában. Jobb, ha a hivatali dolgát csendesen, nyugodtan végezheti, függetlenül a politikától.

Érzésem szerint Grigorij Sztyepanovics először reagálni akart Jelena Joszifovna megnyilatkozására, nyilván ellent akart neki mondani, de aztán meggondolta magát.

Persze, én sem értettem egyet Jelena Joszifovna szavaival, de nem láttam értelmét a vitának.

Késő estig együtt maradtunk és azzal váltunk el, hogy legközelebb ők jönnek el hozzánk.

– Valóban nagyon rendes emberek – mondta hazafelé menet a feleségem. – És nagyon jól összeillenek, bár politikai és műveltségi színvonalban elég nagy különbség van köztük. Az asszony viszont valósággal imádja az urát.

A látogatásunkat követő hetekben Frolovék nem jelentkeztek, mi pedig nem sokkal később visszakerültünk Csitából Moszkvába. Ezután évekig hírt sem hallottunk róluk.

*

A forró rumos tea megtette a hatását. Jelena Joszifovna megnyugodott, és teázás közben részletesen elmondta, mi történt.

Amikor Grigorij Sztyepanovics a bankban dolgozott Csitában, főnöke, a Távol-keleti Bank akkori igazgatója, nagyon meg volt elégedve vele, több ízben is előléptette. Ez az ember később nagy karriert csinált: a központba került magas állásba, majd néhány évvel később az Állami Bank igazgatójává léptették elő. Amikor Moszkvába került, Grigorij Sztyepanovicsot is felhelyeztette a központba. Rövid idő múlva az összes bankügyek az ő kezében voltak. Grigorij Sztyepanovicsot ekkor kinevezte az egyik legfontosabb vidéki fiók, a sztálingrádi bank igazgatójává. Egy évvel ezelőtt, amikor az áruló menseviki vezetők ellenforradalmi összeesküvését leleplezték és a bűnösöket bíróság elé állították, a vádlottak között ott szerepelt Grigorij Sztyepanovics pártfogója is. Kiderült, hogy tagja volt a mensevikek földalatti központi bizottságának és aktív szerepet játszott az összeesküvés megszervezésében. A többi főkolompossal együtt tízévi fegynazra ítélték. Grigorij Sztyepanovics elszörnyedve vett erről tudomást, de eszébe se jutott volna arra gondolni, hogy az ügy kapcsán őellene is gya-

nú merülhet fel. Egy napon aztán – mint villámcsapás a felhőtlen égből – megjelentek nála az állambiztonsági szervek emberei és elvitték. Jelena Joszifovnától azzal búcsúzott el, hogy legyen egész nyugodt, őt semmi bűn nem terheli, és ennek előbb-utóbb ki kell derülnie.

Hónapokig tartott, amíg Jelena Joszifovnának lankadatlan utánjárással sikerült megtudnia annyit, hogy férjét legfőbb följebbvalójának bűnös manipulációiban való segédkezés miatt ötévi szabadságvesztésre ítélték, amelyet a butirkai börtönben kell kitöltenie. Amint ezt megtudta, rögtön felköltözött Moszkvában élő rokonaihoz, hogy a férje közelében lehessen. Megpróbált engedélyt szerezni, hogy időnként meglátogathassa és csomagokat vihessen be neki. Célját el is érte, havonta egy ötkilós csomagot és kéthavonta látogatást engedélyeztek. Eddig még csak egyszer volt benn nála. Grigorij Sztyepanovics jól néz ki és azt mondta, hogy jó dolga van. A börtönirodán dolgoztatják mint könyvelőt, és nagyon rendesen bánnak vele.

– Tulajdonképpen minden rendben is volna, csak fogadnának be engem is a börtönbe, hogy mellette lehessek – fejezte be Jelena Joszifovna.

Mi persze mindent megtettünk, hogy Jelena Joszifovnát megvigasztaljuk. Biztattuk, hogy Grigorij Sztyepanovicsot nyilván nem fogják sokáig a börtönben tartani, vagy kiderül az ártatlansága, vagy kiengedik feltételes szabadságra.

Aztán kikérdeztük, hogyan él és mit csinál. Kiderült, hogy egyelőre semmi keresete nincs, a rokonai tartják el, és nagyon szeretne valami munkát vállalni. Megígértem neki, hogy ebben segítségére leszek.

*

Jelena Joszifovna óvónő volt. Egy napközi otthonban sikerült neki gondozónői munkát szereznem. Fizetése persze csekély volt, de – minthogy ebédet díjtalanul kapott a munkahelyén – szerényen megélt belőle, sőt még arra is futotta, hogy Grigorij Sztyepanovics számára az engedélyezett élelmiszercsomagot havonta összeállítsa.

Örömében nem győzött hálálkodni segítségemért. Munkája

most már reggeltől estig lekötötte, de vasárnaponként továbbra is el-ellátogatott hozzánk.

Egy nap örömtől ragyogó arccal állított be.

– Kilátás van rá – újságolta boldogan –, hogy Grigorij Sztyepanovicsot kihelyezik egy munkatelepre, ahol felelős funkciót fog betölteni. Ha ez sikerül, külön szobát kap és megengedik neki, hogy a felesége is odaköltözzön hozzá. Ez annyit jelent, hogy tulajdonképpen teljesen szabadon élhet, csak a telepet nem hagyhatja el engedély nélkül.

Mi természetesen együtt örültünk Jelena Joszifovnával, és kívántuk neki, hogy reménye minél előbb megvalósuljon.

*

Grigorij Sztyepanovicsot valóban kihelyezték egy telepre, ahol nagy építkezések folytak. Az összes építkezések központi irodájában alkalmazták, mint kiváló szakembert, főkönyvelőként. A telep egyik lakóházában külön szobát kapott, és megengedték neki, hogy a felesége is kimenjen hozzá.

Mind a ketten boldogok voltak.

Jelena Joszifovna kiutazása előtt eljött hozzánk búcsúzni. Könnyek között jelentette ki:

– Több kívánnivalóm most már nincs is az élettől, csak ebben a helyzetben hagyjanak meg bennünket, akár halálunk napjáig.

*

Úgy látszott, mintha a végzet jobb sorsot szánt volna a Frolov házaspárnak, mint amilyet Jelena Joszifovna kívánt.

Alig néhány hónapja éltek még a telepen, amikor Jelena Joszifovna a városban járva ellátogatott hozzánk, és elmondta, hogy férjét az egész telep műszaki vezetőjének helyettesévé nevezték ki.

Ettől kezdve Grigorij Sztyepanovics is gyakran járt bent Moszkvában. Időnként hozzánk is benézett, és nem győzött hálálkodni nekünk, hogy „olyan jók voltunk a feleségéhez". Éppúgy, mint Jelena Joszifovna, ő is egyre azt erősítgette, hogy soha életében nem volt még olyan boldog és elégedett, mint most.

De a sors még mindig nem volt megelégedve. Újabb néhány hónap és Grigorij Sztyepanovics az egész telep műszaki vezetőjévé rukkolt elő.

Az a körülmény, hogy valamikor mint elítélt került ki a telepre, teljesen feledésbe ment. Teljesen szabadon mozgott, sőt autón járt.

Valamivel később egyszer elmondta, hogy hatásköre már nemcsak a telepre, hanem azon jóval túl is kiterjed. Óriási építkezések vezetése futott össze a kezében.

– A mi Grigorij Sztyepanovics barátunk úgy látszik, másodszor is karriert csinált – jegyezte meg a feleségem. – És ezúttal még nagyobbat, mint először. Csak aztán meg ne bánja.

*

Két vagy három hónap telt el azóta, hogy Grigorij Sztyepanovics utoljára nálunk járt, amikor egy napon beállított hozzánk Jelena Joszifovna.

Amint az ajtón belépett, rögtön leolvastuk az arcáról, hogy valami nagy baj történt.

Nem is kérdeztünk tőle semmit, csak nagyon melegen üdvözöltük, majd leültettük és megpróbáltunk közömbös témákról beszélgetni vele.

Két perc múlva ő maga tért rá a szomorú újságra.

A történet ezúttal nagyon rövid volt. Alig néhány nappal azután, hogy Grigorij Sztyepanovics utoljára meglátogatott, egy reggel érte jöttek a munkahelyére, felültették egy teherautóra vagy tizedmagával és elvitték.

– Hogy hová? Azt nem tudni. Egyelőre se a helyi szerveknél, se a központban semmiféle tájékoztatást sem tudtam még kapni – panaszolta Jelena Joszifovna. – S ezúttal a dolog igazán teljesen érthetetlen. Hiszen azóta módjuk volt alaposan megismerni, és nyilván meg is ismerték, azért becsülték meg annyira, hogy olyan magas pozícióba helyezték.

Szerettük volna megnyugtatni Jelena Joszifovnát, biztatni, hogy a félreértés majd tisztázódik, de szavaink nem hatottak meggyőzően, mert mi is éppen olyan értetlenül álltunk a történtekkel szemben, mint ő maga.

Szavát vettük, hogy hamarosan újra meglátogat, vagy ha nem tud Moszkvába jönni, akkor rendszeresen írni fog.

*

Körülbelül egy hónap telt el ezután, de Jelena Joszifovna nem jelentkezett. Sokat gondoltunk rá, és nyugtalanított bennünket, hogy ígérete ellenére nem ad hírt magáról. A harmadik héten feleségem már írni akart neki, de akkor eszméltünk rá, hogy a címét se tudjuk.

Végre egy reggel beállított. Szomorú volt most is, halkan, elgondolkozva beszélt, de a múltkori nagy izgalomnak már nyoma sem látszott rajta. Elmondta, hogy állást kapott a telep bölcsődéjében. A lakásukat ugyan elvették, de adtak helyette egy rendes kis szobát. Fizetése is kielégítő, és mindenki változatlanul barátságosan beszél vele.

– Mindenem megvan ahhoz, hogy nyugodtan dolgozzam és bevárjam, amíg Grigorij Sztyepanovics visszajön. Mert ő kétségkívül ártatlan, és ez előbb-utóbb ki fog derülni.

Ettől kezdve Jelena Joszifovna gyakran meglátogatott bennünket. A munkájával kapcsolatos különböző ügyes-bajos dolgokban gyakran járt Moszkvában, s ilyenkor mindig benézett hozzánk.

Örömmel állapítottuk meg, hogy a rendszeres munka jót tett az idegeinek.

GYARMATTÖRTÉNETI TANKÖNYV

A Központi Bizottság váratlan döntése annyira lesújtott, hogy napokig gondolkodni se tudtam további sorsomról. De levertségem nem tartott sokáig. Néhány nap múlva felhívott régi barátom, Igor Reisner professzor, a jeles India-kutató, akivel a Nemzetközi Agrár Intézetnél évekig együtt dolgoztunk. Kért, hogy másnap délelőtt fontos ügyben keressem föl a lakásán. Ott találtam nála másik kollégámat, Guber professzort is. Mindketten tanszékvezető tanárok voltak az I. számú Moszkvai Egyetemen (a későbbi Lomonoszov Egyetem). Reisner India, Guber Indokína történetének specialistája. Reisner elmondta, hogy az egyetem tankönyvet akar íratni a gyarmati és függő országok újkori történetéről. Kollektív munkára gondolnak, és az egyes fejezetek megírására az illető ország történetének legkiválóbb szakembereit kívánják felkérni. Ezek a tudósok alkotnák a szerzői kollektívát, amely a Tudományos Akadémia Történeti Intézete gyarmattörténeti részlegének felügyelete alatt dolgozna. Az egyetem Reisnert bízta meg azzal, hogy a részleteket a Történeti Intézettel megtárgyalja. Rosztovszkij professzorral, a gyarmati részleg vezetőjével együtt összeállították a könyv tématervét, és Reisner vállalta, javaslatot készít az egyes országokról szóló részek szerzőire. Ezek jegyzékét a párt Központi Bizottságának illetékes osztálya fogja majd jóváhagyni. Reisner megkérdezte, hogy vállaljuk-e ezt a munkát – Guber az indokínai, én a fekete-afrikai fejezetek megírását –, mert előzetes hozzájárulásunk nélkül nem akar bennünket javasolni.

Guber rögtön örömmel vállalta, nekem viszont némi aggályaim voltak.

– Mit gondolsz, nem lesz akadály, hogy a Központi Bizottság éppen a napokban erősítette meg kizárásomat a pártból?

– Ezt Rosztovszkij is jól tudja, és volt is már szó róla, de Fekete-Afrikára ők sem tudnak más megfelelő szerzőt ajánlani. Rosztovszkij ismeri a pártközpont álláspontját, és szerinte ez nem akadály. Különben, ha ez megnyugtat, közlöm veled, hogy nemrég engem is kizártak a pártból. Teljesen érthető is, minthogy annak idején Radek és Magyar Lajos ajánlott párttagnak. És ha nem járulnak hozzá? Mondd már! Mit vesztesz?

Nem vonakodtam tovább.

Másnap délelőtt Reisnerrel és Guberrel együtt felkerestük Rosztovszkijt és megállapodtunk vele, hogy mindhármunk nevét felveszi a Központi Bizottság elé terjesztendő listára.

Nem nagyon bíztam abban, hogy a döntés hamarosan megszületik, még kevésbé abban, hogy a Központi Bizottság jelölésemet jóváhagyja. Annál jobban csodálkoztam, mikor Rosztovszkij már egy hét múlva felhívott és közölte, hogy javaslatát – az én jelölésemet is beleértve – a Központi Bizottság jóváhagyta. A szerzői kollektíva alakuló ülését – mint mondta – már a következő héten összehívja.

Az alakuló ülésen végleg megállapodtunk, hogy a könyv hány részből álljon, az újkor egymást követő szakaszainak megfelelően, és hogy az egyes részekben mely országok története kapjon helyet. Én három fejezet megírására kaptam megbízást.

A kollektíva tagjai otthon a lakásukon vagy könyvtárakban dolgoztak, és hetenként vitaülésre jöttek össze az intézetben.

Az alakuló ülés után megindult a munka és viszonylag gyorsan haladt előre, mert valamennyien szívügyünknek éreztük.

A vitákban nyoma sem volt a néhány évvel ezelőtt divatos vég nélküli hiba- és elhajláskeresésnek. A vitázók valóban a hibák ellen, azok kijavításáért harcoltak és nem a szerzők személyét támadták; nem igyekeztek mindenkiben, aki valamely kérdésben tévedett, mindjárt népellenséget, ellenforradalmárt felfedezni. Tárgyszerű, tartalmas felszólalások hangzottak el, s így a vitaülésekről mindig azzal a jóleső érzéssel távoztam, hogy érdekes és tanulságos eszmecserében volt részem. Egy év alatt a könyv elkészült.

A KÖZPONTI BIZOTTSÁGHOZ FORDULOK

Az a tudat, hogy a Tudományos Akadémia Történeti Intézete a kizárás ellenére bevont a tankönyvíró kollektívába és a Központi Bizottság ezt jóváhagyta – újra lelket öntött belém. Merész elhatározással beadvánnyal fordultam a Központi Bizottsághoz. Röviden előadtam, mi mindenen mentünk keresztül az utolsó másfél év alatt családommal együtt. Egyenesen feltettem a kérdést: nem gondolja-e a Központi Bizottság, hogy egy ritka szakmában képzett, tudományos munkást vétek kihasználatlanul hagyni és éheztetni csak azért, mert nem tartják méltónak a párttagságra. Különösen akkor, amikor köztudomású, hogy sem a pártra, sem az államra nem veszélyes.

Egy hét sem telt még el, levelet kaptam a Központi Bizottságtól, hogy jelentkezzem a Központi Bizottság Propaganda Osztályának egyik előadójánál.

Az előadó nagyon barátságosan fogadott, s több mint egy órát beszélgetett velem. Menjek haza nyugodtan – mondta végül –, rövid időn belül elhelyeznek.

Néhány nap múlva ugyanaz az előadó levélben értesített, hogy a Tudományos Akadémia valamelyik intézetében fogok dolgozni, jelentkezzem ebben az ügyben az akadémia elnökségén N. elvtárs titkárságán, aki már tud ügyemről.

Még aznap beszéltem telefonon N. elvtárs titkárnőjével. Ő is tudott már rólam, és megmondta, hogy főnöke mikor fogad.

Az N.-nel folytatott beszélgetésen már konkrétan a Történeti Intézet Rosztovszkij vezette részlegéről volt szó, ahol fél lábbal már eddig is dolgoztam, mint a gyarmattörténeti tankönyv szerzői kollektívájának tagja. N. biztosított, hogy a felvételemre tett javaslatot hamarosan az elnökség elé terjesztik.

Ezután felkerestem Rosztovszkijt és tájékoztatni akartam a történtekről, de ő szóhoz sem hagyott jutni. Amint beléptem mindjárt gratulált és üdvözölt „mint új munkatársát". Már tudott a javaslatról közvetlen főnökétől, mert N. véleményt kért rólam a Történeti Intézet igazgatójától, Grekov akadémikustól.

– Nem kell mondanom – folytatta Rosztovszkij –, mennyire örülök, hogy együtt fogunk dolgozni. Persze, még időbe telik, míg a javaslatból határozat lesz. Fizetést természetesen addig nem fo-

lyósíthatunk, de minden egyéb tekintetben máris teljes jogú belső munkatársnak tekintjük. Ami pedig az anyagi részt illeti, ezt is áthidaljuk. Kiutaltatunk némi előleget a tankönyv három fejezetéért, amit később majd levonnak szerzői tiszteletdíjából.

A búcsúzásnál Rosztovszkij megígérte, hogy az akadémiánál megsürgeti az ügy elintézését.

Ettől kezdve gyakrabban jártam be az intézetbe, minden munkaértekezleten részt vettem, ismerkedtem az intézet egészével. És persze türelmetlenül vártam az elnökség határozatát. Rosztovszkij közben megtudta, hogy a rólam szóló határozati javaslat már jó ideje ott fekszik az elnökség teljes ülése elé terjesztendő akták között, de sok az ilyen ügy, teljes ülés viszont ritkán van. Az elnökség az előterjesztések kelte szerinti sorrendben tárgyalja a dolgokat, és sok előterjesztés lévén, számolnunk kell azzal, hogy a határozat még hetekig elhúzódhat.

Hét múlt hét után, a hetekből hónapok lettek, míg végre szeptember elején megjött a határozat: augusztus 1-i hatállyal kineveztek a Történeti Intézet „első osztályú tudományos munkatársává".

A hírt Rosztovszkij közölte velem telefonon, s kért, hogy jöjjek be az állományba vételemmel kapcsolatos formaságokat elintézni és felvenni első kéthavi fizetésemet.

Hónapok óta tudtam, hogy a nehezén – egyelőre – már túl vagyok, de igazán csak attól a perctől hittem benne, mikor a kéthónapi fizetést valóban megkaptam.

TÖRTÉNETI INTÉZET

A Történeti Intézet nemcsak anyagi problémámat oldotta meg, hanem lehetővé tette, hogy minden hivatali megkötöttség nélkül olyasmivel foglalkozzam, ami legközelebb áll a szívemhez. Az intézetnek mindössze egy kis és két nagy szobája volt. A kis szoba a részleg igazgatójának dolgozószobája volt. Az egyik nagy szobában íróasztal és néhány szekrény állt, s az íróasztal mellett egy gépíróasztal. A szekrényekben az intézet irattárát és kézirattárát helyezték el. Itt dolgozott a részleg titkárnője, aki gépírónő is volt; ő tartotta a kapcsolatot a munkatársakkal. Helyiség hiánya

miatt a munkatársak otthon a lakásukon vagy könyvtárakban dolgoztak, csak időnként jártak be. Hetenként egyszer meghatározott napon és órában valamennyien összejöttek munkaértekezletre. Erre szolgált a másik nagy szoba, itt állt két íróasztal is azok számára, akiknek valami írni- vagy átnéznivalójuk akadt.

Jó értelemben vett kollektív munka folyt az intézetben, ami nem hivatali lekötöttséget, hanem szívem szerinti munkát jelentett nekem, amelynél érdekesebbet nem is kívánhattam volna.

EMBER AZ EMBERTELENSÉGBEN

Mondják, hogy a baj nem jár egyedül. Ezt magam is gyakran tapasztaltam. De olykor megesik, hogy a szerencse is egyszerre többfelől mosolyog az emberre.

Nem sokkal azután, hogy a Történeti Intézetben sikerült állást kapnom, felkeresett Gábor Andor elvtárs és felajánlotta, hogy rendszeresen írjak az általa szerkesztett *Új Hang* című folyóiratba.

A moszkvai magyar emigránsok régebbi lapja, a *Sarló és Kalapács*, amely Kun Béla irányítása és ellenőrzése alatt állott, az ő letartóztatása után megszűnt. Egy ideig a Szovjetunióban élő magyar kommunista emigránsoknak nem volt lapjuk. 1938-ban Gábor Andor szerkesztésében megindult az *Új Hang* című havi folyóirat.

A *Sarló és Kalapács* politikai folyóirat lévén, csaknem kizárólag politikai cikkeket és egyéb propagandaanyagokat hozott, kivételképpen közölt csak néha egy-egy – rendszerint alacsony nívójú – verset vagy novellát. Az *Új Hang* ellenben színvonalas irodalmi folyóirat volt, amely komoly és értékes politikai cikkeket is közölt.

Gábor Andorra nem tudok meghatottság nélkül emlékezni. Mikor az első világháború előtt Budapesten először találkoztam vele, úgy ismertem meg, mint a *Fidibusz* című élclap szerkesztőjét, a *Nap* című délutáni bulvárlap munkatársát, és számos népszerű kuplé szerzőjét. Némi csodálattal, de nem nagy tisztelettel néztem rá.

A húszas években újból találkoztunk Moszkvában. Ekkor már azt az embert tisztelhettem benne, aki befutott polgári író, újság-

író, színpadi és slágerszerző létére aktív részt vett az 1918-as Károlyi-féle polgári forradalomban, sőt az 1919-es proletárdiktatúrában is. Forradalmi tevékenységéért börtönben ült és bíróság elé került, és éppen a bíróság előtt vallotta magát először kommunistának. Azt az embert, aki később a bécsi, majd a berlini emigrációban legbátrabb ostorozója volt a magyar úri osztályok reakciós terror rezsimjének, és egyik leglelkesebb hirdetője a kommunizmus eszméinek.

Igazi nagyságát, ritka emberi tulajdonságait azonban csak akkor ismertem meg, mikor Hitler uralomra jutása után a Szovjetunióba menekült, s velünk együtt élte át a nehéz éveket.

Csúf idők jártak. Tompa Mihály szavaival élve, olyan idők, amikor „testvért testvér, apát fiú elad". Ha valakit letartóztattak vagy kizártak a pártból, saját gyermeke, hitvestársa, testvére megtagadta, nehogy neki magának is baja történjék. Mert különben kitették állásából, sehol sem fogadták be, munka nélkül tengődött, gyermekeivel együtt éhezett.

Gábor Andor embersége ekkor mutatkozott meg igazán. Felkereste a letartóztatottak családtagjait és más munkanélkülieket, pénzt adott nekik, és jó szóval lelket öntött beléjük, segített nekik munkát szerezni. Így jutott el akkor hozzám is.

Elsősorban szovjet novellák és versek fordítására biztatott. A szovjet novellatermés mennyiségileg nagyon gazdag volt akkoriban – de ami a minőséget illeti, rengeteg sablonos, sematikus, lakkozott írásmű jelent meg. Nem volt könnyű kiválasztani közülük a valóban értékes irodalmi alkotást, amelyet nyugodt lelkiismerettel adhattunk a magyar kommunista olvasó kezébe, anélkül, hogy kompromittáljuk vele a Szovjetuniót. Gábor elvtárs kitűnően értett ahhoz, hogy több száz írásmű közül kihalássza azt a néhányat, amely irodalmi értéke alapján jobban szolgálja a kommunista propagandát, mint a hamis irodalmi mezben büszkélkedő hangos propagandaírások.

Hogy milyen verseket fordítok, ezt Gábor Andor rám bízta, ő csak „tanácsolt". Mindenekelőtt azt tanácsolta, hogy fordítsak Majakovszkij-verseket. Ezt annál is inkább megfogadtam, mert már tizenöt éve készültem erre. 1923-ban ismerkedtem meg Majakovszkij verseivel, s azóta nagy tisztelője vagyok, de csak 1938-ban szántam rá magam először a fordításra. Mindig moso-

lyogtam azokon, akik rövid, felületes ismeretség után rögtön fordítani merészkedtek Majakovszkij verseit. Nekem az orosz nyelv 1923-ban már szinte második anyanyelvemmé vált, mégis évekre volt szükségem, hogy ennek a szellemóriásnak ne csak a szavait, hanem nagyszerű, sajátos lelkületét is megértsem, mert enélkül Majakovszkij-verset nem lehet hűen lefordítani.

Gábor Andor maga is szorgalmas fordítója volt Majakovszkijnak. Az ő buzdítására jó néhány Majakovszkij- és más verset lefordítottam, amelyek az *Új Hang*ban meg is jelentek. Közülük néhányat itt bemutatok.

FELELJENEK

1917

Pergetik, pergetik a háború dobját.
„Élőbe a vasat!" –
verik a rajtát.
Rab után a rabot
az országok
hajtják,
s acélszuronyok élire dobják.
Miért?
Remeg a föld
éhesen,
meztelen.
Véribe fürdetik az emberiséget.
S gőzöl a vérfürdő,
képtelen,
esztelen.
Miért?
De miért?
Albánia végett.
Egyre fogyatkozik a béke napja.
Ember az embert bőszen döfi át.
Miért?
Csak azért,
hogy valaki

kezére kapja Mezopotámiát.
Ép borda alig van már
a világon.
Kiverik az emberekből a szuszt.
Csak azért,
hogy valaki hajója
ingyen ússza át
a Boszporuszt.
Csikorgó csizma,
durva,
pimasz,
mindent,
ami szép, jó,
ki nevében rúg el?
Fönt a harcok egén
ki trónol?
Ki az?
Szabadság?
Isten? –
A rubel.
Mikor állsz már talpra, hogy felnézz az égre,
te,
aki fizeted ezt az életsarcot?
Arcukba a kérdést mikor vágod végre:
Miért e harcok?

VERS ARRÓL, HOGY AZ ÍZLÉSEK KÜLÖNBÖZŐK

Szólott
a ló
meglátva a tevét:
„Még ilyen
óriás
korcsszülött gebét!"

S kiáltott
a teve:
„Ló a te neved?
Nem ló vagy te,
dehogy –
tökéletlen teve."
S csak az isten
tudta,
a szürkeszakállas,
hogy a kettő –
két különböző állat.

Majakovszkijon kívül néhány hozzá közel álló költő – nevezetesen Aszejev – verseiből is fordítottam néhányat. Álljon itt mutatóba Aszejevnek egy verse.

ÚSZTATÓ

Fiatal vagy s erős
a karod;
hív a folyó –
végigúszhatod.
Halld s ne feledd –
szól a bölcs szabály:
idő előtt
elmerülni
kár.
Ábrándokban elolvadni –
miért?
Ilyen földön,
mint ez a miénk.
Fejed búnak,
ez a fő, ne add
mindenféle
kicsiség miatt.
Ha a szíved
és a nap – meleg,

óvatosság
ne birjon veled.
Nézd,
a folyó hogy hív, hogy dagad,
egy fejessel
vesd belé magad.
Nyúljék a kar,
feszüljön a váll,
s egész világ
csodálkozva áll.
Csak kitartás,
s a pajkos habot
könnyűszerrel
meghódíthatod.
Előttem –
a folyónak fele.
Rágalmaznak?
Mi gondom vele.
Nem felejtem,
mit mond a bölcs szabály:
idő előtt
elmerülni kár.
Nem vak hóbort,
nem szeszély vezet
verseimmel
úszni a vizet.
Ábrándokban
fönt a föld színén
elolvadni
nem akarok én.
Holmi kicsi
búk és bánatok –
verseimben
ne jajongjatok.
Míg karomnak
ép ereje van,
úszom tovább,
nem hagyom magam.

Pajkos habok,
átlátszó habok,
kitartással
győzök rajtatok.
S nyomomban
– az ár ha messze visz –
vígan tovább örvénylik a víz.

Nagy buzdítást kaptam Gábor elvtárstól arra is, hogy próbálkozzam még nehezebb feladattal: Paszternak-versek fordításával. Két olyan verset választottam ki, melyekben a költő maga tesz vallomást arról, hogy az idő elhaladt fölötte, hogy ő és költészete anakronizmus. Alaposan beleizzadtam, amíg sikerült lefordítanom. Büszkén állítottam be a két verssel Gáborhoz. Néhány nap múlva visszaadta őket.

– Gratulálok! A fordítások jók. Ha nem magáról volna szó, le is hoznám. De maga, Síkom-bikom, meggyőződésem szerint ennél jobbat is tud. Dolgozzon még egy kicsit rajtuk. Ha jobbra nem sikerül, hozza vissza, leadom így.

Szívesen dolgoztam volna rajtuk, de nem futotta az időmből. Viharos napok jöttek, és nemcsak az én Paszternak-fordításaimat, hanem az *Új Hang*ot is elsodorták.

SÁNDOR KISZABADUL

Ezerkilencszázharminckilenc tavaszán Sándor váratlanul újra megjelent a láthatáron. Egy délelőtt felhívott telefonon, és a világ legtermészetesebb hangján – mintha csak előző nap láttuk volna egymást utoljára – megkérdezett, nem akarok-e találkozni vele délután a Moszkva Kávéházban.

A kérdés annyira természetesen hangzott – a legkisebb célzás nélkül arra, milyen rég nem láttuk egymást és mi minden történt azóta –, hogy első pillanatban önkéntelenül is átvillant agyamon a gondolat: talán nem is igaz, amit Sándorról hallottam, a valóságban nem történt vele semmi, csak álmodtam az egészet. De azzal, hogy a Moszkva Kávéházba hívott találkozóra – elárulta

magát. A Moszkva Kávéház ugyanis renoválás miatt már hónapok óta zárva volt.

Ebben az időben az Arbat téren volt egy hasonló típusú kávéház, ott találkoztunk.

Mikor a megbeszélt időben beléptem, Sándor már ott volt. Melegen üdvözöltük egymást, és a beszélgetés rögtön úgy indult, mintha csak tegnap hagytuk volna abba.

Bámulatos ember ez az én Sándor barátom – állapítottam meg magamban. – Én valószínűleg képtelen lennék ennyire uralkodni magamon.

Egész idő alatt egyetlen szó sem esett arról, ami történt, csak amikor már elhagytuk a kávéházat, és gyalog nekivágtunk a Precsisztyenszkij bulvárnak. Sándor séta közben hirtelen megállt, és a beszélgetés fonalát elvágva, minden bevezetés nélkül rátért az eddig gondosan került témára.

Talán túlzok is, mert amit mondott, mindössze néhány szóból állott, de ebben a néhány szóban minden benne volt. Legalábbis minden, amit ő erről a témáról mondani akart.

– Egyet mondhatok neked, barátom. Nagyon sokat tanultam az utolsó másfél év alatt. Talán többet, mint egész előző életemben. És mindenekelőtt fölismertem két abszolút igazságot. Az egyik az, hogy az emberi boldogság labilis, nincs olyan boldogság, amely egyik napról a másikra föl ne borulhatna. A másik: hogy az én számomra egyetlen abszolút biztos pont van az életben – Tatjána szerelme. Ezenkívül minden egyéb bizonytalan.

Ezt mondván – feleletet se várva – mindjárt másra terelte át a szót.

Sem akkor, sem később, soha egy szóval sem tért vissza életének erre a legszörnyűbb élményére.

Mikor elváltunk, meghívtam, hogy Tatjánával együtt jöjjön el hozzánk valamelyik este. Megígérte, és hamarosan be is váltotta a szavát.

Kedélyes estét töltöttünk együtt. Sándor és Tatjána csakúgy ragyogott a boldogságtól. Feleségemmel együtt velük örültünk. Jelenlétünk egyáltalán nem feszélyezte őket, vacsora közben is hol csókolóztak, hol cirógatták egymást. El voltak foglalva egymással, társalgás közben nemegyszer rajtakaptuk őket, hogy nem is hallják, amit beszélünk.

– Akárcsak a galambok – súgta a feleségem, és közben eszébe jutott, hogy van egy üveg pezsgőnk. – Ez aztán igazán ünnepélyes alkalom – mondta, és behozta.

Mikor koccintásra emeltük poharainkat, Sándor hirtelen fölállt, és a pezsgőspohárral a kezében nagyon komolyan beszélni kezdett:

– Nem szokásom nagyokat mondani, de úgy érzem, ki kell mondanom, amit gondolok. Sok sérelem ért már az életben, és egész biztosan nem kevés rossz vár még rám a jövőben. De az a boldogság, amit az utolsó napokban megértem, olyan mindent kiegyenlítő jóvátétel a sorstól, hogy soha többé nem panaszkodom. Ürítsétek velem ezt a poharat arra, ami mindenért kárpótol, és ezért becsesebb, mint maga az élet: Tatjána irántam való örök szerelmére!

A következő hónapokban ritkán láttam őket. Visszavonultan éltek, munkahelyükön kívül úgyszólván sehova se jártak.

HÍREK STELLÁRÓL

Idestova egy esztendő múlt el Stella Vasziljevnáék eltűnése óta, amikor felhívott egy ismeretlen nő. Nyina Vlagyimirovnának nevezte magát, és kért, engedjem meg, hogy felkeressen, mert üzenetet hozott Stella Vasziljevnától.

– Bármikor szívesen látom – feleltem, és ő még aznap délután el is jött hozzám.

Elmondta, hogy férjét valamiért – az ő meggyőződése szerint teljesen ártatlanul – öt évre elítélték, és egy munkatáborban él az Altaj-vidéken. Neki, mint feleségnek, engedélye van kétszer egy évben meglátogatni és két-három napot vele tölteni. Elmesélte, hogy a táborban erre a célra külön barakkok vannak, aztán rátért arra, amiért tulajdonképpen felkeresett. Amikor a táborba érkezett, először az irodába kellett mennie, ott várt, amíg megkeresték a férjét. Mialatt az iroda ablakánál ült, egy nő jött oda hozzá, és megkérdezte: nem Moszkvából jött-e véletlenül? De igen – mondta ő, mire az ismeretlen nő megkérte, hogy jegyezzen fel két címet – Barszov és az én címemről volt szó. – Közölje az illetők-

kel – kérte a nő –, hogy Stella ebben a táborban van, él, egészséges és semmiben sem érzi magát bűnösnek.

– Az üzenetet ezennel átadtam – mondta Nyina Vlagyimirovna –, de a magam részéről hozzá kell tennem, hogy véleményem szerint nem egészen felel meg a valóságnak. Stella Vasziljevna ugyanis elárulta nekem, hogy már több hónapja beteg, nem tud dolgozni, s így nem kapja a dolgozóknak járó feljavított kosztot. Én kijelentettem, hogy ezt is közölni fogom önökkel, hátha tudnának engedélyt szerezni csomag küldésére, de ő szavamat vette, hogy csupán az ő üzenetét közvetítem. Nem tudom, mi okból tette ezt, de emberi kötelességemnek tartom, hogy ígéretemet ne tartsam be.

Megköszöntem az ismeretlen nő szívességét és felajánlottam, hogy Barszovhoz majd én továbbítom Stella üzenetét.

– Ne vegye rossz néven – mondta a nő –, de legalább ígéretemnek ezt a részét pontosan be akarom tartani. Már meg is beszéltem vele holnapra a találkozót.

– Ha találkozik vele, kérje meg nevemben, hogy hívjon fel telefonon – mondtam búcsúzóul Nyina Vlagyimirovnának.

Másnap délután Barszov fel is hívott, és kérésemre még aznap este meglátogatott.

Magam sem tudtam, miért akarok Barszovval beszélni. Stella neki is a címét üzente meg, amiből nyilvánvalóan arra következtettem, hogy mind ez ideig nem sikerült összeköttetést teremteniük egymással. Barszov már nem férje – gondoltam –, s így nem adtak neki engedélyt a levelezésre. Akkor pedig arra sincs módja, hogy ügyében közbenjárjon. Bár semmiféle lehetőséget nem láttam arra, hogy ebben a kilátástalan helyzetben segítségükre lehetnék, mégis kapcsolatot kerestem Barszovval. Ketten talán csak kieszelünk valamit Stella érdekében.

Barszovtól – nem kis csodálkozásomra – megtudtam, hogy Stella és ő hivatalosan sose váltak el. Amikor Stella beleszeretett Thompsonba, Barszov teljes szabadságot engedett neki. Még a lakását is átengedte nekik, azzal a kikötéssel, hogy hivatalosan ne váljék el tőle. Ha Stella a jövőben meggondolja magát és vissza akar térni hozzá, ő mindig kész lesz visszafogadni.

– Törvényes jogom van ahhoz, hogy eljárjak az ügyében, és levelezhetnék is vele – mondta Barszov. – Néhány hónappal ez-

előtt hivatalos értesítést kaptam arról, hogy öt évre elítélték, de a levelezés jogától nem fosztották meg. Sajnos, a címét nem közölték, azt mondták, várjam meg, míg majd ő maga ír. Valószínűleg írt is, én viszont nem kaptam meg. Ezért nem tudtam neki sem írni, sem az ügy újrafelvételét elérni, mert beadványaimban nem tudtam konkrétan megjelölni, hogy hol van. Most már más a helyzet. Holnap rögtön elkezdek utánajárni a dolognak.

*

Nem telt bele egy hét, Barszov telefonon közölte velem, hogy sikerült teljesen „legálisan" levelet és csomagot küldenie Stellának, s remélhetőleg választ is fog kapni. Közben kérvényezte az ügy felülvizsgálását.

Ettől kezdve olykor-olykor beszéltünk egymással telefonon. Aztán befutott Stella első levele, amelyet havonta követtek a többiek. De az ügy felülvizsgálását illetően egyelőre semmi érdemleges nem történt.

A TÖRTÉNELMET EMBEREK CSINÁLJÁK

MEREDEK FORDULAT

1939 nyarára annyira rendbe jöttem anyagilag, hogy megint nyaralásra gondolhattunk. Mirov professzor családjával együtt az Oka folyó partján levő Polenovo helységben nyaralt, tanácsára mi is oda mentünk. Parasztházakban béreltünk szobát a faluban, és a szomszédos üdülőből hordattunk ebédet. Kijártunk az Oka-szigetre napozni és fürödni. Kátya és a két gyerek nagyon jól érezte itt magát, én is sokat voltam velük, bár közben be-bejártam Moszkvába a dolgaim után. Itt nyaralt még néhány ismerősünk, többek közt barátom, Szabó Ferenc zeneszerző.

A Történelmi Intézetben pártonkívülinek számítottam, de ezt a pártszervezet propagandafelelőse nem nagyon vette figyelembe. Mikor a pártszervezet tagjai közül kijelölték azokat a propagandistákat, akik majd jelentősebb politikai előadásokat tartanak, az én nevemet is felvették a listára. Így történt, hogy egy augusztusi napon behívtak a Moszkvai Pártbizottság ellenőrzése alatt működő Központi Városi Propaganda Irodához. Megbízást kaptam, hogy vasárnap, augusztus 17-én tartsak előadást a Gorkij Parkban levő szabadtéri színpadon a német imperializmus gyarmati politikájáról.

A nézőtéren több száz ember gyűlt össze. Két előadás szerepelt a programban. Az enyém ezzel a címmel: „A német imperializmus behatolása Afrikába, és rémtettei." A másik előadó egy ezredes volt, témája: „A mai német imperializmus."

Mielőtt felmentem a színpadra, az ezredes odajött hozzám és így biztatott:

– Aztán, elvtárs, jól nyomja meg a gombot. Ne sajnálja a sza-

vakat. Ne felejtse el, hogy halálos ellenségeinkről van szó, akikkel előbb-utóbb élethalálharcot kell majd vívnunk.

Előadásomban rövid áttekintést adtam a német gyarmatok meghódításáról, a német imperialisták gyarmati háborúinak és kegyetlenkedéseinek történetéről, aztán a gyarmataik elvesztése utáni intrikákról és behatolási kísérleteikről beszéltem. A közönség mély csendben, nagy figyelemmel hallgatta.

Előadásom után odajött hozzám az ezredes, aki már éppen felmenni készült a színpadra, hogy beszédét megkezdje. Felháborodott hangon vetette oda nekem:

– Nahát, fiatalember, maga ugyan szépen megnyomta azt a gombot! Egy rossz szava nem volt azokról a fenevadakról. Úgy beszélt, mint egy németbarát, mintha nem is a mieink, hanem azok küldték volna ide.

Szemrehányása teljesen érthetetlen volt számomra. Előadásomban a német gyarmatosítóknak mind múltbeli, mind jelenbeli bűneit bőven és híven feltártam, de hogy egy komoly politikai előadásban útszéli kifejezéseket használjak, azt nem tartottam helyénvalónak.

Az ezredes másként gondolkodott. Ő aztán „megnyomta a gombot". Előadásában egymást érték a drasztikus kifejezések, beszéde időnként egyenesen káromkodásba ment át. Nem is bírtam sokáig hallgatni, no, meg újabb szóváltásnak sem lett volna értelme. A végét meg se várva, még előadása közben eltávoztam.

Bosszantott a dolog, no, meg egy kicsit aggasztott is. Amilyen szemellenzős ez az ember, még képes följelenteni, mint németbarátot.

Másnap kiutaztam Polevonóra, s ott a jó levegő, a napozás, fürdés kellemes családi és baráti körben, megnyugtatott. Szinte el is felejtettem a vasárnapi élményt.

A következő szombat délután Mirovékkal együtt kint napoztunk az Oka-szigeten. Én Mirovval a folyó partján sütkéreztem, az asszonyok és a gyerekek beljebb, a sziget homokján. Szabó Feri bent volt Moszkvában, őt vártuk. Mikor csónakja feltűnt a folyón, rögtön szembe tűnt, hogy a csónak közepén állva idegesen integet.

– Ugyan mi lelte ezt? – csodálkozott Mirov. – Talán történt valami Moszkvában?

Mikor odaért hozzánk, láthatóan nagyon izgatott volt.

– Mi történt? Csak nincs valami különös újság?

– De mennyire, hogy van – felelte. – Olyan, amilyen még nem volt a történelemben. A Szovjetunió megnemtámadási szerződést kötött Hitlerrel.

Mirov és én sokáig nem tudtunk szóhoz jutni.

– Egyszóval – folytatta Szabó –, vége a világnak. Ha a tűz vízzel szövetkezik, abból csak füst származhat.

– Fantasztikus! – szólalt meg Mirov. – De én azt hiszem, nem is olyan rossz hír ez. Sőt, ellenkezőleg. Pesszimizmusra semmi ok. Ha Sztálin és Hitler megegyezett, nem lesz háború.

Én egyikükkel sem értettem egyet. Hogy a kommunizmus és a fasizmus ne kerüljön előbb-utóbb egymással fegyveres összeütközésbe, azt éppolyan elképzelhetetlennek tartottam, mint azt, hogy Sztálin olyan megegyezést kössön Hitlerrel, amely a kommunista politika feladását jelentené. Abban viszont igazat adtam Mirovnak, hogy egyelőre ez a paktum valóban biztosítja a Szovjetunió békéjét, s most számunkra ez a legfontosabb.

Mikor barátaimnak elmondtam a véleményemet, Mirov diadalmas hangon vonta le az általam ki nem mondott következtetést:

– Vagyis Sztálin helyesen cselekedett, amikor megkötötte ezt az egyezséget.

– Hogy lesz-e háború vagy nem, az a jövő titka – állapította meg Szabó Feri. – És hogy ez az egyezmény előbbre hozza vagy késlelteti a háború kitörését, azt szintén az idő mutatja meg.

Este Kátyával kettesben tanakodtunk a történteken. Ő nem osztotta sem a barátaim véleményét, sem az enyémet.

– Hogy Sztálin összeszövetkezett a fasisztákkal, az mindenképpen rossz – mondta Kátya határozottan –, még ha ideiglenesen jó hatásai lesznek is. Az európai munkások sohasem fogják neki ezt megbocsátani.

Eszembe jutott vasárnapi élményem. Önkéntelenül egymás mellé állítottam az ezredes szélsőségesen durva németellenes kirohanásait, nekem tett szemrehányását – és az egyezmény megkötésének tényét. A kettőt mindössze hat nap választotta el egymástól.

– Az ezredes nyilván nem magától beszélt úgy – vélte Kátya. – Ez is csak azt bizonyítja, hogy a történelmet emberek csinálják.

EGY SZEPTEMBERI REGGEL

1939. szeptember elsején a rádió korán reggel bemondta, hogy a németek betörtek Lengyelországba.

Amint a hírt végighallgattam, kimentem az utcára. A Komszomol tér közelében laktam, ahová négy pályaudvarról özönlenek az érkezők. A téren most is ezrével nyüzsögtek az emberek, ki az üzembe, ki a hivatalba, ki ügyes-bajos dolgai után sietett. Figyeltem az arcokat. Ezek még nem tudták, mi történt. Szemükben még a békés munkásélet gondjai égtek.

Holnap már itt is mindenki tudni fogja, hogy mi történt. De az építőmunka nem fog leállni, az építés menete egyelőre biztosított. Egy hónapra-e vagy egy évre, esetleg többre – ki tudná megmondani? Addig, amíg lehet.

Aznap délután a Moszkva Kávéházban ültünk együtt vagy heten – magyar emigránsok. Mindegyikünk máshogy értelmezte, kommentálta a nap eseményeit.

– Itt a világ vége! – mondta valaki. – Ma a német és a lengyel. Holnap beavatkozik Anglia és Franciaország és így tovább. A végén majd a Szovjetuniót is behúzzák.

– Szó sincs róla – vélte egy másik. – Éppen ellenkezőleg. Most kezdődik a mi ünnepünk. A Szovjetunió következetesen távol fog maradni a háborútól. A világ összes ragadozói egymásnak mennek és felfalják egymást. Akkor jövünk mi, és a szocializmus aránylag könnyen győzni fog az egész világon.

– Nono, nem kell olyan nagyon sietni – így a harmadik. – Se a szocializmus győzelmével, se a világ végével. A szocializmust nem adják ingyen, a Szovjetunió viszont nem az az ország, amelyet csak úgy, akarata ellenére be lehetne húzni a háborúba.

Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg?
Ki tudja, hol áll meg, kit hogyan talál meg?

idézte valaki a költőt, de nem volt világos, hogy alátámasztani vagy cáfolni akarja vele azt, amit az előtte szóló mondott.

A többiek hallgattak.

Ekkor lépett be Sándor. Ragyogó arccal, kezét elégedetten dörzsölve foglalt helyet az asztalunknál.

– Hurrá, fiúk! Szervusztok. Benne vagyunk az egyenesben! – mondta olyan hangon, mintha már a szocializmus győzelmét jelentette volna be.

– Megbolondultál? – kérdezte tőle valaki. – Minek örülsz olyan nagyon? Talán te is azt hiszed, hogy a németek és az angolok a kedvünkért majd megeszik egymást, hogy helyet csináljanak a szocializmusnak?

– Azt éppen nem – felelte Sándor, hirtelen komoly arcot öltve. – De Churchill és Roosevelt urakat ez a mázolóból lett őrvezető majd megtanítja arra, hogy nem lehet büntetlenül demokratásdit játszani és ugyanakkor fasizmust finanszírozni. És a fejlemények majd rávezetik őket arra is, hogy ha nem akarnak mindenestől elpusztulni, mégiscsak a Szovjetunióval kell együttműködniük. Semmi kétség, hogy ebből a háborúból, amely ma megindult, ki fog bontakozni a nagy antifasiszta háború, s ebben a Szovjetunió és a nagy nyugati államok egy táborban lesznek. A háború ugyan nem hozza el a szocializmus világméretű győzelmét, de a Szovjetuniót a világ legerősebb államává, a szocializmus megdönthetetlen erődjévé teszi.

Néhányan ugyan kételkedtek ebben, de minél többet gondolkoztunk és beszélgettünk a dolgokról, annál inkább arra a következtetésre jutottunk, hogy Sándor helyesen ítéli meg a helyzetet.

*

Teljes gőzzel folyt a villámháború. Hitler győzelmei sokunkat elkeserítettek. Voltak, akik újra kételkedni kezdtek. Mi lesz ebből? Megáll-e ez a lavina és hol áll meg? Hogy „eljön az idő . . .” – abban egyikünk sem kételkedett. De nem lesz-e az túl későn?

Sándor volt az egyetlen köztünk, aki soha, egyetlen pillanatra sem ingadozott, hozzá a kétségnek még az árnyéka sem férkőzött.

*

Sokan egyszerűen nem értették meg a történteket.

– Vége a világnak! – ezekkel a szavakkal állított be hozzám egy este Liesl.

– Hogyhogy? – kérdeztem elhűlve. – Mi történt?

– Hát csak az, hogy minden egy csapásra összedőlt. Egész életünk, minden eddigi munkánk hiábavaló volt. Ha a Szovjetunió is odaáll a fenevad mellé, amely el akarja nyelni a világot, ki fogja megállítani? A fenevad elpusztít mindenkit, aki útjába áll. És elsősorban minket, akik évekig harcoltunk ellene.

– Megbolondultál, drágám – próbáltam csitítani. – Én éppen ellenkezőleg ítélem meg a helyzetet. Most már az egész világ láthatja, hogy a Szovjetunió valóban békét akar. Mindenkivel, még a fenevaddal is. Ha a különböző kapitalista országok egymásnak rohannak és felfalják egymást, az az ő dolguk.

– De ha a háború a Szovjetunió nélkül zajlik le, a győztes fenevad annál nagyobb erővel veti majd rá magát a Szovjetunióra. Akkor pedig olyan háború jön, amelynek a végét aligha érjük meg. És egy bizonyos: egyszer s mindenkorra letehetünk arról a gondolatról, hogy valaha az életben még hazakerüljünk.

– Szerintem pontosan az ellenkezője történhet. Ha háború lesz, a végén csak a Szovjetunió lehet a győztes, és akkor a mi közös nagy ügyünk nálunk is győzelemre jut. Aztán, hacsak közben el nem pusztulunk, mindannyian visszatérünk, ki-ki a saját hazájába.

JELMEZES FŐPRÓBA

1939 őszén háború tört ki a Szovjetunió és Finnország között. Nem jött váratlanul. A reakciós Mannerheim mozgósított ellenforradalmi csapatai ott álltak Leningrád közvetlen közelében, mindössze néhány kilométerre a város határától, és egyik fegyveres provokációt a másik után követték el a forradalom szülővárosa ellen.

Az első hetekben a beszélgetések mindenütt a háborúról folytak. Voltak, akik a hadműveletek kezdeményezését egyenesen a Szovjetuniónak tulajdonították. – A szovjet kormány – mondták – nem nézhette tétlenül a finnek provokációit, a fasiszta támadás megelőzése, Leningrád biztosítása érdekében kénytelen volt maga akcióba lépni. Mások szerint a szovjet kormány a Hitlerrel kötött megnemtámadási egyezmény megbízhatóságát akarta kipróbálni. Akadtak viszont olyanok is, akik a finn háború mögött Hitler művét vélték fölfedezni. – Hitler a Szovjetunió hadi felkészültsé-

gét akarja kipróbálni – magyarázták –, s így ez a háború tulajdonképpen a fasiszta Németország Szovjetunió elleni háborújának főpróbája.

Mikor a háború elkezdődött, mindenki azt hitte, hogy legfeljebb néhány hétig fog tartani, hiszen egy törpe áll szemben az óriással. Csakhamar kiderült azonban, hogy a törpe alaposan felkészült erre a háborúra, az óriás pedig csak azt hitte, hogy fel van készülve.

Több hónapos nehéz harc következett, melynek során a győzelmes csaták mellett a vereségek sem voltak ritkák, s ezek is, azok is, súlyos veszteségekkel jártak. S bár a háború végül is a Szovjetunió győzelmével végződött, annak egész menete kétségtelenül tanúsította, hogy a Vörös Hadsereg és általában a Szovjetunió háborús felkészültsége nem elégséges. Az a tény, hogy Hitler Németországa titokban a finneket támogatta, világosan megmutatta, hogy az egyezmény tartósságára nem lehet számítani, tehát a fegyveres erők fokozott fejlesztésére, a felkészülés meggyorsítására rendkívül nagy szükség van.

Mi, politikai emigránsok, ezt a háborút még békés polgárokként izgultuk végig, az ország hadiállapota tőlünk semmi áldozatot nem követelt. Munkánkat ugyan lélegzet-visszafojtva végeztük, de a háború terhei és szenvedései ránk közvetlenül nem nehezedtek. Amikor végre március meghozta a békét, megkönnyebbülten dolgoztunk tovább abban a reményben, hogy hosszabb szünetre számíthatunk.

De a szovjet–finn háború Hitlernek is tanulságul szolgált, mert megmutatta ugyan a Szovjetunió felkészültségének fogyatékosságát, de óriási erejéről és elszántságáról is bizonyságul szolgált. Megmutatta, hogy a Szovjetunió képes gyorsan úrrá lenni a helyzeten. Meggyőzte Hitlert arról, hogy a Szovjetunió megtámadását el kell halasztania, mert amíg főerőire szüksége van nyugaton, addig keleten nem tudna egyidejűleg megbirkózni egy óriási szovjet fronttal.

Főpróba volt ez a háború mindkét részről, mégpedig jelmezes. Sőt az egyik részről álarcos.

Egy este, úgy tíz óra tájban, Illés Béla hívott fel telefonon.

– Azonnal ülj fel a metróra, és jöjj el hozzám. Nem otthonról beszélek, egyik metróállomásról, de tíz perc múlva otthon leszek, ott találkozunk! Rendkívül fontos beszélnivalóm van veled.

Illés elmondta, hogy aznap délelőttre beidézték tanúnak a katonai törvényszék tárgyalására Rudas László ügyében. Rudast másfél évvel ezelőtt letartóztatták. Azzal vádolták, hogy részt vett egy trockista terrorista csoport összeesküvésében. Illésen kívül még két magyar elvtársat idéztek be a tárgyalásra tanúnak: Szántó Bélát, a magyar párt képviselőjét, és Varga Jenő professzort. A tárgyalás során kétségen kívül megállapítást nyert, hogy a Rudas elleni vádak alaptalanok. Tanúsították ezt egyrészt nemcsak a három magyar elvtárs, hanem valamennyi tanú – köztük a vád tanúinak vallomásai –, másrészt Rudas írásai és egyéb tevékenysége. Úgy szólt a vád, hogy Rudas a trockista összeesküvést Varga professzorral együtt szervezte. Vagyis azzal, aki mint szabad ember és felelős funkcionárius állt tanúként a bíróság előtt. A tárgyalás azzal végződött, hogy a bíróság elnöke – miután a felmentő ítéletet kihirdette – Rudast a bírói emelvény elé szólította, kezet szorított vele, gratulált neki, és a terem ajtajára mutatott. Az előírt formaságok mellőzésével nem is kísértette vissza a börtönbe, hanem azonnal szabadon engedte, s így Rudas a közönség soraiban jelen levő felesége és a reá várakozó Illés Béla kíséretében a bíróságról egyenesen hazatérhetett a lakására.

– Rudas marasztalt, hogy töltsem velük az estét – fejezte be elbeszélését Illés –, de én persze nem akartam őket zavarni, és még a lakás ajtajánál búcsút vettem. Kérésére azonban megígértem, hogy holnap délután veled együtt meglátogatom. Remélem, nincs ellene kifogásod.

Nem kis izgalommal mentem erre a találkozásra. Rudas jó színben volt, és régi vidám kedélyét változatlanul megőrizte, vagy ha közben el is vesztette, teljesen visszanyerte. Ugyanúgy sziporkázott, mint azelőtt. Megjegyeztem, hogy nem látszik meg rajta, mi mindenen ment keresztül. Erre ő így válaszolt:

– Hát egészségi szempontból igazán nem panaszkodhattunk.

Életemben annyit nem mosakodtam, amennyit az ottani házirend megkövetelt. Mindennap fél óra séta a levegőn; szabad ember koromban ritkán jutott erre időm. Ami pedig a kosztot illeti – azelőtt mindig bajom volt a gyomrommal –, nekem a börtönkoszt jobb nem is lehetett volna: semmi zsíros vagy fűszeres étel, kevés hús, sok főzelék, és gyógyszer gyanánt a skorbutveszély ellen naponta egy kis adag fokhagyma. Ennek az életmódnak köszönhetem, hogy bár mint legyengült, beteges embert vittek el, másfél év után makkegészségesen tértem vissza.

Börtönélményeiről kizárólag ilyen és hasonló módon nyilatkozott. Hogy ezek a kijelentések nem egészen őszinték – vagy legalábbis túlzottak –, arról meg voltam győződve. Arra számítottam, hogy ha kettesben leszünk, Rudas nem lesz ilyen tartózkodó és szabadabban beszél majd börtönélményeiről, de tévedtem.

Másnap újra meglátogattam, ezúttal egyedül. A beszélgetést önbírálattal kezdte.

– Tegnap Illés előtt nem akartam erről beszélni. Meg kell mondanom, hogy piszok módon viselkedtem magával szemben, és köszönöm, hogy olyan nemes bosszút állt rajtam. Sose fogom elfelejteni.*

Kezet ráztunk, s ezzel a kérdés le volt zárva.

A letartóztatás és a börtön témáját egész este nem érintette, s amikor én célozgattam rá, ő csak legyintett.

– Ezekről a dolgokról szigorúan tilos beszélni, és én általában ehhez tartom magam. De nemcsak ez tart vissza. Amit én átéltem, azt éppen elég volt átélni. Örülnöm kell, hogy elmúlt, és minél kevesebbet akarok visszagondolni rá. Minek erről beszélni? Van nekünk kettőnknek elég érdekes és hasznos beszélnivalónk.

Ezután is gyakran jártam hozzá, úgy, mint régen. Egy ilyen alkalommal ott találtam nála Szántó Bélát, akit nem sokkal Rudas hazatérése után ugyancsak szabadon bocsátottak. Amint beléptem a szobába, Szántó a nyakamba borult és hosszan ölelt-csókolt. Ez nemcsak hogy váratlanul ért, hanem egyszerűen nem tud-

* Arra célzott, hogy mikor kizárásom után elmaradtam tőlük és egyszer véletlenül találkoztunk, egy szóval se hívott, hogy látogassam meg, én viszont letartóztatása után rögtön meglátogattam a családját, és végig tartottam velük a kapcsolatot.

tam magamhoz térni a csodálkozástól. Amikor 1938 tavaszán letartóztatták, már vagy három éve „nem voltunk beszélő viszonyban". Helyesebben: ő nem állt velem szóba, mert szerinte én voltam az oka, hogy a magyar párt történetéről írott könyve nem jelenthetett meg.*

A váratlan meleg, baráti fogadtatás okát ő maga sietett megmagyarázni:

– Drága barátom! Ön persze nem is tudja, milyen hálás vagyok magának. Magának köszönöm az életemet.

Csodálkozásom még fokozódott, miközben Szántó folytatta:

– Mindjárt megmagyarázom. Mikor hosszú várakozás után a Ljubljankán végre kihallgattak, közölték velem a vádat, amely így hangzott: én, mint Kun Béla legközelebbi barátja, vele együtt magyar trockista csoportot szerveztem. Szerencsére eszembe jutott, hogy amikor Kun megfúrta a könyvemet és az nem jelenhe-

* Ez a véleménye teljesen alaptalan volt. Minthogy a Komintern illetékes főosztályán én voltam a párttankönyvek és elméleti művek osztályának a vezetője, Szántó könyve is hozzám került. Én a kéziratot alaposan áttanulmányoztam, és több helytelen politikai nézetet találtam benne. Hogy csak az egyik legfontosabbat említsem: Kun Béla és a többi, Oroszországból hazatért kommunista szerepét a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakításában a könyv csaknem teljesen elhallgatta; úgy tüntette fel, mintha a párt megalapítása kizárólag a Szociáldemokrata Pártból kizárt baloldali szociáldemokraták, néhány galileista és más fiatal értelmiségi műve lett volna. Nem tartván magam illetékesnek arra, hogy a magyar párttörténetnek ilyen fontos kérdésében ítéletet mondjak (hiszen a magyar pártnak nem is voltam tagja, csak a Szovjetunió Kommunista Pártjának), a kéziratot véleményezésre átadtam a KMP vezetősége képviselőjének, Kun Béla elvtársnak. Ő – érthető okokból – ahelyett, hogy saját véleményét közölte volna, a KMP vezetőségének másik két, ugyancsak a Kominternben dolgozó tagját – Révai Józsefet és Szántó Zoltánt – jelölte ki, mint akik leghivatottabbak a kéziratról részletes véleményt adni. A két elvtárs – külön-külön – részletes írásos jelentésben tárta fel a könyv hibáit, és egyértelműen arra a véleményre jutott, hogy a könyvet nem szabad kiadni. Kun ezzel nem értett egyet, a kérdést – a két jelentéssel együtt – a Komintern ún. „Szűkebb Vezetősége" (engere Büro) elé terjesztette. Ott az ő javaslatára úgy döntöttek, hogy a könyvet, amely sok tényt és adatot tartalmaz, ki kell adni, de a kiadó előszavában részletesen sorolják fel a szerző azon nézeteit és állításait, amelyekkel, mint helytelenekkel, nem értenek egyet. Az előszó megírásával engem bíztak meg, és jóváhagyás végett az „engere Büro"-nak be kellett azt mutatni.

Én az előszót megírtam, az „engere Büro" jóváhagyta, Szántó Béla azonban nem értett egyet az előszóval, és tiltakozást nyújtott be az „engere Büro" határozata ellen. A könyv kiadása ezek után elmaradt, ami azonban – mint a fentiekből világos – nem rajtam múlott.

tett meg, elkeseredésemben Dimitrovhoz fordultam panasszal, előbb írásban, majd szóban is. Dühömben olyanokat írtam és mondtam Kunról – nemcsak a könyvem ügyével kapcsolatban –, hogy ha arról tudnának, a vád tarthatatlanná válna. Javasoltam, hogy nézzék meg ezt a beadványomat és kérjék ki Dimitrov véleményét a Kunhoz való viszonyomról. Kérésemet valószínűleg szóra se méltatták volna, ha nem érdekli őket minden, ami Kunra vonatkozik. Így azonban kivizsgálták a dolgot és végeredményben kiengedtek. Tudom, hogy Kun nem trockista, és nem szervezett trockista csoportot. De azzal, hogy én elhatároltam magamat tőle, sikerült magam tisztáznom. És ezt magának köszönöm. Ha maga nem viszi a könyvem ügyét Kunhoz, akkor nincs bizonyítékom, és rám húzták volna a vizes lepedőt.

Tulajdonképpen igaza volt, mégis vegyes érzelmekkel hallgattam Szántó magyarázatát. Eljárásának megítélésére nem tértem ki, csak ennyit jegyeztem meg:

– A könyvet nem Kun „fúrta meg". Ellenkezőleg. Ő javasolta, hogy a két negatív vélemény ellenére adjuk ki, s ennek érdekében ugyancsak ő javasolta az előszót, mert enélkül az „engere Büro" nem engedélyezte volna a könyv kiadását. Végül is az ön tiltakozása volt az oka annak, hogy nem jelent meg. De mindez most már a múlté. Beszéljünk másról.

Akárhogy igyekezett Szántó is, Rudas is a nyomott hangulatot feloldani, a beszélgetés sehogy se akart normális mederbe terelődni. Szántó érezte ezt, és hamar búcsút vett tőlünk.

Mikor Szántó távozása után megint kettesben maradtunk, megjegyeztem:

– Szeretek magához járni. Örvendetes dolog olyanokkal beszélni, akik visszajöttek. Személyesen meggyőződni arról, hogy van visszatérés, hogy a törvénytelenségek felszámolása már megkezdődött, tehát a nehéz időkből kifelé megyünk.

Rudas leintett.

– Naiv ember maga, Sík barátom. És látszik, hogy sose vett sorsjegyet. Különben tudná, hogy lutrin csak kevesen nyernek, s a nagy többség veszteségén ez semmit, de semmit nem változtat. A kerék pedig forog könyörtelenül tovább.

1939. szeptember első napjaiban az I. számú Moszkvai Egyetem Gyarmattörténeti Fakultásának vezetője felkért, hogy a most kezdődő tanévben tartsak egy heti kétórás kollégiumot Fekete-Afrika történetéről.

Természetesen örömmel vállaltam.

A feladat nem volt nehéz. Afrika történetét a Keleti Egyetemen többször is előadtam, s a hallgatók részére sokszorosított jegyzeteket is készítettünk. Mindössze némi átdolgozás, kiegészítés után az előadások máris megvoltak, és most már alaposabb, kidolgozottabb sokszorosított jegyzeteket adhattunk a hallgatók kezébe.

Még jobban megkönnyítette feladatomat a hallgatók összetétele. Paktum ide, paktum oda, az egészséges fiatal fiúk túlnyomó többsége már akkor katona volt. Harminc hallgatóm közül huszonnyolc lány és mindössze két fiú volt, azok közül is egyik félkarú, a másik sánta. A lányok valamennyien szorgalmasak voltak és csaknem mindegyik szép. Élvezet volt velük foglalkozni.

A párt Központi Bizottsága levelet intézett az akadémia valamennyi tudományos intézetéhez, melyben közölte, hogy a Központi Bizottság kívánatosnak tartaná, ha a tudományos intézetek 1942-re, az októberi forradalom közelgő huszonötödik évfordulójára néhány kapitális tudományos munkát is megjelentetnének. A Történeti Intézetnek például egyes eseményekről, mozgalmakról, személyekről szóló monográfiákon kívül, ki kellene hoznia nagy, átfogó tudományos műveket egyes országok történetéről, kezdettől napjainkig. A Központi Bizottság felszólította a tudományos intézeteket, hogy javasoljanak témákat és szerzőket.

A Történeti Intézet gyarmattörténeti részlege alapos megfontolás után három témát, illetve szerzőt javasolt. Reisner professzort India, Kara-Murza professzort Kína és engem Fekete-Afrika történetének megírására. A Központi Bizottság a javaslatot elfogadta, s az Állami Kiadó mindhármunkkal megkötötte a szerződést.

Nagy lelkesedéssel láttam hozzá a munkához, s az viszonylag gyorsan haladt, hisz az egész anyag megvolt, sőt a moszkvai egyetem számára készített sokszorosított jegyzetek formájában már a könyv első, nyers változata is elkészült.

Egy kérdés okozott csak gondot: hogyan tárgyaljam a német és az angol behatolás történetét? Amíg a németekkel kötött megnemtámadási szerződés érvényben van, a németek szerepének értékelésénél hangfogót kell használni. Ugyanakkor az angolok bűneit sem szabad túlságosan kiélezni, hisz nem kétséges, hogy a fasisztákkal való „barátkozásunk" nem lesz hosszú életű. „A történelmet emberek csinálják." Végül is elhatároztam, hogy a németekre, illetve az angolokra kompromittáló tényeket ugyan sehol sem hallgatom el, ugyanakkor azonban túl erős kifejezéseket nem fogok használni. A következtetéseket vonja le az olvasó.

GARAI KÁROLY MEGJELENIK ÉS ELTŰNIK

Garai Károly negyven tavaszán kiszabadult és visszatért Moszkvába. Ezt a hírt Barszov közölte velem. Felhívott telefonon és kérte, engedjem meg, hogy meglátogassanak.

Mondanom sem kell, hogy a legnagyobb örömmel hívtam meg őket magamhoz még aznap estére.

Garai meg volt győződve arról, hogy Stellát kizárólag miatta, a vele való kapcsolat miatt tartóztatták le. Ezért kiszabadulása után első dolga volt végigjárni az összes illetékes fórumokat, nem nyugodott, míg mindenütt meg nem hallgatták. Elmondott mindent magáról, Stelláról, a kettőjük viszonyáról, s végül is sikerült elérnie azt, hogy elismerjék Stella „tényleges férjének" és megengedjék neki, hogy hivatalosan is eljárhasson a hatóságoknál Stella érdekében. Végre Barszovval együtt kijárták Stella Vasziljevna ügyének újrafelvételét. Mint elmondották, rövid időn belül meglesz a tárgyalás. Azért jöttek hozzám, hogy megkérdezzék: hajlandó volnék-e a bíróság előtt tanúként megjelenni s elmondani, milyen embernek ismertem Stella Vasziljevnát a közös munka és baráti kapcsolat alapján.

Én ezt természetesen készséggel vállaltam. Azzal váltunk el, hogy bejelentenek engem, mint a védelem egyik tanúját, és hamarosan idézést fogok kapni.

Alaposan végiggondoltam, mit fogok mondani, ha majd kihallgatnak és vártam az idézést. Idézés azonban nem jött.

Egy este aztán Barszov – előzetes telefonhívás nélkül – azzal a hírrel állított be hozzám, hogy Garait újra letartóztatták.

– Sajnálom, hogy semmit sem tehetek az érdekében – mondta szomorúan. – Még csak érdeklődni sem tudok, mert hivatalosan semmi közöm hozzá. Nagyon rendes ember és nagyon szereti Stellát. A néhány hét alatt, amíg itt volt, egyebet sem tett, mint ide-oda futkosott Stella érdekében. Meg vagyok győződve, hogy hamarosan újra kiszabadul.

– És mi van Stellával? – kérdeztem. – Van valami híre róla?

– Hogyne – felelte. – Rendszeresen ír, minden hónapban kapok tőle egy levelet. Azt írja, hogy jól van, és reméli, nemsokára látjuk egymást. Az utóbbi napokban több helyen biztatást kaptam, hogy ügyét rövidesen újra meg fogják vizsgálni. Hiszem, hogy Stella kiszabadul, s akkor ő majd Garai ügyének is utánajárhat. Hacsak ki nem derül közben, hogy újabb félreértés történt, és Garait még előbb szabadon engedik.

*

Barszov optimizmusa egyelőre – sajnos – nem vált be. Hetek, hónapok múltak, de sem Stella Vasziljevna, sem Garai nem jött meg.

*

Mintegy fél évvel Garai második eltűnése után megtudtam, hogy a börtönben tüdőgyulladást kapott és belehalt. A hírt ugyancsak Barszov közölte velem, ő Stella leveléből tudta meg. Stellát ugyanis hivatalosan értesítették Garai haláláról.

– Az egészben az a legtragikusabb, hogy meghalt, mielőtt végleg rehabilitálták volna – mondta Barszov a legmelegebb részvét hangján. – Stellának most már senkije sincs rajtam kívül. Siettetnem kell az ügyét. Érzem, hogy öregszem, és ha velem történnék valami, senki sem maradna, aki tovább törődhetne vele.

Egy napon Liesl izgatottan állított be hozzám.

– Mi van veled? – kérdeztem ijedten. – Történt valami?

– Semmi – felelte, de olyan ideges arcrándulással, hogy gyanúm még jobban megerősödött. – Nem főznél egy jó erős kávét?

Szó nélkül kimentem a konyhába, begyújtottam a gyorsforralót és feltettem a vizet, aztán, mintha semmit se vettem volna észre, közömbös dolgokról kezdtem beszélgetni Liesllel. Egy ideig hallgatott, olykor még reagált is egy-két szóval, de ujjaival olyan idegesen dobolt a karosszék támláján, hogy semmi kétségem sem maradt többé: nagyon komoly dolognak kellett történnie. Talán Karlról kapott valami rossz hírt . . .

Amint a kávét betöltöttem, mohón nekilátott a forró italnak.

– Vigyázz, meg ne égesd a torkod – mondtam neki tréfásan, de ő mintha nem is hallotta volna, szó nélkül nyújtotta a csészéjét, hogy töltsek még, aztán a tele csészét érintetlenül tette le az asztalra. Cigarettára gyújtott és minden bevezetés nélkül elmondta a nagy újságot.

– Jól sejtetted, valóban történt valami. Képzeld csak, a közeljövőben hazautazom Németországba.

Ha azt mondta volna, hogy kinevezték népbiztosnak, vagy hogy váratlanul gyereke született, talán akkor se csodálkoztam volna jobban.

– Nem értem – mondtam zavartan. – Hogyhogy hazautazol? Nem tudom elképzelni, hogy kiengedjenek, még kevésbé azt, hogy oda beengednének. És kizártnak tartom azt is, hogy te oda kívánkoznál.

– Pedig mindez így van. Behívtak a német követségre és közölték velem, hogy az apám folyamodványt adott be az ottani külügyminisztériumhoz. A folyamodványban kérte, járjanak közbe a szovjet kormánynál, hogy a gyerekemmel együtt hazamehessek a szüleimhez. Én a magam részéről semmit sem tudtam, a szüleimmel, mint tudod, évek óta nem levelezek. Megmondtam, hogy nekem egyelőre eszem ágában nincs hazamenni. Erre azt felelték, hogy rám bízzák, mit határozok, gondoljam meg, és aztán jelentkezzem. Azóta elmúlt vagy három hét. Tegnap egyidőben kaptam értesítést a szovjet hatóságoktól, mely szerint kiutazáso-

mat engedélyezik, és a német követségtől, hogy jöjjek be az útiokmányaimért.

– No, és te?

– Sokat gondolkoztam a dologról, és végül is úgy határoztam, hogy hazamegyek.

– Egyszerűen nem értelek, Liesl. Azt akarod nekem mondani, hogy te a saját magad jószántából döntöttél így? Hazamész most *oda,* hozzájuk?

– Pontosan így van. Soha még nem volt ott olyan nagy szükség a mi embereinkre, mint éppen most. És ha a körülmények úgy alakultak, hogy ők megadják a lehetőséget a hazamenetelre, ezt ki kell használni.

– Pontosan ez az, amit legkevésbé értek. Nagyon jól tudják ők, hogy te ki és miféle ember vagy. És most csak úgy egyszerűen hazaengednek?

– Erre igazán nem nehéz magyarázatot találni. Nyilván azt is tudják, hogy a férjemet itt letartóztatták, és ezzel kapcsolatban sok megpróbáltatásban volt részem. Valószínűleg úgy gondolkodnak, hogy aki annyira megszenvedett ettől a rezsimtől, mint én, az bizonyára már régen kiábrándult a kommunizmusból és örül, ha kiszabadulhat innen.

– No jó, még ezt is el tudom képzelni. De mit szólnak ehhez a mieink? A szovjet szervek. Tudtommal a mai helyzetben nem olyan egyszerű dolog a Szovjetunióból kiutazási engedélyt kapni.

– A tény az, hogy ezt az engedélyt megadták. A szovjet szervek nyilván úgy látják, hogy nincs itt rám szükség, és arra sincs okuk, hogy visszatartsanak. Talán valamilyen okból inkább érdekes nekik most az, hogy hazatérjek Németországba . . .

Liesl nem folytatta tovább ezt a témát, más tárgyra terelte a beszélgetést, de ki nem mondott szavaiból, arcjátékából megértettem, hogy az adott lehetőséget kihasználva, a párt megbízásából földalatti munkára indul „haza" Németországba.

Ezután jó néhány hétig nem mutatkozott. Többször felhívtam telefonon, szerettem volna személyesen is beszélgetni vele, de ő ilyen vagy olyan ürüggyel mindannyiszor kitért a találkozás elől. Megértettem, hogy szándékosan nem akar velem találkozni. Félt, hogy nem tudja eltitkolni előttem azt, amiről olyan nagyon szeretett volna beszélni, de aminek a lényegéhez tartozott a titoktartás.

Egy nap aztán mégiscsak eljött hozzám – búcsúzni.

– Holnap utazom – mondta, és mélyet sóhajtott.

Egy ideig szótlanul ültünk egymás mellett.

– Nem könnyű innen elmennem, elhiheted – szólalt meg végül. – És éppen most, amikor az ember nem tudhatja, mit hoz a holnap.

Megint hallgattunk.

Aztán egy idő múlva:

– Itthagyni Karlt, anélkül, hogy tudnám, hol van és mi van vele tulajdonképpen.

Karlról már régen nem esett szó köztünk. A letartóztatást követően Liesl sok időt és energiát fordított arra, hogy Karl hollétéről és sorsáról megtudjon valamit. Több hónapi utánjárás eredményeképpen, harmincnyolc őszén közölték vele, hogy Karlt nyolc évre elítélték és ezalatt sem látogatókat nem fogadhat, sem levelezésre nincs joga. Ez a közlés annak idején nagyon lesújtotta az asszonyt, de egy idő múlva nem beszélt többet róla. Azt hittem, belenyugodott a megváltoztathatatlanba, napirendre tért fölötte és igyekszik felejteni. Most csodálkozással állapítottam meg, hogy hallgatását félreértettem. Amit belenyugvásnak véltem, az nem volt egyéb, mint nagyfokú önuralom és fegyelmezettség. Elkövettem azt a tapintatlanságot, hogy megkérdeztem:

– Hát te még mindig gondolsz rá? Elfelejtetted hűtlenségét, és azt, hogy magadra hagyott volna a gyerekkel egy másik nő kedvéért?

– Ez mindenesetre megváltoztatta a kettőnk viszonyát, de az én érzelmeim nem változtak meg. Ami Karllal történt, az teljesen új helyzetet teremtett. Az a nő gondosan óvakodott attól, nehogy kettőjük kapcsolatának bármilyen következménye is legyen. Nemcsak hogy nem próbált meg érdeklődni Karl sorsáról – ez különben sem lett volna módjában –, de amikor én találkozni akartam vele, kereken visszautasította közeledésemet. Meg vagyok győződve, hogy Karl azóta százszor megbánta, amit tett, és szegény alaposan megszenvedett érte. Biztosan hozzám vágyik vissza, és amint kiszabadul – ha megérem –, vissza fog térni hozzám. Éppen vele kapcsolatban van egy kérésem hozzád. Karl egy szép napon meg fog jelenni Moszkvában, és minthogy engem nem talál, biztosan fel fog keresni téged. Akkor csak annyit

mondj neki, hogy én *minden tekintetben* a régi maradtam és az is fogok maradni, amíg élek. És ha én már akkor nem lennék, szeresse helyettem is a fiunkat.

Liesl szavain nagyon megütköztem.

– Hát ha ma is szereted Karlt és olyan biztos vagy a visszatérésében, maradj itt és várd meg. Itt, akármi történjék is, biztonságban vagy a gyerekeddel együtt. Ott az isten tudja, mi vár rád.

– Nem lehet. El kell mennem. Vannak magasabb érdekek is, mint az én kis egyéni sorsom.

Aztán hirtelen megragadta a kezemet és sokáig szorongatta, miközben mélyen a szemembe nézett.

– Köszönöm neked, hogy olyan jó voltál hozzám. Mindig úgy fogok visszaemlékezni rád, mint a legrendesebb férfira valamenynyi között, akivel csak találkoztam.

Búcsúzásul hosszan, forrón megcsókoltuk egymást.

ÚJ HORIZONTOK

ÚJ FELADAT

A gyarmattörténeti tankönyv szerzői kollektívájában részt vett többek között a gyarmattörténeti részleg egy másik munkatársa, Luckij professzor, az arab országok történetének kiváló ismerője. A kollektíva tagjai közül vele volt legtöbb dolgom. Fekete-Afrika történetének ugyanis rajtam kívül más ismerője nem lévén, az általam írt fejezeteket mindig neki adták referálásra, utalva a két témakör közös vonásaira.

Luckij professzor egy nap érdekes ajánlattal állt elém. Elmondta, hogy az Ifjúsági Kiadó könyvet akar kiadni Afrikáról, és szerződést ajánlott neki a könyv megírására. Minthogy azonban ő csak az észak-afrikai arab országokkal foglalkozik, egyedül nem vállalkozhat erre a feladatra. Meg is mondta ezt a kiadónak, és megállapodtak, hogy ő társszerzőt szerez. Kért, hogy vállaljam a társszerzőséget és együtt kössük meg a szerződést.

Ajánlatát csábítónak találtam, de némi aggályaim voltak. Az észak-afrikai országok történelmi sorsa, természeti és gazdasági adottságai lényegesen eltérnek a fekete-afrikai (dél- és közép-afrikai) országokétól. Ezeket egy kalap alá venni és együtt tárgyalni, a valóság eltorzítása nélkül nemigen lehet.

Aggályomat Luckij azzal oszlatta el, hogyha az egyes észak-afrikai, illetve fekete-afrikai országokat külön-külön fejezetekben tárgyaljuk, ezt a veszélyt elkerüljük.

Ezek után természetesen készségesen vállaltam a feladatot. A részletes terv kidolgozását teljesen ránk bízta a kiadó.

Megkötöttük a szerződést azzal, hogy a kéziratot egy éven belül kell leszállítanunk.

1940 tavaszán fordulat állott be Jelena Joszifovna életében. Közölték vele, hogy az N.-i telepet feloszlatják. Ő ezzel elvesztette az állását és a lakásából is el kellett költöznie.

Zagorszkban, ebben a Moszkvától kétórányira fekvő kis városkában talált magának állást valami gyermekotthonban. Gyakran járt be Moszkvába, és ilyenkor mindig benézett hozzánk. Állandóan azt várta, hogy a férje egy nap megjelenik majd, s minthogy a volt telepen senkit sem talál majd, bizonyára azokat fogja felkeresni, akikkel Moszkvában érintkeztek. Minthogy a nagynénjük már egy éve meghalt, így mi vagyunk az egyetlen támpont, amelyen keresztül újra megtalálhatják egymást.

Néhány hónapja volt már Jelena Joszifovna Zagorszkban, amikor egy látogatása alkalmával könnyek között panaszolta el nekünk, hogy nem bírja tovább az ottani életet. Kiderült, hogy új munkahelyén kezdettől fogva nagyon rosszul érezte magát. Kollégái és felettesei úgy néztek rá, mint ellenséges elemre, nem fogadták be maguk közé. Jelena Joszifovna némán szenvedett, még nekünk se panaszkodott soha, de aztán eljött az idő, amikor már nem bírta tovább. Nemrég folyamodványt adott be az Egészségügyi Népbiztossághoz, hogy helyezzék ki valahova vidékre. Hallotta, hogy gyermekgondozókban nagy hiány van, talán teljesítik a kérését.

Mikor legközelebb nálunk járt, örömmel közölte, hogy kérelmét kedvezően intézték el. Méghozzá szerencséje van, a Kaukázusba irányítják. Néhány nap múlva már utazik is.

Jelena Joszifovna vonata este indult. Az elutazás napján már kora reggel bejött a városba és az egész napot nálunk töltötte. Utoljára alaposan kibeszélte magát velünk Grigorij Sztyepanovicsról – ki tudja, mikor lesz megint alkalma még csak beszélgetni is róla? Jól kisírta magát és elment.

A pályaudvar egész közel volt hozzánk, feleségemmel együtt kikísértük.

Búcsúzásul még egyszer megállapodtunk abban, hogy amint végleg elhelyezkedik, közli velünk a címét, és ha Grigorij Sztyepanovics felbukkanna Moszkvában, mi majd eligazítjuk.

Néhány hét múlva levelet kaptunk Jelena Joszifovnától a Kau-

kázusból. Közölte, hogy Kiszlovodszkban, egy gyermekszanatóriumban kapott állást.

„Nagyon kérem, írjanak néha – fejezte be sorait Jelena Joszifovna –, majd én is írok, és ha Grigorij Sztyepanovics megjönne, azonnal küldjön táviratot."

Levelére azonnal válaszoltunk, és ettől kezdve nagy ritkán váltottunk vele egy-egy levelet.

KI TUDJA, HOL ÁLL MEG . . .

Eljött a nyár, és megint Polenovón béreltünk nyári lakást, ezúttal Mirovékkal együtt egy nagyobbacska háromszobás parasztházat. A három szoba közül egyik átjáró volt, azt közösen használtuk ebédlőnek.

A nyaralás nem jelentett számomra teljes pihenést. Egyszerre két könyvön is dolgoztam: a Fekete-Afrika történetén és az ifjúsági Afrika-könyvön. Korán keltem, mindjárt napkeltekor munkához ültem, és mindaddig nem hagytam abba, amíg – úgy kilenc-tíz óra tájban – a hőség ki nem parancsolt a folyóra.

Szabad időm nagy részét Mirov társaságában töltöttem.

Délelőtt is, délután is kijártunk egy-két órára az Oka-szigetre. Fürödtünk, napoztunk és vitáztunk a helyzetről, amelyet különbözőképp értékeltünk. Ő örült a németek előretörésének, mert úgy vélte, hogy az megrövidíti a háborút, és a szovjet–lengyel háborútól a régi orosz birodalom helyreállítását remélte. Engem aggasztottak a németek sikerei.

Nyaralásunk nyugalmát két világraszóló esemény híre zavarta meg. Egyik – amely az egész világot lázba hozta – a német náci hadsereg nyugati előrenyomulása, Franciaország lerohanása és Párizs német megszállása volt; másik a forradalmi átalakulás a balti államokban; Lettország, Észtország és Litvánia csatlakozása a Szovjetunióhoz.

Mirovval kiélesedtek a vitáink. Ő tapsolt Párizs elestének, és a balti államok csatlakozásának is, engem az első megdöbbentett és elszomorított. A második – melyben nem azt láttam, amit ő, hanem éppen az ellenkezőjét: a forradalom győzelmét a három balti államban – örömmel töltött el.

Egyik éles vitánk után rossz hangulatban mentem haza a szigetről.

Kátya egyikünkkel sem értett egyet. Párizsról úgy vélekedett, mint én, de remélte, hogy Franciaország megszállása végre-valahára cselekvésre fogja bírni a nyugati szövetségeseket. A balti országok csatlakozása viszont aggasztotta. Ismerte a balti népeket, mert az első világháború alatt néhány hónapig közöttük élt, s akkori tapasztalatai alapján nacionalista ellenforradalomtól s annak nyomán súlyos represszióktól félt.

– Párizs eleste nagy csapás, de a háború végső kimenetelét illetőleg pozitív fejleményeket hozhat. A balti államok szovjetizálása önmagában örvendetes dolog, de súlyos következményekhez is vezethet. A háború eseményeit nem szabad önmagukban, elszigetelten értékelni, mert sose lehet tudni, mi jön utána. A háború olyan, mint egy elszabadult óriási kőhenger: gurul, gurul, de senki se tudja, hol áll meg.

Kátya prognózisa csak részben vált be. A szövetségesek aktivizálódásába vetett reménye – sajnos – egyelőre továbbra is illúzió maradt. Kátya jóhiszeműen tévedett, amikor arra számított, hogy Franciaország elvesztése után a vele szövetséges nyugati nagyhatalom nem marad tovább tétlenül. A Baltikummal kapcsolatos aggályait viszont később az események igazolták.

A nyár folyamán több ízben is benn töltöttem néhány napot Moszkvában, és a dolgaim után jártam. Ilyenkor egy-két magyar elvtársammal is találkoztam, és persze megbeszéltük a világeseményeket.

Mikor Hitler bevonult Párizsba, még a legerősebb idegzetűek is kezdtek lehorgasztott fejjel járni.

– Bolondok vagytok – mondta Sándor. – Nem értitek, hogy ennek így kell lennie? A francia nép eddig kétszer próbálta letenni a vizsgát. Az első – a nagy forradalom – azzal végződött, hogy visszajöttek a Bourbonok, akik „semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek". Másik nagy próbatétele – a kommün – után a francia proletariátus újra rabigába került. El kellett jönnie egy harmadik vizsgának, amit a francia nép sose fog elfelejteni, és amiből mindent megtanul.

– Szép, szép – jegyezte meg valaki. – A franciák megtanulják a maguk leckéjét, csak félő, hogy már késő lesz. Ha így megy to-

vább, annyira eltolódnak az arányok, hogy mire mi is szemben állunk majd Hitlerrel, nem leszünk képesek ezt kiegyenlíteni.

– Badarság! – vágott vissza Sándor. – Azért, mert a Szovjetunió egyelőre – amíg lehet – nem vesz részt a háborúban, nem kell azt gondolni, hogy nem is készül rá és nem számol vele. Nyugodtan ki kell várni a fejleményeket. Aki időt nyer, életet nyer. – A balti államok csatlakozásáról úgy beszélt Sándor, mint egy győztes hadvezér.

– Nos, fiúk: forog, forog a történelem kereke! – mondta ünnepélyesen.

– Igen, igen – jegyezte meg valaki a kétkedők közül. – Itt is, ott is forgatják. Csak ott – sajnos – sokkal gyorsabban.

– Valóban – válaszolta Sándor. – Csak itt előre forog, ott meg hátra. Lehet, hogy itt lassan forog, de ez a kerék nem fog visszafelé fordulni. A másik keréknek viszont egyszer majd az egész forgását meg kell ismételnie – ellenkező irányban.

*

Negyven őszétől találkozásaink megritkultak. A levegő egyre sűrűsödött, nem volt kedvünk kávéházba járni. Különben is minden tisztázódott, már csak az idő volt bizonytalan.

Ha olykor dolgom akadt a kiadónál, ahol Sándor dolgozott, ilyenkor persze mindig fölkerestem, és váltottunk néhány szót.

– Közeledik az idők teljessége – szokta mondogatni Sándor, és előszeretettel idézte hozzá fölényes iróniával a bibliai szavakat: „Vigyázzatok és imádkozzatok, hogy mindenkor készen legyetek, mert amikor legkevésbé gondoljátok, eljön az ember fia . . ."

Tatjánát az emlékezetes szeptemberi reggel óta egyszer sem láttam. Sándortól tudtam, hogy felvették a Tudományos Akadémia Irodalmi Intézetébe aspiránsnak, nevével gyakran találkoztam a lapokban és folyóiratokban egy-egy könyvismertetés vagy kritikai cikk alatt. Több ízben érdeklődtem utána irodalmi szakembereknél. Valamennyien egyértelműen úgy nyilatkoztak, hogy Tatjána a legtehetségesebb fiatalok egyike ebben a szakmában.

Az Ifjúsági Kiadóval kötött szerződésben vállalt új feladat nem hagyott nyugodni. A nyár folyamán sokat tűnődtem, hogyan lehetne Fekete-Afrika országainak történetéről, természeti és gazdasági adottságairól komoly ismeretterjesztő, de ugyanakkor érdekfeszítő könyvet adni a szovjet fiataloknak. Hosszas töprengés után furcsa ötletem támadt: legjobb volna a fiatal olvasókat képzeletben végigutaztatni a fekete-afrikai országokon. Minden országról azt mondanám el nekik, ami ott a legérdekesebb vagy legjellegzetesebb. Egyiknek történetét vagy annak legérdekesebb eseményét mesélném el, másiknak természeti szépségeit írnám le, harmadiknak természeti kincseit vagy gazdasági életét mutatnám be és így tovább. Ki is dolgoztam a könyv részletes tervét, és találtam egy jó címet: Mayibuje! A címet a dél-afrikai népek egyik forradalmi dalából vettem, mely az elnyomott és kizsákmányolt afrikai milliókat szólítja harcra elrabolt földjük visszaszerzéséért. A dal refrénje: *Mayibuje, Afrika!* (Térj vissza, Afrika!)

Mikor a terv már kész volt, akkor eszméltem rá, hogy ez a terv csak úgy lenne megvalósítható, ha Luckij is hasonló séma szerint írná meg az arab országokról szóló fejezeteket, és a képzelt utazás egész Afrikán át vezetne. Kérdés volt persze, hogy beleegyezik-e ebbe. Elhatároztam, hogy megpróbálom rábeszélni. Amint visszatértünk Moszkvába, felkerestem, de ő közölte velem, hogy a szerződésben vállalt kötelezettségének egyéb elfoglaltságai miatt nem tud eleget tenni.

Már meg is beszélte ezt a kiadóval.

– És mit szólt hozzá a kiadó? – kérdeztem. – Mi lesz a könyv további sorsa?

– Szerencsére előleget nem vettünk fel – mondta –, s így különösebb nehézség nélkül felbonthattam a szerződést. Ami a továbbiakat illeti, a kiadó a könyv sorsát veled kívánja megbeszélni. Arra kértek, szóljak neked, hogy menj be valamelyik nap hozzájuk. Ők számítanak rá, hogy te majd magad vállalod az egészet.

Erről persze szó sem lehetett, de Luckij visszalépésének mégis örültem. Ha a tervbe vett könyv úgysem készülhet az eredeti elgondolás szerint, a kiadó bele fog egyezni abba, hogy a könyv

csak a fekete-afrikai országokkal foglalkozzék, s valószínűleg a könyvre vonatkozó elgondolásom ellen sem lesz kifogása.

Számításom beigazolódott, a kiadó mindenbe belement, és én nagy lelkesedéssel láttam hozzá a munkához.

FELTÁMADUNK

1940. november elsején a Moszkvában élő magyar emigránsok csoportosan tódultak a Moszkva-folyón túl levő Kijevi pályaudvar felé. Azt a vonatot várták, amely Rákosi Mátyást és Vas Zoltánt hozta Horthy börtönéből.

Óriási volt az izgalom. Minden magyar emigráns úgy érezte, hogy ez a nap fordulópontot jelent a magyarországi forradalmi mozgalom történetében.

Illés Bélával járkáltam föl s alá a peronon. Vele is alig lehetett beszélni. Egyre csak ezt dúdolta halkan:

„A múltat végképp eltörölni
Rabszolgahad indulj velünk.
A föld fog sarkából kidőlni,
Semmik vagyunk, s minden leszünk."

Mikor a vonat befutott, az izgalom tetőpontjára hágott. Rákosi alakja megjelent az egyik kocsi ajtajában. A várakozók több százas tömegének ujjongása fogadta. A Komintern nevében Manuilszkij üdvözölte az érkezőket.

A magyar kommunista emigránsok azzal a meggyőződéssel hagyták el a Kijevi pályaudvart, hogy ezentúl sok minden másképp lesz.

Az úton hazafelé találkoztam egy emigráns házaspárral. Régi párttagok voltak mind a ketten és valaha jó barátaim. Mikor a férfi a tőkések börtönében ült, segélyeztem külföldön nyomorgó családját. A börtönből szabadulva először egyedül jött ki az emigrációba, és két hétig nálam lakott, míg sikerült lakást kapnia. De mióta kizártak a pártból – három éve – nem álltak velem szóba. Ha megláttak az utcán, átmentek a másik oldalra. Most együtt mentünk haza és beszélgettünk, mintha mi sem történt volna.

Megkérdezték, mi van velem, hogy olyan régen nem láttak? Hívtak, hogy mielőbb menjek hozzájuk.

Én különösen nagy várakozással néztem a jövő elé. A magyar kommunisták közül senkihez sem fűzött régebbi és közelebbi barátság, mint Rákosihoz. Lelki szemeim előtt képek jelentek meg a múltból. Kerenszkij alatt az irkutszki fogolytáborból Dauriába, a Góbi-sivatagba vittek, itt gyűjtöttek össze kétezer tisztet. Karanténban vagyunk. Fölkeres a kézzel írott helyi lap szerkesztője: Rákosi Mátyás. Interjút ír rólam, mint az Irkutszk-tábori irodalmi lap szerkesztőjéről és az „Irkutszki szonettek" költőjéről. Összebarátkozunk.

1918. Tábori kórházban fekszem. Rákosi meglátogat. A fogolykonyhán mákos rétest sütöttek, s ő a saját adagját behozza nekem... Együtt szervezünk szökést Szemjonov uralma alól Szovjet-Oroszországba. Neki sikerült, nekem nem.

1920 tavasza... Omszkban találkoztam egy osztrák ezredessel, aki velünk együtt volt Dauriában. Igaz-e, hogy Rákosi a diktatúrában csakhogynem miniszter volt – kérdezi. Megerősítem a hírt. „Unmöglich! – mondja az ezredes. – Ein ganz gewöhnlicher Kadetaspirant!" (Lehetetlen! Egy közönséges hadapródjelölt!)

Moszkva, 1921. A Komintern titkára. Nem keresem föl, mert tudom, mennyire elfoglalt. Magához hív. Az egész éjszakát átbeszélgetjük...

A Kominternben dolgozom. Nap mint nap találkozom vele. Nála ismerkedem meg Buharinnal, Radekkal, Kuusinennel. Jelen vagyok, mikor telefonon tárgyal Zinovjevvel, Csicserinnel.

1922. Kisfiam temetése. Rákosi kocsiján viszem ki a parányi koporsót a temetőbe. Este Rákosi eljön, és velem együtt próbálja megnyugtatni síró feleségemet...

1923. Rákosi ajánl a vörös professzúrára...

1924. Mesél külföldi útjairól, bábáskodásáról a német, a francia, az olasz és a cseh párt születésénél...

Mindez és száz más emlék villant át agyamon a Kijevi pályaudvarról hazatérőben. Tizenöt évi távollét után most visszajött a régi barát, a magyar párt hivatott vezetője. Kitől várhatnék segítséget, ha nem tőle. Ő majd elmondja nekik, akik kételkednek bennem, hogy milyen ember vagyok.

Mindennap vártam, hogy Rákosi hívni fog. Magam kerestem

volna fel, de eleinte azt sem tudtam, hová vitték. Egy idő múlva megtudtam: Vas Zoltánnal együtt Barvihán helyezték el őket, a vezető pártfunkcionáriusok üdülőjében, hogy a hosszú börtönélet után rendbe jöjjenek és kipihenjék magukat, mielőtt újra munkához fognának. Magamtól nem utazhattam ki oda, izgatottan vártam hát hívására.

Hét telt hét után, egyre nyugtalanabbá váltam. Végre – körülbelül egy hónappal megérkezésük után – felhívott telefonon Rákosi egyik öccse. Közölte, hogy Rákosi és Vas Zoltán is szeretne velem beszélni, látogassam meg őket Barvihán.

– Mátyás nagyon érdeklődik felőled, mint régi barátjáról, Vas pedig meg akar kérni, hogy fordítsd le oroszra a börtönben írt naplóját. Állapodjunk meg, mikor mész ki, és várni fognak az állomáson.

Izgatottan készültem erre a találkozásra.

A barvihai vasúti állomás jó fél óra járásnyira van a szanatóriumtól. Rákosi és Vas az állomáson várt, és gyalog tettük meg az utat a szanatóriumig. Az úton eleinte alig beszélgettünk, csak néztük egymást és örültünk a találkozásnak. Mindketten nagyszerű színben voltak, a börtönnek már nyoma se látszott rajtuk. Később föl-fölidéztek egy-egy közös, régi emléket.

Mikor a szanatórium közelébe értünk, Rákosi így szólt:

– Azért hívtunk, hogy komolyan beszélgessünk. Legjobb lesz, ha megosztozunk rajtad. Javaslom, hogy a délelőttödet töltsd Vassal, intézzétek el a dolgaitokat, és délután gyere át hozzám. Tizenkettőkor ebédelünk a szobánkban, ebédre – sajnos – a szabályok szerint nem láthatunk vendégül, de egy kis gyümölcsöt azért kaphatsz. Nekem aztán kettőig aludnom kell. Tehát kettőkor várlak.

Amint kettesben maradtunk, Vas Zoltán kirakott az asztalra néhány gyűrött, vastag füzetet, és rögtön a tárgyra tért:

– Mint már valószínűleg hallott róla, a börtönben naplót vezettem. Az első öt évben úgyszólván folyamatosan, később kisebb-nagyobb megszakításokkal. Ezt kell majd lefordítania. Tessék, nézze át, és mondja meg, hogy vállalja-e.

Éppen hozták az ebédjét.

– Nyugodtan beleolvashat, amíg ebédelek, és egyen hozzá egy

kis gyümölcsöt – folytatta az asztalon álló nagy gyümölcsöstálra mutatva.

Jó fél óráig lélegzet-visszafojtva olvasgattam.

Nem vártam remekművet, nem is kaptam. Írói szempontból a mű nem volt kifogástalan, de ahogy Vas Zoltán őszintén, minden mesterkéltség nélkül beszámolt élményeiről, azt nem lehetett izgalom és meghatottság nélkül olvasni. Én rendkívül érdekesnek találtam, s meg voltam győződve arról, hogy a széles olvasóközönség számára is az lesz. Ezt meg is mondtam Vas Zoltánnak, hozzátéve, hogy a fordítást örömmel vállalom.

– Rendben van. De egyelőre nem adhatom még oda a kéziratot. Előbb be kell mutatnom néhány illetékes elvtársnak, ők majd megmondják, nem kell-e egyet-mást változtatni rajta. Egy-két hónapon belül beköltözünk Moszkvába – akkor majd legépeltetem és elkezdheti a munkát.

– Így jó ez, ahogy van. Higgyen nekem, Vas elvtárs. Ez így egy történelmi dokumentum. Vétek lenne bármit is változtatni rajta, vagy főleg „irodalmiasítani". Jó irodalmi mű sok van, de ilyen élménybeszámoló nagyon kevés.

– Ne féljen, elvtárs – nyugtatott meg Vas. – Én se estem a fejem lágyára.

Délután átmentem Rákosihoz.

Az első percekben úgy éreztem, mintha az utolsó huszonhárom esztendő csak álom lett volna. Mintha a Góbi-sivatagban, a dauriai fogolytáborban lennék, s én most léptem volna be a barakkba, hogy a legjobb barátommal elbeszélgessek.

– Gyere, pajtás, ülj le. Mindenekelőtt be kell vallanom neked egy titkot. Én a börtönben tizenöt éven át minden napomat azzal kezdtem, hogy elmondtam a reggeli imámat. Hallgasd csak meg.

Azzal elkezdte szavalni egyik – huszonöt évvel azelőtt, 1915-ben írt – versemet, az „Irkutszki szonettek" egyikét, amelyek annak idején körbejárták a távol-keleti fogolytáborok nagy részét. Íme a vers.

Az asszonyok! . . . Könnyekbe fúl szemünk.
Ó vakok mi, kik nem ismertük őket!
Kik embereknek *gondoltuk a nőket!*
Most tudjuk csak, hogy mik voltak nekünk.

Elvesztve őket – veszve mindenünk,
zárva az út jelennek és jövőnek.
Kútfeje ők életnek és erőnek:
Önélkülük nem élet életünk.

Ők termik a jót, ők termik a szépet,
Végetlen vágynak ők szabnak határt,
Ők a napfény, mely éltet s mely éget.

A dal, mely ujjong, öröm, mely kiált.
Az ő művük a mosoly és az élet.
Mi férfiak: mi szüljük a halált.

Örömmel állapítottam meg, hogy a barvihai levegő, a jó koszt és a baráti környezet máris teljesen rendbe hozta. Mintha újra a régi, tizenöt év előtti Rákosival beszélgettem volna. Önkéntelenül is arra gondoltam, hogy ő, aki ismer engem, ha meghallja, min mentem keresztül, együttérez majd velem, s amint erre módja lesz, kiáll mellettem és nem nyugszik, amíg vissza nem vesznek a pártba.

Ez a benyomásom azonban csak percekig tartott. Vidám hangulatát egyszerre mintha elvágták volna. A múlt emlékeit minden átmenet nélkül felváltották a jelen kísértetei és gondjai. Az utolsó évek eseményeiről a börtönben csak nagy általánosságban értesült. Kun Béla letartóztatásáról tudott, de hogy kit mindenkit vittek el a magyar emigrációból, hogy a mozgalom vezetői és középkáderei közül már csak itt-ott lézengenek néhányan, s azok is megfélemlítve várják, mi lesz velük tovább, arról csak most, az utolsó hetekben szerzett tudomást – valamennyiről egyszerre.

– Az egész párt széthullott – panaszolta csaknem sírva. –

Elölről kell kezdenünk felépíteni. És miből? A semmiből? Alig ötven ember, ha van, akivel el lehet kezdeni.

Még sokáig fejtegette egyre izgatottabb hangon, milyen nehéz feladata lesz, mikor a szanatóriumból szabadulva újra dolgozni fog és átveszi a magyar párt vezetését.

– A legrettenetesebb az, hogy annyi év után és ilyen körülmények között nem tudom, képes leszek-e erre az emberfeletti munkára. Manuilszkij állandóan kijár hozzám, hogy informáljon a dolgokról és előkészitsen az előttem álló feladatokra. Felszólított, hogy először is írjak egy cikket a Pravdának Lenin halálának tizenhetedik évfordulójára. És képzeld: én, aki azelőtt csak úgy ontottam a cikkeket és a börtönben is előadásokat tartottam az elvtársaknak – a levelekről nem is szólva, amelyeket minden lehetőséget kihasználva olykor sikerült kijuttatnom a párthoz –, már tíz napja vajúdok, de képtelen vagyok összehozni ezt az egyszerű cikket.

Megrendülve hallgattam lelki vívódását. Nem tudtam és nem is akartam beleszólni. Mit mondhattam volna? Láthatólag nem is tartott rá igényt. Nyilván csak arra volt szüksége, hogy valakinek elpanaszolhassa gondjait.

Az én ügyemre persze nem kerülhetett sor. Elég volt neki a maga baja. Előbb-utóbb majd megnyugszik – gondoltam – és elkezd dolgozni.

*

Megint elkezdődött a várakozás ideje. Vas is, Rákosi is azt mondták, hogy hamarosan bejönnek Moszkvába, és a Kominternben fognak dolgozni. Rákosi a magyar párt képviselőjeként a Komintern végrehajtó bizottságának tagja lesz, ahová még a hetedik kongresszuson beválasztották, mint a Horthy-börtön foglyát. Vas megígérte, hogy mihelyt a kéziratot átnézték, fölkeres és elhozza. Rákosi is ígéretet tett, hogy amint bejönnek Moszkvába, hívni fog. Örömmel láttam, hogy Rákosinak egyik cikke a másik után jelenik meg a lapokban. Az emigrációban már mindenki tudta, hogy Moszkvában vannak és kint dolgoznak a Kominternben, de nálam egyikük sem jelentkezett.

Végre, több mint egyhónapi várakozás után, Vas Zoltán egy reggel beállított hozzám.

– No, öregem – mondta –, itt van a könyv. Most már a végleges szöveg. Hozzáfoghat a munkához.

Érdeklődéssel lapoztam át a gyanúsan vékony kéziratot. Rossz előérzetem volt. Itt is, ott is beleolvastam, úgy, mint Barvihán. Gyanúm nem volt alaptalan. A szöveget lényegesen megváltoztatták és a felére rövidítették.

– Amitől féltem, bekövetkezett. A könyvet sikerült elrontaniuk.

– Én is sajnálom, hogy ennyire meghúzták – mondta Vas –, de irodalomhoz értő emberek csinálták, nem tehetünk mást, bele kell nyugodnunk. Magának különben is mindegy, maga csak a fordításért felel.

Nekem ugyan nem volt mindegy, de nem vitatkoztam. Ha neki jó így, hát legyen.

Megállapodtunk, hogy a fordítást Marija Arkagyevnával kettesben végezzük, akivel régebben Illés Béla írásait együtt fordítottuk. A tulajdonképpeni fordítást én végzem, ő pedig „megszerkeszti". Mondtam ugyan Vasnak, hogy szerintem ez fölösleges, Marija Arkagyevna csak ront a szövegen, s ezzel nekem lesz több munkám, mert javításainak legnagyobb részét úgyis vissza kell csinálnom – de ő ragaszkodott hozzá.

– Nyugodjék meg, ezt is tudom – mondta. – Beszéltem Illéssel. De több szem mégiscsak többet lát.

Egyszóval, dupla munka és fele honorárium. De belenyugodtam. Ingyen is megcsináltam volna, különösen, ha az eredeti szöveg megmaradt volna.

Megbeszéltük, hogy hetenként egyszer-kétszer be fog nézni hozzám és elviszi, ami kész van.

– Reggelenként kocsin járok ki a Kominternbe. Egy-két percnyi kerülő az egész. Látni akarom a kész orosz szöveget, mielőtt Marija Arkagyevna megkapja. Aztán majd én eljuttatom hozzá.

Elkezdtem a fordítást. Újra meg újra bosszankodnom kellett ugyan, mikor egyik-másik résznél különösen szembe tűnt, hogy az eredeti egyszerű stílust kincstári tolvajnyelvvel helyettesítették, de a munka így is érdekes volt és gyorsan haladt.

Vas Zoltán, ahogy megbeszéltük, rendszeresen jelentkezett, és elvitte a kész anyagot. Egy reggel valamit meg akartam tőle kérdezni a szöveggel kapcsolatban, de ő leintett.

– Most nem tárgyalhatunk, mert Rákosi nagyon siet. Majd legközelebb megbeszéljük.

– Nem értem, hogy jön ide Rákosi? – mondtam csodálkozva.

– Együtt járunk ki minden reggel a Kominternbe. Kint vár a kocsiban.

Ez váratlanul ért. Szóval már vagy ötször itt volt a házunk előtt, félpercnyire a lakásunktól és nem jött be!

– Úgy? Kint vár? – kérdeztem félreérthetetlen hangsúllyal. – Ami azt illeti, legalább egyszer bejöhetett volna.

Barvihai találkozásunkkor azt hittem, hogy Rákosi tulajdonképpen nem változott, feldúlt lelkiállapotát csupán a megváltozott körülmények okozták. Hosszú hallgatását viszont annak tulajdonítottam, hogy teljes erővel újra belevetette magát a munkába, és se lát, se hall. Viszont az, amit most megtudtam, nagyon levert. Fájt, hogy szinte nap mint nap bekocsizik az udvarunkba, de nem jön be hozzánk, inkább kint marad a gépkocsiban. Így az a szilárd hit, hogy Rákosi számomra is a megváltást hozza, megingott bennem.

*

Egy délután Rákosi ellátogatott az *Új Hang* szerkesztőségébe. Erre az alkalomra összehívták a folyóirat állandó munkatársait, köztük engem is.

Gábor elvtárs ismertette a szerkesztőség munkáját és kapcsolatát a folyóirat olvasóival. Sem az ő beszámolója, sem Rákosi felszólalása semmi újat nem tartalmazott számomra, így az összejövetelről csak két dolog rögződött emlékezetembe. Az egyik egy érdekes, de nem éppen örvendetes megfigyelésem. Amikor Rákosi belépett a szerkesztőségi szobába, az összes jelenlevőkkel külön-külön kezet fogott – egy kivételével. Sándor mellett úgy ment el, mintha észre sem vette volna jelenlétét. Ezt annál furcsábbnak találtam, mert tudtam, hogy a szegedi Csillag-börtönben évekig együtt raboskodtak.

A másik élményem sem volt éppen kellemes. A beszédek elhangzása után Rákosi körüljárt a teremben, hogy a jelenlevők egyikével-másikával szót váltson. Hozzám is odalépett, s ezzel a furcsa kérdéssel lepett meg:

– Miért nem látogatsz meg? Mióta benn vagyok Moszkvában, még egyszer sem találkoztunk.

Kis rosszmájúsággal lett volna mit válaszolnom, de a hely és az idő nem volt alkalmas arra, hogy megmondjam neki a véleményemet. No, meg nem is volt szükség rá. Vas Zoltán nyilván visszamondta neki, miként reagáltam furcsa, túl „óvatos" eljárására.

Ezért csak ennyit mondtam: úgy tudom, hogy mindennap kint van a Kominternben, oda pedig nekem nincs bejárásom. Erre megjelölt egy napot, amikor otthon lesz, és megállapodtunk, hogy aznap délelőtt meglátogatom.

Abban a reményben mentem a találkozóra, hogy ami Barvihán nem sikerült, itt talán sikerülni fog. A szanatórium remélhetőleg megtette a magáét, Rákosi azóta nyilván visszanyerte lelki egyensúlyát, s így elmondhatom neki sérelmeimet és kérhetem a segítségét.

A beszélgetés jól kezdődött. Rákosi mindenekelőtt feleségem és gyermekeim hogyléte felől érdeklődött. Már a nyelvemen volt, hogy megkérdezem: ha érdekli a családom, miért nem néz be hozzánk soha, mikor reggelenként rendszeresen ott jár néhány lépésnyire a lakásunktól. De jobbnak láttam tartózkodni ettől, nehogy a további, számomra döntő fontosságú beszélgetést megnehezítsem. Majd a munkámról érdeklődött. Részletesen kikérdezett, milyen tudományos munkáim láttak napvilágot az utolsó tíz esztendőben faji könyvem megjelenése óta, amelyet a börtönben olvasott, és min dolgozom jelenleg a Tudományos Akadémia Történeti Intézetében. Csak egy témát került gondosan: a pártügyemet. Barvihán ugyan feszült idegállapotára való tekintettel szóba se hoztam a dolgot, mert arra számítottam, hogy ha majd lelkileg rendbe jön, maga fog erről érdeklődni, de most már világosan láttam, hogy ő nem fog előhozakodni a kényes témával, kénytelen leszek hát ezt magam megtenni.

Elmondtam neki az egész történetet. Az erős kifejezésektől ugyan tartózkodtam, de a felháborító tényeket a maguk leplezetlenségében tártam eléje. Hagyott beszélni. Nem szakított félbe, nem is szólt közbe, türelmesen és figyelmesen végighallgatott, de olyan komor kifejezés ült az arcán, hogy mondanivalómnak még a közepén se tartottam, már tudtam: igyekezetem hiábavaló.

Mikor elhallgattam, ő szólalt meg.

– Hát igen. Jó néhányan vagytok, akiket kizártak a pártból. És közületek bárkivel beszél az ember, csodálatosképpen mindegyik ártatlan. Minden kizárás egytől egyig teljesen alaptalanul történt. Mint ahogy minden letartóztatott is ártatlanul szenved, ha a feleségét, az apját vagy a fiát hallja az ember. Ezekben a dolgokban azonban az orosz párt, illetve a szovjet hatóságok véleménye a döntő. Hogy ki lehet az orosz párt tagja, azt csak maga az orosz párt döntheti el. Hogy kinek a tevékenysége veszélyes a szovjet államra, azt csak maguk a szovjet hatóságok ítélhetik meg. Ezekbe az ügyekbe sem a magyar párt, sem senki közülünk nem szólhat bele, legkevésbé én, hiszen itt se voltam, mikor ezek a dolgok történtek.

A beszéd világos volt. Mondanivalóját tulajdonképpen két rövid mondatba összefoglalhatta volna: „Erről nincs mit beszélni. Tőlem semmit ne várj."

Ennek a beszélgetésnek keserű ízét sokáig éreztem. A feltámadásba vetett hitemet ez az újabb csalódás sem oltotta ki, de egy illúzióm szertefoszlott. Az a nagy várakozás, amit Rákosi személyéhez fűztem, csődöt mondott.

Megjött a tavasz, de az én jegem nem olvadt. Mint eddig is, a munkában kerestem menedéket. Közben új ösztönzést is kaptam a munkához: gyarmattörténeti tankönyvünk végre megjelent. Mindegyik szerző két tiszteletpéldányt kapott belőle és két másikat megvehetett. Ötvenezer példányban adták ki, és néhány nap múlva már nem lehetett kapni. Ettől kezdve még nagyobb kedvvel dolgoztam.

LÁNYOM PÁLYÁT VÁLTOZTAT

Néhány kellemes hónap következett. Egyszerre három könyvön dolgoztam. Legfontosabb és legkomolyabb munkám – az Afrikatörténet könyv – már befejezéséhez közeledett. Időm és energiám nagy részét annak szenteltem. Ez azonban nehéz alkotómunka volt, napi néhány óránál többet nem foglalkozhattam vele. Megmaradó időmet részben arra fordítottam, hogy gyűjtöttem és rendeztem az anyagot a Mayibuje számára – néhány fejezetet meg

is formáltam –, pihenés gyanánt pedig Vas Zoltán börtönnaplóját fordítgattam.

Mind a három munka nagyon a szívemhez nőtt, s így az Európából érkező izgalmas hírek ellenére megnyugodtam és jól éreztem magam.

Nyugalmas hónapjaimat egyetlenegyszer zavarta meg – nem más, mint Ira leányom, aki egy áprilisi reggel ezzel a váratlan kijelentéssel állt elém:

– Nem bánom, papa, gondolj rólam, amit akarsz, de én ezeket a döglött békákat nem nézem tovább!

Ezzel a rövid, de kategorikus megokolással jelentette be Ira lányom, hogy nem hajlandó tovább folytatni tanulmányait a moszkvai egyetem biológiai fakultásán, amelyet pedig már nyolc hónapja látogatott.

Szavai nagyon megleptek. Amikor az általános iskola elvégzése után pályaválasztásra került sor, anélkül, hogy tanácsomat vagy véleményemet kikérte volna, habozás nélkül ezt a szakmát választotta. Nem kis meglepetés volt számomra ez akkor, mert úgy tudtam, hogy kiskora óta elsősorban az irodalom, és különösen a színház érdekelte. A műkedvelők csoportjának ő volt a leglelkesebb, és – a velük foglalkozó tanárok véleménye szerint – legtehetségesebb tagja.

Most távol állt tőlem, hogy lebeszélni próbáljam, vagy szemrehányást tegyek neki, de érdekelt, hogy mi vezette erre a lépésre, és mik a további szándékai. Ezt meg is mondtam neki.

– Tudom, hogy meg fogsz érteni – felelte. – Mindenekelőtt meg kell magyaráznom, hogy miért választottam annak idején a biológiai szakmát. Valószínűleg nagyon csodálkoztál akkor ezen, de szó nélkül tudomásul vetted, mert nem akartál befolyásolni. Én szívem szerint akkor is az irodalmi szakra mentem volna, de mint lelkes komszomolista lány, könnyelműségnek tartottam komoly tudományos pálya helyett olyan szakmát választani, amely inkább szórakozás, mint tudomány. Azóta rájöttem, hogy csak azt a szakmát művelheti az ember jól, amit nemcsak kötelességből, hanem szívesen csinál. Elhatároztam: inkább veszítsek egy évet, de visszatérek régi szerelmemhez, az irodalomhoz. Szeptemberben átiratkozom az orosz nyelv és irodalom szakra első évesnek.

– Mit mondhatok, kislányom. Elhatározásodat csak helyeselni tudom. Persze kár, hogy nem a félév elején jöttél rá, akkor csak egy félévet vesztettél volna. Így most hónapokig ülhetsz tétlenül.

– Ne félts engem, apu, egy napig se fogok henyélni. Egy irodalomszakosnak az olvasásból semennyi sem elég. Szabad hónapjaimban rengeteget fogok olvasni. Különben ezek a hónapok nem is lesznek olyan egészen szabadok. Az egyetem műkedvelő csoportjának most van a főszezonja. Egyszerre három darab is készül. Egyiket én rendezem, a másikban én játszom a főszerepet, de a harmadikban is van szerepem. Szóval munkanélküliségtől ezekben a hónapokban sem kell tartanom.

– Jól van, kislányom. Nagyon örülök, hogy megtaláltad a magad útját, és volt bátorságod el is indulni rajta. Kívánok neked sok sikert.

Szemébe könnyek ültek, s a következő percben a nyakamba ugrott.

– Nagyon boldog vagyok. És köszönöm, apu, hogy nem csalódtam benned.

HALADÁS AKADÁLYOKKAL

Az időjárás napról napra enyhült, a politika egén viszont komor felhők mutatkoztak. A külföldi rádiókon keresztül egyre több hír jutott el hozzánk a németek által megszállt országok népeinek hősies ellenállásáról és a németek véres kegyetlenkedéseiről. A szovjet emberek együttérzése az ellenállókkal – és a De Gaulle vezette Szabad Franciaországgal –, gyűlölete a fasiszta banditák iránt napról napra növekedett.

A politikai ég felhősödésével egyidőben itt-ott az én horizontom is elhomályosult.

A Mayibujénak több fejezetét már megírtam és a munka jól haladt, de kétségeim támadtak: nem dolgozom-e hiába? Gondoltam, jobb lesz, ha a kész anyagot megmutatom a kiadónak, hátha az én elképzeléseim nem felelnek meg nekik. Át is adtam a könyv részletes tervét és a kész fejezeteket.

Két hét múlva megkaptam a választ: köszönik, munkámra nem tartanak igényt, ők nem így képzelték a könyvet, a szerződést semmisnek tekintik.

Közben Vas Zoltán könyvének kiadása is elakadt. A fordítás minőségének elbírálására nem került sor, mert az illetékesek úgy találták, hogy jelenlegi formájában a könyv politikai szempontból nem adható ki. Nem elvi-politikai hibákról volt szó, hanem úgy találták, hogy propagandaszempontból az egész anyag gyökeres átdolgozásra szorul. Mivel ez hosszabb időt és sok lényeges változtatást jelent, a könyvet újra le kell majd fordítani.

Számomra ez azt jelentette, hogy a fordítási díj hátralevő részét egyelőre nem fizetik ki, és a könyv további sorsa bizonytalan.

Egyetlen munkámmal nem volt baj, a kétkötetes Afrika-történet könyvvel, amelyet június elejére sikerült teljesen befejeznem. Bár itt sem ment minden simán. Ahhoz, hogy a munkát a kiadónak leszállíthassam, a kéziratot három példányban le kellett gépeltetnem. Tekintve a mű terjedelmét (50–60 nyomtatott ív), ehhez annyi papírra lett volna szükségem, amennyit képtelen voltam beszerezni. Végül is sikerült a kiadóval a következő megállapodásra jutnom: a gépelést a kiadó gépírónői végzik hivatalos munkaidő után, túlórában. A gépírónők munkadíját és a papírt a kiadó előlegezi és levonja majd a szerzői tiszteletdíjból. Ezek után leadtam a kéziratot, és a gépírónők elkezdték a munkát.

Haladás . . . akadályokkal – így jellemezhetném ezeket a hónapokat, amelyekben már egyre inkább érezni lehetett az eljövendő világrengés előszelét.

II. RÉSZ

TŰZPRÓBA

ÍGY KEZDŐDÖTT

HÁBORÚ!

Vasárnap reggel a rádióban megszólalt Levitan hangja.

„Elvtársak! Ma, 1941. június 22-én délelőtt 11 órakor Molotov elvtárs a rádióban fontos kormánynyilatkozatot tesz."

A mondatot még kétszer megismételte.

Levitan hangját mindenki ismerte. Minden szavából villamos szikrák pattogtak, és az a körülmény, hogy maga a Népbiztosok Tanácsának elnöke szólal meg, nem hagyott kétséget afelől, hogy valami rendkívül fontos dolognak kellett történnie.

– Egy a kettő közül – mondtam a feleségemnek –, vagy barátsági szerződést kötöttünk a japánokkal, vagy kitört a háború a németekkel.

Izgatottan vártuk a tizenegy órát.

Molotov kormánynyilatkozatot olvasott fel, melyben közölte, hogy a németek ma hajnalban, hadüzenet nélkül megtámadták a Szovjetuniót, és repülőgépeik Szmolenszket és környékét bombázták. Bejelentette, hogy a Szovjetunió a mai naptól hadban állónak tekinti magát Németországgal, és a Vörös Hadsereg alakulatai megkezdték hadműveleteiket. Felszólította a lakosságot, hogy egy emberként álljon ki a haza védelmére.

Bár a hír nem ért váratlanul, a hátunkon végigfutott a hideg. Úgy éreztük, hogy történelmi fordulóhoz értünk. Most is, mint a Kirov-gyilkosság után, a költő szavai jutottak eszünkbe: „Repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg." Kátya arcán néma borzadály ült.

Néztem a két gyereket. Ira lányom tágra nyílt szemmel, szót-

lanul állt ott, arcán nem félelemmel, inkább csodálkozással. Tizennégy éves Igor fiam szeme felragyogott.

– Nálunk is háború lesz. Ez aztán igen – mondta olyan hangon, mintha azt közölték volna vele, hogy valami érdekes kirándulásban vagy mulatságban lesz része.

– A háború, fiacskám, nem játék és nem majális. Ez a legszörnyűbb dolog a világon, amely sok millió embernek hoz szenvedést és halált.

– Te is elmész a háborúba, apu? – kérdezte most már kevésbé lelkesen.

– Nem tudom, hogy ötvenéves fejjel használhatnak-e még a fronton, de a háborúban manapság nemcsak azok vesznek részt, akik egyenruhát viselnek. Ma Szmolenszket bombázták, holnap lehet, hogy Moszkvát fogják, és az ellenség legyőzéséhez nemcsak fegyveres katonákra van szükség, hanem valamennyi ember megfeszített munkájára is.

Első gondolatom az volt, hogy felhívom munkahelyem, az Akadémia Történelmi Intézetének pártszervezetét, de aztán úgy döntöttem, inkább bemegyek és személyesen tudakozódom.

– Igazad van, menj – mondta a feleségem, de a szeméből láttam, hogy máris aggódva ereszt el hazulról.

Az intézetben nagy volt a nyüzsgés. A folyosón hatalmas plakát hirdette, hogy délután két órára gyűlésre hívják össze az intézet dolgozóit. A párttitkár szobájában sorban álltak az emberek az íróasztal előtt. A titkár éppen listát készített azokról a munkatársakról, akik önként jelentkeztek katonai szolgálatra. Gondolkodás nélkül beálltam a sorba. A párttitkár láthatóan csodálkozva fogadta jelentkezésemet, de szóval ennek nem adott kifejezést. Beírta adataimat, majd melegen megszorította a kezemet.

Hazaérve elmondtam a feleségemnek, hogy jelentkeztem fegyveres szolgálatra. Válasz helyett szó nélkül arcon csókolt.

A délutáni gyűlésen forró, bizakodó volt a hangulat. Egyik lelkes beszéd a másikat követte. Kiderült, hogy valamennyi munkatárs jelentkezett. A katonakötelesek azonnali frontra küldésüket kérték, a többiek jelentkeztek felvételre a hadseregbe.

A következő napok izgalomban teltek. Mindennap bementem az intézetbe, hogy megtudjam, elfogadják-e jelentkezésemet. Harmadnap a párttitkár közölte velem, hogy a férfi munkatársak

nagy részének jelentkezését elfogadták, de én nem vagyok köztük.

– Meg kell értenie, elvtárs, hogy fegyveres szolgálatra fiatalabb emberek kellenek. Ez nem jelenti azt, hogy ön nem veheti ki részét a haza védelméből. A háború a hátországtól is rengeteget követel, nyugodt lehet, magának is bőven akad majd tennivalója.

Megértettem, hogy ez a döntés nem a korom miatt történt így. Nálamnál öregebbeket is felvettek. Ennek a dolognak csak egy magyarázata lehet: még mindig külföldinek számítanak, aki hozzá még kizárt párttag is.

Keserű szájízzel mentem haza a hírrel. Kátya, amikor megmondtam neki, egy szót sem szólt. Megint csak azzal reagált, hogy megsimogatott és arcon csókolt.

*

A párttitkár biztató szavai, hogy a háborúban számomra is akad majd feladat, hamar beigazolódtak. Beszélgetésünk után két nappal felhívott telefonon Rákosi Mátyás és közölte, hogy tekintettel a háborúra, amelybe Magyarország is belépett, a moszkvai rádió magyar adását meg kell erősíteni. A magyar párt nevében megkért, hogy ha tehetem, nyújtsak segítséget Szántó Zoltánnak, aki az adást vezeti. Én örömmel vállaltam a feladatot. Másnap reggel elmentem a rádióba és beszéltem Szántó Zoltánnal, aki nagyon megörült nekem, és közölte, hogy elsősorban fordítóként van rám szüksége. Sok cikket és közleményt sugároznak, amiket oroszból kell magyarra fordítani. Ugyanakkor sok eredeti magyar cikket és közleményt is, amelyeket előzetesen be kell mutatnunk orosz fordításban a központi orosz szerkesztőségnek jóváhagyás végett. Orosz–magyar fordítójuk kevés van, magyar–orosz pedig egyáltalán nincs. Ezért ez lesz a fő feladatom. Emellett, persze, részt vehetek a szerkesztői munkában, sőt magam is írhatok cikkeket.

Nekem a munka nagyon tetszett és megállapodtunk, hogy másnap mindjárt be is állok, s egyelőre fél napot fogok dolgozni, reggeltől délután kettőig.

Másnap reggel elmentem a munkahelyemre, hogy a dolgot az

intézet vezetőségével egyeztessem. El voltam szánva, hogyha másképp nem megy, kilépek az intézetből, erre azonban nem került sor, mert az intézet vezetői örültek, hogy az intézeti munkán kívül háborús feladatot is kaptam. Arról, hogy az intézetből kilépjek, hallani sem akartak.

HETEDIK FEGYVERNEM

Másnap reggel, mielőtt még elindultam volna, Szántó felhívott s kért, hogy megbeszélésünktől eltérően, egyelőre ne jöjjek, maradjak otthon és várjak. A nap folyamán egy igen fontos dokumentumot sürgősen és nagyon pontosan le kell fordítanom oroszra. Még bizonytalan, hogy mikor kapják meg, de amint megkapják, hívni fognak.

Tizenegy óra tájban Szántó telefonált, hogy pont tizenkettőre menjek be a szerkesztőségbe.

Jóval tizenkettő előtt ott voltam.

Néhány perccel tizenkettő után megjött Rákosi, és Szántó jelenlétében átadta nekem a körülbelül egy ív terjedelmű magyar szöveget. A Kommunisták Magyarországi Pártjának kiáltványa volt a magyar néphez.

– Siess haza – mondta –, és ülj neki a munkának. Úgy intézd, hogy reggelre elkészüljön. De a fordításnak abszolút pontosnak kell lennie.

Hazaérve rögtön elkezdtem a munkát. A kiáltvány tartalma nagyon föllelkesített. Bár tudtam, hogy az én munkám csak közvetve szolgálja a magyar hallgatókat – amennyiben az eredeti szöveg ellenőrzését s így annak a magyar adásban való sugárzását lehetővé teszi –, mégis örömmel és büszkeséggel töltött el az a tudat, hogy ha mással nem, legalább ezzel én is a fasizmus megsemmisítését, szülőhazám felszabadulását szolgálom.

Kora délutántól hajnalig megszakítás nélkül dolgoztam, egy-egy percre álltam csak meg olykor, hogy néhány falatot lenyeljek vagy egy kortyot igyak.

Reggel nyolcra már benn voltam a rádiónál a kész fordítással. Szántó elvtárs azzal fogadott, hogy fölösleges volt így sietnem.

– Rákosi azt mondta, hogy maga jön be érte a délelőtt folya-

mán. A kiáltvány szövegét ugyanis nem a Glavlit embere fogja ellenőrizni és jóváhagyni, hanem a fejesek ott benn a Kominternben. Mielőtt ők megkapják az orosz szöveget, Rákosi maga akarja átnézni. Hogy hányra jön, nem mondta. Addig, elvtárs, nézzen körül a szerkesztőségben és ismerkedjen meg a munkatársakkal, ha ugyan akad olyan, akit nem ismer.

Szántón kívül még ketten dolgoztak itt mint szerkesztők: Gábor Andor és Nagy Imre. Mind a ketten régi ismerőseim.

Gábort még Pestről ismertem az első világháború előtti évekből, itt Moszkvában pedig nagyon megszerettem – előbb már szólottam róla. A moszkvai rádió magyar szerkesztőségének ő volt a lelke. Szántó volt a politikai vezető, de a gyakorlati munkát inkább Gábor Andor irányította.

A szerkesztőségi szoba falai tele voltak kis plakátokkal, mindegyiken pár soros szellemes, tréfás versike – tipikus gáboriáda – arról, hogy a szerkesztőségben hogyan kell rendet és csendet tartani, és a különböző munkatársak hogyan végezzék a maguk munkáját, és így tovább. Hasonló szellemben foglalkozott munkatársaival szóban is. Néhány órás ottlétem alatt megfigyeltem, hogy hol egy fordítót vagy gépírót oktatott ki valamiről, hol azok valamelyike fordult hozzá tanácsért. Mindenkihez volt néhány kedves, tréfás szava, mindenkit külön az ő számára kieszelt becenéven szólított. Én is mindjárt ez alkalommal megkaptam tőle az első kioktatást:

– Hát maga is berukkolt hozzánk hadiszolgálatra, kedves Síkom-bikom! Mert remélem tudja, hogy a rádió tulajdonképpen nem egyéb, mint „hetedik fegyvernem". Ki a gyalogságnál szolgál a hadseregben, ki a lovasságnál, aztán vannak tüzérek és harckocsizók, repülők és műszaki csapatok. Hetedik fajtája a katonaságnak az éterben harcolók csapata. Ennél a fegyvernemnél is vannak közlegények, altisztek és generálisok. Ez utóbbi rang itt a szerkesztőké. Ők irányítják és vezetik az éterben lefolyó ütközeteket. Ilyen generálisokat tisztelhet Szántó elvtárs, Nagy elvtárs és csekélységem személyében. Ne aggódjék, maga is kap majd itt megfelelő rangot. Vagy szintén generális lesz, vagy legalábbis törzstiszt, úgy, mint a mi kedves Saskánk és Levi elvtárs. A többiek részben tiszthelyettesek, mint Lakaticska elvtársnő

részben altisztek. Közlegények – hivatalsegédek, takarítónők – ha dolgoznak is itt, nincsenek a szerkesztőség állományában.

Nagy Imrét 1920-ban, az irkutszki magyar pártszervezetből ismertem. Levi Ivánnal még 1918-ban, a berezovkai fogolytáborban, majd 1920-ban ugyancsak az irkutszki magyar pártszervezetben találkoztam. Czóbelné, „a mi kedves Saskánk", régi jó barátnőm volt. Nagy Imre szerkesztőként dolgozott, Czóbelné és Levi fordító volt. A magyar adások bemondójával, Lakatos Évával, „Lakaticskával" itt találkoztam először. Nem sejthettem, hogy alig másfél év múlva csakhogynem az életemet köszönhetem majd neki! A gépírónők közül csak Wagner Annát ismertem a Lenin-iskolából, ahol tanítványom volt.

Az adások nagy része oroszból fordított cikkekből, kommentárokból, híradókból és hírügynökségi táviratokból állt. Ezeknek orosz szövegét a központi szerkesztőségtől kaptuk. A nálunk készült magyar fordításokat tartalmilag is, nyelvi szempontból is a magyar szerkesztők ellenőrizték. Gyakran adtunk azonkívül eredeti magyar cikkeket és kommentárokat is, amelyeket részben a Kominternben dolgozó magyar elvtársak (Rákosi, Gerő, Révai, Vas Zoltán és Nógrádi), részben a mi szerkesztőink írtak. Ezeket azonban csak úgy adhattuk le, ha előzőleg lefordítottuk oroszra, bemutattuk a Glavlit megbízottjának, aki jóváhagyta az anyagot. Már tudtam Szántótól, hogy az én feladatom elsősorban ezeknek az orosz fordításoknak az elvégzése lesz.

Rákosi déltájban jött meg. Átvette a kiáltvány eredeti szövegét és a fordítást, s az utóbbiba kissé belecolvasott.

– Első látásra úgy tetszik, hogy a fordítás pontos – mondta azután. – És ez a lényeg. De elejétől végig szigorúan össze kell hasonlítanom az eredetivel, mert elvi, politikai kérdésekről van szó, és holnap délelőtt okvetlen jóvá kell hagyatnunk, hogy már holnaptól kezdve – egyelőre naponta – adhassátok.

Ezt mondván a két szöveget irattáskájába tette, s onnan két másik kéziratot vett elő.

– Hoztam nektek két cikket. Egyik az enyém, a másikat Révai írta. Az enyémet olvasd el, és ha valamit nem találsz rendben – akár nyelvi, akár stílus szempontjából –, minden további nélkül javítsd ki.

Itt jegyzem meg, hogy a továbbiakban Révainál ennek éppen

az ellenkezőjét tapasztaltuk. Ha valamelyik kéziratban akár csak egy nyelvtani vagy íráshibát találtunk és kijavítottuk, Révai valóságos botrányt csinált: hogy mertünk az ő kézírásába belekontárkodni!

Másnaptól kezdve naponta rendszeresen jártam be a szerkesztőségbe. Teljes munkanappal dolgoztam, bár egyelőre nem vettek állományba. Szántó és Gábor ugyan biztatott, hogyha valami mondanivalóm van, magam is írhatok cikkeket vagy kommentárokat, de a szovjet anyagok meg a kominternbeli elvtársak és a három szerkesztő írásai bőséges anyaggal szolgáltak az adásokhoz, így buzdításukat nem vehettem komolyan. De nehezen tudtam megbékélni azzal a gondolattal, hogy kizárólag fordító legyek, s a magam szavaival sohase forduljak a magyar hallgatókhoz. Támadt egy ötletem: olyasmivel fogok előállni, ami a többi magyar írásokban nem található. Versben fordulok a magyar katonákhoz és az ottani titkos rádióhallgatókhoz, a régi kuruc jelszóval: „Ne higgy magyar a németnek!" Íme, a vers.

NE HIGGY MAGYAR A NÉMETNEK . . .

Ne higgy magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek.
Ezer évig tartott láncba,
Ideje már szedni ráncba.
Földeiden ezer éve
Neki gyűlt a kövér kéve,
Tejed fölét ő szedte te.
Poklok fenekére vele!

Ne higgy magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek.
Ma se jobb az, mint az apja,
Ki hisz neki, azt becsapja.
Köt szerződést, hirdet békét,
Ígér fűt-fát, egek kékjét.
Ma barátod, csupa készség –
Holnap beléd szúrja kését.

Ne higgy magyar a németnek.
Akármivel hitegetnek.
Magyar grófok szennyes hadja
Német urak talpát nyalja.
Fasiszta parancsra hívja
Fiaidat vágóhídra.
Magyar paraszt, jól meggondold,
A véredet kiért ontod.

Ne higgy magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek.
Mért viselned megint hadat?
Soraidban halál arat,
Odahaza asszony, gyerek
Ezrével éhen döglenek.
Magyar búzán német hízik.
Bolond, aki benne bízik!

Ne higgy magyar a németnek,
Akármivel hitegetnek.
Kéz a kézbe szovjet néppel
Küzdj a közös ellenséggel!
Mire rablók foga vásott,
Szerezd vissza szabadságod,
Borod, búzád, békességed!
Pusztuljon a rabló német!

Hogy a versírás milyen jó ötlet volt, azt négy esztendővel később tudtam meg, amikor Magyarországra hazatértem. Édesanyám halála után – 1929 januárja – óta Magyarországon élő négy testvéremmel megszakadt az összeköttetésem. Édesanyámmal haláláig leveleztem – bár a levelek mindkét részről ritkák voltak – s rajta keresztül testvéreimmel is tartottuk a kapcsolatot. Halála után azonban mind a magam, mind a testvéreim szempontjából jobbnak tartottam beszüntetni a levelezést. A harmincas évek végén, mikor a Szovjetunióban élő külföldiek tömeges letartóztatásának és kivégzésének híre ment, testvéreim – ekkor már tíz éve semmi hírt se hallottak rólam – meg voltak győződve, hogy

a nagy emberpusztító vihar engem is elsodort. Negyvenegy nyarán Horthy-Magyarország mint Hitler szövetségese, megtámadta a Szovjetuniót. Ebben az időben Miklós öcsém – aki gépkocsivezető volt Gyöngyösön – titokban hallgatta a moszkvai rádió magyar adásait. Egy június végi éjszaka rádióját felcsavarva legnagyobb csodálkozására és örömére ezt hallotta: „Világ proletárjai, egyesüljetek! Itt a moszkvai rádió! Ne higgy magyar a németnek! Írta Sík Endre, szavalja Gábor Andor."

Így tudták meg, hogy élek.

*

A moszkvai rádió orosz adása a háború első heteiben a hírek, közlemények és cikkek között rendszeresen egy-egy rövid háborús jelszót sugárzott, két- vagy négysoros versikék formájában. Gábor elvtársnak – mint ahogy nekem is – megtetszettek ezek a versikék. Gábor javasolta, hogy fordítsak le néhányat és adjuk le mi is. Eleinte kételyeim voltak, mert ezek a jelszavak nem a magyar katonák, illetve titkos rádióhallgatók számára íródtak, hanem részben a vöröskatonákhoz, részben a hátországban élő és dolgozó szovjet hazafiakhoz szóltak, Gábor elvtárs eloszlatta kételyeimet.

– A mi feladatunk természetesen elsősorban az, hogy a magyar katonáknak és civileknek mondjuk meg, hogy mit kell tenniük, ha igaz hazafiak. De emellett az sem árt, ha időnként a szovjet hazafiak háborús erőfeszítéseiről is adunk nekik valamelyes képet.

Lefordítottam néhány versikét és le is adtuk őket, de nem egyenként a közlemények között – mint az oroszok –, hanem együtt, ízelítőként a szovjet nép hangulatáról. Néhány példa:

Fasiszta szörnyek
Hazánkra törnek.
Mit kell tenni?
Agyonverni!

Hazafi! Munkán légy hív és erős –
Nemcsak a fronton terem a hős!

–

Fogjatok össze minden erőt:
Sirba a fasizmussal mielőbb!

–

Mezőn vagy gyárban, mint a fronton,
Hazádért harcolj, elvtárs, folyton!

–

A falnak is fülei vannak –
Ha fecsegsz, Hitler örül annak.

–

Akárhová szólit hazád,
Ott álld meg a helyed.
Ha társad harcban véd hazát –
Dolgozz kettő helyett.

FŐPRÓBA

Egy héttel a háború kitörése után, június utolsó vasárnapján, házunk lakóit az általános nagy események mellett saját külön kis hadieseményünk tartotta izgalomban. Délelőtt hazaérkezett Szofja Markovna három gyerekével.

Egy Szmolenszk melletti faluból jöttek Szofja Markovna szüleitől, ahova a család június elején utazott el nyaralni. A fele utat gyalog tették meg.

Délután, amint hazajöttem, feleségem közölte velem a hírt, de további részleteket nem tudott. Ő is csak néhány szót váltott Szofja Markovnával, aki megérkezésük után alig egy órával már

eltávozott hazulról. Nyilván jelentkezni ment munkahelyére, a gyárba. Késő estig vártuk visszajövetelét, hogy beszélhessünk vele, de Szofja Markovna csak nem jött.

Feleségem a délután folyamán többször átnézett hozzájuk – velünk egy folyosón, a mellettünk levő szobában laktak –, megkérdezte a gyerekeket, nincs-e valamire szükségük, délután megteáztatta, este pedig megvacsoráztatta őket.

Már kilenc óra is elmúlt, de Szofja Markovna még mindig nem volt otthon. A gyerekek lefeküdtek nélküle.

– Ahogy őt ismerem – mondta a feleségem –, képes rá, hogy azonnal munkába áll. Lehet, hogy reggel jön csak haza.

Mi sem vártunk tovább, lefeküdtünk.

De Szofja Markovnával hamarabb volt módunk beszélni, mint gondoltuk.

*

Aznap éjjel, valamivel éjfél után, először szólaltak meg Moszkvában a légiriadót jelző szirénák.

Izgatottan ugrottunk ki az ágyból. Amilyen gyorsan csak lehetett, felöltöztettük a két gyereket, aztán sebtében mi is magunkra kaptunk valami ruhát, és siettünk ki a folyosóra.

Ott már nagy volt a sürgés-forgás. Hiába tanultuk nemegyszer különböző „légvédelmi", „gázvédelmi" és egyéb tanfolyamokon, hogy riadó esetében mi a teendő, most mintha mindent elfelejtettünk volna. Mindenki csak várta, mi fog történni, és tanácstalanul bámultunk egymásra.

Aztán, amikor az emberek meggyőződtek róla, hogy sem a ház nem ég, sem bombák nem potyognak, kezdtek lassan kihúzódni a ház elé, és onnan figyelték, mi történik.

Az égen tucatjával cikáztak és zúgtak a repülőgépek, ide-oda vetették sugaraikat a fényszórók, dörögtek a légvédelmi ágyúk.

Szofja Markovna utolsónak jött ki a házból a három gyerekével, és megállt az ajtóban.

– Jó, hogy ez csak próbariadó – mondta a körülállóknak. – Ha igazi lenne, nem állnának itt az égre bámészkodva, hanem mindenki azt nézné, hova bújjon.

– És honnan tudja, Szofja Markovna, hogy nem valóságos légitámadás? – kérdezte valaki. – Mert én egyáltalán nem vagyok

erről meggyőződve. De tegyük föl, hogy ez tényleg csak próba. No, és ha valódi légitámadás lenne? Miből tudnánk azt meg? Mi lenne másképpen, mint ahogy most van?

– Azt nem tudnám megmondani – felelte Szofja Markovna. – Csak azt tudom, hogy minket az úton jó néhányszor bombáztak, és valahányszor a repülők megjelentek a láthatáron, mindjárt tudtuk, hogy bombázni fognak. Pedig nekünk se mondta be előre senki. Ösztönszerűleg éreztük, hogy bombázás lesz.

Szofja Markovna érvelését ugyan nem találtam összeegyeztethetőnek a materialista gondolkodással, az adott esetben azonban neki volt igaza: a riadó tényleg csak próba volt. Az egész nem tartott tovább fél óránál, s amikor lefújták, a rádió mindjárt be is mondta: próba volt abból a célból, hogy az emberek megállapíthassák, mennyire vannak – vagy nincsenek – felkészülve a valóságos riadókra.

A riadó végén megbeszéltük Szofja Markovnával, hogy lefekteti a gyerekeket, aztán átjön hozzánk egy csésze teára.

Teázás közben röviden elmesélte, mi történt velük.

Múlt vasárnap kora reggel ért el falujukba az események híre. A faluszovjet felszólította a lakosságot, hogy ki-ki, ahogy tud, induljon el Szmolenszk felé, és csak annyi holmit vigyen magával, amennyit a testén elbír vagy a kocsijára fölrakhat. Szofja Markovna apjának volt lova és szekere, arra pakolt fel az egész család. De mert sokan voltak – a két öregen kívül Szofja Markovna a három gyerekével és két nővére férjestől, egyikük három, másikuk négy kisgyerekkel –, a kocsira csak a holmijaikat rakhatták maguknak gyalog kellett a kocsi után menniük.

Első nap háromszor bombázták őket német repülők, de mindháromszor szerencsésen megúszták. Szétszaladtak és meglapultak, ki árokban, ki híd alatt, és semmi bajuk sem történt. Hanem a holmijuk már az első nap odaveszett. A kocsit telitalálat érte. A ló elpusztult, a kocsiból és a rakományból csak hamu maradt.

Éjszakára egy erdőbe húzódtak meg, és reggel gyalog folytatták útjukat, most már minden poggyász nélkül.

A nap folyamán még kétszer bombázták, de valamennyien épségben maradtak. Az öregeket azonban a gyaloglás úgy kimerítette, hogy amikor estére egy faluhoz értek, Szofja Markovna apja kijelentette: ő és a felesége nem megy tovább.

Az éjszakát egy parasztházban töltötték. Házigazdájuk éppen indulni készült egész családjával – két egylovas szekérrel és egy tehénnel – az ország belseje felé. Szofja Markovna kérte, vegye föl kocsijára az öregeket, de a paraszt azzal utasította el, hogy az ő szüleinek is gyalog kell menniük, mert a szekereken csak a holmijuk fér el.

Szofja Markovna és nővérei egész éjszaka nem hunyták le a szemüket. Igyekeztek lelket önteni az öregekbe, hogy még csak egy napig bírják ki valahogy, holnap este már Szmolenszkban lesznek. De az öregek annyira ki voltak merülve, hogy már nem is értették, mit akarnak tőlük.

– Ha a gyerekek nem lettek volna velünk, én vagy valamelyik testvérem ott marad mellettük – magyarázta Szofja Markovna. – De így mit tehettünk? Kénytelenek voltunk otthagyni szegényeket. Reggel elkísértem őket a faluszovjethez, és beszéltem az ottani elvtársakkal. Megígérték, hogy ha csak egy lehetőség lesz rá, beszállítják őket Szmolenszkba. Biztosan meg is tették volna, de – mint másnap Szmolenszkban megtudtuk – abba a faluba még aznap délután bevonultak a németek. Isten legyen irgalmas szegény öregeknek!

Mi magunk reggel továbbmentünk. Ezen a napon bombázásban nem volt részünk, ellenben útközben viszontláthattuk azt a parasztot, aki előző este indult el a faluból. De hogyan? A két kocsija teljesen szétlőve, ő maga és családtagjai holtan feküdtek az országút melletti árokban.

Estére beértünk Szmolenszkba. Ott elváltunk a két testvérem családjától. Őket, mint odavaló illetőségűeket, besorolták a sok száz menekült közé, akiknek továbbszállításáról a hatóságok szervezetten gondoskodtak. Én jelentkeztem a városi pártszervezetnél és az elvtársak segítségével sikerült engedélyt szereznem, hogy a gyerekekkel együtt vonaton utazhassam tovább Moszkvába.

Három teljes napot töltöttünk Szmolenszkban – a szó szoros értelmében az utcán –, míg végre följutottunk egy vonatra. A három nap alatt tizenhat légitámadást éltünk át. Rejtély előttem, hogyan maradtunk életben.

No, és most itt vagyunk.

Egyet mondhatok. Azok után, amiket az elmúlt hét során átéltem, nekem többé a világon semmi sem félelmetes.

SZOFJA MARKOVNA TÖRTÉNETE

Szofja Markovna még fiatal lány volt, amikor megismertem. Könyvtárosként dolgozott az egyetemen, ahol én mint tanár működtem. Kitűnő könyvtáros volt. Nemcsak gyorsan és pontosan meghozta a kért dolgokat, hanem igyekezett kiismerni minden könyvtárlátogató érdeklődési körét, témáját, hogy aztán maga ajánlhassa neki a munkájához szükséges könyveket. Azonkívül köztudomású volt az egyetemen, hogy az egyetemi ifjúmunkás-szervezetnek Szofjánál nincs lelkesebb és aktívabb tagja.

Borisz Podolszky abban az időben a könyvelőségen dolgozott. Szofjához hasonlóan őt is rendkívül lelkes, szorgalmas emberként ismertük meg. Ezért mindenki szinte természetesnek találta, amikor egy szép napon Borisz és Szofja rövid, szellemes tudósításban közölték a faliújságban, hogy házasságra léptek. Ismerőseik legföljebb azon csodálkoztak kissé, hogy mikor van ideje ennek a két embernek szeretni egymást, hiszen Borja abban az időben a hivatali munkájával párhuzamosan egyetemi hallgató is volt, Szofja pedig már második éve látogatója egy esti tanfolyamnak, amely bibliográfia-specialistákat képzett.

Borja kitüntetéssel szerezte meg tanári oklevelét. Szofja pedig ugyanúgy végezte el a bibliográfiai kurzust. Pedig szerelmüknek hamarosan kézzel fogható eredménye is született: egy szép fiú, majd egy másik. A nagyobbat természetesen Vovának hívták (abban az időben Oroszországban – érthető okokból – csaknem minden elsőszülött fiú a Vlagyimir nevet kapta), a kisebbiket Jurának.

Csodálatos teremtés volt ez a Szofja Markovna. Ritkán látni annyi energiát és akaraterőt, amennyi ebben az apró fekete nőben volt. Alig fél éve dolgozott, mint bibliográfus, amikor a fejébe vette, hogy beiratkozik a műegyetemre és kitanulja az építészmérnökséget. És a két gyerek ellátásával, nevelésével járó rengeteg gondja ellenére, elhatározását meg is valósította. Otthagyta a könyvtárat és diák lett. Közben a férje súlyosan megbetegedett, vesebaja volt. De Szofja Markovnát a férje betegsége sem tudta eltántorítani a céljától. Nappal az egyetemre járt, és ami szabad ideje maradt, azt a férje ápolásának és a két gyerek

gondozásának szentelte. Éjszaka viszont tanult. Hogy mikor aludt, az mindig rejtély volt számomra.

A férje több mint egyévi betegeskedés után meghalt, és a két gyerek ellátása teljesen Szofja Markovna nyakába szakadt. Pedig az ösztöndíjból, amit mérnökhallgatóként kapott, bizony még egy személynek is nehéz lett volna megélni. Három éve volt már náluk egy lány háztartási alkalmazottként. Férje halála után Szofja Markovna nem tudott neki továbbra is fizetést és ellátást biztosítani, elbocsátani viszont annyit jelentett volna, mint végleg lemondani a tanulásról. Szofja Markovna megtalálta a megoldást. Munkát szerzett a lánynak egy gyárban azzal, hogy továbbra is náluk lakik, s ennek fejében vállalja a takarítást és a mosást. A lány örömmel belement a dologba. A gyerekeket az egyetemi szervezetek segítségével sikerült egésznapos óvodában, illetve bölcsődében elhelyeznie. Otthon megreggeliztette és maga vitte el őket, este maga ment értük, vacsorát főzött nekik és lefektette őket. A tanulás mellett műszaki rajzolást is vállalt, hogy a megélhetésükhöz szükséges pénzt előteremtse. Éjszakánként hol tanult, hol a műszaki rajzokat készítette.

Mi, a szomszédai, akik szemtanúi voltunk Szofja Markovna hősies erőfeszítéseinek, csak a fejünket csóváltuk.

– Vajon meddig bírja ezt az őrült hajszát?

Több mint két évig folytatta az embertelen munkát, de végül is megszerezte a mérnöki oklevelet, és azonnal jó állást kapott egyik moszkvai gyárban.

*

A harmincas évek elején Szofja Markovna férjhez ment egy mérnök kollégájához.

A dologról oly módon nyertünk tudomást, hogy Szofja Markovnáék ajtaja előtt esténként gyakran láttunk egy idegen férfit álldogálni. Az illető szünet nélkül dohányzott. Ezen senki sem csodálkozott, a megboldogult Podolszky életében megszoktuk, hogy egész estéken át ott ült nála valamelyik kollégája, akivel közös munkán dolgoztak. Egy szobájuk lévén, a gyerekek miatt szigorúan tilos volt a lakásban a dohányzás. Azt hittük, most is erről van szó. Egy este aztán, mikor feleségem valami miatt be akart

szólni Szofja Markovnához, az idegen – aki éppen ott cigarettázott az ajtó előtt – udvarias üdvözlés után ezekkel a szavakkal tartóztatta fel:

– A feleségem nagyon fogja sajnálni, de már alszik.

Másnap Kátya nem állhatta meg, hogy ne kívánjon szerencsét Szofja Markovnának. Egyúttal szemrehányást is tett neki, hogy velünk még csak nem is közölte a dolgot.

– Nem tulajdonítottam ennek különösebb jelentőséget – magyarázta Szofja Markovna. – Már tudniillik a szomszédok számára. Naum Petrovics csendes és rendszerető ember, azt hiszem, a lakók közül senkinek nem lesz vele baja.

Úgy látszik, Szofja Markovna mégis meggondolta magát, mert aznap este áthívott bennünket egy csésze teára.

Naum Petrovics nagyon rendes embernek bizonyult. Abból a vele folytatott rövid beszélgetésből megállapítottam, hogy ő is éppolyan lelkiismeretes, lelkes munkás a szakmájában, akár csak Szofja Markovna, és hogy a két fiúval nagyon jó, pajtási viszonyban van.

Maga Szofja Markovna keveset beszélt a férjéről. Máig sem tudom, hogy váltak mégis köztudomásúvá a házban bizonyos dolgok, amelyekről pedig Szofja Markovna egészen biztosan senkinek sem beszélt.

Mindenki tudta – bár sose esett szó róla –, hogy Naum Petrovics nemcsak hogy pravoszlav volt, de az apja mint falusi pópa működött a forradalom előtt. A forradalom után ugyan levetette a reverendát és raktárnoki állást vállalt a falujukbeli szövetkezetben, de a családban továbbra is a régi, erősen vallásos szellem uralkodott. Egyesek azt is tudni vélték, hogyha Naum Petrovics nem is, de az egész családja még ma is antiszemita. Ezért nem tudják megbocsátani a fiuknak, hogy zsidó nőt vett feleségül, és egy zsidó nő miatt otthagyta a „törvényes" pravoszlav feleségét.

Mert a másik titok az volt, hogy Naum Petrovics, amikor Szofja Markovnával megismerkedett, már nős ember volt, egy ötéves kislány apja. Ahhoz, hogy Szofja Markovnát elvehesse, el kellett válnia a feleségétől, otthagynia a kislányukat és kicsi, de kényelmes kétszobás lakásukat.

Egy évvel második férjhezmenetele után Szofja Markovnának

kislánya született. Mindketten imádták a gyereket és nagyon boldognak látszottak.

Annál nagyobb volt a megdöbbenésünk, mikor alig egy évvel a gyerek születése után megtudtuk, hogy Szofja Markovna elvált a férjétől. A dologról csak jóval később, véletlenül értesültünk. Szofja Markovna és a férje is csendes, szerény emberek voltak és meglehetősen visszavonultan éltek. Hetekig föl sem tűnt senkinek, hogy Naum Petrovics már nem lakik a házban. Egyszer aztán lakógyűlést tartottunk, amelyen új lakóbizottságot kellett választani. A bizottságba Naum Petrovicsot is jelölni akarták, de Szofja Markovna szót kért. Mindenki azt hitte, hogy távol levő férje nevében kifogásokkal igyekszik majd a jelölés elől kitérni. Ahogy már ilyenkor lenni szokott, innen is, onnan is fölhangzott a közbekiáltás:

– Elál! Elál! Ismerjük már az ilyen kifogásokat!

De Szofja Markovna nem állt el a felszólalástól. Nyugodtan kivárta, míg a kiabálók lecsendesedtek, aztán kimért és kategorikus hangon közölte:

– Naum Petrovicsot nem lehet beválasztani, miután már hetek óta elköltözött.

A részleteket csak néhány nappal később tudtuk meg, magától Szofja Markovnától. Egy este bejött hozzánk valami apró szívességet kérni. Éppen teáztunk és őt is megkínáltuk. Teázás közben elmondta, hogy Naum Petrovics visszatért az első feleségéhez. A válóper folyamatban van és Naum Petrovics majd újra „összeiratkozik" a volt feleségével. Szofja Markovna kislánya természetesen az anyjánál maradt. Naum Petrovics felajánlotta, hogy tartásdíjat fizet a gyerek után, de ő ezt visszautasította.

– Több eszemnek kellett volna lenni – fejezte be közlését Szofja Markovna. – Nekem, a zsidó, kommunista nőnek nem lett volna szabad egy antiszemita pópa fiával összeállnom, akármilyen rendes embernek is mutatta magát.

*

Szofja Markovna elválása és a háború kitörése között öt év telt el. Ez idő alatt a Podolszky család életében semmi különös esemény nem történt. Szofja Markovna egész nap – sőt gyakran

éjjel is – a gyárban dolgozott. Vologya, miután elvégezte a technikumot, ugyanabban a gyárban vállalt munkát, de nem technikusként, hanem – régi vágyát követve – vasesztergályos lett. Alig dolgozott azonban néhány hónapot, az orvosok vesebajt állapítottak meg nála, és eltiltották minden nehéz munkától. Erre beiratkozott az egyetemre, a matematikai fakultásra. A kisebb fiú, Jura, szintén szorgalmasan tanult – az utolsó békeévben már a negyedik osztályba járt – s amellett előszeretettel gyakorolta az anyahelyettesi teendőket a kishúga körül és segített a háztartási munkában.

A MÚLT KÍSÉRTETE

A háború második hetében a rádiónál értesültem arról, hogy – a moszkvai magyar kommunista kolónia két kimagasló személyiségét – Rudas Lászlót és Lukács Györgyöt, a háború első napjaiban letartóztatták. Rudassal ez most már másodszor történt meg. 1939 őszén másfél éves vizsgálati fogság után haditörvényszék ítélkezett ügyében és kimondta, hogy az ellene emelt vádak és gyanúsítások alaptalan koholmányok. Felmentették, ügyét beszüntették, s őt magát mindjárt a tárgyalási teremből ünnepélyesen szabadon engedték.

A két vezető kommunista elvtárs letartóztatása nagy riadalmat keltett a magyar kommunista kolóniában. A háború kitörése, Hitler Németországának és Horthy Magyarországának a Szovjetunió ellen indított rablótámadása a magyar kommunisták között egyértelmű felháborodást és a Szovjetunió melletti lelkes kiállást váltott ki.

Saját gondjaikat, bajaikat félretéve, sérelmeiket elfelejtve, egy emberként siettek a szocialista haza, a Szovjetunió védelmére. Alig akadt köztük, aki ne jelentkezett volna katonai szolgálatra, ne kérte volna, hogy a fronton harcolhasson a fasiszták ellen. Rudas Lászlóra és Lukács Györgyre minden magyar kommunista nagy tisztelettel nézett föl, mint nagy tudású, kifogástalan erkölcsű, kipróbált forradalmárokra. A rájuk mért csapás a magyar kommunisták összességét sújtotta. Valamennyien úgy éreztük, hogy a Szovjetunió iránti szeretetünket és hűségünket – melynek megőrzését az utóbbi évek eseményei bizony megnehezítették, de

a Szovjetuniót fenyegető veszély mindent újra a helyére tett – most megint méltatlanul megcsúfolták.

Alig egy héttel később tudomásunkra jutott, hogy mindkettőjüket szabadon bocsátották. A hír arról is szólt, hogy Rákosi Mátyás, aki tudomásom szerint mindeddig egyetlen letartóztatott vagy a pártból kizárt elvtárs érdekében sem volt hajlandó szót emelni, most végre – a közhangulat hatása alatt – sarkára állt, mint a magyar párt képviselője. Állítólag erélyesen követelte a két kiváló magyar kommunista szabadon bocsátását, és az illetékes szovjet fórumok előtt kijelentette: ha ez nem történik meg, nem lát lehetőséget arra, hogy mint a magyar párt moszkvai megbízottja, továbbra is elláthassa feladatát.

Így történt-e valóban? Valószínűleg sose fogjuk megtudni. Mindenesetre örvendetes tény, hogy a két elvtárs már a letartóztatás után néhány nappal kiszabadult.

*

Ez a felhő tehát ahogy jött, úgy el is vonult. Alig nyugodtam azonban meg, másik hasonló esetről értesültem, amely azonban nem végződött ilyen szerencsésen.

Megtudtam, hogy ugyancsak még a háború első napjaiban letartóztattak több német kommunista emigránst, akiket hosszú évek óta mint jó elvtársakat és kiváló, őszinte forradalmárokat közelről ismertünk, akiknek párthűségéhez és a Szovjetunió iránti hűségéhez a gyanúnak még az árnyéka sem fért. Megtudtam azt is, hogy mi szolgáltatott okot letartóztatásukra. Az 1939-es szovjet–német paktum megkötése óta a német elvtársak nyugtalanságban, bizonytalanságban éltek. Ez teljesen érthető is. Ők, akik az eseményeket szűklátókörűen csak saját országuk forradalmának perspektívái szempontjából ítélték meg, nem tudták megérteni a szovjet–német egyezmény igazi jelentőségét. Csak azt látták, hogy a szovjet kormány a német forradalom fő ellenségével kötött megegyezést, s ebből azt a következtetést vonták le, hogy az egyezménnyel forradalmuk kilátásai még az eddiginél is sötétebbek lettek. Érthető tehát, hogy a Szovjetunió és a hitleri németország fegyveres összeütközése számukra megnyugtató és reménykeltő esemény volt. Meggyő-

ződésük az volt, hogy a Szovjetunió győzni fog, megsemmisíti a fasizmust, s ezzel szabaddá teszi a német proletárforradalom útját. Ez az örvendetes új perspektíva annyira fellelkesítette őket, hogy annak megünneplésére néhányan összejöttek, és pohárköszöntők hangzottak el a Szovjetunió győzelmére a fasizmus felett és a szocialista forradalomra Németországban.

Nem vitás, hogy ez az eljárásuk az adott helyzetben a legjobb szándék mellett is meggondolatlan volt, és nem volt helyénvaló. Erre viszont a Német Kommunista Párt még megmaradt legjobbjai egy részének bebörtönzésével reagálni nemcsak ostobaság, de megbocsáthatatlan bűn volt a forradalom ellen. Hogy mi lett a letartóztatottakkal, arról senki semmit nem tudott.

Ez az eset engem akkor az előbbinél is jobban felkavart. De a háború egyre tragikusabb történései az ilyen disszonáns részesemények emlékét hamarosan elsodorták.

A letartóztatott német elvtársak további sorsáról a háború végéig és még azután is jó néhány évig semmit sem hallottam. 1959-ben Berlinben találkoztam egy elvtársnővel közülük, akit Moszkvában mint csinos fiatal nőt ismertem. Kommunista emigráns volt, és mint német szerkesztő dolgozott egy moszkvai kiadónál. Töpörödött öreg anyókaként láttam viszont. 1941-től az ötvenes évek közepéig ült börtönben, illetve munkatáborban. Minthogy rokona a Szovjetunióban nem volt, az egész idő alatt senki sem érdeklődött sorsáról, senki meg nem látogathatta, levelet, csomagot senkitől nem kaphatott. Az ötvenes évek közepén szabadon engedték és rehabilitálták. Kapott lakást Moszkvában és nyugdíjat, de ő haza kívánkozott az NDK-ba. Erről sokáig lebeszélték. Végül nagy nehezen sikerült kapnia hat hónapos látogatási vízumot. A német párt vezetői, akik jól ismerték, elintézték, hogy végleg ott maradhasson, adtak neki lakást és nyugdíjat. Ma is Berlinben él és pártmunkával foglalkozik. A többi akkor letartóztatott sorsáról hiába kérdeztem, erről nem volt hajlandó beszélni.

Nem kellett soká várnunk arra, hogy megkapjuk az első kóstolót a háborúból.

Egyik délelőtt a rádiónál lázas munka folyt, az esti adásokat készítettük elő, mikor megszólaltak a szirénák. Ez volt az első nappali légiriadó Moszkvában. A szerkesztőségben nagy izgalom támadt. A munkatársak – az előre kiadott utasításnak megfelelően – sietve szedték össze mindazt, amire munkájuk folytatásához szükségük volt, aztán egymással versenyezve vonultak le a föld alatti lépcsők és folyosók hosszú során át az óvóhelyül kijelölt pincékbe.

Óvóhelynek ezek a pincék valóban megfeleltek, mert olyan mélyen voltak, hogy még a hang se hatolt le a felszínről. Munkahelynek azonban távolról sem voltak alkalmasak, tele lévén ócska ládákkal és kiselejtezett gépekkel. Ezek a ládák és gépek helyettesítették számunkra a székeket és az íróasztalokat. Nekünk – szerkesztőknek és fordítóknak – sem volt könnyű ilyen helyzetben dolgoznunk, de a szerencsétlen gépírónőknek valóságos kínszenvedés.

Ez az első riadó szerencsénkre nem tartott sokáig. Valóban csak kóstoló volt. Alig fél óra leteltével a hangszóró már jelezte, hogy a „veszély elmúlt".

A hangulat egyszerre megváltozott. A sok komor, ijedt arc pillanatok alatt földerült. Mindenki frissen és vidáman csomagolta össze a holmiját, és fürgén igyekezett kifelé. Levi Iván szinte újjongva jegyezte meg:

– Kiderül, hogy a dolog nem is olyan vészes, inkább csak muris.

– Várj egy kicsit, barátocskám. Tedd el a véleményedet arra az időre, mikor majd az első három-négy órás riadón túl leszel – sietett leinteni Nagy Imre, aki az expedíciót vezette.

Az emeletre fölérve váratlan látvány fogadott, szinte illusztráció gyanánt Nagy Imre vészjósló szavaihoz. Az udvarra nyíló ablakokon kinézve, az épület tágas udvara helyén egy óriási – jó néhány méter mély – tátongó üreget láttunk.

A félórás légitámadás során a rádió épületére bombát dobtak,

de olyan szerencsénk volt, hogy a találat csak az épület négy szárnya által körülvett udvart érte.

Levi elvtárs optimista jókedve, amelyet odalenn a pincében még Nagy Imre szavai sem lohasztottak le, ettől a látványtól szinte egyszeriben elpárolgott.

– Jól nézünk ki, ha ez így megy tovább – mondta arcát fintorítva –, akkor inkább költözzünk le akár állandóra a pincébe.

– Nyugodj meg, elvtárs – intette le ismét Nagy Imre. – Vannak bombák, amiktől a pince se óv meg. Az ilyesmihez – tetszik, nem tetszik – hozzá kell szokni.

Nagy Imrének személyileg egyelőre nem kellett hozzászoknia, mert hamarosan elkerült a rádiótól. A hadvezetőség, a lengyel és csehszlovák légió mintájára, önkéntes magyar légió alakítását tervezte, amelyhez magyar kiképzőtisztekre volt szükség. E célból négy elvtársat: Münnich Ferencet, Szántó Rezsőt, Bíró Zoltánt és Nagy Imrét – akik az első világháborúban az Osztrák–Magyar Monarchia tisztjei voltak, s most a háború kitörése után hadiszolgálatra jelentkeztek – felvettek a hadseregbe. Az elmúlt negyedszázad alatt azonban a haditudomány és technika nagyot fejlődött, s így a leendő kiképzőtiszteknek katonai tudásukat nemcsak fel kellett frissíteniük, hanem jócskán ki is kellett egészíteniük. Ezért mindenekelőtt „szakmai továbbképzés" végett kiképzőtáborba kellett menniük.

Mindezt csak később, utólag tudtuk meg. Akkor csak az a tény volt ismeretes, hogy Nagy Imre többé nem dolgozik a rádiónál.

Nagy Imre távozásával szerkesztői munkám megszaporodott, amellett az orosz fordításokat a központi szerkesztőség számára továbbra is én végeztem. Ennek ellenére olykor-olykor egy-egy verssel is kirukkoltam.

A szerkesztői létszám csökkenésével csaknem egyidőben a bemondói létszám viszont megnövekedett. Bár bemondónk – Bokor Margit – eddig az adások bemondását minden nehézség nélkül elvégezte, még egy bemondót adtak mellé. A magyar párt – jobban mondva Rákosi – egy hazulról nemrég érkezett Süsz nevű elvtársat küldött a rádióhoz azzal, hogy vegyük fel bemondónak. Az előírások azonban megkövetelték, hogy az illető előzőleg pró-

babemondást végezzen, s az őt lehallgató szakértők döntsék el alkalmas-e bemondónak.

Süszről a szakértők megállapították, hogy kellemetlen, éneklő hangon beszél, többrendbeli beszédhibával. Ez a vélemény azonban – ki tudja, miért – nem jutott el Rákosihoz, és Süszt felvették második státusbeli bemondónak.

Hogy Süsz rosszul beszélt, az jelentékenyen rontotta adásaink minőségét, de – mint később kiderült – távolról sem ez volt vele a főbaj. No, de erről majd később.

MOSZKVA EVAKUÁL

Nem sokkal Szofja Markovnáék hazaérkezése után Moszkvában elkezdődtek a valódi riadók. A közelben csak egy-két nagyobb épületnek volt saját óvóhelye, ezen kívül az egész környékünk a közeli metrót használta óvóhelynek.

Július elején, mikor a légiriadók egyre gyakoribbá váltak, feleségem idegeskedni kezdett. Valahányszor a szirénák megszólaltak valósággal elvesztette a fejét.

– Nehogy azt hidd, hogy félek – magyarázta ilyenkor. – De ha arra gondolok, hogy a gyerekkel történhet valami . . .

A „gyerek" erős, egészséges kamaszfiú volt, nemrég töltötte be tizennegyedik évét. A légiriadók alatt lejártunk a metró alagútjába. Vittünk magunkkal két pokrócot, leterítettük a sínek között és ott töltöttük a fél éjszakát vagy az egészet, aszerint, hogy milyen soká tartott a légitámadás. A gyerek olyan édesen aludt, mintha otthon lenne az ágyában. Kátya az elején mindig idegeskedett. Először nem akart lefeküdni, aztán nagy nehezen sikerült rábeszélnem, hogy feküdjék le és próbáljon elaludni. Néhány percig még hánykolódott, sóhajtozott, de a végén azért mindig elaludt.

Ahogy az alvó asszonyt elnéztem, mindig az a gondolatom támadt, hogy a kettőnk élete, egymáshoz való viszonya döntő fordulóponthoz érkezett.

Több mint tizenöt esztendeje voltunk együtt Kátyával. Annak idején, amikor egybekeltünk, szerelmesek voltunk egymásba, de mind a ketten a magunk módján. Az én számomra a

szerelem szenvedély volt, amely mindenen felül áll. Imádtam őt mint embert, és imádtam a testét, de e kettő nálam szorosan egybeforrt. Teljes testi kielégülés és harmónia nélkül semmilyen szerelmi kapcsolatot, lelki harmóniát nem tudtam elképzelni. Az ő számára viszont a szerelem nem sokkal volt több a szeretetnél. A testi egyesülést nem tartotta fontosnak, csak valami szükséges rossznak tekintette. Készséggel odaadta magát, mert szeretett, és tudta, hogy én kívánom. Ám őt magát a legforróbb ölelésem se tudta soha tűzbe hozni. Ennek ellenére az első időben, amíg ez a fenntartás nélküli odaadása újság volt számomra, bírása olyan gyönyörűséget jelentett, hogy azt a hidegsége sem zavarta meg.

Ez az idő azonban nem sokáig tartott. Egy éve se voltunk még együtt, amikor rádöbbentem, hogy bármennyire szeret, hideg természete miatt testileg nem tud kielégíteni. Nem szűntem meg őt szeretni, és továbbra is jó volt vele aludnom, de ugyanakkor más nőkre, szenvedélyes, buja ölelésekre vágyakoztam.

Ha akkor hamarosan másállapotba nem került volna, valószínűleg már a házasságunk első évének a vége felé megcsalom. Küszöbönálló anyasága, majd a gyerekünk születése egy időre még visszatartott ettől. Házasságunk harmadik évfordulójához érkezve már más nők után szaladgáltam, és hol evvel, hol avval csaltam meg. Így ment ez talán két-három évig. Akkor ismerkedtem meg Júliával, egyik barátom fiatal, 22 éves feleségével, akibe első látásra beleszerettem. Ebből a hirtelen fellángolásból olyan komoly szerelem lett, amely egész további életemre rányomta a bélyegét. Júlia is szimpatizált velem, de miattam otthagyni a férjét, vagy velem megcsalni nem volt hajlandó. Én hol tartottam velük a barátságot, hol meg – mikor a kielégítetlen vágyakozás már elviselhetetlenné tette a vágyott nővel való baráti érintkezést – egy időre elmaradtam tőlük, amíg újra felül nem kerekedett bennem a vágy, hogy legalább láthassam.

Így ment ez hosszú éveken keresztül. Közben nem mondom, hogy nem volt dolgom más nőkkel, de nagyon ritkán. Ha megtetszett egy nő, és könnyen megkaptam, nem szalasztottam el az alkalmat. De különösképpen nem törtem magam kalandok

után, és ha nagyobb erőfeszítésre lett volna szükség ahhoz, hogy egy nőt, akit megkívántam, meg is kapjak, inkább lemondtam róla. Úgyis tudtam előre, hogy igazából kielégíteni nem fog tudni, mert annyira vágyódtam Júlia után, hogy teljes kielégülést csak tőle kaphattam volna. A nélkülözhetetlen testi és lelki egyensúlyt viszont, amihez egy férfinak rendszeres és normális fizikai kielégülésre van szüksége, a feleségemmel való együttélés – amely Júlia iránti szerelmem és más nők iránti fel-fellobbanásom ellenére is zavartalanul folytatódott – anélkül is biztosította számomra.

Az első időben sokat vívódtam magammal. Átéreztem a helyzet abszurdságát, s azt, hogy az az élet, amit folytatok, nem méltó hozzzám. Igyekeztem meggyőzni magamat, hogy tennem kell valamit. Vagy újra meg kell próbálnom dűlőre vinni a dolgot Júliával, rábírni őt arra, hogy hagyja el a férjét és jöjjön velem, vagy végképp le kell mondanom róla, egyszer s mindenkorra meg kell szűnnöm rá gondolni, és mindent meg kell tennem, hogy Kátyával a rutinszerűsége ellenére is harmonikus fizikai együttélés mellett legalább valami hasonló jellegű, rutinszerű szellemi kontaktust is kiépítsünk magunknak, mert enélkül, úgy éreztem, előbb-utóbb a fizikai együttélés is elviselhetetlenné kell hogy váljék.

Ebben a lelkiállapotban ért a háború kitörése.

Most az az érzésem volt, hogy ha mind a ketten megérjük a háború végét, az, ami eddig volt, nem folytatódhat tovább. Vagy végleg elválunk egymástól, vagy végleg megtaláljuk egymást.

*

A helyzet egyre kritikusabbá vált. A légiriadók mindennapos jelenségek lettek.

Városszerte akciók folytak azzal a céllal, hogy a gyerekeket Moszkvából kiköltöztessék. Minthogy nyár lévén az iskolákban szünetelt a tanítás, az iskolavezetőségek maguk vették kezükbe a dolgot. Az iskola, ahova a fiunk járt, egy Moszkvától háromórányira fekvő állami gazdasággal kötött megállapodást a gyerekek elhelyezésére.

Sok szülő vonakodott megválni a gyerekétől, de a többség örült, hogy olyan helyre küldheti, ahol légitámadások egyáltalán nem vagy csak ritkán fordulnak elő. Mi is így gondolkoztunk Kátyával, és a gyerek mindjárt az első csoporttal elhagyta Moszkvát.

Ira lányom mindjárt az első héten jelentkezett az egyetemen szervezett önkéntes ápolónői tanfolyamra, hogy azt elvégezve a hadsereg szolgálatába álljon.

Kátya napról napra idegesebbé vált. Végül is megállapodtunk, hogy ez így nem mehet tovább. Utánajártam és elintéztem, hogy ő is kimehessen fiunkhoz az állami gazdaságba.

*

Mikor a bombázások elkezdődtek, a moszkvai városi tanács, tekintettel a tűzveszélyre, megtiltotta a tűzifa szabadban tárolását, elrendelte a fészerek lebontását, és kötelezte a lakosságot, hogy közös pince hiányában a tűzifát ássák el. Moszkvában ugyanis abban az időben a házak többségében még nem volt központi fűtés, legtöbb helyen fával tüzeltek és a tűzifát az udvarban tárolták. Nekem a rendelkezés komoly gondot okozott. Minthogy saját erőmből nem tellett, némi utánjárással kerestem valakit, aki a tüzelőmet 200 rubelért elásta az udvarban. Ez akkor még nagy pénz volt, de mit tehettem.

Ira fel volt háborodva, nem annyira a pénz, mint inkább az intézkedés miatt.

– Ezt ugyan bölcsen kieszelték. A fát megóvják, de arra nem gondolnak, hogy az embereknek nemcsak a tűz, hanem a fagy ellen is védekezniük kell. Én hamarosan elmegyek a frontra, anyu meg Igor nyilván evakuál, de te itt maradsz. Szeretném tudni, mivel fogsz fűteni, ha jönnek a hidegek?

Nyugalomra intettem.

– Engem nem a távoli jövő, hanem a legközelebbi hetek gondjai nyugtalanítanak: mi lesz veled a fronton, mi lesz mamáékkal – az isten tudja, mi lesz Moszkvával és az egész országgal.

*

A helyzet egyre rosszabb lett. Alig múlt el nap két-három légiriadó nélkül, de volt úgy, hogy egy nap alatt ötször-hatszor is megszólaltak a szirénák.

Moszkva evakuálása teljes erővel folyt. A hatóságok hirdetést tettek közzé, hogy a tizennégy éven aluli gyerekeket és a kisgyerekes anyákat a távoli hátországba kell evakuálni, a többi nő közül pedig azok, akiknek jelenléte Moszkvában nem feltétlenül szükséges, hatósági segítséggel evakuációba mehetnek. A rendelet a gyerekek evakuálását kötelezővé tette, ezt azonban nem vették szó szerint, lényegében a szülőkre bízták, hogy igénybe veszik-e a hatóságok segítségét.

Azok az üzemek és intézmények, amelyek evakuáltak, munkásaik és alkalmazottaik családtagjait is magukkal vitték, a Moszkvában maradó üzemek és intézmények pedig gondoskodtak a náluk dolgozó munkások és alkalmazottak családtagjainak szervezett elszállításáról. Üzemhez vagy intézményhez nem tartozó asszonyokat és gyerekeket speciális kerületi evakuáló bizottságok szervezték csoportokba és szállították el.

Tekintettel arra, hogy a németek gyorsan haladtak előre és veszedelmesen közeledtek Moszkvához, a környező állami gazdaságok nem jelentettek többé biztonságot. Tudtam, hogy fiunkat ilyen körülmények között evakuálni kell, s a rádiónál meg is volt erre a lehetőség. A kérdés csak az volt, hogy mi legyen Kátyával. Levélben tájékoztattam őt a helyzetről és kértem, hogy a gyerekkel együtt azonnal jöjjon haza.

Kátya zokogott, amikor magyaráztam neki, hogy okosabb, ha elmegy a gyerekkel. Próbált ellenérveket felsorakoztatni, de érezni lehetett, hogy meggyőződés nélkül. És a végén úgy döntött, hogy elmegy.

Azután is, hogy ez az elhatározás megszületett, nem szűnt meg tovább siránkozni. Sopánkodott, hogy leszek-én meg egyedül szidta magát, amiért itt tud hagyni a bajban, de elhatározását nem változtatta meg.

Az utolsó éjszakán, amelyet együtt töltöttünk, reggelig nem hunytuk le a szemünket. Kátya csaknem szünet nélkül sírt.

Próbáltam megnyugtatni, simogattam, becéztem, de semmi se használt. Ellenkezőleg: gyöngédségem csak újabb rohamot váltott ki nála.

A vonat indulása déli 12 órára volt kitűzve.

Nekem délelőtt halaszthatatlan elintéznivalóm volt a város másik végén egy kiadónál, de úgy gondoltam, legkésőbb tizenegyre biztosan végzek, és onnan egyenesen megyek ki az állomáshoz (velük úgyse mehettem volna, mert az evakuálandók az intézetben gyülekeztek, onnan vitték ki őket együtt a pályaudvarra). A kiadónál azonban a tárgyalás elhúzódott és a dolog természete olyan volt, hogy nem hagyhattam ott őket, amíg nem végeztünk. Fél egy körül járt, amikor végre elszabadultam.

Rohantam a pályaudvarra. Autóbuszon húsz perc alatt kiértem volna, de az autóbuszok nem jártak. A villamosra is soká kellett várnom, és úgy cammogott, hogy már majdnem két óra volt, mire az állomásra értem. De azért reméltem, hogy a vonatot még ott találom. A menetrendet abban az időben nem kellett nagyon komolyan venni.

Nem csalódtam. Még a beszállást se kezdték el.

Két kínos órát töltöttünk még együtt. Helyesebben: nem is együtt töltöttük, csak együtt kínlódtuk át. Alighogy kiértem ugyanis a pályaudvarra, a bevagonírozás megtörtént, és mivel egy-egy vagonba 40–50 embert zsúfoltak be – minden holmijukkal – feleségem a gyerekkel együtt úgy be volt préselve a kofferek és zsákok közé, hogy a vagonból leszállniuk teljes lehetetlenség volt. Én a vagon mellett állva, fájó szívvel néztem végig kínlódásukat, de semmit se tehettem. Olykor-olykor a nyitott vagonajtón keresztül váltottunk néhány szót.

Kátya sírt és simogatta a gyereket – a gyerek persze az anyja példájára ugyancsak elbőgte magát – és közben kétségbeesett pillantásokat vetett felém.

Végre elhangzott a megváltó füttyszó, és a vonat elindult.

Én még sokáig ott álltam a peronon és integettem utánuk, míg a vonat el nem tűnt a messzeségben.

Nekik, szegényeknek, még integetni sem volt módjukban.

Egyik esti riadó alkalmával a Komszomol téri metróállomás bejáratánál a bebocsátásra várók hosszú sorában egymás mellé kerültünk Szofja Markovnával és gyerekeivel.

– Mik a szándékai a gyerekekkel, Szofja Markovna? – kérdeztem tőle. – Nem gondolja, hogy okosabb lenne evakuálni őket?

– Nem – felelte Szofja Markovna határozott hangon. – Vova már nem gyerek, jelentkezett népfölkelőnek és most van kiképzés alatt. Egyelőre még itthon lakik, de egy-két hét múlva bevonul az ezredéhez. A két kicsitől pedig semmi szín alatt sem akarok megválni. Szó van róla, hogy a gyárat is evakuálják, akkor velem jönnek. Addig majd csak elkínlódom velük.

E találkozás után már vagy két hete nem láttam Szofja Markovnát, amikor megtudtam a szomszédoktól, hogy a két kisebbik gyerekkel együtt elutazott Moszkvából. A gyárat, ahol dolgozott, áttelepítették Szibériába. Vova Moszkvában maradt, de nem járhatott haza, mert kint az erődítményeken teljesített szolgálatot, mint népfölkelő.

*

Hámor Mihály barátomat a háború második hetében letartóztatták. A Hámor házaspárral 1933-ban ismerkedtem meg.

Abban az időben a Szovjetunióban óriási építőmunka folyt. Gomba módra szaporodtak és nőttek a gyárak. Az építkezéseknél és a gyárakban számos külföldi mérnök és szakmunkás is dolgozott. Egy részük nagy fizetésért és különböző kiváltságok mellett vállalta a külföldről hozatott gépek felszerelését és a szovjet munkások betanítását. Más részük az új rendszer iránti lelkesedésből jött ki a Szovjetunióba, hogy részt vegyen a szocializmus építésében.

A párt nagy gondot fordított arra, hogy a külföldi munkások – akik oroszul nem tudván a szovjet lapokat nem olvashatták – állandó tájékoztatást kapjanak a világeseményekről s egyúttal, ha már itt vannak, megfelelő politikai nevelést is kapjanak. A helyi pártbizottságok speciális szerveket hoztak létre azzal a céllal, hogy a külföldi munkások számára megfelelő, idegen nyelveket

beszélő politikai oktatókról gondoskodjanak. Az egyes gyárakban a külföldi munkások politikai tanulóköröket alakítottak. Ezek a körök hetenként egyszer jöttek össze, és a kiküldött oktató vezetése alatt megbeszélték a politikai eseményeket.

A moszkvai városi pártbizottság egy nap engem is kiküldött, hogy vezessek politikai tanulókört a moszkvai villanylámpagyár angolul beszélő külföldi munkásai részére.

Örömmel vállaltam a feladatot.

*

Nem kis mértékben izgultam, mikor először mentem ki a gyárba. Az angol nyelvet elég jól bírtam ugyan, de soha angolok közt nem éltem. Az angol beszédben csak annyi gyakorlatom volt, hogy a Keleti Egyetemen ezt a nyelvet használtuk, mint „nemzetközi nyelvet" a különböző nemzetiségű hallgatókból összeállított vegyes csoportokban. Közülük azonban egyiknek sem az angol volt az anyanyelve. *Azokkal* egész jól tudtam angolul beszélni. Most azonban arról volt szó, hogy amerikai munkásokat kell majd tanítanom.

Izgalmam csak addig tartott, míg jövendő tanítványaimmal meg nem ismerkedtem.

Az az angol tanulókör, amelyet nekem kellett vezetnem, összesen tizennégy amerikai szakmunkásból állt. Az ismerkedés során kitűnt, hogy közülük egy kínai, egy észt, a többi tizenkettő – magyar. Vannak véletlenek!

Tekintettel a két nem magyar amerikaira, a tanítás angol nyelven folyt, de izgalomra már nem volt ok. Egyrészt angolul is jól megértettük egymást, másrészt ha valami baj volt, a magyar nyelv segítségével mindig ki tudtuk magyarázni magunkat.

A tanulókör tagjai között volt egy Amerikából jött magyar mérnök, Hámor Mihály és felesége, Berta. Mind a ketten a gyárban dolgoztak. A fiú a gyár egyik osztályának a főmérnöke volt, az asszonyka pedig valamelyik műhely vezetőségében tevékenykedett.

Mihálynak – mint később megtudtam – Amerikában nagyszerű állása volt: egy San Franciscó-i villanylámpagyárban volt fő-

mérnök, nagy fizetéssel és a legszebb kilátásokkal a jövőjét illetően. Mihály azonban nem arra született, hogy Amerikában karriert csináljon. Magyarországon 1919-ben, a diktatúra alatt, tevékenyen részt vett az ifjúmunkás-mozgalomban, azért is kellett a diktatúra után kivándorolnia. Magyarországról magával hozott forradalmi idealizmusa Amerikában is belevitte a munkásmozgalomba. Főmérnök létére egyik szervezője volt a gyári munkások szakszervezetének, s amikor a gyárvezetőség és a szakszervezet között harcra került a sor, a gyártulajdonos magához hívatta.

– Nézze, barátom – mondta neki leereszkedő kedvességgel –, mi az ördögnek kell magának ezekbe a dolgokba belekotnyeleskednie? Mi magával nagyon meg vagyunk elégedve. Hagyja abba ezt a bolondságot. Hajlandók vagyunk felemelni a fizetését, vagy ha akarja: részesedést is adunk magának a gyár jövedelméből. Ha viszont nem hallgat az okos szóra, akkor, sajnálatomra, le kell mondanunk a szolgálatairól.

Mihály válaszul annyit mondott: ő csak a mérnöki tudását bocsátja áruba, de az elveit nem, és maga hagyta ott a jó állást.

Módja lett volna más gyárban elhelyezkedni, de már előbb is arról álmodozott, hogy kimegy a Szovjetunióba. Ez éppen az első ötéves terv évei alatt történt, amikor a Szovjetunió szívesen látta a munkára ajánlkozó képzett külföldi mérnököket, így Mihály elhatározta, hogy megvalósítja régi álmát. Felajánlotta szolgálatait annak a moszkvai villanylámpagyárnak, ahol én néhány hónappal később megismerkedtem vele.

Felesége, Berta – dús, sötétbarna hajú, tüzes fekete szemű aszszonyka – akkoriban nem lehetett több huszonhárom-huszonnégy évesnél.

Mindjárt az első alkalommal mindkettőjüket nagyon rokonszenvesnek találtam, és az volt az érzésem, hogy én is megnyertem szimpátiájukat. Jó barátok lettünk. Ők a gyár közelében laktak. Az esti foglalkozások után gyakran meghívtak egy csésze teára vagy kávéra. Mindig nagyon jól éreztem magam náluk.

Egy évig jártam a villanylámpagyárba. Mihályt nagyon megszerettem. Egyszerű, közvetlen, naiv lélek volt, fanatikusa a munkának és a forradalomnak. És imádta a feleségét. Amit Berta mondott, az parancs és szentírás volt számára. Mikor a mi kis

„esti iskolánk"-nak vége szakadt, azzal váltunk el, hogy majd gyakran össze fogunk jönni. Ebből persze semmi sem lett. Szovjet-Oroszországban abban az időben az emberek nemigen értek rá magánéletet élni. Évek teltek el anélkül, hogy Mihállyal és feleségével találkoztam volna.

Egyszer aztán, két vagy három év múlva, valamilyen magyar ünnepélyen találkoztunk. Persze borzasztóan megörültünk egymásnak. Az elmaradhatatlan kölcsönös szemrehányások után vége-hossza nem volt a kérdéseknek.

Kiderült, hogy Bertának közben kislánya született, már kétéves. Berta szememre hányta, hogy a kislány már gagyog és én még csak nem is láttam.

Ettől kezdve újra gyakran ellátogattam hozzájuk. Ők is többször voltak nálunk, az asszonyok és a gyerekek is összebarátkoztak.

Aztán jött a háború. A gyárnak, amelyben Hámor dolgozott, fontos katonai jelentősége volt. Ez magyarázza meg azt a sajnálatos félreértést, ami vele történt: a háború második hetében letartóztatták.

A rádiónál dolgozott Berta legjobb barátnője, Bokor Margit, aki csaknem naponta találkozott velük. Korábban náluk is lakott, és szinte rokonnak számított. Tőle értesültem mindjárt másnap reggel Mihály lefogatásáról.

Tudtam, hogy ilyen esetekben az emberek – még ha meg is vannak győződve a lefogatott ártatlanságáról – sietnek elfelejteni azt, hogy valaha is barátkoztak a „bajba került" emberrel. Sejtettem, hogy Hámorék barátainak nagy része sem lesz jobb a többinél. Minthogy én egy percig sem kételkedtem Hámor ártatlanságában, első dolgom az volt, hogy felhívtam Bertát telefonon.

A történtekről természetesen a telefonon nem esett szó. Egyszerűen bejelentettem neki, hogy estefelé meglátogatom. Hangjából kiéreztem, mennyire jólesik neki ez a hallgatólagos részvétnyilvánítás.

Este, mikor felmentem hozzá, részletesen elmondta, hogy mi történt. Sem a férje, sem ő nem veszítették el a fejüket. Mihály búcsúzásul csak annyit mondott: vigyázzon a gyerekre, az ő kiszabadítása érdekében pedig egyetlen lépést se tegyen, mert őt

a legrövidebb időn belül enélkül is szabadon fogják engedni, mihelyt rájönnek, hogy tévedtek.

Bertának az volt a szándéka, hogy keres magának valami állást. A villanylámpagyárból, ahol az első években dolgozott, kislánya születése után kilépett. Kért, hogy én is nézzek utána, nem kaphatna-e valami munkát, például nálunk a rádiónál – amit én persze készséggel megígértem.

Sajnos, a legjobb igyekezet mellett sem sikerült neki munkát szereznünk. Letartóztatottak feleségeit – különösen a háború alatt – semmilyen intézmény vagy üzem sem tartotta kívánatos munkaerőnek.

Berta, minthogy még mindig állás nélkül volt, elhatározta, hogy jelentkezik kislányával együtt evakuálásra. Bokor Manci felíratta őket – mint rokonait – a rádió-alkalmazottak evakuálandó hozzátartozóinak listájára.

Így történt, hogy július végén Berta kislányával együtt a rádióközpont egyik evakuációs csoportjával Szverdlovszk városába került.

Egy héttel elutazása után Bokor Margit sürgönyt kapott tőle, melyben közölte a szverdlovszki címét.

Másnap reggel Manci megint sürgönyt kapott. Ezúttal Omszkból – Mihálytól. Felesége és kislánya hollétéről érdeklődött. A sürgönyből megtudtuk, hogy Mihály egyik omszki gyárban dolgozik, mint főmérnök.

Szverdlovszk és Omszk ugyanazon a transzszibériai vasútvonalon fekszik, mindössze néhány órányira egymástól. Nem kellett hát egyebet tenni, mint küldeni egy-egy táviratot Mihálynak és Bertának, közölve mindegyikükkel a másik címét.

Egy hét múlva Mihály és Berta már közös levélben számoltak be róla, hogy a család Omszkban újra szerencsésen együtt van.

*

Levelükből tudtuk meg, mi is történt. Mihályt letartóztatása után mindjárt másnap elvitték Moszkvából. Egy hét múlva bocsánatot kértek tőle a félreértésért és szabadon bocsátották – Omszkban. Arról, hogy Moszkvába visszatérjen, nem lehetett szó, mert Moszkva közben már hadszíntérré vált. Közölték vele,

hogy a gyár, amelyben dolgozott, nincs már Moszkvában, de hogy hol van, azt nem tudták megmondani. Egyben megnyugtatták, hogy a felesége a kislányával szintén nincs már Moszkvában, mert a kisgyermekes anyákat evakuálták. Felajánlották neki egyik helybeli gyár főmérnöki állását, amit ő el is fogadott.

*

Mikor az evakuálás megkezdődött, a festőszövetség több tagját, illetve alkalmazottját felszólították, hogy hagyják el Moszkvát. Egy napon felkeresett Julia Leontyevna, elpanaszolta nekem kétségeit és tanácsot kért tőlem.

Férjét – legjobb barátomat, Horváth Dezső festőművészt – még 1938 februárjában letartóztatták, majd koholt vádak alapján nyolcévi kényszermunkára ítélték.* Felesége, Julia Leontyevna – aki szintén festőművész volt, mégpedig igen tehetséges – hősiesen viselte sorsát. Sokat dolgozott, hogy anyjával és három gyermekével fenntarthassa magát.

Egy évvel férje letartóztatása után Julia Leontyevna levelet kapott tőle a munkatáborból. A levélben közölte, hogy havonta küldhet neki élelmiszercsomagot és félévenként meglátogathatja. Ettől kezdve az asszony még többet dolgozott, mert a havi csomagküldéshez és az évi két távoli utazáshoz sok pénz kellett, ő pedig semmilyen körülmények között ki nem hagyott volna sem egy csomagküldési lehetőséget, sem egy látogatást. Közben egyik kérvényt a másik után nyújtotta be férje ügyének újrafelvétele tárgyában az illetékes hatóságokhoz, de persze eredménytelenül.

Julia Leontyevna hősies erőfeszítése, sajnos, csak ideig-óráig hozta meg gyümölcsét. A csomagküldési és látogatási lehetőség ugyanis nem volt tartós. Kitört a háború. Az a levél, amelyet Julia Leontyevna még a háború kitörése előtt két héttel írt férjének, július végén visszaérkezett, rajta a jelzés: „Címzett elköltözött". Ebből megértette, hogy vagy a tábort helyezték át máshová, vagy a levelezést tiltották el. Titokban reménykedett, hogy talán mégsem az utóbbi eset áll fenn, s akkor Dezső nyil-

* Horváth elvtársat a háború után szabadon bocsátották és rehabilitálták.

ván hamarosan közli majd új címét. De hetek múltak, és levél nem jött.

Közben Julia Leontyevna honvédelmi célú munkát végzett. Tekintettel a gyakori légitámadásokra, a moszkvai szovjet elrendelte, hogy a középületek és ipari üzemek háztetőit a légi kalózok megtévesztése céljából zöldre kell festeni. Julia Leontyevna számos festőművész kollégájával együtt felajánlotta szolgálatait erre a munkára.

Most – mint elmondta – a festőszövetség őt is felszólította, hogy mint több gyermekes anya, menjen evakuációba. Ő sokáig küszködött magával, de nem tudta eldönteni, hogy mitévő legyen.

– Tudom, hogy a gyerekek miatt helyes volna, ha elmennék. De nem lenne-e dezertálás részemről itthagyni azt a munkát, amellyel legalább egy parányit hozzá tudok járulni a haza védelmében folytatott gigászi erőfeszítéshez? És még egy: mint tudja, Dezsővel megszakadt a kapcsolatom. Egyetlen reményem, hogy amint teheti, közölni fogja új címét. Bármilyen rosszul működik mostanában a posta, a moszkvai címre előbb-utóbb mégiscsak el tud juttatni egy levelet – ha csak el nem jön egy katasztrófa. De ha mi nem vagyunk itt, ez a remény is elesik. Mondja, mit tegyek?

Megértettem vívódását, és nagyon szerettem volna segíteni dilemmája megoldásában.

– Véleményem szerint, kedves Julia, feltétlenül el kell utaznia – feleltem határozottan. – Moszkva máról holnapra körülzárt, ostromlott várossá válhat, a gyerekeknek semmiképp nem szabad itt maradniuk. Azt hiszem, honvédelmi célú munkát mindenhol lehet találni. Legföljebb ideiglenesen nem a saját szakmájában. De ha a festőszövetségtől magával visz egy ajánlólevelet, akárhol lesz is, azzal bemehet a legközelebbi városba, az ottani tanácshoz és felajánlhatja szolgálatait. Ami pedig a Dezsővel való kapcsolatot illeti, van egy ötletem. Bemegy a postahivatalhoz, és írásban bejelenti, hogy hosszabb időre vidékre utaznak. Kéri, hogy a címükre érkező leveleket továbbra is dobják be a lakás ajtaján levő levélszekrénybe, ahonnan Moszkvában élő hozzátartozójuk majd utánuk küldi. Ez a hozzátartozó – feltéve, hogy a levélszekrény-

kulcsot rám bízza – én leszek. Lehetőleg hetenként egyszer majd ellenőrzöm, hogy van-e levél. Persze – háború lévén – minden feltételes. A lakás és a levélszekrény épségéért nem vállalhatok garanciát, tekintve, hogy Moszkva sorsa is bizonytalan.

– Köszönöm, Andrej, a jó szándékát. Majd gondolkozom a dolgon.

Ezután három napig nem jelentkezett. A negyedik napon erős éjszakai bombázás után, kora reggeltől munkában voltam. Még nyolc sem volt, amikor Julia – amit eddig még sohasem tett meg – munkahelyemen hívott fel telefonon. Hangja olyan izgatottan csengett, mindjárt az első szavaknál tudtam, hogy valami rettentő dolog történt.

– Bocsásson meg, hogy a munkájában zavarom. Meg kell mondanom, hogy elutazunk. Ma és holnap mindent elintézek, és holnapután már indulunk.

– Valami történt? – kérdeztem, mert éreztem, hogy ez nem minden.

– Igen – felelte. – A házra, ahol lakunk, robbanóbomba esett az éjjel. A közepéből öt emelet magasságban semmi sem maradt. Egy romhalmaz az egész. Nálunk senki sem sérült meg, a lakásunk is épségben maradt, de nem bírjuk tovább idegekkel. Nagyon kérem, jöjjön el ma vagy holnap, ha csak néhány percre is. Okvetlen beszélnem kell magával.

– Feltétlenül ott leszek – mondtam megindultan. – Ma egész nap szolgálatban vagyok. De holnap eljövök. Jó lesz délután?

– Akármikor, csak jöjjön.

*

A szoba ostromlott várhoz hasonlított. Lekopasztott falak, az ágyak csupaszon, matracok nélkül. A szekrények tárva-nyitva.

Julia egyedül volt a szobában. Egy nyitott, csaknem tele bőrönd mellett állt, és a díványon heverő holmik közül igyekezett még egyet s mást beleszorítani.

A kislány minden második percben beszaladt az anyjához valamilyen ruhadarabbal vagy edénnyel, ami még kimaradt.

– Nagymama küldi. Azt mondta, hogy ezt is pakold be.

– Hiába magyarázom anyának, hogy minél több holmit vi-

szünk magunkkal, annál nagyobb a veszélye annak, hogy teljesen csomagok nélkül fogunk odaérkezni. Sehogy se tudja megérteni, hogy itt nem normális utazásról van szó. Én semmit se vinnék a legfontosabb ruhadarabokon és némi ennivalón kívül, de képtelen vagyok megmagyarázni, és arra sincs időm, hogy vitatkozzam vele.

A kislány megint beszaladt valamivel. Vidáman és lelkesen „segített a nagyoknak" csomagolni. Az egészből csak annyit vett tudomásul, hogy elutaznak valahova, azt pedig a nyaralásból tudta, hogy az ilyesmi mindig nagyon érdekes és kellemes.

– Borzasztóan szégyenlem magam, hogy így letörtem – mondta Julia, amikor újra magunk maradtunk. – Én, aki mindig olyan büszke voltam arra, hogy erős tudok lenni.

Megfogtam a kezét. Ő görcsösen szorongatta az enyémet és könnyek ültek ki a szemére.

Annyira fájt érte a szívem, hogy képtelen voltam szavakat találni. De mit is mondhattam volna vigasztalót?

Szavak helyett szabadon levő kezemmel megsimogattam az arcát.

Most már nem is tartotta vissza a sírást.

Tompa, dübörgésszerű zajra riadtunk fel. Még mielőtt ráeszmélhettünk volna, hogy mi az, a kislány szaladt be a szobába.

– Mama, mama, katonák!

Mind a ketten a nyitott ablakhoz léptünk.

Hosszú, végeláthatatlan oszlopban vonultak a Színház tér felől a Kropotkin tér irányába, fegyverrel a vállukon, hátukon nehéz hátizsákkal. Itt-ott géppuskások.

A menet megállt.

– Borzasztó – rebegte Julia. – Mennyi ragyogó fiatal élet! És hányan maradnak közülük életben egy hónap múlva.

A házakból valóságos búcsújárás indult meg vizesvödrökkel, a katonák szomjasak voltak. Egy-két perc múlva már annyi asszony és lány állt ott az út szélén, mintha díszsorfalnak álltak volna ki.

A katonák tréfálkoztak velük. A csinosabbakat kicsit meg is csipkedték.

Aztán a menet újra elindult. A dévajkodásnak egyszerre vége lett. A katonák némán meneteltek.

Az asszonyok és lányok közül sokan elsírták magukat.

Julia a látvány hatása alatt megint elsírta magát.

– Nem bírtam már itt idegekkel – mondta mentegetőzve. – És a gyerekek miatt is kénytelen vagyok elmenni. Különben úgy tettem, ahogy maga tanácsolta. A szövetségtől még tegnap megkaptam az ajánlólevelet. A postánál megígérték, hogy amíg munkájukat folytatni tudják, leveleinket továbbra is ki fogják kézbesíteni. Lehet persze, hogy mindez hiábavaló. De legalább nyugodt a lelkiismeretem, hogy mindent megtettem, amit tehettem. Köszönöm magának, hogy olyan jó hozzám. Mihelyt valahol megállapodunk, írok és közlöm a címünket. És kérem, ha teheti, írjon maga is néhány sort. Bámulom a maga szilárdságát és nyugalmát. Bevallom, lelkifurdalást érzek, ha arra gondolok, hogy maga kitart itt, a veszély központjában, én pedig gyáván elmenekülök. De mit tegyek? A gyermekeim élete és biztonsága mindennél fontosabb.

Könnyei újra megindultak és görcsös zokogás vett erőt rajta, mikor búcsúzásul megcsókoltuk egymást.

*

Teljes szívvel-lélekkel belevetettem magam a munkába. A nagy események, amelyekből én is kivettem a magam arányi részét, vittek engem is magukkal. De hiába foglalták le teljesen az agyamat, a szerelem, a vágy és a bánat részére mindig akadt egy kis hely benne.

És minél jobban foglalkoztattak és izgattak az események, minél jobban forrott a munka, annál jobban éreztem a magam elhagyatottságát, az élet sivárságát.

Egy alkalommal, amikor éjszakás voltam, hosszabb ideig diktálnom kellett az egyik gépírónőnknek. Soha eddig a munkahelyemen nem néztem a velem együtt dolgozó nőkre mint nőkre. De ezúttal – talán azért, mert már hetek óta egyedül voltam, talán mert sokáig közvetlenül mögötte ültem, úgyhogy éreztem a teste illatát – rajta felejtettem a szememet az előttem ülő asszonykán, és hirtelen erős vágy támadt bennem iránta.

Tudtam róla, hogy férjes asszony. Azt is, hogy van egy kis-

fia, akit evakuáltak, de hogy a férje jelenleg vele van-e vagy katona, azt nem tudtam.

A vágy annyira úrrá lett rajtam, hogy már arról kezdtem ábrándozni: hátha a férje bevonult katonának, és ő is már régen egyedül él. Talán szívesen is venné, ha udvarolnék neki egy kicsit.

A szobában rajtunk kívül nem volt senki.

Anélkül, hogy meggondoltam volna, mit teszek, szinte ösztönszerűen előrehajoltam és megcsókoltam a nyakát.

Ijedten kapta fel a fejét, és csodálkozva nézett rám.

A nézése még jobban tűzbe hozott. A vér a fejembe szállt, és most már olyan őrülten kívántam, hogy nem voltam többé ura cselekedeteimnek. Hátulról átöleltem és magamhoz szorítottam. A nő egy erélyes mozdulattal kirántotta magát a karjaimból és felugrott.

Villámló, dühös tekintettel mért végig, de csak néhány pillanatig. A szememéből nyilván kiolvasta azt, ami bennem végbement. Abban a pillanatban képes lettem volna leborulni előtte és úgy könyörögni neki, hogy szánjon meg és legyen jó hozzám. Tekintetem elárulhatta ezt, mert a nőt a következő pillanatban mintha kicserélték volna. Odahajolt hozzám, szelíden megsimogatta a hajamat, és úgy mondta:

– Nem szabad, kedves! Én nem haragszom, tudom, hogy emberek vagyunk, de az embernek kell tudnia uralkodni magán. Nekem férjem van, akit szeretek, és aki reggelre hazavár. Ne felejtse el, hogy magának is felesége van, ha nincs is itt. Mit szólna maga, ha valaki így nekirontana? A háború nemcsak a katonáknak jelent szenvedést és nélkülözéseket. Szedje össze magát, és folytassuk a munkát!

Én valami bocsánatkérés-félét hebegtem, de a nő leintett.

– Erre nincs szükség. Emberi dolog. Semmi se történt. Jó barátok és kollégák voltunk eddig is, és maradunk továbbra is. Diktáljon tovább, mert lemaradtunk!

•

Egy augusztusi estén Barszov jött el hozzám búcsúzni.

– Evakuációba megyek, valószínűleg Kujbisevbe – mondta. –

Nem szívesen teszem, de a nővérem ragaszkodik hozzá, hogy vele menjek. Én jobban szeretnék itt maradni, mert félek, hogy ez a változás meg fogja nehezíteni a kapcsolatot Stellával, ha ugyan nem szakítja meg teljesen. Egy kérésem van magához. Nem tudom, hogy a leveleim a háború alatt eljutnak-e majd Stellához, ezért ha megengedi, minden esetleges címváltozásomat magával is közölni fogom. Ha Stella kiszabadul, nyilván mindent el fog követni, hogy Moszkvába jöhessen, s akkor magát biztosan fel fogja keresni. De az is lehet, hogy levelet ír majd.

Minthogy nem volt szándékomban Moszkvat elhagyni, kérését készséggel teljesítettem.

– Ha nem térnék vissza az evakuációból és maga találkozik majd Stellával – mondta búcsúzásul –, adja át neki utolsó üdvözletemet és mondja meg neki: utolsó pillanatomig a régi szeretettel gondoltam rá és köszönöm neki, hogy megszépítette az életemet.

*

Augusztus végén a magyar rádió szegényebb lett: elment tőlünk szerkesztőségünk lelke, Gábor Andor.

A Szovjet Írók Szövetsége ugyanis felszólította a Moszkvában élő írókat, hogy ha munkájuk nem köti őket feltétlenül Moszkvához, akkor hagyják el a fővárost és menjenek evakuációba. A szövetség magára vállalta, hogy gondoskodik elhelyezésükről egyik távoli autonóm köztársaság fővárosában. Azt is elintézte, hogy odautazásuk különvonattal történjék. Gábor Andor nem könnyen határozta el magát az elutazásra, mert a magyar rádióadások szerkesztése nagyon a szívéhez nőtt. A munkatársak nagy része szerette és tisztelte őt. Tudtuk, hogy a magyar adásokat az ő írásai teszik elevenné és színessé. Sokan nem is értették, hogy tudta magát rászánni az evakuálásra. Csak én – aki legközelebb álltam hozzá – tudtam elhatározásának igazi okát: nem tudta elfogadni a központi szerkesztőség merev műsorpolitikáját és új bemondónk, Süsz tehetségtelenségét, no meg alattomosságát.

Mikor utoljára együtt voltunk, ezt kereken meg is mondta.

– Ne haragudjon, kedves mester – jegyeztem meg –, de szerintem éppen azért kellene itt maradnia, hogy folytassa a harcot ellenük.

– Hagyja el, Sikom-bikom, maga tudja, hogy ez a harc eddig sem vezetett eredményre. Az én fegyverem a toll. De velük szemben ez a harc reménytelen.

Lányi Sarolta, a jeles költőnő – aki szintén velünk dolgozott a szerkesztőségben mint fordító és cikkíró – nem jelentkezett az írószövetség felhívására. Csodálkoztam ezen, és meg is kérdeztem tőle.

– Mondja, kedves Sasa, maga nem szándékozik evakuálni?

Arca elkomorodott, csakhogy sírva nem fakadt.

– Tudom, hogy el kellene mennem – mondta –, de nem tehetem. Ha már a férjemmel szétválasztottak bennünket, a lányomtól semmiképp se akarok elválni. Ő pedig kijelentette, hogy amíg Moszkvában szükség van munkáskezekre, nem hagyja el a várost. Kint dolgozik a sáncépítéseken, csak éjszakára jár haza, és dezertálásnak tartaná, ha ezt a munkát otthagyná.

*

Az evakuálás javában folyt, amikor egy reggel felhívott Pataki barátom. Megkérdezett, hogy mikor jöhet el hozzám, mert beszélni szeretne velem. Mondtam, hogy napközben bármikor, minthogy éjszaka dolgozom.

Még a délelőtt folyamán eljött, és elmondta a következőket. A háború kitörése óta nincs nyugta. Nem tud beletörődni abba, hogy ő, aki negyedszázaddal ezelőtt a Távol-Keleten partizánháborút szervezett a fehérek ellen – mégpedig a legelsők között –, most, amikor ez újra aktuálissá vált, tétlenül üljön a fenekén. Még a háború első hetében levelet írt Sztálinnak, amelyben röviden elmondta, hogy ki ő, milyen szerepe volt a polgárháborúban és a Cseka fegyveres erőinek szervezésében. Egyenesen feltette a kérdést: nem gondolja-e Sztálin elvtárs, hogy őt ebben a háborúban is használni lehetne, sőt kellene? Arról, hogy kizárták a pártból, említést sem tett. Majdnem egy hónapig várta a választ, amíg végre július végén levelet kapott a hadvezetőségtől, hogy ekkor és ekkor, itt meg itt jelentkezzék X. Y. vezérkari ezredesnél. Az ezredes fogadta és részletesen kikérdezte egész múltjáról, s eddigi tevékenységéről. A végén azzal bocsátotta el, hogy rövidesen újra hívni fogják. Egy hét sem telt bele, újra idézést kapott

ugyanahhoz az ezredeshez, aki közölte vele, hogy az ellenség területén felelős feladatot fog kapni. Utasította, hogy sürgősen készüljön fel, tartózkodjék állandóan otthon, legyen készenlétben, hogy bármelyik pillanatban indulhasson. Néhány nap múlva az ezredes újra behívta. Ezúttal rajta kívül több más magas rangú tiszt is beszélgetett vele. Azzal bocsátották el, hogy két nap múlva – vagyis ma reggel 6 órakor ugyanott, útra készen jelentkezzék. Mikor ma reggel odament, az épületet üresen találta. A kapusfülkében ülő invalidus katonától megtudta, hogy az épületben elhelyezett katonai hivatalokat az éjszaka evakuálták. Hogy hova? – nem tudni.

– S én most itt állok megfürödve. Mit tegyek? Más katonai hatóságokhoz fordulni kilátástalan volna. Kizárt dolog, hogy szóba állnának velem. Feleségem egy tudományos intézetben dolgozik, amely holnap indul evakuációba Taskentbe. Vele mehetnék mint férje. Ő azt tanácsolja, hogy menjek vele, s onnan próbáljak majd meg kapcsolatba jutni a hadvezetőséggel. Mi a te véleményed?

– Azok után, amit elmondtál, öreg harcos, én is azt hiszem, ez a legokosabb, amit tehetsz.

Még egy ideig hánytuk-vetettük a dolgot, végül is Pataki úgy döntött, hogy feleségével együtt Taskentbe utazik.

*

Mikor Moszkvában elkezdődtek a légiriadók, az Állami Kiadó gépírónői – akik Afrika-könyvem kéziratát túlmunkában gépelték – nem voltak hajlandók a hivatalos munkaidőn túl bennmaradni, és abbahagyták a munkát. (A kéziratnak nem több mint egytized része – 120 gépelt oldal – volt készen.) A kiadó különben is evakuációba készülődött. Megkérdezték tőlem, hogy óhajtom-e hazavinni a kéziratot vagy az ő őrizetükben hagyom. Ez esetben magukkal viszik Kujbisevbe. Ajánlatukat örömmel elfogadtam, mert egy moszkvai lakás abban az időben nem volt éppen biztonságosnak mondható. Így hát ha én magam nem is de születőben levő kedvenc gyermekem elment az evakuációba

Kátyáék elutazása után kettesben maradtunk Ira lányommal. Amikor éjszakás voltam a rádiónál, hazajövet reggelenként együtt teáztunk, de utána ő rögtön indult a tanfolyamra, én pedig lefeküdtem aludni; este viszont, mire ő hazakerült, én már elmentem. Amikor nappalos voltam, reggelenként ugyancsak együtt teáztunk, és utána ki-ki sietett a dolgára. Este ugyan mindketten viszonylag korán jártunk haza, de rendszerint a légiriadók is korán kezdődtek.

Háztömbünk lakóinak a közeli Komszomol téri metróállomás alagútja szolgált óvóhelyül. A hatóságok felhívták a lakosságot, hogy éljen ezzel a lehetőséggel, de többen vonakodtak tőle. Ira lányommal például állandó harcot folytattam, de eredménytelenül. Ha azzal érveltem, hogy mindenki köteles igénybe venni az óvóhelyet, vitatkozott velem, hogy ez nem így van. Háztömbünk fiataljai őrséget szerveztek, otthon maradnak, s a padlásokról és a háztetőkről figyelik az ellenséges repülőgépeket, hogy ha tömbünk valamelyik épületére gyújtóbombát dobnának, idejében ártalmatlanná tegyék azt. Két alkalommal nagy nehezen még sikerült rávennem Irát, hogy lejöjjön velem a metróba, de harmadszor kereken kijelentette: becstelenségnek tartaná, ha a fiatalok közül egyedül ő vonná ki magát ebből a munkából. Ez ellen persze nem érvelhettem, inkább én is otthon maradtam. Ira próbált rábeszélni, hogy én csak menjek le a metróba. Amikor kijelentettem, hogy nélküle én se megyek, azt mondta: jöjjek vele, elvezet egy óvóhelyre, ahova ő is velem jön.

Házunk közvetlen közelében volt egy üres telek. Kiderült, hogy annak kellős közepén a fiatalok mély árkot ástak, befedték fagallyakkal. Ide ereszkedtünk le Irával, a földbe vájt esetlen lépcsőfokokon, és a földön guggolva figyeltük a felettünk röpködő német gépeket. Közben Ira magyarázta, hogy ez az árok mire szolgál. A fiatalok őrsége két csoportra oszlik. Míg az egyik csoport a padlásokon és háztetőkön őrködik, a másik csoport ebben az árokban pihen. Minden órában váltják egymást.

Az árokban nem sokáig maradtunk, mert a riadónak hamar vége lett.

Nem voltam meggyőződve a fiatalok kezdeményezésének he-

lyességéről, nem hittem abban, hogy a gyújtóbombák ellen eredményesen tudjanak védekezni. Ami pedig a primitív óvóhelyet illeti, az legfeljebb arra volt jó, hogy a benne tartózkodókat elrejtse a bombázó pilóták szeme elől, de a bombák ellen semmilyen védelmet nem nyújtott. Szerintem okosabb lett volna, ha a fiatalok riadók idején, a felnőttekkel együtt, a metróban keresnek menedéket. De nem akartam beleszólni a fiatalok dolgába, belenyugodtam, hogy Ira nem fog lejárni a metróba. Magam is gondolkoztam: a metróba járjak-e vagy csatlakozzam a fiatalokhoz.

Ez a problémám váratlanul megoldódott. Nagy Imre és Gábor Andor kiesésével a szerkesztői munkát ketten végeztük Szántó Zoltánnal. Szántónak, mint a részleg vezetőjének napközben is gyakran benn kellett maradnia, ezért én magam ajánlottam fel, hogy vállalom az állandó éjszakai szolgálatot. Ez azt jelentette, hogy minden nap reggel jártam haza.

Ami pedig a fiatalok kezdeményezésével kapcsolatos hitetlenségemet illeti, hamarosan olyasmi történt, ami az ő igazságukat bizonyította és engem Saulból Paullá változtatott. A fasiszta kalózok néhány napon belül kétszer dobtak gyújtóbombát arra a faházra, amelyben laktunk. Mindkettő hatás nélkül maradt, mert Irának és két társának – éppen a háztetőn álltak őrségen – mind a kettőt idejében sikerült a tetőről lehajítaniuk, mielőtt a bombák felrobbantak volna.

*

Szeptember közepén megjött az első levél Kátyától. Levelét azzal kezdte, hogy útjuk három hétig tartott. „Utazásunkról csak annyit, hogy ötvenen voltunk a marhavagonban."

A levélből megtudtam, hogy az Urál-vidék egyik falujába. Ozsgihára vitték őket, s ott egyik kolhozban helyezkedtek el. Egy kolhozparaszt családjánál vannak elszállásolva, és mind a ketten a kolhozban dolgoznak. Kátya krumplit kapál, vagy más hasonló kerti, illetve mezei munkát végez, Igor pedig lovakat hajt, krumplit, lisztet, fát vagy trágyát fuvaroz. Munkájukért ellátmányt kapnak a kolhoztól, napi 300 gramm fekete kenyeret fejenként és annyi krumplit, amennyi munkateljesítményük után jár – ugyanúgy, mint a kolhoztagoknak.

„Helyzetünk nem könnyű – fejezte be levelét Kátya. – De nem vagyunk fedél nélkül, nem éhezünk és nincsenek légiriadók. Állandóan rád és rátok gondolunk, akik értünk szenvedtek. Reszketek érted, drágám, és sose bocsátom meg magamnak, hogy otthagytalak egyedül. Könyörgöm, vigyázz magadra, és főleg ne virtuskodj. Nem élném túl, ha valami baj érne. Ezerszer csókolunk mind a ketten, és semmi vágyunk nincs a viszontlátáson kívül."

EGY SÖTÉT OKTÓBER

LÁNYOM A FRONTRA MEGY

Ira lányom október 1-én indult a frontra. Másodmagával utazott – egy kolléganőjével – az Alekszandrovszki pályaudvarról. Vonatjuk reggel indult. Az éjszakai szolgálat után a rádiótól egyenesen a pályaudvarra siettem, hogy búcsút vegyek tőle. Mire odaértem, Iráék már beszálltak, és a vagon ablakán kihajolva beszélgettek az őket kikísérő két fiúval.

Mind a két fiút jól ismertem. Szerjozsa és Vova Ira legjobb barátai voltak. Elképzelni is nehéz lett volna két ellentétesebb karaktert: Szergej komoly és hallgatag, Vologya gyerekes, bolondos, örökké vidám és hangos fiú. Egyben azonban megegyeztek: fülig szerelmesek voltak Irába. No és még egy közös vonás: mind a ketten színészek voltak, de egyikük se végzett színiiskolát. Mint középiskolás diákok műkedvelőként kezdték a színészkedést, majd mint egyetemisták is folytatták. Amikor kitört a háború, némi apró testi hibájuk miatt fegyveres szolgálatra alkalmatlanoknak találták őket. (Vologyának a szemével, Szergejnek az egyik lábával volt valami baj.) De saját kérésükre sikerült felvételt nyerniük a hadseregben alakított vándor színjátszó csoportok egyikében. Ezek a színjátszó csoportok a frontokon ideiglenesen tartalékba helyezett csapatok, valamint a kórházakban ápolt sebesültek és betegek szórakoztatásáról gondoskodtak.

Ira ugyan nem viszonozta érzelmeiket, de kedvelte mindkettőjüket, mint jópajtásokat és kollégákat. Most is kedvesen elbeszélgetett velük. Jó néhány perc volt még az indulásig. Irá kiszállt még a kocsiból, hogy tőlem és a két fiútól búcsút vegyen. Nekem a kezemet fogta és az arcomat csókolgatta, jókat kacagott Volo-

gya bolondos tréfáin, a hallgatag Szergejt viszont ő tartotta szóval.

De eljött az indulás perce, Ira búcsúzásul átölelt és szájon csókolt, aztán katonásan kezet rázott a fiúkkal, és felugrott a kocsi lépcsőjére s onnan kiáltott le nekik:

– Aztán tegyetek ki magatokért, nehogy szégyent hozzatok a fejemre! Ha előbb nem, a háború után hat órakor találkozunk!

A vonat elindult. Ira a kocsi peronján állva integetett, míg el nem nyelte kedves alakját a sűrű októberi köd.

*

Amikor a pályaudvar épületéből kiléptünk, Vologya búcsút vett tőlünk, és felugrott egy villamosra. Mi Szergejjel gyalog indultunk el, lefelé a Tverszkaján.

– Javaslom, igyunk meg egy pohár bort Ira egészségére! – mondtam Szergejnek, amikor az utca elején egy italboltot megpillantottam.

Szergej hallgatással fejezte ki egyetértését. Kíváncsi voltam, vajon az ital megszólaltatja-e?

– Ira egészségére és szerencsés hazatérésére! – szóltam koccintás közben.

Aztán mind a ketten szó nélkül kiürítettük poharunkat. Szergej, miután borát felhörpintette, mégiscsak megszólalt.

– Volna egy kérésem, Andrej Alekszandrovics. Ira megígérte, hogy írni fog. Tudja a címemet és ha én nem is leszek Moszkvában, édesanyám utánam küldi a leveleimet vagy, ha nem lehet, megőrzi, míg legközelebb hazajövök. Kérdés, hogy Irának módjában lesz-e a fronton leveleket írogatni. De ha valakinek, önnek bizonyára írni fog. Arra kérném, ha meg tetszik kapni a címét, lenne olyan szíves azt egy levelezőlapon velem közölni. Ha én kapok tőle levelet, én is megírom önnek.

– Nagyon szívesen, Szergej. De erre még egy pohárral fel kell hörpintenünk.

Mialatt a bort megrendeltem, ő már föl is jegyezte a címét.

Újra koccintottunk.

– Arra, hogy minél előbb, minél gyakrabban és minél jobb híreket kapjunk Irától!

Október 15-én éjjel hárman voltunk szolgálatban: Lakatos Éva bemondó, Wagner Anna gépírónő és én mint szerkesztő. Tizenegy óra tájban bejött hozzám Kara-Ivanov, a bolgár szerkesztő.

– Nem értem, mi megy itt végbe – mondta izgatott hangon. – Az emberek ide-oda szaladgálnak a folyosókon és a lépcsőkön. Most szólt egy elvtársnő, aki Polikarpov mellett dolgozik, hogy valamennyien menjünk be azonnal a titkárságra. Kért, hogy ezt veled is közöljem.

Mind a hárman csatlakoztunk hozzá, és együtt mentünk a titkárságra.

Mikor beléptünk, már sokan voltak a teremben. Sorban álltak. Két gépírónő láthatóan valamiféle regisztrálást végzett, az emberek sorban álltak előttük. Minket is felszólítottak, hogy álljunk be a sorba és diktáljuk be adatainkat. Nem értettük, miről van szó, és a többiek is csak annyit tudtak, mint mi, hogy valamiféle adatokat kérnek tőlünk.

Közülünk leghamarabb én kerültem sorra. Próbáltam érdeklődni a gépírónőtől, de ő leintett azzal, hogy beszélgetni nem ér rá, mert sietni kell, és már föl is tette a kérdéseit. Mindössze néhány legfontosabb személyi adatomat vette fel egy jegyzékbe. Percek alatt végzett velem s már intett is a következőnek. Mielőtt helyemet átadtam volna, erélyes hangon megkérdeztem:

– Tudni akarom, mit jelent ez a regisztrálás.

– Mit jelent! Mit jelent! – válaszolta dühösen. – Hát az evakuálandók listája. Kérem a következőt.

– Akkor engem húzzon ki, mert én nem szándékozom evakuálni – feleltem határozott hangon.

Nem tudom, hogy a kis dühös gépírónő hogyan reagált volna szavaimra, ha abban a percben ki nem nyílik a szomszéd szoba ajtaja és be nem lép rajta Polikarpov, a rádió elnöke. Egyenesen felém tartott.

– Az elvtárs biztosan tudja Szántó elvtárs otthoni telefonszámát. Azonnal értesítenünk kell, hogy feleségével együtt sürgősen jöjjenek be. Ne hozzanak magukkal mást, mint a legnélkülözhe-

tetlenebb ruhadarabokat és fehérneműt, mert az evakuálókat vivő teherautók egy órán belül indulnak innen a kazányi pályaudvarra.

Polikarpovtól tudtam meg végre, hogy miről van szó. A németek áttörték a frontot, és már bent vannak a város peremén. A rádió személyzetét és a legfontosabb munkaeszközöket még az éj folyamán útnak kell indítani Kujbisevbe, ahol már hetek óta készen várják őket a szükség esetére berendezett stúdiók. Napokon belül a moszkvai rádió onnan fogja sugározni adásait. Itt csak néhány ember marad, az idegen nyelvű szekcióktól elég, ha egy-egy szerkesztő, aki a fordításokat és a bemondói munkát is el tudja végezni. Ezek addig fogják folytatni az itteni adásokat – feltéve, hogy erre meglesz a lehetőség –, amíg a kujbisevi adó meg nem kezdi munkáját. A cél az, hogy a Vörös Moszkva hangja egy percre se némuljon el. Polikarpov kért, hogy hívjam fel Szántót, közöljem vele ezeket, és amint itt lesz, beszéljem meg vele azt is, ki marad itt a magyar szekcióból. Megmondtam Polikarpovnak, hogy ha Szántó egyetért, én szívesen maradok, mert nem kívánok evakuációba menni.

– Nagyon helyes – mondta. – Mindjárt ezt is közölje vele. – És odaszólt a kis dühös gépírónőnek: – Sík elvtársat húzza ki.

Ezzel visszavonult a szobájába, én pedig siettem telefonálni Szántónak.

Mire a szerkesztőségbe visszatértem, Lakatos Éva és Wagner Anna már ott volt. Ők is mind a ketten megtagadták felvételüket az evakuálandók jegyzékébe, kijelentve, hogy Moszkvát nem hagyják el.

Pár perc múlva bejött Kara-Ivanov, közölte, hogy ő se hajlandó evakuációba menni. És nagyot káromkodott hozzá.

Éjfél körül megérkezett Szántó és a felesége, egy hátizsákkal és egy bőrönddel. Poggyászukat a szerkesztőségben hagyva azonnal bementek Polikarpovhoz. Néhány perc múlva visszajöttek és már búcsúztak is. A teherautók, amelyek az evakuálókat az állomásra szállították, perceken belül indultak. Szántót soha nem láttam még ilyen komornak és szótlannak. Látszott rajta, hogy nem könnyen határozta el magát az elutazásra – meggyőződésem szerint csak felesége unszolására.

A két elvtársnőnek azt tanácsolta, hogy helyesebben tennék, ha elmennének. Nekem nem mondott semmit, csak erősen megszorította a kezemet.

A két elvtársnővel együtt lekísértük őket. Az autók fél egykor elmentek.

Alig értünk föl, az egyik gépírónő körüljárta a szobákat és közölte: ha valaki közben meggondolta magát, egy óra múlva jön még egy teherautó, azzal a többiek után mehet és csatlakozhat hozzájuk. A vonat csak hajnalban hagyja el az állomást.

A két elvtársnő egy ideig elkomorodva hallgatott. Látszott az arcukon, hogy kemény harcot vívnak önmagukkal, de egy szót sem szóltak.

Megértettem őket. Nőknek általában ajánlatosabb elmenni. Tudtam azt is, hogy Lakatos Évának van egy kislánya, aki jelenleg jó helyen, biztonságban van egy vidéki gyermektelepen. Megpróbáltam rábeszélni őket.

– Nem gondolják, hogy tulajdonképpen kötelességük volna elmenni? Az adásokat Kujbisevben fogják megszervezni, ott van szükség emberekre. Itt csak egy valaki kell, hogy addig folytassa az adásokat, míg a mieink oda nem érnek. Akik elmentek, azok között nincs is magyar bemondó. Arról nem is szólva, hogy Lakatos elvtársnőnek a kislányára is kell gondolnia, akinek szüksége van az édesanyjára. Szabad-e egy anyának kockára tenni az életét, ha nem feltétlenül szükséges, tehát becsülettel elkerülhető?

Még jó ideig szótlanul töprengtek, míg végül kijelentették: úgy döntöttek, hogy mégis elmennek.

Összeszedték csekély holmijukat, és egy fél óra múlva lekísértem őket.

Könnyekkel a szemükben búcsúztak tőlem, de egy hang nem jött ki a szájukon, csak szomorú, bocsánatkérő tekintetük árulta el, milyen kínos számukra ez a döntés. Kívántam nekik jó utat és mielőbbi szerencsés hazatérést.

Mikor a szerkesztőségi szobába visszamentem, íróasztalomon egy gépelt cédulát találtam. Polikarpovnak a szekciókhoz intézett körutasítása volt, amelyben az állt, hogy adásainkban egyelőre kizárólag csak a mellékelt hivatalos közleményt kell újra meg újra leadnunk.

A közleményt, amely elég hosszú volt, azonnal lefordítottam és legépeltem.

Izgatottan készültem az adásra, mert soha eddig még mikrofonba nem beszéltem.

A stúdió a földszinten volt. Mikor az utcai bejáró előtt elmentem, éppen akkor lépett be a kapun Süsz. Ő éjjel nem volt szolgálatban, aludt otthon a lakásán, és telefonja nem lévén, nem értesíthették. Néhány szóval elmondtam neki, mi történt. Semmiről sem tudván, tágra nyílt szemmel hallgatta szavaimat. Nekem azonban sietnem kellett.

– Most mennem kell bemondani, aztán majd beszélünk – mondtam végezetül.

Az adás, úgy éreztem, jól sikerült. Mikor utána visszamentem a szerkesztőségbe, Süsz kért, hogy részletesen tájékoztassam a történtekről, amit készséggel megtettem. Mikor befejeztem, kijelentette, hogy ő is marad, hiszen nekem a szerkesztői és fordítói munka mellett jól fog jönni egy bemondó, aki ha kell, még gépel is. Kért, hogy beszéljem meg a dolgot Polikarpovval, amit meg is igértem. A titkárságról éppen közölték, hogy hét órára Polikarpov megbeszélésre hívja össze az ittmaradtakat. Süszt is magammal vittem és bejelentettem Polikarpovnak, hogy ő is itt maradt.

– Rendben van – mondta. – Most össze fogjuk állítani az ittmaradottak végleges listáját.

Polikarpov először is közölte, hogy ha valaki meggondolta magát és menni akar, még egy lehetőség van: déli tizenkét órakor indítják az utolsó vonatot a kazanyi pályaudvarról.

– De ez aztán tényleg az utolsó lehetőség. Azok, akik maradnak, addig fogják itt folytatni az adásokat, míg a németek az Arbaton nem lesznek. Akkor vagy fegyvert fogunk és befekszünk a lövészárkokba, vagy a Vörös Hadsereg visszavonuló csapataival gyalog hagyjuk el a várost.

A felszólításra nem akadt jelentkező. Valamennyien kitartottak elhatározásuk mellett.

Ezután Polikarpov megbízta titkárnőjét, hogy az ő jelenlétében állítsa össze szekciókként az ittmaradottak listáját. A listára mindenkinek csak a nevét és a beosztását írták fel, minden más adat mellőzésével. Engem mint szerkesztőt és az adás vezetőjét, Süszt mint bemondót jegyezték fel.

Mikor a lista összeállítását befejezték, Polikarpov közölte, hogy ma estétől úgynevezett „kaszárnyaállapot"-ot vezetnek be. vagyis a rádió épületét az ő külön engedélye nélkül senki sem hagyhatja el. A mai nap folyamán – lehetőleg délelőtt – ki-ki eltávoz-

hat még egy-két órára – természetesen az adásoktól függően –, hogy a lakásáról elhozza, amire szüksége van; takarót, vánkost, szappant, törülközőt és más nélkülözhetetlen apróságot.

– Ezt a hazalátogatást még valamire fel kell használniuk – fejezte be eligazítóját Polikarpov. – Akinek olyan könyvei, kéziratai vagy egyéb anyagai vannak otthon, amelyek elárulják, hogy a lakás kommunistáé (például: marxista irodalom, Lenin és Sztálin művei, iratok, amelyek azt mutatják, hogy gazdájuk a Kominternnel vagy más nemzetközi szervezettel áll kapcsolatban), azokat feltétlenül el kell égetni, mert ha bejönnek a németek és ezeket ott találják, az az egész ház lakóira végzetes lenne. Tudom, hogy ez kínos feladat minden kommunista számára, de a forradalom érdekei ma ezt követelik tőlünk, s nekünk forradalmároknak akkor is teljesítenünk kell kommunista kötelességünket, ha a szívünk vérzik belé.

Végül közölte, hogy a kaszárnyaállapotra való tekintettel azokat a szerkesztőségeket, amelyeknek eddig csak egy szobájuk volt, kétszobás helyiségbe költöztetik át, minthogy helyiség most úgyis van bőven.

A megbeszélésről kijövet megállapodtunk Süsszel, hogy előbb – még délelőtt – én megyek haza a lakásomra. Elindulok úgy kilenc felé, hogy legkésőbb délre visszatérjek. Neki, minthogy közel lakik, nem kell több egy fél óránál, ő majd délután megy el.

Nyolc óra tájban telefonhoz szólítottak. Czóbelné hívott. Elcsukló hangon, halkan beszélt. Érződött a hangján, hogy könnyezik.

– Képzelje, mi történt. Annuska itthagyott. A többi komszomolistával, akikkel együtt dolgozott, ma hajnalban hagyta el a várost. Utasítást kaptak, hogy evakuáljanak, de vonatot nem adtak nekik. Hogy sikerül-e kijutniuk a városból és ha igen, hova, meddig jutnak el, ki tudhatja? Mikor az írók felajánlották, hogy evakuáljunk, én elmentem volna – ezért is hagytam ott a rádiót –, de nem tehettem. Többek közt éppen a lányom miatt, mert ő kijelentette, hogy nem jön velem. Most itt vagyok egyedül, a lányom elhagyott, munkám nincs, semmi értelme az életemnek. Könyörgöm, ha lehet, vegyenek vissza a rádióhoz. Tudom, hogy maga is egyedül maradt, a többiek mind elmentek – Wagner Anna az éjjel telefonált nekem. – Én a fordítások mellett a gépírói munkát

is elvégezném. Nagyon kérem, beszéljen Polikarpov elvtárssal, hogy vegyen vissza.

– Ezt szívesen megteszem – mondtam neki –, és biztosra veszem, hogy Polikarpov beleegyezik. De figyelmeztetem, hogy mától bevezették a kaszárnyaállapotot, ezért ha munkába áll, nem járhat haza a lakásába. – Ezt is vállalta. Ismételten kért, hogy ha lehet, most mindjárt beszéljek Polikarpovval és telefonáljam meg neki az eredményt.

Polikarpov készséggel megadta az engedélyt, s ezt rögtön közöltem Saskával.

– Akár azonnal jöhet – mondtam neki –, és mindjárt pokrócot meg vánkost is hozzon magával. Fekvőhelye itt majd csak akad.

Átköltöztetésünk közben már meg is történt. Két tágas szobát kaptunk a harmadik emeleten.

KÖNYVÉGETÉS

Kilenc órakor elindultam haza, tíz előtt otthon voltam. A szükséges cókmók összeszedése csak percekig tartott. Egy takaró, egy vánkos és egy váltás fehérnemű: többet nem találtam szükségesnek. Annál keservesebb feladat volt a könyvek és kéziratok elégetése. Jó ideig tanakodtam és mérlegeltem, hogy mi az, amit el kell égetnem, és mi az, amit meghagyhatok. Az Afrika-könyvek, úgy gondoltam, maradhatnak, sőt alkalmasak arra, hogy olyan benyomást keltsek, mintha ebben a szobában egy földrajztanár vagy néprajzos lakott volna. Annál nagyobb fejfájást okoztak a marxista–leninista könyvek, egyéb anyagok és kéziratok. Bármennyire fájdalmas volt, mindet halálra kellett ítélnem. Legkínosabb feladat volt saját kéziratai elpusztítása. Köztük nem egy befejezett munka is volt, többek között például egy – annak idején pártmegbízásból készített, de kiadásra nem került – háromkötetes chrestomatia, az én magyarázó jegyzeteimmel és kommentárjaimmal. (I. Marxizmus és etika; II. Bolsevizmus és morál; III. Két világ – kétféle kultúra.) De mit tehettem? Beláttam, hogy kimondottan kommunista könyvet vagy kéziratot itthagynom nem szabad, magammal vinni pedig képtelenség lett volna.

Az egyetlen, amit tehettem az volt, hogy néhány lapot kivettem a kéziratokból és eltettem emlékül. Ezek közt volt például az említett háromkötetes chrestomatia részletes tartalomjegyzéke.

Mikor hosszas vajúdás után végre sikerült legyőznöm belső ellenállásomat, és végleg belenyugodva a megváltoztathatatlanba, szinte bódultan a saját magammal vívott kínos lelki tusától, már éppen azon voltam, hogy nekilátok a gyűlölt hóhérmunkának, nyílott az ajtó és Ira barátja, Vologya lépett a szobába.

– Milyen szerencse, Andrej Alekszandrovics! Féltem, hogy nem találom itthon. Most érkeztem vidékről. Gondoltam, benézek, hátha már van valami hír Iráról.

– Hír az nincsen, fiam. Ilyen gyorsan az különben se megy, hát még most, mikor a németek csaknem benn vannak már a városban.

Elmondtam neki, mi történt az éjjel.

– Hát ezért van az a nagy riadalom a pályaudvaron – mondta álmélkodva. – Én semmit se sejtettem, mert kelet felől jöttem, Szverdlovszkból és a vonatunk menetrend szerint futott be. Láttam, hogy fene nagy a mozgás, de ügyet se vetettem rá. Tudtam, hogy itt tetszik lakni az állomás mellett, gondoltam benézek egy percre, mielőtt átmennék a leningrádi pályaudvarra. Mert a szüleim azon a vonalon laknak, Puskinóban. Persze, ha a dolgok így állnak, akkor aligha lehet most szó a hazautazásról. És Andrej Alekszandrovics miben fáradozik? Mit jelentenek ezek a könyvcsomók és ez az irathalmaz.

Mikor megmondtam neki, felajánlotta, hogy segít a könyv- és iratégetésben.

Mintha az ég küldte volna ezt a segítséget. Vologya gyújtott be egy csomó kézirattal, aztán ő végezte a munka nehezebbjét. Ő szaggatta szét a könyveket és tépte ki belőlük apró részletekben a lapokat, hogy könnyebben tüzet fogjanak, majd – amikor a könyvekkel végeztünk – a kéziratokat adogatta nekem.

Már a vége felé jártunk ennek a barbár munkának, amikor még egy váratlan látogatóm érkezett: Sándor barátom. Vologya fölajánlotta, hogy mi csak menjünk át a dolgozószobámba, ahol nyugodtan beszélgethetünk, ő majd elégeti, ami még hátra van.

– Hát teveled mi van, testvér? – kérdeztem csodálkozva, ami-

kor íróasztalom mellett helyet foglaltunk. – A ti kiadótok nem evakuált?

– Bár ne evakuált volna, akkor nem lenne gondom – felelte Sándor. – A bibi éppen ott van, hogy hirtelen elmentek, de engem itthagytak.

Néhány szóban elmondta, hogy mi történt. Már hetek óta szó volt róla, hogy a kiadót elviszik valahová az Urálba. Többször is összeírták a munkatársakat, de mindeddig semmi se történt, már azt hitték, hogy az egész dolog elaludt. Ma reggel aztán, amikor munkába ment, az egész kiadónak csak hűlt helyét találta. Az éjszaka folyamán sürgős rendelkezést kaptak, mindent hirtelenében összepakoltak és elmentek, senki se tudja hová.

– No, és neked nem is szóltak?

– A parancs éjszaka jött. Az embereket telefonon értesítették, nekem meg már három napja nincs telefonom. A házunkba becsapott egy bomba, egyik felét elvitte. A mi lakásunk épségben maradt ugyan, de se a telefon, se a villany, se a vízvezeték nem működik. Most nem tudom, mitévő legyek.

– No és Tatjána?

– Ők ma este vagy holnap reggel indulnak. Állítólag Taskentbe viszik az intézetüket. Tatjána engem is magával vihetne, mint férjét, csak nem tudom, rászánjam-e magam. Mit kezdek én ott Taskentben? Azok az intézmények, amelyeket oda evakuálnak, nyilván folytatják majd ott a munkájukat, de új embereket egész biztosan nem fognak fölvenni. Éppen elég gondjuk lesz a saját embereikkel. Ha velük megyek, teljesen Tatjána nyakán kell élnem. Előle egyem el a falatot?

– No és ha nem mégy vele, mit fogsz itt csinálni?

– Előbb-utóbb csak kiderül, hová ment a kiadóm, és utána megyek. Vagy jelentkezem újra a népfölkelőkhöz, és kimegyek sáncot ásni. Augusztusban egyszer már próbálkoztam ezzel, de akkor visszautasítottak. Most azt hiszem, nem lesznek olyan válogatósak.

– És mi van a gyerekekkel?

– A mi kicsink a Kaukázusban van a nagymamájánál, jó kezekben. Tatjána anyja ott egy szanatóriumot vezet. Jolocska meg itt volt, nem messze Moszkvától egy úttörőtáborban. Úgy tervezték, hogy ott töltik az egész nyarat, de még júliusban elvitték őket

valahová az Altaj vidékére, ahol szintén mindenük megvan. Úgyhogy a gyerekekre, hála istennek, nincs gondunk.

– Ha így állnak a dolgok – mondtam –, én azt tanácsolom neked, Sándor, eridj el te csak az asszonyoddal. Ha a kiadóval mehetnél, megérteném a kétségeidet. Vagy ha Tatjánának gyerekgondjai is volnának – akkor is megértenélek. De így? Én a te helyedben sémmiért el nem válnék Tatjánától. Ha egy ideig esetleg majd szűkösen éltek, az még nem olyan nagy szerencsétlenség. Aztán majd csak találsz te is ott valami munkát magadnak. Ha mást nem, beállsz valamelyik gyárba dolgozni. Munkásra mindenütt szükség van. Mikor olyan szörnyűségek történnek a világban, mint mostanában, az ember, ha teheti, ne váljon el attól, akit szeret.

– Igazad van – mondta Sándor, melegen megszorítva a kezemet. – Úgy teszek, ahogy tanácsolod. De azért téged inkább irigyellek, mint sajnállak, amiért itt maradsz. Kívánok neked erőt és egészséget!

– Viszontlátásra, Sándor, a győzelem után Moszkvában! Addig is, ha tehetitek, írjatok. Tatjánát melegen üdvözlöm!

Még egyszer kezet szorítottunk, és Sándor elment.

*

Vologya éppen végzett a kéziratok égetésével és Sándor távozása után ő is búcsúzni kezdett.

– Ideje odébbállnom, Andrej Alekszandrovics. Megyek, körülnézek a barátaimnál, hogy hol húzhatnám meg magam egy vagy két napra. Addig majd csak tisztázódik, mi lesz velem a továbbiakban.

Felajánlottam neki, hogy felőlem itt is maradhat a lakásban, bár ez nem nagyon tanácsos és azt hiszem, jobban tenné, ha mielőbb elhagyná Moszkvát.

– Nem, nem, Andrej Alekszandrovics. Ha a házban egy bejelentetlen idegent találnának, abból a ház lakóinak és esetleg önnek is kellemetlenségei lehetnének. Keresek én magamnak helyet. Azt pedig, hogy elmenjek-e Moszkvából vagy maradjak, nem én döntöm el, hanem a parancsnokság, amelynek mint hadrakelt ripacs szolgálok. Ön pedig, kedves Andrej Alekszandrovics, ne ve-

gye úgy a szívére ezt a csúnya dolgot, amit itt csináltunk. Nálunk okosabb és illetékesebb emberek gondolták ki. Mi most katonák vagyunk, ha fegyvert nem is hordunk. A mi dolgunk: teljesíteni a parancsot, akár tetszik nekünk, akár nem. Fő, hogy a háború jól végződjék és mi lehetőleg életben maradjunk. Ha meg tetszik engedni – és módom lesz rá – egy idő múlva fel fogom hívni a rádiónál, hogy van-e már valami hír Irocskáról.

Ez a délelőtt volt életem egyik legkeserűbb élménye. Még ma is elszorul a szívem, ha visszagondolok rá.

A NAGY POFON

Mikor a rádióba visszatértem, Süsz elvtárssal találkoztam a lépcsőházban. Váratlan hírrel fogadott:

– Polikarpov elvtárs úgy intézkedett, hogy a magyar adásoknak – mint a többi adásoknak is – felelős vezetője csak olyan munkatárs lehet, aki a rádió állományában van. Ezért az adások felelős szerkesztőjeként nekem kell szerepelnem, te pedig továbbra is, mint eddig, szerződéses munkatársként fogsz dolgozni. Ennek természetesen semmi gyakorlati jelentősége nincs, mert a jelenlegi ostromállapotban, ugyebár elvtársam, mindent együtt fogunk csinálni: szerkesztők és cikkírók, fordítók és bemondók, sőt gépírók is mi ketten leszünk. Egy órán belül visszajövök, akkor mindent megbeszélünk.

Amit mondott, annyira megdöbbentett, hogy egy szó se jött ki a számon, és még azt is elfelejtettem megkérdezni, hogy hova megy.

A folyosón Kara-Ivanovval találkoztam.

– Voltál már ebédelni? – kérdezte.

Kérdését nem értettem. Kiderült, hogy az adások vezetői részére ebédjegyeket adtak ki a felelős funkcionáriusok számára fenntartott étterembe, amely a rádió épületének a szomszédságában volt. Kara-Ivanov kapott jegyet, és már meg is ebédelt. Süsz is nyilván oda indult. Kara-Ivanov csodálkozott, hogy engem kihagytak, s amikor elmondtam, amit Süsztől hallottam, felháborodva mondta:

– Ez valami félreértés. Hogy státusba vettek-e vagy nem, annak nincs jelentősége. Mindenki tudja, hogy a magyar adások vezetésére te maradtál itt – hiszen reggel maga Polikarpov kijelentette –, Süsz pedig csak bemondó. Menj be Polikarpovhoz és tisztázd a dõlgot.

Tanácsát megfogadtam.

Az elnöknek egyenesen feltettem a kérdést: igaz-e, amit Süsz mondott? Egyrészt mert ez ellentmond az ő reggeli eligazításának, másrészt pedig nem tudom elhinni, hogy a mai helyzetben bármilyen jelentőséget tulajdonítanának annak, hogy valaki állományba van-e véve vagy sem. És ezt a szempontot annyira fontosnak tartanák, hogy még a munka rovására is érvényesítik?

Polikarpov láthatólag zavarba jött.

– Annak, hogy maga szerződéses, semmi jelentősége nincs. Nem tudom, honnan veszi ezt. De reggel még nem tudtam azt, amiről később Süsz elvtárs tájékoztatott, hogy ön trockista volt, s ezért kizárták a pártból. Azt is megmondta, hogy az utóbbi időben rendesen viselkedett és jól dolgozott. Ezért semmi kifogásunk nincs az ellen, hogy a mai nehéz időkben tovább is a rádiónál dolgozzék. De pártunkban általános szabály, hogy sem párt-, sem állami vonalon felelős posztot volt trockisták nem tölthetnek be. Ezért kellett a magyar adások vezetését Süsz elvtársra bízni. Ez nem jelenti azt, hogy ne vehetne részt minden munkában vele teljesen egyformán, ahogy azt Süsz elvtárs nagyon helyesen meg is mondta önnek. Nyugodjék meg, dolgozzon tovább becsületesen, és minden rendben lesz.

Süsz tehát hazudott. Hazudott Polikarpovnak múltamat illetőleg, hogy a főszerkesztői címet megszerezze, és hazudott nekem is.

Tiltakozzam és vitatkozzam Polikarpovval? Leplezzem le Süszt? Nem lenne értelme. Polikarpov nyilván nem a pártból kizárt „volt trockistára", hanem az „éber kommunista" Süszre hallgatna, s a viszony megromlása köztem és Süsz között együttes munkánkat tenné lehetetlenné. Háború van. Az én érdekeim, megrövidítésem és megaláztatásom – mindez most tizedrangú kérdés.

Helyesebbnek tartottam, ha nyelek egyet és hallgatok, Süsszel pedig nem is beszélek a dologról. Fő, hogy a moszkvai rádió ma-

gyar adásai zökkenő nélkül folytatódjanak, minden más mellékes. Megmutatom, hogy az igazi forradalmár akkor is forradalmár marad, ha a forradalomtól igaztalanul pofonokat kap.

•

Aznap még egy izgalmas élményem volt. Délután a telefonhoz hívtak. Nem tudtam elképzelni, ki lehet, de akkor ámultam csak el igazán, mikor a telefonból Ira hangja szólalt meg.

Kiderült, hogy a vonat, amellyel október elsején elindult a frontra, alig ment Moszkvától ötven kilométert, máris a fronton voltak. Ira azóta egy kötözőhelyen dolgozott, két napja pedig egy súlyos sebesültszállítmánnyal visszaérkezett Moszkvába, s most azokat ápolja egy itteni kórházban.

– Úgy látszik, egyelőre itt maradok. Ha lehet, majd meglátogatlak, de telefonon mindenesetre beszélhetünk. Írd föl a kórház telefonszámát.

Mikor aznap éjjel nyugovóra dőltem, párttitkárunk szavaira gondoltam, amiket jelentkezésem visszautasításához fűzött: „Ez nem jelenti azt, hogy ön nem veheti ki részét a haza védelméből."

KASZÁRNYAÁLLAPOT

MAGYAR ŐRSZEM A MOSZKVAI VÁRTÁN

Süsz gyalázatos eljárása lelkem mélyéig felkavart, de elhatározásom mellett kitartottam: pofonnal az arcomon és keserű ízzel a számban csak azért is megállom a helyem. Hol Ady két felejthetetlen sora járt az eszemben:

„Tagadjatok meg, mégis, mégis
Én a tietek vagyok.",

hol pedig Sándor bátyám egyik versének szavai tartották bennem a lelket:

„Magasan fent a bástya felett
Állom, állom az őrhelyet.
Állok és nézek nap-nap után.
Ideállított a kapitány."

Süsz fogadkozása, hogy „mindent együtt fogunk csinálni", hogy úgy mondjam kissé módosultan valósult meg. Először is nemcsak ketten voltunk. Czóbelnét délben, mikor hazulról megjöttem, már a szerkesztőségben találtam, délután még egy női munkatárssal szaporodtunk, Bokor Margittal, a bemondónővel. Manci a fatális éjszakán nem volt Moszkvában, mert néhány napra szabadságot vett ki, s azt egy Moszkva környéki faluban töltötte. Czóbelné végezte az orosz–magyar fordítások egy részét, Bokor Margit pedig, aki eddig bemondó volt, most gépírónő lett. Süsszel végzett „együttes munkánk" pedig így nézett ki:

Én szerkesztettem az (eredeti és fordított) magyar szövegeket, valamint az orosz–magyar fordítások egy részét. Ezenkívül saját írásaimat és fordításaimat magam gépeltem és az anyag egy részét (főleg saját írásaimat) én mondtam be. Végül, de nem utolsósorban, fenti hivatalos feladataimon kívül eredeti cikkeket is írtam. Nemritkán versben fordultam a magyar katonákhoz és a magyar néphez.

Ezzel szemben Süsz – ugyanúgy, mint azelőtt – bemondta az anyag egy részét, és mint „felelős szerkesztő", minden leadandó szöveg alá odabiggyesztette a neve kezdőbetűit, s eljárt ebédelni a felelős funkcionáriusok éttermébe. Mi a két elvtársnővel a jegyre járó 30 deka kenyéren és a rádió büféjében kapható teán éltünk, amihez olykor-olykor még egy kis darab szárított sós halat, vagy egy darabka sajtot is lehetett kapni.

Lelkiállapotom illusztrálására álljon itt egy versem, amelyet október 17-én írtam, és azokban a napokban ismételten bemondtam:

MOSZKVAI MUNKÁS DALA

1941. október

Felhős az ég Moszkva felett.
Asszony, gyerek – isten veled!

Latrok törnek városunkra,
Nehéz idő vár sokunkra.

De te, asszony, ne sírj mostan,
Búcsúznunk kell hamarosan.

Közeledik már az ellen.
Nékem is hadba kell mennem.

Nem urakért, nem a cárért,
A szabad Szovjetországért.

Boldog, békés, jobb világért,
Náci-rablók romlásáért.

Békés népek nyugalmáért,
Munkás-kezek jutalmáért.

Nem sajnálom érte vérem:
Vagy meghalok, vagy megérem.

Te meg, asszony, hallgass szómra,
Harcos, szíves búcsúzómra:

Bármily nehéz napok jönnek,
Helye nincs most jajnak, könnynek.

Asszony-dolgaid feledve
Ásót kapát végy kezedbe.

Árkot ás, készítsd a sáncot,
Náci-hadnak haláltáncot.

Hagyd a könyvet, lányom, fiam.
Dolgozzatok mindannyian.

Ez most a mi tudományunk:
Rablók sírját jól megásnunk.

Pusztuljanak náci-latrok!
Tanultok, ha megmaradtok.

Jó bajtársim, itt az óra!
Sorakozzunk indulóra!

Puskát, gránátot kezünkbe,
Mozduljunk ki őrhelyünkre.

Ne tekintsen senki hátra,
Minden ember kell a gátra.

Felhős az ég Moszkva felett.
Lator-hadak sereglenek.

De míg élünk, német lába
Be nem lép Szovjet-Moszkvába!

FÖLD ALÁ KÖLTÖZÜNK

Október 23-án reggel a rádió elnöke összehívott bennünket és közölte, hogy este még egy vonatot indítanak evakuáltakkal Kujbisevbe, a rádió odatelepített törzséhez. Az ittmaradt munkatársnők közül azok, akiknek munkája nélkülözhető, jobban teszik, ha elutaznak.

Czóbelné elvtársnő olyan lelkiállapotban volt, hogy a fordítói munkában csak nagyon keveset tudott segíteni. A bemondói munkát viszont Süsszel együtt minden egyéb dolgunk mellett is el tudtuk végezni, úgy hogy Bokor Margit sem volt nélkülözhetetlen. Ő egyből be is látta, hogy helyesebb, ha elutazik. Czóbelné eleinte húzódozott. Minthogy lányától még semmi hírt sem kapott, a címét se tudta, attól félt, hogy ha Moszkvát elhagyja, teljesen elszakadnak egymástól. Megnyugtattuk, hogy majd mi gondoskodunk a moszkvai címére érkező levelek továbbításáról.

Este kikísértem a két elvtársnőt a kazanyi pályaudvarra, segítettem nekik cipelni a cókmókjaikat és felszállni a zsúfolt vonatra. Bokor Manci ezt józan nyugodtsággal vette tudomásul, még tréfálkozott is, Czóbelné viszont sűrű könnyek között vett tőlem búcsút.

Kettesben maradtunk Süsszel. Másnap reggel átköltöztettek bennünket egy emelettel lejjebb egy parányi kis szobába.

– Sok jó barát egy zsákban is elfér – jegyezte meg Süsz „elvtárs". – Hát még két olyan rádió-mindenes, akik nemcsak jó barátok, de hozzá még jó elvtársak is.

Nem szóltam semmit, de gondolatban egy másik közmondást ferdítettem ki: nem mind arany, ami fénylik, és nem mindenki elvtárs, aki annak mondja magát.

A kis szobában nem sokáig maradtunk. Másnap délután pa-

rancsot kaptunk, hogy készülődjünk, mert estefelé az egész rádiót átköltöztetik.

Senki se tudta, miről van szó, s a parancs oly hirtelen jött, hogy még csak tudakozódásra sem volt idő. A rendelet pontosan előírta, hogy melyik szerkesztőségnek hány óra hány perckor és melyik bejáratnál kell minden holmijával együtt indulásra készen állnia.

A rendeletet a szó szoros értelmében az utolsó percben kaptuk meg, éppen csak annyi időnk maradt, hogy sebtében mindent összekapkodjunk.

Talán újabb frontáttörés történt, s a helyzet annyira kritikus, hogy a rádiónak már ezt a maradékát is sürgősen evakuálják? Csak amikor megérkeztek az elszállításunkra rendelt teherautók, akkor tudtuk meg, hogy mindössze néhány percnyi utazás vár ránk.

A teherautó egy hatalmas hatemeletes épület előtt állt meg, a Malaja Bronnaja utcában.

Két dolog kötötte le a figyelmemet.

Az épület tetejét impozáns szoborcsoport díszítette. Klasszikus stílusú meztelen figurák: kürtösök, hárfások és hasonlók.

A ház zárt kapuján kétoldalt egy-egy tábla volt kifüggesztve ezzel a nagybetűs felírással:

EBBEN A HÁZBAN ÓVÓHELY NINCS

A szobrokról rögtön ráismertem az épületre: ez a rádió úgynevezett „zenegyára". Itt voltak a nagy zenei stúdiók, ahol a rádió hangversenyeit tartották, az épületnek a föld felszíne alatt levő részében pedig – több emeletnyi mélységben – a rádió lemezgyára. Nemegyszer jártam már itt koncerteken vagy próbákon, de az épület föld alatti emeleteit eddig csak hírből ismertem. Rögtön felismertem a helyzetet. A gyár most nyilván nem működik, s annak föld alatti helyiségeit fogják kihasználni a rádió-szerkesztőségek és stúdiók ideiglenes elhelyezésére. Annál furcsábban hatott rám az a bizonyos felírás: „Ebben a házban óvóhely nincs". Egész Moszkvában aligha lehetett volna még egy épületet találni ezzel a furcsa felírással. Szabály volt – és a milícia igen szigorúan vette –, hogy mindenki, akit a légiriadó az utcán ér, köteles a

legközelebbi ház óvóhelyén megvárni a riadó végét. Óvóhelye minden nagyobb háznak volt, ha bármilyen primitív is.

Az egy perc alatt, míg az autóból leszálltunk, már ennek a furcsaságnak is megtaláltam a magyarázatát. (Békeidőben azt szokták mondani, hogy minden csoda egy napig tart. Háborús időkben a tempó gyorsabb: a csodák csak percekig tartanak.) Mikor a kapun beléptünk, egy fiatal gépírónő – aki semmi áron sem volt hajlandó evakuálni s most egyszerre három szerkesztőségnek dolgozott – a felírást olvasva, csodálkozva jegyezte meg:

– Hát ez ugyan elég fura. Akkor mért hoznak minket ide?

Valaki megmagyarázta neki:

– Óvóhely, galambocskám, itt tényleg nincsen. Itt harci fedezékek vannak. A fedezékekbe civileknek a fronton is tilos a belépés.

A „zenegyár" föld alatti második „emeletén" volt a rádió lemezarchívuma. Évek hosszú során át itt gyűjtötték a sok ezer ének- és zeneszámot. Mennyezetig érő, könyvállványokhoz hasonló, óriási polcos alkotmányok húzódtak végig párhuzamos sorokban az egész helyiségen. A polcokon ezrével álltak glédában a tokba zárt és sorszámmal jelölt lemezek, akárcsak könyvespolcokon a könyvek.

Ide vezettek le bennünket. Itt már vártak a számunkra frissen berendezett „szerkesztőségek". Minden két állvány között egy-egy szűk sikátor húzódott végig. Ezeket a sikátorokat most „bebútorozták". Az állványsorok közé íróasztalokat állítottak, mégpedig kettesével, szorosan egymás mellé, mindegyik asztalhoz egy-egy székkel. Minden két asztal után két-három méternyi üres tér következett, aztán megint két asztal és így tovább. Az üresen hagyott helyeket éppen akkor kezdték „beépíteni", amikor megérkeztünk. Az asztalok közé deszkapriccsek kerültek, pontosan feleannyi priccs, mint asztal.

A dolog teljesen világos volt. Minthogy az adások rövid megszakításokkal éjjel-nappal folytak, az „éterfront" katonái csak felváltva gondolhattak alvásra. Míg az egyik aludt, a másiknak feltétlenül ébren kellett lennie.

Első este és éjszaka meglehetős zűrzavar uralkodott. A stúdiók egy emelettel lejjebb voltak, és az emberek még nemigen ismerték a járást. Volt, aki eltévedt a föld alatti folyosókon, és késve kezdte meg az adást. Az egyes „szerkesztőségek" széthelyezését és végleges „berendezését" kutyafuttában, az adások között végeztük, de párhuzamosan már a munkát is folytatni kellett. Aznap éjjel senki egy percre se hunyta le a szemét.

Két-három nap alatt aztán lassan minden kialakult. Tekintettel arra, hogy a riadók napközben is egymást érték, a „felvilágra" csak reggel nyolc és tíz között lehetett följárni „levegőt szívni", azt is csak felváltva. A tapasztalat ugyanis hamarosan megmutatta, hogy aki tíz után kimarad, az esetleg nem jut vissza a déli adások idejére.

Az első emeleten működésbe lépett a konyha és a kantin. Az élelmiszerjegyeket összeszedték, kenyeret, s minden egyebet, ami a jegyre járt, a kantin után közösen szereztük be. Ugyanott ebédeltünk és vacsoráztunk. A koszt nem volt valami fényes, de ott helyben megkaptuk és nem volt rá gondunk.

Csak egyet nem tudtunk rendszeresen beosztani: hogy ki mikor és mennyit alhat. Az adások ugyan pontos időhöz voltak kötve, de hogy mikor, milyen és mennyi anyag fog befutni, azt senki sem tudhatta előre.

– Ez aztán igazán természetes – csillapította egy idősebb elvtárs az elégedetlenkedő fiatalokat. – A fronton se tudják soha, még a tisztek se, hogy mikor és milyen támadás következik.

Egy hete sem laktunk még ott a föld alatt, de már valamennyien úgy éreztük, mintha egész életünkben így éltünk volna.

Süsz ígérete, hogy „mindent együtt" fogunk csinálni, a következőképpen valósult meg.

A központi szerkesztőségtől kapott anyagokat – hadijelentéseket, közleményeket, az orosz sajtóból vett cikkeket, híradókat, hírügynökségi jelentéseket – én fordítottam magyarra, Süsz pedig ellátta kézjegyével. A fordítást nem ellenőrizhette, mert oroszul nem tudott.

Magyarról oroszra fordítanunk nem kellett. Eredeti magyar cikkeket kívülről nem kaptunk, mert a Kominternben dolgozó

elvtársak – Rákosi és a többiek – mindannyian evakuációban voltak Kujbisevben. Én ugyan írtam rövid cikkeket, de lefordításukra nem volt szükség, mert a cenzúra a föld alatt nem működött. A Glavlit embere nyilván maga is evakuált, a megfogyatkozott központi szerkesztőség pedig, amely az ellenőrzést végezhette volna, nem foglalkozott ezzel, nem futotta az idejéből. Süsz ezeket is „jóváhagyta". Sajnos, néha ő maga is megeresztett egy-egy lehetetlen karcolatot. Én megmondhattam ezekről a véleményemet, de nem volt módomban leadásukat megakadályozni. Kritikámat fölényes mosollyal fogadta.

– Te csak végezd nyugodtan a dolgodat, ezt pedig bízd rám. Az adásért én felelek.

A bemondást felváltva csináltuk. A gépírói munkát egyedül végeztem, minthogy ő gépelni nem tudott.

A munka éhesen is jól ment. Minél jobban éreztem helyzetem fonákságát, annál erősebben élt bennem a tudat, hogy maximumát adom annak, amit helyzetemben egy kommunista adhat. A gyönge koszt mellett a kávé és a dohány tartotta bennem a lelket. Kávéban nem volt hiány, mert a háború elején az üzletekben még lehetett kávét kapni, méghozzá – minthogy a moszkvaiak nemigen vásárolták – teljesen szabadon. Feleségemék elutazása után – mikor Moszkva egyre inkább ostromlott városhoz kezdett hasonlítani – jónak láttam élni az alkalommal és bevásároltam néhány kilót. Ezt a kincset érő kávékészletemet a „kaszárnyaállapot"-ba, a föld alá is magammal vittem. Amíg a készlet tartott, szorgalmasan főztem a kávét nemcsak magamnak, hanem priccstársaim – Kara-Ivanov, Süsz – és a többi szomszéd priccsek kávészomjas lakói számára is. A készlet így gyorsan apadt. Mikor erre felfigyeltünk, az öreg Kara-Ivanov tanácsára azt az újítást vezettük be, hogy a már kifőzött kávét nem dobtuk ki, hanem másodszor is felfőztük. Az ilyen második főzet bevezetésével (aminek Kara-Ivanov a kávé „második lelke" – „vtoraja dusa" – nevet adta) sikerült a kávétartalék életét néhány héttel meghosszabbítanunk.

A dohánnyal rosszabb volt a helyzet. Cigarettát egy idő óta nem lehetett kapni, dohányt pedig csak a piacon, feketézőktől. Kenyérért, vodkáért vagy pénzért adták horribilis áron, de nekünk különben sem volt módunk arra, hogy kimenjünk a piacra.

Hamarosan teljesen cigaretta nélkül maradtam. Mi tagadás, ez jelentékenyen csökkentette munkaképességemet. A dolog annyira elmérgesedett, hogy egy nap teljesen kidőltem. Befutott a reggeli hadijelentés, amit le kellett volna fordítani, hogy leadhassuk, de én képtelen voltam a munkára koncentrálni. Erőtlenül, félig eszméletlenül dőltem le a priccsre. Nem tudom, meddig hevertem így, csak arra eszméltem föl, hogy valaki megrázott. Egyik orosz gépírónő állt a priccs mellett, bal kezével engem rázott, jobb tenyerében jókora maradék dohány és néhány cigarettapapír.

– Keljen fel, elvtárs. Gyújtson rá és mindjárt fog menni a munka. Nehogy elkéssenek az adással.

Valóban rendbe jöttem, de a továbbiakban tenni kellett valamit, hogy ez meg ne ismétlődhessék. Mentő ötletem támadt. A polgárháború éveiben több ízben szenvedtem a dohányhiánytól. Fennmaradt az a bolondos szokásom, hogy a cigarettacsikkeket nem dobtam el, hanem a maradék dohányt kiszórtam belőlük egy nagy papundekli dobozba. A doboznak most is ott kell lennie valahol elhagyott lakásunkban, benne az évek alatt összegyűlt, azóta már néhány kiló dohánycsonkkal. Most a nagy szükségben ez jutott eszembe. Engedélyt kértem, hogy másnap a kora reggeli órákban hazaszaladhassak azért a dobozért.

A dobozt megtaláltam. A cigarettacsonkokból azóta már dohánypor lett, de mit jelentett abban a nincstelen helyzetben néhány kilónyi *igazi* dohánypor! Valóságos kincset.

Mikor a dobozzal beállítottam föld alatti tanyánkra, a fiúk üdvrivalgással fogadtak. Hát hogyne: egy-két hétre az egész társaságnak volt szívnivalója. Nagyobb távra akkoriban nem terveztek az emberek.

NOVEMBER 7.
AZ OSTROMLOTT MOSZKVÁBAN

Az október 15-i német áttörés után komolyan számoltunk Moszkva közeli elestével, pesszimizmusunk azonban csak néhány napig tartott. A hónap végén már reménykedtünk a föld alatt, hogy erre nem kerül sor. Hitler viszont szentül hitte, hogy Moszkva napok alatt elesik és ő bevonulhat a városba. Azt tervezte,

hogy november 7-én a Vörös téren ő fog személyesen díszszemlét tartani csapatai felett.

De már akkor jelezték az események, hogy Hitler tervez, a Vörös Hadsereg végez. Máshogy történt. Moszkva tartotta magát, a németeket visszaszorították.

November 4-én este a rádió elnöke parancsot adott, hogy nyolc órára minden idegen nyelvű szekcióból egy oroszul tudó szerkesztő és egy gépírónő írógéppel gyülekezzék a föld alatti stúdió egyik helyiségében. Ez a szoba eddig zárva volt s úgy tudtuk, hogy üres és kihasználatlan. Amelyik szekciónak egynél több szerkesztője volt, a parancs név szerint megjelölte, hogy az utasítás kire vonatkozik. Magyar részről a parancs engem nevezett meg.

Amikor a helyiségbe beléptünk, csodálkozva láttuk, hogy az nem üres. Mindegyikünket egy írógépasztal várt két székkel. A rádió elnöke közölte velünk, hogy miről van szó. Sztálin elvtárs 6-án este, az évfordulói ünnepségen beszédet fog mondani a Szakszervezetek Háza nagytermében. Itt most mindegyikünk kézhez kapja a beszéd szövegét, hogy azt saját nyelvére lefordítsa. Időnk van bőven: két teljes nap – negyvennyolc óra – áll rendelkezésünkre. November 6-án este nyolc óráig, amíg Sztálin elvtárs elkezdi a beszédét, a helyiséget senki közülünk el nem hagyhatja, és rajtunk kívül senki a helyiségbe be nem léphet. A teremből nyílik két mellékhelyiség: egy fürdőszoba és egy étkezőfülke, ahol nappal és éjjel bármikor forró teát kaphatunk. Étkezésünkről – délben bőséges ebédről, este bőséges vacsoráról – hivatalból gondoskodnak. Az ebéd és a vacsora ugyancsak az étkezőfülkében kerül kiosztásra.

Mielőtt a munkához hozzáfogtam volna, nagy izgalommal és figyelemmel olvastam el a beszéd szövegét, aztán lelkes hangulatban a szöveget mindjárt gépbe írtam. Az étkezések idejét leszámítva, megszakítás nélkül dolgoztam 5-én éjfélig. Akkorra elkészültem a fordítással. Az éjszaka további folyamán átolvastam, kijavítottam és végleg megszerkesztettem. Reggelre ezzel is megvoltam, s így a nappalt módomban volt széken ülve átszenderegni. Este nyolckor kiengedtek bennünket a klauzurából, és meghallgattam Sztálin beszédét az orosz rádióban.

Hitler elgondolása fordítva valósult meg: a Vörös téren 1941. november 7-én tényleg volt katonai parádé, csak nem német,

hanem szovjet csapatok vonultak, és a díszszemlét nem Hitler, hanem Sztálin fogadta.

Másnap délután egy órát fenn töltöttem a szabad levegőn. Az utcákat jártam és nem győztem betelni a látvánnyal. Október 15. óta a moszkvai utcákon alig lehetett embert látni. Aki kint járt, az a dolga után sietett, vagy hátizsákkal, batyuval a hátán, valamelyik pályaudvar felé igyekezett, remélve, hogy talán még sikerül felkapaszkodnia valamilyen vonatra – amely elviszi akárhová, csak minél távolabbra ettől a várostól. Halálos fáradtság, reménytelen kétségbeesés jelei ültek az arcokon. Most – csodák csodája! – az utcákon emberek *sétáltak*, és nem is kevesen, csomagok nélkül, fölemelt fővel, bizakodó, szinte vidám tekintettel. Sehol egy lehorgasztott fej, egy fáradt, kétségbeesett arc.

1941. november 7. volt az első fordulópont a második világháborúban. Az emberek már elveszettnek hitték Moszkvát. Mármár megrendült a hitük is, hogy a Szovjetunió meg tudja állítani a fasiszta áradatot, s végeredményben legyőzi és megsemmisíti a szocializmus országára tört orvtámadókat. Ezek az emberek most újra erőre kaptak, visszanyerték önbizalmukat és életkedvüket, hitüket a végső győzelemben. S ezt Sztálin november 7-i beszédének köszönhették.

Sztálin halála s főleg a sztálini éra 1956-ban történt átértékelése óta sok vita folyt Sztálin szerepéről a világháborúban. Vannak, akik ma is kiváló hadvezért, „lángeszű stratégát" látnak benne s a Szovjetunió világtörténelmi jelentőségű győzelmét a fasizmus felett elsősorban az ő érdemének tudják be. Mások szerint ez csak a személyi kultuszból fakadó látszat, az érdem elsősorban maguké a példátlan bátorságú és kitartású szovjet katonáké, no meg az olyan kiváló szovjet katonai vezetőké, mint Rokosszovszkij, Zsukov, Tolbuhin, Konyev, Malinovszkij és a többiek. Ezt a vitát döntsék el a történészek. Egy azonban bizonyos: Sztálin háború alatt mondott beszédeinek – nevezetesen az 1941. november 7-inek – nagy és döntő befolyása volt az események alakulására. Ismeretes, hogy röviddel az évforduló után – november 23-án – Hitler újabb, még az októberinél is hevesebb támadást indított Moszkva ellen. Abban, hogy ezt a támadást sikerült visszaverni, nem kis része volt annak a lelkesedésnek és győzelembe vetett

hitnek, amelyet Sztálin beszéde oltott be Moszkva megfogyatkozott, sokat szenvedett lakossága és a várost védő vörös harcosok lelkébe.

ÚJABB HÍREK OZSGIHÁRÓL

Novemberben újabb levelet kaptam Ozsgiháról, melyben Kátya részletesen beszámolt ottani életükről. Ez a levél nagyon elszomorított. Kiderült, hogy Kátya nehezen bírja a megerőltető fizikai munkát, több ízben ki is dőlt, úgyhogy néhány napot pihennie kellett. A kolhoz viszont szigorúan tartja magát az elvhez: aki nem dolgozik, annak krumpli se jár. Ami Igor munkáját illeti, a „fuvarozás" nemcsak azt jelenti, hogy lovakat hajt, de hatvannyolcvan kilós lisztes- vagy krumpliszsákokat is kell cipelnie.

„De akárhogy is van – folytatódott a levél –, mi igazán nem panaszkodhatunk. Azokhoz a milliókhoz képest, akik a frontokon és a megszállt országokban szenvednek, akik a mindennapos bombázások izgalmaiban élnek, nekünk itt békés, nyugodt életünk van. És ismételten kérlek, pénzt ne küldj. Semmi értelme. Itt pénzért semmit sem lehet kapni, te viszont mégiscsak használhatod valamire – ha másra nem, dohányra. Ma három hónapja, hogy eljöttünk hazulról. Ki tudja, mennyi ideig tart még! De akármeddig tart, panasz nélkül tűrünk, csak neked ne történjék bajod és egészséges légy. Nagyon kérlek, ha lehet, írj gyakrabban, ha csak néhány szót is. Csókol a te Kátyád!"

HÁBORÚS KARÁCSONY

December közepén megszaporodtunk. A magyar adások főszerkesztője, Szántó Zoltán hazaérkezett az evakuációból. Vele együtt visszaérkezett Levi Iván orosz–magyar fordító és Bokor Margit bemondó.

Egyidejűleg visszaérkezett Nagy Imre is, akit még nyáron negyedmagával a létesítendő magyar légió szervezésére mozgósítottak, de a légió alakításának tervét időközben elejtették. Régi munkáját azonban a rádiónál nem vette át. Az illetékesek elhatározták, hogy Grúzia fővárosában, Tbilisziben, új magyar adást

indítanak. Annak vezetésével (az összes cikkírói, szerkesztői és fordítói munkák elvégzésével) Nagy Imrét bízták meg. Vele együtt utazott el Bokor Margit is, akit bemondói és gépírói munkára rendeltek Nagy Imre mellé.

Szántó természetesen újra átvette a moszkvai rádió magyar adásainak vezetését, Süsz kénytelen volt visszavedleni szimpla bemondóvá, a szerkesztői munkát Szántóval, a fordítói munkát Levivel megosztva végeztük. Ettől kezdve nem kellett már állandóan szolgálatban lennem, Levivel válthattuk egymást. Arra sem volt már szükség, hogy megszakítás nélkül a föld alatt tartózkodjunk. Ha csendes volt a levegő, napközben is kimerészkedhettünk egy-két órára.

A Szántóék visszaérkezése utáni napokban még két más kedvező változás is történt. Egyik közeli utcában volt egy tudományos intézet, amelynek nagy részét ugyan evakuálták, de az ittmaradottak számára továbbra is fenntartottak egy kis éttermet. December közepén a mi büfénk beszüntette működését s helyette ebédjegyeket kaptunk. A büfébeli sovány ebédpótló étkezés helyett a kis étteremben bár szerény, de rendes ebédhez jutottunk. A másik változás viszont munkánkat könnyebbítette meg. Gépírónőt kaptunk Háy László elvtárs felesége, Háy Adél személyében.

Háy Adél nem lakott a föld alatt. Nappal dolgozott, este hazajárt. Velünk is közölték, hogy január elejétől a kaszárnyaállapot már nem lesz kötelező. Akinek van hova, az haza mehet lakni és onnan járhat be munkába. A stúdió egyelőre még továbbra is a föld alatt működött, s akinek nem volt hol laknia, az bent maradt.

December 24-én nem tudtam megállni, hogy haza ne szaladjak egy órácskára. A szokottnál kevesebb munka volt, úgy hogy két-három órára szabaddá tudtam tenni magam.

– Valahogy majd csak visszajövök, még ha bejönne is egy légiriadó – nyugtattam meg a lelkiismeretemet és nekivágtam.

Kora este volt, még jártak a villamosok, s így gyorsan és minden baj nélkül hazajutottam.

Magam sem tudom, hogy tulajdonképpen milyen szándék is vezetett, hiszen odahaza senki és semmi se várt rám a barátságtalan, fűtetlen lakásban.

Ahogy az udvarunkba befordultam, a szívem hevesen dobogni kezdett. Ébren vagyok, vagy a szemem káprázik? Egyik kéményünkből csak úgy dőlt a füst. Mi történt? Valaki van itthon? Halálos izgalom fogott el.

Csak amikor egészen közel értem a házhoz, akkor állapítottam meg, hogy a füst nem a mi kéményünkből, hanem a szomszédos lakásból, Podolszkyéktól jön.

Egyenest hozzájuk kopogtattam be.

– Szabad! – kiáltotta egy kemény férfihang.

Benyitottam.

Vova a kályha mellett ült.

– Szervusz, Vova. Hogy kerülsz te ide és mit csinálsz? Azt hittem, katona vagy és kint teljesítesz szolgálatot az erődítményeken.

– Hogyne – felelte Vova. – De ma karácsonyeste van. Ezt az estét minden rendes embernek családja körében kell töltenie.

Akkor vettem észre, hogy a falon egy csomó fénykép függ: felül Szofja Markovna és a meghalt férje arcképe, alatta a két kisebb gyereké.

Míg a képeket nézegettem, Vova megjegyezte:

– Azt hiszem, az se véletlen, Andrej Alekszandrovics, hogy maga is éppen ma este jött haza.

Aztán fölugrott és odajött hozzám.

– Tudja mit, Andrej Alekszandrovics – mondta. – Kár volna egyszerre két helyen fűteni. Ünnepeljünk együtt.

– Hogyhogy? – kérdeztem, nem egészen értve, hogy mit akar.

– Van egy kiló krumplim – mondta büszkén –, és egy fél üveg vodkám. Amint a kályha kiég, a parázson krumplit sütünk és teát forralunk. Olyan karácsonyi dáridót csapunk itt, hogy no. Menjen, nézzen körül otthon, aztán jöjjön át, és hozza magával a családot is.

– Biztosan magának is vannak fényképei – tette hozzá biztonság kedvéért arra az esetre, ha nem érteném, hogy mire gondol.

Ajánlatát köszönettel elfogadtam. Elővettem a tárcámból a feleségem és a két gyerekünk arcképét és Vova közreműködésével a szemben levő üres falat „rendeztük be".

Azután átmentem körülnézni a mi lakásunkba.

A fogadtatás, amelyben a saját otthonom részesített, meglehe-

tősen hideg volt, tekintve, hogy a lakás már hónapok óta fűtetlenül állott.

Mikor néhány perccel később újra benyitottam Vovához, csodálkozással láttam, hogy a családi fényképek mind a két falon apró fenyőgallyakkal vannak körültűzdelve.

– Hát ezt meg honnan szedted? – kérdeztem csodálkozva.

Vova büszke mosollyal válaszolt:

– Ha karácsony, hát legyen karácsony, nem igaz?

A dologban nem volt semmi ördöngösség, hiszen Moszkva környékén sok a fenyőerdő. De az a tény, hogy Vova ilyesmire is gondolt, nagyon meghatott.

Vodka, sült krumpli és forró, édes tea – mert Vova még cukrot is hozott magával! – mindez isteni volt. S ennek a lukulluszi karácsonyi lakomának a gyönyöreit betetőzte az egész szobát betöltő fenyőillat – Vova a parazsat is teleszórta maradék fenyőgallyacskákkal – s a falról ránk tekintő kedveseink mosolya.

– Te Vovka – fordultam a fiúhoz teázás közben –, hogy jutott eszedbe éppen karácsonyt ünnepelni? Hiszen úgy tudom, ti zsidók vagytok, a karácsony pedig a keresztények ünnepe.

– Ugyan, Andrej Alekszandrovics – felelte Vova megütközve. – Mi köze ehhez a vallásnak? A karácsony a szeretet ünnepe, nem a vallásé. A vallás azt prédikálja az embereknek, hogy szeressék egymást, de azért hagyja, hogy háborúskodjanak. Igazi szeretet csak a családban van. Ott kint a lövészárokban is csak az a gondolat tartja az emberben a lelket, hogy ha megmaradunk, újra boldogan együtt leszünk a családunkkal, ha pedig elpusztulunk, szeretteinkért pusztulunk el.

SZABADBA ZÁRVA

Az étteremben egyik nap váratlan találkozásom volt. Csinos, harmincöt év körüli nőt pillantottam meg, aki egy tizenhét-tizennyolc éves fiúval ült az asztalnál. A nő rendkívül ismerősnek tűnt, de hiába törtem a fejem, nem emlékeztem rá, hogy honnan ismerem. Már-már üdvözölni akartam, de olyan élénk beszélgetést folytatott azzal a fiatalemberrel, hogy meggondoltam magam. A nő egyszerre csak felállt a helyéről és odajött hozzám. Kide-

rült, hogy ismerős magyar elvtársnő. Férje a tudományos intézet munkatársa s jelenleg evakuációban van Taskentben, fia pedig eddig a moszkvai erődítményeken dolgozott, de baj van a tüdejével, s ezért leszerelték. Éppen most készül kikísérni fiát a vonathoz, Taskentbe utazik az apjához.

– És maga mért nem tart velük? Dolgozik valahol?

– A háború elején még nem dolgoztam, és annak idején csak a fiú miatt maradtam Moszkvában. De most már négy hónapja dolgozom a kerületnél, s olyan munkám van, amelyet nem hagyhatok ott, mert nehezen tudnának pótolni. És maga mit csinál? Hónapok óta nem beszéltem egy magyar elvtárssal.

Mikor megmondtam, hogy a rádiónál dolgozom, itt a közelben, s egy idő óta mi is ide járunk étkezni, nagyon megörült.

– Akkor módunk lesz még beszélgetni. Én is itt ebédelek, már amikor hozzájutok, de rendszerint csak úgy kutyafuttában. Most is sietnem kell. Hanem eljöhetne hozzám, amikor van egy szabad órája. Itt lakom a közelben, és négy után legtöbbször otthon vagyok.

Megadta a címét s azzal már ott is hagyott.

Ez a találkozás meglehetősen fölkavart. Az utolsó hónapok izgalmai, feleségem és fiam nehéz helyzete és a kaszárnyaállapot rideg, aszkéta élete teljesen elfeledtették velem azt, hogy férfi vagyok s hogy nők is vannak a világon. Most, hogy oly hosszú idő után először éreztem egy csinos fiatal asszony közelségét, aki barátságosan beszélt velem és meghívott magához, egyszerre a másik végletbe estem: megszédültem arra a gondolatra, hogy hamarosan egyedül leszek véle egy lakásban. És hónapok óta ő is egyedül van . . .

Aznap éjszakás voltam. Másnap az ebédnél nem találkoztunk, délután pedig szolgálatban voltam. Izgatottan vártam a következő napot, amikor ismét este kell szolgálatba állnom, és a délutánom szabad lesz.

Négy óra körül elindultam hozzá. Időm volt bőven, nyolcra kellett visszamennem. Ahogy a Fölkelés terére értem, megszólaltak a szirénák. Fogalmam sem volt, hol van a közelben óvóhely, beugrottam a legközelebbi ház kapuja alá. Reméltem, hogy a támadás nem tart sokáig, s ha a riadót lefújják, folytathatom utamat. Csalóka remény volt. Több mint három órát kellett ott áll-

nom a kapu alatt, a lábaim majd letörtek. Éppen hogy idejében – néhány perccel nyolc előtt – érkeztem vissza a föld alatti stúdióba.

Másnap az ebédnél újra találkoztunk. Elmondtam neki, hogyan jártam előző nap. Ez december 29-én volt. Megkérdezte, ráérek-e szilveszter este és meghívott, hogy töltsük együtt a szilvesztert.

Nekem ezen az estén nem volt szolgálatom. Nagyon örültem a meghívásnak, csak az bántott, hogy üres kézzel kell majd beállítanom hozzá. Ha legalább egy üveg bort vagy vodkát szerezhetnék!

Ez a kívánságom váratlanul teljesült, ha nem is egészen pontosan. Az öreg Kara-Ivanov hogy, hogy nem, szerzett valahonnan egy láda sört s azt szétosztotta néhányunk között. Nekem is jutott belőle négy üveggel.

Este kilenc tájban – táskámban a négy üveg sörrel – beállítottam Anna Máriához. Kétszobás emeleti lakásuk szép és kényelmes lehetett békeidőben, most viszont elég siralmas látványt nyújtott. A házban központi fűtés volt, de nem működött. Ezért a nagyobb szoba fűtetlen, inkább bútorraktárhoz hasonlított. A kis szobát, melynek bútorzata mindössze egy kis asztalkából, két faszékből, egy kényelmes fotelből és egy díványból állott, kis villanykályha fűtötte. Szemmel láthatólag ez volt Anna Mária otthona.

– A kabátját egyelőre ne vegye le – mondta, mikor a szobába vezetett. – Későn jöttem haza és épp hogy begyújtottam a villanykályhát. Tessék, foglaljon helyet – a fotelre mutatott, maga a díványra telepedett. – Hát ez az én barlangom, ahová néhány napja téli alvásra behúzódtam. Eddig ez a fiam szobája volt, én a konyhában tanyáztam. Ott is van egy kis villanykályha, no meg a petróleumfőző. Csak egy kicsit kell várnunk, amíg ott is fölmelegszik a kályha, aztán kimegyünk a konyhába. Amíg én megfőzöm a vacsorát, maga elmondhatja, hogy él, mit csinál, hogy vészelte át ezeket a hónapokat és mi van a családjával.

– Szóval, vacsora is lesz? Őszintén szólva, erre nem is számítottam.

– Hát mit gondol maga énrólam? Mihez hívtam vendéget?

Lukulluszi vacsora lesz! Tormás virsli főtt krumplival. Csak egy szépséghibája van: innivaló nincs hozzá.

– Annyi baj legyen! – mondtam diadalmasan, kirakva táskámból a négy sörösüveget.

– Nagyszerű! – ujjongott Anna Mária. – Erre meg én nem számítottam. Így legalább ennek a rettenetes évnek a torát se üljük meg szárazon. Mert nekem csak néhány szendvicsem van.

Kivonultunk a konyhába. Anna Mária engem leültetett egy hokedlire, ő pedig begyújtotta a primuszt és hozzálátott a főzéshez. Előbb a krumplit főzte meg – héjában, hogy egy szemernyi se vesszen belőle kárba –, aztán a virslit dobta be a vízbe. Ezalatt beszámoltam neki magamról és a saját dolgaimról.

– Javaslom, hogy a vacsorát itt költsük el, így kedélyesebb – mondta, amikor minden elkészült. – Aztán átmegyünk a „szalon"-ba és ott köszöntjük az új esztendőt.

Feltálalta a párolgó ételt a konyhaasztalra, odahúzott egy másik hokedlit és maga is leült.

Evés alatt alig beszéltünk. Abban az időben az evés olyan komoly dolog volt, hogy az emberek minden figyelmüket arra koncentrálták.

– Jó itt magánál – mondtam semmire se gondolva, mikor az evést befejeztük és rágyújtottunk.

Abban a pillanatban valóban azt hittem, hogy csak a jóllakottság kellemes érzése szól belőlem. De a következőkben már rádöbbentem arra, ami eddig csak a tudatom alatt lappangott, hogy én ettől a bájos asszonytól többet várok, mint egy jó vacsorát.

Lehet, hogy ő is megérezte ezt. Hamiskás mosoly villant át a szemén, majd hirtelen mintha nyugtalanság váltotta volna föl, ahogy megszólalt:

– Váljék egészségére! De talán menjünk át a szobába. Azóta már biztosan fölmelegedett kissé.

Most, hogy világossá vált előttem, miért örültem olyan nagyon ennek a váratlan találkozásnak és különösen ennek az estére szóló meghívásnak, pillanatokra gondolkodóba estem.

Két ember viaskodott bennem. Az egyik, akinek minden gondolata hónapok óta csak a háború, a munka és a család volt. És a másik, a férfi, akinek hónapok óta nem volt része női melegségben, s aki előtt most váratlanul fölcsillant a lehetőség: megnyer-

het magának egy bájos asszonyt, aki hónapok óta egyedül él, mint ő, és nyilván ugyanúgy vágyakozik egy kis melegség után.

És még nem tudtam, hogy a kettő közül melyik lesz az erősebb.

Közben már kényelembe helyezkedtünk a szobában, ő a fotelben, én a díványon és most ő vette át a szót.

Ő is magáról beszélt. Elmondta, hogy fiatal lány kora óta, mióta férjhez ment, most áll először önállóan a lábán. Eddig csak a férjének és a fiának élt és csaknem húsz éve mindig arról ábrándozott, hogy egyszer majd ő is önállósítja magát, neki is meglesz a maga komoly munkája, túl a kis és nagy családi, konyhai és piaci gondokon. De álmát sohasem sikerült megvalósítania. Csak most, ez a szörnyű háború, amely annyi millió emberre zúdított szenvedést és halált, ez hozta meg számára a megváltást. Mikor a férje az intézettel evakuált, neki is vele kellett volna mennie, de szerencsére a fia, mint komszomolista, az erődítményeken dolgozott, és nem hagyhatta ott a helyét. Így ő is maradhatott azzal, hogy nem hagyja egyedül a fiát. Rögtön ő is hadi munkát vállalt – a kerület háziasszonyait szervezi fehérneművarrásra, szvetterek, kesztyűk, érmelegítők kötésére a katonák számára – s ebbe a munkába úgy bedolgozta magát, hogy most, amikor fiának betegsége miatt az apjához kellett utaznia, már ha akarná, akkor is nehéz volna a posztját otthagynia. De ő nem akarta. Minden nehézséget és nélkülözést hajlandó elviselni, de a régi életéhez többé nem tér vissza. A háború minden szörnyűsége ellenére most érzi magát életében először egész embernek.

Áhítattal hallgattam minden szavát. Már nemcsak a kívánatos asszonyt, hanem kivételes, ragyogó, nem mindennapi embert láttam benne. Mire elbeszélésének végére ért, már minden porcikám őt kívánta.

Most már tudtam, hogy mit akarok. A két ember harca eldőlt. Éppen szólni készültem – tudtam, mit fogok mondani, csak azt nem, hogy hogyan – amikor fölállt és leintett.

– Várjon egy kicsit. Még van egy óránk éjfélig. Főzök egy kávét, az jót fog tenni.

Amíg nem volt a szobában, módom volt gondolkozni. Az a furcsa ötletem támadt, hogy legjobban versben tudnám kifejezni mondanivalómat. Papírt, ceruzát vettem elő, átültem az asztalhoz és a sorok szinte maguktól jöttek.

SZABADBA ZÁRVA

Ülj mellém, kedves, s add a kezed.
Komoly beszédem van ma veled.

Mióta földön ember él,
Ilyen hideg nem volt a tél.

Ennyi tüzet, bajt, gondot, átkot,
Halált a világ még nem látott.

S tűzben és fagyban ittrekedten,
Összekerültünk árva-ketten.

Egyedül én s Te egyedül.
Rajtunk sors igézete ül.

Minden, mindenkink itthagyott.
S köröttünk – tüzek és fagyok.

És itt vagyunk – két furcsa árva –
Mint szedett fák, szabadba zárva.

S most komoly szavam van veled:
Jó a kezemnek a kezed!

A két szemed oly jó meleg.
Akarsz szeretni? – kérdelek.

E vallomásom tán suta,
De összeillünk, hogy csoda!

Telünk, magányunk oly rokon.
Csókoljuk egymást homlokon!

Két hidegség, két egyedülség,
Egy szikra kell csak – egyesül s ég.

Városok dőlnek, falvak égnek . . .
Fordítsunk hátat a mindenségnek.

Ágyúk, harsonák, írógépek
Zajából kissé félrelépek.

Harcok, győzelmek, vereségek . . .
Olts el, kedves, hiszen elégek!

Állok munkát, inséget, harcot,
De kell szánó, megértő arcod.

Járom a kínok útjait,
De homlokom simítsák ujjaid.

Kedves! Mióta ember él,
Ilyen hideg nem volt a tél.

Fagyban és tűzben ittrekedten,
Jöjj, édes, legyünk egyek ketten.

Kit hozzád sodort az idők szele,
Szorítsd magadhoz és maradj vele.

Városok dőlnek, falvak égnek.
Fordítsunk hátat a mindenségnek.

Alighogy befejeztem, arra sem volt időm, hogy elolvassam, mikor beállított a kávéval.

– Képzelje: amíg maga kávét főzött, én írtam egy verset. Magának. Olvassa el.

Letette a kávét az asztalra, leült, kérdő tekintetet vetett rám és kezét nyújtotta a papírlap után.

Komoly arccal, lassan, figyelmesen olvasta végig.

Mikor végzett, rágyújtott, szó nélkül kiitta a kávéját, majd másodszor is elolvasta.

Aztán még egy ideig némán ült, és maga elé bámult.

Aztán az asztalon keresztül megfogta a kezemet és simogatni kezdte.

– Nemsokára éjfél lesz. Fogadnunk kell az új esztendőt. Aztán majd erről is beszélünk.

Már csak néhány perc volt hátra. Szótlanul ültünk és néztük egymást. Nem tudtam, mit gondoljak. Közben mindketten az órát nézegettük.

Mikor már csak két perc volt éjfélig, kinyitottam egy sörösüveget és teletöltöttem a két poharat.

Ő is az órájára nézett. Fölállt s elsőnek ő emelte föl a poharát.

– Boldog új évet!

– Boldogabbat, mint ez volt!

Koccintottunk és ittunk.

Mikor a poharainkat letettük, odahajolt hozzám és arcon csókolt.

Aztán visszaült a helyére és beszélni kezdett.

– A vers nagyon szép. Amit mond, az is szép. De nem igaz. És a címzett ismeretlen. Maga, kedves, félreértett engem, s ami még fontosabb: saját magát is. Nem értette meg, hogy az én problémámnak semmi köze a szerelemhez. Húsz év előtt szerettem a férjemet. Ez a szerelem akadályozott meg abban, hogy teljes értékű ember legyek. Ez taszított bele abba a mélységbe, amelyből mostanig nem voltam képes kikecmeregni. Ez a szerelem már régen lelohadt. De a lobogó szenvedély helyén megmaradt egy csendes, rokoni érzés, amely ma is hozzáfűz és akkor is mellette tartana, ha nem volna a fiunk, aki számomra mindenkinél többet jelent. Ez az érzés azonban nem akadályozhatott abban, hogy ki ne használjam a kedvező alkalmat, amit a háború nyújtott és sok évi vajúdás után meg ne próbáljam végre, ha még nem késő, a magam útját megtalálni. Nos, a próbálkozás úgy látszik sikerült, csak ki kell tartanom. Bele kell jönnöm az új életbe úgy, hogy amikor majd visszatérek a családi tűzhelyhez, ne jelentsen az egyúttal visszatérést a régi élethez is. S akkor jön maga, drága, felajánlja a szerelmét és hív, hogy ugorjak be én is egy új szerelembe. Értse meg, barátom, nem azért szakítottam ki magam egy szerelem bilincseiből, hogy egy másikét vegyem magamra. Én a szerelmen túl vagyok. Egy új szerelem csak megint akadályozna abban, hogy új, önálló életemet kialakítsam, és – elsza-

kítana a fiamtól, hogy a férjemről ne is szóljak, aki szerelem nélkül is legközelebb áll hozzám.

Ennyit magamról. De maga, barátom, nem csak engem értett félre, saját magát is.

Maga szereti a feleségét. Ha itt volna, én nem kellenék magának. De ő nincs itt. Háború van. Hideg van. Kellene egy kis melegség, egy kis szeretet és – mert maga költő – egy kis költészet. Találkozott velem. Én is egyedül vagyok. Tetszem is egy kicsit magának. Azt gondolja: Miért ne? Hiszen mind a ketten szabadok vagyunk. De hiszen éppen maga mondja – és jól mondja – a versében: „Szabadba zárva". Pontosan fején találta a szöget. Ahonnan a szabadságunkat kaptuk, onnan kaptuk a zárunkat is. Zár alatt tart bennünket a háború, azzal, hogy minden percben milliók szenvedésére és pusztulására emlékeztet és olyan munkát adott nekünk, amely minden erőnket, minden gondolatunkat igénybe veszi, a háború, amely messzire ragadta szeretteinket és nem engedi meg, hogy akikhez békében becsületesek voltunk, most a háború alatt orvul lopjuk meg. Maga azt mondja – legalábbis a versben – hogy szeret. Higgye el, nem veszélyes. Holnapra elmúlik. Azt mondhatnám, legyünk jó barátok. De a mai körülmények között ez is illúzió. Néha esetleg látjuk majd egymást és váltunk néhány szót az ebédnél, amíg maguk odébb nem állnak. Esetleg itt is találkozhatunk, mint ma. De gyakori találkozásra, barátkozásra kinek jutna ideje és kinek volna hangulata a mai körülmények között? Ma – a sors jóvoltából – ez is kivétel. Használjuk ki. Tudom, maga most legszívesebben mindjárt elszaladna, mert szavaimmal csalódást okoztam, visszahoztam a fellegekből. Bocsásson meg, de nem tehettem másképp. S ezt a bűnömet most még azzal kell tetéznem, hogy további öt hosszú órára rákényszerítem a társaságomat. De hiába, ötig nem mehet el innen a kijárási tilalom miatt. Itt is szó szerint érvényes a maga jelmondata: szabadba zárva! Azért hát tegye magát kényelembe. Üljön szépen a fotelba és beszélgessünk. Később majd behozom a szendvicseket, főzök jó forró teát, meglátja, egészen elviselhető lesz. Aztán reggel ötkor szépen elbúcsúzunk és ki-ki megy tovább a maga útján egy furcsa, de szép szilveszteréjszaka emlékével. Ha ebben megállapodtunk, akkor jöjjön ide, csókoljon

meg még egyszer s ezzel ezt a témát zárjuk le. Akad nekünk beszédtárgyunk enélkül is elég, biztos vagyok benne.

Lélegzet-visszafojtva hallgattam végig ezt az önvallomását s a nekem szóló kioktatást. Csodálatot éreztem iránta s szégyent önmagamért. Hirtelen jött szenvedélyemet szinte áhítatos tisztelet váltotta föl. És a vágy, hogy további viselkedésemmel jóvátegyem azt, ami történt. De kétség fogott el, hogy képes leszek-e tartani magam, és vele közömbös dolgokról beszélgetni.

Aggodalmam fölöslegesnek bizonyult. Anna Mária nem az az ember volt, akinek a társaságában az ember unatkozhatott, vagy rosszul érezhette volna magát. Mindenről lehetett vele beszélgetni: politika, színház és irodalom, képzőművészet és zene – egyik se volt számára idegen terület. Közben feltálalta az előre elkészített szendvicseket, falatoztunk és iszogattuk a megmaradt sört. Később még teát is főzött, amihez e célra őrzött keksz is előkerült. Úgy belemerültünk a beszélgetésbe, hogy csak akkor figyeltünk föl az órák múlására, mikor már derengeni kezdett.

Itt volt az ideje a búcsúzkodásnak.

– Köszönöm ezt az éjszakát, Anna Mária. Amíg élek, őrizni fogom az emlékét. Pillanatnyi elmezavaromat pedig, kérem felejtse el. Szégyellem magam érte, de hát mindnyájan gyarló emberek vagyunk.

– Én köszönöm magának, hogy eljött és megosztotta a magányomat. Szégyenkeznie pedig éppúgy nincs miért, mint ahogy nekem nincs mit elfelejtenem. Ellenkezőleg: büszke vagyok arra, ami történt, és gyönyörű versét is kedves emlékként fogom megőrizni. Különben remélem, hogy ezentúl is találkozunk majd olykor-olykor az étteremben, és itt is mindig szívesen látom.

Búcsúzásul megcsókoltam a kezét és mikor a lakása ajtaján kiléptem, úgy éreztem, hogy életem egyik legnagyobb élményét és egyben tanulságát viszem magammal erről a szilveszterestéről.

A néptelen havas utcán egyszerre arcomba csapott az újesztendő dermesztő lehelete. De bensőmben meleget éreztem. Arra gondoltam, hogy a háború nemcsak szörnyűségeket, hanem csodákat is művel.

ÚJ ÉLMÉNYEK

HIDEG ÚJESZTENDŐ

Mikor a pincébe leértem – a hajnali adások már véget értek, a reggeliek még nem kezdődtek – csaknem mindenki aludt, sehol egy szabad priccs. Az enyémen Kara-Ivanov hangosan horkolt. Nagy nehezen találtam a terem távoli sarkában egy üres széket, azon szundikáltam át az időt, az adások kezdetéig.

Aznap estétől 24 órás szolgálatban voltam, másnap estétől ismét 24 órára szabad. Még újév napján délelőtt beszéltem telefonon Mirov barátommal, akivel együtt professzorkodtunk a Keleti Egyetemen és együtt dolgoztunk a Történeti Intézetben. Mirov a háború előtt feleségével és kamasz fiával egy avatag bérház nedves és sötét alagsori szobájában lakott. A háború elején egy professzor kollégája Taskentbe evakuált, és kérésére Mirovék átköltöztek annak pompás ötszobás, remekül bebútorozott lakásába. Miután boldog új évet kívántam Mirovnak, megkérdeztem, nem tölthetném-e náluk második szabad éjszakámat, minthogy saját lakásom még nincs lakható állapotban. Azt mondta, jöjjek, szívesen lát.

Irának is telefonáltam, és a kölcsönös boldog új év kívánáson kívül megbeszéltük, hogy 3-án reggel nyolc és kilenc között a Művész Színházzal szemben levő Művész Kávéházban találkozunk.

Másodikán este nyolckor szabadultam és siettem Mirovékhoz. Arra számítottam, hogy a nehéz idők ellenére is valamivel megkínálnak. Tévedni ugyan nem tévedtem, de a valami egy pohár üres tea volt, cukor nélkül.

C'est la guerre! – gondoltam, és még csak nem is nehezteltem,

de hogy őszinte legyek, ezek után nem nagy kedvem volt beszélgetni, úgy hogy amikor Mirov megkérdezett, nem vagyok-e álmos, én bizony igent mondtam. Erre átkísért egy másik, *fűtetlen* szobába (az öt szoba közül csak azt az egyet fűtötték, amelyben ők aludtak s egyben étkeztek is), s az ott álló díványhoz tessékelt, hogy azon aludjam. Egyben javasolta, hogy hozzam be a kabátomat, azzal takarózztam, mert fölös takarójuk sajnos, nincs.

A hőmerséklet odakint –30 Celsius fok alatt volt. Aludni persze nem tudtam, de valahogy átfagyoskodtam az éjszakát. Reggel alig vártam, hogy elmehessek, de kénytelen voltam nyolc óráig ottmaradni, amíg a házigazdáim felébredtek. Azonnal búcsút vettem.

– Csak nem mész el tea nélkül? – kérdezte Mirov. – Ha egy kicsit vársz, lesz friss, forró tea.

– Köszönöm – feleltem –, de nyolckor vár a lányom a Művész Kávéházban. Együtt reggelizünk.

A Művész Kávéház arról volt nevezetes, hogy ott nemcsak teát, tejet és kávét, hanem még tojást, sőt húsos palacsintát is lehetett kapni jegy nélkül, szabad – persze jó borsos áron. Irát már ott találtam, egyelőre egy pohár tej mellett. Én persze mindkettőnknek kávét és húsos palacsintát rendeltem.

Ira már tudott arról, hogy nálunk változás történt. Reggeli közben be kellett számolnom a részletekről. Többek közt a Mirovéknál töltött éjszakázást sem hagytam ki.

Lányom nagyon fel volt háborodva, s felháborodásának olyan kifejezésekkel adott hangot, ahogy az már egy katonától várható volt.

– Holnap éjszakára mi a szándékod? – kérdezte, miközben a második adag húsos palacsintát fogyasztottuk.

– Ezúttal Kassai Géza barátomhoz készülök. Remélem, vele több szerencsém lesz. Néhány napja jött vissza az evakuációból, egyelőre a felesége nélkül. Tegnap telefonált és egyenesen meghívott, hogy holnap vacsorázzam vele és aludjak nála. Január ötödikén viszont már reggeltől szolgálatban leszek, másnap reggelig.

– Ez így éppen jó – mondta Ira, mikor a palacsintával végeztünk. – Én ötödikén szabad vagyok. Elmegyünk ketten egy másik lánnyal, és egy kicsit rendbe hozzuk a szobádat. Sokat ne várj tő-

lünk, csak annyit, hogy valamennyire lakható lesz. Reggel nyugodtan hazamehetsz, és nem kell félned attól, hogy megesz a kosz. Add ide a kulcsot.

Kassai Géza fejedelmi lakomával fogadott. Sült krumplit ettünk vajjal, utána teát cukorral és vajas pirítóssal – a vajat és a krumplit még az evakuációból hozta. Vacsora után éjfélig beszélgettünk. Ő főleg az evakuáltak életéről mesélt, én élményeimről az ostromlott Moszkvában. Végül lefeküdtünk és nagyszerűen aludtam – hónapok óta először ágyban. Igaz, hogy ágynemű nélkül, de két meleg takaró alatt.

Másnap reggel megteáztunk, aztán visszatérve a föld alatti stúdióba, frissen és vidáman kezdtem el a 24 órás szolgálatot, abban a kellemes tudatban, hogy utána – három hónap után először – saját otthonomban fogok lepihenni.

ÚJRA OTTHON

Olyan érzésekkel nyitottam be a lakásba, mintha évekig távol lettem volna. A nagyszobában, amelyen keresztül kellett mennem, hogy a sajátomba jussak, minden a régi volt: por, piszok, a falakon pókhálók. De amikor a másik szobába benyitottam, földbe gyökerezett a lábam. Íróasztal, szekrény, könyvespolcok ragyogtak a tisztaságtól, az ágyon vasalt takaró alatt tiszta fehérnemű, a kemence-kályhában barátságosan pattogott a tűz.

A meghatottságtól csakhogynem sírva fakadtam.

Ahogy ott a szoba barátságos melegét élvezve, kezemet dörzsölve végigjártattam szememet a bútorokon és a falakon, eszembe jutott, hogy a télire beszerzett tüzelőfát még a nyáron, hatósági rendeletre elástuk. Honnan tudott Ira tüzelőt keríteni?

Délfelé beállított Ira egy másik lánnyal. Jóképű barna kis fruska volt, nem szép, de csinos, kövérnek nem mondható, inkább molett, tüzes fekete szemekkel.

– Ludmilla barátnőm – mutatta be Ira –, együtt dolgozunk.

Egy-egy nagy irattáskával jöttek. Az egyikből kétliteres befőttesüveg került elő, tele főtt gerslivel, a másikból egy termosz forró kávéval.

Irát mindenekelőtt összevissza csókoltam.

– Egyetlen, drága kislányom! Hogy köszönjem meg neked . . .

Nem hagyta tovább mondanom. Erélyesen leintett:

– Ugyan menj, papa. Dicséret helyett inkább letolást érdemelnék, hogy a buzgóságomból csak erre a kis szobára tellett. A nagyszobában összegyülemlett féléves koszhoz hozzá se nyúltam.

– Arra most, édes lányom, úgy sincs szükség, és még sokáig nem is lesz. Amit itt csináltál, így is csúcsteljesítmény. Csak azt nem értem, honnan szereztél fát, hisz a miénket elásták.

– A rejtély megfejtése egyszerű! Kovaljovéktól.

– Ez igazán szép tőlük. A mai világban egy tucat hasábfa komoly ajándék. Amint a mi fánkat kiásatom, megadom nekik.

Ira hangosan fölnevetett.

– Még csak az hiányzik! Holnapután kiskedden! A mi fánk ugyanis kaput. Amíg nem voltunk itthon, tolvajok kiásták és ellopták. És a tolvajokat Kovaljovéknak hívják. Úgy is lehet mondani, hogy nem lopták el, csak elvitték kölcsön-örökbe. Hát legalább egy kis kamatot fizettek utána.

Ira szépen fölszervírozta a kását és a kávét, s amíg élvezettel ettem-ittam, ők ketten szóval tartottak. Elmondták, hogyan dolgoznak a kórházban. Sok a sebesült. Nap mint nap újak és újak jönnek.

– A sebesültjeink közül sajnos sokan meghalnak – panaszolta Ira. – A fronton nehéz harcok folynak, és a sebesültek ott a helyszínen, meg az úton a hátországban, nem mindig részesülnek megfelelő kezelésben. A fronton és a sebesültszállító vonatokon nyilván nincs elég ápolónő. Én a napokban már be is adtam egy kérvényt, hogy küldjenek ki minél előbb a frontra vagy vezényeljenek egy sebesültvonatra.

Mindkettőjüket a fronthelyzet érdekelte leginkább. Felháborodással beszéltek arról, hogy a nyugati szövetségesek még mindig nem nyitották meg a második frontot.

– Mivel magyarázható ez? – kérdezték dühösen. Kérésükre rögtönöztem számukra egy kis előadást az imperializmus természetéről és az angol–amerikai kapitalista kormányok jelenlegi kétszínű magatartásáról.

– Ez az, amire nekünk szükségünk van: egy kis komoly és érthető politikai magyarázat a nagyhangú frázisok helyett. El

fogunk jönni máskor is hozzád egy kicsit tanulni. Fáradozásodat természetesen nem kívánjuk ingyen. A szocializmusban minden munkáért fizetség jár. Egy kis kása-honorárium vagy hasonló nálunk mindig akad.

A KOVALJOV CSALÁD

Mikor a „kaszárnyaállapot"-ból hazatértem a lakásomba, a fölszinti folyosónak hét régi lakója közül egyedül a Kovaljov családot találtam a helyén. A többiek – általában kisgyerekes családok voltak – elhagyták a várost, és valahova Szibériába vagy az Urálba evakuáltak. Egyik családról már azt is tudtuk, hogy minden tagja elpusztult tífuszban, valahol Taskent környékén. A szobájukban már mások laktak – egy nemrégiben kibombázott moszkvai munkáscsalád.

A Kovaljov családdal tizennyolc évig laktam egy emeleten. Tizennyolc éven át, akarva, nem akarva, közelről láttam életüket: egy orosz munkáscsalád öt tagjának erényeit és gyengéit, gondolatvilágát és problémáit, szenvedéseit és örömeit.

Egészen bizonyos, hogy a Kovaljov család nem tipikus képviselője sem a cári Oroszország proletariátusának, sem a forradalom utáni Szovjet-Oroszország újfajta munkásnemzedékének, de valamennyien szervesen hozzátartoznak mind a régi Oroszország, mind a Szovjetunió képéhez. A két öreget már meglett korában érte a forradalom, a fiú és a két lány pedig már a forradalom alatt nőtt fel, a kisebbik lány jóval a forradalom után született. Azt hiszem, hogy aki történetüket megismeri, az eddiginél világosabban fogja látni, és valamivel könnyebben megérti azokat a nehézségeket és fonákságokat, amelyek között az új világ megszületett.

Nyikolaj Ivanovics Kovaljov egyetemünk lakatosműhelyének volt a vezetője. Elsőrendű szakmunkás hírében állt, és valóban, amikor baj volt valahol a zárak, gépek és egyéb hasonló dolgok körül, csak hívatni kellett Kovaljovot, s a dolog percek alatt – mindig a legnagyobb pontossággal elintéződött.

Kovaljovnak csak egy hibája volt – ivott. De nem tartozott a részeges emberek jól ismert típusához. Oroszországban megvolt

- és bizonyos mértékig még a Szovjetunióban is megvan – a részegeskedőnek egy speciális típusa: az időszakos ivó, aki heteken, hónapokon keresztül a legmértékletesebben él, de időnként, amikor rájön az ivás, három-négy napig egyebet sem tesz, csak iszik. Ilyenkor aztán mindenről megfeledkezik, semmi sem szent előtte és semmilyen törvényt nem ismer.

Az ilyen „időszakos ivó"-nak persze állandó megélhetési gondjai vannak, mert nincs az a munkahely, ahol eltűrnék, hogy minden bejelentés nélkül négy-öt napig kimaradjon a munkából.

Kovaljov, mint mondtam, elsőrangú lakatosmunkás volt. Az egyetemen több éven keresztül semmi bajunk sem volt vele. Egyszer aztán leitta magát, és egy hétig nem mutatkozott. Szigorúan megdorgálták érte. Néhány hét múlva, mikor ugyanez másodszor történt meg vele, elbocsátották.

Ettől kezdve egyetlen munkahelyen sem tudott megmaradni néhány hónapnál tovább. Mindenütt szívesen fogadták, s az elején szerették és megbecsülték, egész addig, míg egyszer meg nem szállta az ördög. Aztán jött a megszokott menetrend: szigorú dorgálás, másodszori bűnbeesés, elbocsátás.

A húszas évek vége felé Kovaljovnak már egyáltalán nem volt állandó munkája. Minthogy mindenütt ismerték, már a józansága idején sem tudott elhelyezkedni. Odahaza dolgozgatott, privát megrendeléseket vállalt, ezzel keresett valami keveset. Keresetét utolsó kopejkáig odaadta a feleségének, de a megélhetésre ez persze távolról sem volt elég. Felesége, Maria Ivanovna – vagy ahogy az egész ház hívta: „Másа", „Másа néni" – mosást, takarítást vállalt, hogy a családnak legyen mit ennie. A három gyerekük közül kettő – Ljuba, az idősebbik Kovaljov lány és Grisa – ebben az időben már keresett is egy keveset. Ljuba munkásnő volt egy textilgyárban, Grisa pedig az ácsmesterséget tanulta. A harmadik gyerek, Ánya, akkor még egészen kis lányka volt.

Szegényesen, de békében és minden különösebb zökkenő nélkül folyt abban az időben a Kovaljov család élete, kivéve azokat a rövid, de elég gyakori periódusokat, amikor Kovaljovra rájött az ivás. Ez a vihar mindig váratlanul jött, és szegény Másа csak akkor vette észre, amikor már döntögette a fákat.

Reggel, a piacról hazajövet, vagy estefelé, a mosogatásból vagy takarításból megtérve, a jó asszony kétségbeesve látta, hogy la-

kásuk fel van dúlva, mintha betörők jártak volna náluk. Első dolga volt ilyenkor a „rejtekhely"-hez szaladni, ahol a keservesen megtakarított garasait tartotta. (Hol az ágy matracában, hol a falon függő szentkép alatt, hol a fiókosszekrény valamelyik zugában.) A rejtekhely természetesen üres volt. Kovaljov, amikor „rájött" az ivás, minden nehézség nélkül megtalálta, ami pénz csak volt a házban, és elitta. Annyi megtakarított pénzük azonban sose volt, hogy abból Kovaljov napokig ihatott volna. Másának ilyenkor első dolga az volt, hogy értékesíthető holmijaik közül amit csak lehetett, eldugdosott a házban. Persze nem tudott mindent eldugni, és Kovaljov ilyenkor nem volt válogatós. Az első időben eladta például az asszony varrógépét, más alkalommal a családi szamovárt. Mikor már semmi komolyabb értékesíthető tárgyuk nem volt, eladta a gyorsforralót, amin Másа az ebédet főzte, aztán a lábasokat, a mosóteknőt, eladta hol az asszonynak, hol valamelyik gyereknek a télikabátját. Egyszer kétéves kislányának a gyerekágyát vitte el eladni, amelyet maga ácsolt. Ha saját otthonában nem talált értékesíthető tárgyat, annak a holmiját vitte el, akiéhez éppen hozzájutott. Másа, amint rájött, hogy a férjét megszállta az ivás ördöge, mindig becsületesen előre figyelmeztette a többi lakót, hogy vigyázzanak, ne hagyjanak szabadjára semmit, se a konyhán, se a folyosón. De sok eredménye ennek sem volt, mert Kovaljovnak ilyenkor nem voltak gátlásai: minden további nélkül feltörte valamelyik szomszéd konyhaszekrényét, és elvitte, ami a keze ügyébe akadt. A konyhatűzhelyről ellopkodta az idegen szamovárokat, gyorsforralókat; vagy beosont valamelyik pillanatnyilag nyitva hagyott idegen lakásba, és gyorsan összeszedett, amit tudott. Így ment ez négy-öt napig. A vége felé, miután már mindent eladott, pohárral a kezében kiállott a legközelebbi italbolt elé, és amint valaki kilépett az ajtón a vásárolt vodkával, szó nélkül elébe tartotta a poharát. A hozzá hasonlók megértették ezt a néma kérést, és ugyanúgy szó nélkül töltöttek neki egy-egy kortyra való italt.

Néhány nap múlva, amikor a vihar elmúlt, Kovaljov kialudta magát, és megint ember lett. Első dolga volt megtudakolni a feleségétől, hogy kik azok, akiket részegségében megkárosított vagy megbántott. Aztán sorra járta a sértetteket, és csaknem sírva könyörgött, hogy bocsássanak meg neki, vén bűnösnek. Szidta,

átkozta önmagát, bizonygatta, hogy le kellene őt ütni, mint a veszett kutyát. Szentül ígérte, hogy minden okozott kárt meg fog téríteni, csak legyenek egy kis türelemmel iránta. A végén még a „sértettnek" kellett őt megnyugtatnia, hogy minden rendben van, csak a jövőben igyekezzék jobban tartani magát. Persze ő mindent megfogadott, de néhány hét vagy hónap múlva megint kezdődött minden elölről.

Egy este különösen élesen megmaradt emlékezetemben. Kovaljov ezúttal a mi konyhaszekrényünkből lopta ki a gyorsfőzőt, s aztán, amikor kijózanodott, eljött a feleségemhez ünnepélyesen bocsánatot kérni. Kovaljov ez alkalommal – nyilván a feleségem iránti különös tiszteletből – nem elégedett meg azzal, hogy bocsánatot kért és javulást ígért, de egyben sajátszerű, számunkra teljesen váratlan és meglepő magyarázattal is szolgált csúnya betegségét illetően.

– Mert hát, tetszik tudni – mondta, miközben térden állva, feleségem ruhája szegélyét csókolgatta –, a baj ott van, hogy én is csak ember vagyok, és méghozzá gyarló férfiember. Van úgy, hogy fölülkerekedik bennem az állat, és nem tudom már tovább tartóztatni magam. És tessék már megmondani, mit tehetek ilyenkor? Hiszen tetszik tudni, az én Ivanovnám – az úristen megáldja – nem való már az ilyesmire. Öreg is szegény, csúnya is, mint az éjszaka, és hozzá még beteg is a szerencsétlen. Én se vagyok már fiatal, rendes lány vagy asszony jószántából össze se állna már velem. Ezért kell néha úgy leinnom magamat, hogy elsötétüljön az agyam.

1936 telén Kovaljov elpusztult. Nem fegyverrel lőtték agyon, nem is egy másik részeg ember ütötte le valamilyen éjjeli tivornyán. Azok gyilkolták meg, akik a javát akarták: én és a feleségem.

A dolog így történt.

Kovaljovra rájött az ivás, és szokása szerint három napon át garázdálkodott. Harmadnap délután Mása rajtakapta, amint a kis Ánya paplanját felszakította, és megtalálta benne Mása eldugott utolsó rubeljeit. Parázs civakodás támadt köztük, mely azzal végződött, hogy Kovaljov megütötte a feleségét. Mása eszméletlenül bukott le a padlóra, Kovaljov pedig továbbállt a pénzzel.

Kovaljovnét a szomszédok locsolták fel és fektették ágyba. Egy teljes napig tartott, amíg magához tért.

Közben Kovaljovot holtrészegen szedték fel éjjel valahol az utcán, és bevitték a milíciára, onnan pedig a kerületi „kijózanító"-ba. Két nap múlva került haza betegen, és utána két hétig nyomta az ágyat.

Mialatt Kovaljov betegen feküdt, sok szó esett a házban a történtekről. Többen azon a véleményen voltak, hogy ezt tovább így nem lehet tűrni, Kovaljovval valamit tenni kell.

Feleségem, aki minden rossz tulajdonsága ellenére mindig szívelte a szerencsétlen Kovaljovot, azzal az ötlettel állt elő, hogy el kellene őt helyezni abban a bizonyos nemrég megnyílt speciális gyógyintézetben, amelyről több ízben írtak a lapok. Ott valami új rendszerű, tudományosan kipróbált módszerrel állítólag sikeresen meggyógyítják az ilyen részeges embereket.

Feleségem unszolására utánajártam a dolognak. Megtudtam, hogy csakugyan működik egy ilyen gyógyintézet, ahová a kerületi rendelő útján lehet beutalni a rászorulókat. A kezelés teljesen díjtalan.

Mása nem nagyon hitte ugyan, hogy az iszákosságot gyógyítani lehet, de valamennyiünk unszolására mégis elment a rendelőbe, és megtette a férje beutalásához szükséges lépéseket.

Négy teljes hónapot töltött Kovaljov a gyógyintézetben. Mása hetenként bejárt hozzá. Az első hetekben meglehetősen pesszimista hangulatban jött haza a látogatásokról, mert Kovaljovon – állítása szerint – a búskomorság jelei mutatkoztak, és Mása félt, hogy kigyógyulás helyett az agya fog végleg elborulni.

A második hónap vége felé Mása szavai szerint férjénél látható javulás állott be. Mintha visszatért volna az életkedve. Örült a felesége látogatásának, normálisan beszélgetett, érdeklődött a gyerekek után.

Kovaljov állapota egyre javult, és négyhónapos kezelés után teljesen gyógyultként bocsátották haza a kórházból.

Minden jel arra mutatott, hogy a csoda valóban megtörtént. Kovaljov – évek óta először – újra munkába állt, szorgalmasan dolgozott, és nemcsak hogy nem ivott, de rá se tudott nézni a vodkára. Ha másokat inni látott, undorral fordította el a fejét.

– Isteni csoda – mondogatta Mása néni boldogan, valahány-

szor összetalálkoztunk a folyosón, és örömkönnyek ragyogtak a szemében.

Aztán egy téli vasárnapon váratlanul megtörtént a katasztrófa.

Szombaton este, munka után, Kovaljovot egyik kollégája meghívta a lánya eljegyzése alkalmából rendezett vacsorára. Vidám társaság gyűlt össze a gyáriakból, és természetesen nagy ivászatot rendeztek. Kovaljovnak eleinte nehezére esett az ivás, de nem tudta kivonni magát. A vége az lett, hogy reggel felé holtrészegen indult el haza. Társaival együtt hagyta el barátja házát, de azok is valamennyien részegek voltak. Így esett, hogy másnap egyikük sem tudott visszaemlékezni arra, hogy hol, mikor és hogyan váltak el Kovaljovtól.

Kovaljovot vasárnap délelőtt megfagyva találták egy külvárosi mellékutcában, és beszállították a Szklifaszovszkij-kórházba. Az orvosok megállapították, hogy a halál még a hajnali órákban következett be.

Mása nénit és a két felnőtt gyereket nagyon lesújtotta az öreg Kovaljov halála. Mása naponta elsírta valamelyik szomszédnak, hogy milyen derék, rendes ember volt az ő Nyikolaja, amíg az ivás ördöge meg nem szállta. „Milyen jól keresett a lelkem, és hogy szerette a családját, a gyerekeit!"

Ami a Kovaljov család anyagi helyzetét illeti, az a családfő eltávozásával nemhogy rosszabbodott volna, hanem inkább megjavult. Ljuba szorgalmas és ügyes munkásnő volt, szerették a gyárban, és csaknem minden évben emelték valamivel a fizetését. Grisa mint elismert kitűnő szakmunkás, ugyancsak egy nagyobb gyárban dolgozott, és nagyon jól keresett. Anyagilag a család semmi szükséget sem szenvedett. Nyugodtan és gondtalanul éltek, nem csüngött a fejük fölött Damoklesz kardjaként a boldogult Nyikolaj Ivanovics szenvedélye, amely egyik napról a másikra mindent felforgathatott volna.

Körülbelül egy évvel az öreg Kovaljov halála után Ljuba férjhez ment. A vőlegénye jól kereső lakatosmunkás volt, valamikor az öreg Kovaljov mellett tanoncoskodott. Mikor megnősült, kényelmes, kétszobás lakást kapott a gyártól egy újonnan épített munkásházban, oda vitte a feleségét. A fiatalok szerették egy-

mást, és minden jel arra mutatott, hogy a Kovaljov család útja a boldogulás és anyagi jólét felé halad.

Ljuba boldogsága azonban nem sokáig tartott. Hamarosan kiderült, hogy a férje az öreg Kovaljovtól nemcsak a lakatosmesterséget sajátította el. A huszonnyolc éves Vologya teljesen a vodka rabja volt, azzal a különbséggel, hogy őt nemcsak időnként szállta meg az ivás ördöge, hanem mindig ivott, amikor csak tehette.

Amíg csak vőlegénye volt Ljubának, addig ezt sikerült valahogy eltitkolnia előtte. Ljuba akkor vett először tudomást a dologról, amikor Vologya mindjárt a nászéjszakán teljesen részeg volt.

Ljuba először azzal vigasztalta magát, hogy ez csak véletlen: sokat ivott a lakodalomban, nem szokta meg az ivást, hát megártott neki. A jövőben majd ő ügyelni fog rá.

A lakodalom vasárnap volt. Mikor aztán mindjárt a rá következő szombaton Vologya – ahelyett hogy egyenesen hazahozta volna a fizetését – késő éjjel részegen került haza a feleségéhez, Ljuba rögtön tisztában volt vele, hogy komoly bajok vannak.

Másnap reggel beszélt a férjével. Elmondta neki az apja és a családja történetét, és kereken kijelentette, hogy bármennyire szereti is, nem hajlandó részeges ember mellett élni. Vologyának tehát választania kell: vagy az ivásról mond le egyszer s mindenkorra, mégpedig teljesen és maradék nélkül, vagy őróla.

A fiú mindent megígért, de csak néhány napig tartotta magát. Meg sem várva a hét végét, már csütörtökön este megint részegen jött haza.

Ljuba már nem is vitatkozott vele. Mikor a fiú közeledett hozzá, hogy átölelje, ellökte magától és csak ennyit mondott:

– Engem ma láttál utoljára.

Azzal fogta a kabátját, és hazament az anyjához. Még a holmiját is otthagyta, és másnap Grisát küldte el érte.

Az öreg Kovaljov halála óta Ljuba szerencsétlen házassága először zökkentette ki a Kovaljov családot az új, biztató kerékvágásból. De csak rövid időre.

Ljuba újra beleélte magát a régi életmódjába – munkáját a gyárban egy napra sem szakította meg –, és ment minden úgy, mint azelőtt.

Közben Grisa már teljesen átvette a „családfő" szerepét. Any-

nyit keresett, hogy Ljuba nélkül is el tudta tartani az anyját és a húgát. Nem is engedte, hogy Ljuba hozzájáruljon a háztartáshoz.

– Ha van egy kis pénzed, tedd félre – mondta neki. – Legyen valamid, ha megint férjhez mégy.

Egy vagy két évig megint semmi sem zavarta meg a Kovaljov család eseménytelen életét. Csak a háború előtti utolsó évben történt megint egyszerre két olyan dolog, ami lényeges változást hozott, és nem kevés izgalmat.

Az egyik Ljuba másodszori férjhezmenése volt. Anyja és fivére kicsit félve nézett az újabb próbálkozása elé, de ő tudta, hogy mit csinál. Vőlegénye, Kosztya, textilgyári munkás volt, és egyáltalán nem ivott. A gyárban ismerkedett meg. Kosztyát saját kérésére áthelyezték Szverdlovszkba, a gyárnak egyik vidéki üzemébe, ahova különböző kedvezményekkel toborozták a jó szakmunkásokat. Ljuba már hónapok óta ismerte, és meggyőződött róla, hogy ebben a fiúban megbízhat. Mikor a fiú megkérte a kezét azzal, hogy helyeztesse át magát ő is vele együtt Szverdlovszkba, Ljuba készséggel hajlandó volt erre. Csöndesen megtartották az esküvőt, és 1940 őszén nászút gyanánt elutaztak új munkahelyükre.

Megérkezésük után Ljubától rendszeresen jöttek a levelek, és mindegyikben ugyanaz állt: nagyon jól élnek Kosztyával, szeretik egymást, dolgoznak, megbecsülik őket a gyárban, minden rendben van.

Mikor ily módon Ljuba sorsa végleg és kedvezően megoldottnak látszott, a Kovaljov családban újabb gond ütötte föl a fejét: Ánya problémája.

Ánya ekkor még mindössze tizenöt éves volt. Az ő születésének idején az öreg Kovaljov már teljesen a szenvedélyének hódolt. Öröklődés tette-e, vagy az a rettenetes légkör, amelyben csecsemőkora óta élt, nem tudni, de tény az, hogy Ányánál már gyerekkorában bizonyos furcsa tünetek mutatkoztak. Apró gyerekkora óta a házban, az udvaron, az utcán, mindig és mindenütt csak a fiúk társaságát kereste. Még tízesztendős sem volt, amikor valamelyik fásfészerben először rajtakapták egy fiúval, amint ölelkeztek és csókolóztak.

Az első alkalommal, amikor ez köztudomású lett a házban,

senki se vette különösebben komolyan a dolgot, inkább nevettek rajta. De mikor az ilyen és hasonló esetek egyre gyakrabban ismétlődnek, Grisa – aki akkor már a család fejének számított – többször elővette Ányát, jól megmosta a fejét, sőt egy párszor alapos „testi fenyíték"-ben is részesítette.

Ez a módszer persze nem vált be, sőt éppen az ellenkezőjét eredményezte. Ánya óvatosabb, de még könnyelműbb lett. Óvatosságával annyit elért, hogy az anyja vagy a bátyja sose tudta tetten érni, de viselt dolgainak híre így is elterjedt a házban.

Ljuba, amíg velük lakott, nemegyszer próbált Ányának a lelkére beszélni. Megmagyarázta neki, hogy milyen veszedelmes játékot űz, amivel egész jövendő életét, boldogságát tönkreteheti. De Ányával nem lehetett okosan beszélni. Gorombán utasította el Ljuba jóakaratú próbálkozásait.

– Ennek a jó szó nem használ – mondta Grisa, amikor Ljuba elpanaszolta neki, hogy nem boldogul a húgával. – Ez csak a pofonokból meg a korbácsütésekből ért.

Mióta Ljuba újra elköltözött tőlük, azóta Grisa az eddiginél is szigorúbban kezelte Ányát. Másának meghagyta, hogy ha Ánya nem jön haza idejében az iskolából, vagy ha este engedély nélkül elmegy, ne adjon neki enni. Ezt azonban csak addig tartotta be az öregasszony, amíg a fia odahaza volt. Amint kitette a lábát a házból, Másа megint olyan gyöngéd volt a lányához, mintha mi sem történt volna.

Mintha egyáltalán nem értette volna, hogy miről van szó. Ő csak azt tudta, hogy Ánya az ő lánya, szép, egészséges nagylány, és fejébe vette, hogy az ő Ányája valami nagyon jó „partit" fog csinálni, nem úgy, mint szegény Ljuba, aki egyszerű munkásnő lett, és szerencsétlenül ment férjhez.

Közvetlenül a háború előtt aztán megtörtént az, amit várni lehetett. Ánya addig kacérkodott és csókolózott az udvarban lakó fiúkkal, amíg egy nála három évvel idősebb szomszéd fiú erőszakot vett rajta.

Maga a lány is megijedt, hogy másállapotba kerül, és persze még jobban az anyja. Attól is tartottak mindketten, hogyha a dolog híre eljut az iskolába, Ányát most a vizsgák előtt kicsapják és nem tudja befejezni az utolsó évet.

Grisa dühöngött, és az anyja csak nehezen tudta visszatartani,

hogy véresre ne verje a különben is megviselt lányt. De végül is be kellett látnia, hogy a legokosabb, ha minél csöndesebben élik át ezt a keserves dolgot.

Szerencsére az eset következmények nélkül maradt, és minthogy a fiú bűne tudatában óvakodott bárkinek is szólni róla, így a közvetlen szomszédokon kívül senki sem tudta meg. A szomszédok pedig, akik valamennyien a Kovaljov család régi ismerősei és jóakarói voltak, úgy tettek, mintha semmiről se tudnának.

Mikor a háború kitört, Ánya éppen befejezte a középiskolát, és titkárnői állást vállalt valamelyik katonai hivatalban. Mása eleinte félt, hogy a fiát hamarosan elviszik katonának. Csakhamar azonban kiderült, hogy erről szó sincs, mert a gyár, amelyben Grisa dolgozott, hadicélokat szolgált, s az ottani szakmunkásokat nem hívták be. Grisának már régen le kellett volna szolgálnia az esztendejét, de eddig évről évre meghosszabbították a felmentését. Ezek a felmentések azonban csak békeidőre szóltak. Most hivatalos írást kapott arról, hogy egy évre a háború alatti hadiszolgálat alól is fel van mentve.

*

Kovaljovék szomorú hírekkel fogadtak. Szegény Ljubával rettenetes dolgok történtek, férjét és gyermekét is elveszítette. A háború második hónapjában ugyanis kisgyereke született. Ő is, a gyerek is egészségesek voltak, és minden a legnagyobb rendben ment. Férjével továbbra is nagyszerűen éltek – Kosztya hadiüzemben dolgozott, s így nem hívták be katonának. Aztán október közepén történt az első katasztrófa: a gyerek bélcsavarodást kapott, és a betegség egy hét alatt végzett vele. Ljubát teljesen összetörte a gyerek elvesztése. Hiába vigasztalta az ura, hónapokig tartott, amíg szegény asszony valahogy kiheverte a tragédiát. Akkor jött a második csapás. Most a napokban érkezett meg Ljuba levele, amelyben írja, hogy a férje tüdőgyulladásban meghalt.

– Ott kínlódik a lelkem, messze idegenben, ismeretlen emberek között – siránkozott az öreg Mása. – És még csak haza se jöhet a szerencsétlen anyjához. Dolgozik a gyárban, és nem engedik el addig, amíg a háború tart.

Grisát ritkán láttam. Kora reggel indult el a gyárba – majd egy órát kellett utaznia a villamoson – és csaknem mindig késő este járt haza.

A másik újság, amit visszajövetelem után hamarosan megtudtam a Kovaljov családról – bár egyenesen senki se beszélt róla – az volt, hogy Ányából „rossz nő lett". Pénzért és egyébért árulja magát annak, aki megfizeti.

Azóta, hogy én távol voltam, Ánya lezüllése már megszűnt beszéd tárgya lenni az udvaron. Az emberek saját gondjaikkal, bajaikkal voltak elfoglalva, és nem nagyon törődtek azzal, hogy mit csinál a szomszédjuk. Mikor hazaérésem után először találkoztam Grisával, nem állhatta meg, hogy mint a család régi barátjának, ki ne öntse nekem a húga lezüllése fölötti keserűséget.

– Condra lett Ányából – mondta. – Nincs az az isten, aki még egyszer rendes lányt csináljon belőle. Úgy fog elpusztulni a végén világ csúfjára. Vagy valamelyik részeg udvarlója üti majd agyon egyik éjszakai tivornya után, vagy olyasvalaki, akit visszautasít, mert nem tud eleget kizsarolni tőle.

Próbáltam lecsillapítani Grisát, megmagyarázni neki, hogy nincs igaza, nem szabad ilyen könnyen kersztet vetnie saját húga sorsára, újra meg újra próbálkoznia kellene Ányával, foglalkozni vele, a lelkére hatni.

Grisa közbevágott:

– De mikor? Ahhoz, hogy hétkor a gyárban legyek, fél hatkor el kell indulnom hazulról. Mire hazaérek, késő este van, Ányának hűlt helye. Mit tehet az ember ilyen körülmények között?

TÖRTÉNNEK MÉG CSODÁK

Míg én azon tépelődtem, hogy érdemes-e szemrehányást tennem Kovaljovéknak a fa-ügyben és erkölcsi prédikációt tartanom ezzel kapcsolatban, Mása néni megelőzött. Bekopogott hozzám és sírva kért, hogy bocsássam meg nekik, amit ellenem vétettek, és egyelőre ne kívánjam, hogy megadják a fát. Azért tulajdonították el, mert nem volt egy hasáb fájuk sem és azt gondolták, hogy a télen úgyse jövök haza. Az én fámat már eltüzelték, amit azután szereztek, abból is már kevés van, ha azt elveszem, meg-

fagynak. Egyben erősítgette, hogy én könnyebben tudok fát szerezni, mint ők, s mindjárt ki is tanított.

– Magának, galambocskám, fontos hivatala van. Onnan biztosan tud kapni olyan pecsétes papírt, amire a kerületi fadepóban soron kívül adnak egy szazsén* fát.

Én ugyan erről nem voltam meggyőződve, de az öregasszonyt megnyugtattam, hogy nem haragszom, megértem a helyzetüket, és nem veszem el a fájukat. Valahogy majd csak szerzek magamnak.

Tanácsát mindenesetre megfogadtam. A rádió vezetőségéhez fordultam és valóban sikerült a rádió elnökétől soron kívüli fakiutalási kérelmemet támogató levelet kapnom a kerületi fadepó vezetőjéhez azzal az indokolással, hogy több hónapos kaszárnyaállapot után most tértem vissza a lakásomba, és a rendelet értelmében elásott fámnak távollétem alatt nyoma veszett.

A kollégák, látva, hogy miben fáradozok, megmosolyogtak.

– Naiv ember vagy, ha azt hiszed, hogy ezzel a papírfecnivel fához juthatsz. Manapság aranyórát könnyebb szerezni, mint a depóból egy szazsén fát.

Izgatottan mentem ki reggel a depóba. El voltam rá készülve, hogy hosszú orral jövök vissza.

Mindig nevettem, ha valaki azt a babonás régi mondást hajtogatta: „Ha isten úgy akarja, a kapanyél is elsül." Az én ügyembe ugyan isten nem avatkozott bele, kapanyelem azonban csodálatos módon mégis elsült.

A rádióelnök levelével kezemben beállítottam a depó „parancsnokságához". – A depó ugyanis, mint sok minden más, akkoriban katonai kezelésben volt. – A parancsnok asztala előtt többen álltak sorba, várakoznom kellett, s így volt időm szemügyre venni a parancsnokot. Egyenruhát viselt minden rangjelzés nélkül, és az arca . . . az arca szörnyen ismerősnek tűnt. Én ezt az embert valahol már láttam, sőt mintha közelről ismertem volna. De nem emlékeztem sem arra, hogy honnan ismerem, sem a nevére.

Mikor rám került a sor, és az asztalához léptem, mielőtt valamit mondhattam vagy a levelet átnyújthattam volna, ő szólalt

* Szazsén – orosz öl (2,13 m).

meg. Fölállt, szeme tágra nyílt, és jobb kezét felém nyújtva, mosolygó arccal üdvözölt.

– Üdvözlöm, kedves Sík elvtárs! Mi szél hozta ide hozzánk?

Nagy hideg volt aznap, az úton alaposan átfáztam, de ezektől a szavaktól meleget éreztem a szívemben.

Kiderült, hogy egy észt elvtárs, aki a háború elején még nálunk a rádió idegen nyelvű részlegén az észt adásokat szerkesztette. A nevét akkor se tudtam, de a büfében gyakran beszélgettem vele, és mint „testvérnépek" fiai, összebarátkoztunk. Elmondta, hogy szeptember végén önkéntes jelentkezés alapján bevették a hadseregbe, de később kiderült, hogy szembetegsége miatt fegyveres szolgálatra nem alkalmas és ide vezényelték a depó parancsnokának. Melegen érdeklődött, hogy élünk és dolgozunk a rádiónál, s amikor megtudta, mi járatban vagyok és elolvasta a rádió elnökének levelét, mosolyogva jelentette ki:

– Fát soron kívül csak hadicélokra utalunk ki. De minthogy a rádió, a „hetedik fegyvernem", köztudomás szerint éppenhogy a hadicélokat szolgálja, a kérés teljesítésének nincs akadálya.

Ezt mondván már állította is ki az utalványt egy szazsén fára.

– Megjelöltem azt is, hogy melyik raktárból, nehogy az én vérbeli rokonomnak valamilyen nedves fával kelljen bajlódnia. Ez a másik utalvány arra szól, hogy a fuvart a depó adja, itt az irodán előre fizetendő szabott áron. Mert a maszek fuvarosok szörnyen zsarolnak, legtöbbjük nem is fogad el pénzt, csak kenyeret vagy dohányt.

Mikor köszönetet akartam mondani neki, leintett. Melegen búcsúztunk el, még meg is csókoltuk egymást.

A depó szánját nem is kellett kísérnem. Megadtam a címet, felírtam a fuvaros számát, és magam villamoson mentem haza.

Számítottam rá, hogy a szán útja lassú lesz, de elmúlt egy óra, sőt kettő is, és a fuvar még mindig nem jött. Még egy harmadik órát is át kellett izgulnom, míg végre befutott.

A fuvaros felháborodott hangon panaszolta el, hogy a szazsén fa túlterhelte a szánt, vagy lehet, hogy nem megfelelő módon rakták fel, úgy, hogy útközben a rakomány széthullott, le a hóba, neki kellett összeszednie és újra felraknia, azért késett. Nem tudhattam, hogy mennyi volt ebből igaz, de megértettem, hogy a de-

rék ember a borravaló összegére igyekszik befolyást gyakorolni. Ez sikerült is neki, örömömben nem fukarkodtam. Mikor a fa lerakását az udvaron befejezte, behívtam a lakásba és adtam neki egy üveg vodkát, amit e célra előzőleg több napi kenyéradagom árán szereztem be. A jó ember annyira meg volt elégedve, hogy még isten áldását is kérte rám.

Maradt még két nagy gondom: a fát föl kellett vágatni és valahol tárolni. Az udvaron nem hagyhattam, mert egykettőre széthordták volna. Úgy határoztam, hogy részben a lakás jelenleg lakatlan szobájába hordatom be, részben a ház használaton kívüli hátsó bejáratánál levő üres előtérbe. Békeidőben persze mindez szigorúan tilos volt, de hát a szükség törvényt bont, és van-e nagyobb szükség a háborúnál?

Sajnos, a fa felvágására és behordására akkori állapotomban a legnagyobb jóakarat mellett se lettem volna képes. Szerencsére a házban akadt, aki mind a kettőt vállalta, de persze csak „valutáért". Ez nem volt könnyű, mert a nagy nehezen szerzett üveg vodkát már elköltöttem, dohánynak magam is szűkében voltam, napi kenyéradagom pedig a vodkavásárlással már egy hete negyedére apadt. De sikerült kiutat találnom: az illető kenyérért úgy is elvállalta a dolgot, ha a kikötött kenyérmennyiséget napi 200 grammos részletekben törlesztem.

Így sikerült 1942 hideg telének közepén fát szereznem, ami egyrészt arról tanúskodik, hogy történnek még csodák, másrészt szerény illusztrációja annak, hogy milyen ronda dolog a háború.

POLITIKAI ÁBÉCÉ

Ira lányom azt ígérte, hogy majd gyakran eljár hozzám, de ígéretét nem válthatta be, mert kérésére rövidesen kivezényelték a frontra. Január folyamán még egyszer meglátogatott, Ludmillával együtt, aztán február elsején egyedül nézett be hozzám elbúcsúzni.

– Gratulálhatsz, apukám. Ma este indulok a frontra, ott fognak beosztani egy sebesültvonatra. Búcsúzni jöttem, mert ezúttal nem kísérhetsz ki. Ludmilla időnként majd meglátogat helyettem

és utánanéz, hogy egészséges vagy-e és van-e mit enned. Aztán majd írok és megadom a címemet.

Azzal megcsókolt és elment.

*

Amit Ira a búcsúzásnál mondott, hogy a kis Ludmilla majd helyette gondomat fogja viselni – nem vettem komolyan. Annál jobban megörültem, mikor mindjárt a következő szabad napomon beállított a déli órákban egy fazék gerslivel.

Kellemes volt jó forró kávé mellett egy csinos fiatal lánnyal kettesben beszélgetni.

Mi tagadás, érzékileg is erősen hatott rám, sőt, bevallom, még bűnös gondolatok is környékeztek, de sikerült elűzni őket. Próbáltam komoly témákra – politikára, irodalomra – terelni a beszélgetést.

Mikor megkérdeztem, kiket szeret legjobban a mai írók közül, többek között Illés Béla nevét is említette. Majd megtudva tőlem, hogy Illés jó barátom, arra kért: beszéljek vele, mert ő szeretné meglátogatni. Mindjárt ott helyben fel is hívtam Illést és kértem, hogy fogadja. Illés persze nem az az ember volt, aki egy csinos lány látogatását visszautasította volna. Azt mondta, hogy hívja fel másnap a lány, és majd megbeszélik.

Ludmilla ezután nemsokára elment, de megígérte, hogy rövidesen újra felkeres.

Harmadnap Illés felhívott telefonon. Kiderült, hogy a lány előző nap már meglátogatta.

– No és mi a véleményed róla? – kérdeztem.

A válasz elég furcsán hangzott.

– Nézd, pajtás, nem akarlak befolyásolni. Nálam egyszer volt, és többször nem fog eljönni. Hozzád, gondolom, elég gyakran jár, módodban lesz kiismerni.

Tűnődtem, mit jelenthet ez a válasz. Talán nagyon megtetszett neki a lány, és mindjárt az első találkozás alkalmával erőteljesen udvarolni kezdett neki, s az felháborodva faképnél hagyta?

No – gondoltam magamban –, ha legközelebb eljön hozzám a lány, tőle majd megtudom.

Két nap múlva már meg is jelent. Illésnél tett látogatását maga

hozta szóba. Lelkendezve beszélt Illésről, hogy az milyen érdekes, szellemes ember. Egy szóval sem tett említést semmiféle „összeütközésről", és én nem kérdeztem. Mégis Illéstől kell majd megtudnom – gondoltam.

Ezúttal nem sikerült komoly témára terelnem a szót, ő viszont nagyon beszédes volt. Sokat beszélt magáról, arról, hogy nagyon nehéz anyagi körülmények közt él. Ezzel kapcsolatban elmondta, hogy nincs meleg lábbelije. Végül is kirukkolt a farbával: égető szüksége lenne egy bélelt meleg csizmára. Most tudna is kapni, de nincs pénze. Írt a szüleinek és azok majd küldenek, de két-három hét is beletelik, míg a pénz ideér. 250 rubelt kellene sürgősen szereznie, amit egy hónapon belül feltétlenül visszafizetne. Nem tudnám-e kölcsönözni neki ezt az összeget?

Most értettem csak meg, minek köszönhetem hozzám való jóindulatát. A gersli és a kedves lányos kacérság csekély üzleti befektetés volt egy nagyobbacska „hitelügylethez", illetve ahhoz, hogy egy idősebb bácsitól sohamegnemadásra kizsaroljon 250 rubelt. Nem, galambocskám, ilyen állat nincs!

Képmutató sajnálkozással magyaráztam neki, hogy milyen szívesen tennék eleget kérésének, de sajnálatomra ez lehetetlen, mert pillanatnyilag magam is teljesen pénz nélkül vagyok.

Ludmillácska – velem ellentétben – nem rejtette el érzéseit. Arcáról nem volt nehéz leolvasnom csalódása fölötti bosszankodását és sértődöttségét. További beszélgetésnek nyilvánvalóan nem sok értelmét látta. Hamarosan fölállt, és hidegen búcsút véve – még a hagyományos kézszorítást se tartotta szükségesnek – eltávozott.

Ez a lány ugyan énhozzám sem fog még egyszer eljönni, gondoltam. Talán Illés barátommal is hasonló „összeütközése" volt? Mindjárt megtudjuk.

Felhívtam Illést. Elmondtam neki saját tapasztalatomat, mire ő bevallotta, hogy tőle is pénzt kért. Belőle nyilván többet nézett ki, mert nem 250, hanem 500 rubelt kért tőle, és nem kölcsön, hanem örökbe.

– Lehet, hogy „ellenértéket" is hajlandó lett volna felajánlani – természetben. De én a gazdaságtanban úgy tanultam, hogy kereskedelmi ügylet csak ott jöhet létre, ahol kereslet és kínálat áll szemben egymással. Viszont ahol kereslet is, kínálat is csak

az egyik oldalon van meg, ott az ügy reménytelen. Ezt a lánynak is így megmondtam.

Illés barátommal nem ritkán voltak nézeteltéréseim, de ezúttal egyetértettem vele.

A magam számára viszont levontam a tanulságot: Ira lányom úgy számított, hogy Ludmillácska leckéket kap majd tőlem politikai ábécéből, ehelyett azonban végeredményben én kaptam tőle kiadós leckét az élet ábécéjéből.

PUSKIN UNOKÁJA

Nem sokkal Ira elutazása után súlyos megfázással ágynak dőltem. Hogy betegségembe e szörnyű és kilátástalan helyzetben mégsem pusztultam bele, azt kizárólag Maria Nyikolajevnának köszönhetem.

Maria Nyikolajevna volt a mi kerületünk „ügyeletes orvosa". A kerületi rendelőből ellátogatott azokhoz a betegekhez, akik képtelenek voltak saját lábukon oda járni.

Nem tudom, jó orvos volt-e Maria Nyikolajevna, nekem ugyanis kizárólag olyan sablonos betegségek kapcsán volt dolgom vele, amelynek gyógyítása nem igényelt különösen magas képzettséget. De hogy áldott jó ember volt, az biztos. Nem is mint orvos, hanem mint ember mentette meg az életemet.

Udvarunk lakói mindannyian ismerték Maria Nyikolajevnát, és sokan közülük egy kicsit bolondnak tartották. Nem volt igazuk: Maria Nyikolajevna nem kis bolond, hanem nagy bolond volt. Egy rögeszméje volt, amelyről még a háború alatt és az ostromlott Moszkvában sem tudott lemondani: szerette az embereket.

Mikor először járt nálam, a betegségem annyira lefoglalta minden figyelmét, hogy a lakásban körül se nézett. Így történt, hogy Maria Nyikolajevna nem vette azonnal tudomásul betege „környezetét". Dé másnap már megkérdezte: miért nincs befűtve, ki főz nekem, és ki ápol? Mikor elmondtam, hogy állok, Maria Nyikolajevnából kitört a felháborodás:

– Micsoda könnyelműség! Micsoda lehetetlen állapot! És maga nekem erről tegnap egy szót sem szólt!

Rögtön faggatni kezdett, hogy ki van a házban, aki legalább időnként benézhetne hozzám, kiválthatná a kenyeremet, teát, levest főzne, és legalább néha befűtene.

Én persze senkit sem tudtam megnevezni.

– Különben is – vetettem ellen – nem olyan időket élünk, Maria Nyikolajevna, amikor az emberek a mások bajával is törődni tudnának.

– Ez pedig így nem maradhat – jelentette ki Maria Nyikolajevna.

Azzal fölkelt és otthagyott.

Nem hiába tartják bolondnak – gondoltam, és jól beburkolózva a takaróba, újra elszenderedtem.

Arra ébredtem fel, hogy Maria Nyikolajevna megint ott áll az ágyam mellett.

– Minden rendben lesz – mondta. – Egy emelettel feljebb, itt a házban lakik Varja Kuznyecova. Úgy tudom, régebben cseléd volt itt az egyik lakónál. Most a kórházban dolgozik, ápolónő. Huszonnégy órás szolgálata volt, aztán negyvennyolc órán át szabad. Megígérte, hogy a szabad napjain egy-két órát magának szentel, kiváltja a kenyerét, befűti a kályhát és megfőzi, amit kell. Délután el fog jönni, beszélje meg vele, hogy mit fizet majd neki ezért.

Varja délután csakugyan beállított. Pénzt nem akart elfogadni, hanem arra kért, hogyha tudok, adjak neki napi tíz deka fekete kenyeret. Annál szívesebben beleegyeztem ebbe, mert betegségem alatt kenyéradagomnak csak a felét fogyasztottam el, amelyet fehér kenyérben adtak ki. (A hatvandekás kenyéradag harminc deka fehér és harminc deka fekete kenyeret jelentett.)

Varja két szabad napja közül egyiken az én kályhámat fűtötték, s ilyenkor Varja nekem is, meg saját magának is nálam főzött. A másik szabad napján viszont ő fűtötte be saját kályháját, s akkor elvitte magához az én főznivalómat is. Amikor szolgálatban volt, a főzés és a fűtés szünetelt.

Egyik ilyen „hideg nap"-on, amikor Varjának csak este kellett újra munkába állnia, reggel bejött hozzám, és ahogy szokta, megkérdezte: miben lehet segítségemre. Odaadtam neki a kenyérjegyemet, hogy váltsa ki az aznapi és másnapi kétszer hatvan deka kenyeremet. Azonkívül volt egy kis maradék rizsem, azt is oda-

adtam neki azzal, hogyha befűti a saját kályháját, főzzön nekem egy kis rizslevest.

Varja mindkét feladatot készséggel vállalta.

Távozása után magamra húztam a paplant, és egész délelőtt nyugodtan szunyókáltam abban a szent hitben, hogy legközelebbi jövőm biztosítva van.

Szendergésemből úgy tizenkét óra felé arra ébredtem, hogy éhes vagyok. Csodálkoztam, hogy Varja még nem jelentkezett.

Talán itt járt nálam – gondoltam –, de minthogy aludtam, visszavitte a levest a kályhára. Legalább a kenyeret itthagyta volna!

Elmúlt fél óra, de Varja csak nem jelentkezett. Bár nehezemre esett, elhatároztam, hogy magam megyek fel hozzá a kenyérért és a levesért.

Nagy nehezen feltápászkodtam, gyorsan magamra öltöttem egy meleg bundát, és fölbotorkáltam az emeletre.

Az emeleti folyosó ajtaja zárva volt. Becsöngettem Varjának: két hosszút és egy rövidet.

(Az emeleten, éppúgy, mint nálunk a földszinten, a közös folyosóra nyolc kis – egy- és kétszobás – lakás nyílt. A folyosóajtón csak egy közös csengő lévén, ki volt függesztve a „csengőkódex". hogy melyik lakóhoz hányszor és hogyan kell becsöngetni.)

Csengetésemre senki sem jelentkezett. Varja, legnagyobb csodálkozásomra, nem volt otthon.

Biztosan elfelejtette kiváltani a kenyeret, és most szaladt le érte – gondoltam, és azzal a nyugodt gondolattal tértem vissza a szobámba, hogy Varjának most már hamarosan be kell futnia.

Egy óra múlva újra idegeskedni kezdtem. Másodszor is fölbotorkáltam az emeletre, de ugyanolyan sikertelenül.

Most már kétségtelennek látszott, hogy Varja elment valahova, itthagyva engem leves és kenyér nélkül.

Az éhség annyira gyötört, hogy nem tudtam tovább várni. Két óra felé harmadszor is felmentem, azzal a szándékkal, hogy addig csöngetek, amíg valaki a lakók közül ki nem nyitja az ajtót, és megpróbálom valahogy felnyitni Varja szobáját. Meg voltam ugyanis győződve, hogyha a kenyeret nem is váltotta ki, a levest nyilván megfőzte, mielőtt elment, csak aztán valami történhetett, ami miatt megfeledkezett róla.

Makacs csöngetésemre valaki végre kinyitotta az ajtót. Egy idősebb nő volt, akit eddig még sohasem láttam a házban. Csak úgy fél füllel hallottam róla, hogy az egyik emeleti szobába – amelynek a lakója még negyvenegy nyarán evakuált Taskentbe – nemrég egy magános, idősebb nő költözött be, akinek valahol a város másik részén bombatalálat érte a lakását.

Az ismeretlen nő megkérdezte: kit keresek, s amikor megmondtam, hogy Varjával lenne dolgom, közölte, hogy Varja még délelőtt elment. Mint mondta, váratlanul telefonáltak neki a kórházból, hogy már délben vegye át a szolgálatot, mert egy másik ápolónő hirtelen megbetegedett.

Ez a hír teljesen lesújtott, mert azt jelentette, hogy két teljes napra egy falat kenyér nélkül maradtam, nem is szólva a jó meleg rizslevesről.

Elképedve, szótlanul álltam ott a nyitott folyosóajtó küszöbén, teljesen tehetetlen és tanácstalan voltam.

Az ismeretlen nő nyilván megértette, hogy bajban vagyok, mert barátságos, részvevő hangon megkérdezte:

– Mit akar Varjától? Talán én tudnék valamiben segítségére lenni?

Elmondtam neki, hogy miről van szó.

– Hm – mondta. – Kellemetlen dolog. Ilyenek ezek a mai fiatalok. (Köztünk maradjon a szó: Varja közelebb volt a negyvenhez, mint a harminchoz.) Kenyérnek, sajnos, magam is szűkében vagyok. Hanem tudja mit: nincs véletlenül egy kevés lisztje? Ha van, hozza fel hozzám, nekem van olajom, a villanyfőzőn olyan lángost sütök magának, hogy mind a tíz ujját megnyalja utána.

– Lehet, hogy van – feleltem. – Mindjárt utánanézek.

És anélkül, hogy egy szóval is köszönetet mondtam volna az ismeretlen nőnek szíves ajánlatáért, csaknem futva mentem le a lépcsőn. Úgy rémlett, hogy nemrégiben az ebédlőszekrényben láttam egy kis papírzacskót valami lisztfélével. Akkor ügyet sem vetettem rá, mert nekem nem volt időm főzéssel bajlódni, de most, a betegségtől és az éhségtől legyöngülve, szinte élet-halál kérdésnek tűnt, hogy megtaláljam.

A zacskót megtaláltam és – ó, boldogság! – a legszebb nullásliszt volt benne, körülbelül fél kiló. Egy kiló aranynak nem örültem volna annyira, mint ennek a fél kiló lisztnek.

Boldogan és büszkén siettem vissza az emeletre. Az ismeretlen nő ott várt rám az ajtóban, és bevezetett a szobájába.

– Tessék beljebb kerülni – mondta udvariasan. – De kérem, ne lepődjék meg azon a rettenetes rendetlenségen, amit itt talál. Ne gondolja, hogy ez nálam mindig így van. Csak amikor sok munkám van, akkor utána nem győzöm rendbe szedni a szobát. Sajnos, öregszem.

A szobába lépve elámultam. A különben se valami tágas szoba úgy túl volt zsúfolva bútorral, hogy alig fértünk el benne ketten. Mégpedig nem olyan mindennapi, szimpla bútordarabokkal, amilyeneket nálam vagy a ház többi lakóinál láthatott az ember; minden darab unikum volt. Régimódi, nyilván nagyon drága karosszékek, művészi faragású óriási faágy, csodálatosan szép nagy íróasztal és még sok más apróbb darab. A falak körös-körül tele voltak eredeti festményekkel. Az ágyon, az asztalon és széken képek, kézimunkák, játékok és különböző csecsebecsék hevertek. A helyiség inkább bútorraktárhoz vagy műhelyhez hasonlított, mint lakószobához.

– Ne csodálkozzék, hogy ilyen zsibvásárt talál nálam – magyarázta a különös hölgy. – Ez a szoba ugyanis csak mellékesen szolgál háló-, ebédlő- és nappali szobaként. Fő rendeltetése: műterem. Én tudniillik a szó legszorosabb értelmében a kezem munkájával keresem a kenyeremet.

Mialatt ezt mondta, az egyik karosszékről lerakta az ott heverő holmit.

– Parancsoljon helyet foglalni. Rögtön bekapcsolom a villanyfőzőt, és hozzálátok a lángossütéshez. Közben, ha akarja, társaloghatunk egy kicsit. Legalább végre megismerkedünk egymással.

Úgy is lett: lángossütés közben megismerkedtünk. Mégpedig, nyilván annak az elvnek megfelelően, hogy „munkája dicséri a mestert", új ismerősöm eredeti módon kezdte meg a bemutatkozást.

– Mit szól például ezekhez a szerecsen gyerekekhez? – kérdezte, és bár közben a villanyfőző már kigyulladt, mielőtt a feltett serpenyőbe olajat öntött volna, szakított néhány pillanatot arra, hogy az egyik fogasról leakassza az aposztrofált játékszert, és a kezembe nyomja.

Kerek talapzaton nyolc kis néger baba feküdt. A talapzatból

hosszú zsinór lógott ki, amelyet ha meghúzott az ember, a babák talpra ugrottak. Egy másik rövidebb zsinór meghúzására mind a nyolc baba meghajolt. Egy harmadik zsinór megrángatása újra kiegyenesítette őket. A babák mindegyike más és más, eredeti és művészi ízléssel készített ruhát viselt. Amennyire meg tudtam ítélni, ez a buta kis játékszer művészi szempontból remekmű volt.

– Nagyszerű – mondtam. – Zseniális. De ha jól értettem, amit az imént mondott, ezek a dolgok eladásra készülnek. Hát van, aki a mai időkben ilyen játék csecsebecséket vásárol?

– Hogyne – felelte a hölgy, a serpenyőbe helyezve az első lángosokat. – Legkapósabbak a gyermekjátékok. Ilyesmit mindig vásárolnak az emberek. Most, hogy háború van, és nehéz a megélhetés, a gyerekeknek még jobban kell a játék, mint normális időkben, mert szüleiknek kevesebb idejük jut arra, hogy velük foglalkozzanak. Aztán csinálok én sok minden hasznos dolgot is: kesztyűt, sapkát, babaharisnyát, miegyebet.

– És valószínűleg festeni is szokott – mondtam, körüljártatva szememet a falon lógó képeken.

– Ó, igen – felelte, miközben a serpenyőben sülő lángost nagy szakértelemmel a másik oldalára fordította. – Hiszen tulajdonképpen ez lenne az eredeti mesterségem. Párizsban és Münchenben végeztem a festőiskolát.

– Hát akkor mért foglalkozik ilyen apró-cseprő munkákkal? Nem jövedelmezőbb a festés?

– Ó, nem. Képeket még békeidőben is nehéz eladni. Mostanában pedig eszébe se jut senkinek, hogy képet vegyen. A képeket csak magamnak festem. Babaruhát, kesztyűt azért csinálok, mert enélkül nem tudnék megélni. Képeket azért festek, mert enélkül nem tudok élni.

Miután ilyenformán működésével nagyjából már megismertetett, elmondott egyet s mást saját magáról is.

A lángossütő hölgyet Olga Dimitrovnának hívták, vezetékneve Tirin. Ennek azonban nem volt semmi jelentősége. Ezt a nevet ugyanis Olga Dimitrovna a férje után viselte, akihez vajmi kevés köze lehetett, mert sem akkoriban, sem később – hároméves közeli ismeretségünk alatt – soha még csak meg sem említette róla. Később, mikor már nagyon összebarátkoztunk Olga Dimit-

rovnával, egyszer egyenesen föltettem neki a kérdést, hogy ki és mi volt a férje. Az egész, amit megtudtam róla, annyi, hogy festő volt, és hogy mindössze néhány hónapig éltek együtt Párizsban. Még azt se tartotta szükségesnek megemlíteni, hogy orosz volt-e vagy francia. Csak annyit mondott, hogy amikor a lányuk megszületett, már nem éltek együtt.

Annál többet beszélt a lányáról: Lillának hívják, és még csak huszonnégy éves, de már néhány évvel a háború kitörése előtt férjhez ment. Van egy négyéves „isteni" kisfia, a férje kapitány a hadseregben, és jelenleg természetesen a fronton van. Lillácskát a kisfiával együtt evakuálták az Altaj-vidékre, ahol élelmezés szempontjából nagyon jó a helyzet, csak a ruházkodás nehéz, mert a gyereknek hol erre, hol arra van szüksége, Lillácska is már lerongyolódott, és ott náluk élelmiszeren kívül semmit sem lehet kapni.

– Látja ezt a sok női és gyerekholmit? – kérdezte az ágyon heverő ruhadarabokra mutatva. – Ezt mind nekik gyűjtöm. El sem képzeli, hány ilyen kis néger gyereket kellett kivinnem a rabszolgavásárra, hogy mindezt összevásárolhassam. De a legnehezebb nem is a holmik beszerzése, hanem az eljuttatása. A posta, mint tudja, privát csomagokat most nem szállít. Találnom kell valakit, aki éppen abba az altaji városkába készül utazni, ahol az enyémek laknak, és ha végre akad ilyen, annak a jóindulatát, illetve készségét is meg kell vásárolnom, hogy a csomagot elvigye. Ez szintén nem kevésbe kerül, mert az embereknek manapság a saját holmijukkal is éppen elég gondjuk van. Aztán pénzt nem is igen fogadnak el, csak élelmet vagy ruhát. De azért ez már vagy a negyedik csomag, amit küldök nekik – tette hozzá büszkén.

– És maga nem szándékszik evakuálni, Olga Dimitrovna? – kérdeztem. – A helyzet itt Moszkvában egyre nehezebb lesz. Hadászatilag persze már túl vagyunk a krízisen, de ami az élelmezést és a fűtést illeti, azt hiszem, még komoly gondokkal kell számolnunk. A háború évekig elhúzódhat és nyilván el is húzódik. Mit fog csinálni, ha még két-három telet ilyen ostromállapotban kell majd kihúznunk?

– Igen, mindenki mondja, hogy okosabb dolog volna evakuálnom. A lányom is nagyon hív. De hogy mehetnék el innen,

mondja? Hogy hagyjam itt a képeimet? El nem vihetném őket magammal, és nem élném túl, ha itt valami bajuk történnék. És a bútorok! Ezt maga persze nem érti. A mai nemzedék nem érti azt, hogy a dolgoknak is van lelkük. Látja ezt a nagy, ósdi faágyat? Ebben az ágyban élte át a nászéjszaka gyönyöreit a nagyapám, aki Szevasztopol védelmében esett el. Ebben az ágyban született az édesanyám, és engem is ebben hozott a világra. És most itthagyjam azzal a tudattal, hogy bármelyik nap föltüzelhetik, ha nem a németek, hát a szomszédok? És látja ezt a karosszéket? – kérdezte olyan áhítatos arckifejezéssel, olyan titokzatos suttogó hangon, mint aki valami égrengető titkot készül elárulni. – Tudja, kinek a karosszékében ül maga? Ez a karosszék állt a dédapám íróasztala előtt. Ebben ült, amikor a legszebb verseit írta. Eddig nem szóltam magának erről. Senkinek sem mondom meg, mert ha megtudnák, rögtön elvinnék valamelyik múzeumba. De én belehalnék, ha meg kellene válnom ettől az ereklyétől. Tudja, hogy hívták a dédapámat? Talán hallotta ezt a nevet: Alekszandr Szergejevics Puskin... Látja ezt a kis lábzsámolyt? Ez is az övé volt. Ezen pihentette a lábait. És ezt a falimosdót?

Egészen közel hajolt hozzám, és úgy suttogta a fülembe:

– Tizenhárom különböző Puskin-ereklyét őrzök ebben a szobában. Hát gondolja, hogy itthagyhatom őket? És Moszkvát! Ezt a csodálatos, egyetlen várost! Amelyben születtem és amelyhez minden porcikámmal hozzá vagyok nőve! Nem, drága uram, az evakuációt nem nekem találták ki.

Közben elkészült a lángos, és – tekintettel arra, hogy én képekhez nem értek, de lángosokhoz igen – evés közben arra kellett gondolnom, hogyha ez a hölgy a festéshez is olyan jól ért, mint a lángossütéshez, akkor nagy művésznek kell lennie.

SZONYÁÉK MEGJÖNNEK

Szofja Markovna nem sokáig maradt az evakuációban. A gyár egy részét már 1942 tavaszán visszahelyezték Moszkvába, s így Szofja Markovnának is vissza kellett térnie. Minthogy pedig a két kisebb gyerekétől nem volt hajlandó megválni, így harmadmagá-

val érkezett vissza az élelmezés szempontjából éppen a legkritikusabb időket élő Moszkvába.

A különben is nehéz helyzetet még súlyosabbá tette az a körülmény, hogy Szofja Markovnának, mint a gyár egyik főmérnökének, éjjel-nappal, úgyszólván megszakítás nélkül a gyárban kellett tartózkodnia. Háztartási alkalmazottról abban az időben természetesen szó sem lehetett, s így a háztartás vezetése és a két gyerek ellátása szinte megoldhatatlan problémaként nehezedett Szofja Markovna vállaira.

Ő azonban – ki tudja, honnan vette hozzá az energiát – ezt is áthidalta valahogy.

A gyár, ahol dolgozott, fontos hadiüzem lévén, maga gondoskodott dolgozóinak élelmezéséről. Minden munkás a gyárban kapott reggelit, ebédet és vacsorát, de az élelmezés nem volt egységes. A dolgozókat három kategóriába osztották. Aki nehezebb vagy több munkát végzett, vagy felelős állást töltött be, az jobb élelmezésben is részesült. Szofja Markovna az első kategóriába tartozott. A reggelijét tényleg el is fogyasztotta a gyárban, ez volt az ebédje. Reggelire elég volt neki az az üres tea, amit munkába indulás előtt otthon megivott. Az ebédjét és a vacsoráját esténként hazahordta.

Rendszerint késő éjjel került csak haza, mikor a gyerekek már aludtak, és annyira fáradt volt, hogy evésre gondolni se tudott volna, legföljebb teát főzött magának. A gyárból hozott ebéd és vacsora másnapra maradt és elég volt Jurkának ebédre (a kislány az iskolában kapott ebédet) és mind a két gyereknek vacsorára. Az étel fölmelegítése és elosztása Jurka feladata volt, és ő ezt, no meg általában a „családapai" tisztet – amely kishúgával szemben most az ő vállaira hárult – nagy ambícióval és teljes felelősségérzettel látta el.

Ugyancsak ő végezte a fűtést és a takarítást. Ő hozta el naponta a péktől a jegyre járó kenyeret, ment a boltokba bevásárolni, adta mosásba a fehérneműt. Néhány hét alatt tökéletesen elsajátította a háztartási teendőket.

Egyszer késő este hazajövet, a kapuban találkoztam össze a szintén hazatérő Szofja Markovnával. Az udvaron keresztülhaladva beszédbe eredtünk, és minthogy a gyerekei már úgyis aludtak, meghívtam hozzám egy csésze teára.

– Nehéz időket élünk, Andrej Alekszandrovics – mondta teázás közben –, de panaszra nincs okunk. Élünk, egészségesek vagyunk. Vova itt van a közelben, és gyakran látjuk. A két gyerek rendesen jár iskolába. Az élelmezéssel se lenne nagyobb baj, csak a kenyér kevés. Én ugyan 600 grammot kapok, de a gyerekek csak három-háromszázat. Elég gyenge koszton élnek, amellett legalább 500 gramm kellene nekik fejenként. Viszont én se tehetem, hogy reggel meg este legalább egy darabka kenyeret ne egyem az üres teához, mert akkor nem bírom ki egész nap a gyári reggelivel. Hozzá még a mosásért is kenyérrel kell fizetni, mert máshogy nem vállalják. No, de hát majd csak lesz valahogy. Fontos, hogy a fronton jöjjenek rendbe a dolgok minél előbb.

TAVASZI GONDOK

SZÜLETÉSNAPI BALSIKEREK

Április második a születésnapom. Háborús időkben, szeretteimtől elszakítva, igazán nem gondoltam volna, hogy ezúttal is születésnapi ajándékot kapok.

Március 31-én – jó munkám jutalmaképpen – ebédjegyet kaptam egész hónapra egy jobbfajta étterembe a Tverszkaján, ahol az utóbbi hónapokban megszokott sovány háborús ebédek helyett valóságos háromfogásos ebédet szolgáltak fel. Kaphatott-e az ember abban az időben ennél értékesebb ajándékot?

Másnap délben munkába menés előtt büszkén állítottam be a kitűnő étterembe annak tudatában, hogy több mint fél év után először igazán jó ebédet kapok, mégpedig egy teljes hónapon keresztül.

Az ebéd minden várakozásomat fölülmúlta. Ezt meg is mondtam a pincérnek, mikor a desszert (finom tortaszelet) felszolgálása után az asztalra kitett jegyzetfüzetemből az aznapra szóló lapot kitépte. Jókedvemben még tréfálkoztam is vele.

– Másutt mindenhol előbb kérik a jegyet és csak aztán adnak enni. Magukhoz, úgy látom, be lehet jönni akár jegy nélkül is, az ember megeszi az első két tál ételt, aztán odébbáll.

– Téved, ha azt hiszi – mondta mosolyogva. – A levest se hagytam volna itt, ha nem látom a jegyzetfüzetet az asztalon.

Hogy a jó ne járjon egyedül, ugyanaznap levelem jött Julia Leontyevnától, akitől már három hónapja – újév óta – semmi hírt sem kaptam.

A levél egy Volga menti kisvárosból, Csebokszariból jött. Több iskolában tanít rajztanárként – írta –, s a két kisebb gyermeke

iskolába jár. A nagyobbik lánya már nincs vele, mozgósították mint komszomolistát honvédelmi munkára, s most hol innen, hol onnan ad magáról életjelt. A festőművészek szakszervezete eddig is sokat segített nekik, most meg kilátásuk van rá – ugyancsak a szakszervezet segítségével –, hogy nyárra visszatérhetnek Moszkvába. Ezért arra kér, nézzek utána, hogy megvan-e a lakásuk, nem bombázták-e le, vagy nem telepítettek-e be kibombázott családokat.

Másnap – a születésnapomon – délután kettőig szabad voltam. Úgy terveztem, hogy a délelőtt folyamán előbb elvégzem a kért lakásfelderítést, aztán születésnapom alkalmával megajándékozom magamat: régi békebeli szenvedélyemnek hódolva benézek néhány antikváriumba. Többektől hallottam, hogy az ostromlott városban az emberek nemigen vásárolnak könyvet, s különösen nem keresik az engem legjobban érdeklő idegen nyelvű könyveket. A háború első hónapjaiban viszont az evakuációba készülők közül elutazásuk előtt sokan pénzzé tették könyveiket, némelyek egész kis könyvtárakat adtak el, s minthogy mostanában igen gyenge a kereslet, az antikváriusok csaknem ingyen vesztegetik ezeket. Úgy gondoltam, bizonyára találok köztük számomra érdekes afrikai és általában gyarmattörténeti könyveket is.

A lakásfelderítést elvégeztem, de az eredmény nagyon szomorú volt. Először a házfelügyelőnél érdeklődtem, és tőle tudtam meg, hogy az „elhagyott" lakásba a hatóságok már két hónappal azelőtt új lakót telepítettek, mégpedig egy belügyi tisztet. Bár tudtam, hogy az ügy reménytelen, becsöngettem a lakásba. A tiszt maga nyitott ajtót.

Mikor megmondtam neki, hogy az evakuált lakók megbízásából jövök, akik a nyárra vissza kívánnak térni moszkvai lakásukba, a tiszt arca rákvörös lett és magából kikelve ordította:

– Ennek a lakásnak a bérlőjét, mint kémet és népellenséget, elítélték. A nője meg a porontyai örüljenek, hogy élnek és húzzák meg magukat, mert különben nekik is ellátjuk a bajukat.

Ezt mondván becsapta orrom előtt az ajtót.

Viselkedése lesújtott. Szégyelltem magamat helyette is, de ezen kívül semmit sem tehettem. Nehéz szívvel távoztam. Hogyan fogom ezt kíméletesen megírni?

Születésnapom rosszul kezdődött. Egy ideig sötét hangulatban,

cél nélkül jártam az utcákat, aztán eszembe jutott, hogy mit is terveztem délelőttre. Nincs értelme gyötörni magam amiatt, amin változtatni úgysem tudok. Okosabb, ha ezt a kínos feladatot – a szegény Juliának írandó levél megfogalmazását – holnapra halasztom. Mért fosztanám meg magam a saját magamnak ígért születésnapi ajándéktól, mikor ezzel neki semmit sem segítenék.

Az egész délelőttöt régi könyvek közötti böngészéssel töltöttem. Várakozásom bevált. Három antikvár boltban összesen vagy ötven afrikai, ázsiai és latin-amerikai országokról szóló könyvet vásároltam össze. A legérdekesebbeket irattáskámban magammal vittem, a többit félretettem azzal, hogy a napokban bejövök értük.

Dagadó táskával a kezemben, azzal a jóleső érzéssel léptem be az étterembe, hogy nagyszerű születésnapi ebédemet még érdekes Afrika-könyvek átnézésével is fűszerezni fogom.

Most egy másik pincér szolgált ki, s amikor a levest hozta, mindjárt a jegyet is kérte. Elővettem a tárcámat, kinyitottam, de a füzet nem volt sehol. Idegesen vizsgáltam át a tárca valamennyi rekeszét, aztán a zsebeimet, hogy hátha szórakozottságomban nem a tárcába tettem vissza a jegyeket, de hiába. A pincér türelmetlenkedett, mert több adag leves volt a tálcáján. Végül is kénytelen voltam bevallani, hogy a jegyeimet nem találom, mire ő egykedvű arccal visszavette az elém helyezett leveses tányért, és szó nélkül továbbment a következő asztalhoz.

Feldúlt lelkiállapotban hagytam el az éttermet. Az idő még egy óra körül járt, nekem csak kettőre kellett volna munkába állnom, de hazamenni már nem tudtam, így hát egyenesen bementem a rádióhoz. Egyedül Háy Adélt találtam ott. Mikor elmondtam neki, hogyan jártam, ő kioktatott, hogy holnap menjek be a Puskin téri főépületbe – az adminisztratív osztályok már visszaérkeztek az evakuációból –, ott jelentsem be, hogy a jegyem elveszett, talán sikerül a segítségükkel újat szerezni.

Tanácsát megfogadtam, de nem vezetett eredményre. Szabály, hogy elvesztett ebédjegyeket nem pótolnak. Viszont biztosítottak arról, hogy a külön étterem használatára szóló jogom érintetlen marad – jövő hónap elsejétől.

Ez az én mostohán sikerült ötvenegyedik születésnapom története.

A németek Moszkva elleni támadását visszavertük, a város elestének veszélye megszűnt. Április első felében a rádió visszaköltözött a Puskin bulváron levő régi épületébe. A magyar szerkesztőséget a harmadik emeleten helyezték el. A helyiség elég tágas volt, de mindössze egy szobából állott. Szerkesztők és fordítók, bemondók és gépírónők mind egy szobában összezsúfolva, sőt mi több, ez átjárószoba volt. Balra tőlünk, a miénkből nyíló nagy szobában a lengyel szerkesztőség, jobbra viszont ugyancsak a mi szobánkból nyílt egy parányi helyiség, itt állt az osztály vezetőjének íróasztala. A magyar, lengyel és csehszlovák szerkesztőség szervezetileg egy osztályhoz tartozott. Mindkét szomszédos helyiségbe csak a mi szobánkon keresztül lehetett bejutni.

Ebben az időben egymás után jöttek vissza Moszkvába a Kujbisevbe evakuált munkatársak. Megjött többek között Czóbelné is, így a szerkesztőségnek most már két magyar–orosz fordítója volt rajtam kívül – Czóbelné és Levi. Czóbelné cikkeket is írt, munkám tehát nem volt már nélkülözhetetlen. Ezért mikor – röviddel átköltözésünk után – idézést kaptam a lakóhelyem szerinti kerület katonai biztosától, hogy jelentkezzem felülvizsgálatra, újra felcsillant előttem a remény: hátha mégiscsak felvesznek a hadseregbe.

Mióta a háború elején önkéntes jelentkezésemet kétszer visszautasították, nem próbálkoztam többé. Közben azonban tudomást szereztem róla, hogy számos magyar emigráns elvtársat felvettek a hadseregbe. Voltak, akik fegyveres szolgálatot teljesítettek a fronton, sokan tolmácsként működtek, mások a hadifoglyokkal dolgoztak. Az a tény, hogy felülvizsgálatra hívnak, ugyancsak biztatónak látszott. Hogy több sanszom legyen a felvételnél, írást kértem a rádióbeli osztályvezetőmtől, Slanskytól arról, hogy a háború eleje óta a magyar szerkesztőségben dolgozom, s egyben jellemzést rólam, és véleményt a munkámról. Slansky készséggel teljesítette kérésemet, nagyon pozitív jellemzést adott azzal a javaslattal, hogy különösen alkalmasnak tart magyar vagy német tolmácsnak a frontra.

Ezzel az írással a zsebemben bizakodással jelentkeztem a katonai biztosságon. Kora reggeltől késő délutánig előszobáztam,

míg végre bejutottam a felülvizsgáló bizottság elé. Jó fél óráig beszéltek velem, és a beszélgetésből már-már úgy látszott, hogy felvesznek. A végén kiküldtek és egymásközt tanácskoztak, majd behívtak, hogy közöljék: részben koromnál fogva, részben azért, mert a háború szempontjából fontos munkát végzek a rádiónál is, helyesebbnek tartják, ha azt folytatom.

Hiába! A sárga foltot a háború se mosta le.

MÁSA NÉNI „SEGÍTSÉGE"

Nehéz idők jártak Moszkvára, nagy bajok voltak az élelmezés körül. A munkahelyről beutalták ugyan az embert valamelyik étkezdébe, ahol kapott ebédet, de ez volt aztán csaknem minden. Az élelmezési jegyre a kenyéren kívül nagy ritkán lehetett csak valami kevés babot, borsót vagy darát kapni. Az ilyesmit aztán diadallal vitte haza a boldog tulajdonos, és már előre élvezte a legközelebbi szabad napját, amikor módja lesz rá, hogy odahaza „különebédet" főzzön belőle magának.

Nekem hozzá még külön gondot jelentett, hogy nem volt villanyfőzőm, a primuszba pedig nem lehetett benzint szerezni. Amikor először került főznivalóm, nem maradt más hátra, mint az öreg Kovaljovnéhoz fordulni segítségért. Az öregasszony készségesen vállalta, hogy megfőzi az ételt, csak vigyem be hozzájuk. Megköszöntem szépen, bevittem a főzeléknek szánt babot, és föltettem főni. Aztán visszamentem a szobámba, gondolva, hogy majd úgy fél óra múlva utánanézek. Mikor fél óra múlva bementem, Másа azzal fogadott, hogy ő már többször megkavarta a főzelékemet, csak menjek vissza nyugodtan dolgozni, ha a bab megfő, ő majd leveszi a tűzről.

Egy idő múlva Másа átjött hozzám jelenteni, hogy megfőtt a bab. Én éppen el voltam foglalva, kértem, hogy csak takarja le a lábast, majd egy kicsit később átmegyek érte.

Mikor átmentem az ételért, Másа nem volt otthon, de a szobát nyitva találtam. Bementem és hazavittem az ételt. Mikor az edényt kinyitottam, csodálkozva láttam, hogy legalább a fele „elpárolgott".

Ilyen és hasonló esetem nemegyszer volt abban az időben az

öregasszonnyal. Hol a kályhát segített befűteni – és közben elsikkasztott öt-hat nagy hasáb fát; hol felajánlotta, hogy kiváltja a kétnapi kenyéradagomat, és a nekem járó 1200 grammból 200–300 grammot lecsípett. Így a szó szoros értelmében falatokat vett ki a számból – mert abban az időben mindenkinek csak falatok jutottak, és ezek a falatok jelentették az életet. Szólni persze egyszer se szóltam neki, mert szégyelltem magam helyette is, de siettem saját villanyfőzőt beszerezni, és a fűtést meg a kenyérkiváltást is inkább magam végeztem. Ez ugyan sok időt elvett tőlem, de abban a helyzetben veszedelmes dolog lett volna uraskodni.

OLGA DIMITROVNA MELLÉKFOGLALKOZÁSAI

A nagy Puskinnak tiszteletreméltó dédunokájával ismeretségünk első napjától kezdve nagyon jó barátok lettünk. Szabad napjaimon gyakran fölnéztem hozzá, rendszerint azért, hogy tanácsát kérjem valamilyen háztartási kérdésben – életemnek ez az oldala ugyanis abban az időben vajmi gyöngén állott, minthogy még mindig teljesen egyedül voltam, és közben Varja is eltűnt már a házból, beköltözött a kórházba –, de nemegyszer felmentem hozzá csak azért, hogy egy kicsit elbeszélgessek vele.

Hamar rájöttem, hogy a „lángossütés" nem volt véletlen. Olga Dimitrovnának egyik legjellemzőbb tulajdonsága éppen az volt, hogy mindig mindenkinek segíteni igyekezett. Ha meghallotta, hogy valaki a házban betegen fekszik, nem várta, hogy hívják, maga ment be hozzá megkérdezni: ne váltsa-e ki a kenyéradagját, vagy ne hozza-e el valahonnan az ebédjét. Ha volt miből, főzött neki egy forró teát vagy meleg levest. Ennek a csodálatos nőnek – állapítottam meg róla – nem is lelki, hanem szinte testi szükségletei közé tartozik az, hogy másokkal jót tegyen.

Aztán csakhamar rájöttem, hogy Olga Dimitrovna nemcsak festéssel, kézimunkával és jótékonysággal foglalkozik, hanem egy kicsit „áruközvetítéssel" is. Nemcsak a saját készítményeit adogatja el „kéz alatt", hanem a másokét is, akik az ő megrendelésére dolgoznak. Sőt nem is csak különböző tárgyakat árusít, hanem egy kicsit élelmiszerrel, ruhaneművel, villanyfelszerelésekkel

is spekulál. Először nagyon meglepett a dolog. Annyira nem illett bele a róla alkotott képembe.

Egyszer, mikor panaszkodtam neki, hogy nagyon szenvedek, mert nincs kávém, felajánlotta a segítségét. Egy „ismerőse" tartalékolt néhány font kávét, és most sürgősen szüksége van pénzre.

Az erős kávés tudvalevőleg – éppúgy, mint az erős dohányos –, ha nincs kávéja, mindenre képes, csakhogy szerezzen. Tudtam, hogy a feketepiacon lehet kávét kapni, pontosan tudtam az árát is, de nem volt időm utánajárni. Ahhoz ugyanis, hogy a piacon az ember kávét találjon, tudnia kellett, hogy hol keresse. Ezért köszönettel elfogadtam Olga Dimitrovna ajánlatát. De mikor meghozta a kávét, és közölte velem az árát, amely – ha nem is sokkal, de még a feketepiaci árnál is magasabb volt –, nem állhattam meg, hogy meg ne mondjam neki a véleményemet:

– Hogyan szánhatja rá magát Puskin unokája arra, hogy feketézzen?

Számoltam azzal, hogy meg fog sértődni és ezzel vége szakad a barátságunknak, de a dolog annyira bosszantott, hogy ez sem tudott visszatartani.

Legnagyobb csodálkozásomra Olga Dimitrovnának esze ágában sem volt megsértődni.

– Úgy tudom, magának latinos műveltsége van, hát bizonyára ismeri azt a mondást: Qui bene distinguit, bene docet. Minden nagykapitalistának, nagyspekulánsnak én is éppen olyan ellensége vagyok, mint maga. Mindenkit nyugodt lelkiismerettel agyonlövetnék vagy felakasztatnék, aki a háborún vagyont szerez. De nincs az a politikai ábécé, amely velem megértethetné, hogy abban, amit csinálok, mi a becstelenség. Mert mit teszek én tulajdonképpen? Ahelyett, hogy közönyösen hallgatnám a maga siránkozását, hogy így nincs kávéja, meg úgy nincs kávéja, és ideje sincsen utánajárni, én magam szaladgálok kávé után, és amikor sikerül szereznem két kilót kétszázötven rubeljével, hát ötszáz helyett ötszázötvenet kérek érte. Vagyis más szóval: a fáradozásom fejében én is elveszek belőle magamnak néhány csészére valót. Maga nagyon jól tudja, hogy nem természetem a pénzsóvárgás, és díjazás nélkül is szívesen segítek a rászorulóknak. De nekem is élnem kell. És ha maga annyira nem tud meglenni kávé nélkül, hogy képes kétszázötven rubelt adni egy kilóért, akkor kétszáz-

hetvenötért is meg tudja venni. És kérdezem, melyik olcsóbb magának: a kétszázötven rubeles kávé, amelyért órákat kellene eltékozolnia a drága idejéből, vagy a kétszázhetvenöt rubeles, amit én házhoz szállítok?

Elvileg persze nem tudtam egészen egyetérteni az érvelésével, de a gyakorlatban, be kellett látnom, hogy igaza van.

Egy másik eset még jobban megvilágítja Olga Dimitrovna jellemének ellentmondásait.

A villanyfőzőm teljesen tönkrement, és abban az időben szinte lehetetlen volt Moszkvában újat venni. Olga Dimitrovna „megsajnált", és elhozta hozzám egyik „ismerősét", egy villanyszerelőt, aki rendeléseket fogadott el villanyfőzők készítésére. Háromszáz rubelt kért a villanyfőzőért, és az árat előre ki kellett fizetni. Én örömmel belementem a dologba, és kifizettem a pénzt azzal, hogy a villanyfőzőt két héten belül megkapom.

Elmúlt két hét, elmúlt egy hónap, de a villanyfőzőt nem kaptam meg. Én persze csak Olga Dimitrovnát sürgethettem, mert a mechanikusnak se a nevét, se a címét nem tudtam. Olga Dimitrovna megígérte, hogy utánanéz.

Mikor már több mint két hónap telt el, határozottan követeltem Olga Dimitrovnától, hogy mondja meg nekem az illetőnek a nevét és a címét, mert bíróság elé akarom vinni azt a szélhámost, de Olga Dimitrovna valamilyen ürügy alatt mindig kitért a válasz elől. Ő maga is szidta az illetőt, és azt állította, hogy többször járt nála ebben az ügyben, de nem találta otthon. Biztatott, hogy majd a napokban megint elmegy és elintézi a dolgot. Abban maradtunk, hogyha nincs meg a villanyfőző, Olga Dimitrovna követelje vissza tőle a pénzemet.

Olga Dimitrovna ezután jó ideig nem jelentkezett. Már gyanakodni kezdtem, hogy talán közös üzleteket csinál a szerelővel az ilyen megrendelésekkel, amikor egy szép napon Olga Dimitrovna beállított hozzám, és letett az asztalomra háromszáz rubelt.

– Mit jelentsen ez? – kérdeztem csodálkozva. – Mégiscsak visszaadta a pénzt az az ember?

– Nem – felelte Olga Dimitrovna. – Amikor elvállalta a munkát, nem tudott megfelelő anyagot szerezni, most pedig olyan rosszul megy az üzlete, hogy se anyaga, se pénze. Majd egyszer,

ha rendbe jön, el fogja számolni velem. De magának én ajánlottam, így hát én tartozom vele.

Ezt természetesen határozottan visszautasítottam. Erre Olga Dimitrovna szó nélkül visszadugta a pénzt a zsebébe és otthagyott.

Kis idő múlva beállított egy fiatalemberrel. Úgy mutatta be, mint unokaöccsét, aki szintén villanyszerelő és szabad óráiban privát rendeléseket is vállal. Anyaga ugyan nincs, de ha odaadom neki a tönkrement régi főzőmet, ő újat csinál belőle, jobbat, mint a régi volt.

– És mennyit kér a munkájáért? – kérdeztem.

– Semmit. Azt nekem csinálja, és én úgyis sok mindent adtam már neki.

Megköszöntem Olga Dimitrovna gondoskodását és – látszatra – belementem a dologba, annál is inkább, mert villanyfőző nélkül már teljesen tarthatatlan volt a helyzetem.

Egy hét sem telt bele, a fiú elhozta a kész villanyfőzőt. Csakugyan nagyszerűen működött, mintha csak új lett volna.

A fiú minden további nélkül el akart menni, de én ragaszkodtam hozzá, hogy megfizessem a munkáját. Jó ideig húzódozott, aztán bevallotta, hogy Olga Dimitrovnától száz rubelt kapott a főzőért.

Azonnal felmentem Olga Dimitrovnához, hogy visszafizessem neki a száz rubelt. Sehogy se akarta elfogadni a pénzt, szidta a szerelőt, aki mindkettőnket becsapott, és mint mondta, a saját reputációjának tartozik azzal, hogy ezt ő fizesse ki. Nagy nehezen tudtam csak rávenni, hogy a száz rubelt elfogadja. Végre is azzal egyezett bele, hogy ezt az ügyet nem tekinti lezártnak, attól a csirkefogótól előbb vagy utóbb az egész háromszáz rubelt be fogja hajtani.

Részemről a dolgot ezzel befejezettnek tekintettem. Villanyfőzőm már volt, és a többi nem érdekelt.

Vagy másfél évvel később – mikor az egész ügylet már régen kiment a fejemből – Olga Dimitrovna beállított hozzám a háromszáz rubellel. Elmondta, hogy a szerelő közben újra önálló műhelyt nyitott, és ő nem nyugodott, amíg be nem hajtotta rajta a tartozását.

Az állandó éjszakai ügyelet megszűnése után munkaidőm minden harmadik nap este tizenegykor ért véget. Minthogy ilyenkor villamosok már nem jártak a városban, lakásom pedig távol esett a rádiótól, a besötétített város kövein bukdácsolva nagyon ki kellett lépnem, ha egy óra alatt haza akartam érni. Ez pedig ajánlatos volt, mert a városban éjféltől reggel ötig tartott a kijárási tilalom, és akit a milícia ezekben az órákban az utcán talált, azt bevitte a legközelebbi őrszobára. Az illetőt aztán reggel öt óráig ott tartották a foglyokkal és bogarakkal túlzsúfolt szűk fogdában, ezenkívül még havi fizetésének feléig terjedő pénzbírsággal is sújtották. Természetesen mindig igyekeztem éjfélre otthon lenni, nehogy bevigyenek a milíciára. Ez azonban, sajnos, nemcsak tőlem függött. Egyik este például megeredt az eső, és hazafelé menet a sötétben több ízben felbuktam a csúszós kövezeten. Így történt, hogy mikor már csak pár száz lépésnyire voltam a házunktól, az óra éjfélt ütött, és a következő percben egy milicionér megfogott. Természetesen bevitt az őrszobára, és természetesen rögtön betuszkolt a foglyok közé, akik közül már többen szorgalmasan vakaróztak.

Kértem, hogy vigyen a parancsnok elé. – Majd arra is sor kerül – mondta és otthagyott. Szerencsém volt, alig pár percet töltöttem ott, és a parancsnok máris hívatott.

Elmagyaráztam neki, hogy a rádió munkatársa vagyok, és felmutattam a munkaigazolványomat. Elmondtam, hogy munkaidőm éjjel 11 óráig tart, és képtelen voltam időben hazaérkezni. A tiszt nagy megértést tanúsított, nem rótt rám bírságot, sőt azt is megengedte, hogy a fogda helyett az ő szobájában foglaljak helyet. Az éjszaka folyamán, amikor szabad volt, többször beszélgetett is velem és cigarettával is kínált. Reggel azzal búcsúzott tőlem, hogy számára kellemes volt a találkozás, de nekem mégis azt tanácsolja: lehetőleg ne kerüljek ide másodszor is, mert nem mindig ő az éjjeli ügyeletes, a kollégáiért pedig nem vállal garanciát.

Megköszöntem a szívességét, és megígértem, hogy a jövőben még jobban fogok vigyázni.

Még két hét sem telt el, mikor újra bevittek az őrszobára. Restelltem a dolgot, bár nem rajtam múlott. El voltam készülve rá,

hogy most nem úszom meg olyan olcsón, de megint szerencsém volt. Az őrszobán mindjárt az ismerős tiszt fogadott, nevetve köszöntött és biztosított, hogy nagyon örül a viszontlátásnak. Mindjárt hellyel és cigarettával kínált, sőt az éjszaka folyamán még vodkával is megvendégelt.

– Egészségére! – mondta koccintás közben, aztán hozzátette: – Arra, hogy máskor is találkozzunk. De azért inkább valahol máshol. Mert ismeri a közmondást: addig jár a korsó a kútra . . .

Ezután még következetesebben elhatároztam, hogy ennek semmi szín alatt sem szabad még egyszer megtörténnie.

Szerencsémre a kérdés hamarosan megoldódott, mert a nyár közeledtével újra elkezdtek éjfélig járni a villamosok, és a hazatérés nem okozott többé gondot.

Nem sokkal e rendőrségi kaland után még egy konfliktusom támadt a milíciával, ezúttal anyagi természetű.

Az ablakokat abban az időben kötelező volt elsötétíteni. Én is felraktam az ablakomra egy takarót, amely semmi fényt sem engedett át. Egyik este bejött hozzám egy milicista azzal, hogy az elsötétítésem hiányos, a takaró felső széle kissé lecsúszott, és kiszűrődött rajta a világosság. Ezért fizessek 300 rubel bírságot. Azonnal helyre igazítottam a takarót, de vonakodtam fizetni. Arra hivatkoztam, hogy én szabályszerűen elsötétítettem az ablakot. A takaró egy kicsit lecsúszott, de azt belülről nem lehet észrevenni. A milicista kijelentette, hogy a részletek őt nem érdeklik, a pénzbírságot meg kell fizetni, mert az elsötétítésnek szigorú szabályai vannak. Aki azokat akár szándékosan, akár gondtalanságból megszegi, azt meg kell büntetni. Neki az a kötelessége, hogy a pénzbüntetéseket nyugta ellenében behajtsa. Ha valaki megtagadja a fizetést, azt be kell kísérnie az őrszobára az ügyeletes tiszthez.

Eszembe jutott az én milicista tiszt ismerősöm.

Talán ma is ő az ügyeletes és ő biztosan megértőbb lesz velem szemben. Kijelentettem a milicistának, hogy fizetni nem fizetek, de hajlandó vagyok vele menni az ügyeleteshez.

Így is történt. Az őrszobán egy ismeretlen tiszt elé vezettek. Elmondtam neki, miről van szó és kértem – minthogy nem tehetek arról, ami történt – tekintsen el a bírságtól.

– Meggondolta, jóember, hogy mit beszél? Azt hiszi maga,

hogy mi ezeket a bírságpénzeket vodkára vagy kvaszra gyűjtjük? Ennek a pénznek minden egyes kopejkája éppen úgy a honvédelmet segíti, mint a maga munkája vagy az enyém. Örüljön, hogy ezzel is a hazát szolgálhatja. Semmi beszéd. Szurkolja le a pénzt, aztán elmehet.

Van benne valami – gondoltam, és szó nélkül kitettem a pénzt az asztalára.

SÁNDOR MEGJÖN

Negyvenkettő tavaszán Sándor a kiadó egy részével visszaérkezett az evakuációból. Mindjárt a megérkezése utáni napon fölkeresett, és részletesen elmondta evakuálásuk történetét. Az intézetet, amelyben Tatjána dolgozott, Taskentbe irányították. Sándor az intézettel együtt indult el mint Tatjána férje. Útközben a vonatjuk több napon át Szverdlovszkban vesztegelt. Ezalatt bejártak a városba, és az ottani hivatalos szervektől Sándor megtudta, hogy az ő kiadójuk Ufában fogja folytatni működését. Sándor persze dilemmában volt. Szeretett volna együttmaradni Tatjánával, munkájától viszont – amelyért annyira lelkesedett s amelyre a háború alatt különösen nagy szükség volt – nem akart megválni. Ráadásul semmi biztosítéka sem volt arra, hogy Taskentben sikerül majd megfelelő munkát kapnia. Végre is – bár fájó szívvel – úgy határozott, hogy ideiglenesen szétválnak, és ő elutazik a kiadó után.

– No és hogy éltél ott egyedül? – kérdeztem.

– Ne is kérdezd – felelte. – Mondhatom, nagyon megbántam, hogy elváltam Tatjánától. Végeredményben ott is egészen biztosan el tudtam volna helyezkedni valahogy. Így viszont, ki tudja, összekerülünk-e még valaha egymással?

– Ugyan eridj már – mondtam neki szinte haraggal. – Hogyan is beszélhetsz így. Hamarosan Tatjánáékat is visszahozzák, a háborúnak vége lesz, és újra jó lesz minden.

– Angyal szóljon belőled! – mondta Sándor barátom, de olyan hangon, mint aki maga nem nagyon hisz a dologban.

EGY FORRÓ NYÁR

OLGA DIMITROVNA HITVALLÁSA

Egy nyári reggelen valami apróságra volt szükségem, és felszaladtam Olga Dimitrovnához. Éppen útra készen állt – talpig feketében. Én elkomorodtam, mert azt gondoltam, hogy valakit gyászol. Talán a veje elesett a fronton? Már azon gondolkoztam, hogyan fejezzem ki neki őszinte részvétemet, amikor felfigyeltem arra, hogy Olga Dimitrovna arca sehogy se illik össze a gyászruhájával, a bánatnak még a nyomait sem tudtam felfedezni a vonásain.

– Valami baj történt, Olga Dimitrovna?

– Hogy kérdezhet ilyet, Andrej Alekszandrovics – felelte Olga Dimitrovna csodálkozva. – Hát nem tudja, hogy ma van tizedike?

Bár tudtam, hogy tizedike van – június tizedike –, de bevallom, nekem ez a dátum első pillanatra semmit sem mondott. Tekintetem nyilván elárulta zavaromat, mert Olga Dimitrovna válaszomat be sem várva folytatta:

– Ma két éve! Ezt a szégyent – amíg a világ világ – semmi sem fogja kimosni az emberiség történetéből.

Akkor értettem meg, hogy Olga Dimitrovna mit gyászol. Az a nap Párizs elestének második évfordulója volt.

Olga Dimitrovna tudniillik imádta a franciákat és gyűlölte a németeket.

– Mindennek ők az okai – szokta mondogatni. – Ők tették tönkre Oroszországot. Nélkülük nem lett volna a háború. Persze én nem ezt a háborút értem – erről nem is beszélek –, hanem azt a másikat. Ők vakították el cárjainkat. Német nőket adtak hoz-

zájuk feleségül, aztán aláaknázták a hadseregünket azzal, hogy telerakták német generálisokkal. Ezek aztán, amint a háború jött, siettek eladni Oroszországót az ellenségnek. Mikor miattuk elvesztettük a háborút, és jött a bolsevizmus, akkor abban reménykedtek, hogy majd teljesen tönkretesz bennünket. De rosszul számítottak: a szovjetek, ahelyett, hogy elpusztították volna, újra naggyá tették Oroszországot. A németek ezt látva újra kifőzték a maguk pokoli terveit, és most Szovjet-Oroszországot akarják megsemmisíteni. Csak megint hiba esett a számításaikba. A végén újra ők fogják meginni a levét.

Ismerve Olga Dimitrovna konzervatív érzületét, nem állhattam meg, hogy maliciózusan meg ne jegyezzem:

– Nem is tudtam, Olga Dimitrovna, hogy a bolsevizmus ennyire a szívéhez nőtt. Azt hittem, hogy csak az orosz nép sorsa aggasztja, nem pedig a szovjeteké.

– Éppen azért, mert az orosz nép sorsát viselem a szívemen, éppen azért kell, hogy teljesen a szovjetek és a bolsevikok mellett álljak. Az orosz nép és a szovjetek – ez már régen egy és ugyanaz. Oroszország csak egy van: Szovjet-Oroszország. Én nem vagyok bolsevik. Én pravoszláv vagyok. De orosz vagyok, és a bolsevikok épp olyan oroszok, mint én, csak éppen hogy más a vallási meggyőződésük. Vannak katolikus oroszok, sőt még mohamedánok is. Nem az a fontos, hogy az emberek milyen vallásúak. Fontos csak az, hogy tisztességes emberek legyenek és szeressék a hazájukat. Ha orosznak születtek, akkor legyenek jó oroszok: pravoszláv-oroszok, katolikus-oroszok vagy bolsevik-oroszok – az már mindegy.

1942 NYARÁN

A Kominternben dolgozó elvtársak egy része – köztük Rákosi és Vas Zoltán – még a tavasz folyamán visszaérkezett az evakuációból. Egy nap Vas Zoltán fölkeresett a lakásomon.

– Nem üres kézzel jövök – mondta –, elhoztam a könyvem „javított és átdolgozott" új szövegét. Ez a szöveg annyira eltér a régitől, hogy újból le kell fordítani. Úgy határoztam, hogy Maria Arkagyevnát kikapcsoljuk az ügyből, mert rá semmi szükség

nincs. Az ő „szerkesztése" sok fölösleges munkát adott magának is és nekem is. Változtatásai nem javítottak, sőt egyenesen rontottak a maga szövegén, és csaknem valamennyit vissza kellett csinálnunk. Azért jöttem, hogy felkérjem, vállalja az új variáns fordítását egyedül, az ő segítsége nélkül. Mit szól hozzá?

– Amit Maria Arkagyevna szerkesztéséről mond, Vas elvtárs, azzal egyetértek, de attól tartok, hogy az újabb átdolgozás is inkább ártott, mint használt a könyvének. Ön tudja, hogy én már annál az előbbinél is összehasonlíthatatlanul jobbnak tartottam volna az ön által írt eredeti szöveget, de ez persze nem az én dolgom. Ha önnek és más illetékeseknek ez a szöveg felel meg, ezt kell lefordítani. Ha megbíznak vele, én vállalom a fordítást, de hogy mikor lesz kész, az bizonytalan, mert a rádiónál sok munkám van.

– Ezen lehet segíteni. Úgy tudom, Levi és Czóbelné is visszaérkezett, nem lesz nehéz kieszközölni, hogy ennek a munkának az elvégzésére néhány heti szabadságot adjanak. Magának is jót fog tenni, ha néhány hétig nem kell sehova bejárnia, és nyugodtan dolgozhat itthon.

Nem hittem, hogy ez sikerülni fog, de tévedtem. Vas Zoltán kérésére nyilván a Kominternből intézték el a dolgot. Nekem magamnak nem is kellett szólnom, Szántó elvtárs közölte velem, hogy ha kívánom, négy hétre elengednek szabadságra.

– Úgy érti, Szántó elvtárs, hogy Vas elvtárs könyvének lefordítására?

– Úgy is mondhatjuk, ha jobban tetszik – mondta Szántó mosolyogva.

A szabadságot kivettem és elkezdtem a munkát. Persze először végigolvastam az új szöveget. Vasnak igaza volt: az anyagot teljesen átírták, a régi szövegből úgyszólván semmit sem lehetett felhasználni. Sejtelmem is beigazolódott: az újabb átírástól az eredetileg lebilincselően érdekes napló teljesen színtelenné vált. Ennek ellenére szabadságom első napjai kellemesen teltek. Régen nem volt módom arra, hogy naphosszat otthon, a saját íróasztalom mellett ülve nyugodtan dolgozhassam, s élvezhessem a nyitott ablakon beszűrődő napfényt és kellemes nyári levegőt. A déli órákat kivéve – amikor ebédelni jártam a város másik végén levő

étterembe, ahova a rádiótól kapott ebédjegyem szólt – az egész napot Vas Zoltán könyvének fordításával töltöttem.

Nyugodt napjaim azonban nem tartottak soká. Annak, hogy szabadságra engedtek, Vas Zoltán közbenjárásán kívül objektív okai is voltak. Negyvenkettő nyarára Moszkvában ritkultak a bombázások, és némileg javult az ellátás is. Az élelmezési jegyekre, ha keveset is, de valamit lehetett kapni. A frontokról viszonylag jó hírek jöttek. Ilyen körülmények között a rádiónál is nyugodtabban folyt a munka, Szántó, Czóbelné és Levi nélkülem is különösebb nehézség nélkül megbirkózott vele. A nyár folyamán azonban gyorsan változott a helyzet. A németek fokozott erővel támadtak a nyugati front déli szakaszán és gyors iramban nyomultak előre a Volga felé. Nap mint nap riasztó hírek jöttek a szovjet csapatok visszavonulásáról. Szabadságos idillemnek egyszeriben vége szakadt. Megkérdeztem Szántó elvtársat, ne szakítsam-e meg szabadságomat és vonuljak be azonnal a szerkesztőségbe, de ő azt felelte, hogy a négy hetet csak húzzam ki, és fejezzem be a munkát.

Maradtam hát, de a régi nyugalmas hangulatnak már nyoma sem volt. Dolgoztam naphosszat, mint korábban, de a munka lassabban és nehezebben ment. Mintha tűkön ültem volna. Közben egyre azt lestem, nem mond-e be újabb híreket a rádió, amelyet e célból állandóan nyitva tartottam. Attól féltem, hogy ha így haladok, szabadságom lejártáig nem készülök el a fordítással. Hogy ez be ne következzék, kénytelen voltam az éjszaka egy részét is feláldozni és munkával tölteni, úgy, hogy nem aludtam többet napi négy-öt óránál.

Szabadságom július közepén járt le. A fordítást sikerült arra az időre befejeznem. Visszatértem a rádióhoz, s bár a munka ott most megint lázas ütemben folyt, én nyugodtabb voltam, mint szabadságom második felében, amikor állandóan gyötört a tudat, hogy nem vagyok a helyemen.

Nem sokkal azután, hogy újra munkába álltam, megérkezett Ira lányom, és két napot Moszkvában töltött. Kórházvonata, amely súlyos sebesülteket szállított a frontról Jaroszlavlba, a frontra visszatérőben néhány napot Moszkva egyik külvárosi pályaudvarán vesztegelt. Élelmiszereket és egészségügyi felszereléseket vételeztek Moszkvában. Sajnos, csak keveset beszélhettünk

részben az én elfoglaltságom miatt, részben azért, mert Irát mindjárt megérkezése napján egy lesújtó gyászhír fogadta. Volt osztálytársa és jó barátja, Vologya Scheinzwiet még 1941 őszén kikerült a frontra, s minthogy Ira azóta nem hallott róla, fölkereste a fiú édesapját, akitől megtudta, hogy fia – a németek frontja mögött végzett felderítő munkát – tavasszal súlyos betegen került Moszkvába, és a kórházban néhány nap múlva meghalt. Irát ez a hír annyira megviselte, hogy alig tudott másról beszélni. Annyit mégis megtudtam tőle, hogy a kizárólag súlyos sebesülteket szállító kórházvonaton nagyon nehéz a szolgálat, és ő büszke arra, hogy ezt a munkát végezheti, s ha fegyverrel nem, legalább ezzel kiveheti részét a nagy közös ügy szolgálatából.

Második este Irának már vissza kellett térnie a kórházvonatra. A búcsúzásnál megígérte, hogy ezentúl gyakrabban fog írni.

Július végén még egy érdekes látogatóm volt. Egy reggel telefonhoz hívtak.

Legnagyobb csodálkozásomra – és nem kis örömömre – Hámorné hangját ismertem fel. Sikerült a gyártól három heti szabadságot kapnia, hogy feljöhessen Moszkvába. Maga az oda-vissza utazáshoz két hétre volt szükség, így csak egy hetet tölthetett Moszkvában. Azért jött, hogy összeszedje megmaradt holmijaikat, és elvigye magával új otthonukba.

– Jó isten? Lehetséges ez? Mikor jött és honnan beszél?

– Tegnap este érkeztem. A lakásunkban természetesen már régen mások laknak. A volt háztartási alkalmazottunknak van a házban egy parányi szobája, nála szálltam meg. Most itt vagyok a közelben, és benéznék magához egy csésze kávéra, ha befogadna. Ahogy én magát ismerem, ha semmije nincs is, de kávéja biztosan van.

– Jöjjön, jöjjön. Máris felteszem.

Csaknem egy esztendeig vajmi keveset hallottam Hámorékról. Karácsonyra és húsvétra kaptam tőlük pár soros üdvözlő lapot, melyeken szinte bocsánatot kérve közölték velem, hogy míg mi az ostromlott Moszkvában a megpróbáltatások nehéz hónapjait éljük át, ők ott a távoli, csöndes Szibériában nyugodtan folytathatják a maguk normális, békebeli életét. Csak annyiban érzik a háborút, hogy a holmijuk nagy része Moszkvában maradt – aminek persze megvan a kellemetlen oldala, de hát erről igazán beszélni

sem érdemes –, no meg abból, hogy a gyárban valósággal ég a munka, mert minden a front, illetve a honvédelem számára készül. Berta maga is a gyárban dolgozik. Munkásnőként kezdte, de néhány hónap alatt műhelyvezető lett. A kislányuk egészséges, és már iskolába jár.

A leveleket Berta írta, férje csak a végén biggyesztette alá a nevét.

Még fel se forrott a víz, amikor Berta beállított.

Leültettem az íróasztallal szemben levő karosszékbe, és felszervíroztam a kávét.

– Mi újság Omszkban? Több mint húsz éve éltem ott csaknem egy évig, elég nehéz időkben. Akkor a lengyelekkel meg Vrangellel hadakoztunk. A frontok ugyan messze voltak, de a háborút ott is érezni lehetett. Képzelem, hogy most se leányálom ott az élet.

– Hát ami a leányálmokat illeti, azok általában kimentek már a divatból. De ha azt hiszi, hogy elkívánkozunk onnan, nagyon téved. Ebben a háborúban mi húztuk ki az egyik főnyereményt. Nem is kívánhattunk volna magunknak jobbat. Jó munkánk van, nem éhezünk, rendes lakásunk van és békében élünk, a bombázásokat csak hírből ismerjük. A kislányunk szépen fejlődik, és még azt a luxust is megengedhetjük magunknak, hogy egy kistestvérkével megörvendeztethessük. Tulajdonképpen azért szántam rá magam erre a fáradságos útra, mert naivul azt hittem, hogy a lakásban hagyott rengeteg kinőtt gyerekholmiból össze tudom szedni a legszükségesebbeket születendő gyermekünk számára, és talán vásárolni is tudok valamit hozzá a moszkvai üzletekben. Ezek az álmaim – nem leány-, hanem anyai álmok – sajnos mindjárt első nap szétfoszlottak. A lakásunkból mindent széthordtak, az új lakók gyerekei kedvenc függönyeimből varrott ruhákban hancúroznak az udvaron. Ami viszont a vásárlási szándékomat illeti, az én öreg Maruszjám már tegnap este felvilágosított, hogy ruhaneműt ma itt is csak kivételképpen lehet kapni, jegyre vagy külön utalványra. Úgy hogy mindjárt akár vissza is fordulhatnék, de kénytelen vagyok itt rostokolni egy hétig, mert retúrjegyem van. Talán sikerül majd néhány meséskönyvet szereznem a kislányomnak, azonkívül szellemi táplálékot gyűjtök, amit majd hazavihetek magammal Omszkba az ott élő evakuáltak számára. Legtöbbjük ugyanis szörnyen boldogtalan, és vissza-

vágyik Moszkvába. Moszkváról ábrándozva ugyanis a város régi, békebeli élete lebeg a szemeik előtt. Én itt a várost járva meggyőződtem róla, hogy milyen nehéz itt ma az élet, és mi mindent kellett az embereknek végigszenvedniük az elmúlt egy év alatt. Ha a gyárunkban ezt elmesélem, az evakuáltak örülnek majd, hogy ezeket a viszontagságokat megspórolták, és jobban fognak dolgozni. Mi a férjemmel együtt nem vágyódunk el onnan, mert tudjuk, hogy a köznek is többet használunk, ha ott maradunk.

Ez a látogatás tanulságos volt számomra, mert azt bizonyította, hogy a háború nemcsak pusztított embereket, hanem nevelte is őket.

*

A déli frontról rossz hírek érkeztek. A németek őrült iramban száguldottak keresztül Dél-Ukrajnán és már az Azovi-tengernél jártak.

Egy este Szofja Markovna benézett hozzám valamiért, és beszédbe elegyedtünk.

– Jaj, mi lesz velünk, Andrej Alekszandrovics? Mi lesz velünk, ha ez így megy tovább?

– Mi baj van, Szofja Markovna? Csak nem történt valami a gyerekekkel?

– Ki beszél most a gyerekekről, Andrej Alekszandrovics? Két vagy három gyereknek a sorsa – mi az, amikor százezrek pusztulnak el naponta. És milyen rettenetes halállal! Azt mondják, Ukrajnában mind kiirtották a zsidókat.

Próbáltam megnyugtatni, hogy nincs ok a kétségbeesésre, a hadvezetőségünk tudja, mit csinál, csak még egy kis türelemre és kitartásra van szükség és hamarosan minden jóra fordul.

– Hogyne, hogyne, Andrej Alekszandrovics. Tudom én jól, hogy a kocka egyszer meg fog fordulni. De mikor? Ez a kérdés. És mi lesz még addig? Hány millió embernek kell még addig nyomorultul elpusztulnia? És mi, akiknek az életét megkímélte a sors, bírjuk-e addig idegekkel?

*

Augusztus elején újabb levelet kaptam Kátyától. A szokott, megnyugtatásomat célzó közlések mellett a levél nagyobb része Kátyának Igorra vonatkozó terveiről szólt. Már előző leveleiben is említette: nagy gondot okoz neki az, hogy Igor lemarad a tanulásban. Az evakuálás folytán a fiú már egy teljes iskolaévet vesztett, és Kátya annyira szívére vette ezt a dolgot, hogy elhatározta; ha törik, ha szakad, gondoskodik Igor további iskoláztatásáról. Ozsgihától mintegy húsz kilométernyire van Kamislov városka, a járási székhely. Kátya Igorral együtt egy kolhozparaszt szekerén beutazott a városba, felkereste az általános iskola igazgatóját és megbeszélte vele, hogyha sikerül Igor számára elfogadható állandó szállást találni, Igort a szeptemberben kezdődő iskolaévre felveszik a nyolcadik osztályba. Ezután addig járták a várost, míg találtak egy rokonszenves munkáscsaládot, amely hajlandó volt – bizonyos (burgonyában fizetendő) hetibér fejében Igort állandó szállásra befogadni. Étkezésről természetesen magának kell majd gondoskodnia, mert élelemnek a derék házigazdáék maguk is szűkében vannak. Kátya úgy tervezte, hogy a burgonyát – Igor és a háziak számára is – ő fogja a kolhozból beküldeni, ezenkívül megpróbálja elintézni a kolhozvezetőségnél, hogy Igor az iskolaév alatt ugyanúgy megkapja kenyéradagját, mint a kolhoztagok iskolás gyerekei.

„Ha ezt sikerül megoldanunk – fejezte be levelét Kátya –, akkor egyelőre igazán nem marad több kívánni valóm – azon kívül, hogy tőled és Irától minél gyakrabban és minél jobb híreket halljunk –, mint az, hogy ennek az istentelen háborúnak minél előbb vége szakadjon."

KETTŐS KÖNYVVITEL

Negyvenkettő forró nyarán visszaérkezett Moszkvába egy rég nem látott hajdani lakótársunk, Davidov elvtárs. Azt szokták mondani, hogy a foglalkozás rányomja a bélyegét az emberekre. Ha nem is áll minden foglalkozásra és minden emberre, de bizonyos, hogy vannak mesterségek, amelyekre ezt különösen el lehet mondani. És vannak emberek, akiknél határozottan ez a helyzet. Az ilyen mesterségek közé tartozik például a könyvelőé, és a fog-

lalkozásuk jegyét magukon viselő emberek közé tartozott az én könyvelő barátom, Grigorij Lvovics Davidov. Ebben a minőségében annak az egyetemnek a gazdasági osztályán dolgozott, amelyen én tanárként működtem.

Arról, hogy Grigorij Lvovicsnak mennyire második természetévé vált már a mestersége, akkor volt először alkalmam meggyőződni, mikor egy épületbe, sőt egy folyosóra költöztünk.

Az egyetem igazgatósága elhatározta, hogy az egyetemi épületekből mindenkit kilakoltat, aki nem diák. A forradalom első éveiben, amikor Moszkvában csaknem teljes lehetetlenség volt lakáshoz jutni, az egyetem kénytelen volt számos előadójának, irodai és más alkalmazottjának saját épületeiben helyet szorítani. Ezek a magánlakások, akármilyen szerények voltak is (két szoba, konyha már nagy lakásnak számított), lassanként már annyi helyet elfoglaltak, hogy a tulajdonképpeni célra: a tantermek, valamint a diákok közös háló-, lakó- és dolgozószobái számára nem maradt elég hely.

A helyzetet erősen komplikálta még egy körülmény. Az egyetem alkalmazottainak csak alkalmaztatásuk tartamára engedélyezett bentlakást, s ezt minden lakáskiutalásnál kifejezetten írásba is foglalták. A szovjet törvények a szolgálati lakással rendelkező intézményeknek jogot adtak az azonnali felmondásra, a felmondást viszont szigorú feltételekhez kötötték: mindenkinek az eddigivel egyenlő méretű és minőségű más lakást kellett biztosítani. Az egyetem viszont a saját épületein kívül semmiféle más lakással nem rendelkezett, így azok, akik közben megszűntek az egyetem tanárai vagy alkalmazottai lenni, továbbra is megmaradtak az egyetem épületében levő lakásukban.

Hosszas utánjárás árán az egyetemnek sikerült a várostól a közoktatásügyi népbiztosság útján egy egész más városrészben néhány kisebb házat megszereznie arra a célra, hogy az egyetemi épületekből a lakókat oda költöztesse.

Így kerültem össze Grigorij Lvoviccsal és családjával.

Mikor a lakások szétosztására került a sor, rengeteg vita, sőt veszekedés folyt két kérdés körül: kik kapják a napos déli oldalra, s akik az északi oldalra nyíló szobákat, és ki kapjon kétszobás, ki egyszobás lakást. Három barakkszerű, hosszúkás, egyemeletes faépületről volt szó, melyek nyugat–keleti irányban egy

sorban húzódtak. Valamikor ezek az épületek egyik nagy teabehozatali cég raktárául szolgáltak. A forradalom után a teabehozatal egyelőre megszűnt, a cég tulajdonosait valahova nyugatra sodorták az események. Az új rendszer a cég főépületében munkaközvetítőt rendezett be, a raktárépületeket pedig szállodaszerű lakóházakká alakították át.

A szétosztásnál általában az volt az elv, hogy a tanárokat és a gyerekes családokat kell előnyben részesíteni.

Grigorij Lvovicsnak csinos barna felesége és két gyönyörű kisfia volt. A nagyobbik fiúcska – Szása – a beköltözés idején hatéves lehetett, a kisebbik – Vova – három- vagy négyéves.

Nekem mint tanárnak, feleségemmel és két kis gyermekemmel kétszobás lakást utaltak ki a napos oldalon. Grigorij Lvovics ugyanazon a folyosón egy szobát kapott, az északi oldalon.

Rettentően bántott a dolog, és megpróbáltam közbelépni érdekükben. De közbenjárásom sikertelen maradt, mert amikor ellenőriztük az elosztást, kitűnt, hogy a napos oldalon mindössze egy gyermektelen házaspár kapott egy egész pici szobát, amelyben gyerekkel nem is lehetne lakni, a kétszobás lakásokat pedig kivétel nélkül gyermekes tanárok kapták.

Szükségét éreztem, hogy beszéljek erről a dologról Grigorij Lvoviccsal. Szentül meg voltam ugyanis győződve, hogy Grigorij Lvovics elégedetlen a kiutalt lakással, halálosan fel van háborodva, és valamennyiünket a pokolba kíván.

Legnagyobb csodálkozásomra, Grigorij Lvovics először meg se akarta érteni, hogy miről van szó. Mikor aztán megértette, a legőszintébb meggyőződés hangján magyarázta meg nekem, hogy minden jól van úgy, ahogy történt.

– Az igazán csak természetes, hogy az egyetemen elsősorban a tanár a fontos, és nem a könyvelő. A tanárnak ahhoz, hogy előadást tartson, nincs szüksége könyvelőre. De ha az egyetemen nem volnának tanárok, akik előadásokat tartanak, akkor ott könyvelőkre se lenne szükség. Az élet is, Andrej Alekszandrovics, mint minden könyvelő, két nagy rubrikával dolgozik: „tartozik" és „követel". Akitől többet követel vagy többet vesz el, annak a javára is többet kell írnia. És fordítva: akinek több van a javára írva, annak többel is tartozik.

A végén még ő nyugtatott meg engem, hogy ne izguljak és csak nyugodjak bele az elosztásba.

Grigorij Lvovics imádta a feleségét. Natalja Vasziljevna – meg kell adni – csinos és kedves asszonyka volt. Aki először beszélt vele, azt egyenesen lebilincselte. De ha a második beszélgetésnél nem, a harmadiknál már biztosan összeveszett vele.

Natalja Vasziljevnával azonban nem lehetett sokáig „haragban lenni". Valahányszor ugyanis az asszonyka összeveszett valakivel vagy megbántott valakit, Grigorij Lvovicsnak első dolga volt fölkeresni a felesége „haragosát", illetve a sértettet, és elnézést kérni a történtekért, megmagyarázva, hogy „Nataska nem rossz szándékkal tette", nem tehet róla, hogy olykor-olykor „elragadtatja magát", mert hát bizony „beteg szegényke".

Hogy tulajdonképpen mi a baja a feleségének, erről Grigorij Lvovics nem beszélt. Ezért az első időben voltak, akik kétségbe is vonták Natalja Vasziljevna betegségét, és arra a véleményre hajlottak, hogy ezt a betegséget csak a férje találta ki. Egyenesen abból a célból, hogy a veszekedő természetű felesége által gyakorta előidézett kis konfliktusokat könnyebben elsimíthassa. Lassanlassan azonban mindenki, még a leghitetlenebbek is meggyőződtek arról, hogy Natalja Vasziljevna betegsége valóságban létezik: az orvosok úgy hívják, hogy „skizofrénia".

Néhányan mindjárt kezdettől sejtettük, hogy miről van szó, de biztosak csak akkor lettünk benne, mikor – még az első év folyamán – Natalja Vasziljevnának néhány hétre szanatóriumba kellett mennie. A folyosókon lakó asszonyok közül többen is meglátogatták, köztük a feleségem is. A szanatórium, ahová Natalja Vasziljevnát elhelyezték, és az osztály, amelyen kezelték, minden magyarázatot feleslegessé tett.

Grigorij Lvovics talán még feleségénél is jobban szerette a gyerekeit. Ha csak rájuk nézett vagy beszélt róluk, arca szinte ragyogott a büszkeségtől. De még ez a rajongó apai szeretet sem tudta eltüntetni belőle a „kettős könyvelő" higgadt tárgyilagosságát.

Udvarukon, amely teli volt gyerekekkel, napirenden voltak a gyerekek közötti veszekedések, kisebb-nagyobb összetűzések. Nemegyszer tanúja voltam, hogyan intézte el Grigorij Lvovics az ilyen gyerek-konfliktusokat, amikor a saját gyerekei nála kerestek védelmet, vagy az idegen gyerekek hozzá fordultak panasszal az ő gyerekei ellen.

A legtöbb szülő ilyen esetekben a saját gyerekeinek ad igazat vagy nem is kérdezve, hogy melyiknek van igaza, a saját gyerekeit veszi védelmébe. Nem úgy Grigorij Lvovics. Ő először mindig részletesen és lelkiismeretesen meghallgatta mind a két veszekedő fél álláspontját, s aztán – még abban az esetben is, ha a saját gyerekeinek adott igazat – „ítéletében" mindig azon igyekezett, hogy mind a két veszekedő fél, de elsősorban a saját gyerekei előtt tárgyilagosan megvilágítsa a másik fél álláspontját, érveit és motívumait, s ezzel kölcsönös megértésre, engedékenységre, békülékenységre bírja őket.

Alig egy éve laktunk együtt, amikor Grigorij Lvovics otthagyta az egyetemet. Nagyon csodálkoztam ezen a lépésén, mert köztudomású volt, hogy az egyetemen az irodai tisztviselők – és főleg a könyvelők – az átlagosnál jóval magasabb fizetést kaptak, s amellett a diákokkal és a tanárokkal együtt egész csomó kedvezményben is részesültek. Még jobban csodálkoztam, mikor Grigorij Lvovics közölte velem, hogy az állambiztonsági hatóság egyik osztályán vállalt főkönyvelői állást. Ugyancsak köztudomású volt tudniillik, hogy az összes szovjet intézmények közül az állambiztonsági hatóság az, ahol az irodai munka a legintenzívebb és legmegerőltetőbb, főleg a felelős állásban levők számára. Az intézmény munkájának sajátos jellege hozta magával, hogy a munkaügyi törvények általános előírásait (szigorúan megszabott napi munkaidő, hetenkénti szabad nap, évenkénti kötelező szabadság stb.) képtelenek voltak betartani.

Grigorij Lvovics – amikor csodálkozásomat fejeztem ki elhatározása fölött – először zavarba jött, még el is pirult. De amikor megértette, hogy engem éppen az aggaszt: nem fogják-e ő és családja anyagilag megsínyleni ezt a változást, akkor látható megkönnyebbüléssel magyarázta meg a dolgot. Bár új munkája – mint mondotta – jóval terhesebb az eddiginél, viszont olyan és annyi hivatalos, fizetett túlórázást helyeztek neki kilátásba, hogy jövedelme jóval magasabb lesz. Azonkívül, ha újra bevezetnék az élelmiszerjegyeket – ami a küszöbönálló ötéves tervvel kapcsolatban előbb vagy utóbb valószínűleg meg fog történni –, az állambiztonsági hatóság az az intézmény, ahol szűk esztendőkben tudvalevőleg legjobban gondoskodnak az alkalmazottak ellátásáról.

– Lehet, hogy önző, számító embernek fog tartani – mentegetőzött Grigorij Lvovics –, de én nem érzek lelkiismeret-furdalást. Ha valakinek két gyereke és beteg felesége van, annak mindenre gondolnia kell. A köznek viszont, ugyebár, mindegy, hogy hol dolgozik az ember, feltéve, hogy becsületesen elvégzi a munkáját. Az egyetem is szükséges és fontos intézmény, de az állambiztonsági hatóság, azt hiszem, még fontosabb.

Az első ötéves terv nehéz évei alatt Natalja Vasziljevna is munkába állt. Ezt azért tette, magyarázta ő maga mindenkinek, hogy megkönnyítse a férje életét.

– Szegény Grigorij, annyit dolgozik, hogy nem tudom tovább tétlenül nézni. Nem engedhetem, hogy egyedül viseljen minden terhet. Valamivel nekem is hozzá kell járulnom a gyerekek ellátásához és felneveléséhez.

Bár Natalja Vasziljevna nem sokat keresett, anyagilag persze ez az összeg mégis jelentett bizonyos könnyítést Grigorij Lvovics számára. Nem kellett többé olyan sok éjszakai különmunkát vállalnia. Az viszont csak természetes – legalábbis Grigorij Lvovics természetesnek találta –, hogyha egy gyönge asszony egésznapos munkába jár, nem lehet azt kívánni tőle, hogy utána még a házimunkát is maga lássa el. Minthogy pedig háztartási alkalmazottat tartani nagyon költséges és körülményes dolog, nem maradt más hátra, Grigorij Lvovicsnak kellett a háztartási munkát az aszszonnyal „megosztania". Ami azt jelentette, hogy az eddigi fizetett éjszakai különmunka helyett most a házi munka oroszlánrészét kellett neki elvégeznie.

Csaknem minden este késő éjszakáig ott szorgoskodott a közös konyhahelyiségben.

Feleségem – akinek mindig egyik gyöngéje volt, hogy úgy élte át a mások gondját-baját is, mint a saját magáét – egy alkalommal éjféltájban kiment a konyhába, hogy beteg kislányunknak valamit fölforraljon. Grigorij Lvovicsot éppen ruhaáztatás közben találta. Minthogy pedig Kátya másik gyöngéje éppen az volt, hogy nehezen tudta elhallgatni a véleményét, most is mondta, amit gondolt.

– Mondja, kedves Grigorij Lvovics, hát nem volna okosabb dolog, ha Natasa, ahelyett, hogy azért a néhány rubelért egész

nap távol legyen hazulról, itthon maradna, és ő végezné el a házi munkát? És magának is könnyebb lenne a saját szakmájába vágó különmunkát végeznie. Hiszen néhány óra alatt egész biztosan keresne annyit, mint Natasa az egész napi munkájával.

– Ebben valószínűleg igaza van – felelte Grigorij Lvovics, az éppen kifacsart inget gondosan elhelyezve egy másik teknőben. – De ahogy mondani szokták: nemcsak kenyérrel él az ember. Natasának nem jó naphosszat egyedül lennie. Az orvosok véleménye szerint számára legjobb orvosság, ha mindig emberek között van, és nincs ideje, se módja magában morfondírozni. Ezért amíg jól érzi magát a munkahelyén, és az egészségi állapota engedi, hát inkább csak maradjon. Én csak megbirkózom valahogy ezzel a házi munkával is. Ha anyagilag valamivel rosszabbul jövünk is ki, még mindig kisebb baj, mintha szegény asszony újra megbetegednék. Ami pedig a házi munkát illeti, az akkor megint csak rám szakadna.

Bármennyire logikus volt is Grigorij Lvovics érvelése, az élet, amelyre semmiféle logika nem kötelező, csakhamar rácáfolt.

Natalja Vasziljevna munkába járása nem sokáig tartott: mindössze vagy három hónapig. Egy nap déltájban a mentők hozták haza betegszállító kocsin. Munka közben tört ki újra a betegsége.

Másnap Grigorij Lvovicsnak sok szaladgálás után, sikerült elhelyeztetnie a feleségét az egyik idegszanatóriumban.

Hónapok teltek el, míg Natalja Vasziljevna állapota annyira megjavult, hogy hazajöhetett a szanatóriumból. Grigorij Lvovics élete még az eddiginél is nehezebb lett. Háztartási alkalmazottat kellett felvennie. Ahhoz azonban, hogy anyagilag fedezni tudja az így megnövekedett kiadásait, fokozott különmunkát kellett vállalnia. Ezt csupán éjszakánként végezhette, mert nappal a felesége látogatása, gyógyszerek a beteg számára, az előírt diétához szükséges élelmiszerek megszerzése minden szabad idejét igénybe vette.

Grigorij Lvovics türelemmel és kitartással viselte a maga keresztjét. Még csak nem is panaszkodott. Ha bárki a szomszédok közül sajnálkozott nehéz helyzetén, ő egy filozófus nyugalmával magyarázta, hogy nincs miért szánakozniuk. Hiszen őt két szép gyerekkel áldotta meg a sors, akik hál' istennek, egészségesek és szépen fejlődnek, s az asszony is, szegényke, az orvosok véleme-

nye szerint hamarosan teljesen talpra fog állni, és újra minden a legnagyobb rendben lesz náluk.

Az asszony felgyógyulása csak annyiban hozott változást Grigorij Lvovics életében, hogy nem kellett többé szanatóriumba még gyógyszertárakba szaladgálnia. Az éjszakai különmunkázást azonban továbbra is kénytelen volt folytatni, mert az asszony gyöngesége és a vissza-visszatérő rohamai folytán gondolni sem lehetett a háztartási alkalmazott elbocsátására.

A megpróbáltatás hónapjaiból ily módon a megpróbáltatás évei lettek. Natalja Vasziljevna betegsége átlag minden második évben újra visszatért, úgyhogy megint kórházba vagy szanatóriumba kellett mennie.

Évek teltek el, de sem Natalja Vasziljevna egészségi állapotában, sem Grigorij Lvovics lelki kiegyensúlyozottságában semmi lényeges változás nem állott be.

Csak a gyerekek nőttek és változtak. A kisfiúkból nagyfiúk lettek. Harmincnyolcban Szása, az idősebbik, befejezte a középiskolát, és beiratkozott a műegyetemre. Vova akkor végezte a hatodik osztályt. Mindketten szorgalmasan tanultak, sokat sportoltak, és olyan ideális „jó gyerekek" voltak, hogy az udvarunkon lakó családokban példaképpen emlegették őket.

1940 nyarán az idősebbik fiút, Szását, besorozták katonának, és ősszel be is vonult. Irkutszkba került kiképzésre, egy tüzérezredhez. Grigorij Lvovics büszke volt a katonafiára. De attól a naptól kezdve, mikor Szása Irkutszkba utazott, szorgalmasabban olvasgatta az újságokat, mint addig.

– Mi a véleménye – kérdezte tőlem, valahányszor összetalálkoztunk a folyosón –, tartós lesz ez a frissen sült barátság a németekkel? Nem lesz mégiscsak háború belőle?

Bár abban az időben már magam is meglehetősen pesszimista szemmel néztem a helyzetet, nem láttam értelmét annak, hogy aggódó apai szívét még jobban nyugtalanítsam. Viszont azt sem engedte a lelkiismeretem, hogy meggyőződésem ellenére megnyugtatni igyekezzem. Ezért félig komolyan, félig tréfásan, valamilyen kitérő válasszal ütöttem el a kérdést:

– Ha így marad, Grigorij Lvovics, akkor nem lesz háború.

Grigorij Lvovics mindannyiszor udvarias mosollyal fogadta kitérő válaszomat, és bár látható volt az arcán, hogy a kérdés el-

hárítása inkább növeli, mint csökkenti aggodalmait, annyit azonban elértem, hogy pillanatnyilag nem kérdezett tovább erről a témáról.

Negyvenegy tavaszán Grigorij Lvovics áthelyeztette magát Barnaulba, az Altaj vidékének ebbe a „tejjel-mézzel folyó" városába.

A Szovjetunióban rengeteg ilyen, a központtól több ezer kilométernyi távolságra fekvő város és ipartelep létezik. Az ilyen helyeken a civil szovjet hatóságok és intézmények nem egyszerű áthelyezés útján töltik be a felelős posztokat, hanem oly módon, hogy ugyanazért a munkáért még különböző pótlékokat és kedvezményeket is biztosítanak az önként jelentkezők számára. Mindezeket a feltételeket szerződésben rögzítik, amelyben viszont a szerződő hivatalnoknak – mérnöknek, gyárigazgatónak, könyvelőnek – bizonyos meghatározott időre le kell kötnie magát. A határidő leteltével mindkét félnek joga van a szerződést felmondani, ha viszont ez nem történik meg, a szerződés automatikusan még egy évig érvényben marad.

Elutazásuk előtti este Grigorij Lvovics bejött hozzánk búcsúzni. Csak egyedül jött, a feleségét azzal mentette ki, hogy „szegényke, rosszul érzi magát, nagyon kimerült a csomagolásban". Mi persze udvariasan kifejezést adtunk sajnálkozásunknak, bár jól tudtuk, hogy a tulajdonképpeni ok nem a fáradtság és nem a fejfájás, hanem az, hogy Natalja Vasziljevna már hónapok óta az egész folyosón úgyszólván senkivel sem volt „beszélő viszonyban".

Teázás közben Grigorij Lvovics elmagyarázta, hogy mért szánta rá magát erre a távoli küldetésre.

– Ki tudja, milyen megpróbáltatások állnak előttünk. Az ilyen embernek, mint én vagyok, mindennel számolnia kell. Ha isten mentsen, mégis kitörne a háború, mit csinálnék itt ezzel a beteg asszonnyal? Még most is csak nagy nehezen tudja szegény elvezetni ezt a kis háztartásunkat, hát még ha megint nehézségek lesznek az élelemmel, behozzák a jegyrendszert, megkezdődik újra a sorbaállás. Ott az Altaj-vidéken ez a veszély nem fenyeget. Még ha jegyrendszer lesz is, ott minden van bőviben. És oda aztán biztosan nem jut el a háború. Erre is gondolni kell. Mert ha itt is jönnek majd a bombázások, azokat aztán Natalja Vasziljev-

na idegei egész biztosan nem bírják ki. Attól fogva, hogy Szása bevonult, úgyis folyton rémeket lát szegény.

Az események Grigorij Lvovicsnak adtak igazat. Negyvenegy nyarán, mikor kitört a háború, s Moszkvában elkezdődtek a megpróbáltatás napjai, Grigorij Lvovics és családja azok közé a kevesek közé tartoztak, akiket a viharos események legkevésbé érintettek.

Negyvenegy novemberében, amikor mi Moszkvában éppen a a legnehezebb napokat éltük át, levelet kaptam Grigorij Lvovicstól. Azt írta: jól vannak, élelemben nincs hiány. Natalja Vasziljevnának jót tett a levegőváltozás, nyugodtan és gondtalanul élnének, és minden rendben lenne, ha nem kínozná őket az a tudat, hogy háború van, és hogy mások mennyit szenvednek, és ha nem nyugtalankodnának a két fiú miatt. Szása ugyan még mindig Irkutszkban van, azóta már hadnagy, és most mint kiképzőtiszt működik, de persze bármely pillanatban kikerülhet a frontra. Vova pedig tavasz óta Barnaulban folytatta az iskoláit, és szeptemberben már a tizedik osztályba lépett, de néhány héttel ezelőtt önként jelentkezett a hadseregbe. Most egyik barnauli kaszárnyában kiképzésben részesül. Natalja Vasziljevna ellene volt a fiú jelentkezésének, de Vova kijelentette, hogyha nem engedik jelentkezni, elmegy hazulról, elutazik valamelyik másik városba, és ott áll be katonának. Grigorij Lvovics különben is megértette és helyeselte fia elhatározását, s így a vége az lett, hogy Vova is bevonult. Nataljához egy-két hétig naponta orvost kellett hívni, de lassan ő is belenyugodott a megváltoztathatatlanba. Persze még most is sokat sír, és olykor-olykor rohamai is vannak.

– De hát, istenem – fejezte be beszámolóját Grigorij Lvovics –, ebben a háborús világban mindenkinek viselnie kell a maga keresztjét.

Negyvenkettő nyarán Grigorij Lvovics váratlanul visszaérkezett Moszkvaba. Egyedül jött, a felesége nélkül. Nem egykönnyen szánta rá magát, hogy otthagyja az asszonyt, de Natalja Vasziljevna nem volt hajlandó megválni a fiától. Ha nem is laktak együtt – Vovka csak látogatóba járogatott haza a kaszárnyából –, de mégis csaknem naponta láthatták egymást.

– Különben is csak néhány hónapról van szó – magyarázta

Grigorij Lvovics –, mert Vovka hamarosan kikerül a frontra, s akkor persze Natalja is azonnal utánam jön.

Néhány nappal Grigorij Lvovics visszaérkezése után egy este együtt teáztunk nálam. Megkérdeztem, hogy érzi magát itt a háborús Moszkvában, mert amikor ő elutazott, akkor Moszkva még a béke és bőség városa volt.

– Minden jó volna – felelte inkább szomorúan, mint panaszosan –, csak a kenyéradag lenne valamivel nagyobb. (Abban az időben a hivatali alkalmazottak csak négyszáz grammot kaptak naponta.)

– Hát mért nem pótolja egy kevéssel a piacról, Grigorij Lvovics? – kérdeztem csodálkozva. – Aki annyit keres, mint maga, ezt igazán megengedheti magának.

– Nem tehetem – felelte határozottan –, mert pénzem ugyan van elég – és az igazat megvallva nekem kenyéren kívül másra nincs is szükségem –, de el kell küldenem Nataljának. Bár ott nagyobbak az adagok, mint itt nálunk, de hát olyan fejlődésben levő fiúnak, mint Vova – aki méghozzá egész nap nehéz gyakorlatokat végez. – semennyi se elég. Akármilyen jó kosztot kap is a kaszárnyában, azt bizony pótolni kell. Mert a katonáinkat csak a fronton látják el úgy, hogy mindig jóllakhatnak. A hátországban ők is csak azt kapják, amit a civilek. Ez persze jól is van így, de hát az ember csak igyekszik megkönnyíteni a saját gyereke sorsát, különösen mikor tudja, hogy maholnap az életét fogja kockára tenni értünk. No meg annak a szegény beteg asszonynak is inkább szüksége van a rendes táplálkozásra, mint a magamfajta egészséges embernek. Én jobban kibírom az éhséget is, a hideget is, mint ő. És ott náluk, hál' istennek, pénzért mindent lehet kapni. Nem is panaszként mondom, csak hát bizony a kenyéradag – az egy kicsit nagyobb is lehetne.

GRISA SZERELMI ÜGYE

Egyszer késő este valamiért bekopogtattam Kovaljovékhoz. Tudtam, hogy az öregasszony még nem feküdt le, mert kevéssel előbb találkoztam vele a konyhában.

Kovaljovné maga nyitott ajtót és betessékelt. A szobában csak-

nem teljesen sötét volt – csak a szoba másik sarkában égett egy egészen gyönge lámpa –, úgyhogy első percben azt sem tudtam megállapítani, van-e még valaki odahaza az öregasszonyon kívül. Megmondtam neki, hogy mit akarok – valami szerszámra volt szükségem. Ilyesmiért valamennyien hozzájuk fordultunk, mert Grisának mint ezermesternek mindenféle szerszámja volt. Míg az öregasszony a kért szerszámot kereste, körülnéztem a szobában. Mikor tekintetem az egyik ágyra esett, csodálkozva láttam, hogy Grisa itthon van, és alszik, mégpedig nem egyedül. Egymást átölelve feküdtek ott egy nővel.

Mondanom sem kell, hogy úgy tettem, mintha nem vettem volna észre őket. Az öregasszony megtalálta a szerszámot, én megköszöntem és távoztam.

Másnap reggel Mása beállított hozzám, hogy nem adhatnék-e neki holnap estig húsz rubelt. Tudtam, hogy holnap estét „görög kalendárium" szerint kell érteni, de természetesen adtam neki. Közben csak úgy mellesleg megjegyeztem:

– Nem is tudtam, Mása, hogy Grisa megnősült.

Az öregasszony erre minden bevezetés nélkül sírva fakadt.

– Hiszen bár megnősült volna a lelkem. De éppen az a baj kérem, hogy semmiképp se akar tisztességgel megnősülni, csak úgy összeáll ezzel a Froszjával a második emeletről.

Froszját jól ismertem. Valamikor háztartási alkalmazott volt Szokolovszkij tanáréknál. Aztán, amikor megszerezte az állandó moszkvai tartózkodási engedélyt, úgy tett, ahogy Oroszországban a faluról jött lányok legtöbbje: beállt gyári munkásnőnek. A régi gazdáival úgy állapodott meg, hogy ott marad náluk lakni, és a kis cselédszobáért majd takarítja az egész lakásukat, és elvégzi a mosást.

Froszját az egész házban mindenki igen rendes, derék, szorgalmas és erkölcsi szempontból is kifogástalan lánynak ismerte.

– Hogy a fiatalok együtt élnek, én abban semmi sírnivalót nem látok – mondtam az öregasszonynak. – De hát miért nem iratkoznak össze tulajdonképpen, ha együtt akarnak élni?

– A jó isten tudja, milyen ez a mai fiatalság. Én is egyre rágom a füleit mindkettejüknek. Froszja biztosan szívesen menne Grisához, de ő semmiképp se akar megesküdni vele.

Aznap este, mikor Grisa hazajött a munkájából, szándékosan

beszédbe eredtem vele, és úgy mellékesen Froszjára tereltem a szót. A fiú úgy beszélt a lánnyal való viszonyáról, mint a világ legtermészetesebb dolgáról. Mikor egyenesen feltettem neki a kérdést, hogy mért nem mennek el az anyakönyvvezetőhöz, minden kertelés nélkül megmagyarázta:

– Tetszik tudni, rendes, jó lány ez a Froszja, de férfi nélkül nem tud élni. Előttem is volt neki valakije. Meg is mondta, mikor összeállt velem, hogy ha engem elvisznek, ő keres magának mást. Amíg csak így élünk együtt a Froszjával, addig nincs baj. Ha én elmegyek, összeállhat, akivel akar. De ha elveszem és úgy hagyom itt, én magam csinálok belőle rossz asszonyt. Egyelőre jobb ez így mindkettőnknek. Aztán ha mégse vinnének el, vagy ha vége lesz a háborúnak, hát majd meglátjuk.

MOSZKVAI SZÓZAT MAGYAR TESTVÉREKHEZ

Mióta a rádiónál dolgoztam, kezdettől fogva törekedtem arra, hogy a magyar adásokat egy-egy eredeti verssel színesebbé tegyük. 1942 forró nyarán sikerült elfogadtatni azt a javaslatomat, hogy egy-egy fontosabb cikk beolvasása után annak lényegét foglaljuk össze rövid, néhány soros versben. Ezek a versek nem irodalmi igénnyel íródtak, közvetlenül kapcsolódtak az aktuális politikai kérdésekhez, de vitathatatlanul hasznos, meggyőző, sőt mozgósító szerepet töltöttek be abban az időben. Íme, néhány példa 1942 augusztusából:

A „Számadások" című cikkhez

Féktelen fasiszta
Talpnyaló lakája
Hamis számvetéssel
Gazdáját szolgálja.
De eljön az idő
– Közel már a nagy nap! –
Latrok számadói
Véres számot adnak!

A „Néhány szó a magyar életről" című cikkhez

Dicső magyar nemzet.
Kivé, mivé lettél?
Régi szép híredtől
Jaj de messze estél!
Ki világ csúfjára
Gyalázatba döntött,
Német banditára
Csapjon már le öklöd!

Háy László cikkéhez

Magyarok! Magyarok!
Mire s meddig vártok?
Cudar német rabló
Nem eleget ártott?
Százezer fiatok
Élete a tét itt.
Véres mészárszéknek
Vessétek már végit!

A következő lépés az volt, hogy egyes eseményekre vagy hírekre, cikk hiányában, önálló kis versikével reagáltunk. Néhány példa:

Német ármány akit környékezget
Hozzád szólunk, ifjú magyar nemzet!
Ne adj hitelt német szónak, csábnak,
Magyar ifjú ne szolgálj a svábnak.
Míg nem késő, gondold meg a dolgot!
Fogjon Hitler, ha tud, más bolondot!

–

Magyar ifjú! Ne hallgass a
Német szóra!
Barátkozás a nácikkal
Nem visz jóra.

Német nyúzók rabszolgája
Lesz a magyar,
Azt csinálja vele Hitler,
Amit akar.

Hívnak, csábítanak külföldi munkára
Magyar ifjú! Utazz ki Németországba!
Jó dolgod lesz ott kint, azt mondja a Hitler.
De megint csak ámít a gaz náci, hidd el.
Enni keveset ád, de munkát azt sokat
S fizetségül érte – hitvány garasokat.
S a fegyver, mit gyártasz neki szorgos kézzel,
Arra kell, hogy végül a magyart vesszék el.

–

1942. szeptember elején, a német–lengyel háború – s ezzel a második világháború – kitörésének harmadik évfordulójáról többek között kis rigmusokkal is megemlékeztünk. Íme egy példa:

MIT MOND A MAGYAR NÉP?

Jaj, a német csak bajt hoz ránk,
Se kenyerünk, se szalonnánk,
Fiunk orosz földön vész el
S mi nézzük ölbe tett kézzel?
Legyen egy kis eszünk végre,
Másszunk a német képére!

Ősszel egy lépéssel továbbmentünk; szerény „verses rovatot" nyitottunk: „Moszkvai szózat magyar testvérekhez". Minden adást ezzel a címmel és egy kis versikével kezdtünk. A „rovatot" október 7-én ezzel a verssel vezettük be:

Szabad Moszkvából, véres fronton át,
Hozzátok szólunk, magyar katonák!
Mit nálatok ma tenni nem szabad,
Megmondjuk nektek mi az igazat.
Gondolkozzatok szavaink felett
S amíg nem késő – cselekedjetek!

Még két példa 1942 októberéből:

Magyar nép! Húsz éve ül nyakadon Horthy.
Itt az ideje már: a szemétre hord ki!

–

Milliók véreznek, milliók pusztulnak.
Magyarok németért vesztükbe indulnak.
Németé a zsákmány, úrság és vezérség,
Magyaré a halál, munka, nyomor, éhség.

Adásainkban – a közleményeken, cikkeken, kommentárokon és szovjet híreken kívül – rendszeresen adtunk külföldi híreket, Magyarországból és más országokból is. Bevezettük azt, hogy a hírek után, mikor a bemondó elhallgatott, megszólalt egy másik hang és bemondott egy néhány soros versikét az elhangzott hírek egyikéhez fűzött kurta – rendszerint csípős – kommentárként. Néhány példa ezekből a rövid verses hírkommentárokból:

Francia föld mélyén dübörög valami,
Német repülőknek hörgését hallani,
Gránátok robbannak, röpködnek a bombák,
Németek szekerét Laval-latrok tolják.

–

Krakkóban lengyelek, hazafiak, bátrak,
Fasiszta vérebnek a fejére vágtak.

Mainzot bombázták az angolok.
Ötvenezer bomba. Katonadolog!

–

Amerika mondja (mit már annyit mondott):
Ideje tenni már szavak után pontot.
Fasiszta rablóhad már elég vért ontott:
Ideje megnyitni a második frontot.

Ma már kissé naiv versekként hatnak ezek, de annak idején az egyszerű emberek százezreinek érzéseit, gondolatait fejezték ki.

APRÓ TÜZEK VILÁGÉGÉSBEN

GRISÁT BEHÍVJÁK KATONÁNAK

Negyvenkettő második felében a Kovaljov család életét rövid időközökben három egymást követő esemény kavarta fel.

Egy szeptemberi reggel Grisának levelet hozott a posta. A levélben idézés volt a kerületi katonai biztostól.

Másnap reggel Grisa már be se ment a gyárba, csak telefonált, és korán reggel jelentkezett a kerületi katonai biztosnál. Közölték vele, hogy be kell vonulnia, fölmentését visszavonták. Másnap reggel tíz órakor már holmijával együtt jelentkeznie kellett.

A katonai biztosságtól Grisa egyenesen a gyárba ment, és jelentette, hogy mi történt. Az irodában megcsinálták vele a végelszámolást, és hivatalosan elbocsátották, de a gyárigazgatóságnál azt mondták neki, hogy a gyár nem nyugszik bele a dologba, mert nem tudják őt nélkülözni. El fogják intézni, hogy hosszabbítsák meg még egyszer a fölmentését.

Grisa természetesen azzal ment el a gyárból, hogy ha más értesítést nem kap, neki másnap be kell vonulnia.

Jóval délidő után került csak haza. Mása teljesen elvesztette a fejét. Órákon keresztül hol csöndesen sírva, hol meg hangosan jajveszékelve panaszolta a szomszédoknak, hogy megverte őt az úristen, előbb a férjét vette el tőle, most meg a fiát.

– De Mása néni – csitították a szomszédok –, hogy mondhat már ilyet. Örülni kellene, hogy olyan szép, egészséges fia van, és büszke lehet rá, hogy a maga fia is azok között lesz, akik értünk harcolnak a fronton. És mit szóljon az, akinek a fia vagy a férje elesett?

Grisát rettenetesen bántotta anyja viselkedése. Először szép

szóval próbálta megnyugtatni, aztán elvesztette a türelmét, és kíméletlenül, gorombán megmondta neki: ha azonnal abba nem hagyja a siránkozást, megteszi vele azt a szégyent, hogy még a reggelt se várja be otthon. Most mindjárt otthagyja a házat, elmegy valamelyik barátjához éjszakára, és egyenesen onnan vonul be.

Ez a fenyegetés valamennyire lecsillapította az öregasszonyt.

Mikor a sírással végre felhagyott, Grisa szemrehányólag tette hozzá:

– Inkább azzal törődnél, hogy a holmimat rendbe hoznád, meg egy kis útravalót készítenél.

Ezek a szavak aztán teljesen kijózanították Mását.

– Még ilyen ostoba vén boszorkányt, mint én vagyok – szidalmazta önmagát, és attól a perctől fogva, mintha kicserélték volna. Hajnalig szinte megállás nélkül mosott, vasalt, sütött és főzött.

Reggel Grisa a megbeszélés szerint indulás előtt még egyszer fölhívta telefonon a gyárigazgatóságot, de azonkívül, hogy „ügyében az illetékes fórumoknál eljártak", semmi határozottat nem tudtak neki mondani.

Grisa sorba járta a folyosó összes lakóit, mindenkitől elbúcsúzott, aztán átölelte és megcsókolta a csöndesen pityergő Mását, majd fölvette a hátizsákját és elment.

Ányától el sem búcsúzott. A lány késő éjjel jött haza, amikor Grisa már régen aludt. Az öregasszony még talpon volt, szokása szerint el is kezdte korholni a lányt, és persze közölte vele, hogy a bátyja másnap bevonul. Ánya az egész erkölcsi prédikációból egy árva szót sem értett, mert teljesen részeg volt. Valami trágár kuplét dúdolva, ruhástól dőlt le ágyára, és a következő pillanatokban már aludt is.

Másnap délben, amikor fölébredt, anyja nem volt odahaza. Ánya a szomszédoktól tudta meg, hogy bátyja bevonult, anyja meg templomba ment, imádkozni fia szerencsés hazatéréséért.

Ányával most olyasvalami történt, ami már régen nem esett meg vele: szégyellte magát és lelkiismeret-furdalást érzett.

Ez a nála szokatlan lelki élmény három ugyancsak szokatlan megnyilvánulást váltott ki.

Először alaposan kisírta magát.

Aztán ahelyett, hogy – mint az ilyen átmulatott éjszakák után szokta – kiadósan megreggelizett volna, mindössze egy csésze üres teát ivott meg, azt is keserűen, majd gyorsan megmosakodott, felöltözködött, és elment hazulról, hogy anyjával ne kelljen találkoznia.

Mása késő délután holtfáradtan, de mégis valamennyire megnyugodva tért haza a templomból. Az átélt izgalmak minden erejét kimerítették, s számára még az imádkozás is újabb megerőltetést jelentett. Ő ugyanis nem elégedett meg azzal, hogy imádsággal *kérje* az istent és főleg a szenvedő istenanyát, hogy épségben térjen haza a fia. Ő az imádságot inkább eszköznek tekintette, amelynek segítségével *megmagyarázhatja* az úristennek és az isten anyjának: ez bizony nagyon nem jól van így, hogy az ő Grisáját is elvitték katonának, és esetleg *meggyőzze* őket arról, hogy helyesebb lenne, ha Grisát minél előbb hazaküldenék. Valahogy úgy képzelte a dolgot, mint amikor például a kerületi lakáshivatal vezetőjével tárgyalt a lakásuk kitataroztatásáról. Ott sem volt elég csak egyszerűen előadni a kérését, hanem a legkülönbözőbb érvekkel alátámasztott hosszú rábeszélésre volt szükség, míg végre a hivatal vezetője is belátta, hogy a tatarozás valóban szükséges. Ki tudja – gondolta magában Mása –, talán a jó istent is sikerül rábeszélnie arra, hogy megmásítsa Grisa ügyében hozott elhatározását.

Ehhez azonban imájában az összes használható érveket annak rendje és módja szerint föl kellett sorakoztatnia az isten előtt, és bizony ez nem kis erőfeszítésbe került.

Az érvek viszont, melyeket Mása imádság formájában az isten elé terjesztett, szerinte annyira meggyőzők voltak, hogy a templomból megnyugodva távozott. Szinte kizártnak tartotta, hogy az isten meg ne hallgassa kérését.

Odahaza már nem is sírt, csak nagyon elhagyatottnak érezte magát.

– Ha legalább Ánya idehaza lenne – sóhajtott keserűen.

Eszébe jutott a lány és a vele kapcsolatos hajnali élménye. Lelkiismeret-furdalás kínozta, de nem azért, hogy engedékenységével idáig hagyta fejlődni a dolgokat, hanem azért, hogy eszébe jutott, hogy bár több órán át az istennel és az istenanyával társalgott, Ánya dolgát még csak meg se említette nekik. De hát most per-

sze Grisa sorsa a fontosabb. Ányáért lesz még ideje imádkozni, majd ha Grisa hazakerül.

Este erőt vett rajta a kimerültség, és minthogy sürgős tennivalója nem volt, korán lefeküdt aludni.

Még aznap este, úgy tíz óra tájban, valaki kopogott az ajtómon. Legnagyobb csodálkozásomra Kovaljov Grisa lépett be úgy, ahogy reggel elmenni láttuk, hátizsákkal a vállán.

Bocsánatot kért a késői zavarásért, de nálam világosságot látott. Többször zörgetett a saját szobájuk ajtaján, de anyja nyilván nagyon kimerült, mert olyan mélyen alszik, hogy nem hallja a dörömbölést. Ő pedig nem vitt magával szobakulcsot, mert nem számított rá, hogy visszajöjjön. Engedjem meg, hogy nálam hagyja a hátizsákját, ő maga majd leteríti pokrócát a folyosón, és ott fog éjszakázni.

Persze rögtön kijelentettem, hogy erről szó sem lehet, majd nálam fog aludni a díványon, egyelőre pedig tegye magát kényelembe, és üljön le velem teázni.

Grisa elmondta, hogy az egész napot a gyűjtőhelyen töltötte, ahol a többi behívottal együtt különböző vizsgálatokon ment át. Úgy volt, hogy este nyolckor indulnak a vonathoz. Mikor már felsorakoztak indulásra, akkor jött a parancs, hogy őt tartsák vissza és bocsássák haza. A többiek elmentek, őt pedig behívták az irodába, ahol egy óra múlva megkapta írásait. Régebbi felmentését még egy évre meghosszabbították.

– Képzelem, milyen boldog lesz majd Mása néni, ha reggel megtudja – jegyezte meg a feleségem.

– Hát anyám biztosan örül majd neki – mondta Grisa elgondolkozva. – De én nem.

– Miért, Grisa? – kérdeztem. – Hát nem jobb neked itthon a gyárban dolgozni, mint a fronton szenvedni és talán el is pusztulni?

– Hát nekem jobb, persze hogy jobb – felelte Grisa. – És nehogy azt tessék gondolni, hogy talán hősködni akarok. De, tetszik tudni, a gyárban alig egypáran vagyunk már ilyen magamfajta legények. Egyre több az asszony meg a lány, aztán öreg munkások, akik már évek óta nem dolgoztak, csak most jöttek vissza a gyárba, mert háború van. Aztán meg rokkantak, akik hónapokat, ha nem éveket töltöttek a fronton, és megsebesültek

vagy nyomorékok lettek. Egészséges fiatalember, mint én, alig kettő-három akad már az egész gyárban. És, tetszik tudni, az emberek kezdenek már furcsán nézni ránk. Akadnak olyanok is, akik szentül meg vannak győződve, hogy valami nem tiszta dolog rejlik a fölmentésünk mögött. Pedig, isten látja lelkemet, nekem igazán semmi részem nincs benne. Én szívesen elmentem volna akár mindjárt a háború elején, elmennék most is. Ma reggel is úgy indultam el, bizony isten, hogy inkább örültem, mint szomorkodtam.

– Teljesen mégértem, amit mondasz, Grisa – vettem át tőle a szót. – Csak egyet nem értek: ha így áll a dolog, hogy te jobban szeretnél bevonulni, hát mért nem mondod meg azoknak, akiket illet? Ha te be akarsz vonulni, a gyárnak nincs joga felmenteni akaratod ellenére.

– Ezt tudom – mondta Grisa. – De tetszik tudni, bár én nem vagyok babonás, mint az anyám, de egy előítéletet örököltem: nem akarok magam beleavatkozni a sorsom intézésébe. Ha küldenek – megyek. Ha itt hagynak – maradok. Így legalább, akármi történjék is velem, nem kell magamat okolnom érte.

Kovaljovné, amikor reggel viszontlátta Grisát, valósággal odavolt az örömtől.

– Lám, mégse imádkoztam hiába. Nálamnál boldogabb ember nincs a világon – mondogatta örömkönnyekkel a szemében a szomszédoknak.

LJUBA HAZATÉR

Az életben ez már rendszerint úgy van, hogy se a rossz, se a jó nem jár egyedül. Másnapra a sors még jobban megtetézte Mása néne boldogságát: váratlanul megjött Szverdlovszkból a nagyobbik lánya, Ljuba.

– Még ilyen örömöt – újságolta ragyogó arccal. – A háború se olyan félelmetes, ha az ember együtt lehet a gyerekeivel, és nap nap után láthatja, hogy élnek és egészségesek.

Mása nagy boldogsága azonban nem tartott sokáig. Nem telt bele egy hét, Ljuba már munkába is állt egyik moszkvai gyárban. Minthogy a gyár messze a városon kívül volt, lakást is biztosí-

tott munkásai számára. Persze nem különszobát – három-négy munkás vagy munkásnő lakott egy szobában –, de Ljubának, aki otthon is negyedmagával lakott volna, ez a közös lakás teljesen megfelelt.

Mikor Ljuba bejelentette anyjának, hogy elköltözik hazulról, Mása csaknem olyan tragédiát csinált a dologból, mint Grisa behívásából. Mindenképpen igyekezett a lányát lebeszélni a kiköltözésről, de eredménytelenül. Végre is hozzám fordult segítségért.

Megígértem neki, hogy beszélek Ljubával, bár nem tartottam valószínűnek, hogy közbenjárásomnak eredménye legyen. Nem is annyira Mása siránkozása indított arra, hogy a közbenjárást elvállaljam, mint inkább a család sorsának alakulása iránti érdeklődésem. Ljubával ugyanis megérkezése óta mindössze néhány szót váltottam. Három év telt el azóta, hogy utoljára láttam közelről az életét. A Kovaljov család két fiatalabb sarja ez alatt annyira ellentétes irányban fejlődött, hogy érthetően kíváncsi voltam: melyikükhöz hasonlít az idősebbik lány? Hogy hatott rá és mit csinált belőle a háború s azok a rettenetes élmények, amelyeket átélt?

Nem is került sor arra, hogy Ljubát megkíséreljem maradásra bírni, mert amint erre a tárgyra tereltem a szót, ő minden kertelés nélkül megmagyarázta elhatározását:

– Megismételhetném azt, amit anyámnak mondtam: hogy a gyár nagyon messze van tőlünk, hazulról nehéz lenne odajárni; hogy nélkülem is már túlontúl szűken laknak ebben az egy szobában és így tovább. De igazi okom persze nem ez, és maga előtt nincs értelme eltitkolnom. Kaphattam volna munkát másik, közeli gyárban is, de nem akartam. Hogy kicsi a lakás, az nem olyan lényeges énnekem. De megmondom őszintén: se az anyámmal, se a húgommal nem tudnék együtt lakni. Az anyám régimódi aszszony, más világban él, mint én. Ő szeret engem a maga módján, én is őt, de ezenkívül az égvilágon semmi nincsen, ami összekapcsolna bennünket. Nem tudom hallgatni a folytonos siránkozását. Ányával meg örökös háborúság lenne közöttünk. Én nem tudom azt elnézni, ahogy ez a lány él, ő meg nem tűri, hogy bárki is beleszóljon a dolgaiba. Grisával persze jól meglennénk ketten, de az anyját meg a húgát ő se tudja megváltoztatni. No meg kü-

lönben is – éppen csak hogy hálni jár haza. Tessék elhinni, jól meggondoltam én ezt. Az egyetlen helyes dolog, amit tehetek, ha elmegyek hazulról.

Így történt, hogy alig egyhetes otthontartózkodás után Ljuba újra elköltözött.

ÁNYA PARTIJA VISSZAMEGY

Október elején Ánya Kovaljovát gyakran láttuk a ház előtt sétálni egy katonatiszttel. Ebben persze senki semmi újat vagy különöset nem talált volna. Házunk lakói már régen napirendre tértek afölött, hogy állandóan katonákkal sétálgat, de két új körülmény ismét Ányára terelte a lakók figyelmét.

Megszoktuk, hogy ma ezzel, holnap azzal a tiszttel látjuk sétálni, mostanában azonban a tiszt mindig egy és ugyanaz volt.

Ugyancsak rendkívüli körülménynek számított, hogy Ánya kísérője ezúttal nem fiatal hadnagy vagy főhadnagy, sőt még csak nem is kapitány volt, hanem egy „valóságos őrnagy". Mondanom sem kell, hogy ez a kifejezés Maria Ivanovnától eredt, aki a ház minden egyes lakójának külön-külön eldicsekedett a nagy újsággal: az ő Ányája menyasszony, és egy „valóságos őrnagy" udvarol neki. Különben az illető hadirokkant, ezért az egyik moszkvai hadiüzembe osztották be parancsnoknak, úgyhogy többet nem is kell már harctérre mennie. Az őrnagy már formálisan megkérte Ánya kezét, és januárra tervezik az esküvőt.

Az egész ház együtt örült Maria Ivanovnával Ánya „páratlan szerencséjének" – ahogy Mása értékelte ezt az újabb fejleményt –, illetve „jó útra térésének" – ahogy az udvaron lakó többi öregasszony látta a dolgot.

Sajnos, hamarosan mind a két értékelés egyformán csődöt mondott.

Egyik házbeli néni este a kapu előtt álldogált és látta Ányát hazajönni. Az őrnagy a házig kísérte, tiszteletteljesen kezet csókolt neki és elment. Ánya egyedül ment be a kapun, és az udvaron keresztül a házba.

Az öregasszony még mindig a kapuban állt, amikor – alig néhány perccel az őrnagy távozása után – Ánya újra kijött a kapun,

és lopva körülnézett a ház előtt, mintha valakit keresne. Az öregasszony jelenlétére ügyet sem vetett.

A néni elhúzódott a kaputól, és a szomszéd ház előtt megállva, onnan figyelte, hogy mi fog történni.

Ánya föl és alá sétált a kapu előtt. Néhány perc múlva a közelben levő pályaudvar irányából megjelent egy fiatal hadnagy, és egyenesen Ánya felé tartott. Mikor odaért hozzá, együtt besurrantak a kapun. Az öregasszony kileste, amint a kapualjban csókolóztak, s nem röstellt utánuk lopakodni, amikor a két fiatal kilépett a kapun, és elindult az állomás felé. Még azt is látta, amikor a fiatalok felültek egy rájuk várakozó kisautóra, és elhajtottak. A néni megállapította, hogy a kocsiban ülve a „legszemérmetlenebbül ölelkeztek", aztán – mint aki jól végezte a dolgát – elindult hazafelé.

Másnapra már az egész udvar tudta ezt a történetet.

Harmadnap Maria Ivanovna sírva panaszolta el nekem, hogy Ánya partija visszament, mert valaki az udvarban lakó lányok közül csupa irigységből névtelen levelet küldött az őrnagynak. Azt írta neki, hogy Ánya szeretőket tart, pénzt fogad el a csókjaiért, és ezt tudja az egész ház.

Maga Ánya, úgy látszik, nem nagyon vette szívére a „vőlegénye" elvesztését. Ő a maga részéről továbbra is hű maradt a katonasághoz: alig volt nap, hogy ne látta volna valaki a lakók közül tiszttel sétálni vagy autózni. Csak a tiszt személye és rangja változott megint állandóan.

Maria Ivanovnát valósággal beteggé tette az eset. Az öregasszony annyira beleélte magát lánya közeli férjhezmenésébe – ami anyagilag is, erkölcsileg is óriási megkönnyebbülést jelentett volna számára –, hogy terveinek meghiúsulása elviselhetetlen csapásként sújtotta le. Grisa eddig is többször panaszkodott, hogy aggódik anyja egészségi állapota miatt. Az orvosok előrehaladott szívtágulást állapítottak meg nála. Most aztán Ánya meghiúsult házassága a szó szoros értelmében „a szívére ment". Attól a naptól kezdve, hogy Ánya botránya köztudomásra jutott, az öregasszony több időt töltött ágyban, mint ágyon kívül.

Akit azonban még Maria Ivanovnánál is jobban bántott a dolog, az Grisa volt.

Nem tudtam pontosan, hogy mi történt a két testvér között, csak azt láttam, hogy a fenti eset után nem beszélnek többé egymással. Később Ljuba elejtett szavaiból tudtam meg, hogy heves vita volt köztük. Grisa ostorozta a lányt erkölcstelen életmódjáért, és Ánya azzal vágott vissza, hogy Grisának nincs joga erkölcsbíráskodni, mert hisz ő is „csak úgy él együtt" Froszjával. A veszekedés hevében Ánya „kurvának" nevezte Froszját. Grisa annyira elvesztette önuralmát, hogy nekiment a húgának és véresre verte. Ha Ljuba ott nincs és nem lép közbe, talán agyon is veri.

Grisa másnap annyira odavolt attól, amit tett, hogy először öngyilkosságra gondolt, aztán – amikor Ljuba valamennyire lecsillapította – el akart menni hazulról. Ljuba csak nagy nehezen tudta lebeszélni szándékáról, azzal, hogy elköltözésével halálos csapást mérne anyjukra.

Így aztán Grisa lassan megnyugodott, de Ánya létezését egyszerűen nem vette tudomásul többé.

TATJÁNA HAGYMÁI

Amióta Sándor visszaérkezett az evakuációból, fő foglalkozása az volt, hogy várta Tatjána visszajövetelét. Emellett természetesen végezte a napi munkáját és nem is rosszul – erről pontosan értesültem, mert gyakran volt dolgom a szerkesztőségükben –, de már alig emlékeztetett a régi Sándorra. Amikor néhány évvel előbb nálam dolgozott, állandóan szinte égett a munkában. Akkoriban is szerelmes volt, előbb Alice-ba, majd Tatjánába, de a szerelem nála mindig csak a munka után következett. Most viszont szinte minden gondolata egy kérdés körül összpontosult, hogy mikor jön már meg Tatjána.

A kávéház, ahol valamikor régen találkozni szoktunk, már nem létezett. Sándor gyakran eljárt hozzám, de látogatásaiban nem sok örömöm telt. Úgyszólván kizárólag Tatjánáról beszélt, arról, hogy milyenek a kilátások Tatjána intézetének visszahozatalára.

Május vége felé Sándor örömmel újságolta, hogy a nyár folyamán Tatjánát az intézete hivatalos megbízásokkal felküldi néhány hétre Moszkvába. Ettől a naptól fogva ez az új remény tartotta benne a lelket

A nyár elmúlt, de Tatjána csak nem jött.

Végre szeptember második felében megérkezett. Sándor egy reggel telefonon közölte velem az örömhírt, hogy valamelyik nap majd együtt ellátogatnak hozzám.

Elmúlt egy hét, elmúlt kettő, de hiába vártam őket.

Egy nap aztán beállított Sándor – egyedül. Kiderült, hogy Tatjána mindössze tíz napot töltött Moszkvában.

– Kért, hogy adjam át neked szívélyes üdvözletét és mentsem ki előtted, de annyi szaladgálni valója volt, hogy a hivatali dolgain kívül sehova se jutott el.

– Ezt ő küldi neked – tette hozzá rövid hallgatás után, és az irattáskájából egy koszorú pompás nagyfejű hagymát vett elő. – Taskentből hozta. Engem egy fél esztendőre ellátott minden hasonló jóval. Különben lehet, hogy már karácsonyra végleg hazajön, de ha előbb nem, legkésőbb tavaszra az intézetet is reevakuálják.

Megköszöntem a nagyszerű ajándékot – akkoriban Moszkvában nagy kincs volt az ilyesmi –, és természetesen rögtön kávét főztem.

Kávézás közben Sándor még sokat és nagyon lelkesen beszélt Tatjánáról, Taskentben végzett nagyszerű munkájáról és nagy irodalmi terveiről, de beszédében, egész viselkedésében volt valami furcsa. Mindannak, mit Tatjánáról mesélt, valahogy *személytelen* jellege volt. Megszoktam, hogy Sándor mindig boldogságtól áradozva beszélt a kettejük szerelméről és barátságáról, még nemrég is, amikor Tatjána megérkezését várta. Most viszont, amit elmondott, mindazt akkor is éppúgy elmondhatta volna, ha nem kötik őket egymáshoz olyan szoros érzelmi szálak.

IGOR A VÁROSBAN

Mióta Kátya közölte, hogy Igort a városba szándékozik beadni iskolába, gyötört a kíváncsiság, hogy vajon sikerült-e ezt a szándékát megvalósítania. Végre október közepe felé megjött a részletes beszámoló fiam városi életéről.

„Igort sikerült felvétetni Kamislov város általános iskolájának

nyolcadik osztályába. Ott lakik egy munkáscsaládnál, és a lakásért burgonyával fizetünk. Igor minden szombaton délben – az iskolai órák befejezése után – elindul haza Ozsgihára – gyalog. Ezt az utat – az időjárástól függően – négy-öt óra alatt teszi meg. Az út nem könnyű, mert gyakran zuhogó esőben, térdig érő hóban vagy hófúvásban, 20–30–40 fokos hidegben kell bandukolnia. Este érkezik Ozsgihára, ott tölt egy éjszakát és egy napot, hétfőn kora hajnalban pedig már indulnia kell vissza, hogy idejében odaérjen az iskolába. Visszafelé jóval tovább tart az útja, mert súlyos terhet kell cipelnie a hátán: egy hétre való élelmet – kenyeret és burgonyát – a maga számára, úgyszintén egy hétre való burgonyát a lakbér fejében, a család részére. Még nehezebb a dolga szegénykémnek, mint amikor itt a kolhozban zsákokat hordott, de szerencsére jól bírja, fizikailag edződik és tanulásban is megállja a helyét. Meg vagyok győződve, hogy nyárig itt a nyolcadikat jó eredménnyel elvégzi, és nagyon akarom hinni, hogy a kilencediket jövőre már majd otthon Moszkvában folytathatja. Büszke lehetsz a fiadra, mint ahogy mi büszkék vagyunk rád."

Mennyire igaza volt! A feleségemre eddig is, már régen büszke voltam, de ennek a levélnek az elolvasása után a fiamra is.

KÁLYHÁT ÉPÍTÜNK

Vova, aki a város körüli erődítményeken teljesített szolgálatot, olykor-olykor hazalátogatott egy-két órára. Néha éjszakai kimenőt is kapott.

Szeptember elsején Vova hazajött lakni. A népfölkelők között szigorú orvosi vizsgálatot tartottak és őt, mint egészségileg alkalmatlant, felmentették a szolgálat alól.

Természetesen rögtön újra beiratkozott az egyetemre, és most már Jurával ketten vezették a háztartást.

Egy késő őszi napon valamiért benéztem hozzájuk. A két fiút éppen nagy munkában találtam. A szobában óriási rendetlenség uralkodott, a padlón szanaszét hevertek az egész és fél téglák.

– Mit csináltok? – kérdeztem.

Kérdésem inkább csak szónoki kérdés volt, mert rögtön tud-

tam, hogy miről van szó. Abban az időben Moszkvában – tekintettel a fahiányra – bevett szokás volt, hogy téglából és téglatörmelékből kis tűzhelyet építettek a nagy, úgynevezett „orosz kályha" mellé, amelynek, egyszeri befűtéséhez legalább 10–12 nagy hasáb fára lett volna szükség. A kis kályhát kevés fával, sőt még holmi deszkadarabokkal vagy gallyakkal is be lehetett fűteni, s ha nem is adott olyan tartós meleget, mint az orosz kályha, néhány órára biztosította a szükséges hőmérsékletet.

– Hogy mit csinálunk? – válaszolt visszakérdezve a kis Jura. – Világos, hogy mit: kályhát.

– Hol tanultátok ti a kályhás mesterséget?

– Nincs ebben semmi ördöngösség – vette át a szót Vova. – A napokban járt itt egy kályhásmester Szokolovéknál. Mi Jurával végignéztük, hogyan csinálta a dolgot. Egy nap alatt kész volt, és 250 rubelt fizettek neki érte. Hát mi inkább magunk megcsináljuk.

– És honnan veszitek hozzá a téglát?

– Az aztán igazán nem gond – felelte Vova. – Van itt a Domnyikovkán, azon a puszta telken annyi, mint a szemét. A legtöbbje ugyan csak törmelék, de a kályhához az is jó. Egyharmadrészének kell csak egész téglának lennie.

– És mikorra gondoljátok megcsinálni?

– Egyelőre még el se kezdtük. Éppen most fejeztük be a téglahordást és a malterkészítést. Holnap vasárnap, én egész nap szabad vagyok. Reggel korán hozzálátunk, remélem, estére meg is leszünk.

– Hát ez derék dolog – jegyeztem meg, s minthogy Szofja Markovna még mindig nem jött, menni készültem.

A kis Jura odaállt elém és huncut mosollyal kérdezte:

– Ha akarja, Andrej Alekszandrovics, magának is rakhatunk egyet. A mienket holnap megcsináljuk, keddre kiszárad, szerdán már megláthatja, hogy szuperál. Ha tetszik, jövő vasárnap ugyanazt megcsináljuk maguknak is.

– Hát ez igazán kedves tőletek – mondtam. – De hát hogy jövök én ahhoz, hogy benneteket dolgoztassalak?

Jurka megint ravaszul mosolygott.

– Ne gondolja, hogy ingyen csináljuk. A kályhásnak 250 ru-

belt fizetne érte. Nekünk pénz nem kell, de ha nem sajnál öt kiló fekete kenyeret, akkor megcsináljuk az üzletet.

– Áll az alku! – mondtam nevetve és megveregettem a fiú vállát.

Abban az időben a Szovjetuniónak két komoly valutája volt: a vodka és a fekete kenyér. Én szükségleteimnek elég tekintélyes részét a feketekenyér-valutával vásároltam. Gyenge gyomrú ember lévén, a fekete kenyeret nehezen bírtam, s ezért még a legnehezebb időkben is lehetőleg tartózkodtam tőle. A kenyéradag akkora volt – én 600 grammot kaptam naponta, mégpedig a felét fehér kenyérben; a felét feketében –, hogy nekem elég volt a fehér kenyér, így a feketét felhasználhattam valutaként. Jura üzleti ajánlata tehát számomra elfogadható volt. A két fiúnak viszont, a napi 400 gramm kenyéradag és az ő étvágyuk és vasgyomruk mellett, mindennél többet ért néhány kiló fekete kenyér.

Két hét múlva ott állt a szobámban az új kályha, és Podolszkyék is, meg én is – napi munkánkból hazatérve, meleg kályha mellett álmodozhattunk arról a szép időről, amikor egyszer majd vége lesz a háborúnak.

ŐRSÉGVÁLTÁS

A rádió magyar adásai körül nem volt minden rendben. Szántó elvtárs abból indult ki, hogy adásainkat a frontokon sínylődő magyar katonáknak és a háború terheit s az azzal járó szenvedéseket otthon viselő magyar dolgozóknak sugározzuk. Olyanokhoz szólunk, akik közül sokan, a Horthy-rezsim háborús propagandájának és hírverésének hazug voltáról meggyőződve, titokban – még szabadságuk, sőt életük kockáztatásával is – a külföldi s köztük a szovjet rádiók magyar adásainak hallgatása útján kívánják megtudni az igazságot. Az adások anyagát Szántó igyekezett olyan cikkekből és közleményekből összeállítani, amelyek azt nyújtják magyarországi hallgatóinknak, amit azok várnak tőlünk.

Szántó elvtársnak ez a kétségtelenül helyes műsorpolitikája azonban nem talált megértésre a központi orosz szerkesztőségnél.

Ők elhalmozták a magyar szerkesztőséget a vöröskatonák és szovjet dolgozók számára írt, az ő igényeikhez és érdeklődésükhöz szabott cikkekkel, közleményekkel és azt követelték Szántótól, hogy azokat a magyar adásban is hozza le. Amikor ő ezt ismételten megtagadta (nem volt hajlandó például a magyar adásban leadni egy cikket, amely arról szólt, hogy a körülzárt Leningrádban új élelmiszerboltokat nyitottak), szabotázzsal, szovjetellenességgel vádolták, végül fegyelmi úton leváltották és elbocsátották. Mi erről csak utólag értesültünk, mikor egy reggel Szántó elvtárs már nem jött be a szerkesztőségbe, helyette Münnich Ferenc elvtárs jelent meg, mint a magyar adások újonnan kinevezett vezetője.

Münnich elvtárshoz régi, meghitt barátság fűzött. Szántó elvtársat mindössze néhány év óta ismertem, mint a magyar párt képviselőjét, és csak a rádiónál kerültem vele közelebbi kapcsolatba. Eltávolítását helytelennek és igazságtalannak tartottam, annál is inkább, mert a műsorpolitikával kapcsolatos álláspontját teljes egészében osztottam. Ezt kereken meg is mondtam Münnichnek, mikor először találkoztunk.

– Annyi baj legyen – mondta ő. – Természetesen igazatok van, és az embernek mindig azt kell tennie, amit igaznak tart. De ki is mondani az igazat, kedves Andreas, nem mindig tanácsos.

Mikor ez történt, én már néhány napja nem éreztem jól magam, csak ez a vezetési válság tartott vissza attól, hogy otthon maradjak. Most, hogy túl voltunk rajta, mindjárt a Münnich megjelenése utáni napon lefeküdtem és orvost hívtam. Magas lázam volt, és az orvos tüdőgyulladást gyanított. Azt mondta, hogy fekve kell maradnom, izzadnom és gyógyszereket szednem. Éppen azon törtem a fejem, hogy ezt hogyan valósíthatnám meg – hiszen még az sem volt, aki a kenyéradagomat kiváltsa és az ebédemet hazahordja –, mikor telefonüzenetet kaptam: Polikarpov és Rákosi másnap közös megbeszélést tart a magyar szerkesztőség aktívájával a Szántó-ügyben, amelyre engem is meghívnak. Betegség ide, betegség oda, de ezen feltétlen részt kellett vennem. Így történt, hogy 39 fokos lázzal fölkeltem és bementem a rádióba.

A megbeszélésen Polikarpovon és Rákosin kívül a központi szerkesztőség két tagja, a Kominterntől még Farkas Mihály, a magyar szerkesztőség részéről pedig hárman voltunk jelen, Mün-

nich, Süsz és én. A „vádlott" Szántót hiába kerestem a jelenlevők közt, őt nem hívták meg.

Polikarpov nyitotta meg az értekezletet. Röviden elmondta, mi történt – hogy Szántó Zoltánt „helytelen politikai magatartás" és „parancs teljesítésének megtagadása" miatt leváltották és helyébe Münnichet nevezték ki – és felszólította a jelenlevőket, hogy szóljanak hozzá.

Elsőnek Süsz szólalt fel. Beszéde nem volt más, mint a Polikarpov által felhozott vádak megismétlése, csak terjengősebben és a nevetségességig kezdetleges oroszsággal. Mint Szántó munkatársa s „bűneinek" szem- és fültanúja, példákat hozott fel a vádak bizonyítására.

Utána Farkas kért szót, akiről közülünk senki nem tudta, hogy egyáltalán mit keres itt, minthogy a rádióhoz az égvilágon semmi köze nem volt. Felszólalása nem is vádbeszéd volt Szántó munkája ellen, hanem vásári pogrombeszéd Szántó Zoltán személye ellen.

Farkas után én szólaltam fel. Tudtam, mit kockáztatok, ha Szántót védelmembe veszem, hogy engem is elbocsáthatnak, sőt még más kellemetlenséget is zúdíthatok magamra, mégsem hallgathattam. A hallgatás beleegyezést jelentett volna, ezt pedig nem tudtam összeegyeztetni a lelkiismeretemmel. Elmondtam, ahogy én láttam a dolgot: hogy Szántót jó kommunistának ismerem, aki a magyar szerkesztőségben helyes, a párt érdekeinek megfelelő politikát folytatott, amikor csak olyan anyagokat volt hajlandó leadni, amelyek ezt a politikát szolgálták és nem adott le olyan cikkeket, amelyek – bármilyen nagyszerűek legyenek is – a magyar hallgatóknál az ellenkezőjét érték volna el annak, amit mi elérni akarunk. Aki ebben szovjetellenességet lát, az vagy jóakaratúlag téved, mert nem ismeri a magyar adás hallgatóit, vagy – rosszakaratúlag rágalmaz.

Szavaimra Farkas dühösen ugrott fel a helyéről, és újra beszélni kezdett. Ugyanabban a pogromstílusban, mint előbb, de ezúttal nem Szántóról beszélt, hanem rólam. Felszólalásommal szerinte beismertem, hogy egyetértek Szántó szovjetellenes nézeteivel. Különben is közismert lázongó, pártellenes elem vagyok, körüljárok az emigránsok közt és Rákosi személye, s rajta keresztül a magyar párt ellen agitálok. Ennek illusztrálására elmondta, hogy

nemrégiben, amikor egy Fehér Judit* nevű magyar bemondónőt Szántó igazságtalanul elbocsátott és Rákosi a magyar párt nevében visszavétetett, én magyar emigránsok előtt gúnyosan megjegyeztem: „Hát persze, Fehér Judit a világ legjobb magyar bemondónője, mint ahogy Rákosi a világ legjobb magyar pártvezére."

Farkas szavaira felelnem kellett. Így hát szót kértem.

– Elnézést kérek az elvtársaktól, hogy nem a tárgyhoz szólok. Tudatában vagyok annak, hogy itt most Szántó elvtárs munkáját és nem az én személyemet tárgyaljuk, de minthogy Farkas elvtárs erről megfeledkezve kizárólag rólam beszélt, kénytelen vagyok szavaira reagálni. Szántó „szovjetellenes nézeteivel" nem érthetek egyet, mivel azok nem léteznek. Az a vád, hogy én Rákosi elvtárs és a magyar párt ellen agitálok, annyira abszurd és nevetséges, hogy arra nem is szükséges válaszolnom. Rákosi elvtárs kerek huszonöt esztendeje ismer engem, ítélje meg ő maga. Ami viszont a Fehér Judit ügyet illeti, tény és való, hogy visszahelyezését nem tartottam helyesnek, s ennek a véleményemnek szűk elvtársi körben kifejezést is adtam. Szavaimra pontosan nem emlékszem, de az inkriminált kifejezés annyira nem felel meg az én stílusomnak, hogy azt aligha használhattam.

Az utolsó mondatot Rákosinak szántam, s miközben azt kimondtam, egyenesen a szemébe néztem s arckifejezésemmel és az utolsó szavakra tett nyomatékos hangsúllyal adtam tudtára, hogy a kifejezést valóban használtam. Tudtam, hogy ő, aki stílusomat jól ismeri, megérti, hogy ezt a beismerést csak neki teszem, s a többiek előtt azért nem vállalom, hogy ne ártsak az ő tekintélyének.

* Fehér Judit, egy magyar emigráns gyermeke, még csecsemőkorában került ki a Szovjetunióba és nagyon gyöngén beszélt magyarul. Valahogy bekerült hozzánk segédbemondónak. A bemondásban rossz nyelvtudása folytán gyakran követett el hibákat. Végül is, mikor egy Molotov-beszédet több durva politikai hibával mondott be a mikrofonba, a rádió vezetősége – és nem Szántó – úgy határozott, hogy elbocsátja a szolgálatból. Ezzel egyidőben a pártszervezet – amelynek tagjelöltje volt – úgy döntött, hogy nem veszi fel párttagnak és törli a tagjelöltek sorából. Ezután addig kilincselt Rákosinál és Vas Zoltánnál, amíg azok közbenjártak érdekében s elintézték, hogy itt is, ott is visszavegyék. Mikor erről Szántótól tudomást szereztem, az inkriminált gúnyos szavakat tényleg használtam.

Mosolyából, amelyet szavaim kiváltottak nála, láttam, hogy meg is értette. Ugyanerről tanúskodott a megbeszélést lezáró felszólalása is. Se Szántóról, se rólam semmit nem mondott. Arról beszélt, hogy milyennek kell lenni az adásoknak, beajánlotta Münnichet és mindannyiunknak jó munkát kívánt.

A megbeszélésről Münnichhel távoztam. Nem valami rózsás hangulatban volt.

– Sok mindent csináltam már életemben – mondta –, de cirkuszigazgató még nem voltam. Most úgy látszik, ezt is meg kell próbálnom.

Én is levontam a magam tanulságát. Hazamenet még útközben elhatároztam: akár elbocsátanak, akár nem, amint lehet, otthagyom a rádiót. Münnichhel szívesen dolgoznék együtt és ő is velem, de a vezetőség szemében én már mindvégig szálka lennék, mint „Szántó embere", s így Münnich helyzetét is csak nehezíteném. Tulajdonképpen úgy sincs már rám szükség, ott van Münnich, Czóbelné és Levi, no meg egész sor külső munkatárs a Kominternből. Már különben is esedékes a Történeti Intézet visszatérése az evakuációból. Ha lehetséges, visszamegyek oda. Egyelőre azonban vissza kell feküdnöm az ágyba és igyekeznem meggyógyulni.

Másnap reggel – legnagyobb csodálkozásomra – Rákosi felhívott telefonon.

– Mi van veled? Hallottam, hogy beteg vagy. Látszott is rajtad tegnap, ott a megbeszélésen. Mennyi a lázad?

Röviden beszámoltam hogylétemről, de nem hagyott végigbeszélni.

– Ne félj, nem hagyunk meghalni. Van ott körülötted valaki, aki gondodat viseli?

Válaszomra, hogy nincs senkim, felháborodva folytatta:

– Hogyhogy nincs senki? Mégiscsak disznóság. Annyi magyar asszony lézeng itt, aki semmit se csinál. Holnaptól kezdve minden napra másik asszonyt fogunk odaküldeni hozzád, hogy ellásson. Igyekezz mielőbb talpra állni. Szervusz.

Nem tudtam: nevessek-e vagy meghatódjam. Arra, hogy valóban küld valakit, komolyan nem számítottam, de a telefonbeszélgetésnek kétféle következménye is lett.

Még aznap délelőtt beállított hozzám Rákosi gépkocsivezetője

egy hatalmas csomaggal. Volt abban jókora sajt, egy darab vaj, két doboz szardínia, fél tucat keménytojás és két doboz teasütemény.

Másnap megjelent az első beígért „magyar asszony" – Nógrádi elvtárs felesége személyében. Nógrádi elvtársnőt eddig csak felületesen ismertem. Tudtam róla, hogy német származású, régi mozgalmi múlttal. Mielőtt Nógrádi feleségül vette, a német kommunista párt tagja volt.

Először csak beszélgettünk, természetesen németül, mert sem magyarul, sem oroszul nem tudott. Elmondta, hogy nemrég tért vissza az evakuációból és elpanaszolta, milyen nehézségei vannak a háztartással, mennyire körülménye nyelvismeret hiányában a szükséges dolgokat beszereznie, milyen nehéz számára a bevásárlás és így tovább. Elnéztem kedves, sápadt arcát, fáradt, sovány alakját, végighallgattam, míg elsírta panaszait, együtt éreztem vele, és őszintén sajnáltam, hogy nem tudok rajta segíteni.

Mikor aztán Rákosi megbízására hivatkozva megkérdezte, hogy *ő* miben lehetne a segítségemre, nehezen tudtam visszatartani mosolyomat. Kíméletesen közöltem vele, hogy segítségét, sajnos, nem vehetem igénybe. Nekem olyan valaki kellene, aki befűtené a kályhát, sorbaállna a kenyéradagomért és az ebédemért, s azokat hazahordaná – ezekkel a dolgokkal pedig neki elég gondja van nélkülem is.

Így történt, hogy az első „magyar asszony", akit Rákosi gondozásomra küldött – nagy sajnálkozásának kifejezése mellett –, dolgavégezetlenül távozott.

Második nem is jött utána.

De azért mégsem maradtam segítség nélkül. Még ugyanaznap – nem megbízásból, hanem saját kezdeményezésből – meglátogatott a magyar rádió egyik bemondója, Lakatos Éva elvtársnő. Felajánlotta, hogy ő majd rendszeresen minden másnap kiváltja és elhozza a kétnapi kenyeremet és az ebédemet. Be is tartotta a szavát. Ha ehhez hozzáteszem, hogy Lakatos elvtársnő beteg lábával a város másik végéről járt el hozzám és hozta el az ebédemet, akkor mindenki megérti, miért gondolok rá, a mai napig úgy, mint egyik legjobb elvtársra, akit valaha ismertem, és az egészségem – ha ugyan nem az életem – megmentőjét tisztelem benne.

Az év utolsó hónapjaiban egyre izgalmasabb hírek jöttek a frontokról, de inkább jók, mint rosszak. A nyugati fronton a Vörös Hadsereg ellentámadásba ment át. Sztálingrádnál a németek előretörését sikerült megállítani. A város hős védőinek ellenállása egyre erősödött, a támadó náci csapatok egyre nagyobb veszteségeket szenvedtek.

Nyugtalanított, hogy már hosszú hetek óta egy sort sem kaptam Irától. Már azon törtem a fejem, hol tudakozódhatnék utána – a kórházában talán tudnak róla valamit –, amikor Szilveszter napján kora reggel Ira váratlanul beállított.

– Itt vagyok, ragyogok, élek és virulok – mondta, miközben összevissza csókolt.

Aztán részletesen elmondta, hogy hetekig kórházban feküdt súlyos influenzával.

– No, de ez már a múlté. Most nem erre kell gondolni, hanem arra, hogy mi lesz ezután.

– Azt akarod mondani, hogy konkrét terveid vannak a jövőre?

– De mennyire! Két konkrét tervem is van: egyik a közeli, másik a távoli jövőre. Ami a közeli jövőt, a mai estét illeti, az a tervem, hogy vidám társaságban ünnepeljük meg az új év érkezését.

– De hol vesszük hozzá a vidám társaságot, no meg ami nélkül nem megy a vigadozás – az enni-innivalót?

– Tudomásom van róla, hogy Szerjozsa és Vologya is Moszkvában tartózkodik. Ha törik, ha szakad, felkutatom őket, és meghívom vacsorára.

– És hol vesszük a vacsorát?

– Majd az is kialakul. Van egy kiló fehér kenyerem, fél kiló kolbászom, egy darab sajtom és két doboz szardíniám. Ehhez a délelőtt folyamán még felvételezek egyet s mást. Remélem, a két fiú sem jön majd üres kézzel. Valami ennivalóval talán te is ki tudsz rukkolni. De ha nem, az se baj. Sokkal fontosabb, hogy, ha csak lehet, keríts valahonnan egy üveg vodkát. Szóval ez a tervem a közeljövőre. Ami a távolabbi jövőt illeti . . .

– Várj egy percet. Felteszem a teavizet. Reggelizzünk meg. Sajnos, kenyéren kívül semmivel sem tudlak megkínálni.

– Annyi baj legyen. Eszünk hozzá sajtot, és elfogyasztjuk az egyik doboz szardíniát.

Felfőztem a teát, Ira pedig elővette az ennivalót.

– Tehát ami a távolabbi jövőt illeti – folytatta Ira teázás közben előbbi szavait –, van egy komoly tervem. Elegem van a kórházvonatból. Aki katona, az legyen katona. Kérni fogom, hogy helyezzenek át valamelyik frontcsapathoz. Ehhez mit szólsz, papa?

– Mit szólhatok, lányom? Kórházvonaton dolgozni vagy a fronton – mind a kettő egyformán szükséges és hasznos, s mint a te eseted bizonyítja, egyformán veszélyes is. Én nem beszéllek rá, de le sem beszéllek róla. Tégy, ahogy jónak látod.

Teázás után együtt indultunk el: én siettem a rádióba, Ira pedig bement a városba, először élelmet vételezni, azután a két fiút megkeresni.

Mikor este nyolc óra felé hazaértem, már mind a hármukat ott találtam, s az asztal is meg volt terítve. Ira éléstára reggel óta megszaporodott egy újabb kiló fehér kenyérrel, fél kiló vajjal, 20 deka cukorral és két újabb halkonzervvel. A fiúk is kitettek magukért: szereztek valahonnan egy kiló krumplit és – egy üveg vodkát. Nekem is volt egy üveggel – néhány nappal előbb cseréltem fekete kenyérért –, úgyhogy fejedelminek mondható szilveszteri lakománk volt. Vacsora után vidám szilveszterestét rendeztünk. Vologya a balalajkáját is magával hozta. Hol játszott rajta és énekelt hozzá, hol az ő zenéjére hármasban énekeltek. Közben Vologya vidám monológokat adott elő, Szerjózsa komoly verseket szavalt, Irina frontélményeit mesélte. Étel, ital volt elég, a vodka hatására vidámságban se volt hiány, úgyhogy jóval elmúlt már éjfél, mikor „asztalbontásra" és lefekvésre került sor.

A széles rekamiémat – amelyen hárman is kényelmesen elfértek – átengedtem a fiataloknak, nekem pedig a hideg, másik szobából hoztak át egy díványt. Ők hárman, úgy ahogy voltak, ruhástul pihentek le és perceken belül már hallottam szabályos lélegzésüket.

– Mintha háború egyáltalán nem lenne a világon – gondoltam, és hamarosan magam is elaludtam.

S mikor a felkelő nap sugarai behatoltak az ablakon, a háború harmadik éve az édes álom jótékony szárnyainak védelme alatt talált bennünket.

BETELJESÜLT VÁGYAK

GYŐZELMI MÁMOR

A moszkvai rádió idegen nyelvű osztályai este tíz óra körül kapták az utasítást: leállítani valamennyi rendes adást, éjjel 11-től reggelig egyetlen rendkívüli adást fognak újra meg újra megismételni, külön beosztás szerint.

Izgalmasan teltek a percek. Mindenki lélegzet-visszafojtva várta a hírt. Valami nagyon nagy dolognak kellett történnie. Végre valaki a „Központi Szerkesztőség"-ből meghozta a nagy újságot: a Vörös Hadsereg csapatai Sztálingrádnál nagy győzelmet arattak. Az egész ostromló német hadsereget bekerítették. A háború fordulópontja elérkezett.

Az emberek nem tudtak uralkodni magukon. Egyik szerkesztőségi szobából a másikba szaladgáltak. A német bemondó a francia szerkesztővel ölelkezett, a görög fordító az olasz gépírónővel csókolózott. Az egész ház szinte rengett a húsz különböző nyelven harsogó harci dalok és himnuszok áriáitól.

Végre megjött a lakonikus hadijelentés. Egy pillanat alatt elhallgatott a tomboló jókedv. Mindenki a jelentést olvasta.

Aztán kattogni kezdtek az írógépek, megindult a lázas munka, és néhány perc múlva már németül, angolul, franciául röpült át az éteren a világ minden részébe a rég várt és sóvárgott „evangélium" – a jó hír, amelyhez foghatót soha még nem kapott az emberiség.

A háború kimenetele eldőlt. Hitler-Németország sorsa meg volt pecsételve.

*

A szokott tizenegy óra helyett már negyed tizenkettő lehetett, amikor elhagytam a szerkesztőséget. Futólépésben igyekeztem a villamosmegállóhoz, nehogy elszalasszam az utolsó kocsit, mert az utcán még mindig csak tizenkettőig lehetett járni. Ha lemaradok, vissza kell mennem a szerkesztőségbe, és ott kell átvirrasztanom az éjszakát, ami az erős munkanap után és egy másik hasonló előtt nem valami kecsegtető kilátás.

Szerencsém volt. Éppen jött a villamos. Felugrottam és a szaladástól még lihegve, szinte leroskadtam az ajtó melletti ülésre.

Majdnem teljesen üres volt a kocsi, csak egy nő ült még benne rajtam kívül a mellettem levő padon.

A kalauz álmosan adta oda a jegyet, és a hátsó peronra visszahúzódva, becsapta maga mögött az ajtót.

Mikor egy kicsit kilihegtem magamat, önkéntelenül szemügyre vettem egyetlen útitársnőmet, aki – mint rögtön észrevettem – látható érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte mozdulataimat.

Harminc év körüli nő volt, nem kimondottam szép, de csinos és nagyon szimpatikus arcú. Főleg két nagy, tiszta, fekete szeme vonzott, mindjárt az első pillanattól fogva.

A szemében ülő fáradtság és szomorúság különösen magára vonta figyelmemet. A természetes és logikus ugyanis az lett volna, hogy ösztönszerűleg elmosolyodik hirtelen, lihegő megjelenésemen.

– Nehéz időket élünk – szólalt meg a nő váratlanul.

Egész viselkedése egyszerre érthetővé lett számomra. A rokonszenv is, amellyel engem, az ismeretlen éjszakai útitársat fogadott, a fáradtság is, amely az arcán ült s az a szomorú tekintet is a szemében.

– De hát most mindannyian katonák vagyunk – folytatta a nő, nyilván nem is várva, hogy reagáljak. – Itt is épp úgy tartanunk kell a frontot, mint azoknak ott, Sztálingrádnál.

Mikor az első szavakat kiejtette, még jobban megnövelte ösztönszerű rokonszenvemet. Az a hősies rezignáció viszont, amely ezekből az utóbbi szavaiból kicsengett, meleg rokonérzést gyújtott fel a szívemben. A néhány szó rengeteget mondott számomra.

Ámulva állapítottam meg, hogy a félperces egyoldalú „beszélgetés" – én magam még egy árva hangot sem ejtettem ki – menynyire közel hozott bennünket egymáshoz.

Szükségét éreztem, hogy válaszoljak. Hogy megköszönjem és meghálláljam azt a meleg emberi részvétet, amellyel szólott hozzám. És elfogott a vágy, hogy szomorúságát felderítsem.

Tudtam, hogy csak néhány szóra van szükségem ahhoz, hogy a fáradtságnak még a nyomát is elűzzem a nő arcáról. Tudtam, hogy egyetlen mondat elég ahhoz, hogy a szomorúságot és rezignációt, amely ennek a nőnek egész lelkét betölti, kitörő öröm és lelkesedés váltsa fel.

– Igen, katonák vagyunk – kezdtem. – Pontosan, mint azok ott Sztálingrádnál. De éppen azért nemcsak tartanunk kell a frontot, hanem meg is kell vernünk az ellenséget, mint azok csinálták ott Sztálingrádnál.

A nő arca még az eddiginél is komolyabb kifejezést öltött, és két nagy szeme óriásira tágult. Nem értette, mit akarok mondani.

Bemutatkoztam neki, és néhány szóban közöltem vele a nagy újságot.

Útitársamat egy perc alatt mintha kicserélték volna. Arca kipirult, szeme fölragyogott. Ösztönszerű mozdulattal kezem után kapott, és úgy megszorította, hogy felszisszentem.

A nő hangosan fölnevetett, aztán, örömkönnyekkel a szemében, nem győzte magyarázni, hogy ez a hír milyen boldoggá tette.

Néhány perc múlva már úgy beszélgettünk, mintha régi ismerősök lettünk volna.

Megtudtam, hogy a nőt Nyina Petrovnának hívják, gyárban dolgozik, mint mérnök. Most nem haza megy, hanem egy rég nem látott barátnőjéhez. Közeli ismerősei közül ez a barátnője az egyetlen, aki az evakuáció után is Moszkvában maradt. Hetek óta készültek találkozni, de mindig olyan későig dolgoznak, hogy nem tudtak eljutni egymáshoz. Ma aztán telefonon megállapodott a barátnőjével, hogy bármilyen későn végez, elmegy hozzá, és ott marad nála éjszakára.

Nyina Petrovna barátnője a repülőgépgyár közelében lakott. Így neki is – mint nekem – az Iljin téren kellett átszállnia.

Az Iljin téri megállónál vagy tíz perce álltunk már a másik villamosra várva, amelynek a menetrend szerint még jönnie kellett volna.

Bármilyen kellemesen telt is az idő a Nyina Petrovnával foly-

tatott csevegésben, mégis kezdtem idegeskedni. Egy közeli toronyóra felet ütött.

Már éppen azt akartam javasolni Nyina Petrovnának, hogy vágjunk neki gyalog, amikor a Nogin tér felől befutott egy három kocsiból álló tehervillamos és megállt előttünk. A motorkocsi vezetőjén kívül az első pótkocsin egy vonatkísérő ült, a másodikon senki.

– Szükség törvényt bont – súgtam oda Nyina Petrovnának, és már segítettem is neki fölszállni a második pótkocsira.

A vonatkísérő látta, hogy fölszállunk, de ügyet sem vetett ránk. A kocsikísérő kis bódéjában, ahova felugrottunk, csak egy ember számára volt hely. De hát azt mondják: sok jó barát egy zsákban is elfér. Miért ne férne el hát kettő egy tehervillamos bódéjában?

Szorosan egymáshoz simulva ültünk a szűk kis padon.

– Milyen különös találkozások vannak az életben – mondta Nyina Petrovna, vállamra hajtva a fejét.

– Csak az a kár, hogy mindjárt vége is lesz – mondtam, és a sötétben kitekintve megállapítottam, hogy a kocsi éppen most haladt át megállás nélkül a Zemljanoj Valon.

A következő megállónál – Razguljajevónál – mindkettőnknek le kellett szállnunk. Nekem onnan már mindössze ötpercnyi gyalogutam maradt hátra, Nyina Petrovnának azonban, ha a villamosok már nem járnak, még legalább húsz-huszonöt percnyi sétát kellett megtennie barátnője lakásáig.

Pillanatnyilag azonban inkább az okozott gondot, hogy megáll-e a tehervillamos Razguljajevónál? Ha Zemljanoj Valnál nem állt meg, feltehető volt, hogy ott sem fog. Akkor pedig részünkre nem marad más hátra, mint menet közben leugrani, ha csak nem akarjuk az izmajlovói remízben átvirrasztani az éjszakát.

– Egy perc múlva le kell szállnunk, Nyina Petrovna – fordultam útitársnőmhöz. – Mégpedig félek, hogy menet közben kell leugranunk, mert, úgy látszik, a vezetőnek nincs szándékában megállni. De feltétlenül lassítani fog. Előbb én ugrom le, maga utánam. Jó?

– Jó – felelte Nyina Petrovna.

A kocsi már éppen lassított. Gyorsan fölálltam, és a következő pillanatban már lent voltam a járdán. Szaladtam előre a kocsi mellett, hogy az utánam ugró útitársnőmnek segítségére legyek.

Nyina Petrovna egyenesen a karjaimba ugrott. Nem én voltam az, aki magamhoz öleltem, de a saját lendülete szorította hozzám. Én csak azt tettem – ezt se annyira tudatosan, mint inkább ösztönszerűen –, hogy amikor Nyina Petrovna arca egy pillanatra az arcomhoz ért, egy hirtelen gyöngéd csókot nyomtam rá.

– Minden rendben van – mondtam megnyugtatólag.

Nyina Petrovna – kipirulva az izgalomtól, vagy a hidegtől, vagy talán a csóktól – néhány másodpercig szótlanul állt ott mellettem, aztán kissé izgatottan megkérdezte:

– Hány óra? Ki tudja, megy-e még kocsi a repülőgépgyár felé? És mi lesz, ha nem jutok oda éjfélig?

Megnéztem az órákat. Pontosan háromnegyedet mutatott.

Villamosnak semmilyen irányban nyoma sem volt. Tudtam, hogy tizenöt perc alatt képtelenség gyalog elérni a repülőgépgyárat.

– Tudja mit, Nyina Petrovna – szóltam pillanatnyi gondolkodás után. – Most háromnegyed tizenkettő. Arról, hogy tizenkettőre a barátnőjénél legyen, most már szó sem lehet. Más megoldás hiányában vagy magának kell egy negyedórán belül a legközelebbi milíciánál menedékhelyet keresnie, vagy pontosan tizenöt perc múlva a sarkon posztoló milicista fogja udvariasan ugyanoda betessékelni. Az eredmény mindkét esetben ugyanaz: kénytelen lesz az őrszobán éjszakázni, mégpedig nem a legkellemesebb környezetben, esetleg részeg emberek vagy kétes egzisztenciák társaságában. Reggel öt óra előtt onnan ki nem engedik. Arra nézve viszont, hogy reggel nem visz onnan magával bizonyos nem szívesen látott apró, de kellemetlen vendégeket – részemről semmi biztosítékot nem mernék vállalni. Óhajtja elkerülni mindezt?

Nyina Petrovna szótlanul bólintott.

– Annak csak egy módja van. Minthogy aludni ma éjjel már semmiképp sem lesz módjában, véleményem szerint az éjszakát sokkal kellemesebben is át lehet virrasztani, mint a milícián csücsülve. Az én lakásom mindössze néhány percnyire van innen. Engedje meg, hogy meghívjam egy csésze ünnepi kávéra a sztálingrádi győzelem alkalmából. A kávéhoz egy kis harapnivaló is akad, sőt a győzelem örömére még egy kupica vodka is. A szoba jó meleg, reggelig kedélyesen elcseveghetünk, és ha óhajtja – én se vagyok szigorúbb, mint a milícia –, pont ötkor szabadon en-

gedem. Vagy ha jólesik, nálam a díványon akár délig is elszundikálhat.

– Nagyszerű! – mondta Nyina Petrovna látható megkönnyebbüléssel. – Meg vagyok mentve. Tisztelem és becsülöm ugyan derék milíciánkat, de bevallom, hogy a vele való közelebbi ismeretség nem tartozik a leghőbb vágyaim közé.

Karon fogtam Nyina Petrovnát, és öt perc múlva már fedél alatt voltunk. Leültettem őt az íróasztal mellett álló kényelmes karosszékbe, magam pedig bekapcsoltam a villanyfőzőt és feltöltöttem a vizet a kávéhoz.

Addig is, míg a víz felforrt, kiraktam az asztalra, ami kis ennivalóm akadt odahaza: kenyeret, vajat, hagymát, kolbászt, és elővettem a drága kincsként őrzött fél üveg tartalék vodkát.

Mindketten jóízűen nekiláttunk a szerény lakomának.

A második pohárka vodka után már egészen meghitt barátok lettünk. Nyina Petrovna elmondta, hogy ő is meg a férje is mérnök. Férje már egy éve Szibériában dolgozik, még a háború legelején evakuálnia kellett a gyárával együtt. Ő nem ment vele, mert ugyanazon gyárnak egy másik osztályán dolgozott, amelyik Moszkvában maradt. Két aranyos gyerekük van – hatéves fiú és négyéves kislány –, akiket mindketten imádnak. A gyerekeket szintén még a háború elején elküldték egy kitűnő gyerektelepre az Altaj-vidékre. Neki persze rettentően hiányzik a férje is – akit nagyon szeret –, de főleg a gyerekek. Szerencsére reggeltől estig úgy el van foglalva, hogy nemigen marad ideje a családja után búsulni, vágyakozni. Mire a gyárból hazaér, rendszerint már késő este van, és ő olyan fáradt, hogy gondolni se igen tud másra, mint a pihenésre.

– De hát ez persze így is van rendjén – fejezte be Nyina Petrovna. – Amíg a háború tart, le kell mondanunk magánéletünkről, és minden erőnket, minden gondolatunkat a munkánknak kell szentelni. Majd ha vége lesz a háborúnak, akkor megint minden jóra fordul. Sajnos, ez még elég messze van. De hát az a jó hír, amit maga hozott nekem, új erőt, új reményt, ad a további várakozáshoz.

Az utolsó szavakat olyan kedves, hálás mosollyal kísérte, mintha nemcsak a kír közlését, de magát a sztálingrádi győzelmet is nekem köszönhetné.

Aztán Nyina Petrovna kérésére én is meséltem neki magamról és a családomról, arról, hogy nekem is mennyire hiányzik az asszony meg a gyerek. Elmondtam, hogy bár én is nagyon elfoglalt vagyok, de azért sokat gondolok rájuk, nagyon elhagyatottnak érzem magamat, és nehezen bírom az egyedüllétet. Most látom csak, mennyire fontos, hogy az embernek teste-lelke megkapja azt a melegséget, amely megóvja a megdermedéstől.

Mialatt beszéltem, Nyina Petrovna arcáról fokozatosan eltűnt a mosoly. Ugyanaz a fáradt, gondterhelt kifejezés jelent meg szemében, mint amikor először megláttam őt.

Hogy az előbbi vidám hangulat visszatérjen, gyorsan más hangra tértem át.

– De hát mit beszélek én itt most magának ilyen szomorú dolgokról! A mai hírek után nincs többé okunk siránkozni. Sztálingrád megnyitotta az utat a győzelemhez és a békéhez, és a boldogsághoz. Örüljünk és ünnepeljünk. Ha nincs kifogása ellene, igyunk még egy pohárkával – mondtam, miközben az üveg után nyúltam.

Nyina Petrovna szeme felcsillant, aztán hirtelen megmeredt a tekintete, majd újra a régi komoly kifejezés ült vissza arcára. Az volt az érzésem, hogy gondolatai valahol messze kalandoznak.

– Félek, hogy nekem sok lesz – mondta teljesen nyugodt, szinte kimért hangon. – És ez az én helyzetemben veszedelmes. Mert nemcsak mi ketten nem alszunk most, de ilyenkor hajnaltájban, azt mondják, az ördög sem szokott aludni.

Az utolsó szavaknál Nyina Petrovna mélyen a szemembe nézett.

Már le akartam tenni arról, hogy még egyszer töltsek. Visszaállítottam az üveget az asztalra. Erre azonban Nyina Petrovna maga biztatott:

– Ma egészen különös nap van – mondta nagyon halkan. – Ma az általános szabályok nem érvényesek. Töltsön még egy pohárkával. Jó?

Töltöttem.

– Még egyszer Sztálingrádért! És a szebb jövőért!

Koccintottunk és ittunk.

Nyina Petrovna ragyogó szemekkel nézett rám. Részben a vod-

ka, részben a meghitt bizalmas együttlét nyilván fölébresztette régóta visszafojtott nőiségét.

Én magam is oly régen nélkülöztem már a női melegséget, hogy ösztöneimet csak a hideg ész diktatúrája tartotta kordában.

A víz már régen forrott. Megfőztem a kávét és felszervíroztam. Szótlanul ittuk a kávét. Több mint négy óra volt még hátra az éjszakából, és egyikünk sem tudta, hogy a józan ész parancsa erősebb lesz-e természet adta vágyakozásunknál. Mert nemcsak munkások és harcosok vagyunk, hanem emberek is. És Sztálingrád csak egyszer van egy életben.

NEHÉZ FELADAT

Mióta teljes képem volt feleségem és fiam nehéz helyzetéről, nem hagyott nyugodni a gondolat, hogy haza kellene őket hozni. De hogy kezdjek hozzá? Tudtam, hogy Moszkvába való visszatérésre csak üzemek és intézmények kapnak engedélyt, de azok közül is csak olyanok, amelyeknek jelenléte Moszkvában valami okból feltétlen szükséges. Magánszemélyek reevakuálását csak kivételképpen engedélyezik. Hogy járjak utána?

Január elején véletlenül találkoztam egy barátommal, aki a Kominternben dolgozott, s azzal együtt maga is nemrég tért vissza Kujbisevből. Beszélgetés közben megemlítettem, milyen gondban vagyok a családommal.

– Miért nem beszélsz Rákosival? – kérdezte. – A reevakuálási engedélyt a városi tanács elnökétől kell kérni. Meg vagyok győződve, hogy Rákosi támogatná a kérésedet.

– Rákosival mostanában nem találkozom – válaszoltam –, ő naphosszat kint tartózkodik a Kominternben, s oda, azt mondják, körülményes bejutni.

Barátom felajánlotta, hogy beszél Rákosival és megkéri a nevemben, írjon a tanácselnöknek. Az eredményről majd telefonon értesít.

Két napra rá barátom telefonon közölte, hogy Rákosi már írt is az érdekemben a tanácselnöknek. Várjak néhány napot – mondta –, aztán menjek föl a tanácshoz érdeklődni.

A tanácselnök előszobájában a titkárnő fogadott. Elmondtam

neki, miről van szó, és érdeklődtem, megkapta-e az elnök a levelet.

– A levél az megjött, és az elnök elvtárs el is olvasta. De ha az elvtárs azt hiszi, hogy ezzel elérte célját, nagyon téved. Ilyen leveleket az elnök elvtárs naponta tucatjával kap és dob a papírkosárba. Neki ugyanis – tőle tudom – az a véleménye, hogyha egy vezető elvtárs haza akar hozatni valakit az evakuációból, akkor vesz magának annyi fáradságot, és személyesen beszél a tanácselnökkel – arra való a telefon. Ha maga, elvtárs, a rádiónál dolgozik, azt tanácsolom, ne keressen magas protektorokat. Kérje meg a közvetlen felettesét, az beszéljen az elnök elvtárssal és mondja meg neki, hogy a rádió érdekelt a maga családja visszatérésében.

Megköszöntem a jó tanácsot és még aznap beszéltem Münnich elvtárssal. Ő azonnal bement az idegen nyelvű adások főnökéhez, Slanskyhoz, és együtt felhívták a tanácselnököt. Megmagyarázták neki, hogy fontos munkát végzek a magyar adás szerkesztőségében, másfél éve egyedül élek Moszkvában, nemrég súlyos betegségen mentem keresztül, s annyira legyengültem, hogy jelenlegi munkám mellett szükségem van valakire, aki gondomat viselje és ellátásommal törődjék. A tanácselnök készséggel hajlandó volt kérésüket teljesíteni, azzal, hogy a szükséges adatokat vele írásban közöljék, engem pedig irányítsanak a titkárnőjéhez.

Három nap múlva, mikor a titkárnőt felhívtam, az engedély már kész volt. Még aznap át is vettem és sürgősen postára adtam.

El voltam rá készülve, hogy hetekbe, sőt egy-két hónapba is telhet, míg Kátyáék megérkeznek. Egyelőre csak Kátya sürgönyét vagy legalább levelét vártam arról, hogy az engedélyt megkapta és hogy utazásuk mikorra várható. Türelmetlenül vártam ezt az értesítést, de komolyan izgulni csak akkor kezdtem, amikor három héttel levelem elküldése után megkaptam Kátya válaszát, melyben nyugtázta ugyan az engedély vételét, de egyben azt is közölte, hogy a hazautazással nagy nehézségeik vannak. A kolhozt minden további nélkül elhagyhatják, Igorral sincs fennakadás – a napokban már végleg visszatér a városból Ozsgihára –, a vasutak azonban annyira zsúfoltak, hogy civil személyeknek az ozsgihai állomáson, egyáltalán nem adnak ki jegyet.

„Te azért ne izgulj! – fejezte be levelét Kátya. – Légy türelemmel! Majd csak kieszelünk valamit."

Izgulni ugyan izgultam, de a távolból semmiképpen sem tudtam segíteni a helyzeten. Írtam Kátyának, igyekeztem megnyugtatni és lelket önteni bele. Biztattam, hogy forduljon tanácsért és segítségért a helyi szovjethez és pártszervezethez, kérje meg őket, hogy beszéljenek az érdekében az állomásfőnökkel.

Ez volt minden, amit tehettem, azonkívül, hogy még türelmetlenebbül vártam az újabb híreket. Addig is szorgalmasabban folytattam azt a *gyűjtési akciómat,* amelyet már hetek óta űztem. Napi kenyéradagomnak felét megettem, felét kiszárítva félretettem. Az élelmiszerjegyre olykor-olykor kaptunk a fejadagon kívül egy-egy konzervet, 10–20 deka kekszet, cukorkát és hasonló dolgokat. Máskor a rádió büféjében lehetett kapni jegy nélkül ilyesmit. Minden nem romlandó élelmiszert félretettem Kátya és a gyerek számára. Tudtam, hogy nagyon rá lesznek szorulva.

VÁLLPÁNTOK

1943. március elsején nem mindennapos élményben volt részem. Néhány nappal előbb az újság már közölte, hogy a Vörös Hadsereg a katonai fegyelem megerősítése érdekében némi módosítással újra bevezeti a régi, cári hadseregben érvényben volt tiszti rangokat és rangjelzéseket. (A Vörös Hadseregben eddig csak szakasz-, század-, ezred- stb. *parancsnokok* és a beosztásoknak megfelelő rombusz alakú jelzések voltak.) Lehet, hogy aznap éppen nem jutottam újságolvasáshoz – hiszen a legfontosabb hírek, a fronttudósítások naponta többször is szerepeltek adásainkban –, vagy ez a hír valahogy elkerülte a figyelmemet.

Március elsején metrón igyekeztem a városba. Már az állomás peronjára leérve felfigyeltem arra, hogy az emberek kisebb-nagyobb csoportokba tömörülve várják a vonatot. Egy-egy csoport mellett elhaladva megállapítottam, hogy az emberek mindenütt egy-egy vállpántot és régimódi tiszti rangjelzést viselő katona körül csoportosulnak. Első pillanatban csodálkoztam, mert a vállpántok láttán arra gondoltam, hogy hadifogoly tisztek, akik –

nem tudni miért – őrizet nélkül járnak a városban, s ez csődíti köréjük az ilyen látványhoz nem szokott moszkvaiakat.

Közben befutott a vonat. A kocsiban, melybe beszálltam, szintén volt két ilyen tiszt. Ahogy jobban megnéztem őket, egyszeriben rádöbbentem – talán a figyelmen kívül hagyott újsághír jutott eszembe –, hogy akiket én foglyoknak néztem, azok a mi saját tisztjeink, csak a gúnyájuk idegen. De ha magam nem jöttem volna rá, elég volt az utasok arcára nézni, hogy az ember megértse, miről van szó. Csodálkozás és rémület keveréke ült minden arcon. Nem volt könnyű elhessegetni a múlt szörnyű emlékeit, amelyek ezekhez a fényes cifraságokhoz fűződtek, és ki a saját tapasztalataiból, ki a szülei és korosabb ismerősei elbeszéléseiből ismerte őket.

– Lehet, hogy erre szükség volt – gondolkodott fennhangon egy idősebb bácsi –, de a magamfajta öreg csontnak nehéz lesz hozzászokni. Én félszáz éven át generálistól őrmesterig mindet csak gyűlölni tanultam.

Megértettem az öreg felindulását. Az első világháborúban az osztrák–magyar hadseregben magam is „tiszthelyettes" voltam. Jól ismertem a magyar tiszti fajtát, majd a fogságban az oroszt is megismertem. Bár tudtam, hogy a dolog nem a vállpánton múlik, és még a cári tisztek közt is akadtak rendes haladó emberek, sőt nem egy vérbeli forradalmár is. És mégis: a Vörös Hadsereg tisztjeinek ez a hirtelen külső színváltozása első pillanatra engem is megijesztett. Valami kiábrándulásfélét éreztem. Olyan érzés volt ez, mint amikor az ember elveszít valamit, amit szépnek és jónak tartott, ami kedves volt neki, s amire büszke volt.

Az emberek persze majd megszokják a vörös hadnagyokat, ezredeseket, tábornokokat, büszkék lesznek rájuk és egy idő múlva már nem viszolyogva, hanem tisztelettel néznek majd a vállpántokra. A szovjet emberek ijedelme nem indokolt, de izgalmuk érthető és tiszteletre méltó. A forradalom hőskorának, az egynyolcad font fekete kenyéren élő szalmapapucsos hősök és vállpánt nélküli parancsnokaik emléke ma is ott él szívünkben és ott fog élni örökké – együtt a mai Nagy Honvédő Háború vállpántos hőseinek emlékével.

Újabb hetek múltak, Ozsgiháról még mindig semmi hír.

Végre megkaptam a várva várt sürgönyt. Nem Ozsgiháról jött, hanem egy közbülső állomásról, körülbelül fele útról Ozsgiha és Moszkva között.

„Úton vagyunk. Három-négy nap múlva érkezünk."

Izgalmas napok következtek. Már másnap reggel kimentem a Jaroszlavli pályaudvarra. Megtudtam, hogy Szibériából naponta csak egy vonat érkezik, mégpedig a reggeli órákban. A rádiónál partneremmel megállapodtam, hogy családom megérkezéséig én mindennap éjszakás leszek. Így egész napra szabaddá tettem magam, mert nem tudhattam, hogy az a vonat nem késik-e néhány órát.

Mindennap, kora reggel kimentem a szibériai vonat érkezéséhez, hátha előbb fut be a vonat, mint Kátya kiszámította. A vonat aznap is, másnap is menetrend szerint befutott, de Kátyáék nem érkeztek meg – pedig a három nap már letelt.

Szomorúan tértem haza. Az átvirrasztott éjszaka után le kellett volna feküdnöm, de képtelen voltam alvásra gondolni. Csak nem történt velük valami baj?

Ültem az íróasztal előtt, egyik csésze feketét a másik után hörpintettem fel, cigarettáról cigarettára gyújtottam és gyötrődtem a gondolattól, hogy megint bizonytalanságban kell átkínlódnom egy napot és egy éjszakát.

Úgy tizenegy óra felé hallottam, hogy nyílik a másik, lakatlan szoba ajtaja. Felálltam, hogy átnézzek. Amint kinyitottam az ajtót, Kátya és Igor állt előttem. Alig ismertem rájuk. Kátya csont és bőr volt, Igor viszont – bár szintén sovány – egy fejjel magasabb, mint amikor utoljára láttam. A kamasz gyerekből férfi lett. Kátya kezében egy kosár, Igor hátán nagy hátizsák, kezében bőrönd.

A hosszas, szótlan ölelkezés után, kabátjukból kibújva, meleg száljukat és egyujjas kesztyűjüket levetve – még mindig szótlanul – leültek. Kátya sírt az örömtől, Igor arca ragyogott a boldogságtól. Én összefüggés nélküli ujjongó, becéző szavakban adtam kifejezést érzéseimnek, majd – alig tudva mit teszek – kiraktam az íróasztalra a hetek óta gyűjtögetett élelmiszereket: fekete és

fehér kenyeret, fehér cukrot és cukorkát, konzerveket. Kátya még mindig könnyezett, de Igor szeme felcsillant az élelmiszerek láttán, és szó nélkül rávetette magát a rég nem látott ínyenc csemegékre: az apró és silány minőségű színes cukorkákra.

A viszontlátás első izgalma után Kátya visszanyerte hangját és beszélni kezdett. Először azt mondta el, hogyan utaztak. Az ozsgihai állomáson a vonatok zsúfoltsága miatt egyáltalán nem adtak ki jegyeket. Hiába volt írásuk a helyi szovjet hatóságoktól, hogy joguk van Moszkvába utazni, az állomásfőnök hajthatatlan maradt. Két nap és két éjjel rostokoltak az állomáson azzal a szándékkal, hogy valamelyik menetrendszerű vagy menetrenden kívüli vonatra fölkapaszkodnak, vállalva a jegy nélküli utazásért járó bírságot. Vonatok jöttek szép számmal, de fölszállni nem tudtak, mert minden vagon tömve volt. Végre a harmadik napon egy menetrenden kívüli vonaton Igor fölfedezte, hogy a két kocsi ütközője fölötti átjáró harmonikaszerű oldalán jókora szakadás van. Bemászott rajta, Kátya feladogatta neki a csomagokat, aztán Igor őt is felsegítette. Nagy nehezen sikerült benyomulniuk az egyik vagon már nélkülük is túlzsúfolt peronjára. A négynapos utat úgy tették meg, hogy egyikük állt, a másik a poggyászukon ült felváltva. Jegyellenőrzésre az egész úton nem került sor, mert a vagonokon fizikailag lehetetlen volt keresztülhatolni.

Kátya már nem sírt. Arca földerült, látszott rajta, milyen megkönnyebbülést érez, hogy ennek a szörnyűségnek már vége. Elmondott egyet-mást ottani életükről is, amiket leveleiben sohasem említett. Olyan szörnyűségekről számolt be, amelyeknek hallatán a hajam is égnek állt. Elhallgatta például leveleiben azt, hogy ő a saját adagját nem fogyasztotta el, hanem azt is Igornak adta, mert a fejlődésben levő fiúnak „nagyobb szüksége volt rá", maga pedig kizárólag a munkája után kapott burgonyán élt. Mint kiderült, a burgonya körül is voltak némi bajok, mert közös pincében tárolták, s a házigazdáék Kátya készletét gyakran, mondhatni rendszeresen „összetévesztették" a sajátjukkal.

– Felejsd el ezeket a csúnya dolgokat, drágám – mondtam elérzékenyülve, nehezen tartva vissza könnyeimet. – Fő, hogy élve és egészben tértetek vissza. A többi most már rövidesen rendbejön.

Szemére újra kiültek a könnyek, de most már láthatóan az öröm könnyei.

Hosszan, boldogan öleltük át egymást.

ÚJRA EGYÜTT

Néhány nappal Kátyáék visszaérkezése után nem lehetett a lakásra ráismerni. Kátya és Igor nemcsak a lakott és fűtött kisebb szobát varázsolta lakályossá, hanem még a nagyszobát is rendbe hozta valamennyire. Eltűnt a másfél év alatt összegyülemlett por és piszok, eltűntek a pókhálók, a tégladarabok is, kihordták őket a használaton kívüli hátsó lépcsőházba.

Kátya mindjárt a megérkezésük utáni napon kijelentette, hogy a kis kályhát, amelyet én építtettem – sajnos folyton füstölt és kevés meleget adott –, le kell bontani; valahogy másképp fogjuk megoldani a fűtést. Érdeklődött a szomszédoknál és kiderítette, hogy a nagy orosz kályhákat több helyen átalakították. Beleépítettek egy kevés fával fűthető kis konyhai tűzhelyet, s így főzni is tudtak rajta, és ugyanakkor a nagy kályha a szobát is melegen tartotta. Kátya megtudta a kályhásmester nevét és címét, megalkudott vele, s egy hét múlva lebontották az én kis kályhámat. A szoba tágasabb lett, a füst eltűnt és a nagy kályhába beépített tűzhely, kellemes meleget árasztva, szorgalmasan főzte vagy melegítette az ebédet, forralta a teavizet, főzte a kávét. A levegőrontó petróleumfőzőre nem volt többé szükség.

De nemcsak a lakás jött rendbe ilyen gyorsan, hanem maga Kátya is. Elgyötört, sápadt arca kisimult, néhány hét alatt újra a régi lett, visszanyerte szép alakját, üde, rózsás arcszínét, és ami fő: régi vidám kedélyét. És persze engem is rendbe tett (hogy ne mondjam: tisztába tett). Kitisztította, kivasalta a ruhámat, megfoltozott és kimosott minden fehérneműt, megstoppolta a harisnyáimat, egyszóval: újra szalonképes embert csinált belőlem.

Igor még egy hétig otthon maradt. Ott sürgött-forgott az édesanyja mellett, segített neki a rendcsinálásban, aztán jelentkezett régi iskolájában, és elintézte a visszavételét, hogy a nyárig még hátralevő hónapok alatt folytathassa és befejezhesse a Kamislovban megkezdett nyolcadik osztályt.

Három héttel Kátyáék megérkezése után, váratlanul betoppant Ira. Mondanom se kell, hogy anya és lánya milyen kitörő örömmel ünnepelték a viszontlátást. Csaknem két éve nem találkoztak, így azt is el lehet képzelni, mennyi mondanivalójuk volt egymás számára.

Ira nem mindennapi újsággal lepett meg minket. Jelenlegi szabadsága – mint mondta – azzal kapcsolatos, hogy eddigi posztjára, a kórházvonatra nem tér vissza többé. Két hét múlva egyenesen új beosztásába, az N.-i harckocsi-hadosztályhoz rukkol be.

Feltűnt nekem, hogy teljesen poggyász nélkül érkezett, minden bagázsa egy kenyérzsák volt.

– Hát a többi holmid? – kérdeztem csodálkozva. – A hátizsákod, a takaróid?

– Az úr adta, az úr elvette – felelte jóízűt nevetve. – Mialatt a sebesültek bevagonírozásával voltunk elfoglalva, a mi személyzeti kocsinkat valamiféle jóemberek teljesen kipucolták. Csak a mieink lehettek, mert azon a környéken németeknek színét se láttuk. Akkor nagyon bosszantott a dolog, de aztán arra gondoltam, hogy nincs mit bosszankodni. Nem a fritzek kezébe került a holmim, tehát a családban marad. Ki tudja, élnek-e még azok a szegény ördögök, akik elhappolták? Csak egyet nem tudok nekik megbocsátani: a füzeteimet is elvitték, azt a négy teleírt füzetet, amelyekben majdnem két éven át vezettem a háborús naplómat. De mit lehet tenni? Ez a háború!

Ira hamarosan visszautazott a frontra, mi pedig hármasban éltük a civil lakosság háborús hétköznapjait. Sztálingrád felszabadulása óta nyugodtabbá vált az élet. Légiriadók csak ritkán voltak, nappal úgyszólván teljesen elmaradtak. A metróba már nem jártunk le, mert háztömbünk lakói polgári őrséget alakítottak, melyben 16 éven felül minden egészséges férfi és nő részt vett. Az őrség egy része minden éjjel ügyeletet tartott. Az ügyelet női tagjai egy alagsori helyiségben ülték át az éjszakát, meleg holmikat kötögetve a hadsereg számára. A férfiak őrszolgálatot teljesítettek: egyesek a házak padlásairól vagy tetejéről figyelték az eget, mások a házak udvarait járták, hogy ha valahova bomba hullna, eleve elejét vegyék a tűznek. Többekkel együtt én is tűzoltói kiképzést kaptam, és ha nem voltam szolgálatban a rádió-

nál, az éjszaka nagy részét vagy a padláson vagy az udvaron őrködtem át.

Az élet most sem volt könnyű, de az elmúlt másfél évre visszagondolva, egyenesen boldognak éreztem magam.

Nem is csoda. A sztálingrádi győzelem milliókba öntött új erőt és lelkesedést. Az azt követő hetek az én kis világomban is újabb örvendetes fordulatot hoztak: csaknem kétévi rideg magányosság után visszakaptam a családomat. A nagyvilág és az én kis világom örvendetes eseményei egyaránt tükröződtek azoknak a versseknek hangulatában, amelyeket a negyvenhármas év tavaszi hónapjaiban a rádió számára írtam. Íme idézek közülük egyet:

MÁRCIUS VAN, MAGYAROK . . .

Március van, magyarok,
Tavasznak kell jönni,
Téli bút és bánatot
El kell már söpörni.

Március van, magyarok,
Ma is úgy, mint régen,
De a magyar fanyarog
Honfi-keservében.

Március van, magyarok,
Rés esett a telen,
De ránk német agyarog,
Ma is úgy, mint régen.

Március van, magyarok,
De a haza szolga,
Ma is bántják a bajok.
Labanccal van dolga.

Március van, magyarok,
Bokrok, fák rügyeznek,
Tavasz napja már ragyog . . .
Mi maradnánk veszteg?

Március van, magyarok,
Tavaszi szél járja:
Rácsaptak már, de nagyot
Oroszok a svábra.

Március van, magyarok,
Kikeleti évszak,
Tettre hívnak a napok.
Mi ne kelnénk még csak?

Március van, magyarok,
Rést ütött a télbe . . .
Rabló német cafatot
Kergessük fenébe!

MÉG KÉT MÁS FEGYVERNEM

Családom visszaérkezésével leghőbb vágyam beteljesedett. De a sors különös kegyet gyakorolt velem, mert rövid időn belül két lappangó kívánságomat is valóra váltotta anélkül, hogy magam csak egy lépést is tettem volna.

Egy este felhívott Tolsztov professzor, az Akadémia Néprajzi Intézetének igazgatója, hogy fontos beszélnivalója van velem, és másnap délre meghívott ebédre a Kropotkin utcai Tudósok Házába.

Tolsztov professzort már régebben ismertem. Hat év előtt, mikor kizártak a pártból s egyetemi állásomat elvesztve munka nélkül maradtam, Tolsztov (akkor még a Történeti Intézet tudományos munkatársa volt, s engem személyesen nem is ismert, csak a faji kérdésről szóló könyvemet olvasta) megpróbált nekem tudományos kutatói munkát szerezni – persze sikertelenül. A Tudósok Házának éttermében váratlan ajánlattal fogadott. Elmondta, hogy a leningrádi Néprajzi Intézetet most az evakuációból Moszkvába hozták és itt újjászervezik. Ő az intézet új igazgatója és most gyűjti a káderekat. Felajánlotta nekem, hogy jöjjek vissza a rádiótól az Akadémiához, dolgozzam a Néprajzi Intézetben tudo-

mányos munkatársként, mint Fekete-Afrika népeinek legjobb ismerője.

– Megtisztelő ajánlatát nagyon köszönöm – mondtam –, de szerintem két komoly akadálya van annak, hogy elfogadjam. Mindenekelőtt az, hogy jelenleg a rádiónál dolgozom, ami hadicélú munkának számít, s aligha engednek el mostanában onnan kevésbé aktuális, tudományos munkára. A másik akadály bennem van. Én ugyanis Fekete-Afrikának és népeinek csupán történetével foglalkozom. A néprajz nem az én szakmám.

– Mind a két akadály csak látszólagos. Ön téved, ha azt hiszi, hogy a néprajz ma nem aktuális.. A párt és a kormány éppen azért rendelte el a Néprajzi Intézet újraszervezését és fejlesztését, mert a háború utáni megváltozott nemzetközi életben a Szovjetunió számára nélkülözhetetlen lesz a világ népeinek komoly és pontos megismerése. Különben, ha a rádió vezetősége nehézségeket támasztana, a párt Központi Bizottsága segítségével könnyű lesz azokat elhárítani. Ami viszont másik aggályát illeti, az Akadémia vezetősége arra az álláspontra helyezkedett, hogy azoknak a népeknek története, amelynek nincsenek vagy alig vannak írott forrásaik, határtudomány a történelem és a néprajz között. Így történelmüket nem a Történeti, hanem a Néprajzi Intézetben kell tanulmányozni. Mi az intézetben öntől pontosan azt várjuk, hogy a fekete-afrikai népek történetével foglalkozzék.

Ezek után nem volt többé okom aggályoskodni. A tudományos munkához való visszatérés lehetőségének nagyon örültem, annál is inkább, mert a rádiónál az utóbbi időben tulajdonképpen már feleslegessé vált a munkám. Münnich cikkeket írt és szerkesztett. Eredeti cikkeket rajta kívül inkább csak a Kominternben dolgozó elvtársaktól (Rákosi, Révai, Gerő, Nógrádi) adtunk le, a fordításokat pedig Czóbelné és Levi el tudta végezni.

Megállapodtunk, és Tolsztov írt egy kikérő levelet a rádió elnökének. Polikarpov megkérdezte Münnichet, tud-e nélkülözni, ő pedig – bár nagyon jól dolgoztunk együtt és jó barátok voltunk – megértette, hogy nekem jobb, ha elmegyek, a rádiónak pedig már nincs rám feltétlenül szüksége.

Április 1-én beálltam a Néprajzi Intézethez.

Alig egy-két hete dolgoztam ott, amikor újabb váratlan ajánlatot kaptam. Felhívott Kassai Géza, aki visszatérve az evakuáció-

ból az Idegennyelvű Kiadó magyar részlegének vezetője lett, és kért, hogy szabad óráimban dolgozzam a kiadó számára.

– Arról van szó – mondta –, hogy a háborúnak előbb-utóbb vége lesz. Nem kétséges, hogy a Szovjetunió győz és mi hazajutunk Magyarországra. Akkor pedig fontos feladatunk lesz, hogy a 25 évig soviniszta maszlagon nevelkedett magyar olvasók kezébe azonnal jó könyveket adjunk. Erre most kell felkészülnünk, amíg itt vagyunk, minél több politikai és szépirodalmi művet kell lefordítanunk oroszból magyarra. Ehhez kérjük a segítségedet.

Örömmel ígértem meg, hogy mind a fordítói, mind a szerkesztői munkában részt fogok venni.

NINCSEN ÖRÖM ÜRÖM NÉLKÜL

Az 1943-as esztendő jól kezdődött. A sztálingrádi események, családom hazaérkezése, visszatérésem a tudományos és az irodalmi munkához – mindez megannyi olyan örvendetes esemény volt, melyek a hideg és rideg háborús Moszkvában átélt két magányos esztendő után újra napfényt hoztak életem egére. Új erőt és lelkesedést adtak a további munkához, reményt, hogy nincs messze már a szörnyűségek vége, hitet egy közeli, szebb, jobb és békés jövőben. A körülményekhez képest boldognak éreztem magamat.

Ezt az örömteli hangulatomat zavarta meg és kavarta fel egy május közepén történt esemény.

Az újságok rövid közleményt hoztak arról, hogy a Kommunista Internacionálé végrehajtó bizottsága, „tekintettel a megváltozott nemzetközi viszonyokra" kimondta a Kommunista Internacionálé feloszlatását. A közlemény ezt azzal indokolta, hogy a kommunista pártok központi irányítása a háború alatt egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. A régi szervezeti forma fenntartása akadályozta volna őket abban, hogy a lehető legszélesebb antifasiszta összefogást kialakítsák.

A hír első hallásra mélyen megrendített. A Kominternre, melynek apparátusában a két világháború között három ízben is dolgoztam, úgy tekintettem föl, mint a kommunista forradalom vezérkarára, mely az összes forradalmi kommunista pártokat egy-

ségbe fogja. Mikor a közleményt elolvastam, első pillanatban az a fájdalmas gondolat kínozott, hogy a hír a kommunisták nagy családjának felbomlását jelenti. Én még mindig a saját kis családom „újraegyesülése" fölötti öröm mámorában éltem, így önkéntelenül is összehasonlítottam a két eseményt, és szinte lelkiismeret-furdalást éreztem azért, mert az én egyéni kis családom boldog együttlétét élvezem akkor, amikor a nagy kommunista család – amelyhez szívvel-lélekkel tartozom – éppen felbomlóban van.

Ez az első – a hír váratlansága okozta – megrendülésem nem tartott sokáig. Rövid gondolkodás után megértettem, hogy e lépés megtételére objektív körülmények szolgáltatták az alkalmat. Már 1939-ben – a szovjet–német paktum megkötése után, a németeknek Lengyelország, Franciaország és Anglia ellen viselt háborúja idején – világossá vált, hogy a különböző országok kommunista pártjai elveik azonossága ellenére sem követhetnek minden kérdésben teljesen azonos gyakorlati-politikai vonalat. Ehhez járult még egy objektív akadály, amely a második világháború következtében állt elő, hogy a különböző országok kommunista pártjainak egymással való érintkezése gyakorlatilag lehetetlenné vált.

De saját tapasztalataim alapján megértettem azt is, hogy a Komintern feloszlatásának a második világháború és az annak következtében előállott objektív nehézségek nélkül is előbb-utóbb be kellett volna következnie. A Komintern 1919-ben alakult, amikor a világháború következményei és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme számos európai kapitalista országban is forradalmi helyzetet hoztak létre. Három nagy kapitalista országban a proletariátus széles öntudatos rétege tudatában is volt ennek és már mozgolódott (Németország, Franciaország, Olaszország). Legérettebb volt a helyzet Németországban, amelynek burzsoáziája fél lábbal már a sírban volt. A proletariatus forradalmának győzelme két-három nagy kapitalista országban, elkerülhetetlenül lángra lobbantotta volna a forradalom tüzét több más országban is, s ez óriási lépés lett volna előre a világforradalom felé. A nemzetközi proletariátus forradalmi harcának összehangolására és irányítására szükség volt egy központi forradalmi stábra. Ennek a feladatnak a betöltésére jött létre a Komintern. A forradalmi konjunktúra azonban – részben objektív okok folytán rész-

ben a szociáldemokrata pártok árulása és egyes kommunista pártok helytelen politikája következtében – nem volt tartós. A világforradalomért folytatott harc világméretekben nem bontakozott ki. A Komintern, mely nem azért alakult, hogy – a második szocialista internacionáléhoz hasonlóan – a különböző országok pártjainak parlamentszerű vitafóruma legyen, hanem hogy összehangolt forradalmi harcukat vezesse, elvesztette létalapját.

Az egyes országokban ki-kiújuló forradalmi harcoknak megvan a maguk harci stábja: saját kommunista pártjuk. Nemzetközi harci stáb világméretű forradalmi harc nélkül – egy illúzió táplálása lenne. A Komintern állandósítása a világforradalom késésének történelmi időszakában lényegében a trockista muszáj-forradalmároknak a „permanens forradalom"-ról szóló illúziókeltő elméletét igazolná.

A Komintern feloszlatása minden kommunista számára megrendítően szomorú esemény. Mint ahogy sajnálatos szomorú tény az, hogy a világforradalom késik. De ez a szomorú valóság, amellyel nekünk marxista forradalmároknak számolnunk kell. A marxizmus nem tűr illúziókat. A forradalom csak a realitások figyelembevételével győzhet.

DAVIDOVNÉ ÚJRA MOSZKVÁBAN

Negyvenhárom tavaszán Davidovék Vovkája a harctérre került, és májusban Natalja Vasziljevna is hazajött.

Még néhány héttel visszaérkezése előtt feleségem levelet kapott tőle. Nagyon csodálkoztunk magán azon a tényen is, hogy írt, de még inkább azon, ami a levélben állott. Azt írta: alig várja már, hogy viszontláthassa „az összes kedves jó szomszédokat", és hogy most – idegenek közt élve – jött csak rá, hogy milyen kedves, meleg baráti környezetben élt eddig.

Ez a levél azt mutatta, hogy jót tett neki a kétéves távollét.

Mi is, a többi szomszéd is – akik persze valamennyien olvasták a levelet – nagyon megörültünk ennek, és őszinte szimpátiával vártuk Natalja Vasziljevna megérkezését.

Amikor megérkezett, eleinte minden a legnagyobb rendben ment. Natalja engedékeny volt és szelíd, mint a galamb. Min-

denkivel jóban volt, és igyekezett mindenkinek kedvében járni. Amellett reggeltől estig szorgoskodott, nagy buzgalommal vezetve a kettejük kis háztartását.

Anyagilag voltak némi nehézségeik, de Grigorij Lvovics ezen is rövid úton segített: megint különmunkát vállalt, úgy mint annak idején a háború előtt, és egész éjszakákon át odahaza dolgozott.

Vova a frontról rendszeresen írt, de persze nem valami gyakran.

Mikor egy-két hét eltelt anélkül, hogy valami jött volna tőle, Natalja nyugtalankodni kezdett, sőt olykor-olykor megint voltak kisebbfajta idegrohamai.

Grigorij Lvovics valószínűleg nem kevésbé aggódott fiáért, mint felesége, de nem mutatta, sőt hősies erőfeszítéssel mindent megtett, hogy az asszonyt megnyugtassa. E célból megint csak a „kettős könyvvitel" módszeréhez folyamodott: az egyik rubrikával szembeállította a másikat

– Panaszkodni igazán nincs jogunk – szokta mondogatni szinte szemrehányó hangon, valahányszor a felesége sopánkodni kezdett. – Nem sok család van ma ebben az országban ilyen kiváltságos helyzetben, mint mi. Férj és feleség nyugodtan együtt, mindenünk megvan, szükséget nem szenvedünk, egyik fiunk biztonságban a hátországban, másik épen és egészségesen küzd a fronton értünk és az országért. Hálát adhatunk a sorsnak, nemhogy még panaszkodhatnánk.

Ugyanezt a nyugodt, filozofikus álláspontját nekünk is nemegyszer kifejtette. A Vova gyerekért való aggodalmát előttünk is titkolta, de lehet, hogy önmagának sem vallotta be. Nyilván érezte: ahhoz, hogy a feleségét megnyugtassa, mindenekelőtt saját magának kell nyugodtnak mutatkoznia.

De mivelhogy ő is csak ember volt, ő sem tudott meglenni anélkül, hogy a lelke mélyén élő nyugtalanság számára valamiféle kis szelepet ne találjon. Ezt a szelepet Belorusszijában rekedt rokonainak a sorsa szolgáltatta.

– Minden jó lenne – szokta mondogatni –, csak azt tudnám, hogy szegény szüleimmel meg a testvéreimmel mi van. Idestova két éve lesz, hogy utoljára hírt hallottam felőlük. Azt sem tudom, élnek-e, halnak-e.

Vova levelei egyre ritkábbak és szűkszavúbbak lettek.

Bár ez a tény lényegében semmi újat nem jelentett, Natalja Vasziljevnánál mégis változást idézett elő.

Az állandó izgalom következtében megint bajok voltak az egészségével. Újra kezdtek járni hozzá az orvosok, és sokszor napokig feküdnie kellett.

Amikor viszont felkelt és kijárt a konyhába, alig múlt el nap, hogy össze ne veszett volna valakivel a folyosón lakó asszonyok közül.

Két-három hónappal visszaérkezése után már ismét teljesen a régi, összeférhetetlen Natalja Vasziljevna volt. Mintha a közben átélt megpróbáltatások nem is lettek volna. A lakók közül a legtöbbel már megint nem volt beszélő viszonyban.

HÁTORSZÁGI CSENDÉLET

NÉPRAJZI INTÉZET

A Néprajzi Intézet még a Történeti Intézetnél is ideálisabb munkahelynek bizonyult. A munkarend ugyanaz volt, mint a Történeti Intézetben, helyiség tekintetében azonban még rosszabbul álltunk. Amikor az intézethez beléptem, a volt Kommunista Akadémia részben még mindig romos épületében nem volt hely számunkra. Az intézet egyelőre egyetlen szobát kapott a volt Kommunista Akadémia könyvtárának épületében. Ott tanyázott az igazgató és titkárnője, ott tartottuk megbeszéléseinket és vitagyűléseinket. A következő másfél év alatt háromszor költözködtünk más hasonló szükséghelyiségbe a város különböző pontjain, ahol éppen tudtak menedéket biztosítani számunkra, és csak harmadszorra – 1944 őszén – kaptunk egyelőre végleges, többé-kevésbé elfogadható kétszobás helyiséget a valamennyire már helyrehozott anyaépületben.

Tolsztov professzor mindjárt az első találkozásunk alkalmával megkért, hogy hozzam be neki betekintésre Afrika-könyvem kéziratát, mert annak ismeretében akar majd velem beszélgetni az intézetben végzendő munkámról.

Egy héttel azután, hogy a kéziratot átnyújtottam neki, ez a beszélgetés meg is történt.

– Nagyjából áttekintettem a munkáját – mondta Tolsztov –, és nagyon érdekesnek találom. Most még jobban örülök annak, hogy az elvtárs hozzánk került, és azt hiszem, ez önnek is nagyon hasznos lesz. Könyvének ugyanis véleményem szerint van egy alapvető hiányossága. Fekete-Afrika történetét ön a tizenötödik század végével, az első fehér hódítók megjelenésével kezdi. Ez

általában is helytelen, mert ha valaki az afrikai *népek* történetét akarja megírni, és nem csak az afrikai kontinens kirablásának és leigázásának történetét, úgy nem hallgathat arról, hogyan éltek az afrikai népek a fehér rabló hódítók behatolása előtt, milyen népvándorlások, gazdasági és társadalmi átalakulások zajlottak le ezen a földrészen, legalábbis a fehérek behatolását megelőző néhány évszázad alatt (az előző évezredekkel foglalkozzanak a régészek). Az afrikai népek későbbi, újkori történetéből – hogy úgy mondjam – előtörténetük ismerete nélkül szerintem sok minden nehezen is volna érthető. Az ön részéről, aki mostantól kezdve nemcsak történész, hanem félig-meddig néprajzos is, különösen megbocsáthatatlan lenne, ha ezt a mulasztást nem pótolná. Javaslom, hogy Fekete-Afrika történetéről írt könyvéhez írjon egy alapos, bevezető részt „Fekete-Afrika az európai behatolás előtt" címmel. Intézetünknél ez legyen a fő munkája. Ez persze nem akadálya annak, hogy később, amikor intézetünk munkájával közelebbről megismerkedik, e fő témája mellett – vagy annak kidolgozása után – egy-két más, a történelem és néprajz közötti határtémát is válasszon magának.

Tolsztov elgondolása kinyilatkoztatás volt számomra. Hogy erre én magamtól nem jöttem rá? De egy kicsit meg is ijedtem ettől a feladattól. Tolsztov érveivel teljesen egyetértettem, de se Afrika néprajzával, se régebbi történetével eddig még nem foglalkoztam. Képes leszek-e ezt a témát tudományos alapossággal kidolgozni? Ezt az aggályomat Tolsztov előtt is kinyilvánítottam.

– Nem egészen értem – mondta Tolsztov. – Maga írja könyve bevezetésében, hogy a tizenötödik-tizenhatodik század történetét nagyrészt egykorú utazók, misszionáriusok, kereskedők feljegyzései – nem saját kutatásai alapján írta meg. S ez teljesen érthető is. Azoknak a kiváló tudósoknak, akik megírták Ó-Egyiptom történetét, senki sem veti a szemére, hogy maguk nem látták azt, amiről írnak. Kiváló régészek és etnográfusok fényt derítettek az afrikai népek jelen életére és régmúltjára. Önnek az a feladata, hogy kihámozza munkáik eredményéből a lényeget, összeveti a tényeket, felderíti az összefüggéseket és levonja a fejlődés törvényszerűségeit – már amennyiben ilyenek vannak. Nincs kétségem az iránt, hogy ön ezt a feladatot jól meg fogja csinálni.

Tolsztov buzdítására nekiláttam a munkának, és az intézetnél töltött első évemet úgyszólván teljesen ennek szenteltem. 1944 őszére könyvem bevezető részét sikerült elkészítenem.

Ugyanakkor ez a munka segített hozzá, hogy a Tolsztov által elém rajzolt másik feladatot is megoldjam. Az intézetben valamennyi munkatárs részvételével készült egy nagy, több kötetes mű a világ népeiről. Önként adódott számomra a feladat, hogy a könyvem bevezető részéhez szükséges néprajzi tanulmányaimat elmélyítve és kibővítve, az afrikai népekről szóló fejezetek megírásában részt vegyek. E munkám első eredménye volt, hogy 1944 nyarán az intézetben tudományos előadást tartottam az afrikai népek klasszifikációjáról, amelyet a jelenlevő neves szakemberek elismeréssel fogadtak.

Ugyancsak a Néprajzi Intézetnél töltött évek alatt érett meg bennem még egy nagy afrikai – nem néprajzi, hanem történelmi – téma feldolgozásának terve. Elhatároztam, hogy Fekete-Afrika politikai történetének másik vetületeként megírom az Afrika-kutatás történetét. Fekete-Afrika történetének tanulmányozása során módom volt megismerkedni az egyes gyarmatosító kapitalista országok – tudatos vagy nem tudatos – Afrika-kutatóinak (utazóinak, misszionáriusainak, gyarmati tisztviselőinek, íróinak, tudósítóinak, újságíróinak stb.) Afrikában kifejtett tevékenységével. Úgy véltem, hogy mindezek összehasonlító elemzése, igazi arcuk leleplezése, cselekvésük valódi rugóinak felfedése jelentékenyen hozzájárulhat bizonyos történelmi események megértéséhez, helyes értékeléséhez. El is készítettem a megírandó mű első nyers tervét, s erről az újabb témáról említést tettem Tolsztovnak is. Bár a téma egyáltalán nem passzolt az intézet profiljába – számomra teljesen váratlanul –, nagyon megörült neki.

– Nagyszerű gondolat – mondta. – A téma, de főleg annak egy része, ma nagyon aktuális. Ön nyilván külön-külön kívánja tanulmányozni és tárgyalni az egyes imperialista gyarmatosítók „Afrika-kutató" tevékenységét. Nos, ha elsőnek a németek Afrika-kutatás címén elkövetett gazságait (Nachtigall, Wissman, Frobenius és társaik) veszi bonckés alá, azt nemcsak hogy elfogadjuk intézeti munkának, hanem az intézet égisze alatt sürgősen meg is jelentetjük, mégpedig tömegkiadásban.

Persze nekem se kellett ezt kétszer mondani. 1944 őszére az anyag nagy részét sikerült összegyűjtenem, elkészítettem az egész munka tervét és téziseit, s azokról az intézet egyik vitaülésén referáltam.

A kezdeti aggodalmam, hogy mint Afrika-történész nem fogom magam otthon érezni a Néprajzi Intézetben, és nem tudok majd saját intencióim szerint dolgozni, teljesen alaptalannak bizonyult. Munkalehetőségem nem szenvedett csorbát, sőt jelentékenyen kiszélesedett, a néprajzos kollégák munkáiból és érdekes vitáiból pedig magam is sokat tanultam.

A TOLL FEGYVERÉVEL

Az Idegennyelvű Kiadó szervezete és munkamódszere még mindig a régi volt, amelyet jól ismertem, hiszen a legfontosabb elméleti és politikai művek kiadását évekig én irányítottam. A szerkesztői és ellenőrző szerkesztői gárda pontos és precíz munkájának – amelyre az egész rendszer épült – volt ugyan egy hátránya: túl hosszúra nyújtotta a könyvek kifutási idejét; ezzel szemben azonban megvolt az a nagy előnye, hogy biztosította a fordítások hűségét, tartalmi és nyelvi helyességét.

A szervezés és a munkamódszer tehát nagyszerű volt, ezt senki sem vitathatta, de annál többet kellett küzdenünk azért, hogy a magyar fordításban megjelenő *politikai* művek valóban magyar nyelven, igazi, *helyes és érthető magyar nyelven* kerüljenek a magyar olvasók kezébe, a szovjet szépirodalmi könyvek közül pedig olyanokat adjunk ki magyar nyelven, amelyek tartalmukat tekintve méltók a Szovjetunióhoz, s ugyanakkor a magyar olvasó érdeklődésére igényt tarthatnak.

Ez a küzdelem azonban, sajnos, sok esetben teljesen eredménytelen maradt. Hogy mi körül forgott és miért volt eleve kilátástalan, azt legszemléltetőbben egy-egy konkrét példával illusztrálhatom.

A magyar szekciónál munkában levő politikai könyvek közül legfontosabb volt abban az időben a Sztálin-féle párttörténet. Bármi legyen is ma a véleményünk erről a könyvről, akkor az volt a feladat, hogy kifogástalan és élvezhető magyar fordításban

hozzuk azt haza Magyarországra. Meg is tettünk minden tőlünk telhetőt ennek érdekében. A könyvnek felét magam fordítottam, a másik felének viszont én voltam a szerkesztője, ami biztosította a fordított szöveg egységét. Az egész könyv nyelvi szerkesztője az erre legilletékesebb Gábor Andor volt. Közös erőfeszítéssel sikerült egy egészen jó magyar szöveget összehoznunk. A kiadónál azonban szabály volt, hogy a politikailag különösen fontos könyvek teljesen kész fordítását még be kell mutatni a magyar vezető elvtársaknak, pótlólagos politikai ellenőrző „fölülszerkesztésre". A mi esetünkben ezt a feladatot Gerő Ernő végezte el. Gerőnek mint fő hangadónak, az a lehetetlen álláspontja volt, hogy olyan fontos politikai könyveket, mint a párttörténet, maximális pontossággal, azaz szóról szóra kell lefordítani, *minden változtatás nélkül*, még a szórendet is megőrizve. Nos, aki az orosz nyelvet valamelyest is ismeri, az tudja, hogy a szórendi szabályok az orosz és a magyar nyelvben lényegesen különbözőek, minek következtében – magyar szemmel az oroszban ugyanúgy, mint orosz szemmel a magyarban – a mondatok nagy része a feje tetején áll. Annak tehát, aki oroszból magyarra (vagy magyarból oroszra) fordít, egyik fontos feladata ezeket lábra állítani. Ugyanígy az orosz nyelvnek számos kifejezése a magyar olvasó számára teljesen idegen, értelmetlen, sőt olykor nevetséges is. A fordítónak nem betű szerint kell ezeket lefordítania, hanem a magyarban használt azonos értelmű kifejezéssel helyettesíteni. Ezeket a feladatokat mi Gáborral becsületesen elvégeztük, csak így kaphattunk értelmes magyar szöveget. Hála Gábornak (egy kicsit talán nekem is), ez a szöveg nemcsak értelmes, hanem egyenesen szép, jól hangzó magyar szöveg volt. Gerő „politikai fölülszerkesztő" azonban úgy határozott, hogy ez a szöveg nem megfelelő, mert nem hű fordítása az eredetinek, amellyel a magyar szövegnek szóról szóra egyeznie kell, még a szórend tekintetében is. Időt és fáradságot nem sajnálva, Gerő eljött Gábor Andor lakására, ott két estét és fél éjszakát együtt ült velünk s nem nyugodott, míg az egész magyar szöveget elejétől végig a feje tetejére nem állítottuk az ő szája íze szerint. Így jött létre a Sztálin-féle párttörténeti tankönyvnek az a szörnyszülött magyar szövege amellyel jót akaró emberek tíz éven át kínozták a magyar dolgozókat.

A *szépirodalmi* könyveknél nem a fordítás körül folytak a viták. Itt az volt vita tárgya, hogy milyen könyveket adjunk ki. A lefordítandó műveket nem a magyar szekció, hanem a központi orosz szerkesztőség jelölte ki. Az ott dolgozó orosz szerkesztők csak a szovjet olvasók igényeit és érdeklődését ismerték, és a könyvek kiválogatásánál – figyelmen kívül hagyva azt, hogy kiadványaink külföldi olvasók számára készülnek – abból indultak ki, hogy ma, a háború idején mi kell a szovjet olvasónak (akárcsak a rádió központi szerkesztőségének szemellenzős bölcsei). Igaz, nekünk is jogunk volt könyveket kiadásra *javasolni*, úgyszintén az általuk magyar nyelvű kiadásra javasolt művekről véleményt mondani, de javaslatunkat csak nagy ritkán vették figyelembe. Így történt, hogy kénytelenek voltunk például kötetszámra lefordítani és kiadni giccses háborús történeteket is, valamint más hasonló könyveket, amelyek egyáltalán nem voltak alkalmasak arra, hogy a Szovjetunió és a szovjet nép iránt rokonszenvet ébresszenek a magyar olvasók körében.

Lefordítottunk és kiadtunk persze – a központi szerkesztőség kijelölése és részben a mi javaslataink alapján – számos jó könyvet is. A sok közül példaképpen kettőt említek meg, amelyeket a magyar olvasó számára nagyon érdekesnek és tanulságosnak tartok: Kononovnak az én fordításomban megjelent *„Igaz történetek Leninről"* című könyvét, és a *„Leninről"* című gyűjteményes kötetet.

Irodalmi működésem abban az időben nem merült ki könyvek fordításában. Majakovszkij „Lenin" című poémájának a fent említett gyűjteményben napvilágot látott részletét például én fordítottam, amire máig büszke vagyok.

UTOLSÓ TALÁLKOZÁSOM PATAKI FERENCCEL

Egy áprilisi estén vendégünk érkezett: Pataki Ferenc.*

Erre az újabb látogatásra most, további kilenc hónap után került sor. Elmondta, hogy már egy hete van Moszkvában, és a napokban indul vissza a „bozótba". Ezúttal nemcsak hivatalos dolgait intézte, hanem saját ügyében is eljárt.

Teljesen abszurd dolognak tartja, hogy őt, aki nap mint nap kockára teszi az életét a Szovjetunióért és a kommunizmusért, a párt és a szovjet hatóságok most pártonkívülinek tekintik. Hogy a vádak, amelyeknek alapján őt kizárták a pártból, alaptalanok és nevetségesek, azt meggyőzőbben aligha lehetne bebizonyítani, mint ahogy ő tette. Úgy gondolja, hogy ha annak idején nem találták rossznak arra a feladatra, amellyel megbízták, tevékenységével megszerezte a jogot arra, hogy ne csak gyakorlatilag tekintsék és kezeljék kommunistának, hanem hivatalosan is annak számítsák. Mindezt így – szóban és írásban – elmondta a hadvezetőségnek és kifejtette a pártvezetőségnél is azoknak a legilletékesebbeknek, akik a múltját részletesen ismerik és az utolsó két évben kifejtett tevékenységét is. Mindkét helyen ugyanazt a választ kapta:

„Maga, elvtárs, kitűnő munkát végez, nincs szüksége ehhez párttagsági könyvre. Oda, ahol tevékenykedik, tagsági könyvet különben sem vihet magával. Most ez a kérdés nem aktuális. Majd ha vége lesz a háborúnak, minden szépen elrendeződik."

– Ezt persze oroszul mondták – tette hozzá keserű iróniával. Magyarra lefordítva: „Nesze semmi, fogd meg jól!" Az elvtársak csak egyet tévesztettek szem elől: hogy a pártba visszavenni

* Azután, hogy negyvenegy augusztusában feleségével együtt evakuációba indult, hosszú ideig nem hallottam róla. Annál jobban megörültem, amikor 1942 nyarán fölkeresett és elmondta, hogy várakozásunk bevált: Taskentben újra sikerült helyreállítani kapcsolatát a hadsereggel, felküldték Moszkvába s itt megkapta az eredetileg neki szánt feladatot. Azóta az ellenség háta mögött dolgozik „úgy, mint régen Szibériában", csak olykor-olykor „ugrik haza" néhány napra „jelenteni és utasításokat átvenni". Többet a „munkájáról" nem mondott s én megértettem, hogy ez nem beszédtéma. Őt viszont Moszkva hátországi élete érdekelte. Azzal búcsúzott el, hogy ha él és újra hazakerül, megint fölkeres.

csak élőket lehet, nekem pedig vajmi kevés sanszom van arra, hogy a háború végén is azok között leszek.

Próbáltam megnyugtatni.

– Ne légy pesszimista. Akinek olyan erős páncélja van *hitből és akaratból,* mint neked, azt nem fogja a golyó.

– Nem vagyok én pesszimista, öregem – mondta most már mosolyogva –, csak realista. Nincs egy kis vodkád?

– Jaj, bocsáss meg, úgy lekötött, amit elmondtál, mindenről megfeledkeztem. Egy-két kupica vodka még mostanában is akad, és a feleségem mindjárt hozza a kávét.

– Hogy a rák a vetésre ne menjen! – mondta, mikor először koccintottunk. – De túlságosan optimisták azért ne legyünk. Ne azt mondjuk, hogy „sose halunk meg!", csak azt, hogy ha meg kell halnunk, legalább minél több fasiszta előhírnökkel jelentessük be magunkat a másvilágon. Proszit!*

Pataki barátomat nem láttam többé viszont. Sokáig nem is hallottam róla. Az emlékezetes áprilisi este óta Moszkvában nem jelentkezett többé. Jó néhány évvel hazatérésem után, itthon tudtam meg, hogy egyik akciója során a fasiszta banditák elfogták és kivégezték.

PUSKIN UNOKÁI NEM ÉRTIK MEG EGYMÁST

Mikor 1943 tavaszán feleségem visszaérkezett az evakuációból, természetesen rögtön összeismertettem Olga Dimitrovnával. Azt hittem, megbarátkoznak, és szeretni fogják egymást.

Tévedtem. Bár sokban megegyezett a jellemük – mindketten szinte túlzásig szerették a rendet és a tisztaságot, mindketten

* Tudomasom van egy olyan verzióról, hogy Pataki párttagságát még 1942-ben helyreállították. Meglehet. De hogy Pataki 1943 áprilisában, amikor én utoljára beszéltem vele, erről nem tudott, és hogy a fenti beszélgetés lényegében pontosan így folyt le, ahhoz számomra kétség nem fér.

*

Pataki Ferenc 1943. július 28-án, azaz mintegy két héttel a magyarországi partizánbevetés előtt kapta kézhez a dokumentumot párttagságának 1918-as dátummal történő visszaállításáról. Az irat Pataki fiának, Vlagyiszlav Francevics Patakinak a tulajdonában van. – *Milei György közlése.*

szenvedélyesen gyűlöltek és megalkuvás nélkül elítéltek minden igazságtalanságot –, de volt két dolog, ami úgy elválasztotta őket, hogy semmiképp sem tudtak összemelegedni. Olga Dimitrovna rendszeresen járt templomba és minden ítéletét vallásos szempontokkal alapozta meg, feleségem pedig egyenesen elítélte a vallást és a vallásosságot. Másik ütközőpontjuk az volt, hogy Kátya még a legjámborabb fajta feketézést is olyan rettentő bűnnek tartotta, amelyet véleménye szerint legalábbis agyonlövetéssel kellene büntetni.

Néhány hónappal később Olga Dimitrovna lánya is megjött az evakuációból a kisfiával együtt.

Olga Dimitrovna lányáról csak annyit tudtam, hogy Lilla Grigorjevnának hívják, férje kapitány, és van egy négyéves kisfia. Olga Dimitrovna mindig nagy szeretettel beszélt a lányáról, de nem úgy, ahogy egy anya a férjes lányáról beszélni szokott. Ha a lányáról szóló beszámolókban, dithyrambokban, illetve sirámokban nem szerepelt volna mindig a férje és a kisfia is, az ember azt hihette volna, hogy „Lillácska" nem több tizenhat évesnél.

Olga Dimitrovnával való több mint egy éves ismeretségem után nem kis mértékben izgatta a fantáziámat: ugyan hogy festhet a valóságban a Puskin-unokák következő nemzedéke, a már szovjet talajon felnevelkedett Puskin-hajtás? És vajon hogy értik meg egymást, hogyan illenek egymáshoz Puskinnak két annyira különböző világba szakadt unokái, mint Olga Dimitrovna és a lánya?

Lillácska megérkezése egyrészt teljes mértékben igazolta kíváncsiságom jogosultságát, másrészt a leghatározottabban meg is adta a választ az engem érdeklő kérdésekre.

Bár feleségem és Olga Dimitrovna nem mindenben értették meg egymást, mégis, mint említettem, sok minden összehangolta őket. Lilla Grigorjevnában, bármennyire fürkésztem, képtelen voltam más jellemvonást vagy hajlamot felfedezni, ami közös lett volna benne az édesanyjával, azon az egyen kívül, hogy ő is mindenekfölött gyűlölt minden igazságtalanságot, durvaságot és becstelenséget. Egyébként azonban alma nem esett még messzebb a fájától, mint ebben az esetben.

Lillácska nemcsak hogy nem volt hajlandó templomba járni a mamája kedvéért, nemcsak hogy apró-cseprő üzleteiben nem volt hajlandó részt venni, de ellenkezőleg: valahányszor anyja egy-egy

ilyen vállalkozásának nyomára jött, olyan parázs veszekedést rendezett, hogy az egész ház hangos volt tőle. Olga Dimitrovna sehogy se tudta megérteni lányának ezt az „ostoba előítéletét", és még kevésbé azt a kategorikus hangot, amelyen Lillácska – a negyedik parancsolatról teljesen megfeledkezve – nem átallotta saját édesanyja tevékenységét „rothadt feketézés"-nek minősíteni és kijelenteni, hogy ha pedig ezeket a „piszkos machinációkat" abba nem hagyja, ő minden további nélkül elköltözik tőle, és megszakítja vele az érintkezést.

Már ezek a „véleményeltérések" is éppen elegendők voltak ahhoz, hogy megkeserítsék Olga Dimitrovna életét. De még ez sem volt minden. S nem is ez volt a legrosszabb, hanem az, hogy Lillácska a tízparancsolatnak még egy másikával is hadilábon állott. Olga Dimitrovna szavai szerint ugyanis Lillácska „erkölcstelen életmódot" folytatott.

Mikor Olga Dimitrovna első ízben panaszolta el nekünk ezt a „szörnyű tényt", engem nagyon meglepett a dolog.

Lillácska egész lénye ugyanis – külső megjelenése, beszédmódja, viselkedése – bennem éppen az ellenkező benyomást keltette: az volt az érzésem, hogy személyében az új szovjet értelmiségnek egyik tipikus, igen korrekt és szolid, kifogástalan modorú és erkölcsű női képviselőjét ismertem meg. Mikor aztán kíméletesen érdeklődni kezdtünk Olga Dimitrovnánál, hogy miben is nyilvánul meg tulajdonképpen Lillácska „erkölcstelensége", akkor minden egyszerre érthetővé vált. Olga Dimitrovna felháborodva mesélte nekünk, hogy Lillácska, akinek a férje a fronton küzd, minden erkölcsi meggondolást könnyelműen félredobva, nem átall szóba állni „idegen" férfiakkal, de még arra is vetemedik, hogy olykor-olykor táncolni is jár velük. A napokban például a Vörös Hadsereg Házának klubjában a sztálingrádi győzelem alkalmából valami tisztiestélyt rendeztek. Férjének Moszkvában tartózkodó bajtársai Lillácskát is meghívták az estélyre. Az ünnepség után a tisztek reggelig mulattak és táncoltak a vendégül látott nőkkel. Lillát is hajnalban hozta haza automobilon egy tüzérkapitány.

– A természet törvényei ellen nincs apelláta – magyarázta Olga Dimitrovna. – Mit lehet tenni, ha nemzedékeken keresztül is kiüt a néger vér.

Hogy, a hetedik ősapa néger vére tette-e, vagy a negyedik köl-

tői beállítottsága, nem tudom, de tény az, hogy Lillácska hamarosan még különb fejfájásokat is okozott Olga Dimitrovnának. Egy nap könnyek között panaszolta el a feleségemnek, hogy Lillácska végleg rossz útra tért: van egy udvarlója, egy tiszt, aki halálosan szerelmes belé, és Lilla, ahelyett, hogy kiadná az útját, sülve-főve együtt van vele és udvaroltat magának.

– Ennek nem lehet jó vége – jelentette ki Olga Dimitrovna. – Egyszer majd jön a katasztrófa. Csak arra kérem az istent, hogy adjon erőt elviselni.

DORA BORISZOVNA MEGJÖTT AZ EVAKUÁCIÓBÓL

Mikor Dora Boriszovnával megismerkedtem, igazán nem gondoltam volna, hogy valaha is tisztelettel és szeretettel fogok visszaemlékezni rá.

Ismeretségünk a lehető legrosszabb előjelek között kezdődött.

A ház, amelyben laktunk, a lakószövetkezet kezelésében volt. A lakók maguk választották saját soraikból a szövetkezet vezetőségét, amelynek az volt a feladata, hogy a házzal kapcsolatos kérdésekben döntsön, irányítsa és ellenőrizze a házgondnok munkáját. Azokban az években, amelyekről itt szó lesz, én voltam a szövetkezet elnöke.

Az egyik földszinti lakásból elköltöztek a lakók, és anélkül, hogy a szövetkezet vezetőségét értesítették volna, az otthagyott lakást átadták egy rokon családnak. A lakószövetkezetet kész helyzet elé állították.

Így kerültek hozzánk Rotsteinék. Az öreg Rotstein – mikor beköltöztek, ötven év körül lehetett – geológus volt. Felesége, Dora Boriszovna teljesen a háztartásnak élt. Két gyerekük volt: a tizenöt éves Borja – Rotstein első feleségétől – és Dora Boriszovna ötéves kisfia, Vovka.

Az öreg Rotstein felkereste a gondnokot azzal a kéréssel, hogy vezesse be őket a lakók jegyzékébe. A gondnok saját hatáskörében ezt természetesen nem tehette meg, és az ügyet a vezetőség elé vitte.

A lakók között nagy volt a fölháborodás, mert a szövetkezet-

nek nem volt elegendő lakótere, akadtak olyan lakások, ahol négyen-öten is laktak egy szobában. A vezetőségi ülésen – amelyre Rotsteint és feleségét is beidéztük – valamennyien nagyon „nekimentünk". Elmondtuk őket csalóknak, szélhámosoknak, sőt egyik vezetőségi tag önkényes beköltözésüket mint bűncselekményt emlegette, amelyet jelenteni kell az ügyészségnek.

Az öreg Rotstein próbálta bizonygatni hogy semmi törvényszegés nem történt a Ribak házaspárnak mint a lakás teljes jogú birtokosának jogában állott azt nekik mint közeli rokonainak átengedni.

Nyilvánvalóan alaptalan érvelése csak olajat öntött a tűzre. A tagok többsége annak a véleménynek adott kifejezést hogy Rotsteinéket haladéktalanul ki kell lakoltatni és a lakást a lakószövetkezet valamelyik olyan tagjának átadni, akinek jelenleg nincs meg az előírt minimális lakótere. Már-már úgy látszott, hogy ilyen értelmű határozat fog létrejönni, amikor Dora Boriszovna kért szót. Férjétől eltérően ő nem a beköltözés jogosultságáról beszélt. Éppen ellenkezőleg. Elismerte, hogy jogtalanul jártak el, de kérte, hogy bocsássunk meg nekik, nézzük el ezt a „szépséghibát" nem rájuk, hanem a két gyerekükre való tekintettel. Gyerekeik nevelése és iskoláztatása ugyanis teljesen lehetetlen, ha állandóan más és más ismerősükhöz kell magukat néhány napra beszállásolniuk.

Feltettük nekik a kérdést, hogy miért vannak lakás nélkül, hol laktak eddig? Kiderült, hogy Rotsteint nemrég helyezték át Szibériából Moszkvába. Ő magától értetődőnek tartotta, hogy hivatalból lakást is kap majd itt, de az intézet, ahol dolgozik, nem rendelkezik lakással, így csak egy írást adtak neki a kerületi lakáshivatalhoz, ebben kérték, hogy utaljanak ki számára egy szobát. A lakáshivataltól viszont Rotstein még csak ígéretet sem kapott. Felvették ugyan a kiutalásra várók listájára, amelyen addig hatszázhetvenkét név szerepelt, ő volt a hatszázhetvenharmadik. Ilyen körülmények között – magyarázta Dora Boriszovna – nekik maguknak kellett valamilyen módon lakást szerezniük. Mindezt olyan szerény és szelíd hangon és ugyanakkor olyan meggyőző logikával adta elő, hogy a jelenlevőket percek alatt teljesen meghódította és véleményük megváltoztatására bírta.

A vezetőség végül is úgy határozott, hogy a lakásátadás sza-

bálytalanságától ezúttal „bizonyos rendkívüli körülmények figyelembevételével" eltekint, és Rotsteinéket felveszi a lakószövetkezet tagjai közé.

A két öreg a szó szoros értelmében sírva mondott köszönetet a vezetőségnek, és biztosítottak bennünket, hogy legyünk nyugodtak: ha száz évig fognak is itt lakni, akkor sem lesz velük soha semmi bajunk.

A lakók – a vezetőség egyhangú határozata ellenére – eleinte ellenségesen fogadták a Rotstein családot, ez az ellenséges hangulat azonban nem volt tartós. Nem telt bele két hét, valamennyien nemcsak hogy megbékültünk velük, de úgy megszoktuk Dora Boriszovnát, mintha már évek óta együtt laktunk volna, és úgy megszerettük, mint talán senkit a szomszédaink közül.

Dora Boriszovnát nem lehetett nem szeretni. Arról az angyali szelídségről és jószívűségről, amely ennek az asszonynak sajátja volt, eddig csak régimódi regényekben olvastam. Senki sem fordulhatott hozzá olyan kéréssel, amit megtagadott volna, ha csak egyetlen módja is volt arra, hogy teljesítse. És nemcsak azoknak segített, akik hozzá fordultak ügyes-bajos dolgaikkal, hanem ő maga szinte állandóan szimatolt az után, hogy kinek van a házban valami baja, szüksége, amiben segítségére lehet. Első ízben azt hittük, mindezt csak azért teszi, hogy eloszlassa a lakók ellenséges érzületét, és megszolgálja azt a jóakaratot, amellyel a lakásügyüket végül mégiscsak megoldottuk. De az idő múlott, a beköltözésükkel kapcsolatos incidens már feledésbe merült, Dora Boriszovna jelleme és magatartása azonban mit sem változott.

Különösen szerette a gyerekeket, nagyszerűen tudott velük bánni, és minden problémára tudott valami megoldást. Lassanként már nemcsak a mi házunk, hanem a velünk egy udvaron levő többi épület lakói is – gyerekek és szülők egyaránt – szinte természetesnek találták, hogy minden ilyesfajta problémájukkal hozzá forduljanak.

Pedig éppen elég baja volt neki a saját gyerekeivel is. A nagyobbik fiú, Borja, hol az udvarban lakó többi gyerekkel háborúskodott, hol a saját kisöccsét püfölte el valami csekélység miatt. Dora Boriszovna féltve őrködött saját kicsinye felett, de ugyanakkor olyan anyai szeretettel és szelídséggel kezelte rakoncátlan

kamasz mostohafiát, hogy az többet az édesanyjától se kaphatott volna.

1933-ban, amikor a megélhetési viszonyok Moszkvában a legnehezebbek voltak, a Rotstein család életében nagy változás állott be.

A család feje súlyosan megbetegedett, és az orvosok véleménye szerint hosszú időre teljesen munkaképtelenné vált. Kapott ugyan valami szerény nyugdíjat, de a négytagú család fenntartása lényegében Dora Boriszovna nyakába szakadt.

Ez a feladat nem volt könnyű számára. A háztartási alkalmazottat természetesen rögtön el kellett bocsátania, mert egy ember keresetéből négyüknek is szinte lehetetlen volt megélniük. Dora Boriszovna tehát állást vállalt és reggeltől estig munkában volt, ráadásul az összes háztartási munka is a nyakába szakadt, s még beteg férjét is ápolnia kellett.

A szegény asszony hősies erőfeszítéssel próbálta megoldani a megoldhatatlant, de voltak gondok, amikkel szemben teljesen tehetetlen volt. A főzést, mosást, takarítást éjjel is elvégezhette, de például bevásárolni éjszaka semmiképp sem lehetett.

Dora Boriszovna megpróbálta bevonni a házi dolgokba Borját, de minden erre irányuló kísérlete teljes csődöt mondott. Borja, aki akkor már elmúlt húszéves, tudni sem akart semmiről. Kijelentette, hogy neki tanulnia kell, és sem ideje, sem kedve nincs „asszonyi teendők"-kel foglalkozni.

Dora Boriszovna kénytelen volt a tízéves Vovkát mozgósítani, s a kisfiú nagy buzgalommal és lelkiismeretességgel teljesített minden rábízott feladatot. Délben az iskolából hazatérve, maga melegítette fel az anyja által előző éjszaka elkészített ebédet, ellátta beteg édesapját is, aztán a reggel kapott utasítás szerint elment sorba állni kenyérért, burgonyáért, káposztáért vagy sós heringért – ami éppen aktuális volt. Rendszerint csak estefelé került haza, akkor ült neki a leckéinek.

Ez a helyzet körülbelül két esztendeig tartott.

1935 nyarán Borja mérnöki oklevelet szerzett, és azonnal jó állást kapott egyik moszkvai gyárban. Mindjárt meg is nősült. Egy mérnök kolléganőjét vette el, akinek szintén jól fizetett állása volt.

Az első időben az öregeknél laktak, ők ketten azonban külön kosztoltak.

Borja és felesége gondtalanul és bőségben élt, ugyanakkor Dora Boriszovna, férjével és Vovkával együtt, állandó nélkülözéssel küzdött. Borja a feleségével együtt legalább ötször annyit keresett, mint Dora Boriszovna, de egyáltalán nem volt hajlandó a háztartási költségekhez bármivel is hozzájárulni.

Dora Boriszovna, bár csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudta a háromtagú családot nagy nehezen felszínen tartani, Borja önző és kegyetlen eljárását szó nélkül tudomásul vette, és soha a legcsekélyebb szemrehányást sem tette neki.

Ennek ellenére, békében élhettek volna együtt, ha nincs egy zavaró körülmény. Borja felesége gőgös, erőszakos és összeférhetetlen ember volt. Hiába igyekezett Dora Boriszovna mindenben a kedvére tenni, csakhogy a békességet megőrizze, Zinaida Vasziljevna soha semmivel sem volt megelégedve, mindent kritizált, mindenkivel veszekedett. Az öreg Rotsteint nem nevezte máshogy, mint „vén hülyé"-nek. Dora Boriszovnát lenézte és terrorizálta. Vovka állandóan útjában volt, szidta, mint a bokrot, nemegyszer meg is verte.

Ha Borja olykor-olykor, restellve az asszony lehetetlen viselkedését, megpróbált bevatkozni, és a családnak ezt vagy azt a tagját feleségével szemben védelmébe venni, csak azt érte el, hogy az asszony őt is lehülyézte, és azzal fenyegette, hogy elválik tőle.

Végül is Borja, belátva, hogy a helyzet javulására semmi remény, megsürgette már régebben folyamatban levő önálló lakáskiutalása iránti kérelmét, és sikerült kedvezően elintéztetnie.

1936 nyarán Borja és felesége elköltözött, s ettől kezdve a Rotstein családban újra csönd és békesség honolt. Csak a nyomor és nélkülözés maradt meg továbbra is változatlanul.

1938 őszén az öreg Rotstein szenvedései véget értek. A halál megkönyörült rajta és eljött érte.

Ettől kezdve egy gonddal kevesebb nyomta Dora Boriszovna vállát. Vovkával kapcsolatos kiadásai viszont növekedtek. A fiú kamaszkorba került, egyre több ruha, könyv, miegymás kellett neki. Az iskolában is hol színházra kellett befizetni, hol nyári társasutazást rendeztek a Kaukázusba, hol a diákok rendeztek „baráti összejövetelt közös költségen". Vovkának semmiből sem volt

szabad kimaradnia. Mindehhez azonban pénz és pénz kellett. A férje után kapott parányi nyugdíj és a kis fizetés, amit ő maga mint óvónő keresett, együttvéve sem volt elég erre. Dora Boriszovna, látva, hogy jelenlegi keresetéből sehogy se tudja Vovka számára a szükséges dolgokat biztosítani, végül is titkárnői állást vállalt az egyik egyetem tanszékén. Itt ugyan a munkaidő meghaladta a napi nyolc órát, és csak késő este járhatott haza, de a jövedelem is nagyobb volt.

Anyagilag most már rendben lett volna, de új beosztása mellett az otthoni háztartási teendőket képtelen volt maga ellátni. Dora Boriszovna azonban ezt a problémát is megoldotta.

Volt a házban három olyan lány, aki korábban háztartási alkalmazottként dolgozott, aztán beállt gyári munkásnőnek, vagy esti iskolába járva kitanult valamilyen szakmát. Ezeknek a lányoknak nagy gondjuk volt a lakáskérdés. Az üzemek, ahova beléptek, nem tudtak lakást adni. Volt gazdáik egyelőre tűrték őket, de persze alig várták, hogy megszabaduljanak tőlük.

Dora Boriszovna felajánlotta nekik, hogy lemond a pici szobáról – neki a fiával elég az egy nagy szoba –, a kicsiben ellakhatnak ketten, a harmadikat befogadja az ő nagy szobájukba azzal, hogy lakás fejében segít neki a háztartási munkában. A választást rájuk bízta: döntsék el ők egymás között, hogy ki jön be az ő szobájába, ki a kis szobába.

A lányok persze boldogan fogadták ezt a nagylelkű ajánlatot, és úgy döntöttek, hogy Natasa és Lena – mivel mindketten gyárban dolgoznak – elfoglalják a kis szobát, Tánya pedig, aki fodrászüzletben dolgozik, beköltözik Dora Boriszovnához.

Mikor ezt a vezetőség elé terjesztették, mi a megállapodást minden további nélkül jóváhagytuk, de azzal a kikötéssel, hogy a kis szoba továbbra is Dora Boriszovna nevén marad, és hivatalosan úgy tekintjük, hogy mind a három lány nála lakik. A három lány így is meg volt elégedve – nekik csak az volt fontos, hogy lakáshoz jussanak –, Dora Boriszovna maga se tulajdonított különösebb jelentőséget ennek a kikötésnek.

– Köszönöm a gondoskodásukat – mondta meghatottan –, de nekem ez igazán nem fontos. Megleszünk mi a fiacskámal szépen ebben az egy szobában.

Magyaráztuk neki, hogy az embernek nemcsak a mai napra, hanem a jövőre is gondolnia kell.

– Képzelje el, Dora Boriszovna – mondtuk neki –, hogy Vovka néhány év múlva felnő és megnősül. Mintha már láttunk volna ilyesmit. Gondoljon csak arra, milyen jól jön akkor az a kis szoba.

– Ó – mondta Dora Boriszovna és legyintett –, az még olyan messze van, hogy talán igaz se lesz.

Szegény jó öreg, maga se gondolta volna, hogy mennyire megsejtette a jövőt.

Röviddel a háború kitörése után a hatóságok felhívták a gyerekes anyákat, hogy evakuáljanak. Mindjárt azt tanácsoltuk Dora Boriszovnának, hogy fiával együtt vétesse fel magát az evakuálandók listájára. Ő jó ideig vonakodott, úgy megszerette munkáját az egyetemen, hogy semmiképpen sem akarta otthagyni.

Elkezdődtek a bombázások. Csaknem minden éjszakát óvóhelyen töltöttünk a Komszomol téri metróállomáson. Az alagút sínjei között, ahova takaróinkat teregettük, nemegyszer egymás mellé kerültünk Dora Boriszovnával és a fiával. A beszélgetésekből éreztem, hogy nagyon bántja a lelkiismerete a gyerek miatt, de nem tudja rászánni magát, hogy a gyerektől megváljék, se arra, hogy a gyerek miatt otthagyja a munkáját.

Dilemmája azonban hamarosan megoldódott: az egyetemet is evakuálták, és így elutazhatott a gyerekével együtt, anélkül, hogy a munkáját ott kellett volna hagynia.

A három lány közül Natasa még júliusban bevonult katonának. Lena, aki egyedül maradt a kis szobában, megkérte Dora Boriszovnát, engedje meg, hogy arra az időre, amíg ők az evakuációban lesznek, beköltözzék Tányához a nagy szobába, így könnyebben meg tudnák oldani a fűtést.

– Tessék nyugodt lenni – biztosította Dora Boriszovnát –, amint vissza tetszik érkezni, azonnal kimegyek a szobából.

Dora Boriszovna készséggel beleegyezett.

– Költözz be, fiam, nyugodtan – mondta. – Visszajövünk-e még valaha, vagy se, ki tudja!

Csaknem két teljes esztendeig semmit sem hallottunk Dora Boriszovnáról.

1943 nyarán aztán váratlanul visszatért Moszkvába. Nappal

érkezett, én nem voltam akkor odahaza. Este a feleségemtől tudtam meg, hogy egyedül jött. Vovka még 1942 őszén nyomtalanul eltűnt a fronton. Mikor a háború kitört, a fiú még nem volt tizenhat éves. Azután, hogy 1941 őszén anyjával együtt evakuálták, valahol Szibériában járt tovább iskolába. 1942 tavaszán önként beállt a hadseregbe. Anyjának csak akkor szólt, amikor már kezében volt az írás, hogy hol és mikor kell jelentkeznie szolgálatra. Kiképezték és már indulófélben volt a frontra, amikor kitudódott, hogy több társával együtt szabályellenesen vették fel őket önkénteseknek, mert nem érték még el az előírt korhatárt. Közölték velük, hogyha óhajtják, leszerelhetnek. Az anyák mind a leszerelés mellett voltak, de a fiúknak maguknak kellett volna kérelmezniük az elbocsátást. Erre viszont egyikük sem volt hajlandó. Vovka 1942 szeptemberében került ki a frontra és az utolsó levél, amelyet Dora Boriszovna kapott tőle, október tizedikéről kelt. Azóta nyoma veszett. Se az ezredénél se a magasabb parancsnokságoknál nem tudtak felvilágosítást adni arról, hogy mi történt vele.

Dora Boriszovna némán viselte nagy fájdalmát. Azután hogy megérkezésekor elmondta mi történt, soha többé nem beszélt a fiáról. De nevetni se látta többé soha senki.

Mikor Dora Boriszovna visszaérkezett, felmerült a kérdés, hogy mi történjék Lenával, aki ott lakott az ő szobájában – s a kisgyerekével. Röviddel azután ugyanis, hogy Dora Boriszovna elutazott az evakuációba még 1941 végén, Tánya, a fodrásznő elment a hadseregbe ápolónőnek, úgyhogy Lena egyedül maradt. Erre mindjárt össze is iratkoztak a vőlegényével, és a fiú odaköltözött hozzá. Lena már a harmadik hónapban volt. Két hónappal később a fiút behívták katonának, és amikor a gyerek megszületett, ő már régen a fronton volt. Azóta Lena egyedül lakott Dora Boriszovna szobájában a kisbabájával. Olyan hadiüzemben dolgozott, amelyet nem evakuáltak, és még a kisgyerekét is magával vihette az üzemi bölcsődébe. Vártuk, hogy majd Dora Boriszovna vagy maga Lena megkeresi a szövetkezet vezetőségét, de egyelőre mind a ketten hallgattak.

Egy este, mikor valamiért bementem Dora Boriszovnához, csodálkozva állapítottam meg, hogy Lenának esze ágában sincs visszadni a szobát Dora Boriszovnának. Az egész szobát maga és

a gyerek részére foglalta le, az öregasszony számára pedig nagy kegyesen felnyitotta a kis szoba ajtaját, és ott a saját régi vaságyán szorított neki helyet. Ő maga Dora Boriszovna egyik ágyában aludt, a másikon a kisgyereknek rendezett be fekvőhelyet. Dora Boriszovna szekrényei is az ő holmijával voltak tele.

Ez a látvány annyira felháborított, hogy magamból kikelve kérdeztem meg az öregasszonyt, hogy tűrhet ilyesmit. (Lena még nem volt otthon.) Dora Boriszovna – a maga szokott módján – ötölve-hatolva kezdte magyarázni, hogy hát, istenem, nem is olyan borzasztó ez a dolog, és különben is, tekintettel kell lenni arra, hogy Lenának gyereke van és férje a fronton . . .

– Szó se lehet róla – mondtam felháborodva. – Lenát annak idején kifejezetten azzal engedtük be a nagy szobába, hogy amikor visszatérnek, ő is visszamegy a kis szobába. A férjének tulajdonképpen nem is lett volna joga ide költöznie, csak a háborús körülményekre való tekintettel engedtük meg neki. Lena a kicsivel egyelőre szépen meglehet a kis szobában, amit ugyancsak magának köszönhet. Örüljön, hogy most már az övé. Ha majd a férje megjön, szerezzen magának és a családjának megfelelő lakást. Mint leszerelt katonának, ez nem is lesz nehéz. Lenának innen még ma, minden cókmókjával át kell költöznie, és az ajtót a két szoba között le kell zárni.

Dora Boriszovna próbált még csitítani, de engem annyira felbőszített Lena eljárása, hogy hazaérkezését meg sem várva, összehívtam a szövetkezet vezetőségét, és ismertettem velük az ügyet. Valamennyien fel voltak háborodva, és egyetértettek velem abban, hogy szegény jó öregasszony érdekeit meg kell védenünk, és nem engedhetjük azt, hogy miután egyetlen fiát elvesztette, most ráadásul még a lakásából is kiszorítsák.

Mire Lena megérkezett, a határozatot már írásban kézbesítettük neki. Először tiltakozni próbált, hivatkozott a gyerekére és a férjére. Mi erre alaposan megmondtuk neki a véleményünket, és kijelentettük, hogy ha a határozatot még ma este végre nem hajtja, a kis szobából is kitesszük. Emlékeztettük arra, hogy lakótérre tulajdonképpen egyáltalán nincs joga, mert annak idején csak ideiglenes lakónak engedtük be Dora Boriszovna lakásába. Erre rögtön egy oktávval lejjebb szállt, és már csak azt kérte, hogy

legalább a kis szobát adjuk oda neki végleg, hiszen Dora Boriszovnának egyedül most már a nagy szoba untig elég.

Behívtuk Dora Boriszovnát, akit a dolog még talán Lenánál is jobban izgatott. Ő is megpróbált lebeszélni bennünket Lena kitelepítéséről, de az ő sirámait sem vettük figyelembe. Mondanom sem kell, hogy a kis szoba végleges átengedésébe készséggel belement. Így aztán Lenának ezt a kérését teljesítettük, de azzal a megjegyzéssel, hogy ezt kizárólag a gyerekére és a férjére való tekintettel tesszük, mert ő maga megérdemelné, hogy kitegyük az utcára. Hosszas tárgyalások után ő is megértette, hogy milyen csúnyán járt el, és a végén nem győzött hálálkodni Dora Boriszovnának azért, hogy átengedte neki a kis szobát.

Két héttel azután, hogy Lenát átköltöztettük, Dora Boriszovna szobájában új lakó jelent meg. Vele egykorú idős nő volt az illető, csak jóval alacsonyabb nála és nem olyan jóságos arcú. Előzőleg már néhányszor láttuk ki- és bejárni Dora Boriszovna szobájába, de nem figyeltünk fel rá, azt gondoltuk, biztosan valami rokona vagy ismerőse, aki látogatóban van nála. Egy este aztán, mikor a feleségem valamiért bennjárt nála, bemutatta neki mint a barátnőjét, aki most jött haza az evakuációból, és minthogy lakása az ostrom alatt elpusztult, ő fogadta be magához.

– Úgyis teljesen egyedül maradtam – magyarázta. – Legalább lesz kivel egy kicsit elbeszélgetnem, és nem marad annyi időm gondolkodni. Ilyen két vénasszony, mint mi, jól megérti egymást.

Amikor értesültem a dologról, megkérdeztem Dora Boriszovnát, hogy bejelentette-e új lakótársát a lakószövetkezetnél. Kiderült, hogy erre nem is gondolt. Ismerve Dora Boriszovna vajszívűségét, nekem némi aggályaim voltak. Ő azonban mindjárt azt is elmondta, hogy Varvara Petrovna két fiát vesztette el a háborúban, amit persze nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A vezetőség utólag engedélyezte Varvara Petrovna beköltözését, de megint csak ideiglenes lakó minőségében „Dora Boriszovna lakótere terhére".

Hamarosan kiderült, hogy Varvara Petrovnával kapcsolatos aggályaim nem voltak alaptalanok.

Dora Boriszovna munkába járt. Az evakuációból még az egyetemmel tért vissza, de amikor Moszkvába visszaérkezve a munkát itt újra szervezték, Dora Boriszovna munkaköre megszűnt.

Nem bocsátották el, új beosztást kapott az egyetem expedíciós irodájában, ahol ugyancsak kilenc órát kellett dolgoznia, a munka azonban jóval nehezebb volt, mint a tanszéken, mert súlyos csomagokat kellett emelgetnie. Varvara Petrovna nem dolgozott, a nyugdíjából élt. Dora Boriszovna reggel fél nyolckor elment hazulról, és hat óra felé jött haza. Varvara Petrovna egész nap otthon tartózkodott, de az égvilágon semmit sem csinált. Dora Boriszovna későn feküdt, korán kelt, s éppúgy főzött, takarított, mosott és bevásárolni járt, mint annak idején, amikor egyedül kellett az egész családról gondoskodnia.

Nemegyszer szóvá tettük ezt a dolgot, és rosszallásunkat fejeztük ki afelett, hogy Varvara Petrovna egész nap szabad, és mégis minden munkából kivonja magát. De Dora Boriszovna mindannyiszor erélyesen védelmére kelt.

– Beteges szegény, és a két fia elvesztése teljesen összetörte. Nemhogy segíteni tudna a munkában, de ő maga szorul ápolásra.

Kiderült, hogy Dora Boriszovna nemcsak főz és mos rá, hanem még ápolja is.

Csóváltuk a fejünket, de nem szólhattunk semmit. Utóvégre ki-ki maga ura a cselekedeteinek.

Egy este hazajövet feleségem azzal fogadott, hogy Dora Boriszovnáékat kirabolták.

Még mielőtt elmondhatta volna, hogyan történt a dolog, mintegy illusztrálására annak, amit közölt, a folyosón felhangzott Varvara Petrovna hangos jajveszékelése.

– Tönkretettek, koldusbotra juttattak! Mi lesz velem? Mi lesz velem?

Feleségemtől megtudtam a részleteket. Még a reggeli órákban, kevéssel azután, hogy az emberek munkába mentek, megjelent a lakásban egy idegen férfi, és bekopogott Dora Boriszovnáék ajtaján. Varvara Petrovna kora reggel még Dora Boriszovnával együtt ment el hazulról, valami ügyes-bajos dolgát elintézni. Az idegen addig dörömbölt az ajtón, amíg az otthon tartózkodó lakók felfigyeltek, és kijöttek a folyosóra. Kérdésüket meg sem várva, ő érdeklődött Dora Boriszovna után. Mikor a lakók közölték vele, hogy Dora Boriszovna csak estefelé lesz itthon, elmondta, hogy ő tulajdonképpen Tányát, a fodrásznőt keresi, aki a háború előtt Dora Boriszovnánál lakott. Azt is tudja, hogy Tá-

nya már régen nem lakik itt, mert többször írt neki és nem kapott választ, holott még a háború előtt eljegyezték egymást. Azért szeretne Dora Boriszovnával beszélni, mert tudja, hogy Tánya nagyon szerette őt, és így valószínűleg ma is kapcsolatot tart vele. A lakók elmondták neki, hogy tudomásuk szerint Tánya valahol egy hadikórházban teljesít szolgálatot, és – ha Dora Boriszovna nem is – Lena biztosan tudja a pontos címét, mert ő levelez vele. Lena viszont szintén csak késő délután jön haza.

Ez a közlés az idegent nagyon leverte, mert – mint mondotta – neki már kora délután tovább kell utaznia, és az után érdeklődött, hol találhatná meg most mindjárt Lenát vagy Dora Boriszovnát, hogy megtudja Tánya címét. A lakók közül ezt senki sem tudta neki megmondani, de azt tanácsolták, hogy várja meg Varvara Petrovnát, aki valószínűleg hamarosan meg fog jönni, ő tudja Dora Boriszovna hivatali telefonszámát.

Az idegen köszönettel fogadta a tanácsot, rágyújtott egy cigarettára, és nyugodtan sétálgatott fel és alá a folyosón. A lakók, tudva, hogy miről van szó, nem törődtek vele tovább.

Varvara Petrovna déltájban érkezett haza. Már az udvaron találkozott egyik szomszédnőjükkel, aki közölte vele a dolgot, az idegen azonban sem az udvaron, sem a folyosón nem mutatkozott. Mikor Varvara Petrovna ki akarta nyitni a lakás ajtaját, csodálkozva látta, hogy már nyitva van. Rosszat sejtve körülnézett a szobában, és megállapította, hogy az íróasztalnak az a lezárt fiókja, amelyben az óráját, gyűrűjét és egyéb ékszereit, valamint összes pénzét tartotta, fel van törve, a pénz és az ékszerek eltűntek, a függő szekrényt pedig, amelyben ő is, Dora Boriszovna is a ruháikat tartották, ugyancsak teljesen kiürítették. Az állítólagos „vőlegény" nyilván nem egyedül „dolgozott". Valószínűleg egy őrizetlen pillanatban, amikor éppen senki sem volt a folyosón, álkulccsal behatolt a szobába, összeszedte, ami értékes holmit talált, cinkostársa ezalatt kinn őrködött az udvaron az ablak alatt, s amikor senki sem járt az udvaron, a „vőlegény nyugodtan kiadogatta a lopott holmit az ablakon, majd maga is kereket oldott.

Varvara Petrovnával azóta, hogy ezt a felfedezést tette, nem lehetett bírni. Végigjárta a szomszédokat, és mindenkinek különkülön elsírta, hogy milyen rettentő szerencsétlenség történt vele.

És mindegyikükkel olyan szemrehányó hangon beszélt, mintha ők lettek volna a hibásak abban, ami történt.

– Miért engedték be azt az idegen embert a lakásba? Hogy engedhették, hogy feltörje az ajtót? Lehetetlen, hogy ne látták volna, amikor az ablakon kiadogatta a dolgokat.

Ez így ment megállás nélkül egészen addig, míg Dora Boriszovna haza nem érkezett. Attól a perctől kezdve aztán Varvara Petrovna nem jött ki többé a szobából, csak a hangját lehetett hallani, de azt aztán alaposan. Úgy kiabált szegény öreggel, mintha legalábbis ő szervezte volna meg az egész betörést.

Másnap Dora Boriszovnától értesültünk róla, hogy mi okozta Varvara Petrovna különös dühét. Kiderült, hogy a betörők csaknem kizárólag Varvara Petrovna holmiját vitték el, Dora Boriszovna dolgaihoz alig is nyúltak – azon egyszerű okból, hogy Dora Boriszovnának se finom ruhái, se ékszerei nem voltak.

A legmeglepőbb az volt, hogy Dora Boriszovna – bár ő nem kiabált, nem jajveszékelt és nem rendezett hisztériás jeleneteket – majdnem úgy szívére vette az esetet, mint a barátnője. Kétségbeesetten magyarázta nekünk, milyen borzasztó dolog ez, hogy szegény barátnőjét így kifosztották, és neki milyen kellemetlen és kínos, már csak azért is, mert ez az ő lakásában történt.

– De kedves Dora Boriszovna – igyekeztünk őt megnyugtatni –, hát maga aztán igazán nem tehet arról, hogy ilyen gazemberek is vannak a világon. Ilyesmi a szó szoros értelmében mindenkivel megeshet, és semmi ok nincs arra, hogy emiatt szemrehányást tegyen magának.

Dora Boriszovnát azonban nem lehetett megnyugtatni.

Minden szenzáció három napig tart – mondja a közmondás. A Dora Boriszovnáéknál történt betörés ugyan jó néhány napig foglalkoztatta egész folyosónk közvéleményét, de lassacskán aztán mégis feledésbe ment.

Jó néhány hét múlva került csak még egyszer a közérdeklődés középpontjába, amikor egy napon Varvara Petrovna váratlanul eltűnt a lakásból, és Dora Boriszovnától, amikor diszkréten vallatóra fogtuk, furcsa dolgokat tudtunk meg róla.

Kiderült, hogy a betörés után Varvara Petrovna pontosan kiszámította, hogy pénzben kifejezve mennyi kárt szenvedett, és a teljes összeget megfizettette Dora Boriszovnával. A szegény öreg-

asszonynak minden megtakarított pénzét ki kellett vennie a bankból, sőt „barátnője" unszolására kénytelen volt több helyen hosszú lejáratú kölcsönöket is felvenni azzal, hogy majd közös erővel fogják a jövőben letörleszteni. S amikor a vén boszorkány aljasságán és Dora Boriszovna gyámoltalanságán felháborodva megmagyaráztuk neki, hogy az ő részéről ez már nem jószívűség, hanem bűnpártolás, a jó öreg könnyek között bevallotta: Varvara Petrovna még a betörés előtt különböző ürügyekkel kisebb-nagyobb részletekben több mint ezer rubelt vett kölcsön tőle, és a megtérítendő „károsszeg" kiszámításánál még ezt sem volt hajlandó levonásba hozni.

– No és mikor elment – kérdeztem –, megállapodtak valamiben arra nézve, hogyan fogja a jövőben letörleszteni ezt az adósságát és hozzájárulni a kölcsönvett összegek visszafizetéséhez?

Dora Boriszovna hallgatott, nagyokat nyelt, aztán elmondta, hogy Varvara Petrovna eltűnése őt is teljesen váratlanul érte. Reggel, amikor munkába ment, Varvara Petrovna még egy szóval sem jelezte azt, hogy elköltözni készül. Este hazajövet a szoba ajtaját nyitva találta, de Varvara Petrovnának csak hűlt helye volt. Minden holmiját magával vitte, sőt egy és más apróságot még az ő dolgaiból is. Még csak egy pár sor írást sem hagyott hátra arról, hogy miért hagyja ott a „barátnőjét", hova költözik és mik a szándékai.

Próbáltuk rávenni Dora Boriszovnát, hogy jelentse be a dolgot a milícián, de ő ilyesmiről hallani sem akart.

– Utóvégre akármennyire nem szépen is járt el velem szemben, azt nem lehet mondani, hogy komoly törvényszegést követett volna el. És ne felejtsék el, hogy két fiát adta oda a hazáért.

KÉT TEMETÉS

Negyvenhárom nyarán az öreg Kovaljovné ágynak esett. Szívbaja néhány nap alatt végzett vele.

Ánya éppen nem volt Moszkvában. Hogy kivel és hova utazott el és mennyi ideig lesz távol, azt szokása szerint sem anyjával, sem bátyjával nem közölte.

Az öregasszonyt Grisa és Ljuba kísérte ki a temetőbe.

Ánya két nappal a temetés után érkezett haza. Grisa munkában volt, a lány a szomszédoktól tudta meg, hogy anyja meghalt és már el is temették.

Három napig úgyszólván ki se mozdult a szobából. Megszakítás nélkül sírt.

Ezt onnan tudtuk, hogy valahányszor Grisa kijött a folyosóra vagy bement a szobába, a nyitott ajtón keresztül kihallatszott Ánya zokogása.

Különben csend volt náluk. Lehet, hogy Grisa még mindig nem beszélt a húgával, lehet, hogy a gyászeset kibékítette és közelebb hozta őket egymáshoz.

Froszja az öregasszony betegsége alatt csaknem állandóan mellette volt, és úgy ápolta, mintha saját anyja lett volna. Mikor meghalt, ő mosta és öltöztette a halottat, és mindenben segített Grisának a temetés körül. De a temetés óta nem mutatkozott többet.

Körülbelül két héttel az öreg Kovaljovné halála után egy este valamiért kimentem a konyhába. Legnagyobb csodálkozásomra Grisát találtam ott, aki egy teknőben fehérneműt mosott.

– Hát ezt aztán már mégsem értem, Grisa. Van egy húgod, van egy asszonyod, miért kell neked magadnak mosni a ruhát? Hát olyan pipogya legény vagy te, hogy ennyire se tudod őket megfegyelmezni?

Grisa legyintett.

– Ányáról jó néhány napja megint azt sem tudom, hol jár. Biztosan valamelyik katona szeretőjével utazott el valahova. Froszjával meg szétváltunk.

Csodálkoztam ezen az utolsó közlésén – az elsőn nem, mert Ánya viselkedése már nem volt újság számomra –, de persze nem akartam tovább kérdezősködni. Ő azonban nyilván látta rajtam, hogy meglepett a dolog, és maga adta meg a magyarázatot.

– Őt is megszédítette a háború. Elcsavarta a fejét az uniformis – meg a zsíros katonai koszt. Megunta, hogy mindig csak heringet és kásalevest egyék itt velem. Mit tehettem egyebet? Ő azt mondta, hogy él velem is tovább szívesen, ha akarom, de nekem így nem kell. Megmondtam neki, hogy hagyjon engem békén.

Elhallgatott, és jobb ügyhöz méltó buzgalommal dörzsölgette tovább a beszappanozott ingeket.

Néhány nappal később maga állított be hozzám azzal a kéréssel, hogy kölcsönözzek neki másnap estig kétszáz rubelt – a húga temetésére. Elmondta, hogy megtörtént, ami előrelátható volt: Ányát egyik katona szeretője rajtakapta a másikkal, és lelőtte. A gyilkost letartóztatták a katonai hatóságok, Ánya holttestét pedig beszállították a morgue-ba. Grisa este a munkából hazatérve, üzenetet talált a lakásán, hogy menjen a morgue-ba megállapítani a halott személyazonosságát. Holnap reggel korán át fogja vitetni a holttestet a krematórium halottaskamrájába, és meg akarja rendelni az elhamvasztást. Napközben majd felvesz pénzt a gyári segélyzőből, de a hullaszállításért előre kell fizetni, és a krematóriumban is kell valami előleget adni.

Mindezt úgy mondta el, olyan látszólagos hidegséggel és közönnyel, mintha nem is a testvéréről lett volna szó. Csak valami halálos komolyság ült az arcán.

Amikor befejezte, szótlanul ült velem szemben a karosszékben, és idegesen gyömöszölte a kezében tartott prémes sapkát.

Én persze nem állhattam meg, hogy néhány meleg, részvevő szót ne mondjak neki. Ez elég volt arra, hogy felborítsa az egyensúlyát, és letépje róla azt a mesterséges közönyt, amit magára erőszakolt. A hatalmas, egészséges legénynek kicsordultak a könnyei.

– Nem is az a szegény kislány volt a hibás – mondta, miközben el-elcsuklott a hangja a sírástól –, hanem az apja, akinek biztosan éppen részeges napja volt, amikor nemzette. Meg a háború, amelyik annyi férfiból, asszonyból csinált állatot.

Letörölte a könnyeit, megköszönte a pénzt és eltávozott.

Egy héttel később Grisa reggel bejött hozzánk – búcsúzni. Önként jelentkezett a frontra. Aznap délután kellett bevonulnia. Közölte velünk, hogy Ljuba még ma este beköltözik a szobájukba, és amíg ő vissza nem tér – ha ugyan egyáltalán visszatér valaha –, addig nővére fog itt lakni.

Grisának még elintéznivalói voltak a munkahelyén, de holmiját már most magával vitte, hogy ne kelljen később hazajönnie érte. A lakáskulcsot nálunk hagyta, hogy adjuk át Ljubának.

Este megjött Ljuba.

Csendesebb, nyugodtabb lakótársat kívánni is bajos lett volna.

Reggel korán elment a gyárba, este jött. Sokszor napokig nem is láttuk.

Grisától hetekig nem jött hír. Aztán is csak egy-egy rövid, párszavas levelezőlapon közölte nővérével, hogy él és egészséges.

BARSZOV MEGJÖN

Két teljes évig – negyvenhárom nyaráig – se Barszovról, se Stelláról nem hallottam.

Negyvenhárom nyarán Barszov visszatért az evakuációból, és első útja hozzám vezetett.

Elmondta, hogy a háború kitörése után sokáig semmi hírt se kapott Stellától. A tábort nyilván áthelyezték, mert az oda írt levelekre nem jött válasz, s mint később kiderült, Stella meg sem kapta azokat. Negyvenkettő végén sikerült csak a levelezés lehetőségét újra helyreállítaniok. Stellának ugyanis lélemények ötlete támadt: Barszovnak írott levelét borítékostól betette egy másik borítékba, amely nővére nevére szólt, s elküldte a párt Központi Bizottságának címére. Ez a levél eljutott Barszovhoz, s így módjában volt közölni Stellával új címét. Azóta megint leveleznek. Stella ügyének felülvizsgálása továbbra is folyamatban van, kizárólag a háború az oka, hogy ennyire elhúzódott. Az evakuációban neki sem volt módjában mozgatni Stella ügyét, de most, hogy visszajött Moszkvába, megint elkezd utánajárni.

GONDOK SÁNDORRAL

A negyvenkettes év második felében ritkán láttam Sándort. Valahányszor találkoztunk, mindig azzal váltunk el, hogy „a napokban" majd eljön hozzám, de ígéretét egyszer sem tartotta be.

Karácsonyra Tatjána végleg visszaérkezett az evakuációból. Erről is csak néhány héttel később értesültem. Hosszabb szünet után egy gyűlésen találkoztam Sándorral, és beszélgetés közben – nem is magától, csak az én egyenes kérdésemre – közölte, hogy Tatjána karácsony óta Moszkvában van, s a régi helyén dolgozik.

Minthogy többet erről nem mondott és gyorsan más témára tért, én sem kérdeztem tovább.

Negyvenhárom nyarán egy tudományos munkán dolgoztam, és napjaim nagy részét a Lenin-könyvtár olvasótermében töltöttem. Itt találkoztam egy délelőtt Tatjánával. Én észre se vettem, ő jött oda hozzám, és hívott, hogy menjek ki vele a dohányzóba beszélgetni.

– Nagyon jó, hogy találkoztunk – kezdte Tatjána, miután mind a ketten rágyújtottunk. – Régen készültem már, hogy felhívom. Tudom, hogy Sándor barátai közül maga az, aki legközelebb áll hozzá, és legjobban ismeri őt. Tanácsát, illetve segítségét szeretném kérni. Sándor szörnyű lelkiállapotban van. Ha hamarosan valami változás nem történik, félek, hogy komoly baj lesz az egészségével.

– Hogyhogy – kérdeztem aggódva. – Mi baja van?

– Megöli a passzivitás – felelte Tatjána. – Az utolsó időkben már valósággal búskomorrá vált. Borzasztóan izgatják a hadiesemények, és nem tudja elviselni azt, hogy neki az íróasztal mellől kell szemlélnie a dolgokat. Többször jelentkezett a hadseregbe. Beszélni kellene a magyar vezető elvtársakkal, hogy vonják be valami aktívabb munkába, amelynek közvetlen köze van a háborúhoz. Ehhez szeretném kérni a segítségét. Maga ismeri Sándort, és úgy tudom, összejön a magyar vezető elvtársakkal. Nem tenné meg, hogy felhívja a figyelmüket Sándorra? Ők is nyilván jól ismerik harcos múltját, csak valahogy megfeledkeztek róla. De ha maga ezt bármilyen okból nem teheti, én magam szívesen felkeresném azt a vezető elvtársat, aki az ilyen ügyekkel foglalkozik, és tájékoztatnám őt Sándor állapotáról. Csak tudnom kellene, hogy kihez forduljak. Kérem, mondja meg, mi a véleménye erről a dologról.

Megmagyaráztam Tatjánának, hogy mindkét elgondolását helytelennek tartom, mert ilyen természetű ügyekben semmiféle közbenjárásnak nincs helye. Ha Sándor azt akarja, hogy pártvonalon vonják be valamilyen aktívabb munkába, neki magának kell ebben eljárnia.

– Ezt én magam is tudom – vette át újra a szót Tatjána. – Csak egy baj van. Sándor a fejébe vette, hogy mellőzése nem véletlen, hogy a vezető elvtársak valamilyen okból nem akarják az

ő munkáját igénybe venni. Én viszont meg vagyok győződve, hogy erről nincs szó, ez csak az ő hipochonder elképzelése.

– Ha így áll a dolog – mondtam –, küldje csak hozzám a fiút, majd én beszélek vele. Maga csak vegye rá valamilyen ürüggyel, hogy keressen fől engem, úgyis már régen nem találkoztunk. Én aztán – természetesen anélkül, hogy erről az összeesküvésről említést tennék – majd ráterelem a szót erre a kérdésre.

Tatjána köszönettel vette ezt az ajánlatot, és megígérte, hogy hamarosan elküldi hozzám Sándort.

Ezután vártam, hogy Sándor hamarosan eljön hozzám, vagy legalábbis felhív telefonon. De se nem jött, se nem telefonált.

Rövidesen felhívtam én. Érdeklődtem, hogy van, mit csinál, hogy van Tatjána. Kérdéseimre rövid, sablonos feleleteket adott.

– Jó lenne egyszer összejönnünk egy kicsit elbeszélgetni – mondtam neki végül is. – Megígérte, hogy néhány napon belül felhív, és megbeszélünk egy találkozást.

Elmúlt néhány nap, sőt néhány hét is, de Sándor csak nem telefonált.

Másoktól értesültem róla, hogy elutazott Moszkvából. Kiküldték előadónak egyik antifasiszta iskolába, magyar hadifoglyok közé. Kissé különösnek találtam, hogy még csak telefonon se búcsúzott el tőlem, de olyan viharos időket éltünk akkoriban, hogy ilyesminek nem tulajdoníthatott az ember nagy jelentőséget.

MOSZKVA VÉDELMÉÉRT

Moszkva védelme sikerrel járt, a város elestének veszélye megszűnt. A szovjet kormány emlékérmet adott ki azok számára, akik a város védelmében, akár fegyverrel, akár munkájukkal részt vettek. Erre a „Moszkva védelméért" elnevezésű emlékéremre jogosultak voltak mindazok, akik nem evakuáltak, és munkájukat a legnehezebb időben is megszakítás nélkül folytatták. Az érem adományozását kérni kellett, az illető munkahelyének ajánlásával. A rádió vezetősége összeírta és fölterjesztette mindazokat a munkatársait, akik nem evakuáltak, hanem a városban maradva, a legnehezebb hónapokban is biztosították a moszkvai rádió megszakítás nélküli adásait. Engem azonban – aki bár továbbra is

dolgoztam a rádió számára, de már nem a rádió, hanem az Akadémia státusában voltam – nem vettek fel a listára. Az Akadémia Történeti Intézete viszont, amelyből már 1941 nyarán kiváltam, úgyszintén a Néprajzi Intézet, amelyhez csak 1943 áprilisában kerültem, természetesen nem terjeszthetett fel, annál is inkább, mert a legnehezebb időben maguk is evakuációban voltak.

Én kitüntetésekre sohasc vágytam, de erre az egyre nagyon büszke lettem volna. Elmentem hát a rádióhoz és szóvátettem a dolgot.

A rádió vezetője bekérette a fölterjesztettek listáját. A bemondók és gépírónők mindannyian rajta voltak. Én, aki az összes magyar nyelvű adásokat írtam, fordítottam vagy szerkesztettem, hiányoztam. A vezető fel volt háborodva. Biztosított, hogy az éremre feltétlenül jogom van, és felajánlotta, hogy pótlólag fölterjeszt. A fölterjesztést azonnal le is diktálta és utasítást adott, hogy sürgősen küldjék el.

Hetek múltak, de semmi értesítést nem kaptam. Az intézetben, ahol dolgoztam, már többen megkapták és viselték az érmet, olyanok is, akikről tudtam, hogy a legnehezebb hónapokban evakuációban voltak. Megkérdeztem a párttitkárt: hogy lehet ez? Ő felvilágosított, hogy vannak, akik az első hónapokban részt vettek a város körüli erődítmények építésében, és csak később evakuáltak. Megnyugtatott, hogy várjak türelemmel, nekem is feltétlenül meg kell kapnom.

Újabb két hét múlva ismét elmentem a rádióhoz és megkértem, érdeklődjék meg, hogy rám vonatkozó átiratukat hogyan intézték el. Néhány nap múlva közölték velem, hogy várjak nyugodtan, az érmet én is megkapom.

Néhány hét múlva az egyik kerületi tanácsszerv értesített, hogy egy meghatározott nap meghatározott órájában jelenjek meg az emlékérem átvétele végett.

Az értesítésnek nagyon megörültem, s a jelzett helyen és időben pontosan megjelentem. A szobában egy tisztviselőnő fogadott. Miután a kapott éresítést felmutattam, jó ideig túrkált az asztalán heverő iratok között, majd közölte, hogy a rám vonatkozó határozat még nem érkezett be hozzájuk. Ha megjön, majd értesítenek.

Még egy hónapig vártam, de értesítés nem jött. Ismét a rádióhoz fordultam. Kértem, érdeklődjék meg, mért húzódik a dolog.

Néhány nap múlva behívtak és közölték, hogy sajnálatukra, az érmet nem kapom meg. Az érem adományozásához ugyanis a kerületi pártbizottság jóváhagyása szükséges, s az a jóváhagyást nem adta meg.

Megköszöntem a felvilágosítást, nagyot nyeltem és keserű mosollyal távoztam. Az illető pártbizottság a „Vörös Presznya" kerületi pártbizottsága volt, ahol annak idején kizárásom után megnyugtattak, hogy ha a pártból ki is zártak – mint „feddhetetlen szovjet polgár"-nak – ugyanazok a jogaim, mint minden más szovjet polgárnak.

DORA BORISZOVNA ÚJABB MÁRTÍRIUMA ÉS HŐSTETTEI

1944 elején Dora Boriszovnát újabb csapás érte: elbocsátották a munkájából. Eddig is csak mint „létszámfeletti" dolgozott, olyan munkán, amely egyáltalán nem egy idős asszony számára való, bár ő maga nagyon szerette és nagy lelkesedéssel csinálta. Most viszont, amikor egyre nőtt a hadseregből leszerelt, harcképtelen, de munkaképes rokkantak száma, minden olyan munkára, amely nekik megfelelt, őket alkalmazták. Dora Boriszovnát is ilyen leszerelt katona váltotta fel.

Más az ő helyében örült volna, hogy öreg napjaira nyugodtan élhet. Igényei olyan szerények voltak, hogy a férje után élvezett nyugdíjból szépen eléldegélhetett volna. Dora Boriszovna azonban nem bírta elviselni a tétlenséget. Munka nélkül lenni – ez számára szinte fizikai szenvedést jelentett.

Néhány napig lesújtva járt-kelt reggeltől estig a lakásban, figyelte a többi lakók életét, lesve, hogy hol lehetne valamit segíteni.

Egy reggel aztán elmondta a feleségemnek, hogy Borka, aki a háború elejétől fogva a fronton volt és három év alatt soha még csak meg sem sebesült, most a román fronton elesett. Felesége a két gyerekkel visszaérkezett az evakuációból, de nincs hol lakniuk, mert a ház, amelyben laktak, a bombázások idején elpusz-

tult. Egy-két év is beletelhet, amíg új lakást utalnak ki nekik. Dora Boriszovna elhatározta, hogy magához veszi őket. A fiatal özvegynek így módjában lesz munkát vállalnia, ő majd főz rájuk és bíbelődik a gyerekekkel.

Mi nem szóltunk semmit, nem akartuk elrontani Dora Boriszovna örömét, titokban azonban aggodalommal fogadtuk ezt a hírt. Visszaemlékeztünk rá, hogy milyen keserű tapasztalatai voltak Dora Boriszovnának a menyével annak idején a háború előtt. Az a gondolat is fölmerült bennem: nem lenne-e helyes, ha a lakószövetkezet vezetősége megtagadná a fiatal özvegytől a beköltözési engedélyt?

Megbeszéltem a dolgot a vezetőség tagjaival. Dora Boriszovnát valamennyien jól ismerték, nagy tisztelői voltak, együtt éreztek vele és szívükön viselték a sorsát. Ezért hajlottak arra, hogy még Dora Boriszovna akarata ellenére is meg kell védenünk az érdekeit. Ugyanakkor azonban az az általános vélemény alakult ki, hogy tekintettel kell lennünk egyrészt arra, hogy kétgyerekes hadiözvegyről van szó, akinek amellett előbb vagy utóbb úgyis kiutalnak majd saját lakást, másrészt arra, hogy Dora Boriszovnának mégiscsak jobb, ha nincs teljesen magára hagyatva. Végeredményben úgy döntöttünk, hogy a beköltözési engedélyt megadjuk az özvegynek, de nem mint teljes jogú lakónak, csak ideiglenesen, anélkül, hogy lakótérre jogot nyerne, arra az időre, amíg ki nem utalják a nekik járó lakást.

Néhány nap múlva Zina a két gyerekkel valóban beköltözött Dora Boriszovnához.

Aggodalmaink, sajnos, teljes mértékben beigazolódtak. Az első napokban Zina kifogástalanul viselkedett, maga volt a megtestesült kedvesség. Alig múlt el azonban néhány hét, mindezek a szép tulajdonságok úgy eltűntek nála, mintha sohase lettek volna. Szegény Dora Boriszovna hiába próbált kedvébe járni, hiába tett meg mindent, hogy békesség legyen a háznál, Zina mindenbe belekötött, mindenben hibát talált, és olyan goromba volt szegény öregasszonnyal, mint a pokróc. Még az volt a szerencse, hogy hivatalba járt, és így a nap nagy részében nem volt otthon, s esténként is gyakran elment hazulról – ő tudta, hova. Amíg Zina távol járt, minden rendben volt. Dora Boriszovna boldogan bíbelődött a gyerekekkel, öltöztette, fürösztötte, etette őket, fárad-

ságot nem ismerve főzött, mosott és takarított egész nap. De amint Zina betette a lábát, elkezdődött a haddelhadd.

Dora Boriszovna vértanúhoz méltó türelemmel, egy szó nélkül viselte el mindezt. Tudta, ha visszafelel, az csak még jobban felingerli Zinát, s akkor olyan botrányt csap, hogy összeszaladnak a lakók. Ezt pedig mindenáron el akarta kerülni.

Olykor azonban megesett, hogy szegény már nem bírta tovább, és könnyes szemmel jelent meg a konyhában vagy a folyosón.

Egy este, amikor Zina különösképpen megvadult, az öregasszony lelkében a szokottnál jobban felgyülemlett a keserűség, és átjött hozzánk, hogy egy kicsit kisírja magát. Mi, mint mindig, szeretettel fogadtuk, és mindent megtettünk, hogy megnyugtassuk, ami végül sikerült is. Aztán nagy nehezen rábeszéltük, hogy igyék meg velünk egy csésze teát. Teázás közben megmondtam neki, hogy Zina viselkedését mi is, a többi lakók is botrányosnak tartjuk, és már jó ideje foglalkozunk a gondolattal: ne vonjuk-e vissza a Zina részére adott ideiglenes lakhatási engedélyt.

– Az isten szerelmére – vágott közbe Dora Boriszovna –, csak ezt ne tegyék. Gondoljanak a két kisgyerekre. Mi lesz velük, ha Zina lakás nélkül marad? Én majd csak kibírom vele valahogy. Tulajdonképpen nem is olyan borzasztó a helyzet. Csak én, bolond vénasszony, veszem ennyire szívemre a dolgot. Nem kell törődni velem . . .

Dora Boriszovnának ez az újabb megpróbáltatása nem sokáig tartott.

Még egy év se telt el Borka halála óta, Zina újra férjhez ment.

Mi úgy szereztünk tudomást a dologról, hogy egy este Dora Boriszovna átjött hozzánk „tanácsot kérni". Már tudniillik, ő így mondta. A valóságban kiderült, hogy egyáltalán nem tanácsra van szüksége, hanem segítségre – saját maga ellen.

Mindenekelőtt elmondta, hogy Zina közölte vele férjhezmenetelét.

– A mai nők már ilyenek – tette hozzá. – A férjük emléke még csak annyira se szent előttük, hogy legalább egy évig hűek maradnának hozzá. De hiába, ez ellen semmit sem lehet tenni, és annyi ember pusztult el ebben az átkozott háborúban, hogy talán jobb is, ha a fiataljaink sietnek minél előbb gyerekeket hozni a világra.

A kissé kacskaringós bevezetés után áttért a tulajdonképpeni problémára.

– Zinácska, az is érthető, ide szeretné hozni a férjét. Annak tudniillik csak valami pici kis szobácskája van, ahol Zina és a két gyerek számára nincs hely. Én, bevallom, nem nagyon örültem neki. Egész rendes embernek látszik, de hát ki tudhatja, mi van a lelkében. Ha volna valamilyen más lehetőség, nem is egyeznék bele. De mit tegyek? Nem akadályozhatom meg Zinát abban, hogy a gyerekeinek apát szerezzen az apjuk helyett, mikor módja van rá. Úgy gondolom, majd csak megférünk valahogy. Csak az kell, hogy a szövetkezeti vezetőség megadja az engedélyt Zina férjének a beköltözésre.

A helyzet teljesen világos volt. Semmi kétségem nem volt aziránt, hogy szegény öregasszony maga is jól látja, milyen veszedelem fenyegeti, de képtelen ellenállni a fiatalasszony terrorjának.

Zina nyilván nem hagyott neki békét mindaddig, amíg ki nem zsarolta tőle a beleegyezését, sőt még arra is rákényszerítette, hogy ő maga járja ki a beköltözési engedélyt.

Rögtön kijelentettem Dora Boriszovnának, hogy én, mint a vezetőség elnöke, ellenezni fogom az engedély megadását.

– Mindentől eltekintve, az engedélyt már azért sincs jogunk megadni – mondtam –, mert a házban így is nagy a zsúfoltság. A lakószövetkezetnek több mint tíz olyan tagja van, akinek kisebb a lakótere az előírt normánál. Zinát is csak ideiglenesen engedtük be arra az időre, amíg lakást kap, így nem is lehet azzal érvelni, hogy már bennlakó személy családtagjáról van szó.

Dora Boriszovna hősies erőfeszítéssel próbált meggyőzni engem arról, aminek az ellenkezőjéről maga is meg volt győződve, de természetesen eredménytelenül. Én a vezetőség elé vittem a kérdést, a vezetőség pedig a lakók gyűlése elé terjesztette.

A lakógyűlés – éppúgy, mint Lena esetében – most is határozottan állást foglalt: a beköltözési engedélyt megtagadtuk.

Mikor Zina megtudta, hogy új férjét nem hozhatja be a lakásba, nagy jelenetet rendezett. Azzal vádolta Dora Boriszovnát, hogy ő áskálódott ellene a vezetőségnél: formálisan kérvényezte, hogy adják meg a beköltözési engedélyt, de titokban „csalárd módon" maga beszélte rá a vezetőségi tagokat és az egyes lakókat a kérés elutasítására.

Ettől a naptól kezdve Dora Boriszovna élete valóságos pokollá vált. Akármit mondott, akármit csinált, Zina mindenben hibát talált, szidta, mint a bokrot, sokszor olyan kiabálást csapott, hogy az egész ház zúgott bele.

Már azon gondolkoztunk, hogy visszavonjuk Zina ideiglenes lakhatási engedélyét és kitesszük őt a lakásból, amikor a kérdés magától megoldódott.

Néhány nappal az említett botrányos jelenet után Zina eltűnt a lakásból. Egy reggel összecsomagolta a holmiját, és kijelentette Dora Boriszovnának: miután ő „lehetetlenné tette a számára, hogy a gyerekeinek élhessen", kénytelen itt hagyni a gyerekeit és átköltözni a férjéhez.

– Ami pénzem van, azt itt hagyom a kicsinyek számára – mondta, és néhány bankjegyet tett le az asztalra. – Ezentúl pedig minden hónap elsején el fogom küldeni a gyerekek tartásdíját.

Ezekkel a szavakkal sarkon fordult és elment.

Elseje után érdeklődtünk Dora Boriszovnánál, hogy megkapta-e Zinától a pénzt a gyerekek számára.

– Még nem – felelte kissé zavartan –, de az nem jelent semmit. Mindenki tudja, hogy a postán néha elakadnak a küldemények.

Mikor a pénz a hónap közepéig sem érkezett meg, unszoltuk Dora Boriszovnát, hogy ne várjon tovább, azonnal keresse fel Zinát, vagy írjon neki, és követelje a tartásdíjat. Tudtuk, hogy az a kis nyugdíj, amit férje után kap, arra is kevés, hogy ő maga nagy szerényen megéljen belőle, nemhogy két gyereket tartson el. Ő azonban semmi nyugtalanságot nem mutatott.

– Hogyne, hogyne – csitított bennünket. – Még néhány napig várok, aztán majd utánajárok a dolognak.

Eljött az újabb elseje, de Zina még mindig nem adott magáról életjelt.

Mikor legközelebb megint érdeklődtünk Dora Boriszovnánál, kiderült, hogy nem is tudja Zina címét.

– Hogyhogy nem tudja? – kérdeztük megdöbbenve. – Ahhoz, hogy az új lakásba bejelentsék, itt nálunk ki kellett jelentenie magát, és meg kellett adnia az új címét.

Kiderült, hogy Zina ki sem jelentkezett.

Próbáltuk őt megkeresni, de ez nem ment könnyen. Dora Bo-

riszovna Zina új férjének még a nevét sem tudta. Ezt ugyan sikerült megállapítanunk abból a beadványból, amelyet Zina a lakószövetkezethez intézett a férje érdekében. A beadványban a lakáscíme is fel volt tüntetve, azonban ezzel sem mentünk sokra, mert – mint kiderült – a megadott cím hamis volt. A bejelentőhivatalban megállapítottuk, hogy a kérvényben megnevezett személy egyáltalán nincs bejelentve.

Ez már több volt a soknál. Megmagyaráztuk Dora Boriszovnának, hogy a gyerekek érdekében kötelessége azonnal bejelenteni az illetékes hatóságnál, hogy mi történt, és ugyanakkor bírósághoz fordulni a tartásdíj ügyében.

Dora Boriszovna sokáig húzódozott ettől. Egyrészt a legkülönbözőbb lehetőségeket sorolta fel Zina mentségére, illetve eljárásának megmagyarázására, másrészt azzal érvelt, hogy az ilyen „hivatalos panaszok" úgyis hiábavalók, mert „hatósági határozatokkal gyerekeket nem lehet jóllakatni".

Hosszas rábeszéléssel végre sikerült aláíratnunk vele a szükséges beadványokat. Ez persze egyelőre nem sokat segített Dora Boriszovna helyzetén. Hét múlt hét után, de a hatóságok által indított vizsgálat még nem jutott eredményre.

Egy reggel, mikor munkába indultam, Dora Boriszovna velem együtt lépett ki a házból; kézen fogva vezetve a két gyereket.

– Hova ilyen korán, Dora Boriszovna? – kérdeztem, és lelkiismeret-furdalást éreztem arra a gondolatra, hogy milyen nehéz is lehet ennek a szegény öregasszonynak az élete ezzel a két kis aprósággal, akikre mindent neki kell elvégeznie, nem is említve az anyagi nehézségeket.

– Megyünk az óvodába – felelte Dora Boriszovna büszkén. – Sikerült elhelyeznem a drágáimat egész napra, és hozzá teljes koszttal.

– Nagyszerű – mondtam őszinte örömmel. – Ez valóban a legjobb megoldás.

De a következő percben már arra gondoltam, hogy a két gyerek teljes ellátása nem lehet valami olcsó mulatság. Dora Boriszovna szerényke nyugdíjából egész biztosan nem futja. Mindjárt meg is kérdeztem:

– Mibe kerül ez havonként, és – ha nem sértem meg a kérdéssel – ki fizet értük?

– Ó, fizetni azt nem kell – felelte Dora Boriszovna. – Éppen mivel nincs, aki fizessen értük, hát úgy oldottam meg a dolgot, hogy beálltam egész napra egy gyerekotthonba gondozónőnek. Fizetés fejében befogadják és kosztolják a két gyereket, sőt ebédet még nekem is adnak.

Első pillanatban nem tudtam szóhoz jutni a meglepetéstől. Ámulva néztem erre az igénytelen kis öregasszonyra, és elszégyelltem magam: erre a nőre mondtam én ki magamban nem is egyszer azt az ítéletet, hogy tehetetlen és gyámoltalan!

– Nos hát, kedves Dora Boriszovna – mondtam aztán, mikor az első ámulatból magamhoz tértem –, mától fogva most már tudom, hogy ha szükségem lesz rá, kihez menjek egy kis energiát kölcsönkérni. Bizony a mai fiataljaink közül sokan eljöhetnének magához tanulni.

– Ugyan, ugyan – ellenkezett Dora Boriszovna. – Igazán csak azt tettem, amit hasonló helyzetben bárki más is megtenne, ha a szükség úgy hozná magával.

Elértünk a metróállomáshoz, ahol utunk szétvált.

– Mint ahogy a régi bölcs mondásban áll – ki-ki ereje szerint! – mondta Dora Boriszovna búcsúzóul.

AMI MÉG HÁTRA VAN

Negyvennégy nyarán – azoknak a felejthetetlen estéknek egyikén, amikor Moszkvában az emberek apraja-nagyja kitódult az utcára gyönyörködni az aznapi legfrisebb győzelmeket ünneplő tűzijáték pompájában – a ház udvarán Szofja Markovnával együtt hallgattuk az üdvlövéseket, és néztük a tűzijátékot.

– Na látja, kedves Szofja Markovna, ezt is megértük. A kocka végleg megfordult. Most már csak egy kis türelem, és minden bajnak vége lesz.

– Ez iránt semmi kétség. És boldogoknak kell lennünk, hogy így van – felelte Szofja Markovna, hangjában azonban legnagyobb csodálkozásomra most is a régi nyugtalanság és elégedetlenség rezgett. – De hány üdvlövést és hány tűzijátékot kell még végigcsinálnunk, amíg azt a boldog véget megérjük? És hány

újabb százezer embernek kell addig még szörnyű halállal elpusztulnia a lengyel mezőkön és a haláltáborokban?

Próbáltam megnyugtatni Szofja Markovnát, igyekeztem meggyőzni arról, hogy most már a dolgok logikája hozza magával, hogy az események gyorsított ütemben fognak következni. Minden igyekezetem hiábavaló volt, Szofja Markovna olyan intenzíven élte át azt, ami a frontokon és a megszállt területeken végbement, hogy a hátország boldog győzelmi mámora nem tudta őt magával ragadni.

A tűzijáték után Szofja Markovna benézett hozzám, kezében egy ív papírral.

– Itt van, nézze csak meg, Andrej Alekszandrovics. Összeírtam azoknak a városoknak a nevét, amelyeknek bevételét egész biztosan ugyanilyen üdvlövésekkel fogjuk majd megünnepelni. Hetvenhatot számoltam össze. Pedig csak a legfontosabbakat vettem.

MOST VAGY SOHA

A sztálingrádi győzelem nyomán már a negyvenhármas év első felében döntő fordulat állt be a háború menetében az antifasiszta szövetségesek javára. A negyvenhármas év második és a negyvennégyes év első felében az antifasiszta erők nagy lépéssel haladtak előre a teljes győzelem, a fasiszta hadsereg teljes megsemmisítése felé. Negyvenhárom második felében az angol–amerikai csapatok behatoltak Olaszországba, amely szeptemberben feltétel nélkül megadta magát, és októberben hadat üzent Németországnak. Erre a szövetségesek október végén Moszkvában tartott konferenciája garantálta Olaszországnak – mint demokratikus államnak – függetlenségét és területi épségét, ugyanakkor elkötelezte magát a háborús bűnösök háború utáni felelősségre vonására. Egy hónappal később, a teheráni konferencián, a szövetségesek általános támadás indítását határozták el valamennyi náci megszállás alatt álló európai ország felszabadítására. 1944 elején a szót tettek követték. Januárban a szovjet hadsereg átlépte Lengyelország, majd márciusban Románia határát, júniusban pedig megindította a támadást Finnország ellen. A nyugati szövetségesek még januárban partra szálltak Dél-Olaszországban s ha túl lassan is, de fo-

kozatosan szorították ki a németeket, és június elején bevonultak Rómába. Ugyancsak június elején – háromévi szégyenletes szabotálás után – végre megnyitották a várva várt második frontot: partra szálltak Franciaországban.

A háború döntő szakaszához érkezett. Hogy náci-Németország teljes összeomlása elkerülhetetlen, ahhoz már nem fért kétség. A szövetségesek még moszkvai konferenciájukon felszólították a csatlós országokat, hogy kövessék Olaszország példáját, ha meg akarják menteni országaikat és népeiket a pusztulástól. De Budapesten Kállay miniszterelnök még mindig Hitler nótáját fújta, kitartásra szólította a nemzetet a háború folytatása mellett, még mindig „szövetségi hűség"-ről és a „végső győzelem"-ről szónokolt.

Ebben a kritikus időpontban írtam – és adta le ismételten a moszkvai rádió magyar adása – *Most vagy soha!* című versemet, amelyből itt idézek:

A szó elhangzott. Döntnöd kell, magyar,
Meg kell kérdezned szived és eszed:
Mit követel? Mit kíván? Mit akar?
Jaj neked, százszor jaj, ha nem teszed.
Ha tovább hallgatsz, jaj neked örökre,
Lesújt s szétzúz a történelem ökle.

Töprengeni, várni nincs többé időd,
Lassú gyógymódnak nincs már helye itt.
A seb feltört, a daganat kinőtt:
Itt már csak véres, nagy műtét segít.
Éles a kés, de a vágása: élet.
S meg kell halnod, ha ezt most meg nem érted.

SÖTÉT FELHŐK MAGYARORSZÁG FELŐL

Október közepén nagy izgalmakat éltünk át. Először jött a hír Horthy rádiószózatáról és a háborúból való kiugrásra tett – s a tőle megszokott reakciós rövidlátással ostoba módon végrehaj-

tott –, a munkásság felfegyverzésének megtagadásával eleve kudarcra ítélt kísérletéről. Mikor még csak rádióbeszédéről tudtunk és arról, hogy küldöttei megérkeztek Moszkvába a fegyverszünet megkötése céljából – ujjongással fogadtuk a híreket. Örömünk persze nem tartott sokáig. A további események – a lágy agyú lovastengerész negyedszázados szégyenletes uralmának szégyenletes vége és a nyilas banditák hatalomra jutása – annál jobban elkeserítettek. A rózsaszín illúziók egéből, amelyben egy-két napig éltünk, egyszerre lezuhantunk a kétségbeesés és reménytelenség poklába. A magyar kommunista emigránsok, akik tegnap emelt fővel és ragyogó arccal jártak, egyik napról a másikra lehorgasztott fejű, lógó orrú pesszimistákká váltak.

Néhány nap múlva – másoktól tudtam meg – Rákosi összehívta a Moszkvában élő magyar kommunisták aktívaértekezletét, hogy tájékoztassa őket az elmúlt napok eseményeiről és megbeszéljék a helyzetet s az azzal járó feladatokat. Engem nem hívtak meg. Nyilván úgy vélték, hogy akit a szovjet pártból kizártak, annak nem lehet helye a magyar kommunisták között sem.

IGOR FIAM KATONA LESZ

Az általános iskola nyolcadik osztályát Igor fiam nyárra sikerrel befejezte. Minthogy leginkább a műszaki dolgok iránt érdeklődött, az általános iskolát nem folytatta tovább, hanem felvétette magát egy hároméves légügyi technikumba. Mindjárt kezdettől fogva egyre gyakrabban azt rebesgette, hogy ő tulajdonképpen a katonasághoz szeretne menni a rosztovi repülőtervező iskolába.

Nekem és a feleségemnek nem is lett volna kifogásunk ez ellen, de a technikum, amelybe járt, szintén hadi célokra készített elő szakembereket, s ezért annak tanulói nem estek sorozás alá. Annál nagyobb volt a csodálkozásunk, mikor a második év első felében egy nap azzal állt elénk, hogy felvették a hadseregbe, és a közeljövőben már el is utazik Rosztovba a repülőtervező iskolába.

– Hogyhogy felvettek? – kérdeztem csodálkozva. – Hiszen a ti iskolátok a hadsereg számára dolgozik.

– Hát igen – mondta a fiam. – A kerületi katonai biztos is ezt mondta, hogy nincs joga a mi iskolánk tanulóit besorozni, csak abban az esetben, ha valaki különleges engedélyt hoz erre az iskola igazgatójától. Én az engedélyt megszereztem, elvittem neki, és fel is vett. Tessék, itt a papír.

– Hogy sikerült csak úgy egyszerűen megszerezned?

– Hát egyszerűen éppen nem ment, de jó kapcsolataim vannak az igazgató titkárnőjével. Ő megszerezte nekem. Hogy hogyan, az az ő dolga.

Felmutatta a katonai biztos igazolványát, amely tanúsította, hogy felvették a hadseregbe.

Mi vegyes érzelmekkel fogadtuk közlését. Hogy a hadseregbe óhajt jutni, mint akkoriban mindenki, az érthető volt. De szívesebben vettük volna, ha vár még egy évet, hiszen még csak tizenhét éves volt, és két évet végzett a technikumban. Jobban szerettük volna, ha befejezi tanulmányait. Most persze már késő volt erről beszélni.

– Ahogy gondolod, fiam – mondtam neki. – Szerintünk talán még ráértél volna, de amit tettél, becsületedre válik.

A bevonulás napja hamar elérkezett. Egy reggel elkísértük a kaszárnyáig, ahol jelentkeznie kellett. Az épületbe civileket nem engedtek be, így hát el kellett búcsúznunk.

Az úton hazafelé Kátya egy szót sem szólt. Nyilván nehéz szívvel engedte el a fiát.

ARCCAL MAGYARORSZÁG FELÉ

ESEMÉNYDÚS ÉVVÉGE

1944. december 23-án Rákosi felhívott, kért, hogy sürgősen keressem fel a lakásán.

Amint a szobájába beléptem, minden bevezetés nélkül nekem szögezte a kérdést:

– Akarsz-e hazamenni Magyarországra?

– Sohasem szűntem meg akarni – válaszoltam.

– Akkor január elsejétől mellettem fogsz dolgozni a Kossuth Rádiónál, mint szerkesztő. És amikor a Kossuth Rádió beszunteti működését, mert adásai Magyarország teljes felszabadulásával fölöslegessé válnak – ez néhány hónapon belül feltétlenül bekövetkezik –, akkor indulsz haza Magyarországra. Egyelőre holnap reggel jelentkezz a szovjet párt Központi Bizottságánál, keresd telefonon N. N. elvtársat, ő majd megmondja, mikor és kihez kell menned beszélgetésre. Ha ez a beszélgetés megtörtént, hívj fel telefonon és én majd részletesen tájékoztatlak a továbbiakról.

A Központi Bizottságnál folytatandó beszélgetést olyasfélének képzeltem, mint amilyet szegény Jerome-mal folytattak annak idején szerencsétlen beadványa után. Csak persze reméltem, hogy a következménye nem lesz hasonló. De tévedtem: a beszélgetés is egész másféle volt. Tulajdonképpen nem is lehetett beszélgetésnek nevezni.

Az elvtárs, aki fogadott, vaskos dossziéban lapozgatott, a dosszié rengeteg összefűzött, számozott lapot tartalmazott. Az elvtárs bele-beleolvasva a lapokba kérdéseket tett fel, és nekem csak rövid válaszokat kellett adnom. A kérdések főleg a Kominternnél, a kiadónál, a Keleti Egyetemen és a rádiónál végzett munkámra

vonatkoztak. Csodálkozással állapítottam meg, hogy milyen bő információt gyűjtöttek össze rólam.

A „beszélgetés" végén az elvtárs a Kossuth Rádió feladatáról és fontos politikai szerepéről beszélt, majd jó munkát kívánt s ezzel a kihallgatás végetért.

Rákosit – ahogy megbeszéltük – felhívtam. Ezúttal csak annyit mondott, hogy január elsején reggel nyolcra jöjjek el a Lenin Intézetbe, ahol a portán már ott lesz részemre egy állandó belépő a szerkesztőség helyiségébe. Különben a helyszínen majd mindent megbeszélünk.

A tudat, hogy a Kossuth Rádiónál fogok dolgozni, és belátható időn belül visszatérhetek Magyarországra – amiről harminc éve álmodoztam, de már régen nem is hittem benne –, nagyon izgatott és fellelkesített. Az év hátralevő utolsó napjai még jobban felcsigázták izgalmamat és lelkesedésemet.

A karácsony utáni napokban megrázó hírek érkeztek Budapest ostromáról. Még első hullámai sem ültek el a borzadály és harag viharának, melyet a fasiszta banditák szörnyű gaztette: a parlamenterek aljas legyilkolása keltett bennünk, amikor jöttek a jelentések a Budapest utcáin folyó véres harcokról, a szovjet csapatok utcáról utcára történő előrenyomulásáról. Közben tudomásomra jutott az a számomra különösen lesújtó tény is, hogy az egyik orvul legyilkolt parlamenter nem volt más, mint régi harcostársunk, a kiváló magyar kommunista forradalmár, Steinmetz elvtárs kedves Miki fia. A háború előtti években Moszkvában gyakran találkoztam Steinmetz elvtárssal közös barátainknál, Hámoréknál, és nagyon megszerettem őt.

A megrázó, fájdalmas események mellett nem hiányoztak a másféle, reménykeltő és lelkesítő izgalmak sem. Hazánk egy része még fasiszta megszállás alatt volt, de az új, felszabadult Magyarország első demokratikus kormánya már megalakult Debrecenben. Lélegzet-visszafojtva hallgattam a rádió közlését, hogy a kormányban három kommunista is helyet foglal, közülük kettő – Nagy Imre és Gábor József – hazatért moszkvai emigráns.

A napok lassan teltek. Soha még ilyen türelmetlenül nem vártam az újesztendő megérkezését. Munkám a Kossuth Rádiónál már a hazatérés bevezető szakaszát jelentette számomra.

Végre eljött az év utolsó napja. Szilveszterre Földes Palival

együtt – aki több hónapos partizánkodás után nemrég tért vissza Moszkvába – meghívást kaptam egy magyar elvtárs családjához.

Az új év érkezését vidám szilveszteri ünnepséggel szokás köszönteni. Azok a magyar elvtársak, akik akkor este Nagy Károlyéknál összejöttek, csak félig hódoltak ennek a hagyománynak. Ez a szilvesztereste egyszerre az öröm és a gyász ünnepe volt. Hazánk közeli teljes felszabadulásának és saját hazatérésünknek perspektíváját vidám nótázással és poharazással ünnepeltük, de közben többször is elhallgatott a nóta, nyugodtak a poharak. Mély fájdalommal szívünkben emlékeztünk meg azokról a honfitársainkról, akiknek ezekben a napokban életükkel kell fizetniük a fasiszták bűneiért.

KOSSUTH RÁDIÓ

A Kossuth Rádió szerkesztősége nem hasonlított a moszkvai rádió magyar adásának szerkesztőségére. A stúdió, ahonnan az adásokat sugározták, Moszkva egyik peremvárosában volt, villamossal jó órányi távolságban a város központjától. A Kominternfeloszlása óta ugyanabban az épületben nyertek elhelyezést a külföldi kommunista testvérpártok – köztük a magyar párt – moszkvai képviselői is. Magának a szerkesztőségnek viszont a város szívében, a moszkvai szovjet épületével szemben magasló Lenin Intézetben volt három szobája. A szerkesztőségben mindössze hárman dolgoztunk. Egyik szobában a szerkesztőség vezetője, Rákosi Mátyás foglalt helyet, a másik kettőben két munkatársa, Háy Gyula és én.

Általában reggel kilenc órakor megkaptuk a stúdióból a nyilas rádió előző napi és éjjeli adásainak szövegét. Miután ezt elolvastuk, összeültünk Rákosi szobájában és megbeszéltük, hogy osszuk el hármunk között a cikkeket. Vagy Rákosi mondta el először, hogyan látja jónak, aztán meghallgatta a mi véleményünket, vagy előbb megkérdezte, hogy mit javasolunk, de mindkét esetben ő maga döntött. Rendszerint két-két téma jutott mindegyikünkre – néha három is. A megbeszélés után ki-ki a saját szobájába ment, és nekilátott a cikkírásnak. Amint egy cikk elkészült, beadtuk

Rákosinak jóváhagyásra. Tizenkettőre mindennek készen kellett lennie, mert akkor indult a futár az anyaggal a stúdióba.

Rákosi, azonkívül, hogy a szerkesztőséget vezette, a magyar párt moszkvai főképviselője is volt. Mint ilyen, szerkesztőségi szobájában fogadta „útravaló" beszélgetésre azokat az elvtársakat, akik már a közeli napokban indultak haza Magyarországra. Tizenkettő után csaknem mindennap valóságos búcsújárás volt a szerkesztőségben. Rákosi mindegyik elvtárssal külön beszélgetett, s amíg egyikük benn volt nála, a többieknek várakozniuk kellett. Háy és én ezért tizenkettő után is bennmaradtunk még egy-két órát, hogy az elvtársaknak ne kelljen a folyosón várakozniuk. Behívtuk őket magunkhoz, és mi is elbeszélgettünk velük.

Az emberekre alig lehetett ráismerni. Elvtársak, akiket hosszú évek óta komor, hallgatag embereknek ismertem, boldogságtól ragyogó arccal áradoztak az odahaza rájuk váró komoly munkáról.

Január végén Rákosi hazatért Magyarországra. Helyét a Kossuth Rádió szerkesztőségében Háy László foglalta el, úgyhogy ettől kezdve a szerkesztőség munkáját a két Háyval együtt hármasban láttuk el. A munka módszere, tartalma maradt a régi, de Háy László nem éreztette velünk, hogy ő a főnök, mindent együtt beszéltünk meg, mint elvtársak és kollegák.

Háy Gyula egy nap bizalmasan elmondta nekem, hogy mihelyt a Kossuth Rádió adásai fölöslegessé válnak, őt azonnal haza indítják, és egy „Magyar–Szovjet Kulturális Társaság" megszervezése lesz a feladata. Mint mondta, ezt Rákosi még elutazása előtt közölte vele. Háy rábeszélt, hogy fordítsam le Csehov néhány egyfelvonásos vígjátékát. Ezek – mondta – kiválóan alkalmasak első lépésnek arra, hogy a klasszikus orosz irodalmat széles tömegekkel megismertessük és megkedveltessük Magyarországon. A gondolatot nagyon jónak találtam és rövidesen összeválogattam néhány – célunknak véleményem szerint legjobban megfelelő – kis Csehov-darabot. Válogatásommal Háy egyetértett és megígérte, hogy ha a fordítások időben elkészülnek, magával viszi azokat, a Magyar–Szovjet Kulturális Társaság részére. Nagy lelkesedéssel fogtam a munkához s a kora reggeli órák és az esték felhasználásával néhány hét alatt sikerült is a fordítást befejeznem.

A Kossuth Rádiónál írt cikkeim nincsenek birtokomban, soha nem is voltak, mert sem a Rákosinak leadott kézirat-fogalmazványokat, sem a stúdióba küldött gépelt szövegek másolatát nem kaptuk meg. A szerkesztőségi megbeszélésekre mindig magammal vittem egy füzetet, amelybe bejegyeztem, hogy milyen témáról, milyen címmel kell cikkeket írnom. Sok más jegyzetemmel együtt, hazatérésem során ez a füzet is elkallódott, három különvált lapját azonban a sors szeszélye valahogy megőrizte. Kettő közülük, a dátumok megjelölésével (1945. február 19-től március 2-ig), egy pedig dátum nélkül tartalmazza – szintén napok szerint – az általam írt és a Kossuth Rádión leadott cikkek címeit. Úgy gondolom, hogy a szövegek hiányában, a cikkek címei is fogalmat adnak azok jellegéről és tartalmáról.

Február 19. Új szakszervezeti világszövetség.
20. A németországi helyzet.
21. Vegyünk példát az orosz néptől.
Újabb adatok a németek vadállati gaztetteiről.
22. Német rablóerkölcs.
A németországi helyzet.
24. Mit tegyenek a dunántúliak légibombázás idején?
Benzint adnak az oroszok.
25. Éberség.
26. Mit tegyen az elhurcolt magyar katona?
27. A helyzet Németországban.
Eltávolítani a közéletből a földreform ellenségeit.
28. Magyar emigránsok nagygyűlése Londonban.
Március 1. Közeledik a katasztrófa Németországban.
A holland hősök.
2. A romániai események.
A dán szabadságmozgalom.

Vereségről vereségre.
A fasisztákat már csoda sem mentheti meg a pusztulástól.

A három vezető nagyhatalom kormányfőinek tanácskozása.
Magyar vérrel kereskednek a nyilas banditák.
Szájhősök a szennyvíz-csatornában.
Becsületes magyar nem jár náci pribékek pórázán.
Nem németnek vet már a magyar.
Legújabb Zrínyiász.
Az utolsó felvonás.

IGOR LEVELEI

Igortól sokáig hiába vártunk értesítést arról, milyen volt az utazás s milyen az élete katonáéknál. Végre január elején megérkezett első várva várt levele. Azért késett olyan sokáig, mert a levél, amelyet Rosztovból vártunk – Irkutszkból jött.

Levele elején, hangfogóval ugyan, de keserű szavakkal számolt be arról, hogy a rosztovi repülőtervező iskola helyett – ahová jelentkezett – az irkutszki repülőszerelő iskolába vitték. Mikor a vonatra fölszállt, abban a hitben volt, hogy az Rosztovba megy. Egy órával a vonat elindulása után tudta meg, hogy Irkutszkba irányították őket, kétéves szerelőiskolába.

A továbbiakban beszámolt magáról az iskoláról. Kevés elmélet, sok gyakorlat. Spártai szigorúsággal képezik őket az elkövetkezendő japán háborúra, illetve arra, hogy – akár lesz háború Japánnal, akár nem – a távol-keleti katonai repülőtereken mint repülőgépszerelők dolgozzanak. A munka érdekes, de nehéz. A rezsim spártai. Az iskola hallgatói például ügyeleti szolgálatot teljesítenek a repülőtéren. Az ügyelet 24 órás, sokszor 40 fokos hidegben. Az ellátás viszont kifogástalan, meleg holmival bőven el vannak látva, a koszt jó és bőséges.

A levelet elszorult szívvel olvastuk, de legjobban annak befejező részén csodálkoztunk. Igort zárkózott természetű gyereknek ismertük, aki érzelmeinek magától soha, csak hosszas unszolásra adott kifejezést. Most mintha teljesen megváltozott volna. Levele végén az édesanyjához szólt s elérzékenyült hangon, gyöngéd szavakban fejezte ki rajongó szeretetét és vágyódását utána.

„Itt mindennap jóllakhatok, nem úgy, mint Ozsgihán, és a

nagy hidegek ellenére se kell fagyoskodnom, mint ott. De ott veled lehettem és a te melegséged mindent pótolt. Még Kamislovban is jobb volt, mert legalább a hét egy napját veled tölthettem."

Életében most először volt huzamosabb ideig távol az anyjától, s hogy az elszakadás milyen jellemformáló hatással volt rá, arra jellemző, hogy a levél utolsó oldalán egy verset olvashattunk. Ő, aki eddig mindig csak gyakorlati, technikai dolgok iránt mutatott érdeklődést, most verset írt az anyjához.

Kátya napokig betege volt ennek a levélnek. Engem is nagyon megrázott a dolog. Megértettem, milyen nagy törést okozott Igor lelkében, hogy miután nagy lelkesen önként jelentkezett katonai szolgálatra és erőszakolta ki felvételét a hadseregbe – bár túl fiatal kora miatt ez nem volt könnyű –, ilyen csalódást kellett megérnie. Ha a háború még évekig tartott volna, abból a technikumból, amelybe ő járt, akkor sem sorozhatták volna be.

Az első levelet kisebb-nagyobb időközökben követték a többiek.

A levelek rövidek voltak, az átélt nagy csalódásról nem volt bennük szó többé. Beszámolt arról, hogy egészséges, s hogyan él és dolgozik. Némi keserű gúny érezhető volt ugyan néha a hangjában, de általában csak jókat írt. S a levél végén mindig volt néhány gyengéd, érzelmes szava az édesanyjához, olykor külön hozzám is, és időnként egy-egy újabb vers.*

RÁKOSI MOSZKVÁBAN

Egy márciusi napon, mikor a futár az aznapi cikkeinket már elvitte, Háy László elvtárs behívott magához. Szobájába belépve legnagyobb csodálkozásomra ott találtam Rákosi Mátyást. Tudo-

* Itt említem meg a sorsnak egy szeszélyes játékát. Mikor 1946 elején diplomáciai küldetésben úton voltam Amerikába, feleségemmel és fiammal néhány hétig Párizsban kellett várakoznunk arra, hogy hajóra szállhassunk. Egyszer ebéd közben Igor irkutszki élményeiről mesélt. Ekkor derült ki, hogy iskolájuk hallgatói ugyanazokban a fabarakkokban voltak elszállásolva, amelyekben 1915–17-ben mi, az irkutszki tiszti hadifogoly tábor lakói töltöttük fogságunk éveit.

másom volt arról, hogy a most már Budapesten székelő debreceni kormánynak néhány tagja Moszkvába érkezett és tárgyalásokat folytat a szovjet kormánnyal, de hogy Rákosi is itt van, az újság volt számomra.

Elmondta, hogy csak néhány napra jött egy és más dolgot elintézni. Érdeklődött, hogy megy a munka a Kossuth Rádiónál.

– Hallom, hogy jól beváltál az itteni munkában. Számítottam is rá, hogy így lesz, azért hoztalak ide. Örülök, hogy nem csalódtam benned. A Kossuth Rádió jól betöltötte hivatását, s már nem sokáig lesz szükség ezekre az adásokra. Nemsokára felszabadul az országnak az a néhány körzete is, ahol még a németek és a nyilasok utolsó maradékai garázdálkodnak, és akkor mindenki szabadon hallgathatja a budapesti rádió adásait. Amint ez megtörténik, valamennyien indultok haza. Gondolkoztál már azon, hogy mit fogsz csinálni otthon?

– Ez nem az én dolgom. A párt majd eldönti, hogy mire tud használni.

– Igazad van. Én már gondolkoztam erről. Mit szólnál hozzá, ha a rendőrséghez vezényelnénk felelős posztra?

Szavai megdöbbentettek. De mielőtt válaszolhattam volna, a jelenlevő Háy László közbeszólt.

– Nem hinném, Rákosi elvtárs, hogy Sík elvtárs alkalmas lenne erre a munkára. Ismeretei, képességei és tapasztalati, úgy vélem, egész más területre predesztinálják.

Rákosi elmosolyodott.

– Háy elvtárs nem tudja, hogy ő valamikor mint a csitai forradalmi törvényszék tagja, a távol-keleti ellenforradalom felszámolásán tevékenykedett.

Rákosi elgondolását magam is meghökkentőnek találtam, s ezt meg is mondtam neki.

– Én sem hiszem, hogy a rendőrségi munka nekem való lenne. De ha a párt odaküld, természetesen odamegyek és csinálom, ahogy tudom.

– Egyelőre ez csak egy ötlet. Van persze más lehetőség is bőven. Szükség van például kommunista főispánokra. Arról is lehet esetleg szó. A helyszínen majd eldől. Amíg a Kossuth Rádió működik, dolgozz nyugodtan tovább. Aztán majd meglátjuk. Szervusz.

A Rákosival folytatott beszélgetés fölkavart. Se a rendőrségi munkán, se a főispáni poszton nem tudtam magamat elképzelni. Az volt a véleményem, hogy mint tudományos munkás, pedagógus és propagandista tudnám magamat leginkább hasznossá tenni, mert ezen a vonalon sokéves gyakorlatom van.

Másnap Háy Gyula érdeklődésére elmondtam, miről beszélt velem Rákosi s azt is, hogy nekem mi erről a véleményem. Nagy figyelemmel hallgatta szavaimat s az volt a benyomásom, hogy örült annak, amit hallott.

– Teljesen egyetértek magával. És van egy ajánlatom, amely, azt hiszem, megegyezik saját elgondolásaival is. A máris alakulóban levő Magyar–Szovjet Kulturális Társaságnak – amelynek én leszek a főtitkára – a Szovjetunió és a szovjet irodalom népszerűsítése a fő feladata. E célból könyveket és brosúrákat fogunk kiadni, folyóiratot indítunk, országszerte előadásokat szervezünk. Szükségünk lesz egy kvalifikált politikai szerkesztőre, aki az előadások szövegét, a folyóiratban megjelenő cikkeket és általában minden kiadványunkat előzetesen ellenőrzi politikai szempontból. Magánál – akinek mint propagandistának és pedagógusnak is, mint kiadónak és szerkesztőnek is nagy gyakorlata van, sőt tudomásom szerint még a Glavlit vonalán is dolgozott – megfelelőbb embert erre a posztra keresve se találhatnánk. Ha egyetért velem, csapjon a kezembe, a többi az én dolgom. Magának egyetlen lépést sem kell tennie, mire hazér, már várni fogja az íróasztala.

Az ajánlat tetszett nekem. Ennél megfelelőbb és érdekesebb munkát a magam számára elképzelni se tudtam. Rövid gondolkodás után megegyeztünk, előre – a medve bőrére.

Illés Béla – aki mint a szovjet hadsereg őrnagya, már januárban *otthon* volt Magyarországon – a tavasz folyamán egy ízben szintén *haza* látogatott Moszkvába. Ott-tartózkodása alatt gyakran találkoztunk.

Illés mindig híres volt arról, hogy szeretett nagyokat mondani. Most aztán elemében volt. Vége-hossza nem volt az érdekesnél érdekesebb kalandoknak, epizódoknak és anekdotáknak a Magyarországra benyomult szovjet csapatok és magyar partizán alakulatok életéről és harcairól, a Budapest felszabadításáért folytatott utcai harcokról. Elmesélte, hogy találkozott anyjával, mikor a budapesti gettót megnyitották, elmesélte találkozásait ki-

chezett neves magyar írókkal, művészekkel, akik lelkesen üdvözölték a felszabadítókat, s akiket ő látott el először sürgősen élelemmel.

Tudtam, hogy amit mesél, az a valóság és az írói képzelet szüleményének keveréke. Hogy melyik van túlsúlyban, azt nála sohase lehetett tudni. De kellemes volt hallgatni, mert amit a valósághoz hozzáköltött, azt is olyan meggyőzően tudta elmondani, hogy az ember csakhogynem maga előtt látta mindazt, amit hallott, s már szinte saját magát is oda tudta képzelni Magyarországra, Budapestre.

– Mondd, Béla – kérdeztem egyszer –, te nem szándékozol végleg hazatelepedni?

– Dehogyisnem – felelte –, alig várom, hogy ezt megtehessem. De a háborúnak még nincs vége, s amit az ember elkezdett, azt becsülettel végig kell csinálnia. Nem is szólva arról, hogy a jelenlegi helyemen egyelőre jobban hasznára lehetek a pártnak és az új Magyarországnak.

AKI NEM TUD ÖRÜLNI

Negyvenöt tavasza volt. A Vörös Hadsereg már régen átlépte saját országa határait, és feltartóztathatatlanul nyomult előre.

Szofja Markovnát jó ideje nem láttam. Nyilván nagyon sok dolga lehetett a gyárban, mert rendszerint késő éjjel járt haza.

Nemegyszer gondoltam rá, és szerettem volna beszélgetni vele. Most már aztán végre neki is be kell látnia, hogy mégiscsak volt valami alapja az én optimizmusomnak.

Mikor legközelebb összetalálkoztunk, ezzel köszöntöttem:

– Gratulálok, Szofja Markovna! A vezérkar úgy látszik, végre teljes mértékben magáévá tette azt a haditervet, amit mi itt néhány hónappal ezelőtt ketten megbeszéltünk. Az akkori tervünk hetvenhat pontjának azt hiszem már több mint háromnegyed része megvalósult.

– Szó nem fér hozzá, nagyszerűen mennek a dolgok – felelte Szofja Markovna, de sem örömet, sem megnyugvást nem éreztem ki a hangjából. – Az, amit a mieink a frontokon teljesítenek, minden várakozást fölülmúl. Csak az a béke, az a béke jönne

már! Nem gondolja, Andrej Alekszandrovics, hogy túl sok már az emberi agynak ez a négyéves feszültség? És jaj, mondja: mi lesz azzal a sok százezer – ha ugyan nem több millió – zsidóval, akik a visszavonuló németek hatalmában vannak?

Ezúttal elvesztettem a türelmemet.

– Hát ez aztán már mégse járja, Szofja Markovna. Négyévi szenvedés után elértünk oda, hogy a végleges és teljes győzelem kétségtelen, és a béke megkötése mindössze hónapok, ha nem hetek kérdése. Maga is, a gyerekei is élnek és egészségesek. Pedig alig van az országban család, amely e szörnyű négy év alatt valamelyik tagját el ne veszítette volna. A maga családja, Szofja Markovna, éppen a szerencsés kivételek közé tartozik. Mit akar még, az isten szerelmére?

– Mindebben igaza van, Andrej Alekszandrovics – felelte Szofja Markovna savanyú arccal. – De a helyzet mégsem olyan egyszerű, mint ahogy maga festi. Hogy én és a gyermekeim épségben megmaradtunk – nagy szerencse, és hálásaknak kell lennünk érte a sorsnak. De maga azt mondja: senkim se veszett el a háborúban. Hát a szüleim? Hát a testvéreim? És az a sok millió távoli testvérem, akiket szerte a világon megöltek, agyonkínoztak vagy nyomorba, koldusbotra juttattak? Ezt soha az életben nem tudom elfelejteni. És soha nem fogok tudni úgy örülni az életnek és a gyerekeimnek, mint azelőtt.

Nem vitatkoztam tovább. Megértettem, hogy vannak érzések, amelyekkel szemben minden érvelés tehetetlen.

A KÖZPONTI BIZOTTSÁGNÁL

Április negyedikére a szovjet csapatok Magyarország egész területét felszabadították. Külföldről sugárzó titkos rádiókra nem volt többé szükség. Április 5-én a moszkvai Kossuth Rádió is, a Londonban működő Petőfi Rádió is beszüntette adásait.

A rádió vezetői azonnal jelentették a Központi Bizottságnak, hogy a Kossuth Rádió valamennyi volt munkatársa készen áll a hazautazásra.

– A közeli napokban – mondta Háy László elvtárs – való-

színűleg egyenként behívnak a Központi Bizottság illetékes osztályára és közlik velünk, hogy a továbbiakban mi a teendőnk.

Három nappal később Háy elvtárs telefonon értesített, hogy mikor és kinél kell jelentkeznem.

Ezúttal egy másik elvtárs fogadott, nem az, akinél decemberben jártam, de a beszélgetés első része nagyjából ugyanaz volt. Végigmentünk Oroszországban, illetve a Szovjetunióban töltött harminc évemen azzal a különbséggel, hogy ezt az elvtársat pártmunkám és pártügyeim kevéssé érdekelték. Inkább arról kérdezősködött, hogy hol és mit dolgoztam. Ezután rátért a beszélgetés tulajdonképpeni témájára: a hazatérésemmel kapcsolatos dolgokra. Először a Szovjetunióból hazatérő magyar kommunisták feladatairól beszélt általában, arról, hogy odahaza milyen fontos és megtisztelő szerep vár ránk és milyen nehézségekkel kell majd megküzdenünk, amivel persze semmi újat nem mondott. Aztán áttért a gyakorlati kérdésekre. Érdeklődött mindenekelőtt családi körülményeimről. Elmondtam neki, hogy orosz feleségem van, aki természetesen velem jön Magyarországra, Ira lányom negyedik éve a hadseregben szolgál és jelenleg a fronton van, Igor fiam pedig Irkutszkban a repülőgépszerelő iskolán van kiképzés alatt. Kikértem a tanácsát arra vonatkozólag, hogy gyermekeimmel kapcsolatban mi a teendőm. Erre részletesen fejtegette, mennyire kívánatos az ügy érdekében, hogy a Szovjetunióban nevelkedett gyermekeink is velünk jöjjenek.

– Erről, elvtársam, jó lenne, ha minél előbb tájékoztatná őket levélben, és igyekezne meggyőzni, hogy az a helyes, ha magukkal mennek, mert ilyen érett fiatalokat csak akkor vihetnek magukkal, ha ők is úgy akarják. Kényszeríteni nem lehet őket. Ha úgy határoznak, hogy mennek, mi majd gondoskodunk arról, hogy a hadseregből idejében leszereljék őket.

Aztán áttért a technikai kérdésekre. Elmagyarázta, hol és hogyan kaphatjuk meg az utazáshoz esetleg szükséges ruházati vagy egyéb cikkeket, honnan kaphatunk segítséget könyveink és más holmijaink becsomagolásához, amiket magunkkal akarunk vinni. Megmondta, hol kapjuk majd meg a szükséges útiokmányainkat és így tovább. Mondanivalóját ezzel fejezte be:

– Amint a gyerekekkel tisztázta a kérdést, legyen szíves, kö-

zölje velem telefonon. Az indulás pontos idejéről jó előre értesítést fog kapni.

A beszélgetés ezzel nyilván véget is ér, ha nekem nem lett volna még egy problémám.

– Engedje meg, elvtárs, hogy feltegyek még egy kérdést. Engem évekkel ezelőtt kizártak a pártból. Azóta a Központi Bizottság jóváhagyásával éveken át dolgoztam a Tudományos Akadémia két kutatóintézetében. A Központi Bizottság megbízásából részt vettem egy egyetemi tankönyv szerzői kollektívájának munkájában, és ugyancsak központi bizottsági megbízásból megírtam egy fontos kétkötetes tudományos munkát. A háború első felében ugyancsak pártmegbízásból dolgoztam majdnem két évig a moszkvai rádió magyar szerkesztőségében, akkor is, amikor a rádió munkatársainak nagy többsége elmenekült az ostromlott Moszkvából. Az utolsó hónapokban pedig a Kossuth Rádió munkatársa voltam. Nem gondolja az elvtárs, hogy mindezek után talán mégiscsak itt lenne az ideje, hogy elutazásom előtt visszaadják a párttagságomat?

Fejét vakarva válaszolt.

– Nézze, barátom. Hogy maga kommunista, méghozzá jó kommunista, az nem kétséges. Mint ilyen megy vissza a hazájába – és ott rögtön tagja lesz a pártnak. De annak nem lenne értelme, hogy itt most újra elővegyük a pártügyét, mikor rövidesen úgyis elhagyja az országot. A magyar párt jól ismeri és várja magát. Kívánok kellemes utat, és további jó és sikeres munkát.

IRA ÉS IGOR

A Központi Bizottság kívánságának siettem eleget tenni, Ira lányomnak és Igor fiamnak még aznap írtam. Közöltem velük, hogy hazakészülünk Magyarországra, s szeretném ha ők is velünk jönnének. Megkérdeztem, mi erről a véleményük?

Mindkettőjüktől csaknem egyidőben – körülbelül egy hónap múlva – kaptam meg a választ. Igortól levél formájában, melyben azt írta, hogy boldogan jönne velünk, de kizártnak tartja, hogy elengedjék. Intézetük katonai iskola, és szigorú rendelet van rá, hogy aki egyszer odakerült, nem hagyhatja azt el, sőt az is-

kola befejezése után is még legalább három évig köteles valamelyik távol-keleti repülőtéren katonai szolgálatot teljesíteni, akár folyik még a háború, akár nem.

Ira levelét hiába vártam, helyette április végén személyesen állított be.

– Megmutattam leveledet az ezredesemnek, tőle kértem tanácsot, hogy mit tegyek? Azt mondta: „Tanácsot, lányom, azt nem tudok adni. Hanem adok két hét szabadságot, utazz haza, beszéld meg a dolgot személyesen a szüleiddel." Hát most itt vagyok.

Ira mindössze néhány napot tölthetett otthon, mert az oda- és visszautazás több mint egy hetet vett igénybe. Megmagyaráztam neki, hogy Magyarországra való hazatérésem nem magánügy. Annak ellenére, hogy a pártból kizártak, a párt küld haza politikai munkára. A Központi Bizottság kívánatosnak tartja, hogy gyermekeinket is magunkkal vigyük. Elmagyaráztam neki, milyen szép feladat vár rá, mint orosz irodalmárra, ha velünk jön: népszerűsíteni az orosz irodalmat és kultúrát egy olyan országban, amelynek népe több évszázados elnyomatás és negyedszázados soviniszta fasiszta rezsim után, most indul el a szovjet néppel való barátság és együttműködés útján.

– Értem, papa, értem – mondta Ira. – De ez mégsem olyan egyszerű. Adj egy kis gondolkodási időt.

– Természetesen. Rólad van szó, magadnak kell döntened. Jól gondold meg és szólj, ha majd határoztál.

Két nap múlva Ira elém állt.

– Papa, határoztam. Nem megyek veletek. Bár nem kétséges, hogy szép hivatás vár ott rám, és jól érezném magam Magyarországon. Ha végzett orosz irodalmár volnék, feltétlenül veletek mennék, de nekem még tanulnom kell. Képzeld csak el: Budapestre menjek orosz irodalmat tanulni? Majd ha már itt elvégeztem az egyetemet, akkor igen. Addig meg eljárok majd hozzátok látogatóba, ott fogom tölteni a vakációkat, megismerem az országot és az ottani életet. Akkor majd lesz értelme végleg áttelepedni. De most? Be kell látnod: dőreség volna. Ugye, nem haragszol és megértesz?

– Megértelek, lányom, hogyne értenélek meg. De neked is meg kell értened, hogy édesanyádnak is, nekem is nagy szívfájdalmunk lesz – miután négy évig tőled elszakadva és érted érzett

folytonos aggódásban éltünk – most ismét hosszú évekre elválnunk tőled. De legyen úgy, ahogy te helyesnek látod.

Kátya könnyezve értett egyet velem.

Irának indulnia kellett vissza a frontra. A búcsúzás nehéz volt, anya és lánya hosszan, sírva ölelték át egymást. Akkor azt hittük, hogy elutazásunk előtt már nem is látjuk Irát.

A Központi Bizottság emberének telefonon számoltam be Ira döntéséről és arról, hogy Igor szeretne velünk jönni, de iskolájukból állítólag senkit sem engednek el. Ira érvelésével egyetértett, Igort illetőleg pedig biztosított, hogy leszerelése érdekében sürgősen megteszik a szükséges lépéseket.

MAGYAR AKADÉMIKUSOK

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája 1945 tavaszán ünnepelte fennállásának kétszázadik évfordulóját. Az ünnepségekre több ország akadémiáját meghívták. A külföldi delegációk között ott volt a Magyar Tudományos Akadémia négytagú küldöttsege is: a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert, Szekfű Gyula, Sántha Ferenc orvosprofesszor és Domanovszky Sándor történész.

Arról, hogy magyar akadémikusok jönnek, még a Kossuth Rádiónál hallottam az utolsó napokban, de hogy már meg is érkeztek es személyileg kik és mifélék, azt csak néhány nappal később tudtam meg Hont Ferenctől. Feri azzal állított be hozzám, hogy üzenetet és egy levelet hoz Szent-Györgyi professzortól. A levelet nem Szent-Györgyi, hanem Sándor bátyám írta, akivel 1929 óta nem volt kapcsolatom. Postaközlekedés hiányában Sándor Szent-Györgyit kérte meg, hogy hozza magával a levelet, ők ugyanis a nyilasok hatalomra jutásáig együtt professzoroskodtak a szegedi egyetemen. Az üzenet így szólt: Szent-Györgyi ismeretlenül is üdvözöl, és szeretne velem megismerkedni. Nagyon örülne, ha meglátogatnám a Hotel Nationalban; tovább, ha a levélre válaszolni akarok, a választ hozzam vagy juttassam el hozzá. Szívesen magával viszi, és személyesen átadja a bátyámnak.

Mindjárt fel is hívtam Szent-Györgyit, megköszöntem a levelet és a meghívást, meg is állapodtunk, hogy másnap délután elmegyek hozzá a National Szállóba.

Szent-Györgyiről nagyon kedvező benyomásom volt. Megnyerő modorú, éles eszű, rendkívüli műveltségű embert ismertem meg benne. Pontosan olyan volt, amilyennek egy Nobel-díjas tudóst elképzel az ember, ha eddig még egyet sem látott. Ugyanakkor kellemes beszélgető partnernek is bizonyult. Engem, mint régi barátjának az öccsét, megkülönböztetett kedvességgel fogadott.

Jó ideig elbeszélgettünk, sőt vitatkoztunk, amelynek kapcsán kiderült, hogy nézőpontunk különböző, sőt bizonyos kérdésekben egyenest szemben áll egymással. Szent-Györgyi ezután igyekezett másra terelni a szót, és javasolta, hogy ismerkedjem meg delegációjuk másik három tagjával. Ennek – mint mondta – legjobb módja, ha eljövök másnap délben és együtt ebédelek velük a szálloda éttermében.

– Négyünkön kívül ott lesz még egy ötödik magyar professzor is: Kármán Tódor Amerikából. Érdekes ember, hírből bizonyára ön is ismeri.

Néhai Kármán Mór budapesti egyetemi tanárnak, mint jogász, hallgatója voltam. Fiáról, Kármán Tódorról annyit tudtam, hogy Amerikában él, tanszéke van a kaliforniai egyetemen, világhírű fizikus és Amerika egyik legprogresszívabb emberének számít.

Szent-Györgyi ebédmeghívását örömmel elfogadtam. A három másik magyar professzorral, valamint a híres amerikai magyar tudóssal érdekes volt megismerkednem.

Másnap ebéd közben tanulságos beszélgetéseknek voltam részese – vagy inkább fültanúja, ugyanis ritkán szóltam bele vitáikba, inkább csak hallgattam a magyar tudomány e neves képviselőinek fejtegetéseit – és csodálkoztam.

Mert csodálkozásra bőven volt okom. Mindenekelőtt Kármán professzor magatartásán. Hírből úgy ismertem őt, mint haladó személyiséget és megalkuvást nem ismerő antifasisztát. A beszélgetések és viták a Szovjetunió politikája és belső helyzete, valamint a szovjet hadsereg haditettei körül folytak. A kiváló, „progresszív" Kármán professzor egyetlen szót sem ejtett a német fasiszta banditák garázdálkodásairól és rémtetteiről, viszont fáradhatatlan volt a Szovjetunió politikájának kritizálásában, sőt ócsárlásában és a szovjet élet általa „észlelt visszásságai"-nak, valamint egyes szovjet katonák erőszakoskodásairól itt-ott szerzett információinak felsorolásában. Még jobban csodálkoztam Szekfű

professzoron, akinek a nevét – rendszerint Hóman Bálint nevével együtt – évek során mindig mint a magyar reakció egyik hírhedt képviselőjét hallottam emlegetni. Ez a közismert „reakciós" öreg akadémikus volt az egyetlen, aki a közismert „progresszív" Kármán professzor szocializmusellenes filippikáival szembeszállva védelmébe vette a Szovjetuniót és a szovjet hadsereget, s az élő valóságnak, az adott történelmi szakasz realitásainak figyelembevételével, becsületes és józan tárgyilagossággal beszélt a háború és a Szovjetunió, hazánk és általában a világ dolgairól.

Az ebéd vége felé, feketézés közb'n, sikerült kettesben beszélgetést folytatnom Sántha professzorral. Helyesebben: ő beszélt és én érdeklődéssel hallgattam. A téma ugyanis, amelyről rögtönzött kiselőadást tartott nekem, a magyar középosztály helyzete volt. Számomra roppant érdekes volt, amit elmondott, de egész mondanivalója tulajdonképpen benne volt abban az egy mondatban, mellyel találóan foglalta össze a lényeget:

– Egy szó mint száz: rosszul táplálkozunk, még mindig jól öltözködünk, és nagy a zűrzavar a fejekben.

Elutazásuk előtt még egy búcsúlátogatást tettem Szent-Györgyinél, hogy átadjam neki bátyámnak írt válaszlevelemet.

– Nos, kedves barátom – mondta –, kívánom magának, hogy annyi év után minél előbb maga is hazajöhessen igazi hazájába. Sándor barátomnak a levelet átadom, megmondom neki, hogy jó egészségben találtam és hamarosan jönni fog.

DZSOMÁRT SZŐNYEGE

Hont Ferenc több ízben meglátogatott. Egy ilyen alkalommal elmondta, hogy valamelyik színházban látott egy Dzsomárt szőnyege című pompás kazah mesejátékot orosz nyelven, amely szerinte nagyon alkalmas lenne arra, hogy otthon is színrehozzuk, esetleg szabadtéri előadásként. A darab egy része versben íródott. Kérdezte, vállalkoznék-e a lefordítására. Ha igen, ő sürgősen megszerzi a darab orosz szövegét.

Azt feleltem, hogy elvben vállalom a dolgot, de végleges választ csak akkor adhatok, ha majd a darabot megismertem. Kértem, hogy szerezze meg, és aztán beszéljünk.

Néhány nap múlva már hozta is az orosz nyelvű könyvecskét, s miután azt elolvastam, örömmel vállaltam a munkát. A könyvön szerzőként ketten voltak feltüntetve: a darab kazah szerzője és az orosz fordító. Nyilvánvaló volt, hogy a darab meséjét és a verseket – vagy legalábbis azok egy részét – a szerző a kazah népköltészetből vette, és ez még érdekesebbé tette számomra a feladatot. Úgy gondoltam, hogy mielőtt a munkához hozzákezdenék, illik valamelyes fogalmat szereznem a kazah népköltészetről. Bementem a Lenin Könyvtárba, átnéztem néhány tudományos cikket és egy nagyobb munkát a kazah népköltészetről. Még olyan szerencsém is volt, hogy a könyvtár tudományos kutatók részére fenntartott külön olvasótermében megismerkedtem és beszélgetést folytattam egy kazah irodalomprofesszorral, aki éppen ott dolgozott. Olvasmányaimból és a professzorral folytatott beszélgetésből megállapítottam, hogy a mesejátékot tulajdonképpen a kazah népköltészet termékeiből állította össze a szerző. Így az is világossá vált számomra, hogy a darab eredetileg egészében verses formában íródott, s csak itt-ott volt benne egy kis összekötő prózai szöveg, az orosz fordító viszont a népi költemények egy részét a kazah versforma helyett prózában fordította le. Elhatároztam, hogy én visszatérek az eredetihez, és az összekötő szövegeket kivéve, mindenütt betartom a kazah verses formát.

Ezt a szándékomat meg is valósítottam. A tavaszi és kora nyári hónapok alatt nagy kedvteléssel végeztem el ezt a munkát úgy, hogy amikor Hont Feri hazautazott, már a kész magyar szöveget vihette magával.

A darab lefordítását és magyarországi színrehozatalát még áprilisban, Háy hazaindulása előtt, Hont és Háy együtt határozta el. Mikor Hontnak átadtam a kész kéziratot, ő közölte velem, hogy munkám minőségét otthon egy bizottság fogja elbírálni. A bizottság tagjai: Háy Gyula, Major Tamás és Hont Ferenc.*

* Hadd mondjak itt néhány szót a darab további sorsáról. Mikor hazaérkeztem, Hont elmondta nekem, hogy fordításomat nagyon jónak találták és a darabot a Madách Színház – melynek ő az igazgatója – a közeljövőben színre hozza. Erre anyagi nehézség miatt hónapokig nem került sor. Háy Gyula viszont, látva, hogy a színrehozás elhúzódik, kiadta a darabot könyvalakban a Magyar–Szovjet Kulturális Társaság kiadványsorozatában. 1945 végén, Amerikába utazásom előtt, Hont biztosított, hogy ami késik, nem múlik, a darabot előadják a Madáchban.

ÖTVENEZER FOGOLY

1945 tavaszának egyik napján Moszkva lakosainak olyan látványban volt részük, mint még soha.

Az elmúlt hetekben a Vörös Hadsereg a nyugati fronton nagy és sikeres támadást hajtott végre. A német csapatok hálottakban és sebesültekben óriási veszteségeket szenvedtek s a szovjet hadsereg rendkívül sok foglyot ejtett. Ezeket a foglyokat egy helyen csoportosították, s onnan együtt szállították őket – több mint ötvenezren voltak – Moszkván keresztül a távoli hátországi fogolytáborokba. Az Alekszandrovszki pályaudvar, ahova a nyugatról érkező vonatok befutnak, és a Kazanyi, ahonnan a keletre menők indulnak, Moszkva két, egymástól távol eső negyedében van. A két pályaudvar közötti utat a foglyok gyalog tették meg. Így történt, hogy a város központján, annak is a legforgalmasabb utcáin ötvenezer fegyvertelen német katona vonult végig, némán és példás rendben, nyolcas sorokban. A menetet elejétől végig fegyveres vöröskatonák kísérték, néhány lépésnyire egymástól. Kétoldalt

Három és fél éves amerikai tartózkodásom alatt hiába vártam a hírt a Dzsomárt darab színrehozásáról. Közben Hont Feri elkerült a Madách Színház éléről.

1949 őszén, röviddel Amerikából történt végleges hazatérésem után, levelet kaptam. A levél írója értesített, hogy az Ifjúsági Színház színre hozza a Dzsomárt szőnyegét – az ő fordításában. Új fordításra azért volt szükség, mert az én verses fordításom nem alkalmas színpadra. Ő Fogarasi Béláné orosz szövegből készített német nyelvű nyersfordítása alapján végezte a fordítást, végig prózában – mint ahogy Fogarasiné is. Hozzám azért fordul, mert az én fordításomban van egy másfél oldalnyi rész, amely olyan jó, hogy vétek volna újraírni. Kéri, hogy ezt a másfél oldalt felhasználhassa.

Levele és egész eljárása felháborított. Azt sem találtam fair dolognak, hogy az én fordításomat mellőzték (amelyet pedig három olyan színházi szakértő, mint Hont, Háy Gyula és Major Tamás jónak és színpadra alkalmasnak vélt), de felháborodásom oka nem ez volt. Véleményem szerint a Szovjetunió és a szovjet irodalom presztízse ellen követnek el minősíthetetlen merényletet, amikor a szovjet nép egy népköltészeti remekét harmadkézből nyers prózai fordításban hozzák színre. Ezt válaszlevelemben meg is írtam és kijelentettem, hogy ilyen dologban nem kívánok részt venni, s ezért még a másfél oldal felhasználásához sem járulhatok hozzá. Ugyanakkor levéllel fordultam a kulturális front akkori legfőbb „fórumához", Révai József elvtárshoz, melyben az egész ügyet előadtam és tiltakoztam a darab ilyen formában való színrehozása ellen.

Révaihoz intézett tiltakozásomra semmilyen választ nem kaptam. A darabot ebben a torz fordításban előadták, és persze csúfosan megbukott.

a gyalogjárón, az út egész hosszában a moszkvaiak ezrei szorongtak.

A menet a házunk előtt haladt el. Mi is kimentünk feleségemmel „néhány percre" a kapu elé, hogy a menetet megtekintsük, de a percekből órák lettek. Lábunk mintha a földbe gyökerezett volna, nem tudtuk otthagyni a ritka látványt.

A foglyokon volt is csodálkozni való. Azt vártuk, hogy lerongyolódott, kiéhezett, halálra fáradt, letört embereket fogunk látni. De nem így volt. Akadtak közöttük rongyosak is, voltak olyanok, akik fáradtaknak, letörteknek látszottak. De túlnyomó többségük ép egyenruhában, hátizsákkal a hátán, kenyérzsákkal és kulaccsal az oldalán, normálisan lépkedett, nem sántított és nem bukdácsolt, sem éhesnek, sem különösen fáradtnak nem látszott. Ez arról tanúskodott, hogy a fogság első napjaiban nem éheztek s a gyűjtőhelyen módjuk volt kipihenni magukat, szükséges holmijuktól nem fosztották meg őket, a sebesülteket és a betegeket pedig nyilván kivették közülük és külön elbánásban részesítették.

Ám figyelmünket nem a foglyok állapota és viselkedése kötötte le legjobban, és csodálkozásunk fő tárgya sem az volt, hanem a moszkvaiak ezreinek bámulatosan méltóságteljes magatartása.

Egyetlen kiáltást vagy hangos ócsárló szót nem lehetett hallani. El voltam rá készülve, hogy akad majd egy fiát gyászoló apa, testvére vagy apja elvesztésére emlékező testvér, fiú, aki megpróbál átsiklani két őr között, hogy megüssön vagy leköpjön legalább egyet a „német fasiszta gyilkosok" közül. De semmi ilyennek nyoma sem volt. A sokezres tömeg egy emberként demonstrálta a szovjet nép igazi nagyságát, fegyelmezettségét és emberiességét.

A szovjet nép bizonyságát adta, hogy nem csak a harctéren tud győzedelmeskedni ellensége fölött, hanem ha úgy fordul, úrrá tud lenni saját érzelmein is.

A GYŐZELEM HÓNAPJA

VILÁGOS ABLAKOK

1945. április 30-án a Néprajzi Intézet munkatársai vacsorára jöttek össze.

Soha még olyan repeső örömmel nem üdvözölték szerte a világon május 1-ét, mint ebben az évben.

A háború szörnyetege, amely annyi szenvedést hozott az emberiségre, végső óráit élte.

Nem csoda, ha a vacsoránál is olyan vidám hangulat uralkodott, amilyenre csak régmúlt évekből emlékeztek az emberek.

Az est fénypontja azonban nem maga a vacsora volt. Mindenki tudta, hogy a vacsora után az egész társaság együtt marad és együtt ünneplik meg a nagy eseményt: pontosan éjfélkor – a napokban közzétett rendeletnek megfelelően – valamennyi ablakról eltávolítják az elsötétítést.

Nincs rá szükség. Ne is legyen soha többé az életben.

Az igazgató ünnepélyes felköszöntőt mondott. Beszélt a háborúról, az elmúlt évek szenvedéseiről és hősi erőfeszítéseiről, aztán arról az új, boldog, békés korszakról, amely most kezdődik. A fegyveres harcnak vége, de a harc folytatódik tovább: más formában és más eszközökkel, a munka frontján. Fel kell építeni azt, amit a háború lerombolt, még erősebbé, még hatalmasabbá tenni a szocializmus országát, hogy az, ami volt, többé meg ne ismétlődhessék.

Aztán jöttek az egyéni felköszöntők, az intézet egyes munkatársait köszöntötték, akik ezen vagy azon a fronton vették ki becsülettel részüket a nagy küzdelemből, vagy valamelyik fontos hadiüzemben tüntették ki magukat.

Sor került rám is.

– Emelem poharam kedves barátunk és kollégánk, Sík elvtárs egészségére – mondta az igazgató –, aki velünk együtt harcolta és dolgozta át ezeket a nehéz éveket, de akit ma utoljára üdvözölhetünk itt, meghitt baráti körünkben. Valamennyiünk nevében kívánok neki jó egészséget, jó utat és ugyanolyan eredményes munkát régi hazájában – amelybe most hamarosan visszatér –, mint amilyent itt nálunk végzett. Mi mindig magunk közül valónak tekintettük, és tudjuk, hogy ő is otthon érezte magát nálunk.

Először az igazgató jött oda hozzám, aztán jó néhányan a többiek közül. Koccintottunk és ittunk. Poharam közben többször megürült, de valaki mindig újra töltött.

– Velem is, Andrej Alekszandrovics! Ha most el is válunk, kicsi a világ, egész biztosan találkozunk még az életben.

A vacsorának vége volt. Átmentünk a másik terembe, ott ittunk, beszélgettünk, énekeltünk, vigadtunk tovább.

Egyedül ültem egy sarokban és figyeltem a vidám társaságot. Keserű gondolataim voltak.

Visszaemlékeztem arra, amikor fél évvel ezelőtt, a forradalom évfordulója utáni napon, ugyanígy ültünk együtt. Akkor az igazgató nem beszélt rólam, ellenben én mondtam pohárköszöntőt. Jól emlékeztem rá. Akkoriban kerültek uralomra Magyarországon a nyilasok, és abban az időben még csak nem is gondoltam arra, hogy visszatérjek Magyarországra. Ellenkezőleg: semmi közösséget nem tudtam érezni azzal az országgal, amely Hitler utolsó, legkitartóbb csatlósaként folytatta a háborút a szocializmus országa ellen, még akkor is, amikor már csak a vak nem látta – vagy az, aki nem akarta látni –, hogy vesztett ügyről van szó. Akkor arról beszéltem a pohárköszöntőben, hogy azt az országot, a fasizmus országát nem érzem hazámnak. Az én hazám ez az ország, amelyben egy negyedszázadon át éltem és dolgoztam, amelyért nemegyszer kockáztattam az életemet. Én itt akarok élni és dolgozni tovább, itt is akarok meghalni.

Emlékeztem, hogyan éljeneztek akkor a kollégáim, milyen lelkesen koccintgattak és ittak velem. Most az igazgató beszédéből is, az egyes kollégák szavaiból is azt éreztem ki, hogy – bár kedvesen, udvariasan, sőt a szeretet hangján –, de mégis csak úgy beszélnek velem, mint idegennel.

De talán nincs is így. Talán nem is ők beszélnek úgy, hanem én vagyok az, aki ezt a beszédükbe belemagyarázom.

Persze, persze. Hiszen én magam sem tudom biztosan: hol van tulajdonképpen az én valódi „otthonom", igazi hazám – itt, vagy ott? Az első években állandóan arról ábrándoztam, hogy egyszer majd hazatérek Magyarországra. Aztán idővel megbékéltem a gondolattal, hogy ez lehetetlen. De mikor a múlt év utolsó napjaiban Rákosi feltette nekem a kérdést, hogy akarok-e hazamenni Magyarországra – gondolkodás nélkül azt feleltem rá, hogy „sose szűntem meg akarni".

Szóval az egész idő alatt mégis csak ott élt a lelkemben elrejtve az a tudat, hogy nekem ott van a helyem.

Úgy is van. De akkor miért olyan borzasztó számomra az a gondolat, hogy innen el kell szakadnom? Hogy az itteni barátaim számára ezentúl már „idegen" leszek.

Kettős érzés emésztett: egyik percben kiáltani szerettem volna az örömtől, ha arra gondoltam, hogy végre hazatérhetek, a másikban elszorult a szívem arra a gondolatra, hogy el kell szakadnom innen. Itt állok – gondoltam – mint Heraklész a válaszúton, két haza, két élet között kell választanom. Lemondani a hazatérésről és egyszer s mindenkorra itt maradni – annyit jelent, mint örökre idegennek maradni. Mert hiába élek itt már harminc éve, a szívem titokban csak odahúz, és magamban ott belül – hiába – csak úgy érzem, hogy az én igazi életem ott van, s mindaz, amit itt átéltem és átélek – egy hosszú-hosszú álom, olykor szép, olykor terhes és kínos, de csak álom, nem valóság. Álom, amelyből egyszer fel fogok ébredni. És ugyanakkor tudom, hogy ha visszamegyek oda, nem fogom megtalálni azt a világot, amelyben valamikor éltem, és amelybe most is visszavágyom. Idegen világ, idegen emberek várnak ott rám. Itt is, ott is – végső fokon minden és mindenki idegen.

Önkéntelenül Kátya jutott eszembe. Neki nincsenek ilyen gyötrő gondjai. Az ő számára elmenni innen, abban a teljesen ismeretlen, más világba, egészen természetes dolog. Ez az, amit én sehogy se tudok megérteni. Azt mondja: az ő hazája ott van, ahol a férje és a gyerekei.

Elérkezett a nagy pillanat: pont tizenkét órakor eloltották a villanyt.

Egy perc alatt, amíg a lámpák nem égtek, a besötétítést eltávolították az ablakokról.

Aztán kitört az éljenzés. Mindenki kiabált, ujjongott, és kereste az előkészített pezsgőspoharát.

A poharak összecsendültek.

– A háború meghalt! Éljen a béke!

– Boldog új életet!

– Éljen a világosság!

A GYŐZELEM NAPJA

1945. május 9.

Felejthetetlen nap!

Felejthetetlen napja életemnek, és örökké emlékezetes napja a világ történelmének.

Moszkva ujjongott. Aki csak járni tudott, az utcán volt és örömtől ragyogó arccal, gyönyörködve nézte a győzelmet ünneplő káprázatos tűzijátékot.

– Ezért érdemes volt élni! – kiáltott fel valaki a tömegből.

Milliók érzését mondta ki. Azokét a milliókét, akik négy hosszú és nehéz éven át azért éltek, dolgoztak és harcoltak, szenvedtek és nélkülöztek, hogy ezt a boldog napot megérjék.

Amíg ember él a földön, ez a nap az igaz ügy győzelmének emlékünnepe lesz. De nemcsak a győzelem ünnepe, és nemcsak az élőké. Gyászünnep is ez a nap. A soha nem múló, fájdalmas és hálás megemlékezés ünnepe azokról a milliókról, akik életüket áldozták érte.

A győzelem ünnepe nemcsak örömünnep. A soha el nem múló harag és gyűlölet napja is. Emlékeztető azok megbocsáthatatlan és elévülhetetlen bűneire, akik miatt annyi millió embernek el kellett pusztulnia.

Örök dicsőség a hősöknek – élőknek és holtaknak –, akiknek ezt a napot köszönhetjük. Örök átok azokra, akik a világháború tüzét kétszer felgyújtották.

Negyvenöt első hónapjai aránylag nyugodtan teltek el a Davidov házaspár számára. Olykor-olykor nyugtalankodtak egy kicsit, amikor két-három héten át nem jött hír Vováról – aki ebben az időben már Közép-Európában harcolt –, de aztán csak befutott egy levél vagy levelezőlap, és megint minden rendben volt.

– Fő az, hogy Vova él és egészséges, és a közeli végső győzelem biztos reményében jó hangulatban várja a háború végét.

Húsvét táján Natalja Vasziljevnán váratlanul újra kitört a betegsége. Április elején be kellett szállítani a szokolnyiki idegszanatóriumba.

Grigorij Lvovics számára megint eljöttek a megpróbáltatás napjai. A szokolnyiki szanatóriumban fizetni kellett a betegért, mégpedig meglehetősen magas díjakat. Grigorij Lvovicsnak módjában lett volna teljesen ingyenesen kórházba utaltatnia a feleségét, de az orvosok azt mondták, hogy azt a gyógymódot, amely Natalja Vasziljevna esetében a leghatásosabb lenne, csak a szokolnyiki szanatóriumban alkalmazzák. Oda pedig a háború alatt civileket csak kivételképpen és külön díjazás mellett vettek fel.

Grigorij Lvovics persze minden áldozatra kész volt az asszonya egészsége érdekében. Megint különmunkákat vállalt, hogy a szükséges pénzt előteremtse. Hivatal után estefelé naponta rohant ki a szanatóriumba, éjszaka pedig otthon dolgozott. Mindennap hajnalban feküdt le. Két-három órát ha aludt naponta.

De azért minden jó lett volna, ha a Vova gyerek gyakrabban ír. Utolsó levelét Budapestről küldte, március végén. Abban azt írta, hogy valószínűleg tovább mennek, Ausztriába vagy Csehszlovákiába. Azóta két hónap telt el újabb hír nélkül.

Grigorij Lvovicsot nagyon nyugtalanította Vova hallgatása. Amilyen mértékben növekedett a reménye arra, hogy a háborúnak hamarosan vége lesz, olyan mértékben nőtt az izgalma, amellyel a fiától jövő híreket várta.

De Vovától csak nem jött levél.

Május vége felé egy délelőtt Grigorij Lvovicsnak értesítést hozott a posta, hogy csomagja érkezett a frontról. Ő nem volt otthon, a cédulát feleségem vette át. Kátya boldog volt, hogy annyi

gonddal küzdő szegény szomszédunknak örömet szerezhet majd a hírrel: csomag érkezett a fiától.

Grigorij Lvovics késő este jött haza, s szinte repesett a boldogságtól, mikor az értesítést átadtuk neki.

Reggel első dolga volt elszaladni a postára a csomagért. Persze mi is nagy izgalommal vártuk a hazatérését.

Már tíz óra is elmúlt, de Grigorij Lvovics még mindig nem jött vissza. Nekem már kezdett nem tetszeni a dolog, de feleségem – bár ő maga mindenütt rémeket látott – művészien értett hozzá, hogy másokat megnyugtasson. Mindjárt készen is volt a magyarázattal:

– A csomagkiadásnál biztosan már hajnal óta sorbanállnak az emberek. Grigorij Lvovics pedig nem az az ember, aki egy csomag miatt órákra elmaradna a hivatalából. Holnap majd okosabb lesz, és korábban elindul.

Feleségem tévedett. Fél tizenegy felé az ablakon keresztül megpillantottuk Grigorij Lvovicsot a csomaggal.

Az arcát nem láthattuk, csak akkor vettük észre, amikor már elhaladt az ablakunk alatt, de támolygó járásából és abból, ahogy a fejét lehorgasztotta, rögtön megértettem, hogy balsejtelmem – amelyet még magamnak is vonakodtam bevallani – beigazolódott.

Feleségemmel együtt azonnal átmentünk hozzá. Kopogásunkra választ sem várva, beléptünk a szobájába.

Grigorij Lvovics rémült tekintettel, szinte meredten állt a nagy ebédlőasztal előtt, amelyen ott hevertek a csomagból kirakott ruhadarabok és apróságok.

A Vova holmija.

Vováé, akinek se ruhára, se egyéb holmira nincs és nem is lesz már többé szüksége.

Napokig ült Grigorij Lvovics szótlanul az asztal mellett. Az asztalon úgy hevertek ott a holmik, ahogy akkor a postáról hazajövet kirakta. Nem tudom, evett-e, ha csak falatokat is, ezekben a napokban. Nem tudom, aludt-e, ha csak ülve is, egy-egy órát.

A szomszédok be-bejártak hozzá. Próbáltuk megnyugtatni, rábeszélni, hogy pihenjen le, egyen valamit, de teljesen eredménytelenül.

Csak ült, és mereven nézte az asztalra kirakott gyűrött ruhadarabokat, vagy arcát a tenyerébe temetve zokogott.

Ő, aki arról volt híres, hogy minden megpróbáltatás és viszontagság között nyugodt maradt és mindig a „kettős könyvelő" józan filozófiáján át nézte a dolgokat, most képtelen volt bárkivel is beszélni arról, ami történt, arról, amit átélt.

Három vagy négy nappal a csomag megérkezése után Grigorij Lvovics levelet kapott a frontról, Vova egyik bajtársától. Így tudtuk meg Vova hősi halálának hiteles történetét.

Május 7-én azt a tüzér egységet, amelynél Vova mint megfigyelő teljesített szolgálatot leváltották. A németek küszöbönálló kapitulációja már köztudomású volt, így Vova és bajtársai tudták, hogy állásaik elhagyása számukra a háború befejezését jelenti. Vova átadta helyét az új megfigyelőnek, lemászott a megfigyelőhelyről, és lent a fedezékben szedelőzködött, hogy társaival együtt az elvonuló osztaghoz csatlakozzék. Ekkor hirtelen eszébe jutott, hogy valami apró részletutasítást elfelejtett átadni az új megfigyelőnek.

– Várjatok egy percig – fordult indulni készülő társaihoz, és már mászott is fölfelé a kötélhágcsón.

Abban a pillanatban, amikor Vova felért, a megfigyelőhelyet telitalálat érte.

Egy óra múlva Vova és az új megfigyelő holttestét felismerhetetlen állapotban szedték ki a megfigyelőhely romjai alól.

A levél vétele után Grigorij Lvovics még egy nap és egy éjjel nem tudott erőt venni magán.

Már nem sírt és nem ült meredten az asztal mellett. Ehelyett könnyek és egy hangos zokszó nélkül föl és alá járkált a szobájában. Kopogó léptei egész nap és egész éjjel kihallatszottak a folyosóra.

Másnap reggel megmosakodott, átöltözött, és elment a hivatalába.

Ott már mindent tudtak, és azzal küldték haza, hogy előbb pihenjen egy pár napot.

Hazatérve egyenesen hozzám jött. Tanácsot kért tőlem, hogy mitévő legyen: megmondja-e beteg feleségének, mi történt, vagy próbálja még egy ideig eltitkolni előtte.

– Nem is tudom, mivel magyarázzam ki azt, hogy négy napig

be se mentem hozzá. Különben is csapnivalóan rossz színész vagyok, és félek, hogy az arcomról mindjárt leolvassa az egészet.

Azt tanácsoltam neki, hogy beszélje meg a dolgot Natalja Vasziljevna kezelőorvosával.

Belátta, hogy ez a leghelyesebb, amit tehet, és azonnal be is ment a kórházba.

Az orvos azon a véleményen volt, hogy jobb, ha azonnal közlik a beteggel a borzasztó hírt. Mint mondta, Natalja Vasziljevna állapota már annyira javult, hogy a szanatóriumból hamarosan ki fogják engedni. Viszont sokkal jobb, ha az előtte álló nagy megrázkódtatást – amelyet kikerülni nem lehet – ott bent éli át, ahol orvosok és ápolók veszik körül.

Grigorij Lvovics még aznap délután az orvos jelenlétében mindent elmondott feleségének. Natalja Vasziljevna persze sírógörcsöt kapott. A férje szeretett volna mellette maradni, de az orvosok elküldték.

Utána két napig be sem engedték az asszonyhoz, csak harmadnap délutánra kapott engedélyt a látogatásra.

Grigorij Lvovics nem kevésbé szenvedett, mint az előző napokban, de ugyanakkor valami lényeges változás ment végbe benne. Addig, amíg a saját fájdalma töltötte el egész valóját, nem tudott magán uralkodni. Most, amikor újra a feleségéért kellett aggódnia, megint a régi ember lett: az a régi Grigorij Lvovics, akinek a gyerekekről és a beteg asszonyról való gondoskodása sose hagyott időt arra, hogy a saját maga bajaival törődjék.

Este, mikor a szanatóriumból hazajött, behívtuk magunkhoz teázni. Elfogadta.

Rezignált, de nyugodt hangon beszélte el, hogy találta a feleségét.

– Csodával határos, amit ezek az orvosok csinálnak – mondotta. – Azt hittem, hetek telnek majd bele, amíg Natasával egyáltalán beszélni is lehet. De tévedtem. Halálosan szomorú szegény, és egy kicsit állandóan sírásra áll szeme-szája, de se sírógörcsei, se rohamai nincsenek. És közben-közben egész nyugodtan beszélget az emberrel.

Mi igyekeztünk átterelni a beszélgetést arra a témára, mely azokban a napokban az egész emberiség szívét öröm- és remény-

teljes érzésekre hangolta, de persze lehetetlenre vállalkoztunk. Grigorij Lvovics számára minden téma egy irányba vezetett.

– Nagyszerű, gyönyörű dolog, hogy végre itt a béke. Nem hiába volt az a rengeteg szenvedés. És sok-sok millió ember most újra boldog lehet. De mit ér nekem mindez, ha az a drága, szép fiú nem tér vissza többé!

Június közepe táján Natalja Vasziljevna hazajött a szanatóriumból. Alig lehetett ráismerni, annyira megváltozott. A betegségének nyoma se látszott rajta. Meghízott és igen jó színben volt. De olyan szelíd és hallgatag nő lett belőle, mintha teljesen kicserélték volna.

A folyosón lakó asszonyok eleinte fenntartással fogadták Natalja Vasziljevna metamorfózisát, de tévedtek. Az idő múlt, Natalja Vasziljevna csöndes bánata és szelídsége azonban maradandónak bizonyult.

Natalja Vasziljevna még a szanatóriumban volt, amikor Grigorij Lvovics értesítést kapott Szásától, hogy a távol-keleti eseményekkel kapcsolatban ő is kikerült a frontra.

Vova elvesztése és a feleségéért való aggódás annyira lefoglalta Grigorij Lvovicsot, hogy egyébre már szinte nem is maradt ideje. De ahogy Natalja épen és egészségesen hazakerült a szanatóriumból, Szásától viszont heteken keresztül semmi újabb hír nem érkezett – Grigorij Lvovicsot egyre jobban kezdte aggasztani Szása hallgatása.

Ahányszor csak találkoztunk vele, mindig csak erről panaszkodott.

– Borzasztó ez a bizonytalanság – mondogatta.

Aztán rendszerint még ezt is hozzátette:

– Isten őrizzen, hogy Szásával valami történjék. Még egy ilyen katasztrófát nem tudnánk túlélni.

Egy este valamiért beszóltam hozzájuk. Az asszony már aludt. Őt magát sírva találtam.

Valósággal megrémültem: csak nem Szásával történt baj? A rövid orosz–japán háború éppen a napokban ért véget. Csak nem játszott olyan kegyetlen játékot a sors ezzel a szerencsétlen emberrel, hogy a másik fia is az utolsó percben pusztult el?

Grigorij Lvovics megnyugtatott: Szásával nincs baj. Éppen ma

jött tőle egy sürgöny, hogy él és egészséges, és hogy a hadműveleteknek vége. Könnyei nem a fiának szólnak.

– De hát akkor mi a baj?

Kérdésemre elmondta, hogy levelet kapott abból a belorusszijai faluból, ahol a szülei és a testvérei laktak. A falut már néhány hónappal ezelőtt visszafoglalták a mieink, de csak most érkezett az első hír, egy távoli rokonától. Így tudta meg, hogy apját és mind a négy testvérét családjukkal együtt, gázkamrában ölték meg a németek. Az egész családból egyedül a levél írója maradt életben, mert azon a napon nem tartózkodott a faluban, a németek ugyanis többedmagával kényszermunkára hajtották. Mikor visszatértek a faluba, ott se egy ép házat, se egy élő lelket nem találtak, a visszavonuló németek legyilkolták a zsidókat, a falu többi lakóját pedig elhurcolták.

Egy hét múlva levél érkezett Szásától. Megint Irkutszkban van – írta –, és nagyszerűen érzi magát. Most már közölheti szüleivel, amiről eddig nem akart nekik írni –, amíg tudniillik bizonytalan volt, hogy megéri-e a háború végét –, hogy Irkutszkban menyasszonya van, akivel nagyon szeretik egymást. Reméli, hogy még az ősszel leszerelik, akkor hazajön és karácsonykor megtartják az esküvőt.

Grigorij Lvovics szeme ragyogott a boldogságtól. Natalja Vasziljevna is felélénkült.

Percekig vidáman beszélgettek jövendő terveikről: hogyan fognak majd berendezkedni az új életre, Szásával és fiatal feleségével együtt.

Csak aztán eszükbe jutott a másik fiú – megint elszomorodtak.

– Istenem, milyen szép lehetne megint az élet, csak az a drága szép kisfiam is itt lehetne velünk – sóhajtotta Grigorij Lvovics.

Mi ilyenkor próbáltuk – ha nem is vigasztalni, mert hisz erről természetesen szó sem lehetett –, de legalább valamennyire megnyugtatni, elvonva a figyelmét saját tragédiájáról. A háború győzelmes befejezésével együttjáró kisebb-nagyobb változások abban az időben a mindennapi életben is napról napra jelentkeztek, de ők annyira a saját fájdalmuknak éltek, hogy észre sem vették ezeket a jelenségeket. Mi igyekeztünk felhívni a figyelmüket rájuk.

Natalja Vasziljevna egyáltalán nem reagált, csak nézett mereven a távolba, mintha nem is hallaná, amit beszélünk.

Grigorij Lvovics nagy figyelemmel hallgatta végig minden ilyen szónoklatunkat, aztán minden izgalomtól mentes, nyugodt hangon mondta:

– Persze, persze. Tudom én, hogy nincs jogunk panaszkodni. Meg kell köszönnünk a sorsnak, hogy hárman megmaradtunk és együtt lehetünk, mikor annyian elpusztultak. De még túl frissek a sebek és nagyon fájnak. Valamikor majd behegednek, tudom, Majd ha jönnek az unokák. Azok, ugye, már nem fogják tudni, hogy mi a háború?

– Reméljük, Grigorij Lvovics, reméljük!

AZ ÖTÖDIK GENERÁCIÓ

A háború már a vége felé járt, amikor Lillácska hivatalos értesítést kapott, hogy férje elesett a fronton.

Egy héttel később este hazatérve Olga Dimitrovnát ott találtam nálunk. Látható izgalommal tárgyalt valamit a feleségemmel. Szeme valósággal dagadt a sírástól.

A két nő arckifejezése és ideges mozdulatai elárulták, hogy megint valami nagyobb nézeteltérés volt köztük.

Abban a reményben, hogy közbelépésemmel talán majd sikerül nyugodtabb atmoszférát teremtenem, megkérdeztem:

– Mit szól hozzá, Olga Dimitrovna: ha ma nem, holnap már Berlin elestét fogja jelenteni a hadiparancs.

– Sajnos, én már ennek se tudok örülni, Andrej Alekszandrovics – felelte Olga Dimitrovna a világ legkétségbeesettebb hangján. – Mit ér, hogy vége a háborúnak, ha az ember saját házában nincs rend és béke. Nem tudom, hogy élem túl ezt a botrányt.

– Az istenért, Olga Dimitrovna, mi történt? – kérdeztem meglepetve.

– Képzelje: Lillácska ma reggel közölte velem, hogy tegnap megesküdött a szeretőjével. Mármint hogy összeiratkozott vele az anyakönyvvezetőnél, mert templomban nem voltak, és ilyesmi természetesen a jövőben sincs szándékukban.

Nem tudtam: fölháborodjam-e vagy nevessek?

– De kedves Olga Dimitrovna, hát nem jobb így? Vélemé-

nyem szerint ennek igazán csak örülni lehet. Hisz ez azt mutätja, hogy nem holmi könnyelmű kalandról, hanem komoly szerelemről van szó köztük.

– De drága uram – siránkozott tovább Olga Dimitrovna. – Alig egy héttel azután, hogy a férje haláláról értesült! Ha legalább egy fél évig becsülettel gyászolt volna utána. Nem bírom ezeket a mai erkölcsöket. Az emberek már minden tisztességérzetből kivetkőztek.

Hiába volt minden ékesszólás és argumentum, Olga Dimitrovnát nem tudtam meggyőzni.

A negyedik generáció sehogy sem volt képes megérteni az ötödiket.

HAZAKÉSZÜLÖK

ÁLDJON VAGY VERJEN SORS KEZE

Egy kora júniusi reggel beállított hozzám Hámor Mihály.

– Azért jöttem – mondta –, hogy beszéljek a magyar párt képviselőjével. Hallottam, hogy a magyar kommunisták hazaszállítása javában folyik. Emlékeztetni akarom azokat, akiket illet, ha nem tudnák, hogy mi is létezünk, mi is magyarok és kommunisták vagyunk, hát minket se felejtsenek itt.

Mindenekelőtt megkérdeztem, hogy hol száll meg.

– Erről még nem volt időm gondolkozni – felelte. – Most érkeztem, egyenesen a pályaudvarról jövök. De ha már te megkérdezted, úgy gondolnám, hogy arra a három-négy napra, amit itt tölthetek, meghúzódhatnék nálatok valamelyik sarokban – feltéve, ha nincs ellenetekre.

Természetesen szívesen befogadtuk.

Reggelizés közben mindjárt ki is oktattam, hol és kivel kell beszélnie. Háy László elutazása óta a magyar pártot Szántó Rezső képviselte, aki ott tanyázott a Kossuth Rádió szerkesztőségének volt helyiségében. Hámor mindjárt aznap föl is kereste Szántót.

– Minden rendben van – mondta, mikor visszatért. – Előjegyeztek bennünket és Szántó megnyugtatott: várjunk türelemmel, mikor a sor ránk kerül, majd jó előre értesítenek.

Vacsora közben megkérdeztem:

– Ide hallgass, öreg fiú. Mikor 1942 nyarán Berta nálam járt, azt mondta: olyan jól érzitek magatokat Omszkban, hogy nem kívánkoztok el onnan. Pedig akkoriban, gondolom, ott se egészen leányálom volt az élet. Most, a háború után, itt a győztes Szovjetunióban, nyilván jól mennek majd a dolgok. Az ipari fejlődés

meggyorsul, talán a gazdag nyugati szövetségesek is segíteni fognak, hiszen a Szovjetunió kaparta ki számukra a gesztenyét. Az ilyen magadfajta mérnökembereknek itt aranydolguk lesz. És te mégis hazamész a koldus Magyarországra, ahol kő kövön nem maradt a fasiszta bitangok jóvoltából?

Hámor nem válaszolt azonnal. Arca elkomorodott és elgondolkozva ült egy ideig, mielőtt megszólalt.

– Hogy itt a háború után nagy és gyors fejlődés következik, az bizonyos. De nem azért, amiért te gondolod. Az imperialistákra, amíg melegek, nem lehet számítani. Én Amerikában éltem, ismerem őket. Az eljövendő gyors ipari fejlődés biztosítékát én másban látom. Sztálinról az emberek különbözőképpen vélekednek. Vannak, akik világraszóló zseninek tartják, és vannak, akik milliók hóhérát látják benne. Szerintem mind a két véleménynek van valami alapja. Való igaz, hogy szörnyű dolgokat csinált, de tény az is, hogy voltak zseniális húzásai. Ilyennek tartom például a trockista szájhősök lehengerelését vagy a Hitlerrel kötött paktumot. De legzseniálisabb, történelmi jelentőségű teljesítményét a háború alatt produkálta. Nem mint hadvezér, a frontokon (hogy a szovjet hadsereg győzelmei mennyiben fűződnek Sztálin nevéhez, ezt majd a történelem fogja kideríteni), hanem bent a hátországban. Ilyen történelmi jelentőségű teljesítmény volt a szovjet ipar nagymérvű decentralizálása. Ezt úgy érték el, hogy a háború elején az ország különböző távoli városaiba evakuált gyárakat és üzemeket a háború későbbi szakaszában ugyan visszatelepítettek eredeti helyükre, de az evakuált ipari egységek számára a távoli városok százaiban létesített és berendezett gyárakat és üzemeket sem szerelték le, ellenkezőleg: fejlesztették és bővítették. Ily módon új ipari városok százait hozták létre, így ma a Szovjetuniónak az egész hatalmas országot átfogó decentralizált ipara van. Ez biztosítja a háború utánra a szovjet ipar további rohamos fejlődését, és a Szovjetunió legyőzhetetlenségét. Mert fölöttébb valószínű, hogy a nyugati kapitalista nagyhatalmak a Szovjetunió szövetségeseiből újra ellenségeivé válnak. Az Egyesült Államok hatalmas hadiipara néhány nagy ipari központjuk lebombázásával teljesen megsemmisíthető, a Szovjetunió óriási területen szétszórt iparát viszont képtelenség megsemmisíteni. Egy szó mint száz: nem kétséges, hogy a Szovjetunió a háború

pusztításait viszonylag rövid idő alatt ki fogja heverni, s ez után rohamos gazdasági fejlődés következik. Az is valószínű, hogy ezzel a réginél összehasonlíthatatlanul jobb életviszonyok járnak majd együtt. De nem a mi számunkra. Ami dolgunk itt volt, azt elvégeztük, jóból-rosszból bőven kivettük a részünket. Ideje visszamennünk oda, ahol igazán otthon lehetünk. Áldjon vagy verjen sors keze, ott élnünk, halnunk kell.

ADJATOK EGY MÁSIK VILÁGOT

Hazaindulásom napja még nem volt kitűzve, de gondolataim már egyre Magyarországon jártak. Sokat töprengtem fonák helyzetemen: én, aki a világháború után több mint egy negyedszázadig azért éltem távol hazámtól, mert a forradalomhoz, a kommunista párthoz csatlakoztam, most mint pártonkívüli térek vissza hazámba?

Végül is beadvánnyal fordultam a Központi Bizottsághoz, melyben ezt a gondolatomat kifejtettem. Hivatkoztam arra, hogy a Központi Bizottság határozata ellen annak idején nem fellebbeztem, most sem kérem annak hatálytalanítását, de azóta több mint hét év telt el. Ez idő alatt, nevezetesen a háborús évek során, végzett tudományos és politikai munkám, politikai tevékenységem és magatartásom alapján kérem, hogy vegyenek vissza a pártba.

A beadványt a győzelem napja után, még május első felében nyújtottam be. Múltak a hetek, de semmi választ nem kaptam.

Június 11-én az emigránsok újabb csoportja indult haza, köztük jó barátom, Szántó Zoltán. Megígérte, hogy elutazása előtt még eljön hozzám búcsúzni. Az indulás napja már közeledett, de Szántó csak nem jelentkezett. Érthető – gondoltam –, biztosan nagyon sok dolga volt elutazás előtt. Már nem is számítottam rá, hogy még találkozunk, amikor 9-én reggel telefonált. Másnap délután – mondta –, ha csak egy fél órára is, de okvetlen elugrik hozzám. Minthogy semmilyen szeszes ital nem volt a háznál, még a délelőtt folyamán elmentem és vettem egy üveg cinandalit, hogy legyen mivel jó utat és boldog hazautazást kívánnom neki.

Mikor hazaértem, íróasztalomon ott találtam a Vörös Presznya kerület pártbizottságának értesítését, hogy bármely napon a délelőtti órákban jelentkezzem a kerületi bizottság káderosztályán.

Világos volt, hogy miről lehet szó: a Központi Bizottsághoz benyújtott beadványomra a kerületnél kapom meg a választ. De ugyan milyet? A kérdés nagyon izgatott, legszívesebben máris rohantam volna, de az idő már délfelé járt, a Presznyára pedig bármilyen közlekedési eszközzel is jóval több mint félóráig tartott az út. Kénytelen voltam hát fékezni izgalmamat, és a jelentkezést elhalasztani másnap délelőttre.

Egész délután és este nem találtam a helyemet, éjjel pedig alig aludtam valamit. A kerületnél kilenckor kezdték a munkanapot, én negyed tízkor már a káderosztályon voltam. Az ajtón belépve embert sehol sem láttam, csak szabad teret és egy csupasz deszkafalat, amelynek egyik szélén – szemben az ajtóval – kis felhúzható ablak volt. Az osztály dolgozói nyilván a deszkafal mögött tevékenykedtek és mint a bankokban a pénztárosok, csak az ablakon keresztül tárgyaltak az ügyfelekkel.

Bekopogtam az ablakon, mire azt felhúzták és egy elvtársnő – vagy inkább hivatalnok – megkérdezett, hogy mit akarok. Felmutattam a levelezőlapot. Ő átvette, beletekintett, aztán szó nélkül visszaadta, és leeresztette az ablakot. Körülbelül két perc múlva az ablak újra kinyílt s a nő egy papírlapot tett elém a pultra.

– Tessék, olvassa el és írja alá, hogy látta.

A rövid, gépelt szöveg úgy szólt, hogy a pártból való kizárásom ellen 1945 májusában benyújtott fellebbezésemet a Központi Bizottság elutasította. A szöveg alatt pedig ez állt: „A másolat hiteléül" – és utána a káderosztály egyik munkatársának aláírása.

Első pillanatban nem értettem a dolgot.

– De kérem, elvtársnő, itt valami félreértés van. Én nem adtam be fellebbezést.

– Az én feladatom, hogy a Központi Bizottság határozatát önnel ismertessem s ennek megtörténtét az ön aláírásával igazoltassam. Egyebet nem mondhatok.

– És én meg sem kapom a határozatot? Vagy legalább annak hiteles másolatát?

– Erre semmi szükség. A határozatot olvasta. Ha ezt aláírásával tanúsítani nem hajlandó, az a maga dolga. Mi nem kényszeríthetjük. Ez esetben rávezetem: „Féllel elolvastattam. Aláírását megtagadta". És aláírom én.

Nem vonakodtam tovább. Aláírtam.

Kátya otthon már türelmetlenül várt.

– Na, mi újság?

– Semmi. Minden a régi. Negyvenegy októberében azt hittem, hogy az a pofon, amit akkor a rádiónál kaptam, a legnagyobb volt életemben. Most sikerült beszereznem egy még nagyobbat.

Elmondtam, mi történt. Kátya vigasztalni próbált.

– Nincs okod az elkeseredésre. Annak az elvtársnak ott a Központi Bizottságnál végső fokon igaza volt. Hazamész Magyarországra, a magyar párt ismer téged és vár. Ami volt, az most már nem érdekes. Gyere ebédelni.

Még be se fejeztük az ebédet, látogatónk érkezett: Rudas Lászlóné.

Rudas már néhány hete hazatért Magyarországra. Felesége, Teri, a közeli napokban készült indulni. Csomagolás közben eszébe jutott valami. Ady összes költeményeiből két példányuk is volt. Rudas tudta, hogy régen vágytam erre a kötetre, de nem sikerült megszereznem. Teri most búcsúzni jött, és elhozta nekem a könyvet.

Nagyon megörültem a kedves ajándéknak. A délelőtt történtek után éppen olyan hangulatban voltam, amikor az Ady-versek a legjobbkor jöttek.

Leültünk Rudasnéval kávézni. Még ki se nyitottam a könyvet, éppen csak megköszönni volt időm, amikor egyszerre két dolog történt: megeredt az eső és megszólalt a telefon. Szántó Zoltán hívott. Egyrészt az esőre, másrészt arra hivatkozva, hogy még rengeteg elintéznivalója van, lemondta a délutánra ígért látogatást.

– Sajnálom, hogy így jött – mondta –, de képtelen vagyok megtartani a szavamat. El kell halasztanunk ezt a találkozást néhány héttel. Pesten majd módunk lesz beszélgetni.

Azt hittem, hogy a délelőtt kapott pofon után nekem már min-

den közömbös, de egy kicsit azért mégis fájt, hogy nem jött el. Neki legalább kipanaszkodhattam volna magamat.

Szántó helyett Rudasnénak mondtam el, ami velem történt. Ő a maga szemszögéből kommentálta:

– Magának aztán igazán nincs oka se panaszkodni, se búslakodni. Laci kétszer járta meg a pokol tornácát, mégis vígan fütyörészve indult haza. Magát hozzá képest mindössze egy kicsit megcsiklandozták.

Az eső hamar elállt, nyári zápor volt. Rudasné is hamarosan búcsút vett.

Mikor magunkra maradtunk, bevonultam az Ady-könyvvel a dolgozószobámba, leültem az íróasztalomhoz.

Talán jobb is így – gondoltam. – Szántó valószínűleg együttérzett volna velem, de Ady mindenkinél jobban meg szokott érteni engem. Nemegyszer esett meg velem, hogy amikor valami nagyon kínos élményem volt, elkeseredett hangulatomban Adyhoz fordultam vigasztalásért és csodálatosképpen mindig rábukkantam egy-egy olyan versére, amely mintha egyenesen az én pillanatnyi hangulatomhoz íródott volna.

Most is ez történt. Kinyitottam a cinandalit és felütöttem az Ady-könyvet. A sors szeszélyéből a könyv a 429. oldalon nyílt ki, ahol ezt a verset olvashattam:

UGRANI MÁR: SOHA

Megállok pihegve, üzetve
Ugrani nem fogok tüzekbe,
Ugrani már: soha már.

Megállok s úgy állok, úgy állok,
Miként a három szent királyok,
Kik Krisztustól jöttenek.

Pokoltokból semmit se hoztam.
S amim csak volt: szét-elosztottam.
S nem kell nekem semmi sem.

Állok egy kifosztott lélekkel,
Drága, megrabolt emlékekkel,
De siváran, savanyún.

Adjatok egy jobbik világot
S akkor talán másképpen látok,
De adjatok: de hamar.

És különben mindennek vége,
Megállni: sorsom tisztessége
S ugrani már – soha már.

Kommentárra, azt hiszem nincs szükség.

Órákig ültem ott ezt a verset dúdolgatva és közben a cinandalit iszogatva.

Kátya kétszer is benézett hozzám, csóválta a fejét, de nem szólt semmit. Mikor ez harmadszor is megismétlődött, kértem, üljön le az íróasztal melletti székre és lefordítottam neki a verset, amelytől megittasodtam.

– Mit szólsz hozzá? – kérdeztem a végén. – Írhatott volna valaki olyan verset, amely jobban illenék az én mostani hangulatomhoz?

Kátya komor arca mintha felderült volna.

– Csak félig passzol – mondta. – Azon, ami elmúlt, neked is jogod van sopánkodni. Egy új „másik világ"-ba te is kívánkozol és hamarosan ott is leszel. De hogy ugrani többé már nem akarsz és nem fogsz – azt nekem ne mondd, mert magad se hiszed. Én jól ismerlek téged és biztos vagyok benne, hogy most fogsz csak igazán nagyokat ugrani. Akkorákat, mint eddig még soha.

Azzal megsimogatott, arcon csókolt és kiment a szobából.

Jobbnak látta hagyni, hogy nyugodtan beszélgessek és iszogassak tovább – kettesben Adyval.

Júliusban, mikor Afrika-könyvem letisztázott gépelt példányait megkaptam, még egy beszélgetésem volt Tolsztov professzorral. Átnyújtottam neki a kézirat első példányát, ő egy ideig látható tetszéssel lapozgatott benne, aztán így szólt:

– Nagyon örülök, hogy végre itt tartunk. Az ön és még néhány más külföldi elvtárs küszöbönálló elutazásával kapcsolatban sokat gondolkoztam arról, hogyan lehetne intézetünknek rendszeres összeköttetést teremteni önökkel. Elhatároztuk, hogy felajánljuk: maradjanak meg továbbra is intézetünk külföldön élő „külső munkatársainak". Ami nevezetesen önt illeti, van egy konkrét javaslatom. Ez a munkája véleményem szerint alkalmas arra, hogy megítéljék érte a doktori fokozatot. Javaslom, nyújtsa be intézetünkhöz, mint doktori disszertációt. Ha egyetért, egyik opponense én lennék, a másik kettő:,Guber professzor mint történész, és Koszven professzor mint néprajzos. Mind a kettőjükkel beszéltem, szívesen vállalják. Úgy tudom, ön a közeli napokban elutazik. Nos, a disszertáció megvédését szeptember 12-ére tűznénk ki, és akkor intézetünk meghívása alapján idelátogatna. Ez egyúttal precedensként szolgálna a jövőre. Különböző tudományos vitáinkra a jövőben is meg-meghívnánk egy-egy külföldi külső munkatársunkat. Így kapcsolatunk nem szakadna meg, ami meggyőződésem szerint önöknek is, nekünk is nagyon hasznos lenne. Mi a véleménye?

Mondanom sem kell, hogy Tolsztov elgondolását nagyszerűnek találtam. Kérésére a kézirat még két példányát eljuttattam hozzá a másik két opponens számára, magam pedig máris hozzáláttam könyvem autoreferátumának elkészítéséhez.

Néhány nappal később búcsúlátogatást tettem Mirov barátomnál, és beszámoltam neki Tolsztovval folytatott beszélgetésemről, Tolsztovnak a könyvvel kapcsolatos terveiről.

– Mindez nagyon szép – mondta ő. – Teljesen reális az az elgondolás, hogy a könyvet mint doktori munkát megvédd, és a doktori fokozatot elnyerd, feltéve, hogy szeptember 12-én még itt leszel. De ha még júliusban vagy augusztusban hazautazol Magyarországra, már megbocsáss, nem hiszek abban, hogy szeptember 12-én a könyved megvitatására visszajössz ide. A „külföldi

külső munkatársak" intézménye szerintem ugyancsak halva született idea. Ami pedig könyved kiadását illeti, mérget veszek rá, hogy magyar, angol vagy más nyelven már régen forgalomban lesz, mielőtt nálunk megjelenne, ha ugyan egyáltalán sor kerül a kiadására.*

APRÓ GONDOK

Hazaindulásom pontos ideje még nem volt kitűzve, de illetékes helyen biztattak, hogy még a nyár folyamán sor kerül rá. Igyekeztem hát dolgaimat rendezni és az elutazáshoz minden szükséges előkészületet megtenni.

A hazatérők utazásának szervezésével a Vörös Segély központi irodája foglalkozott. Legfőbb ideje volt, hogy az utazási okmányok és egyéb részletek, illetve teendők tisztázása céljából hozzájuk forduljak. Mindeddig húztam a dolgot, mert vártuk Igor megérkezését, de hónapok múltak és Igor ügyében még mindig semmi sem történt. A Központi Bizottságnál azt a tájékoztatást kaptam, hogy közbelépésükre a katonai parancsnokság már hetekkel ezelőtt táviratilag intézkedett.

Az eredmény azonban nem mutatkozott. Sokat töprengtünk Kátyával, hogy mit csináljunk. Végül is úgy láttuk, számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy eljön az indulás napja és Igor még mindig nem lesz itt.

– Akkor egyelőre egyedül kell elutaznod – jelentette ki Kátya – Igort nem hagyhatjuk itt. Neked viszont, ha lehetőség lesz rá, semmi szín alatt nem szabad elhalasztanod az indulást. Én egyelőre majd itt maradok és megvárom Igort. Úgyis be kell menned a Vörös Segélyhez, beszéld meg velük ezt a dolgot is.

* Egyáltalán nem osztottam Mirov pesszimizmusát, az idő azonban őt igazolta. Szeptember 1-én hazautaztam Magyarországra. Természetesen szó sem lehetett arról, hogy 12-ére Moszkvában legyek. A „külföldi külső munkatársak" intézményéből ugyancsak semmi sem lett. Az illetékesek elgondolásai nyilván nem egyeztek Tolsztov terveivel. A könyvre vonatkozó pesszimista jóslat szintén pontosan bevált: könyvem – ha késve is – régen megjelent francia, angol és magyar nyelven, s számos európai, afrikai és ázsiai országban forgalomban van, összesen már hét kiadást ért meg), de orosz eredetije máig sem látott napvilágot.

El voltam rá készülve, hogy az utazási ügy intézése nem lesz egyszerű, mivel magunk se tudjuk: együtt utazunk-e mindhárman vagy két részletben. De kellemesen csalódtam. Az illetékes elvtársnő, mikor elmondtam neki a helyzetünket, megnyugtatott:

– Nincs itt semmi komplikáció. Az elvtársnak ahhoz, hogy elutazzék, kérnie kell szovjet állampolgárságának megszüntetését. Itt most leül és három sorban előadja ezt a kérelmét. Írását – személyi igazolványával együtt – ideadja nekem, tőlem viszont kap egy igazolványt az illetékes hatóság pecsétjével és aláírásával arról, hogy ezt a kérelmét beadta és személyi igazolványát leadta. Az igazolvány egyben feljogosítja arra is, hogy a Szovjetuniót elhagyja és Magyarországra utazzék. Ez az írás egyúttal helyettesíti a személyi igazolványt arra az időre, míg a Szovjetunióban tartózkodik. Az igazolvány három hónapig érvényes, ezen a határidőn belül feltétlen el fog utazni. Erre az igazolványcserére az elvtársnak mindenképpen szüksége van, függetlenül attól, hogy egyedül utazik-e vagy a családjával. A feleségének és a fiának nagyon egyszerű a dolga. Nekik nem kell lemondaniuk a szovjet állampolgárságról. Mikor a fiú megjön – akár itt lesz még az elvtárs, akár nem –, a felesége és a fia bejön hozzám, leadják a személyi igazolványaikat és kapnak helyette külföldi útlevelet, Magyarországra szóló vízummal. Ha ön akkor még itt lesz, együtt utaznak, ha már nem, felvesszük őket az elszállítandók listájára, s amint tisztázódik, hogy mikor és melyik géppel mennek, én azonnal értesítem őket.

A kérvényt megírtam és az igazolványcsere megtörtént. Az egész nem tartott tovább egy negyedóránál.

Az elvtársnő ezután kioktatott, hova kell fordulnom, ha nekem vagy családom tagjainak ruhára, felöltőre vagy bármi más holmira szükségünk van az utazáshoz. Megadta egy raktár címét, ahol most kapott igazolványom felmutatása mellett díjmentesen a szükséges holmikat megkaphatom. Feleségem és fiam, amikor elutazásuk aktuális lesz, tőle kapnak majd egy írást, amelynek birtokában ugyancsak minden szükségeset megkaphatnak a raktárból.

Végül megkérdezte, hogy van-e még valami problémám. Megemlítettem, hogy nekem mint tudományos munkásnak, aránylag sok könyvem van (csupán afrikai tárgyú házikönyvtáram közel

kétezer kötetből áll) és nagy gond számomra a könyvek csomagolása. Az elvtársnőnek erre is kész receptje volt.

– Ezt a problémát jól ismerjük – mondta mosolyogva. – Rudas és Lukács elvtárs, és még sok más elvtárs esetében találkoztunk már vele. Ebben az ügyben forduljon bizalommal az Idegennyelvű Kiadóhoz, amellyel erre vonatkozólag megállapodást kötöttünk. Nekik ugyanis kiváló szakmunkásaik vannak.

A raktárból egy sötét öltönyre való anyagot, egy nemezkalapot és két pár fehérneműt vételeztem. A ruha megvarrására utalványt adtak egy állami szabóműhelybe, s ott „soron kívül" két hét alatt elkészítették az öltönyt.

Kielégítően megoldódott a könyvek becsomagolása. A kiadó munkásai erős gyékényzsákokba varrták be a könyveket. Mikor egésznapos munkájuk után eltávoztak, a szobában levő négy könyvállvány és egy kéziratszekrény üresen állott, csak néhány tucat orosz nyelvű könyv búslakodott az egyik könyvespolcon, amelyeket lányom kérésére ott hagytam számára. A szoba padlóján viszont nem maradt egy talpalatnyi szabad hely sem, mert azt teljesen egészében elfoglalta a harminchat, könyvekkel és kéziratokkal zsúfolásig tömött súlyos gyékényzsák.

*

Júliusban Ira hazaérkezett azzal, hogy végleg leszerelték.

– Nemhiába húzódoztam, mikor a kapitányom elő akart léptetni őrmesternek. Akinek őrmesteri vagy ennél magasabb rendfokozata van, azt egyelőre nem szerelik le. Ki tudja, meddig kellene még várnom arra, hogy visszamehessek az egyetemre.

A megérkezése utáni napon délelőtt bement a katonai parancsnokságra, ahol elintéznivalói voltak leszerelésével kapcsolatban, aztán két napig élvezte a családi otthont, de már a harmadik napon jelentkezett az egyetemen.

– Minden rendben van – mondta, mikor onnan visszajött. – Bürokratikus huzavonától tartottam, de szerencsére és nagy örömömre nem így történt. Percek alatt előkeresték négy év előtti irataimat, előjegyzésbe vettek mint leszerelt vöröskatonát és őszszel mehetek az első tanfolyamra. Régi felvételem érvényben van,

így szeptemberig nincs semmi dolgom. Az iskolaévet vakációval kezdem.

A vakációzás, mint kiderült, számára azt jelentette, hogy naphosszat járhatta a várost. Alig tartózkodott otthon az étkezések idejét kivéve, de gyakran még az ebédnél vagy vacsoránál sem mutatkozott. Egyszer megkérdeztem:

– Örülök, kislányom, hogy annyi nehéz év után most élvezed a szabadságot, de nem tudom elképzelni, mit tudsz csinálni a városban nap mint nap reggeltől estig.

– Megmondhatom, apu. Örülök és szomorkodom, nevetgélek és sírok. Ugyanis azzal töltöm napjaimat, hogy felkutatom volt osztálytársaimat, meg azokat a fiúkat és lányokat, akikkel a háború alatt a kórházban vagy a kórházvonaton együtt dolgoztam, de aztán elszakadtunk. Meg akarom tudni, kivel mi történt, ki él és ki pusztult el közülük, és aki él, mit csinál. Az élőkkel együtt örülünk annak, hogy élünk, együtt nevetgélünk, bolondozunk, egy kicsit mulatozunk is néha. És közben újra meg újra együtt szomorkodunk és siratjuk azokat, akik meghaltak. Hát erre jó nekem a vakáció. Hogy eddig nem beszéltem róla? A bolondozásaink csak nekünk érdekesek, azokról nincs mit mesélni, a halottakért pedig eleget szomorkodunk mi magunk, akik ismertük és szerettük őket, minek szomorítsalak ezzel még benneteket is.

*

– Mondd, kislányom, hogy állsz pénz dolgában? – kérdeztem egy reggel Irát. – Egyelőre, gondolom, zsebpénzed van még abból, amit leszereléskor kaptál, de miből fogsz élni, ha mi már nem leszünk itt és mindenről magadnak kell majd gondoskodnod? Az ösztöndíj aligha lesz elég erre.

– Amiatt, apu, ne aggódj. Ahogy sok száz más diák él az ösztöndíjból, én is csak megélek majd. Étkezni a menzán fogok, az olcsó. És ha több pénzre lesz szükségem, majd vállalok valami kis munkát.

Irának ez az elgondolása nem nyugtatott meg engem. Törtem a fejem, hogyan tudnék itt hagyni neki valami komolyabb összeget, hogy az első időben, míg az új életbe beleéli magát, ne legyenek anyagi gondjai. Eszembe jutottak a kötvények, amelye-

ket 1937 nyarán elzálogosítottam és két évvel később visszaváltottam. Kötvényeket tilos volt kivinni a Szovjetunióból. Az országot végleg elhagyni készülő emigránsok kötvényeiket visszaadhatták az állami banknak, amely teljes összegükben beváltotta azokat.

Éltem ezzel a lehetőséggel. A kapott tekintélyes összeget betettem a bankba egy bemutatóra szóló takarékbetétkönyvre. Amikor azt átadtam Irának, lelkére kötöttem, hogy takarékosan bánjon a pénzzel.

– Csak akkor nyúlj hozzá, lányom, ha megszorulsz. Ne feledkezz meg arról, hogy most már teljesen magadra vagy utalva.

– Ne félts engem, papa. A pénzt köszönöm. Jó ha van, de ha nincs, az se olyan nagy szerencsétlenség. Négy évig katona voltam, megélek én a jég hátán is, csak hagyjanak.

CSEHOV-NOVELLÁK

Háy Gyula nem sokkal a Kossuth Rádió adásainak beszüntetése után hazaindult. A Csehov-darabok fordítását sikerült idejében befejeznem, s így elutazása előtt néhány nappal átadhattam neki. Másnap kérésére még egyszer fölkerestem. A darabokat az éjszaka már elolvasta és a fordításokat annyira jóknak találta, hogy mindjárt újabb javaslatot is tett. Tanácsolta, hogy az egyfelvonásosokhoz hasonlóan, és ugyanarra a célra, válogassak össze egy kis kötetre való Csehov-elbeszélést – lehetőleg rövideket –, fordítsam le és a kéziratot juttassam ki hozzá, vagy ha utazásom addigra már aktuális lesz, hozzam magammal.

– Meggyőződésem – mondta Háy –, hogyha az orosz irodalmat a magyar olvasók széles tömegei körében népszerűsíteni akarjuk, erre a célra Csehov kis vígjátékainál és néhány jól összeválogatott kis elbeszélésénél alkalmasabbat nem találhatunk.

Ezt az új feladatot nem kevésbé érdekesnek találtam az előbbinél, s ugyanolyan lelkesen fogtam hozzá. Csehov összes műveinek valamennyi novellás kötetét végigböngésztem, kiválogattam 12 novellát, amelyeket az egyszerű magyar olvasó számára is érthetőnek és érdekesnek találtam, s moszkvai tartózkodásom utolsó három hónapjában, a nagy útra készülődés mellett – Dzsomárt

szőnyegével párhuzamosan – azok lefordítása volt egyik fő foglalkozásom. A munka gyorsan haladt, mert szívvel csináltam, az indulás napjáig sikerült is befejeznem. A kézirat letisztázott gépelt példányait azzal a jóleső érzéssel helyezhettem el útitáskámban, hogy mégse egészen üres kézzel térek vissza hazámba: ez már a harmadik munka, amit a viszontlátás örömére ajándékképpen viszek honfitársaimnak.*

MAGYAR ANTIFASISZTÁK

Miközben izgatottan vártam az indulás napját, még egy nagy élményem volt. Szántó Rezsőtől – aki Háy László elutazása után mint a magyar párt moszkvai képviselője tevékenykedett – megbízást kaptam, hogy menjek ki a Moszkvától harminc kilométernyire levő krasznogorszki táborba. Magyar antifasiszta hadifoglyok kaptak ott politikai kiképzést, s engem azzal bíztak meg, hogy tartsak nekik előadást a nemzetközi helyzetről és a nemzeti kérdésről. A feladatot nagy örömmel vállaltam.

A táborba külön erre a célra szolgáló kisautóbuszon vittek ki. Már az úton nagy izgalom fogott el, rendkívül kíváncsi voltam azokra az emberekre, akik a Horthy-fasizmus légkörében nőttek fel és nevelkedtek.

Izgalmam még jobban erősödött, mikor a tábor kapuján beléptem. Széles, rendezett utak mentén nagy fabarakkok, mindegyik előtt ápolt virágágyak . . . az utakon és a barakkok előtt egyenruhás magyar katonák sürgölődnek . . .

A kép önkéntelenül az irkutszk–gorodoki tiszti fogolytábort juttatta eszembe, ahová minket sivár irkutszki városi táborunkból 1917 nyarán áthelyeztek, s amelynek láttán az az érzésem volt, hogy valami üdülőbe kerültem.

* Néhány szót munkám további sorsáról. A Magyar–Szovjet Kulturális Társaság 1945-ben – éppen úgy, mint a Csehov vígjátékokat és a Dzsomárt szőnyegét – az elbeszéléseket meg is jelentette kiadványsorozatában. Csehov válogatott műveinek később megjelent magyar kiadásai azonban az én novellafordításaimat következetesen bojkottálták: az általam fordított novellákat vagy egyáltalán nem vették fel gyűjteményükbe, vagy újra lefordíttatták mással.

Orosz elvtárs, a tábor vezetője fogadott. Mikor ezt az első benyomásomat elmondtam neki, fölnevetett.

– Lehet, hogy az emberek is egy kicsit azokra a tisztekre fogják emlékeztetni. De remélem, hogy csak egy kicsit. Nagy részük ugyanis nem értelmiségi, hanem munkás vagy paraszt, s bár valamennyien Horthy-Magyarországon nevelkedtek, de a front és a fogság valamelyest már kinyitotta a szemüket és megtanította őket egyre-másra. Mi pedig igyekszünk megtenni a magunkét, hogy az eddig kapott lecke ne vesszen náluk kárba.

A tágas barakkszobába, ahová bevezettek, az előadó számára asztalt és széket, a hallgatók részére hosszú fapadokat állítottak be.

Előadásom első részét a nemzetközi helyzet áttekintésének szenteltem. Sok újat nem mondhattam nekik, mert tudtam, hogy a szovjet újságokat rendszeresen kapják és vagy maguk olvassák, vagy tolmácsok ismertetik velük a legfontosabb híreket és cikkeket. Ennek ellenére nagy figyelemmel hallgatták, főleg mikor azt fejtegettem, milyen óriási történelemformáló jelentősége van annak, hogy Európa nyolc országából a Szovjetunió űzte ki a fasiszta megszállókat s ezzel felszabadította azok népeit, lehetővé tette saját reakciós burzsoáziájuk uralmának megdöntését, és megnyitotta számukra az utat, hogy mint szabad és független országok, a szocialista fejlődés útjára lépjenek.

Még nagyobb figyelmet s egyben látható izgalmat váltott ki hallgatóim körében előadásom másik része, melyben a leninizmusnak a nemzeti kérdésben elfoglalt álláspontját magyaráztam. Amíg a nemzetek egyenjogúságáról, a népek önrendelkezési jogáról, az elnyomott és kizsákmányolt gyarmati népek felszabadításának szükségességéről, a függetlenségért vívott szabadságháborúk jogos és igazságos voltáról beszéltem, minden arcról egyértelmű megértést, teljes egyetértést, sőt lelkesedést olvastam le. De amint áttértem annak a lenini elvnek fejtegetésére, hogy az egyes nemzetek érdekeit alá kell rendelni valamennyi nemzet közös érdekeinek, a kép egyszeriben megváltozott. A tétel megvilágítására ugyanis a magyar irredenta törekvések helytelenségét és megengedhetetlenségét hoztam fel példaként. A hallgatók többségének arca egyből elkomorodott. Egyesek látható izgalom-

mal és aggodalommal hallgatták szavaimat, mások tekintetéből egyenesen felháborodást és tiltakozást véltem kiolvasni.

Az előadás után kérdések, majd hozzászólások következtek. Csaknem mindegyiküknek volt kérdezni- vagy hozzászólnivalója. Kérdéseik és felszólalásaik fogalmat adtak arról, hogy miféle emberek és hol állnak. A nagyszámú csoportban – lehettek vagy ötvenen – háromféle elemet lehetett világosan megkülönböztetni. Voltak közöttük lelkes prolik, földéhes parasztok és kijózanodott értelmiségiek, de mindannyian erős nacionalista fertőzéssel. Különösen élesen megmutatkozott ez az értelmiségiek felszólalásaiban, amelyeknek alaphangja körülbelül ez volt: „Hát igen, szocialista forradalmat akarunk. De elsősorban magyarok vagyunk. Legfőbb és legsürgősebb feladatunk országunk épségének és hazánk függetlenségének helyreállítása, a sokat szenvedett magyarság jogainak biztosítása." A munkásokat elsősorban a tőkés munkaadók megrendszabályozása, a parasztokat a földesurak kisajátítása és birtokaiknak a parasztok közt való szétosztása érdekelte. De azt, hogy Erdélyt és a Vajdaságot, a Felvidéket és Kárpátalját nem adják vissza Magyarországnak, ők is nehezen tudták megemészteni.

A táborból ugyanazzal a végkövetkeztetéssel távoztam, mint nemrég az akadémikusok ebédjéről: a magyar fejekben kitenyésztett zűrzavar felszámolása nem lesz könnyű!

AKIK VISSZAJÖTTEK
ÉS AKIK NEM

BRACH DOKTOR FEJFÁJA

Öt teljes esztendeig semmi hírt sem hallottam dr. Brachról. 1943 tavaszán Moszkvában véletlenül találkoztam az utcán a lányával. Ő szólított meg, mert én nem ismertem volna rá. Az elmúlt két évet ugyanis az ostromlott Leningrádban élte át, és testsúlyának több mint felét elvesztette. Moszkvába abban az időben már ezrével tódultak vissza az evakuáltak. A leningrádi szörnyűségek életben maradt hősei még csak most indultak az evakuációba. A doktornő éppen úton volt Taskent felé.

Tőle értesültem dr. Brach további sorsáról. Harmincnyolc nyarán saját kérelmére nyugdíjazták. Ezután három évig kizárólag azzal foglalkozott, hogy népszerű politikai brosúrákat írt és terjesztett, felolvasásokat és agitációs beszédeket tartott. A háború elején önként jelentkezett szolgálatra a hadseregbe. Több mint egy évig főorvosi minőségben dolgozott egyik hadikórházban. Negyvenkettő őszén tífuszban halt meg, amelyet a betegeitől kapott el. Fejfájára saját kívánságára ezt írták:

ITT NYUGSZIK
DR. BRACH RICHÁRD
GÉGEGYÓGYÁSZ
(1880–1938)
és
PÁRTONKÍVÜLI BOLSEVIK
(1938–1942)

Barszov kitartó küzdelme nem maradt eredmény nélkül. Stella ügyét újra tárgyalták, és a tárgyalás Stella teljes rehabilitálásával végződött.

1944 tavaszán Stella visszaérkezett Moszkvába.

•

Kényelmes karosszékekben ültünk egymással szemben Stellával, és beszélgettünk. Stella és Barszov újra együtt laktak. A Puskin utcai szobát nem kaphatták vissza, mert egy robbanóbomba teljesen megsemmisítette azt a házat – most virágos sétány volt a helyén, ahol gyerekek játszadoztak –, de Barszova segítségével sikerült egy önálló egyszobás lakást kapniok.

Hat év telt el azóta, hogy utoljára láttuk egymást. Olyan hat év, amely felért tizenkettővel. Az idő Stellára is rányomta bélyegét. Arca, alakja a régi volt, legfeljebb egy árnyalattal karcsúbb lett, hanem a haja majdnem teljesen megőszült, és a szemében valami fáradt szomorúság ült, aminek azelőtt nyoma sem volt.

– Amint látja, alaposan megöregedtem azóta, hogy utoljára találkoztunk – mondta Stella kesernyés mosollyal.

Tiltakozni próbáltam.

– Szó sincs róla – mondtam. – Egyáltalán nem így látom. A haja színe semmit sem jelent. Én nem éltem át azt, amit maga, és már sok éve teljesen ősz vagyok.

– Nem is erre gondoltam – magyarázta Stella. – A külső nem mindig tükrözi azt, ami bennünk végbemegy. Az emberek nem látják, amit én magam tudok és érzek: hogy korántsem vagyok már az, aki voltam. Amikor elmentem, fiatalnak tudtam magam, most meg minden tagomban érzem, hogy öreg vagyok.

– Megértem, hogy azok az élmények, amelyek maga mögött vannak, testileg kifáraszthatják, legyengíthetik az embert, de ez csak időleges jelenség. És végeredményben nem is a test fiatalsága fontos, hanem a léleké. Ha a lélek egészséges és frissesége megmaradt, akkor minden jól van.

Megint kesernyés mosoly jelent meg az ajkán.

– Az ember lelke a testben lakozik. Olyan lélek, amely független lenne a testtől, nem létezik. Ezért igenis a test állapota a döntő. A fiatalság addig tart, amíg az embernek szenvedélyei vannak, amíg képes szenvedélyesen szeretni és gyűlölni, vágyakozni és bánkódni. Mindehhez azonban megfelelő testi adottságok kellenek, amelyek nálam már nincsenek meg. Az elmúlt hat év alatt sok mindent megtanultam. Rájöttem többek között arra, hogy az ember boldogságának három nélkülözhetetlen előfeltétele van: hogy legyen mit ennie, meg legyen védve a hidegtől és ne hiányozzék a lelki nyugalma, vagy legalábbis a lelki egyensúlya. Minden más csak másodlagos, nem feltétlenül szükséges, nem nélkülözhetetlen.

– No és a szerelem? – kérdeztem.

– Az is pontosan idetartozik, sőt talán éppen legtipikusabb példája az ilyen másodlagos, nem nélkülözhetetlen szükségleteknek. Jó, ha van, de nem feltétlenül szükséges. A szerelem jobbá, kellemesebbé teszi az életet. De ha az embernek megvan a jó táplálkozása, a meleg szobája és a lelki nyugalma, még ha érzi is a testi szerelem hiányát, enélkül is egész jól kibírja. A szerelemmel úgy vagyunk, mint a szobadíszítésekkel. Persze hogy kellemesebb, ha az ember lakásában szép bútorok vannak, ha a szobáját művészi képek, függönyök, szőnyegek díszítik. De egy jó szoba egyszerű bútorokkal, minden díszítés nélkül is kielégítő. A díszítés – jó ha van, de nem feltétlenül szükséges. Lehet, hogy ez az élet nem lesz olyan színes, érdekes és változatos, mint a régi volt, de alapja nem lesz olyan ingatag, és nem lesz minden pillanatban kitéve annak, hogy felborul. Lehet, hogy ez már az öregedő nő filozófiája. De az is lehet, hogy csak az átélt nehéz évek tanulságainak levonása. Akárhogy van is, én úgy látom, hogy nekem most jobb lesz így. És ha ma megkérdeznének, hogy akarnám-e visszahozni a régit, egész határozottan nemmel felelnék.

Sokáig ültünk ott együtt szótlanul és eregettük a füstöt, ki-ki a saját gondolataiba merülve.

Aztán Stella váratlanul megszólalt:

– Számomra ebben nem is volna tulajdonképpen semmi szomorú, ha szegény Karcsinak nem kellett volna elpusztulnia!

Negyvenöt elején váratlan vendégünk érkezett. Egy reggel beállított hozzánk Anna Kazimirovna.

Az evakuációból tért vissza valahonnan az Urál vidékéről, ahová még 1942 elején került, mikor a németek közeledése miatt városukból az egész civil lakosságot elszállították, csak az maradt ott, aki hasznos lehetett a város védelmében.

Vologya természetesen első naptól kezdve hadiszolgálatot teljesített. A néhány hónap alatt, amíg Anna Kazimirovna otthon volt, mindössze háromszor látta a férjét, és az evakuálást megelőzően már több mint egy hónapja semmi hírt sem kapott róla. Csak néhány hónappal később sikerült vele a kapcsolatot újra megtalálnia, Vologya ugyanis megtudta felesége új címét és írt neki. Ettől kezdve egy-egy kurta levéllel vagy néhány soros levelezőlappal még egynéhányszor adott magáról életjelt. Az utolsó levelet negyvenkettő végén kapta tőle. Több mint két esztendeje már, hogy azt sem tudja, életben van-e.

Megkérdeztük Anna Kazimirovnát, hogyan került Moszkvába, és mi járatban van itt.

Még egy évvel ezelőtt – mondta –, mikor városuk fölszabadult, kérvényt nyújtott be, hogy engedjék oda visszatérni. Kérvényére csak most érkezett válasz, amely úgy szólt, hogy jöjjön fel Moszkvába, és jelentkezzék a szovjet légierők főparancsnokságánál.

– Nem tudom, mit jelent ez – mondta és könnyek ültek ki a szemére. – De félek, hogy semmi jó. Érzem, hogy sose látom már többet az én szegény Vologyámat.

Hogy ez a pesszimizmusa mégsem volt egészen őszinte, az rögtön kiderült, amikor így folytatta:

– Nem volt könnyű életem az evakuációban. Egy kolhozban helyeztek el, ahol mindenki betolakodó idegennek tekintett. A munkában viszont nem volt közöttünk különbség. Mi evakuált asszonyok éppen úgy kapáltuk a krumplit, sőt hordtuk még a lisztesszákokat is, mint a termetes falusi asszonyok, akik egész életükben ezt csinálták. Sokszor azt hittem, hogy összeesem. Csak az a gondolat tartotta bennem a lelket, hogy egyszer majd vége lesz, és akkor újra Vologyával lehetek. Ha beteljesül a vágyam,

és viszontláthatom az én Vologyámat, minden szenvedést egyszeriben elfelejtek.

Itt Anna Kazimirovna – a visszaemlékezéstől-e vagy a reménye bizonytalanságától – újra elérzékenyült, de most már nem állt meg néhány könnycseppnél, hanem annak rendje és módja szerint elsírta magát.

Mikor egy kicsit megnyugodott, újra kezdte:

– Furcsa ember az én Vologyám. De furcsa ember vagyok én magam is. Több mint húsz évig éltünk együtt, de nem tudom, volt-e olyan hónap, hogy meg ne csalt volna valakivel. Amint egy valamirevaló nő az útjába akadt, mindjárt igyekezett megkapni. És csodálatosképpen a nők is – mintha csak összebeszéltek volna – úgyszólván első szóra engedtek neki. Ez kezdettől így volt. Mindig tudtam, hogy más női is vannak, és mégse tudtam soha haragudni rá. És nekem se a húsz év alatt, se azóta, hogy elszakadtunk egymástól, soha nem kellett más férfi. Pedig gyakran megtörtént, hogy nagyon is ostromoltak. Akárhányszor megcsalt is, nagyon-nagyon boldog voltam vele.

A könnyeket mégiscsak az emlékezés váltotta ki nála, mert múltbeli boldogságára emlékezve újra elzokogta magát.

*

Anna Kazimirovna természetesen nálunk szállt meg, és mindjárt másnap reggel elment a légügyi főparancsnokságra.

Délfelé járt az idő, amikor Anna Kazimirovna visszaérkezett. Amint belépett a szobába, még a kabátját sem vetette le, leroskadt egy székre, és hangosan felzokogott.

Sejtésem valónak bizonyult: Vologya elpusztult a háborúban.

Sokáig tartott, amíg Anna Kazimirovna annyira lecsillapodott, hogy valamennyire is érthetően be tudott számolni arról, amit közöltek vele.

Mikor a németek negyvenkettő nyarán behatoltak a Kaukázusba, Vologya mint vadászrepülőtiszt több mint húsz német repülőgépet lőtt le a nyár folyamán. Ősz elején, mikor a német csapatok már közvetlen közelükben voltak, parancs jött: ha törik, ha szakad, mindenképpen meg kell állítani őket. Több mint három hónapig folyt az elkeseredett harc. Vologya újabb harminchat né-

met repülőgépet semmisített meg vagy tett ártalmatlanná. Mikor a Sztálingrádnál harcoló német csapatokat már körülkerítették, a német parancsnokság a nagy visszavonulás megkezdése előtt még egy elkeseredett támadást kísérelt meg a kaukázusi főváros ellen, amelyet Vologyáék alakulata védett. Ebben a minden eddiginél hevesebb ütközetben Vologya egyik bravúros haditettet a másik után hajtotta végre.

December utolsó hetében egyik ilyen művelet alkalmával négy ellenséges repülőgép gyűrűjébe került. A hosszú tűzharcban, amelynek során a négy közül hármat sikerült lelőnie, az ő motorja is súlyosan megrongálódott, maga pedig több súlyos sebből vérzett. Tudta, hogy a gépe perceken belül lebukik. Bár módja lett volna arra, hogy ejtőernyővel leereszkedjék, nem azt tette. Saját maga és motorja utolsó erőfeszítésével gépét a német gép fölé irányította, és rávetette magát az ellenségre. A két gép együtt zuhant le a földre.

Nagy nehezen rávettük Anna Kazimirovnát, hogy dőljön le legalább a díványra. Arról, hogy ágyba feküdjék, hallani se akart. Feleségem rögtön forró teát főzött neki, és úgy itatta, mint egy kisgyereket. A forró ital jót tett neki. Utána külsőleg valamennyire megnyugodott, csak gyakori csuklása jelezte, hogy milyen vihar dúl még mindig a lelkében.

Aztán nagy nehezen elszunnyadt.

Késő délután, amikor felébredt, már csak halálosan szomorú volt, de nem sírt többé és teljesen nyugodtan viselkedett. Elmondta, hogy hamarosan hazautazik. A város még negyvenkettőben nagyrészt elpusztult. A németek rengeteg házat szétbombáztak, s alig van olyan épület, amely meg ne sérült volna. De a város újjáépítését máris megkezdték, be sem várva a háború végét. Közölték vele, hogy az újjáépített város főutcája Vologya nevét fogja viselni, s az utcában, annak a háznak a helyén, amelyben valamikor ők laktak, a városi tanács egy szép kis kertes villát építtet ajándékba az ő számára, amelyen emléktáblát fognak elhelyezni: „Városunk rettenthetetlen védője, a Szovjetunió hőse, Vlagyimir Konsztantyinovics Lihacs dicső emlékének."

Anna Kazimirovna szemében könnyek ragyogtak. A bánat keserű könnyei összefolytak az öröm édes könnyeivel.

Én pedig önkéntelenül visszagondoltam azokra a beszélgeté-

sekre, amelyeket annak idején a „karrier" kérdéséről folytattam Vologyával.

Vologya vágya minden várakozáson felül beteljesült: olyan karriert csinált, amilyent ő kívánt magának.

FROLOV MEGKERÜL

Negyvenöt tavaszán egy napon váratlanul benyitott hozzánk Grigorij Sztyepanovics.

Első kérdése természetesen az volt, hogy mit tudunk Jelena Joszifovnáról.

A háború alatt levelezésünk megszakadt, de feleségemmel mindkettőjüket gyakran emlegettük.

– Szegény Frolovék! Ugyan mi lehet velük és vajon összekerülnek-e még valaha?

Különösen gyakran emlegettük Jelena Joszifovnát abban az időben, amikor a Kaukázusba betörtek a németek.

– Szegény jó Jelena Joszifovna – ismételgette többször a feleségem. – Vajon hogy éli át ezeket a szörnyűségeket?

Aztán újra, amikor a mieink kiverték a németeket a Kaukázusból.

– Ha Jelena Joszifovna életben van, most legalább jó napjai lehetnek szegénykének.

A Kaukázus felszabadulása után többször is írtunk neki, de se választ nem kaptunk, se a leveleink nem érkeztek vissza.

Mikor Frolovnak megmondtuk, hogy az utolsó hírt négy évvel ezelőtt a Kaukázusból kaptuk tőle, rögtön kijelentette:

– Elutazom a Kaukázusba és megkeresem Jelenát. Ha él, biztos vagyok benne, hogy hű maradt hozzám és ma is visszavár. Akkor nem hiába szenvedtünk annyi évig. Ha nincs életben – akkor nekem már minden mindegy. De amíg meg nem tudom, hogy mi lett a sorsa, addig nem lesz nyugalmam.

Közlésünk annyira felizgatta Grigorij Sztyepanovicsot, hogy jó ideig képtelen volt bármilyen más témáról nyugodtan beszélni.

Nagy nehezen tudtuk csak rávenni, hogy ott maradjon nálunk vacsorára.

Arról, ami az elmúlt nyolc esztendőben – amióta nem láttuk

– vele történt, mindössze néhány szóval számolt be: Sokfelé járt és megszakítás nélkül dolgozott, mégpedig különböző építkezéseken, és mindenütt felelős funkciót töltött be. Nem tudtuk megérteni, hogyan egyeztethető ez össze azzal a ténnyel, hogy letartóztatása miatt szakadt el a feleségétől, és ennyi évig még csak nem is levelezhettek egymással – erről azonban ő egy szót sem ejtett.

Mikor vacsora után egy ideig kettesben maradtunk – feleségem kiment a konyhába kávét főzni –, finoman célzást tettem arra, hogy milyen nehéz lehetett annyi évig nő nélkül élni.

– Ott az ilyesmi egyáltalán nem okozott gondot – jelentette ki Grigorij Sztyepanovics. – Volt ott elég nő is, és ha egy férfi meg egy nő jóba akartak lenni, senki a legcsekélyebb mértékben sem gátolta őket ebben. Sőt az ilyesmi még bizonyos előnyökkel is járt: például könnyebben kaptak különálló lakást. És soha senki nem kérdezte tőlük, hogy nem hagytak-e odaháza férjet vagy feleséget. A legtöbben éltek is az adott lehetőségekkel, és vagy ilyen időleges házasságra léptek, vagy összevissza szeretkeztek. Ez utóbbi esetben se törődött velük senki. Akadtak olyanok is, akik csaknem naponta váltogatták a partnerüket. Ami engem illet, engem az életnek ez az oldala nem érdekelt. Számomra nem létezik nő Jelenán kívül.

JELENA JOSZIFOVNA VÉRTANÚHALÁLA

Egy hónappal később Grigorij Sztyepanovics újra meglátogatott bennünket.

Mikor az ajtón belépett, arcáról rögtön leolvastuk, hogy utazása eredménnyel járt – sikerült megtudnia, amit akart –, de azt is, hogy amit megtudott, az talán még a bizonytalanságnál is roszszabb.

Nem is várta, hogy kérdezzük, éppen csak helyet foglalt, maga kezdett el beszélni.

Jelena Joszifovna a háború alatt ápolónő volt egyik kiszlovodszki kórházban. Amikor közeledtek a németek, a kórházat evakuálták. A kórházakból egy helyre összpontosították azokat a betegeket, akiket nem lehetett elszállítani, és ott hagyták őket

egy orvossal meg egy ápolónővel. Sorshúzás útján döntötték el, hogy az orvosok és az ápolónők közül ki maradjon ott. Az ápolónők közül a sors Jelena Joszifovnára esett.

Mikor a németek bejöttek, elvittek mindent a kórházból, aminek valami értéke volt, az orvost pedig, aki zsidó volt, azonnal agyonlőtték. Jelena Joszifovnát átkísérték az SS-parancsnokságra „kihallgatni". Két fegyveres őr között indították el, és Jelena Joszifovna saját szemével látta, ahogy az épületet rágyújtották a betegekre.

Az SS-parancsnokságon nem sokáig vallatták. Mikor megmondta, hogy lengyel származású, az SS-tiszt gúnyosan felkacagott.

– Ó, mi nagyon szeretjük a lengyeleket. Nem ellenségeinknek, hanem rokonainknak tekintjük őket és úgy bánunk velük, mint a legközelebbi rokonainkkal. Mindjárt meg fog győződni róla, asszonyom.

Azzal parancsot adott, hogy vezessenek be tíz SS-katonát.

– Itt ez a derék lengyel nő – fordult a katonákhoz. – Bánjatok vele úgy, mint legközelebbi rokonotokkal: egyszóval, mint otthon a feleségetekkel. Egyik a másik után.

Jelena Joszifovnát leteperték a földre, és a tíz SS sorban egymás után megbecstelenítette. A tiszt leült egy székre, és perverz gyönyörködéssel nézte végig ezt az egész szörnyűséget. Közben egyik pohár konyakot a másik után hajtotta fel, és röhögve mulatott a szerencsétlen asszony agóniáján. Utána az áldozatot félholtan hurcolták ki a szobából, és két golyót röpítettek a fejébe.

Az egész rémtörténetet maga az egyik SS-katona mondta jegyzőkönyvbe, akit az eset annyira megrendített, hogy másnap megszökött a hegyekbe, és megadta magát a partizánoknak.

Megrendülten hallgattuk Grigorij Sztyepanovics elbeszélését. Mikor befejezte, sokáig hallgattunk mind a hárman.

Aztán – csak hogy mondjak valamit – megkérdeztem: mik a további szándékai?

– Megyek tovább építeni az életet... – a mások számára – felelte Grigorij Sztyepanovics sokatmondó hangsúlyozással.

– Nem szabad így beszélnie, Grigorij Sztyepanovics – jegyezte meg a feleségem. – Az életről az embernek sohase szabad lemondania. Kell találnia magának új élettársat.

– Soha, amíg élek – felelte határozott hangon.

A háború alatt sokat gondoltam Lieslre. Vajon él-e, vagy meghalt? És ha él – megmaradt-e annak, aki volt: erősnek, igaznak, hűségesnek – *miénknek?* És ha meghalt – úgy halt-e meg, hogy tudta, miért: az igaz ügyért, a forradalomért, a gyereke boldogságáért, vagy éppen azok részéről sújtott le rá egy értelmetlen bomba, akik őt és a gyerekét jöttek kiszabadítani a halál torkából?

És ugyan mi lehet Karllal? Valóban bűnös volt-e valamiben, vagy őt is – mint annyi mást – csupán tehetetlen levélként sodorta magával a förgeteg? Vajon él-e és tud-e arról, ami a világban végbemegy? És ha él és valóban az az őszinte becsületes forradalmár, akinek Liesllel együtt ismertük, vajon miként viseli el azt, hogy éppen most, amikor eljött a nagy, döntő harcok ideje, tétlenségre van kárhoztatva?

•

Negyvenöt tavaszán a boldog napok egyikén, amikor egy este háromszor is puffantak a győzelem üdvlövései, két „fontos közlés" között, váratlan vendég – Karl – nyitott be hozzám.

– Tudsz-e valamit Lieslről? – volt az első kérdése, miután éppen csak hogy üdvözöltük egymást.

Néhány szóban beszámoltam neki Lieslnek a háború kitörése előtti viszontagságairól és arról, hogyan ment vissza negyven nyarán Németországba.

Közlésem őrületesen felizgatta. Izgatottan járt fel és alá a szobában.

– Szegény kislány! Mi mindent élhetett át abban a pokolban! És vajon túlélte-e azt a rengeteg szörnyűséget? És mi lett a gyerekből?

Karl egész viselkedése – ahogy Lieslről beszélt és sorsán töprengett – semmi kétséget sem hagyott afelől, hogy annak ellenére, ami közöttük történt, még ma is szereti a feleségét és őrülten vágyódik utána.

Mikor valamelyest megnyugodott, néhány szóban beszámolt a saját sorsáról.

Még harmincnyolc őszén ítélték el. Nyolc évet kapott. Az íté-

let kihirdetése után munkatáborba vitték. Kérésére egyik műhelybe osztották be, ahol kitanulta a lakatosmesterséget, és lakatosként dolgozott. Sem az ellátás, sem a bánásmód ellen nem lehetett panasza. Munkájáért normális bért kapott, amelynek felét kosztfeljavításra és egyéb szükségleteire költhette el, másik felét félretették számára. Csak egyetlen dolog gyötörte: a feleségétől közvetlenül semmi hírt sem kaphatott, sem ő nem írhatott neki. Időnként közölték vele, hogy a felesége és a gyereke él és egészséges, s hogy az asszony érdeklődött utána. Mikor a háború kitört, büntetésének fele már letelt. Önként jelentkezett katonai szolgálatra. A hadseregbe nem vették be, ellenben áthelyezték egy szibériai városba, ahol hadigyárban dolgozott és teljesen szabadon élt, csak a várost nem hagyhatta el. Lieslről és a gyerekéről viszont a háború kitörése óta még közvetve sem kapott hírt.

*

Néhány hét múlva Karl még egyszer felkeresett. Elmondta, hogy „haza" készül Berlinbe.

– Náci Németország nincs többé – jelentette ki ünnepélyesen. – A junkerek, bankárok és gyárosok Németországa pedig végelgyengülésben fogja kilehelni a lelkét. A másik, az új Németország, amelyért mi évtizedeken keresztül dolgoztunk és harcoltunk, most van születőben. Sietek haza, hogy én is segítsem építeni.

Aztán rövid hallgatás után így folytatta:

– Megyek, megkeresem Lieslt és a gyerekünket. Ha élnek, az új Németországgal együtt a saját boldogságunkat is újra fel fogjuk tudni építeni.

Búcsúzásul vodkával kínáltam.

Koccintottunk.

– A szabad és független, demokratikus Németországra! – mondta Karl és fenékig ürítette a poharát.

Aztán cigarettára gyújtottunk, és egy ideig szótlanul ülve fújtuk a füstöt a levegőbe.

– A feladat nem lesz könnyű – szólalt meg újra Karl. – De ha Lieslt életben találom és még egyszer újrakezdhetem vele az életet, semmilyen nehézség nem lesz számomra félelmetes.

*

Vagy három hónappal később még egyszer láttam Karlt.

Az ágyúlövések és a győzelmi sortüzek már régen lekerültek a napirendről. Az egész emberiség fellélegezve állt az új, boldog életet ígérő korszak küszöbén.

Karl már pártfunkcionáriusként dolgozott Berlinben, és mindössze néhány napra, hivatalos küldetésben jött Moszkvába. Mindjárt első este eljött hozzám.

Csak az arcára kellett néznem és rögtön tudtam, hogy sikerült nyomára jutnia Lieslnek, de feleségét nem találta az élők között.

A tájékoztatás, amit Lieslről kapott, rövid volt, de a maga rövidségében igen kimerítő és kegyetlen.

Liesl még negyvenegy végén lebukott. A Gestapo kezébe került, ahol halálra kínozták. Gyereküket Liesl szülei fogadták magukhoz, és velük együtt pusztult el egy amerikai bombázás alkalmával.

– Liesl a pokolba ereszkedett le az eszményéért, és életét adta annak győzelméért – fejezte be rövid beszámolóját Karl. – Én átmentem a tisztító tűzön, megszenvedtem és megtisztultam. A múlt ezzel lezárult, és elkezdődött az új, harcos élet. Holnapután indulok vissza: dolgozni és harcolni egy életen keresztül azért, amiért Liesl a halálba ment.

Még vagy fél óráig beszélgettünk, meghánytuk-vetettük az utolsó hetek nagy eseményeit, aztán Karl búcsúzott. Én tartóztattam, hogy maradjon még, de Karlnak nem volt nyugta.

– Sok dolgom van – mondta. – Este még fel kell készülnöm egy fontos holnapi megbeszélésre.

Én jó munkát és sok sikert kívántam neki, és sajnálatomat fejeztem ki afelett, hogy szegény Liesl nem érhette meg ezt az időt, a születőben levő új világot.

– Milyen kár, hogy ő nincs veled, hogy egyedül kell nekivágnod az óriási új feladatoknak.

– Nem vagyok egyedül – mondta Karl. – Ezrek és százezrek indulnak el velem együtt az új úton.

Aztán rövid hallgatás után hozzátette:

– És mint ember sem vagyok egyedül. Összekerültem egy nagyon rendes lánnyal. Még a háború alatt Liesl vitte be az illegális pártba.

Utoljára erősen megszorította a kezemet és elment – dolgozni és harcolni az új, másik Németországért.

SÁNDOR HARMADIK TRAGÉDIÁJA

Hónapokig semmi hírt sem hallottam Sándorról. Már csaknem fél év telt el elutazása óta, amikor egy reggel beállított hozzám. Katonaruhában volt, hátizsákkal a vállán. Hivatalos küldetésben jött Moszkvába, mindössze néhány napra, hogy táboruk részére egy és más dolgot elintézzen. Reggel hatkor futott be a Kazanyi pályaudvarra, és minthogy én közvetlenül a pályaudvar mellett laktam, természetesnek tartottam, hogy benézett hozzám. Rögtön teát főztem és reggelivel kínáltam.

Én persze abban a szent hitben voltam, hogy még túl korán van, és azért nem ment egyenesen haza. Vártam, hogy majd úgy hét óra után fel fogja hívni Tatjánát telefonon, azonban nem tette. Mesélt a táborról, a foglyokról és a köztük folytatott munkáról, aztán úgy nyolc óra felé eltávozott.

Sándor mindössze három napot töltött Moszkvában. Ezalatt még kétszer beszéltem vele, de Tatjánáról még csak említést sem tett.

Elutazása után egy közös ismerősünk olyasmit mondott, hogy Sándor és Tatjána elváltak.

Számomra ez a hír teljes képtelenségnek látszott, és nem tulajdonítottam neki jelentőséget.

Badarság! – gondoltam magamban. – Ilyenek az emberek. Hallották, hogy Tatjána itt él Moszkvában, Sándor pedig vidéken, és magyarázatot keresnek hozzá.

Negyvennégy őszén Sándor végleg visszatért Moszkvába. Engem nem keresett fel, és nyilvánvalóan kerülte a velem való találkozást.

Csak nincs talán mégis valami alapja annak a kósza hírnek? – kérdeztem magamtól.

De még mindig inkább hajlottam afelé, hogy Sándor viselkedésének valami más magyarázata lehet.

Aztán valakitől – aki Tatjánához is, Sándorhoz is közel állott – megtudtam, hogy a hír valóban igaz. Tatjána Taskentben beleszeretett egyik kollégájába, és már ott együtt élt vele. Amikor először jött fel Taskentből Moszkvába – negyvenkettő őszén – Sándornak még nem szólt a dologról, és mintha mi sem történt volna, ittléte alatt feleségként élt vele együtt. Sándor valamiből mégis megsejthette, ami történt, nyilván azért kerülte akkoriban,

hogy Tatjánáról beszéljünk. Tatjána azonban csak akkor mondta meg neki, amikor végleg visszatért Moszkvába. Egyúttal azt is mindjárt közölte vele, hogy elválik tőle, és férjhez megy a másikhoz. Megérkezése után azonnal át is költözött hozzá.

Szegény Sándor! – gondoltam magamban.

Önkéntelenül is Heine örökéletű sorai jutottak eszembe:

Es ist eine alte Geshichte,
Doch bleibt sie immer neu,
Und wem sie just passieret,
Dem bricht das Herz entzwei . . .

HARMINC ÉV MÚLVA

RIP VAN WINKLE HAZATÉR

Elutazásom szeptember elsejére volt kitűzve.

Elérkezett 1945 augusztusának – s egyben a hazámtól való elszakadás harminc és fél évének – utolsó napja.

Nagy izgalommal vártam ezt a napot. Már hetek óta nem tudtam másra gondolni. Önkéntelenül egy régi, harminc év előtt írt versem járt az eszemben.

És néha elfog szörnyű félelem:
Ó jaj, ha egyszer eljön az az óra,
Ki annyit, annyit álmodoztam róla,
Ó jaj nekem, ezerszer jaj nekem!

Boldogság, élet, napfény, szerelem!
Ki mindent tud, az lenne mondhatója,
Hogy leszek ennyi jónak hordozója
Szegény bánattól fáradt szivemen.

És bár reá, mint megváltásra várok,
A nagy nap jöttét gyáván rettegem.
Mint kishitű, ki reszketőn sóvárog

Mennyei üdvért túl az életen.
Mert jaj! tudom, hogy azt a boldogságot
Halálon innen meg nem érhetem.

Milyen más körülmények! Micsoda különbség! Akkor életet és szerelmet vártam ettől a viszontlátástól és – hinni nem tudtam benne. Most egy romba dőlt városba térek vissza. Nem várok tőle napfényes boldogságot, de biztosan tudom, hogy romjai között új élet, új munka, új sikerek és új kudarcok várnak rám.

És nem félek tőle. Nem. Nem vagyok pesszimista. Ellenkezőleg: ujjongani szeretnék. Elmondani valakinek, amit érzek. Valakinek, aki velem együtt hisz abban, hogy a romok közül új élet fog kinőni, aki velem együtt izgul és ujjong.

De nem volt kinek. Hogy Kátya velem izgul, abban nem kételkedtem, de érzéseit nem tudta szavakba önteni. És ujjongani sem tudott. Neki nehezebb volt, mint nekem, mert nem jöhetett velem. Izgalmát eltitkolva egész nap tett-vett, szorgoskodott – a drága teremtés! Csomagolta holmimat az útra, mosott és vasalt.

Ira nem volt otthon. Reggel be kellett mennie az egyetemre, ahol az utolsó előkészületek folytak a tanév megnyitására. Egész nap nem jött haza.

Majd este, gondoltam. Hazajön Ira, Kátya is szabad lesz. Bőven lesz időnk elbúcsúzni.

Eljött az este. Ira még mindig nem jött meg. Kátya a konyhában foglalatoskodott.

Én sem voltam egyedül. Egyik látogató a másikat érte. Egyik asszony a másik után. Egyiknek a fia volt már hónapok óta Magyarországon, annak küldött egy pár fehérneműt. Másik a férjének egy kis elemózsiát. És mondjam meg neki, miért nem ír, mert már hetek óta nem hallottak róla. A harmadik a pártközpontban dolgozó lányának küldött aranymárkás csokoládét.

Végre elmentek a vendégek és megjött Ira. Kátya még mindig el volt foglalva.

– Bocsáss meg, apu – mondta Ira. – Ma találkoztunk először együtt valamennyien, a leendő évfolyamtársak. Többségük leszerelt katona, sokan közülük rokkantak. Nagy ismerkedés folyt, egyszerűen nem tudtam eljönni.

– Jól van, kislányom. Így van ez rendjén. Önálló ember lettél. Magadnak kell intézned a dolgaidat, ahogy te látod jónak. Én holnap elmegyek, édesanyád egy kis ideig még veled marad, aztán ő is itthagy. De én nem féltelek. Bízom benned, hogy egyedül is derekasan meg fogsz állni a lábadon. És ha meggondolnád a dolgot, tudd, hogy mindig szeretettel várunk Magyarországon.

– Tudom, apu, tudom – mondta és megcsókolt. – De most még ne búcsúzzunk. Reggel még elkísérlek.

Nagyon fáradtnak látszott, hagytam, hogy aludni térjen.

Egyedül maradtam. Kinéztem Kátyához a konyhába abban a reményben, hogy talán már végzett, és velem fogja tölteni az utolsó moszkvai estémet. De tévedtem. A csomagolással már készen volt, de nagy munkába fogott: halat sütött nekem az útra.

– Minek ez, édes. Az egész út néhány óra.

– Sose lehet tudni, fiam. És ott is jól fog jönni az első időben.

Nem tudtam lebeszélni. Azt mondta, nemsokára kész lesz, már csak néhány darab van hátra.

Nem volt nehéz észrevennem, hogy többről van itt szó, mint az én útravalómról. Szegénykém – fogytán volt már az ereje és attól félt, hogy ha abbahagyja a munkát, a sürgést-forgást, idegei fölmondják a szolgálatot.

Visszamentem a szobámba, és leültem az íróasztal mellé. Kettesben maradtam az éjszakával.

Harmincévi együttélés után búcsúztam a Szovjetuniótól.

Attól az országtól, amely második hazámmá vált, s ahol annyi jóban és annyi rosszban, annyi örömben és annyi szenvedésben volt részem.

Nehéz, de gazdag harminc év volt. Nem panaszkodhatom.

Harminc év! Csakhogynem egy emberélet!

Megérte: itt lettem azzá, aki vagyok. Itt értem el azt, amit szegény, tévútra tért szülőhazámban aligha adatott volna megérnem: megtaláltam a helyes utat. Ha tövisek is voltak az úton, ha föl is törték olykor lábaimat az út éles kövei: az eredmény – megérte.

Harminc év után most újra meglátlak, szülőföldem. Harminc év tapasztalataival gazdagon, hófehér hajjal, de ifjú szívvel jövök vissza hozzád, szegény, porba tiprott hazám, hogy segítselek fölemelkedni romjaidból és lemosni nevedről a gyalázatot.

Rip van Winkle hazatér . . .

Megint egy régi-régi versem jutott eszembe. Ezt is harminc év előtt írtam, amikor még alig több, mint egy éve voltam távol hazámtól. Mintha csak sejtettem volna a jövőt.

RIP VAN WINKLE

1.

Egyszer, egy fényes nyári délelőtt,
Mikor mindenki rég halottnak hitte,
Hazatér majd a régi Rip van Winkle
S megáll egy ismerős kis ház előtt.

A hosszú álom megviselte őt,
Ifjú fejére szürke hamvat hinte,
S mely egykor tüzes szemeibül inte,
Elaltatá a lángot és erőt.

Arcán a Kék-hegyeknek sápadt fénye,
Hosszú szakálla ragyog a napon
– Megbékült szivek hószínű jelvénye.

S csudálva nézdel szét az udvaron
És bekopog remegve, lopva, félve
Egy kis fehérvirágos ablakon.

2.

S akkor, tudom, kinyílik egy kis ablak
S egy kis kapu kitárja szárnyait.
Megkérdezik: mi járatban van itt?
S a vándornak szállást szívesen adnak.

Mi szép és jó, mindent elébe raknak,
Fölfrissítik kifáradt tagjait
S elröppent évek tarka napjait
Szeme elé varázsolják az aggnak.

És kedvesség kedvességet tetőz.
És kérdezik, hogy merre van hazája?
Hová megy és ki ő? – De mindhiába!

Válasz helyett csak mosolyog az ősz
S szótlan, mohón az arcokat vizsgálja:
Mily m á s mind s mégis mind mily ismerős!

3.

Aztán bús, csöndes hangon hosszasan
Beszélnek arról, aki elment messze
És hosszú évek óta híre veszve
És azt se tudják, sírja merre van.

S vidám arcokra búfelhő suhan
És könny ül minden víg, mosolygó szemre.
(Szerető szívek így gyászolják csendbe'
Halottjaikat könnyes-hangtalan).

S az aggnak is két szeme könnybe lábad
S érez a szíve csodás meleget.
És boldogan sír édes könnyeket . . .

– Csak azt nem tudom: a nagy boldogságnak
Terhétől vajon szíve megreped?
Vagy megifjodva új életre támad?

Most egy kicsit másféle hazatérésről álmodoztam. De a vers azért illett szomorkás hangulatomhoz. Többször is áhítattal eldúdolgattam.

Csak akkor vettem észre, hogy már világosodik, mikor Kátya belépett a szobába.

– Le kellett volna feküdnöd – mondta alig hallható hangon. – Hosszú, fárasztó út vár rád.

– Úgysem tudnék most aludni. De te, drágám, agyonfárasztottad magad. Gyere, üljünk le, és legalább ezt az utolsó órát töltsük nyugodtan együtt.

Leültünk az ágy szélére. Mikor gyöngéden magamhoz vontam és megcsókoltam, nem bírta tovább. Órákon át mesterségesen féken tartott idegei végképp felmondták a szolgálatot.

Tudtam, hogy minden szó fölösleges volna. Hol a haját, hol a kezét simogattam és hagytam, hogy kisírja magát.

Mikor kicsinykét megnyugodott, megpróbáltam lelket önteni belé.

– Föl a fejjel, édes! Most igazán nincs ok búsongásra. Ez nem evakuáció. Igor nemsokára itt lesz, és utánam jöttök. Mindössze néhány hétről van szó. Mintha szabadságra mennék a Krímbe, mint valamikor régen. Aztán kezdődik az új – és hiszem, hogy nagyon boldog – életünk. Én újra igazából *otthon* leszek, és meglásd, te is hamarosan otthon fogod érezni magad.

– Tudom, tudom – mondta elcsukló hangon. – Nem is azért sírok. Nem tehetek róla, ha annyira tele van a szívem és olyan bolond vagyok.

Még egy óránk lehetett hátra, azt egymás karjában szenderegtük át.

Ezzel életemnek ez a harmincéves szakasza lezáródott.

*

Reggel hatkor jöttek értem egy üres teherkocsival. Kiderült, hogy ez csak a Luxig visz, ahol poggyászokkal rakják meg, az utasokat viszont autóbusz viszi ki a repülőtérre. Ira ki akart kísérni, de a sofőrtől megtudtuk, hogy az autóbuszra kísérőket nem engednek, így csak a Luxig jöhetett. Kátyát, szegényt, az utolsó nap és éjszaka úgy megviselte, hogy ilyesmire nem is gondolhatott. De a búcsúzásnál vitézül tartotta magát. Végig egy könnyet nem ejtett – egész addig, míg a kocsi el nem indult.

Poggyászom mindössze egy bőröndből és egy irattáskából állott. Azt hittem, hogy a teherkocsira a Luxnál majd többek közt az én könyves zsákjaimat is fölrakják. Fölvilágosítottak, hogy azok még néhány hónapig raktárban várnak sorukra. A mi gépünk személyes poggyászunkon kívül csak azoknak a holmijait viszi, akik már hónapok óta Magyarországon vannak.

– No, kislányom – fordultam Irához, mikor az autóbusz előállott –, búcsúzásul most is csak azt mondhatom, amivel katonakorodban szoktam búcsúzni tőled: „Légy férfi!". Álld meg a helyedet mindenütt úgy, ahogy annak idején a fronton helytálltál. És amíg édesanyád veled van, légy figyelmes hozzá. Szegénykét nagyon megviselte a válás és nyilván nyugtalanítja a gondolat:

hogyan fog majd beilleszkedni az új, idegen környezetbe. Talán most nagyobb szüksége van arra, hogy legyen mellette valaki, mint eddig bármikor.

– Nyugodj meg, papa, szó sincs erről. Az evakuáció keserű tapasztalatai után valóban kissé nehezen viseli el, hogy egy időre el kell válnia tőled, de a jövő egyáltalán nem aggasztja. Az ő hazája ott van, ahol te vagy.

Még egyszer megcsókoltuk egymást, és felszálltam az autóbuszba, amely már indult is. Az ablakon kinézve még egy percig láttam Ira alakját, amint zsebkendőjével integetett utánam.

Az autóbuszon egyelőre csak magam voltam, aztán útközben megálltunk a Kaluzsszkaján. Ott már vártak útitársaim: Szántó Béla és Fogarasi Béla, feleségükkel együtt.

A repülőtéren jó néhány órát kellett várnunk az indulásig. Ezek az órák voltak a legizgalmasabbak. Szívem hevesen dobogott arra a gondolatra, hogy mielőtt a nap leszállna, Budapesten leszek. Hiába próbáltam megnyugtatni magamat: mi ez a néhány órai várakozás ahhoz a harminc évhez képest, ami mögöttem van. Agyam valamelyik rejtett sejtjéből kiszabadult két rég elfelejtett verssor – a még az elemi iskolában tanult Kisfaludy-vers kezdősorai:

„Szülőföldem szép határa,
Meglátlak-e valahára?

– és képtelen voltam őket a helyükre visszaparancsolni.

A repülőgépnek ötünkön kívül még két utasa volt: egy szovjet kapitány és a felesége, akik Budapesten állomásoztak, és szabadságukról utaztak vissza. A váróteremben velük ültem egy asztalnál, a szomszéd asztalnál Szántóék és Fogarasiék foglaltak helyet. A magyar elvtársak pirulákat vettek be és nekem is tanácsolták tengeri betegség ellen. Az orosz kapitány lebeszélt.

– Ne hallgasson rájuk az elvtárs. Nem használ az semmit. Igazán hatásos orvosság erre csak egy van: minden fölszállás előtt egy kupica konyak. De ha konyak nincs kéznél, vodka is megteszi.

Tanácsát megfogadtam és nem bántam meg. Ezt az „orvosságot" akkor is, később is, amíg a repülést végleg meg nem szoktam, sikerrel használtam.

Végre elérkezett az indulás ideje. A gép, amelyen utaztunk,

tulajdonképpen teherszállító gép volt. Az üléseket kétoldalt a gép hosszában egy-egy fapad helyettesítette.

Életemben először utaztam repülőgépen. Csodálatos érzés volt. Az ablaknál ülve sokáig nem tudtam betelni a nagyszerű látvánnyal.

Útközben kétszer szálltunk le: Kijevben és Lvovban. Amilyen mértékben közeledtünk Magyarországhoz, olyan mértékben fokozódott izgalmunk. Kijev után egyre türelmetlenebbek lettünk.

– Csak már egyszer Lvovban volnánk – mormogta Szántó Béla. – Onnan már egy ugrás.

Mikor végre leszálltunk Lvovban és bementünk a repülőtér várótermébe, kellemetlen újság várt ránk. Közölték velünk, hogy ma nem indulhatunk tovább, Budapest nem fogad, mert a Kárpátok fölött erős vihar dühöng. Lvovban kell éjszakáznunk, és ha a vihar elül, reggel korán mehetünk tovább.

Autóval bevittek a városba, egy szállodába. Útitársaim nagyon el voltak keseredve. Először én is sajnáltam a késedelmet, de aztán rájöttem, hogy van ennek jó oldala is: nem este, hanem reggel fogunk megérkezni.

A szállodában rendes szobákat kaptunk mosdóval, de éttermük nem volt. Bár hiába is lett volna, mert pénzt nem vihettünk magunkkal.

– Szóval koplalni fogunk – jelentette ki Szántó Béla.

– Már aki – mondtam büszkén. – Hála az én jó feleségemnek, annyi halat sütött nekem az útra, hogy az elvtársakat is vendégül láthatom.

Kiderült, hogy Szántónak viszont van egy üveg vodkája, s így csakhamar vidám falatozással ünnepeltük az emigráció végét.

– Egyszer minden viharnak vége szakad – jelentette ki ünnepélyesen Szántó. – Nagy viharokat éltünk át, de elmúltak. A következő állomás Budapest. Igyunk Budapest föltámadására!

Sokáig nem jött álom a szememre. A vodka hatása alatt képzeletem a távoli múltban járt. Eszembe jutott, hogy nem először éjszakázom ebben a városban. Harminc évvel ezelőtt, mikor fogságba estem, Lembergen keresztül hajtottak bennünket a kozákok Szibéria felé. Itt töltöttünk egy éjszakát, mielőtt marhavagonokba szállásoltak be a hosszú útra. Vagy tízen hevertünk egy széles priccsen, fáradtan, piszkosan, mosdatlanul, a priccs lábánál két

fegyveres őr . . . Kiszámíthatatlanok a sors útjai. Azon az éjszakán Lembergben vettem búcsút ifjúságomtól, most ugyanitt, Lvovban köszöntöm új életem hajnalhasadását.

Reggel hatkor kivittek a repülőtérre. A vihar alábbhagyott, felszállhattunk. Percek múlva már a Kárpátok fölött jártunk. Sűrű felhők között repültünk. A hegyek, mintha velünk kacérkodnának, csak nagy ritkán dugták ki fejüket ködfátyluk alól. Vihar nem volt, de gépünk pehelyként himbálózott az erős szél hullámain.

Aztán egyszerre minden megváltozott. A Kárpátokat elhagytuk. Kisütött a nap, és ragyogó fényben tárta elénk a jól ismert, de rég nem látott hazai tájat. Közeledtünk Magyarország határához.

Még egy perc és feltűnt az esztergomi bazilika mogorva, de impozáns képe, s rögtön utána a jó öreg Duna kedves, kanyargós vonala.

Repülőgépünk közeledett Budapesthez. Rettentő izgalom vett erőt rajtam. Nem tudtam elszakadni a repülőgép ablakától. Alacsonyan repültünk át Budapest fölött. Az egész város romokban hevert . . .

Azt hittem, a szívem szakad meg. Mikor a Duna fölött átrepültünk és megláttam a felrobbant hidakat, kicsordult a könnyem. De amint a gép ereszkedni kezdett, szívemet jóleső melegség öntötte el. Az izgalmat és a szomorúságot kitörő öröm érzése váltotta fel. Harminc év álma beteljesedett.

Itthon vagyok újra. Fogadj kebledre, szülőhazám.

UTÓSZÓ

Sík Endre a hatvanas években írta könyvét, az SZKP XX., XXII. kongresszusának és az MSZMP-nek a törvénytelenségeket elítélő határozataitól inspirálva. Intő példának szánta. A könyv 1970-es megjelentetése a Zrínyi Kiadó érdemes vállalkozása volt. A brezsnyevi korszak eme évei azonban azt már lehetetlenné tették, hogy a könyv el is jusson az olvasók széles köréhez. A mű mai megjelentetése a kiadó megtisztelő kötelessége a szerző, a téma és a közönség iránt. A szocializmust deformáló személyi kultusznak, a gyakran vele járó törvénytelenségeknek és a háborús pusztításoknak a kizárása az emberi társadalom életéből ma is napirenden levő feladat. Ennek egyik nélkülözhetetlen eszköze viszont a múlt bevallása. Nyíltan, őszintén. A könyv írásakor a szerző is erre törekedett.

Vihar a levelet..., Mikor az erdőt irtják, Tűzpróba. Sík Endre könyvében ezek a költői, kifejező, szép címek jelzik a szovjet nép, a vele élő, építő, küzdő és szenvedő magyar és más nemzetiségű forradalmárok, politikai emigránsok életének azt a keserves tíz esztendejét 1934 és 1945 között, amelyet Sík Endre emlékirata átfog. A Szovjetunióban a szocializmus építésének azokat az éveit, amelyeket a sztálini személyi kultusz és önkény, a tömegméreteket öltő törvénytelenség rettenete torzított el, amelyeket a hitleri Németország támadása, hódító hadjáratának kezdeti sikerei „fémjeleztek", a szovjet nép mérhetetlen erőfeszítései, áldozatai, majd a támadó megállítása és visszaverése, a leigázott országok felszabadítása jellemezték. Annak, aki most lapozza át ezt a két évtizede írt könyvet,

s olvassa a Szovjetunióban napjainkban felszínre kerülő adatokat, dokumentumokat, annak nyilvánvalóvá válik, hogy a „Vihar a levelet..." szép, de valójában enyhe megfogalmazása annak, ami történt. Nem vihar, hanem tomboló orkán rázta meg az egész erdőt, s nemcsak a leveleket tépázta meg. Megritkította az erdő fáit is. Hatalmas tölgyeket, óriási fenyők sorát tépte ki tövestől jóval a háború kezdete előtt, megkönnyítve ezzel a fasiszta orkánnak, hogy mélyen behatoljon az erdőbe, s az erős, egészséges ember-fák millióit, ember teremtette falu- és város-fák ezreit pusztítsa el. A szovjet nép és hadserege csak emberfeletti áldozatok árán tudta megfékezni a tűzzel-vassal romboló fasiszta seregeket.

A történelem fehér foltjait feltáró új szovjet irodalomból tudjuk, hogy a törvénytelenség tombolásának évei alatt sok-sok ezer szovjet párt-, állami, katonai, gazdasági és kulturális vezető vesztette életét vagy került börtönbe, s a távoli büntetőtáborokba. Az októberi forradalmat győzelemre vezető lenini gárda szinte teljesen eltűnt a harmincas évek második felében. Az SZKP XX. kongresszusának zárt ülésén elmondott Hruscsov-beszédből ismert, hogy az SZKP 1934-ben lezajlott XVII. kongressszusának 1956 küldötte közül 1108, a kongresszuson megválasztott Központi Bizottság 139 tagja és póttagja közül 98 (azaz a KB-tagok 70 százaléka!) vesztette szabadságát, életét, forradalmártisztességét. Egy másik adatsor a Vörös Hadsereg felső parancsnoki állományának majd teljes elpusztításáról ad számot. Az A. I. Todorszkij professzor, hadtörténész (maga is törvénytelenül elítélt tábornok) által az 1960-as években feltárt adatok szerint a szovjet fegyveres erők 1935 novemberében kinevezett öt marsalljából hármat (Jegorov, Tuhacsevszkij, Bljuher), az öt első osztályú hadseregparancsnokból hármat, a tíz másodosztályú hadseregparancsnokból mindet, az 57 hadtestparancsnokból 50-et, a 186 hadosztályparancsnokból 154-et, a 16 első- és másodosztályú hadseregkomisszárból mindet, a 28 hadtestkomisszárból 25-öt, a 64 hadosztálykomisszárból 58-at, a 456 ezredesből 401-et tépett ki a hadsereg vezetői közül a sztálini önkény. A felső parancsnoki állományba tartozó 827 fő közül 720-at ítéltek el törvénytelenül. (V. Polikarpov: Fjodor Raszkolnyikov. = V pamjatyi narodnoj. Ocserki. Bibliotyeka

Ogonyok. 42. sz. 1987. 35. o.) A Vörös Hadsereg felső parancsnoki karából tehát *minden nyolc közül hét* már a nagy honvédő háború kezdete előtt elpusztult! Semmiféle háború nem jár ilyen nagymérvű felső parancsnoki veszteséggel, hacsak nem végződik feltétel nélküli, teljes kapitulációval. A hatalmas pusztulás azonban évekkel a fasiszta támadás előtt: 1937–1939-ben érte a szovjet fegyveres erőket, szinte lefejezve őket. Ez kétségtelenül hozzájárult a fasiszta Németország kezdeti sikereihez, a szovjet hadsereg rendkívüli veszteségeihez, hatalmas területek ideiglenes elvesztéséhez. Mérhetetlen szenvedésébe, vér- és emberáldozatába került a szovjet népnek, amíg a sztálini irányítás eme bűneit s más politikai, katonai hibái okozta vereségeket a visszájára fordította, amíg kiverte az országból, s a szövetségesekkel közös erőfeszítések eredményeként leverte az Európa s a világ meghódítására törő hitleri birodalmat.

Kevéssé ismert, hogy a sztálini személyi kultusz törvénytelenségeinek az éveiben – a szovjet kommunisták, a szovjet nép veszteségéhez számszerűen ugyan nem mérhetően, de a magyar kommunista mozgalom, a magyar történelem mércéjével, arányaival mérve – pótolhatatlan veszteség érte a Szovjetunióban élő magyar politikai emigrációt, az ott maradt mintegy 20–25 000 volt internacionalista vöröskatonát, az 1918–1919-es forradalmak több száz odamenekült harcosát, a KMP illegális küzdelmének sok résztvevőjét, akiket mint a horthysta ellenforradalmi rend üldözötteit fogadott be a szovjethatalom.

A Tanácsköztársaság megdöntését követő években Lenin és Kun Béla kezdeményezésére a bolsevik párt, a szovjet állam nagy segítséget adott a KMP-nek, hogy a Szovjetunióban élő magyar forradalmárok ne csak munkát találjanak maguknak, hanem az élet különféle posztjain egyben ismereteket, tapasztalatokat gyűjtsenek az új, a második magyar néphatalom megteremtéséhez. A legkülönbözőbb területeken dolgoztak magyar politikai emigránsok, akik munkájukkal tiszteletet váltottak ki mindenütt, s akik tevékenységükkel mindig, mindenhol egyben tudatosan készültek a majdani otthoni munkára. Ehhez a húszas években, sőt a harmincas évek első felében a bolsevik párt, a szovjethatalom minden segítséget megadott: a munka mellett vagy azon kívül sok magyarnak tették lehetővé a közép-,

a felsőfokú képzettség és a vezetői gyakorlat megszerzését. Katonai téren is. Sok magyar internacionalista, a Tanácsköztársaság és az illegális KMP több harcosa végezte el a szovjet katonai iskolákat, akadémiákat. A harmincas években a legtöbben közülük a polgári életben dolgoztak, de sokan szolgáltak a különböző szovjet fegyveres erők parancsnoki és felső parancsnoki posztjain.

A legkiemelkedőbb katonai egyéniség kétségkívül Gavró Lajos volt. Már a polgárháború idején ezredet, majd dandárt, az 1930-as években pedig hadosztályt vezényelt. Harci érdemekért két alkalommal tüntették ki Vörös Zászló Renddel. 1933 és 1936 között Gavró elvégezte a Frunze Katonai Akadémia különleges tanfolyamát, amelyen a magasabbegységek parancsnokai kaptak továbbképzést a haditechnika legújabb eszközeinek összehangolt alkalmazásából. A kommunista emigráció őt tekintette a majdani magyar felszabadító magasabbegységek leendő parancsnokának, a szovjet hadsereg egyik vezénylő tábornokának. Mielőtt erre sor kerülhetett volna, 1937-ben Bljühr marsallal együtt őt is letartóztatták és elítélték. (1956–1957-ben rehabilitálták. A hivatalos közlemény szerint: halála után. Csak a közelmúltban vettük hírét Zalka Máté leányának leveleiből és más forrásokból, hogy Gavró Lajos, súlyosan megnyomorítva ugyan, de túlélte a koncepciós perek, a börtön, a távoli északi lágerek megpróbáltatásait. Élete alkonyáról, haláláról még nem tudunk közelebbit.)

Gavró mellett a majdani magyar magasabbegységek parancsnoki álllományába tartozhattak volna sokan, akiknek a nevét itt csak felsorolni tudjuk (a teljesség igénye nélkül). Azokét, akik a polgárháborúban vagy a Magyar Vörös Hadseregben zászlóalj-, ezred-, dandárparancsnoki vagy komisszári beosztásban harcoltak, akik később elvégezték a katonai főiskolát, a Frunze vagy a Műszaki Gazdasági Katonai Akadémiát, és aktív katonaként szolgáltak, vagy tartalékosként, a Vörös Hadsereg rendelkezési állományába tartoztak, néhányan pedig a spanyol polgárháború (mai kifejezéssel élve) főtisztjei, tábornokai voltak. Közülük a Vörös Hadsereg Hadügyi Népbiztosságán, a vezérkarban vezető beosztásban dolgozott *Kidais* Viktor

(Frunze Katonai Akadémia), *Steinbrück* Ottó (Frunze Katonai Akadémia), *Löwi* Gyula (Műszaki Gazdasági Katonai Akadémia). A többiek névsorát betűrendben közöljük, zárójelben adva az általunk ismert legmagasabb parancsnoki beosztást, katonai végzettséget és a Vörös Zászló Renddel (VZR) történt kitüntetést: *Bíró* György (Műszaki Gazdasági Katonai Akadémia), *Boskovits* Gyula (dandárparancsnok, VZR), *Cséri* Jenő (parancsnok a szovjet katonai légi flottánál), *Dömök* József (ezredparancsnok), *Farkas* Gyula (Frunze Katonai Akadémia, ezredparancsnok), *Fekete* Rudolf (dandárparancsnok, VZR), *Fried* Dezső (katonai akadémia, vezérkari szolgálat, ezredparancsnok, Spanyolországban hadosztály-vezérkari főnök), *Gáll* (Gálicz) János (katonai akadémia, ezredparancsnok-helyettes, Spanyolországban hadosztályparancsnok), *Garasin* Rudolf (ezredparancsnok), *Holländer* Sándor (vasútépítőezred-parancsnok), *Incze* Béni (katonai főiskola, Rosztov helyőrségi parancsnoka), *Karikás* Frigyes, (dandárpolitikai biztos), *Kiss* János (az ukrajnai katonai légierő helyettes parancsnoka, VZR), *Köblös* Elek (zászlóaljparancsnok), *László* Aladár (ezredparancsnok-helyettes), *Lipsitz* Ernő (dandárpolitikai biztos), *Lukács* József (ezredpolitikai biztos), *Mészáros* János (ezredpolitikai biztos, katonai főiskola), *Mukri* Károly (katonai főiskola), *Müller* Armand (dandárpolitikai biztos), *Müller* Ernő (partizánosztagparancsnok), *Müller* Miklós (katonai főiskola), *Münnich* Ferenc ezredparancsnok, a Magyar Vörös Hadsereg hadsereg-parancsnokságának politikai megbízottja, Spanyolországban dandárparancsnok), *Oleander Pál* (ezredpolitikai biztos), *Őry* Ferenc (katonai főiskola), *Pados* István (ezredparancsnok), *Papp* József (dandárparancsnok, katonai akadémia), *Révész Géza* (katonai akadémia), *Selmeczy* József (határőrosztag politikai biztos, katonai akadémia), *Simics* Sándor (parancsnok a szovjet légierőnél), *Simsák* János (katonai főiskola), *Sipka* Lajos (zászlóaljparancsnok, katonai főiskola), *Somogyi Ernő* dandárparancsnok ellátási helyettes), *Steiner* László (katonai főiskola), *Szabó* Sándor (ezredparancsnok, a katonai főiskola parancsnoka és politikai biztosa), *Szántó* Rezső (1919-ben hadtest-politikai megbízott, Spanyolországban tüzércsoport-parancsnok), *Szántó* Zoltán (a Magyar Vörös Hadseregben ezredparancsnok, hadosztály-poli-

tikai megbízott), *Sziklai* Sándor (katonai akadémia, Spanyolországban zászlóalj-politikai megbízott, VZR), *Szívós* Imre (katonai főiskola), *Talabér* László (katonai főiskola), *Teichner* Zsigmond (a Turkesztáni Köztársaság hadügyi népbiztoshelyettese, a Forradalmi Katonai Tanács tagja), *Tomko* Gyula (zászlóaljparancsnok, a katonai főiskola tanára), *Tóth Imre* páncélautóosztag-parancsnok, VZR), *Varga* Gyula András (dandárparancsnok), *Varga* János (ezredparancsnok, katonai főiskola), *Varga* Jenő (katonai főiskola), *Varga* István (ezredparancsnok, a Horezmi Népi Köztársaságban hadügyi népbiztoshelyettes, katonai akadémia), *Weltner* Sándor (dandárparancsnok politikai biztos), *Zalka* Máté (Lukács Pál (ezredparancsnok, katonai akadémia, VZR, Spanyolországban hadosztályparancsnok). Az említetteken kívül *Gyertyánosi* Károly, *Hildt* Ferenc és *Varga* Béla nevét ismerjük a katonai főiskolát, majd akadémiát végzetttek közül. Az utóbbi három sorsa – csakúgy, mint nyolc társuké, akiknek ma még a nevét sem tudjuk – ismeretlen.

Több magyar forradalmár szolgált más szovjet fegyveres testületekben, mindenekelőtt a Cseka, a Belügyi Népbiztosság, a rendőrség főtiszti, -parancsnoki állományában, különösen a húszas, néhányan a harmincas évek első felében. Így *Berkovits* Sándor, *Hisma* Károly, *dr. Kartali* István, *Kelemen* Andor, *Kőrösi* Sándor, *Méhes* Aladár, *Pataki* Ferenc, *Szabó* Gyula, *dr. Zilahi* István és mások.

1920 januárjában Pataki vezette azt a partizánosztagot, amely elfogta Kolcsakot és minisztertanácsát, valamint az Orosz Birodalom 691 millió aranyrubel értékű aranytartalékát, 1921 és 1923 között Dzerzsinszkij közvetlen munkatársa: a Cseka kémelhárítási osztályának helyettes parancsnoka, majd a Banditizmus Elleni Harc Osztályát vezeti, s egyben a szovjetköztársaság belső karhatalmi erőinek a parancsnoka, a szovjet határőrség egyik létrehozója volt. Később különböző vezető párt- és állami posztokon dolgozott. 1937-ben őt is kizárták a pártból. A hitleri német támadás után többszöri kérésére, követelésére vették vissza a fegyveres erők soraiba. Magyar hadifogolytáborokban dolgozott, majd 1943. augusztus elején egy kis ejtőernyős felderítő partizáncsoport élén jött haza. 1944 márciusáig eredményesen tevékenykedett. Akkor a horthysta katonai elhá-

rítás elfogta, s 1944. november 4-én a nyilasok kivégezték. 1983-ban a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa – Jurij Andropov aláírásával – Pataki Ferencet a szibériai harcokban és a fasizmus elleni küzdelemben tanúsított hősiességéért halála után Vörös Zászló Érdemrenddel tüntette ki. A sok közül az egyik nagy tudású, kristálytiszta jellemű ígérete volt a népi Magyarország jövendőjének.

Az említetteken kívül a polgári életben százak és ezrek voltak olyanok, akiknek katonai, parancsnoki tapasztalataik, ismereteik voltak még 1917–1921-ből, a hadifoglyok közötti agitációban, szervezésben, és akik felkészültek a haladásért, a népi, a szocialista Magyarországért való harcra. (Az adatok további pontosításra, kiegészítésre szorulnak. A nagyságrendet, az arányokat azonban híven tükrözik.)

A távolról sem teljesnek tekinthető névsor ismeretében gondolhatunk igazán keserű érzéssel Sík Endre könyvének ama soraira, amelyek a Magyar Légió sajnos meg nem valósult tervéről szólnak. Arról, hogy a légió létrehozása céljából 1941-ben *négy(!)* magyart vezényeltek átképzésre (Münnich Ferenc, Szántó Rezső, Bíró Zoltán, Nagy Imre). Közülük is csak az első kettőnek volt valóban jelentős katonai ismerete, tapasztalata.

Az 1934-től, de különösen az 1937 és 1939 között tomboló orkán szinte elsöpörte a jövendő magyar felszabadító csapatok majdani parancsnoki karát, a létrehozandó népi Magyarország felkészült kádereit. Ma még távolról sem vettük számba ezeket az „ütközet előtti" veszteségeket, és jelentésüket a magyar kommunista mozgalomra, a magyar történelemre.

Mindez ma még „fehér folt". Az azonban már ma is megállapítható, hogy a felső parancsnoki gyakorlattal, képzettséggel rendelkező, név szerint említett 66 magyar közül legalább 48-50-en estek valamilyen formában a sztálini törvénytelenség áldozatául (letartóztatás, börtön, száműzetés, láger, kivégzés). 1941-ben, a hitleri támadás időpontjában (amelyhez a horthysta seregek is csatlakoztak) gyakorlatilag közülük *senki* nem volt olyan helyzetben, hogy katonai képzettségének, képességének megfelelő tisztet töltsön, tölthessen be a szovjet fegyveres erők soraiban. Néhányuk számára később vált lehetővé – főként agitátori, tolmácsi jellegű – aktív katonai, parancsnoki szolgálat.

Mindössze *nyolcan* vettek részt közülük a Magyarország felszabadításáért folytatott harcban, s összesen *tizenketten* tértek vissza a felszabadult hazába.

Itt nincs mód teljes képet adni arról, hogy az orkán, a sztálini önkény hogyan sodorta el a magyar kommunista emigráció politikai, gazdasági, tudományos, művészeti vezetőgarnitúráját. De talán érzékeltet ebből valamit, ha jelezzük, hogy a KMP 1918. novemberi első, alapító Központi Bizottságának 16 tagja közül egy a Tanácsköztársaság megdöntése után sikertelen menekülés közben öngyilkos lett (Szamuely Tibor), kettőt az ellenforradalmi terror juttatott hóhér kezére (Korvin Ottó, László Jenő), a Szovjetunióban ketten 1935 előtt hunytak el az emigrációban (Vántus Károly, Mikulik József), és *tizet*, 1937 után a sztálini törvénytelenség fosztott meg szabadságától, ebből *nyolcat* életétől is (Chlepko Ede, Fiedler Rezső, Jancsik Ferenc, Kun Béla, Pór Ernő, Rabinovits József, Seidler Ernő, Vágó Béla). Ketten, a Sík Endre által hozzávetőlegesen ismertetett körülmények között szabadlábra kerültek (Rudas László, Szántó Béla). Az alapító KB-tagokból mindössze ők ketten vehettek részt a felszabadulás utáni élet alakításában. Az első KB egyik tagja, Hirossik János szabadlábon halt éhen 1950-ben, Rákosi személyi kultuszának idején.

Hasonló képet kapunk, ha a Magyar Tanácsköztársaság Szovjetunióba került, ott élő s dolgozó *19* népbiztosát vesszük számba. Ketten (Hamburger Jenő, Vántus Károly) 1937 előtt elhunytak. Egyet 1925-ben, Budapesten illegális munka miatt elfogtak és elítéltek (Rákosi Mátyás), 1937-ben és utána Moszkvában *tizennégyet* tartóztattak le. Közülük *tizenegyen* elpusztultak a fogságban (Bajáki Ferenc, Bokányi Dezső, Fiedler Rezső, Haubrich József, Kelen József, Kun Béla, Lengyel Gyula, Pogány József, Szabados Sándor, Székely Béla, Vágó Béla). Hárman kiszabadultak: Lukács György kétszeri rövid, Szántó Béla hosszabb letartóztatás után; Hevesi Gyula még évekig volt lágerban. Mindössze ketten, az idős Nyisztor György, valamint Varga Jenő maradtak szabadlábon a volt népbiztosok közül. A felszabadulás után – Rákosit is számítva – öten tértek haza, s négyen kapcsolódtak be a politikai életbe: Rákosi, Lukács és Szántó 1945-től, Hevesi 1948-tól. (Nyisztor már elmúlt 75 éves, Varga Jenő Moszkvában maradt.)

A fentiekhez hasonló arányú veszteség érte a harmincas évek második felében az egész magyar kommunista emigrációt a Szovjetunióban: az 1917–1919-es nemzedéket és jórészt a később kikerült fiatalabbakat is. Sokakat, akiket nem ragadott magával az 1937 és 1939 közötti orkán – amint ezt a könyv Hámori Mihálya is példázza –, 1941 júniusa után internáltak távoli vidékekre, mint a Szovjetunióval hadban álló ország polgárait (gyakran *volt* állampolgárait, minthogy többségük a polgárháború katonájaként szovjet állampolgár lett).

A létező felkészült káderállomány – százak és ezrek – létező lehetőséget, tényleges alternatívát jelentett. Elvesztése az alternatíva elvesztését – a lehetőség nagyarányú beszűkülését – jelentette. Amit a majdani magyar forradalmi átalakítások érdekében Lenin és Kun Béla a káderek felkészítéséért elindított, s ami ebből a 30-as évek közepéig megvalósult, pl. a magasabb magyar katonai egységek parancsnoki állománya, az a harmincas évek második felében a sztálini törvénytelenségek csapása alatt nagyrészt megsemmisült. (Néhányan – Gál János, Zalka Máté, Fried Dezső, Münnich Ferenc, Szántó Rezső, Sziklai Sándor – a spanyolországi polgárháborúban még bizonyították felkészültségüket, 1941 júniusa után azonban a német fasizmus elleni háborúban méltatlan pusztulásuk, akadályoztatásuk miatt – tudjuk, nem csak ezért – részvételükkel nem jött, nem jöhetett létre antifasiszta magyar légió, hadosztály, hadtest, hadsereg. Sőt gyakorlatilag Magyarország felszabadítása is nélkülük zajlott le; egyénileg sem küzdhettek a szovjet seregek parancsnoki karában.) Mindez nyilvánvalóan csökkentette az ország, a magyar nép esélyeit a háború utáni rendezés, békekötés, a politikai, a gazdasági kibontakozás hogyanjának alakulásában, eredményességében. A szovjet hadsereg hatalmas vér- és emberáldozattal megvalósított fölszabadító missziójának felbecsülhetetlen értéke és jelentősége volt. De az eredmény gazdagabb lehetett volna a tapasztalt és felkészült, önálló döntésekre képes magyar kommunista káderállomány javának életben, egészségben maradása esetén, a lágerekben történt őrletésük nélkül. 1944–1945-ben jórészt a megtört, a maradék, a nemzeti adottságokat bátran, önállóan figyelembe venni kevéssé képes és merő vezető gárda tért haza s állt a felszabadulással élni akaró

néptömegek élére. Ezek a vezetők – a teljes hatalom birtokába jutva – nem voltak felkészülve az ország saját arcú szocialista fejlődésének a kialakítására. Gyakran fordultak a másolás eszközeihez, még a személyi kultusz s a törvénytelenségek csapásainak a kiterjesztésével is a hazai illegális kommunista mozgalom vezető harcosaira, a szociáldemokrata párt baloldali, egyesülő vezetőire, a nyugat-európai kommunista pártok és ellenállási mozgalmak volt magyar résztvevőire mértek csapást.

1940. november 1-jén remény ébredt a vihar pusztította magyar kommunista emigrációban. Moszkvába érkezett a horthysta börtönből kiszabadított Rákosi Mátyás. Új, tekintélyes vezetője lesz a pártnak, aki segít a kizártakon, a letartóztatottakon – remélték. Különösen nagyok voltak Sík reményei: Rákosi 1917–1918-ban hadifogolytársa, az 1920-as évek elején közeli jó barátja volt. „Feltámadunk" – hitte! A várva várt első találkozáson a szerző Rákosi őszinte kétségbeesésének lehetett tanúja, mert e hetekben döbbenettel látta át, hogy nemcsak Kun Bélát tartóztatták le, hogy „a mozgalom vezetői és középkáderei közül már csak itt-ott lézengenek néhányan, s azok is megfélemlítve várják, mi lesz velük tovább". Rákosi csaknem sírva panaszolta: „Az egész párt széthullott. Elölről kell kezdenünk felépíteni. És miből? A semmiből? Alig ötven ember, ha van, akivel el lehet kezdeni." Sík megrendülve hallgatta a panaszt, és nem szólt saját bajáról. Amikor azonban újabb hónap után végül is – segítséget várva – előadta sérelmes kizárását a pártból, akkor már csak a lehiggadt, a megfelelően tájékoztatott, az elvtársi barátságot száraz, gúnyos, kegyetlen meditálással helyettesítő, a légkörhöz alkalmazkodott pártvezér szavait hallotta: „Jó néhányan vagytok, akiket kizártak a pártból. És közületek bárkivel beszél az ember, csodálatosképpen mindegyik ártatlan ... minden letartóztatott is ártatlanul szenved ... Ezekben a dolgokban azonban az orosz párt, illetve a szovjet hatóságok véleménye a döntő ... Ezekbe az ügyekbe sem a magyar párt, se senki közülünk nem szólhat bele, legkevésbé én, hiszen itt sem voltam, amikor ezek a dolgok történtek." Érthető, hogy a beszélgetés keserű szájízzel ért véget: „Az a nagy várakozás, amit Rákosi személyéhez fűztem, csődöt mondott" – írta Sík, csalódva Rákosi bátorságában és em-

berségében is, a maga, de hozzátehetjük: sok-sok társa nevében. (Rákosi gyors változásához – az egész helyzet hatásán kívül – feltehetően hozzájárult az is, hogy az első hetekben éppen Manuilszkij „informálta a dolgokról és készítette elő" őt a reá váró feladatokra. Az a Manuilszkij, aki 1928–1929-től a buharini útkeresés, az önálló gondolkozásra való törekvés szellemének egyik eltávolítója; a sztálini teóriák, módszerek, a személyi kultusz, majd a koncepciós vádak gyakorlatának egyik legfőbb közvetítője volt a Kommunista Internacionáléban.)

A szerző pártból való kizárása, saját hányattatása nyomán értette meg igazán, hogy mennyire védtelen és tehetetlen áldozat a bizalmatlanság, a törvénytelenség mozgásba jött gépezetével szemben. Éppen saját sorsával mutatja meg az olvasónak a szerző azt az atmoszférát, amelyben a szocializmus odaadó hívei, építői kerültek a gyanakvás, az oktalan, az értelmetlen és méltatlan büntetőeljárások fogaskerekei közé. Persze nemcsak a saját – a pártból kizárt ember – sorsának prizmáján át vetíti elénk a hit, az alkotás, a küzdelem, valamint a rettegés, a pusztulás éveit. A szerző nemcsak tanúja, majd szenvedő alanya a vihar kitörésének, hanem kibontakozása során maga is részese lett. 1934 végén részt vett egy – amint írja – „visszataszító" légkörű taggyűlésen, amelyen „komolytalan, kitalált vádakkal" indokolták Magyar Lajos kizárását, ahol már csak vádbeszédek hangzottak el, s a „kizárási javaslatot egyhangúlag fogadták el". Azaz, a jelenlévő szerző is. Ő sem vonhatta ki magát a hisztérikussá fajult légkör hatása alól. Nem sokkal később, ugyancsak mondvacsinált indokkal, őt magát is kizárták a pártból, szintén „egyhangú" szavazással. Távoznia kellett munkahelyéről. S végül maga sem tudta, hogy (a könyvben említett számos szovjet, magyar, német, lengyel barátjával, elvtársával, ismerősével ellentétben) ő maga hogyan menekült meg a súlyosabb következményektől: a börtöntől, a lágertől, a család elvesztésétől, a méltatlan haláltól. A könyv lapjain felvillantja ezeknek a pokol mélyebb bugyrait megjárt, gyakran ottpusztult embereknek az életútját, a sorsát is. Sajátos alkotássá éppen az teszi a könyvet, hogy a szerző az akkori szovjet valóság rendkívül internacionalista összetételű közegében – a barátai, a közeli ismerősei, a munkatársai, a szomszédai életén át – mutatja

meg az eseményeket, a közhangulat nyomasztóvá válását, a vihar pusztításait. Nem törekszik teljességre, hiszen említést sem tesz például Kun Bélának, a KMP világszerte ismert vezetőjének a félreállításáról, letartóztatásáról, aki a nemzetközi kommunista mozgalom vezérkarában a lenini gárda egyik utolsó képviselője volt. Nem ír Kunnal kapcsolatban a KI népfrontos politikájának állítólagos szabotálása ürügyén konstruált hamis állításokról, méltatlan vádakról, amelyek pedig jeladásnak bizonyultak a nemzetközi, de főként a magyar kommunista emigráció ellen kibontakozott általános támadáshoz. (Ugyanakkor éppen Kunnal kapcsolatosan villantja fel s leplezi le a koncepciós vádak magyar kiegészítőinek, megtoldóinak az önmagukat Kun Béla és társai elleni valótlan állításokkal védekezők egyik jellegzetes, sajnos nem egyedüli alakját.)

Így is rendkívül széles azoknak köre, akiknek sorsát a könyv ábrázolja. Nem véletlenszerű, hanem általános társadalmi jelenségeket tükröz. Bár többségében magyar forradalmárok, családok élete vonul el szemünk előtt, nem hiányzik a német, a lengyel s mindenekelőtt a különböző nemzetiségű szovjet emberek, értelmiségiek, munkások és családjuk sorsának a bemutatása: a húszas és a harmincas évek eleji alkotó hitüknek, egyéni és kollektív előrehaladásuknak, boldogságuknak, gondjaiknak, bajaiknak az ábrázolása. Nem nélkülözi az életükben bekövetkező indokolatlan, tragikus törés jellemzését sem, amely nemritkán szabadságuk, életük elvesztéséhez, családok szétszóródásához, értelmetlen és kegyetlen szenvedéséhez vezetett. A szocializmus előrehaladásával élesedő osztályharc, és az osztályellenség párton belül keresésének sztálini elmélete (amely kiegészült azzal, hogy a kémeket, az összeesküvőket a külföldi kommunisták között keresték – Sík Endre könyve is mutatja) széles rendet vágott a szovjet emberek és a Szovjetunióban élő külföldi kommunisták soraiban. A könyvben életszerűen, kitapinthatóan jelennek meg a törvénytelen módszerek és a szocializmustól idegen mivoltuk. Ábrázolásukkal kíván a szerző védekezni, tiltakozni megismétlődésük ellen.

Ám nemcsak a gyanakvás, a bizalmatlanság, az önzés, a kíméletlenség, az álnokság, hanem a megbélyegzettek iránti emberség, az elvtársiasság, a másokért való áldozatkészség, sőt

veszélyvállalás, a segítés számtalan példáját is felsorakoztatja a szerző. Mindenekelőtt szembeötlő, hogy a bajba, veszélybe kerültek hite, meggyőződése a szocializmusban, a kommunisták pártjtában, ragaszkodásuk a szovjethatalomhoz nem szűnt meg, legfeljebb módosult a jobbítás, a másítás irányába. Mindez hihetetlen költői káprázatnak, apologetikának tűnnék, ha a szerző nem támasztaná alá ezt számtalan tény és tett, személyes vállalás bemutatásával. Ha sokan, ha mi magunk is (magam is) nem találkoztunk volna a sztálini személyi kultusz és törvénytelenség életben maradt áldozataival, a meghaltak hozzátartozóival és helytállásuk tényeivel a honvédő háborúban, a háború pusztításainak a helyreállításában, majd a felszabadult Magyarországon.

A könyv második része, a „Tűzpróba" a fasiszta támadás elleni 1941–1945-ös háborús erőfeszítésekről szól, de mintegy folytatása az első résznek. Az egész szovjet nép, így a pártból kizártak, a munkatáborba kerültek és a törvénytelenség áldozataivá lettek hozzátartozóinak önkéntes honvédő harca, munkája, hőstette szemléletesen tanúskodik arról, hogy a törvénytelenség csapásai valójában nem az ellenséget érték, hanem az odaadó híveket, harcosokat, munkásokat. Hogy a csapások nem megszilárdították, hanem gyöngítették, ritkították a szocialista honért küzdők sorait azokkal, akiket ok nélkül kizártak az életből, a harcból, a munkából. Erről beszél magának a szerzőnek – a pártból kizárt „idegen"-nek – a rendíthetetlen helytállása is a már-már kiürítés előtt álló Moszkvában a moszkvai rádió magyar adásának munkájában, a tudományos kutatásban, az Idegennyelvű Kiadónál, a Kossuth Rádiónál. Erről szól családtagjainak hétköznapi, szinte minden szovjet családot jellemző helytállása is az evakuációban, a távoli kolhoz munkájában vagy a fronton.

A könyv lapjait forgatva képet kapunk mind a moszkvaiak elszántságáról, a hihetetlen nélkülözésekről, mind az első, majd a sorozatos és a végső győzelem feletti örömökről.

Magyar szerző tollából aligha van szemléletesebb megjelenítése azoknak az 1941. októberi napoknak és éjszakáknak, amikor a német áttörés következményeként felvillant Moszkva elfoglalásának a veszélye, és rendkívül felgyorsult a nők, gyer-

mekek, hivatalok, intézmények, üzemek egy részének a hátországba való kitelepítése. A moszkvai rádió evakuálásának október 15-i éjszakája, annak leírása érzékletesen ábrázolja a pillanat fenyegető tragikumát. Különösen sokatmondóak a rádió szovjet vezetőjének a visszamaradó munkatársakhoz intézett szavai: „Azok, akik maradnak, addig fogják itt folytatni az adásokat, míg a németek az Arbaton nem lesznek. Akkor vagy fegyvert fogunk és befekszünk a lövészárokba, vagy a Vörös Hadsereg visszavonuló csapataival gyalog hagyjuk el a várost." A vészterhes pillanat pontos jellemzése ez.

Sík könyve részletes betekintést enged a moszkvai rádió magyar adásai szerkesztőségének munkájába, életébe: beszél a magyar munkatársakról, az otthon sokak által reménysugárként várt adások tartalmáról, a bemondásra kerülő szövegek megformálásáról, helyenként ennek tanulságos buktatóiról, ellentmondásairól is. Érthető, hogy a moszkvai rádió szovjet vezetősége a háborús helyzetben ellenőrizte az idegen nyelvű adások szövegeit. Azonban gyengítette a rádióadások hatásosságát az, hogy a magyar munkásoknak, katonáknak szánt adások szerkesztőségét elhalmozták – kötelező anyagként – a szovjet dolgozók, vöröskatonák számára és az ő érdeklődésük szerint összeállított közleményekkel, cikkekkel. A munka értelmét csökkentő hasonló jelenségeket ír le a szerző az Idegennyelvű Kiadónál magyar nyelven megjelenő szépirodalmi művek kiválogatásáról a háború későbbi éveiben. A kiadó munkájának ismertetésekor egy magyar kezdeményezésről is beszámol, amely negatív hatásában aligha maradt el az előbbiektől.

A politikai művek, történetesen a bolsevik párt (sztálini) rövid története magyar kiadásának előkészítéséről volt szó. Gábor Andor és Sík Endre – mindketten írók – akkori meggyőződésük, felelősségük szerint törekedtek (s mint írja, nem eredménytelenül) lefordítani a kötetet értelmes, szép, jól hangzó magyar nyelvre. A fordításnak azonban politikai „fölülszerkesztő"-je volt: Gerő Ernő. Ő úgy vélte, hogy ily fontos politikai kiadványt „maximális pontossággal, azaz szóról szóra kell lefordítani, *minden változtatás nélkül*, még a szórendet is megőrizve". Ebből kiindulva Gáborék fordításának hűségét kétségbe vonta, nem megfelelőnek nyilvánította. S időt és fáradsá-

got nem kímélve, a rá jellemző hideg szorgalommal és következetességgel részt vett az egész szöveg betű szerinti „hűségessé" tételében, feje tetejére állításában, e párttörténeti tankönyv végső, „szörnyszülött magyar szövegé"-nek létrehozásában. A „minden változtatás nélkül" való átvétel módszere akkor vált igazán veszélyessé, amikor később, a hatalom birtokában – „A Szovjetunióban ezt mindig így csinálják" gerői jelszóval – átlépett a politika alkalmazásának a területére . . .

A közös munka egy-egy nehéz pillanatában felvillan előttünk Münnich Ferenc valóságérzete, bölcs megfontoltsága, de sötéten felsejlik Farkas Mihály szolgai korlátoltsága és korlátlanul durva kíméletlensége is.

Figyelemre méltó Sík könyvének Sztálinról adott értékelése. Különösen napjainkban, amikor a Pravda első oldalán is ezt olvashatjuk: „A nagy honvédő háborúban mi nem a sztálini »bölcs vezetés« eredményeként győztünk, hanem hibái és bűnei ellenére, rengeteg vérrel fizetve ezért a győzelemért." (Pravda, 1988. április 18.) Sík húsz évvel ezelőtt leírt mondatai Sztálin szerepéről, hasonlóan keményen, objektívan vannak megfogalmazva. (Lehet, hogy ez is hozzájárult a könyv akkori terjesztésének a leállításához.) Sztálin 1941. november 6-án elmondott és a moszkvai rádióban Sík fordításában magyarul is közvetített beszéde kapcsán utalt a szerző a XX. kongresszuson elhangzott értékelések nyomán kibontakozott vitára: „Vannak, akik ma is kiváló hadvezért, »lángeszű stratégát« látnak benne, s a fasizmus feletti győzelmet elsősorban az ő érdemének tudják be. Mások szerint ez csak a személyi kultuszból fakadó látszat, az érdem elsősorban maguké a példátlan bátorságú és kitartású szovjet katonáké, no meg az olyan kiváló szovjet katonai vezetőké, mint Rokosszovszkij, Zsukov, Tolbuhin, Konyev, Malinovszkij és a többiek." Sík a vita eldöntését a történészekre bízta ugyan, de nem hagyott kétséget saját véleményéről. Ugyanakkor tárgyilagosan közli mint szemtanú, hogy Sztálin 1941. novemberi ünnepi beszédének „nagy és döntő befolyása volt az események alakulására", így a Moszkva ellen indított újabb hitleri támadás meghiúsítására. „Abban, hogy ezt a támadást sikerült visszaverni, nem kis része volt annak a lelkesedésnek és győzelembe vetett hitnek, amelyet Sztálin be-

széde oltott be Moszkva megfogyatkozott, sokat szenvedett lakossága és a várost védő vörösharcosok lelkébe." Talán még beszédesebb Hámor Mihály emigráns kommunista mérnök 1945 júniusára datált gondolata e témáról: „Sztálinról az emberek különbözőképpen vélekednek. Vannak, akik világraszóló zseninek tartják, és vannak, akik milliók hóhérát látják benne. Szerintem mind a két véleménynek van valami alapja. Való igaz, hogy szörnyű dolgokat csinált, de tény az is, hogy voltak zseniális húzásai... legzseniálisabb történelmi jelentőségű teljesítményét a háború alatt produkálta. Nem mint hadvezér a frontokon (hogy a szovjet hadsereg győzelmei mennyiben fűződnek Sztálin nevéhez, ezt majd a történelem fogja kideríteni), hanem bent a hátországban." Ilyen történelmi tettnek nevezi a szovjet ipar decentralizálását, a háború elején távoli városok százaiba evakuált gyárak és üzemek megőrzését és továbbfejlesztését.

A Sztálin szerepéről két évtizede leírt kritikai szavakat mára, úgy tűnik visszavonhatatlanul igazolta a történelem.

Manapság, amikor a Rákosi-csoport hibái és bűnei miatt gyakran divat a „Moszkvából hazatértek"-et valamiféle idegen, külföldről jött csoportként ábrázolni és jellemezni, úgy hisszük, Sík Endre gondolatai – önmagáról és a hazatérők többségéről – fontos igazságokat fogalmaznak meg. Sík és sok társa valóban második hazára lelt a Szovjetunióban, amely minden baj és nehézség ellenére elindította őket egy új jövő, a szocializmus világa felé: gondolkozásban, munkában, tudásban, tapasztalatban, harcban, küzdelemben. De a második hazában örömmel és bánattal végigjárt utat – az elsőért tették meg. Az ott szerzett tudást, tapasztalatot az elsőnek gyűjtötték össze odaadó munkával, szorgalommal, vérrel, verítékkel. Reá gondoltak azok is, akik életüket adták a polgárháborúban a második megvédéséért: tudták, hogy ennek megőrzése szülőhazájuk, Magyarország majdani szabadságának, az emberiség szocialista jövőjéhez való csatlakozásának záloga.

Volt-e benne, bennük keserűség a sztálini önkény csapásai alatt szenvedve a második haza iránt? A pártból kizárás kínjainak stációit járó, a hadseregbe jelentkezve „idegen"-ként háromszor is elutasított szerző nemegyszer adott hangot (a korábban az internacionalizmus légkörében édes gyermekként ke-

zelt magyar kommunista emigráns) mostohagyermeki panaszainak a sztálini önkény eluralkodásának az éveiben. De a végső megfogalmazás a háláé: „Megérte: így lettem azzá, aki vagyok."

Volt-e benne, bennük kétség a szülőhaza iránt? A nyilas hatalomátvétel, a világháborúból való kiugrás reményének a füstbemenetele rövid időre, pillanatokra a kétségbeesés, a reménytelenség „poklá"-ba lökte őt és társait. De a kérdésre – akar-e hazamenni? – gondolkodás nélkül felelte: „Sohasem szűntem meg akarni."

Benne és társaiban a távollét évtizedeiben rendíthetetlenül élt a tudat, hogy Magyarországon van a helye. Ezért hat varázserővel az ország megkezdődött felszabadulása a nem a remélt mértékben, de mégiscsak kibontakozó ellenállási mozgalom, a hazaindulás, az újjáépítés és az új teremtésének hajnala 1944–1945 fordulóján a moszkvai magyar kommunista emigrációra. Ezért indult a szerző is „harminc év álmának beteljesedéseként", izzásig feszült várakozással „harminc év tapasztalataival gazdagon, hófehér hajjal, de ifjú szívvel" hazájába, hogy segítsen fölemelni romjaiból, lemosni nevéről a gyalázatot. Ezért villant eszébe a hazatérés pillanatában a költő szava: „Fogadj kebledre, szülőhazám!"

Ezek az őszinte érzések, nagy tennivágyások töltötték el az 1944–1945-ben és később hazaindulókat, -érkezőket. De tudnunk kell, hogy a hazatérők jó szándéka, amely Sík Endre könyvéből élő, valódi szép virágként bomlik az olvasó elé, nem pótolhatta a felszabadító seregben a magyar katonai magasabbegységeknek a hiányát, a magyar hadvezérek, parancsnokok hiányát, nem pótolhatta a nagy többségnek, a legfelkészültebbeknek és tapasztaltabbaknak, a lenini elvek és gyakorlat ismerőinek, megélőinek, a megtöretleneknek a hiányát. Azokét, akik a méltatlan vádak előtt: 1917–1918-ban, 1919-ben, a 20-as évek második felében, a 30-as évek közepén tettekkel bizonyították képességüket az új jelenségek, tapasztalatok alkotó felhasználására. Azokét, akik korábbi önmagukkal is viaskodva igazolták készségüket az útkeresésre, az útra lelésre. Tudnunk kell, hogy őket *várták* haza, hittel, reménnyel, bizalommal a magyar kommunista mozgalom itthoni vezetői, harcosai, az

1917–1921-es internacionalisták, az 1919-es Tanácsköztársaság hívei, vöröskatonái és környezetük százezres nagyságrendű tömege; várták őket azok a baloldali szociáldemokraták, szervezett munkások, földnélküliek, szegényparasztok, akik a fölszabadulást követő hetekben, hónapokban léptek be a Magyar Kommunista Pártba, s akik a különféle néphatalmi szervek létrehozásának kezdeményezői voltak.

A maradék hazatérő azonban – kiderült – nem pótolhatta a valóban hazavártakat, azokat, akik mindnyájan, együtt, az itthoniakkal közösen emberségesebben, többet, jobbat, mást alkothattak volna, azokat, akik készek voltak önálló, független döntésekre, akik együtt semlegesíthették volna a másolókat, az önkényre törőket. Nem helyettesítették azokat, akik soha többé nem térhettek haza . . .

Sík Endre könyve elsősorban az itthonról indult és végül hazatért kommunisták rögös útjáról szól. De – kimondva vagy kimondatlanul – az útközben elesettekre, elveszettekre, a nagyon hiányzókra is emlékeztet. Kell, hogy emlékezzünk rájuk!

1988. április 30.

Milei György

TARTALOM

I. rész
MIKOR AZ ERDŐT IRTJÁK

A VIHAR ELINDUL / 9
SZÉLCSEND KÉT VIHAR KÖZÖTT / 20
A SZÉLVÉSZ KITÖR / 67
BÉLPOKLOSOK / 88
RÖPKÖD A FORGÁCS / 129
VIHAR UTÁN / 166
A TÖRTÉNELMET EMBEREK CSINÁLJÁK / 181
ÚJ HORIZONTOK / 199

II. rész
TŰZPRÓBA

ÍGY KEZDŐDÖTT / 221
EGY SÖTÉT OKTÓBER / 266
KASZÁRNYAÁLLAPOT / 280
ÚJ ÉLMÉNYEK / 304
TAVASZI GONDOK / 334
EGY FORRÓ NYÁR / 346
APRÓ TÜZEK VILÁGÉGÉSBEN / 370
BETELJESÜLT VÁGYAK / 390
HÁTORSZÁGI CSENDÉLET / 413
ARCCAL MAGYARORSZÁG FELÉ / 454
A GYŐZELEM HÓNAPJA / 474
HAZAKÉSZÜLŐK / 486
AKIK VISSZAJÖTTEK ÉS AKIK NEM / 502
HARMINC ÉV MÚLVA / 516
UTÓSZÓ / 525

ISBN 963 326 948 2

Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó
A kiadásért felel: Németh M. László igazgató
Zrínyi Nyomda, 8 81263-66-14
Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató
Budapest, 1988
Felelős szerkesztő: Eszes Máté
Műszaki vezető: Jordán Gusztáv
Műszaki szerkesztő: Mohr Gyula
Terjedelem: 31 A/5 ív
16 (4102) Zi 1172-h-8990

SÍK ENDRE VIHAR A LEVELET...

Vihar a levelet..., Mikor az erdőt irtják, Tűzpróba. Sík Endre könyvében ezek a költői, kifejező, szép címek jelzik a szovjet nép, a vele élő, építő, küzdő és szenvedő magyar és más nemzetiségű forradalmárok, politikai emigránsok életének azt a keserves tíz esztendejét 1934 és 1945 között, amelyet Sík Endre emlékirata átfog. A Szovjetunióban a szocializmus építésének azokat az éveit, amelyeket a sztálini személyi kultusz és önkény, a tömegméreteket öltő törvénytelenség rettenete torzított el, amelyeket a hitleri Németország támadása, hódító hadjáratának kezdeti sikerei „fémjeleztek", a szovjet nép mérhetetlen erőfeszítései, áldozatai, majd a támadó megállítása és visszaverése, a leigázott országok felszabadítása jellemezték. Annak, aki most lapozza át ezt a két évtizede írt könyvet, s olvassa a Szovjetunióban napjainkban felszínre kerülő adatokat, dokumentumokat, annak nyilvánvalóvá válik, hogy a „Vihar a levelet..." szép, de valójában enyhe megfogalmazása annak, ami történt. Nem vihar, hanem tomboló orkán rázta meg az egész erdőt, s nemcsak a leveleket tépázta meg. Megritkította az erdő fáit is.

98 Ft